

ТОФИГ МАЪМУД

Кечә ганьы гөжүлүр

ТОҒИГ МАҢМУД

кечә гапы гөжүлүр

---

*Повестләр
һекајәләр
нағыллар
әфсанәләр*

М. Ф. Әзүмдәз бдыва
Азәрҗ. Республика
КИТАП САНАСЫ

БАКЫ. КӘНЧЛИК. 1988

Тофиг Маһмуд

М 118 Кечә гапы дөҗүлүр. Б.: Кәңчлик, 1988—368 сәһ.

Китаба дахил едлияиш әсәрләрини мөвзусу мәктәблиләрини ва Јенијетмәләрини һәҗәтидин көтүрүмүшдүр. Повестләрдә чәтняиқләрдә үстүн кәлән сәдә пешә сәһибләрдән, бәркән-бошдан чыкмамыш нараһат Јенијетмәләрини итәк ва арзуларындан, һәҗәтә мүнәсибәтиндән ва ояларын бир шәхсијәт кими формалашмасындан бәһс олунур. Пекәҗәләрдә муәллиф мәктәбли ва Јенијетмәләрдә тәбиәтә мәһәббәт һисси ашыламаға чәһд көстәрир.

М 4803060201
М 653 (12)—88 111—88

Аз 2

ISBN 5—8020—0116—8

© Кәңчлик, 1988.

ТИББ БАЧЫСЫ ЛЕЈЛИ

БИРИНЧИ ФӘСИЛ

Лејлинин ијрми, ја да ијрми бир жашы оларды. Учабојлу бир гыз иди. Бу учалыг көзәллиңнә хәләл кәтирми, бәдән гурулушуна мұтонәсибтик вери, ону да һа жарашыглы көстәрирди. Гызлар тез-тез онун бојуна саташар, дејәрдиләр: «Бу гыз көдәк оғлана гисмәт олачаг. Бир дә көрәчәјик ки, Лејли кәлир, јашында да бап-балача севкилисн». һамы гәһгәһ чәкиб күләр, Лејли бу зарәфәтлардан инчимәзди. Ону мұдафиә дә елдәрдиләр: «Көрәрсиниз, Лејлинин нишанлысы өзүндән һүндүр олачаг.» «Ааз, де ки, шалбан олачаг да...» Јенә рәфиғәләрчн гәһгәһ илә күләр, Лејли өзү дә онлара гошуларды.

Ушаглыг илләри кәдәрли кечмиши. Анасы һаггында тәсәввүрү јох иди. О, доғум вахты вәфат етмиши. Атасы әввәл көрпони дајә тугуб сахламыш, сонра ушаг евинә вермәк истәмишиди. Лакин гызын дајысы разы олмамышды. «Онсуз да мәннәм өвләдәм јохдур» дејә көтүруб сахламышды. Бир јашындан дајысы Мухтаркилдә галан гыз елә бу евдә дә јаша долмуш вә бөјүмүшдү. Дајысы арәдәл Әминә хәјирхәһ, нәчиб бир гадын иди. Лејлијә доғма өвләды кими бахарды. Гыз да Әминәни «анә» дејә чағырарды. Атасы өвләнәндән сонра Лејлини тамам унутмушдү. Әввәлләр онун үчүн пул көндәрәр, пал-палтар алар, һәрдән кәлиб баш чәкәрди. Сон заманлар исә изи-тозу јох иди.

Мухтар ички дүшкүнү олдуғундан евә һәр күн кефли кәлирди. Әввәлләр өзүнү јахшы апары, мейрибан олурду. Лејлини бағрына басыр, өпүр, ојнадыр, адыны «Леј-Леј» дејә ихтисарла чағырыр, Әминә илә зарәфәтлашырды. Сонралар исә вәзјјәт дәјишиди. О, кефли олдуғуну дарһал бүрүзә верир, јыхылыр, һирсләнир вә гышгырырды.

Бунун үстүндә тез-тез гангаралыг олур, дава дүшүр-

дү. Әминәни јалварышлары она кар етмирди. Нечә дәфә әриндән ајрылмаг фикирнә дүшүмүшдү, амма бачармамышды. Бүтүн бунлар Лејлијә пис тәсир едирди. Гыз дајысындан чоғ горхурду.

Әминә Мухтарын хәсијјәтигнә бәләд олдуғу үчүн кефли вахтларында она чоғ вахт сөз демирди. Амма бәзән дөзмүр, бунун үстүндә дә мәрәкә галхырды. О, балачабој, арыг, гарааныз бир арәад иди. Гапгара узун саclarыны һәмишә чийинләринә төкмәји севирди. Каһ өз-бәкләр кими кичик һөрүкләр дүзәлиб архасына атыр, каһ јығыб санчаглајыр, каһ да ачырды. Мухтар һирсләнәндә «гајчы һаны, гајчы һаны» дејә бүтүн шакафы төкүр, мәгәдә Әминәнин саclarыны кәсмәк олурду. Гајчы тапылдыр, о исә гышгыра-гышгыра галырды...

Кет-кәдә Мухтарын ички еһтирасы күчләнир вә бу онда хәстәлијә чевирилди. Гыз бәзән дөзә билмәјиб евдән гагыб кәлирди. Кетиди јер исә атасыкил олурду. Ону бурда чоғ сојуг гаршылајырдылар. Атасы һеч кәлмә кәсмәзди, көзүчу бахар, тахта чарпайда узаныб иштирәһәт елдәди. Әкәј анасы әввәл дил-ағыз едәр, сонра сусар, өз ушағлары илә әјләнәрди. Өзүнү итирмиш гыз бир аз бојнуну буруб дајанар, керн гајытмаға мөчбур оларды.

Лејли он дөрд јашына чатанда дајысы Мухтар бәрк хәстәләнди. һансы бир мәчлисдәсә зәһәрләнәндән сонра өзүнә кәлә билмәди. Вәзјјәти күндән-күнә ағырлашырды, тез-тез гызы јанына чағырыр, ејни сөзләри төкрәт-төкрәт сөјләјирди:

— Ичимә, Леј-Леј, мән сәнә јахшы баха билмәдим. Еһ, бу зәһримар ички ахырыма чыхды. Кәл, мәннәм күнаһымдан кеч. һеч билмирәм сәннән анана о дунјада на чаваб верәчәјәм. Јох, гызым, сәнә мән бахмәдим, өзүн бөјүдүн. Мән дајы да олмадым, ата да... Ah, һәјат нијә бәләдир? Леј-Леј, инчимә...

Мухтарын өлүмүндән сонра сакит бир һәјат башланды. Амма бу сакитлик ичиндә гызы дүшүндүрән, нараһат едән бир шеј варды. Буну бүрүзә вермәмәјә чалышса да, Әминә дүјдү вә ону данлады:

— Сәндән һеч көзләмәздим, Лејли. Мәни өзүнә јадмы һесаб едирсән? Инан ки бу евдән чыхыб кетсән, бирчә күн сәнсиз гала билмәрәм. Көр нечә илдир, бир јердә јашајырым. Мәнә «анә» дејирсән, инди нә олду бирдән-бирә өзүнү гариб кими апарырсән?!

Гадын елә һәрарәтлә, елә чылғынлыгга данышырды ки, гыз һејрәтлә она бахыр, зәһирән сојугганлы көрү-

нән бу балача нисанда нечә дәрән бир мәнәббәтнн киз-ләндинни дүжүрдү. Әминә гызы багрына басды, дөнә-денә өпдү, диванда әлләшиб әлини онун бојунуна долады. Гаршы дивардан вурулмуш Бабәжин бөжүк портретинә көзүнү зилләјиб, сүкүт ичиндә хәјли сөјү.

Әминә Азәрбајчан дили мұәллими иди, бүтүн күнү мәшғул оларды. Мәктәбдән кәләндә о гәдәр дәфтәр кәтирәрди ки, онлары һәвәслә јохлајар, күндәлијини јазма-мыш ајага дурмазды. Лејли дә онун кими олмага чалышар вә һәр икиси күнләрини сакит, мейрибан кечи-рәрди.

2.

О гәдәр дә чәзбедичи олмајан, бу ади һәјатыны ја-дына салан Лејли ачыг пәнчәрәдән бахыб дүшүнүрдү. Узгада кино-театрын рәнкбәрәнк ишыглары јаныб-сө-нүр, Совет күчәсиндән кечән трамвајын сәси ешиди-лир, гаршыдакы уча бинанын пәнчәрәләри нур сачырды. Дәһлизи о башындан гызларын гәһгәһәси кәлир, муси-ги сәси охујанларын кур сәсинә гарышырды. Һарданса бир дәстә гыз пейда олду, һај-күлә Лејлини пәнчәрәдән ајырыб шәнлијә апарды.

Бу чох гәрибә, гејри-ади бир кечә иди; сон бурахы-лыш кечәси. Һамынын әјиндә ағ халат варды. Гызлар гәсдән белә кәјинмишдиләр. Бу кәјим кечәнин көзәлли-јини артырыр, даһа да романтик әһвали-руһинјә доғу-рурду. Мұәллимләрнн бәзиләри дә тәләбәләр кими ағ палтар кәјмишди. Рәгс салону далғалы, ағ көлү хатыр-ладырды. Гызлар гу гушлары кими сүзүр, мусигинин тәрәнәләри ичиндә сөһбәтләр, пачылтылар, гәһгәһәләр әријирди.

Лејли сакитчә дајаныб рәгс еднәләрә бахырды. Ја-хын достлары тез-тез она әл едир, сәсләјир, «кәл рәгс елә» дејирдиләр. О исе јериндән тәрпәнмирди. Кур ишыглар, мусиги, шән сәдалар, гәһгәһәләр арды-арасы кәсилмәдән давам етдикчә гызын руһуну охшајыр, ону јүнкүлләшидрнр, гәлбини көзәл һиссләрлә долдурурду.

Кечә гуртаранда саат бирә ишләјирди. Лејли гызлар-ла бәрәбәр чыхды. Иншаатчылар проспектиндә троллөј-бус көзләмәк истәди. Амма сәбри чатмады, пијада јола дүшдү. Бајаткы шәнлик онун үрәјиндә һәлә дә давам едирди. Үчиллик техникум һәјаты архада галмышды, ин-ди ону јени күнләр көзләјирди. Тибб бачысы! Һәмишә ағ халатда! Көзәлди! Гыз академик шәһәрчијинин ја-

хындығындан өтдү, университет јатагханаларының ја-нындан учалан пилләләрә чатды. Һәр јан сүкүт ичиндә нәфәс алырды. Јухарыда Мусабәјов гәсәбәси јерләшир-ди. Сыра илә дүзүлмуш биналарын ишыглары сөнмүш-дү. Лејли пилләләри галхырды.

О, евә кәләндә Әминә һәлә јатмамышды. Јатаг ота-ғына кириб стол үстүндә бир дәстә чичәк көрдү. Нә-дәнсә гызга елә кәлди ки, бу чичәкләри мәктаби гуртар-масы мүнәсибәтилә атасы кәтирмишди. Бу фикирдән елә севинди ки, јанаглары гызарды. Чәлд чеврилиб:

— Ана чан, бу чичәкләри ким кәтириб? — севинчлә хәбәр алды. Көзләдији чавабы алмајанда бир ан ту-туду, Әминәнин бојуну гучаглајыб «чох сағ ол, ана» дејә ону өпмәјә башлады.

3.

Сәһәр сәһијә назирлијинә кетди. Ичәри кечәндә әв-вәл һансы тәрәфә кедәчәјини билмәјиб јан-јәрәсинә бах-ды. Сорущуду, өјрәнди. Лејли кери гајыданда саат дөрд иди, бинанын мәрмәр кими ағ пилләләрини екәндә әлин-дә тутдугу вәрәгәјә тез-тез бахырды. Бу, шәһәр сәһијә шө'бәсинә јазылмыш мәктүб иди.

Бакы сәһијә шө'бәсиндән Лејлини «Кәнчлик» хәстә-ханасына көндәрдиләр. Хәстәхананы чәтинликлә тап-ды. Илич бағындан кечиб, Гарашһәрә доғру алдымла-ды. Күчәләр гајнајыр, машынар, автобуслар тез-тез шүтүјүр, о бири күчәдән трамвајын сәси ешидилирди. Дајаначағын јанындакы бинаја јахынлашды.

Ичәри кирәндә баш һәкимни отағыны ахтарды. Ағ халатлы бир гыз тәјинат вәрәгәсинә бахыб, — доктор Вәлијевин јанына кедин, — деди. — Икинчи мәртәбә, беш-инчи отаг.

Лејли ону јериндә тапа билмәди, көзләмәјә мачбур олду. Хәјли сонра көдәкбөјлү, долубәдәни, 30-35 јаш-лы бир киши халатлы гадына сөһбәт еләјә-еләјә јахын-лашды. Гадын нә исе хәһиш едир, о исе кобуд чаваб вәрәрәк һирсләнирди. Гыз дүшүндү ки, доктор Вәлијев-дир. Дејсән, гарагабаг атам охшајыр. Ичәријә кир-мәјә бирдән-бирә чәсарәти чатмады. Горхду ки, ону ко-буд гаршыласын. Лејли пис рофтера дөзә билмир, дәр-һал көврәлир, сарсылырды. Гадынын отагдан чыхмасы-ны көзләди. Ичәридә мубәһисәли сөһбәт узанырды. Нә-һајәт, гадын әсәбиләшди, гапыны ачыб һирслә кетди.

Лејли эввал гапыны дөймөк истәди, сөвг-тәбиян хисслә бу фикрәндән ваз кечди, ичәригә кириб зонф бир сәслә— Олар? — деди. — Доктор Вәлијев башыны галдырмадан — нә истәјрән? — дејә сорушду. Гыз чаваб вермәјиб тәјинат кағзыны столун үстүнә гојду. Лакин онун е’ти-насызлыгыны, кағызга көзүчү белә бахмадыгыны көрүб һейрәт етди. Јазы масасынын сијирмәләриндә нәсә ахтаран доктор, һейли сонра кағызга нәзәр салды. Ону бир кәнара итәләди, башыны галдырыб Лејлигә бахды, е’ти-насыз, сојуг бир ифадә илә деди:

— Ишимиз јохдур.

— Јохдур?! — Лејли горха-горха сорушду. — Бәс онда... нијә... бураја...

— Дејәсэн, данышмаг билмирән, һә? Атан кимдир?

— Атам... атам... јохдур...

Лејли өзүндән асылы олмајараг јалан дедији үчүн гыпгырмызы олду. Әслиндә дүзүнү сөйләмишди. Онсуз да атасы онун үчүн јоқ кими иди. Гызын белә һәјәчан-ланмасы докторун нәзориндән јайынмады, «јохдур» сөзүнү «өлдү» кими гәбул едиб, үзүндә өтәри бир кәдәр көрүндү, астадан:

— Анан нечә, вармы? — хәбәр алды.

— Вар, доктор... Мүәллимдир.

— Чох көзәл. Ики күндән сонра ишә кәлин. Икинчи терапевт шә’бәсинә. Келә биләрсиниз.

— Сағ олун...

Лејли чөлә чыханда доктор Вәлијевин сојуглуғуна вә гәрибә суалларына бахмајараг гәлбиндә исти дују-ларын ојандыгыны дујду. Илич багынын јахынлыгында Мусабәјов гәсәбәсинә кәдан автобуса миниб, бүтүн јол боју ишә кәдәчәји күн һаггында дүшүндү. Автобус шә-һәрин мәркәзи күчләриндән кечиб кедирди. Гыз пән-чәрәдән тамаша едир, күлүмсүнүр, хәјаллара далырды...

4.

Әминә сачларыны јујуб, тифтикли дәсмалла башыны багламышды. Үзү гыпгырмызы иди, отагда кәздиқчә халаты јелләнирди. Гапынын зонки чалынанда јүјүрдү, ачары бурду, гызынын шән әһвали-руһијјәси һәр шеји сөйләјирди... Буна көрә һеч нә сорушмады. Әминә «тәб-рик едирәм, гызым» дејә ону гучаглајыб өпду. Мәтбәх-дән јемәк кәтирди:

— Кәл отур. Јәгин ачсан. Мән дә јемәмишәм.

Һәр икиси столун әтрафында әлләшди. Лејли јејә-је-јә һәр шеји тәфсиләты илә данышды.

— Лап јахшы олду, — Әминә ахырда ајага галх-ды. — Јаваш-јаваш һазырлашарсан института... Сонра да бир аллаһ бәндәсинә әрә кәдәрсән... Хошбәхт олар-сан.

Әрә кетмәк! Лејли бу барәдә һеч нә фикирләшмә-мишди вә инди Әминәнин белә ачыг данышмасы ону утандырды. Јанаглары гызарды, башыны ашағы салыб һеч нә демәди. Әминә исә сусмур, елә гызын кәләчәјин-дән данышарды:

— Индики чаванлара да үрәк гыздырмаг чәтиндир. Неч билмирәм кимә гисмәт олачагсан? Қаш гаршына нанәчиб чыхмаја... Мәним сөзләримдән инчимә һа... Де-јәрсән ки, анана нә олуб, мәни әрә вермәк истәјир?! Инан, Лејли, бу бүтүн аналары арзусулду.

— Баша дүшүрәм...

Лејли китабыны көтүрүб диванда узанды, амма охуја билмәди, көзү дивардан ворулмуш Бабәкин шәклинә зилләниб галды. Бу шәкли чаванлыгында дајысы алыб кәтирмишди. Гыз о заманлар дајысындан:

— О кимдир? — хәбәр алмышды.

— Гәһрәман, икид әмидир, Леј-леј, бах, гылынчы вар, галханы вар. О бизим дүшмәнләримизи өлдүрүб...

— Дајы, сәнин дә гылынчыны вар?!

— Мәним?! Һә, вар. Нијә јохдур ки?!

— Һаны бас?! Кәстәр көрүм...

Лејли суал вермәкдән јорулмәзды, дајысы кефинин көк вахтларында она Бабәкдән данышарды. Буну тах-тырлајан гыз күлүмсүнүрдү. Хәјаллар башлајырды; те-хникум илләри, гызлар, ата еви, сон бурахылыш кечәси...

5.

Еркән ојанан Лејли гара палтарыны үтүләди, тәләм-тәләсик јемәјини јејиб, Әминә илә бир јердә евдән чыхды. Дајаначагда башга автобуса миндији үчүн әл едиб он-дан ајрылды. О, арха чәркәләрчә бириндә јер таныб әлләшди. Гәсәбә узагда галды, автобус јени тикилмиш евләрин јанындан өтүб Нәриманов күчәсинә бурулду. Гыз илк дофа иди ки, белә теэдән күчәгә чыхырды вә бу вахтлар шәһәрин нечә гәјнар, ишқүзар олдуғуны бирин-чи дофа көрүрдү. Һамы тәләсир, машын, тролләјбус көз-ләјир, такси сахлајырды.

Лејли пәнчәрәдән евләрә, адамларга тамаша етмәји чох сеvirди. Она елә кәлирди ки, бу кениш эзәмәтлик күчәни илк дәфә көрүр. Солда Чәфәр Чаббарлы кино-театры, сагда биналарын арасында шүшәли базар, узагда галдырычы кранлар, яшыл ағачлар, күнәшә ачылан пәнчәрәләр, ејванлар онун көзләри өнүндән бир-бир кәлиб кечирди. Фәхри хијабанын јанындан ашағыя енан автобус Совет күчәсинә чатанда Лејли бүтүн Бакыны көрдү. Онун көзләри гаршысында шәһәрин көзәл мәнзәрәси ачылды. Шәһәр зәриф думана бүрүндән үфүгләрә гәдәр узанмыш, дәннзи ораг шәклиндә гучмушду. Јел-кәли гајыглар дәннзә ағ чыккәләр бәнзәјрди. Сәһәр думаны шәһәрин әтрафыны бүрүјүр, ирәлијә кәлмәдән узагда зәриф түлләр кими салланырды.

Хәстәханаја кәлиб чатанда, вахта он дәиггә галмышды. О, пилләләрин сүраһиләринә чәкилмиш гырмызы мәхмәрә баха-баха бөјүк, узун дәһлизә галхды. Икинчи терапевт шө'бәсинин үчүнчү мәртәбәдә јерләшдијини өјрәниб, јенә пилләләрә тәрәф кетди. Шө'бәдә Лејли гәшәнк, ағбәниз, јарашыглы бир гызја јахынлашды. Гу-чагындакы дәрманлар ағ өртүклү столун үстүнә дүзәң гыз она бахды:

— Кими истәјирсиниз?!

— Доктор Вәлијев дејиб ки, бу күндән ишә кәлим...

— Фамилијаныз Хәлиловадыр, еләми?!

— Кәлин таныш олаг. Мән шәфғәт бачысыјам. Адым Сәријјадир. Бах, о балача отагда шө'бәнин һәкими отуруп. О јанда бизни палаталардыр. Бу да сизни халатыныз, кәјинин, дәрманлары, ијнәләр мөндән ала-чагыныз. Бизим дәфтәрә бахын, һәкимин гејдләридир. Инди бујурун ишә...

Сәријјә гызын хошуна кәлди. Гара көзләри, мейрибан сәси үрәјә јатырды. Лејли нә едәчәјини билмәјиб дајанды. Халаты кәјинди. Палаталардан гајыдан башга бир гыз ону көрүб диггәтлә бахды. Шәфғәт бачысы:

— Вәкилә, таныш олун, — деди, — тәзә ишчидир...

Вәкилә әлини узадыб: — чох шадам дејиб Лејлини бир дә башдан-ајага сүзду. О, халатыны сојунду. Кечә нөвбәтчи галмышды.

Јухусузлугдан сифәти солгун иди, ири көзләри азагы гызармышды. Кетмәјә һазырлашырды. Сачыны дарады, әл чантасыны көтүрдү, гызја јахын кәлиб:

— Сәнә мүвәфғәјијәт әрузләјирам, Лејли! — дејә чохданкы дост кими күрәјинә вурду.

Лејли хәстәләрә дәрман пәјламалы иди. Илк дәфә палаталара доғру кедәндә ону гәрибә бир һәјчән бәрүдү. Һәтта әлләринин хәфифчә титрәдијини дүјду. Гапынын галын пәрдәсини канара чәкиб, узун дәһлизә дахил олду вә илк палатанын өнүндә дурду. Ичәридәки бир нечә чарпайыдан хәстәләр дикәлиб диггәтлә она бахыр, илк дәфә көрдүкләриндән мараглаарыны кизләдә билмирдиләр.

— Сабаһыныз хејир — дејә салам верди, дәрманлар пәјлады. Гоча бир киши икраһ һисси илә үзүңү јана чеvirди. Бир чаван — «јенә зәһримәр кәлид» дејә зорғаны башына чәкди. Лејли јериндән тәрпәнмәди, онларын дәрман ичмәсини көзләди.

— Һә, нә дурмусунуз? — чаван хәстә башыны галдырыб гышгырды. — Лап һәким кәлсә дә ичмәјәчәјәм.

— Мән һеч кими чағырмәјачагам.

Гоча әлини узадыб дәрманы көтүрдү, үз-көзүнү туршудуб ичди. Лејли чавана бахды. О, гагшабагыны төкүб динмирди. Бирдән јенә дәличәсинә гышгырды:

— Дедим, ичмәјәчәјәм. Чых кет.

Илк дәфә иди ки, үстүнә белә кобудчасына гышгырырдылар. Өзүнү итириб гызарды, үрәји тез-тез дөјүндү, зорла дөзүб динмәди, ону сојут тәр басы. Амма јенә дә јериндән тәрпәнмәди, һәлим бир сәслә:

— Хаһиш едирәм, ичин, — деди вә чох бөјүк чәтинликлә күлүмсүндү. Сүкүт чәкдү, Лејли сарсылды, пәртлијини бүрүзә вермәјә чәлишса да, бачара билмәди. Јанаглаарынын од кими јандыгыны һисс едиб, дәрманы көтүрдү, һирсини бога-бога чавана тәрәф әјилди, мүләјим, һәлим сәслә:

— Бәлкә, көмәк едим? Һә, дур... ичимчә — ону ушар кими дилә тутду. — Хаһиш едирәм, ичин...

Чаван сусурду, гоча да дикәлиб «Ә, бу инады бурях» деди. Лејли бәрк горхур, јенә дә пәрт олачагындан чәкинирди. Ағаппаг, зәриф әлини оғланын додаглаарына јахынлашдыранда, о бир азча галхды, алтдан-јухары бахды. Көзүнү гызын ичә әлләринә вә дәрмана дикди. Нәһәјәт, инадындан дөндү.

О бири палаталарда да белә кобуд гаршыланан тәзә тибб бачысы һалдан-һала дүшүр, кәһ гызарыр, кәһ һирсләннр, амма буну бүрүзә вермәдән һирсини боғур, бачардыгча мүләјим олмага чәлишырды. Лејли ишини көрүб гуртарды вә кери гајыданда Сәријјә ону шө'бәнин

Һәкими илә таныш етди. Һәким 40 яшларында, көк, гарбәниз, балачабөлу бир гадын иди. Гыз онун январда о гәдәр уча көрүндү ки, гадын күлә-күлә алтдан-жу-хари бахыб деди:

— Машаллаһ, гызым, бојдан јахшысан. Инан ки уча-бојулара гибтә едирәм. Јохса моним кими...

Рәна һәким долубәдәнли олмасына бахмајараг зирәк тәрәннр, гывраг көрүнүрдү. О, Лејли илә бирликдә палаталары јохламага кетди.

Евә гајыданла Лејли ичәри кирән кими столун үстүндә о күнкү кими тәр чичәк достасы көрдү. Неч шүб-һәсиз ки, бу, атамданыр дејә илдырым сүрәтилә хә-јалындан кечирди вә күлдана гојулмуш бу дәстәни үзү-нә јахынлашдырды. Гырмызы, ағ, бәнөшәји рәнкли чи-чәкләри әтирли олдуғундан бир хејли әлиндән јерә гој-мады. Јени бир һисс онун варлығыны иситди, астадан горха-горха сорушду:

— Ахыр ки атам мәни јада салды?

— Атадан дејил, гызым.

Лејлини санки илдырым вурду, ачы тәәсүф һисси илә јенә сорушду:

— Бәс кимдәндир?!

Әминә чавабы гәсдән кечикдирди, мәтбәхә кечди, га-јыданла гызына деди:

— Гоншумузландыр. Мүһәндисдән. Сәни тәбрик едир.

— А... о гара киши? Бығылы?

— Сән ону гочалтдын ки... Чавандыр, гызым!

— Бир о чавандыр, бир дә мән... Әкәр вахтында ев-ләнсәјли инди мәним бојда гызы оларды.

— Нә данышырсан, Лејли, отуз јашы ола, ја олмаја.

Лејли чичәкләри көнүлсүз бир дә ијләди, јатаг ота-ғына кечди, палтарыны дәјишиб гајытды. Әминә столун үстүнә хөрәк, көј-көјәрти дүздү.

— Һә, кәл әјлош, ишдән сонра адам јорғун олур...

— Нијә о бу чичәкләри көндәриб? Дүзүнү де, ана?

— Нә билим, гызым... Јәгин, бир тәмәннасы вар.

— Јахшы ки мән евдә олмамышам, јохса чичәкләри керн гајтарардым.

— Еһ, гызым... Мән дә дәјын һаггында әввәл елә де-јирдим. Амма сонра...

Әминә көксүнү өтүрдү, азачыг кәдәрләниб, башыны тәрпәтди, јемәјини конара итәләјиб, ајага галхды.

— Сән мәндән инчидин?

— Јох, Лејли, нә үчүн инчимәлијәм? Өтән күнләр ја-дыма дүшдү. Еһ, кәнчлик... Һәр шеј тез дәјишир...

Зәнк чалынды, Әминә гапыга кетди, «Лејли евдә-дир?» дејән бир сәс ешидилди. «Бујурун, бујурун, гыз-лар».

Лејли чәлд јериндән сычрады вә бир ан ичиндә са-кит отағы шән гәнгәһәләр бүхүдү. Кәлән тәләбә јолдаш-лары иди.

2.

Лејли ики нөвбәдә ишләмиш вә тамам јорулмушду. Бүтүн күнү ајаг үстә вурнухмуш, бир ан белә сакитлик нә олдуғуну билмәмиш вә әлдән дүшүмүшдү. Тибб бачы-ларынын отағында, үстүнә ағ чәклимиш тахтын үстүндә архасыны дивара сөјкәјиб динчәлирди. Бир аз кечмә-миш көј ишыг јанды. Ону чагырылдылар. Тез палатаја јүзүрдү. Бу о гәдәр тәкрат олурду ки, Лејли кет-келә һирсләнир, тез дә өзүнә тәсәлли верир, адамлара карәк олдуғу, чох мүһүм вә мәс'улијәтли јердә ишләдији һаг-да дүшүнүрдү. Өзүндә бир мәғрурлуғ дә дујурду.

Бирдән гапы дејүлдү вә дәрманы зорла ичән чаван ичәри кирди. О гашгабагы иди, үзүнү түк басмышды.

— Нә олуб? — Лејли һәјәчанла сорушду.

— Неч нә олмајыб, горхмајын. Садәчә јухум јохдур. Сиз сабаһ ишләјәчәксиниз?!

— Сабаһ? Јох, нечә мәкар?

— Неч елә-белә сорушдум. Мәним адым Маһирдир.

Гум адасынла ишләјирәм, нефтчијәм. Сизинлә кобудулғ еладијим үчүн үзә истәмәјә кәлмишәм. Мәни багышла-јын.

— Ејби јох, Маһир, мән буну чохдан унутмушам.

Маһир көзләрини Лејлидән чәкмир, јенә нә иса демәк истәјир, анчаг тәрәддүд едир, сусурду. Тибб бачысы она бахмырды. Кәнч бир гәдәр сүкүтдан сонра:

— Сиз јахшы гыза охшайырсыныз...

— Мәни тә'рифләмәк лазым дејил. Кедин, сизә сојуғ дәјәр, Маһир, кедин...

— Јахшы, кедирәм, кечәннз хејрә галсын, Лејли.

— Хејрә гаршы...

Маһир дәһлизә кедиб јарымгаранлыга көрүнмәз олду. Лејли пәнчәрәјә јахынлашыб онун ардынча бахды.

Бу заман Вәкилә калди. О кечикмиши. Чантасыны тахтын үстүнә атды, салам вериб чәлд үзәрһаһлығ етмәјә башлады:

— Бағышла, Лейли... жаман дилхор олмуша, гардашмын ушагларына бахырдым. Онлар кэмөжө кетмишдилер, жаман кеч гайтдылар. Дали кими жүүрүмүшөм.

— Сөн гардашынкылда галырсан?

— Һа, нә едим, башга јерим јохдур. Бир аллаһ бәндеси дә тапылмыр ки...

Ахырынчы сөзлери јавашчадан деди, азачыг кәдәрләнди вә халаты әјинә кејә-кејә давам етди:

— Бу күн-сабаһ отуз јашым тамам олуыр. Отуз јаш гыз үчүн билирсән, нә демокдир? Башгаларынын тәһәси дәһшәтдир. Буларга һеч дөзә билмирәм.

Вәкилә данышдыгча гызарыр, һирсләнир, һалдан-һала дүшүр, кәзләри долухсунурду. Лейли тәсәлли вермәк истәдисә дә бачармады. Онуң дәјирми сифәтинә, кәј кәзләринә баха-баха галды. Вәкилә бирдән сорушду:

— О гара шејтан бу отагда нә едирди?

— Јаньма кәлмишди, кобуд һәрәкәти үчүн үзәр истәјирди...

— Дејәсән сәнә вурулду?

— Гој кәрәк, Вәкилә.

— Дүзүнү де, сәнин дә хошун кәлир?

— Һә, кәлир...

— Ондан, о гара шејтандан? Даһа сәнә сөзүм јох...

Сөн күл кими гызсан, о нәдир, гапгара... Елә мән јашы ад гојмушам: Гара шејтан.

Һәр икиси күлүшду. Лейли кетмәјә һазырлашды. Вәкилә сусмур, јенә дил-дил етурду:

— Бу күн-сабаһ Сәријәнин нишаны олмалыдыр. Бәх-тәвәр. Һеч ијирми үч јашы јохдур, амма нишанлыдыр. Хошбәхт олсунлар. Инан, чох севинирәм. Мәнсә... бәхтим јохдур... Аа... ишыг јанды, мән гачдым, һөләлик...

Лейли хәстәханадан чыханда сәрин, хош һава вар иди, нәдәнә пијада кетмәк истәди, Илич багына гәдәр аста-аста кәлди. Бағын јанында, дајаначагда дуруб автубуз кәзләјир, сүд фәнәрләрин атрафа јайдыгы гырмызымтраг ишыгда көрүнән ағачлара бахыр, дүшүнүрдү.

3.

Бир күн сонра сәһәр тездән ишә кәлән Лейлини ән чох марағландыран Маһир иди. Одур ки, тез палатаја кирмәјә чан атырды. Палатаја кирәндә онун узандыгы чарнајыны бош көрдү, өзүнә таныш олмајан бир кәдәр Лейлини титрәтди. Маһирин кичик сорғу-суалынын мә-

насыны инди баша дүшдү. Демә, о чыхыб кедәчәјини ишарә вурурду. Нә ағыздолусу миннәтдарлыг, нә тәшәккүр. Буларың һеч бирини истәмирди. Маһирин сакит, мәнәли кәзләриндә тәшәккүрдән, миннәтдарлыгдан жүксәк бир дүјуну охумушду вә инди онун кәзләрини хатырладыгча гәлбиндән хош бир һисс далағ-далга ахыб кечди. Бу һисс онда гејри-ади бир руһ жүксәклији јаратды. Лакин бу, чох узун сүрмәди...

Лейли сачларынын хынасы чәкиләмиши, ағыр табиятли, гашгабагалы Ругијјә алды хәстәјә ијнә вуранда елә зәрбә алды ки, бајагык севинчиндән әсәр-әләмәт галмады. Бу ијнә шиддәтли ағыр вердијиндән гыз бачардыгча еһтијатла иш көрүрдү. О, галынын јоғун, әтли голунун үст тәрәфиндә дәрман долу шприси санки һәрәкәтсиз сахланышды. Бунула ағыны азалтам, хәстәнин вәзијәтини јүнкүлләшдирмәк истәјирди. Ругијјә исә буну гејтијин баша дүшмәди:

— Нә олды? — дејә һај-күј гопарды. — Бир ијнәни ики саата вурурсан. Шоғәриб елә дә инчидир ки! Ој, ој... Бу зәһримары бачармырсан, вурма... Дајы илә, пулла мөктәб гуртаранда белә олар. Аман... Мәнә бу чәһәннәм әзабыны вермәкдән хошун кәлир? Ди гуртар...

— Сакит олун, јохса...

— Невә сакит олум?! Мәни јандырыб-төкүрсән ахы.

Лейли тәмкинени итирмәдән ишини давам етдирсә дә, Ругијјә сусмур, ачы сөзләри бир-бирини далыгча дејирди. Гыз ишини гуртарыб, памбыгла ијнәнин јерини овхалајыр, меһрибан диллә ону овуңдурмаг истәјир, буна наил ола билмирди. Ругијјә дил-боғаза гојмурду:

— Бир дә мәнә ијнәни сән вурма. Јахшы-јахшы өјрән, сонра... Дәлләклијини мәнним башымда еләмә. Голум гуру тахтаја дөндү. Инсаф дејилән шеј јохду бунда. Һәкимә шикәјәт едәчәјәм.

Лейли фикир вермәмәјә чалышса да, бу ачы, тәһәли, һәтта тәһирамиз сөзләр дамчы-дамчы гәлбинә ахыр, ону үшүдүр, сәбир касасыны долдурур, алов кими бүтүн варыгғыны бүрүјүрдү. Бу һирси үрәјиндә боғмаг, алову әллә сөндүрмәк кими бир шеј иди. Гыз дәрманлары јыгышдырды, јанағлары гылгырмызы гызармышды. Палатадан чыхмага һазырлашаркән, Ругијјәјә тәрәф әјилди, меһрибанлыгла сорушду:

— Сизә бир шеј лазым дејил ки!?

— Јох, — гадын кобуд сәслә гышгырды вә үзүнү јана чевирди.

Лејли тибб бачыларынын отагына калонда титрэдизини, булуд кими долдугуну дујуб эллэри илэ башыны тутду, даш кими парокөтсиз галды. Чүнки галби алтүст олмушду. Ругијонни кобуд, габа рэфтарына там бэраат газандыра билмэсэ дэ, јенэ тэсэллверичи фикирлэри илэ хөстөјө гаршы галбиндэ нифрөт јох, мөрһөмөт ојатмаға чалышыр, һеј дүшүнүрдү: «Сөнэ нэ олуб, Лејли? Јашлы арваддыр, эсөбидир, хөстөдир, өзүңү элэ али! Она инди көмөк лазымдыр. Нэ үчүн буну үрөјинэ салырсан? Бөсдир, дур ајага, сөни чагырырлар. Кет ишлэ, гој башыи гарышсын, о сөзлөри унут. Валлаһ, һәр шеји унутмаға һазырам, төкчө төһгирли сөзлөрини унуда билмирәм. Ахы нијэ төһгир?! Еһ, јахшы... кичик шејлөрлэ јашама, бош сөздүр. Дур ајага, о нэ дејиб ки?!»

Ону једдинчи палатаја чагырыдылар. Бурада сағ тэрафини ифлич вурмуш Қазымов фамилијалы бир хөстө јатырды. Тез-тез шууруну итирер, өзүнэ чөтинликлэ кэлрди. Дили там тутулмаса да, пис данышыр, ону чох заман баша дүшмөк олмурду. Лејли ичәри кирән кими дөрһал хөстөни чарпајысына јахынлашды вэ ону һушсуз көрдү. Гыз һазыр кәлишиди, чәлд ијнэ вурду. Хөстөни арығ, узунбојлу бачысы јанында иди вэ бәрк һәјочан кечирди. Бир нечэ санијэ сүктү ичиндэ эриди, гоншу чарпајыда јатан бир хөстө наразылыгга башыны булајыр, үзүнү дивара чевирер, дөзө билмөјиб јенэ онлара бахырды.

Қазымов өзүнэ кәлди, көзләрини ачды, сонра јенэ јумду. Бачысы алнынын төрнини силди.

— Нечәсән? — астадан сорушду. Хөстө көзүнү зорла ачыб, ишарэ илэ — бабатам, — демөк истәди. Лејли отагдан келәндэ гоншу чарпајыдакы хөстө онун далынча чыхды:

— Лејли ханым, — дејэ ачыгга сәсләнди. — Ахы јүз дөфә демнишәм, мәнин јерим дәјишин. Она баха билмирәм, үрөјим дөзмүр. Неч ким сөзүмэ гулаг асмыр. Белә шеј олмас ахы. Бөсдир даһа. Бу күң, сабаһ өлөчөк... өзүңүз билдирсиниз... онун өлүмүнү көзүмлэ көрмөк истәмирам, горхурам. Хаһниш едирәм, Лејли ханым ..

— Сакит олун, һәкмини јадина саларам.

Лејли Рәна һәкмини јанына кәлиб, бу бәрәдэ данышды, хөстөни һаглы олдуғуну сөјләди. Һәкмин чһинлөрини чәкө-чәкө: — Мән нэ едим? — деди, — өзүн билрәсән ки, јеримиз јохдур. Она де ки, бир-ики күн дэ көзләсин.

Бир-ики күн! Хөстөханада бир илэ дөзмөк олар, амма бир-ики күнэ јох! Хусусилэ чарпајыда јатанда. Лејли аз мүддәт ичиндэ буну дуја билмишди, олдур ки, чох нөзәктөлә һөкимэ етиразыны билдирди. Рәна һәкмин күлүмсүнүб деди:

— Јахшы, Лејли, ишин ахырына кими фикирләшәрәм.

Гыз бундан мәмнун галды. Бир нечэ дөфә ағыр хөстөни јанына кедиб-кәлди. Хөстө бачысына нэ исә дејир, һеч чүрә баша сала билмирди. Ајдын олмајан, гарышығ, түкүрпәдән сәсләри ешитмөк чох ағыр иди. Амма нэ етмәли! Лејли гадына көмөк етмәјэ чалышды, чөтинликлэ «оглум» кәлмәсини баша дүшдү. Гадын башы илэ «јахшы» деди. Булардан һеч нэ анламајан Лејли хөстөни солгун, көлкәли сифәтинэ бахды. Бу сифәтдэ эзәб вэ изтирабын изләри көрүнүрдү. Чухура дүшән өлкүн, сакит көзләри бүтүн ишығны итирмишди. Бачысы онун һәјат тарихчәсинин бә’зи сәһифәләрини данышырды:

— Онун ушағы олмурду. Фаһиснә дэ елэ бұрдан башланды. Бир, ики, үч ил кечди. Мүәличә көмөк етмәди. Гәрибә хәсијјәти варды, ушағсыз дајана билмирди. Елэ дилиндэ «өвләд», өвләд» сөзү битмишди. Евдэ бунун үстүндэ гангаралығ дүшүрдү. һәјаты мәһнасыз көрүнүр, көзү-көңлү ачылмырды. Ики илдән сонра ушағ көтүрүб сахламағы гәрәра алды. Көтүрдү дэ: бир оғлан, бир гыз. Бундан сонра һәјаты тамам дәјишди. Бу ики ушағ онун өмрүнэ баһар кими кәлди, ишығ, фәрәһ, севинч кәтирди. Онлар ағачлар кими бој атдылар. Атанын гәлби даға дөндү. Арвады вәфат елдөндән сонра онун һәјатинда јенэ ағыр илләр башланды. Ата онлары өвләндирди, өзү исә тәк галды. Ики ил сонра хөстәләнди, ја-таға дүшдү. Евләнән кәнчләр үчүн ата јад олду, узағ олду. Зүлмәтдө галан адам үчүн ијнэ учу бојда ишығ да кифәјәтдир. Хөстөханада јатандан чәми бир дөфә кәлиб ону јолухдулар. Сонра исә онларын сәс-сәдасы ешидилмәди. Хөстө исә даим нараһат олду, көзү гапыда галды, сәс кәләндэ дикәлди, ону ахтармағ истәмәјәнләри ахтарды. Амма, нэ фәјда.

Лејли гадыны динлөдикчә дүнјадә һәр шеји — өз фикир вэ хәјалларыны, кәдәрини, севинчини, Ругијонни ачы сөзлөрини унудурду.

4

Лејли илк дөфә иди ки, кечә нөвбәсинә кедирди. Вәкилэ күлә-күлә:

— Нэ тез кэлмисэн? — сөjlөди... Һэ, тазәһәвәссән. Сонра бизим кими сән да кечикәчкәксән. Хәбәрин вар, дүнән Сәријјәнин ширнис иди. Билирсән, нә јахшы кеди. Нишанлысы да кәлмишди. Өзү кими жарашыглы бир оглан. Бәхтәвәрә нишан үзүјүнү таханда елә утанырды ки... Оглан да өзүнү итирмишди, гылгырмазы гызар-мышды.

— Сәнни үчүн олеун, ај Вәкилә!

О тутуладу, көкс өтүрүб Лейлијә бахды вә зорла күлүмсүндү. Вәкиләнин белә кәдәрләnmәси һәр икисини сусмага мәчбур етди. Лейли дедији сөзүн пешманчылыгыны чәкди. Әлини онун чийинә тојду. Лакин Вәкиләнин әһвали јахшылашмады.

Гыз кәјинди, гара чантасыны көтүрүб:

— Еһ, Лейли! — деди, — о евә һеч кетмәк истәмирәм. Гардашым јахшыдыр, арвады... Елә истәјир ки, һәмишә мән кечә һөвбәсиндә ишләјим. Билмирәм нијә? Елә бил о үч отагда јерини дар еләјирәм. Сабаһ сән ишләјәчкәсән? Јох, лап јахшы. Кәл, көрүшәк, киноја кедәк. Лап дарыхырам.

— Сән бизә кәл. Уванымы јазым верим. Автобуслә кәлсән, асан тапарсан.

Вәкилә кетди, Лейли ону јола салыб, пилләләрин јанындан керн гајытды вә палаталара доғру аддымлады. Өзүнү јахшы һисс едән хәстәләр кәзишир, кими пәнчәрәјә сөјкәниб дүшүнүр, кимиси исә китаб охујурду. Гыз һәр палатаја кирир, бүтүн хәстәләрин әһвалыны сорышур, арзу вә истәкларини өврәнир, гедјләр көтүрүб кедирди. Ругијјәнин јатдыгы чарпајјәја јахынлашанда гызанын гашгабаглы, јериндә отуруб о јан-бу јана бахдыгыны көрдү.

— Сизә нә лазымдыр, Ругијјә ханым?!

— Сәһәрдән ачам, һеч нә јемәмишәм...

— Кәл, сизә көмәк едим. На истәјирсиниз?

— Гызым, бу борнини ач... Довгадыр, вер ичим...

Лейли онун ачы сөзләрини тамам унутмушду вә гашыг-гашыг довга верир, бәзән сәг әлиндә тутдуғу ағ чәрәји узядыб «бундан да дишләјим» дејирди. Ругијјәнин зәфәрән кими сачлары чийиләринә төкүлүшүдү. Үзүңүн сәрт чизкиләри, амиранә бахышлары, вахты илә чох зәһмли, забитәли бир гадын олдуғуну көстәрирди. Лейлијә «чох сәг ол, гызым» деди вә јатмагдан күрәк-ләринини агрыдыгыны сөјләди.

— Әкәр өзүнүзү јахшы һисс едирсинизә, дурун, бир аз кәзишин. Һәлә вахта вар...

— Мәнә көмәк ет, гызым.

— Бу дәгигә...

Лейли онун голундан тутуб галдырды, гадын тосгун олдуғундан күчлә јеријирди. О, пәнчәрәјә гәдәр кедиб дајанды.

Лейли:

— Ругијјә ханым, ишим чохдур, даһа лазым дејиләм сизә?

— Јох, јох...

Лейли о бир палаталара баш чәкди. Қазымовун јатдыгы чарпајјәнин јанында бачысы әјләшмишди. Тибб бачысыны көрүб ајага галхды. Гоншу чарпајы бош иди, көрүнүр, бурлакы хәстәни башга палатаја көчүрмүшдүләр. «Нә јахшы олду» дејә Лейли хәјалындан кечирди вә Қазымова бахды. О, һәрәкәтсиз иди, ағыр-ағыр нәфәс алырды.

Лейли бүтүн палаталары кәзиб, кимә нә дәрман лазымдырса, апарыб бир-бир пәјлады. Қимсә чарпајынын јанындакы зәнкин ишләмәдијиндән шикәјәтләнди:

— Бир шеј олса, сизи нечә гағырым?!

— Гоншунункундан истифадә ет, сабаһ устаја хәбәр верәрәм, кәлиб дүзәлдәр...

— Мән јата билмирәм, — дејә гоча арвад ондан јуху дәрманы естәди. Лейли дәрманы ичмәјә көмәк едиб, палатадан чыхды. Саат он иди, дәһлиздәки ишыглары сөндүрдү, хәстәләри јатмаға дәвәт етди. Бир аздан бүтүн палаталара сакитлик чөкдү. Лейли «тибб бачылары»нын отагына чәкилди.

Столуствү лампаны јандырыб, үмуми ишығы сөндүрдү вә отаг јарымгаранлыг олду. Кечиб стол архасында отурду, ачыг гапыдан, пәнчәрәдән узун дәһлиз көрүнүрдү. О, чантасындан китаб чыхарды, охумаг истәди, анчәг бачармады. Сәһәрә һәлә нә гәдәр вар. Демәк, бүтүн кечәни һазыр дајанмалыдыр. Әтрафы нә гәрибә сүкут бүрүмүшдүр. Елә сүкутдур ки, һарадаса бәлкә дә бешинчи мәртәбәдән кәлән ајаг таппылатысынын сәси белә ешидилди. Лейлијә елә кәлди ки, бу сәс чох узугдан көјүн једди гатындан кәлир. О әввәл отағын, сонра да дәһлизин пәнчәрәсиндән лап јахынлыгда парлајан бир улдуз көрдү. Һәр шеји унутуб бахыр, ушаг кими әјләнир, күлүмсүндүр. Һәтта дурмаг, пәнчәрәјә чыхыб ону гара атласын үстүндән көтүрмәк истәди... Бирдән һараданса, әл узанды... узун бир әл... улдузу көтүрдү вә пәнчәрәдән

ичәри узатды. Лејли һәлә өмрүндә белә узун әл көрмәмишиди, бөјрүндә парылдајан бөјүк улдуза бахырды... Гаранлыгда таныш көзләр чанланды, гызын дәрман ичирдији оғланын — Маһирин көзләри... Нә үчүн јенә ону јадына салды? Тамам јад бир адам нијә хәјалында фырланырды?!

Бирдән зәнк сәсләнди, һәмнишәки ади сәс бу сүкүт ичиндә дәһшәтли, горхулу бир тәсир бурахды. Лејли хәјалларыны унутуб дәһшәтлән чыхды, сөнән лампада һансы палатаја чағырылдығыны өјрәниб һәјәчәнлә јүрдү.

5.

Вәкилә кәләндә күнорта иди, Лејли күлә-күлә ону дәһлиздән кечириб, гонаг отағына апарды. Гыз бура кирәндә һәр тәрәфә көз кәзирди. Јердәки һахышлы халчаја, Бабәкин дивардашкы шәклинә диггәтлә бахды. Мәтбәхдән гајыдан Әминә:

— Хош кәлмисэн, гызым, — дејиб әлини она узатды. Ејванын һапысы јарычагы иди, бурадан көрүнән шәһәр Вәкиләнин нәзәрини дәрһал чәлб етди, отурмајыб ирәлијә чумду. Һапыны тамам ачыб ејванда чыхды. Күнәш һардаса свларин архасында кизләнмишиди, узаглар көзһамашыдырычы ишыглар алтынла бәрг вурурду. Дәниз парылдајырды. Вәкилә архаја чеврилиб әли илә Лејлини чағырды.

Гыз ејванда чыханда Вәкиләнин чјиндәриндән тутду, — нәдир? — хәбәр алды... Вәкилә гоншу ејванда дајанмыш кәнчи көстәрнб, күчлә ешидиләчәк бир сәслә сорушду:

— О кимдир елә?!

— Гоншумузлур.

— Бизим тәрәфә јаман бахыр.

— Һә, дүздүр, мән мәктәби гуртаранда, бир дәстә күл көндәрмишиди, гајтардым... Сонра мәнә мәктуб јазмышды...

— Ај бәхтәвр... Көр өзү дә нечә көзәлдир! Бәхтин кәтириб, Лејли, тәбрик едирәм.

— Јох, Вәкилә, мән ону севмирәм.

— Нечә севмирән?! Нијә?

— Елә-белә севмирәм, вассалам!

Әлләрини ејванын сүраһисинә гојмуш кәнч онун басында сөһбәт кетдијини дејсән дујмушду. Нәһәјәт, дөмәјиб күлә-күлә дилләнди:

— Лејли ханым, нә јаман пычылдашырсыныз?

— Әли гардаш, гијбәтиниз едирик.

— Мәним?! Марағлыдыр. Рәғигәниз јәгин, техникум достларыңыздан биринди?!

— Јох, Әли гардаш, иш достумлур.

— Иш?! Нә вахтдан ишләјирсиниз?

— Чохдан, мәктәби гуртаранда...

— Гәрибәдир, мәнә елә билирәм, һәлә тәләбәсиниз. Бәлкә достуңузла бирликдә кәзмәјә кәдәк?!

— Чох сағ олуң!

Лејли кизличә Вәкиләни дүмсүкләјиб «кәл ичәри кечәк» дејә пычылдады, анчаг достунун јериндән тәрәнмәдијини, көзүчу кәнчә тәрәф бахдығыны көрүб һирләнди, голундан тутуб чәкә-чәкә ичәријә апарды. Вәкилә отаға кирән кими Лејлини әркјана данламаға башлады:

— Валлаһ-биллаһ ахмагсан, Лејли. О чүр јарашыгы чаванын тақифини рәдд едирән? Нијә?! Өзүңү дартыб дағ башына гојурсан? Белә еләмә! Бәхтинә чыхан сәадәтдән гачма! Сонра пешман оларсан, өмрүн-күнүн пуч олар. Инан мәнә, ешидирсәми? Мән дә сәнин кими еләдим јинди күнүмү көрүрсәми?! Бир оғлан мәни истајирди, бәјәнмәдим. Бу јахында ону көрүшәм, пешман олмушам. Даһа кечдир, чох кеч! Кәл бу дашы әтәјиндән төк. Әли јахшы адама охшајыр, бир аз сәндән бөјүкдүр, нә олар, кишинин бөјүк олмасы јахшыдыр. Мәндән сәнә нәсиһәт: сәадәтини әлиндән бурахма!

— Јох, Вәкилә, мән ону сәнә билмәрәм.

— Нә гәрибәсэн, Лејли! Бир гуран сөз дедим, сәнә һеч тәсирин олмады. Ахы бир фикирләш, тутмусан елә севкинни учундан. Инан, һапысы бош шејдир!

— Мәним үчүн бош дејил.

— Даһа сәнә нә дејим?! Валлаһ-биллаһ, сәһв едирсән, елә оғланы чырагла да ахтарсан, тапа билмәзсән, валлаһ тапа билмәзсән, күнү сабаһ разылыг вер.

— Јох, Вәкилә, үрәјимә јатмыр.

— Еһ, Лејли, тәрәссән һа, јохса көзүн о гара шејтанда галыб!

— Нәдәнсә ону уңуда билмирәм...

Вәкилә гәһгәһә чәкиб күлдү.

Бир аздан онлар сөһбәт елә-елә «Севил» кинотеатрына доғру кетдиләр.

Ругијјо јенә һирсләниб Лејлини ачылады. Гыз өзүн мейрибан һәрәкәтләриндән, јакшылыгларындан сонра јенидән кубод сөз ешидәндә үрәји ағрыды, анчаг сәсини чыхармады. Бир саат кечмөмиш јенә ону чағыртдырды. Лејли ичәри кирәндә гадын јарыузанмыш һалда:

— Гызым, кәл јанымда отур, — деди.

— Сизә нә лазымдыр, Ругијјо ханым?!

— Бәрк дарыхырам. Нә олар, бир аз јанымда гал...

— Јакшы... Әкәр истәјирсинизсә, отурарам.

— Мән сәни һәр дәфә ачылајырам, гызым. Сән исә әвәзиндә мәнә анчаг јакшылыг едирсән... Сән аллаһ, мәни багышла... Өзүмдән асылы олмур. Өлүм дә кәлиб чыхмыр ки, чаным гуртарсын. Еһ... дәрдим о гәдәр чохдур ки, аман-заман бир оғлум вар, јаныма кәлмир, ахтарыб еләмир. Ону бу әлләримлә бөјүтмүшәм, һеч мәни јадына да салмыр. Лејли гызым һеч билмирәм сәнин бу јакшылығынын әвәзини нечә чыхачағам? Иман, бурда мәни мейрибан диндирән тәкчә сәнсән. О бири бачыларын мәни көрмәјә кәзләри јохдур. Оғлум да ки, лап белми гирыб.

— Оғлунуз һарада ишләјир, Ругијјо ханым?!

— Сиркдә ојунбазын биридир. Көрүм онун башы батмасын. Үрәјимә бир даг чәкиб ки, өлүнчә јадымдан чыхмас.

— Ады нәдир, Ругијјо ханым?!

— Аслан...

Лејли, башыны ашағы салыб сусан, дахилән һирсләнән, әсәбиләшән, сонра исә гәзәбини ачы кубод сөзләрдә додагларындан төкән бу гадынны һалына ачыды. Онун оғлуна исә гәлбиндә нифрәт баш галдырды вә бу ки һисс бирләшиб онун бүтүн варлығыны титрәтди. Ругијјонини кубудлуғу јаваш-јаваш дөјүшир, онун кәзләри долухсунур, сәси мүләјимләшир, һозин олуурду. Елә бил ки, бир нечә дәгигә бундан әввәлки гадын дејилди... Лејлини дикәр хәстәләр сәсләдији үчүн ајаға галхды: «Ругијјо ханым, дарыхмајын, јенә јаныныза кәлчә-јәм» дејиб палатдан чыхды.

Казымовун вәзирјәти ағыр олдуғундан она далбадал ики ијнә вурду. Хәстәнин бачысы бәзән дөзә билмәјиб үзүнү јана чевирирди. Лејли дәһлиздән кечәркән башга палатадан ону сәсләдиләр. Тәзә бир хәстәнин бәдәни тир-тир титрәјирди. Буну көрүб һейрәтләнән гыз тез һә-

кимин далынча гачды. Рәна кәлди, хәстәнин һәлә дә титрәдијини, бүтүн бәдәнинин јарпаг кими әсдијини көрәндә Лејлијә ијнә вурмағы тапшырды.

— Һейбәтов, бир аз сәкит олун, — дејә һәким ону дилә тутду. Горхулу һеч нә јохдур. Инди һәр шәј кечиб кәдәчәк.

Лејли ијнәнин учуну һейбәтовун дирсәјиндән јухары, арыг голуна батыранда хәстәнин титрәмәси дајанды, гызын һейрәтләнмәси Рәнанын нәзәриндән гачмады. Һейбәтовун голундан ијнәни чыхаран кими хәстә јенидән титрәмәјә башлады. Хәјли сонра бир аз сәкитләшди. Дәһлизлә кәдәндә Рәна она тапшырды:

— Һейбәтовдан көзүм су ичмир, ону нәзәрән гәјмаг олмас. Ијнә вуранда көрдүнүм, нечә дајанды? Мәнә елә кәлир ки, о бичлик едир...

— Бичлик? — Лејли тәччүбләнди, — ахы буну нә үчүн етмәлидир?

— Әлил олмаг, тәгаүд алмаг үчүн...

Лејли әмәлли-башлы бир шәј анламајаыб, чиниләрини чәкди. Инсан нә үчүн билә-билә өзүнү әлил күнүнә салсын?! Јох, һәким сәһв едир. Гәрибәдир, чох гәрибәдир. О, сәкитликдән истифадә едиб әввәл Ругијјонини, сонра да Қазымовун јанына кәлди.

ҮЧҮНЧҮ ФӘСИЛ

Лејли Ругијјонини һалына ачыјыр, көмәк етмәк, һеч олмаса ону бир саатлыг севинч ичиндә јашатмаг истәјирди. Амма нечә?! Буну билмирди. Оғлу Аслан хәстәнин дилиндән дүшмүрдү. Бу гадында бир-бири илә ујушмајан ики хүсусијјәт — һәлимлик вә кубудлуғ тәз-тәз өзүнү кәстәрир, кәһ үзүкүләр кәһ да әһмили, гәдлар олуурду. Лејли һәр дәфә Ругијјәјә баш чәкәндә онун көңлүнү алмаг һаггында дүшүнүрдү. Бу мәгсәдлә онун оғлуну көрүб данышмаг гәрәрына кәлди. О, ишдән сонра сиркин јакшылығында автобусдан дүшүб көрүшчәји нанкор бир өвлад бәрәдә фикирләшә-фикирләшә кәј рәнкли гапыја јакшылашды.

Галычы ону бурахмаг истәмәди, соргу-суала тутду. Кими ахтардыгыны өйрәнб узун дәһлизн көстәрди. Лејли дәһлизин сонуна гәдәр кедиб мәшг отагынын өнүндә дајанды. Ичәри кечмәјө чүр'әт етмәди. Бир гызә јахынлашыб Асланы сорушду. Гыз галын пәрәднн арадады. Тавандан узун дәмнрләр асылмыш бөјүк, ишыглы мәшг отагы көрүндү. Гыз бәркдән Асланы сәсләди, бир аз кечмәмиш јухарыдан јоғун бир сәс вә дамир һалгәләрин чинкылтисн ешидилди, сонра Лејли башынын үстүндә гартал кими гара кәлкә көрүб диксинди, горхундан кәнара чәкилди. Бирдән онун гаршысында чүссәли, голлары ачыг, јарычыллаг, рабуғулајы бир оглан дајанды.

— Сиз мәни ахтарысыныз? — дејә танымәдыгы гызә һәм һејрәт, һәм дә марагла нәзәр салды.

— Бәли.

— Бујурун.

— Мән хәстәханадан кәлмишәм. Орда ананыз јатыр.

— Нә? Анам?! Мәним анам јохдур.

— Нечә јохдур?! Мәкәр Ругијә ананыз дејил?!

— Јох! — дејә Аслан бәркдән гышгырды, — мәним анам јохдур. Әкәр өзү белә дејирсә, дүз сөјләмир, мән онун оглу дејиләм. Анамын үзүн дә көрмәмишәм.

Лејли һејрәтиндән сусур, Ругијәнин адыны ешидән кими чаванын бирдән-бирә һејрәтлонмосинин, өзүндән чыхмасынын мәнасыны анлаја билмирди. Бу, һәгигәтдирми? Бәс Ругијә нијә јалан данышыр? Нә гәрнбә сирдир. Гыз чавана бәсләдин нифрәтини тамамилә унутуб мһрибан сәслә астадан сорушду:

— Онда Ругијә ханым...

— Онун адыны мәним јанымда чәкмәјин. Сөјләјин, кәлмәкдә мәгсәдиниз нәдир? Сизн о көндәрбим?

— Хәјр, өзүм кәлмишәм. Онун вәзијәти ағырдыр, сиз исә дилиндән дүшүмсүнүз. Мән истәдим ки, хәстә бир адамы севиндирим. Одур ки...

— Дејирениз ки, ону көрмәјө кедим?! Һә? Јох, кетмәјәчәјәм. Мән она нифрәт едирәм, баша дүшүн, нифрәт! Мәним ушагыдыг илләрини зәһәрләјән бир адама нечә һөрмәт елә биләрәм?! Кечәләр ики бөјүк отагда мәни тәк јојуб кедәрдиләр. Он јашлы бир ушаг үчүн бу дәһ-шәтләдир! Горхумдан чарлајымын алтында јатыр, јорғаны башыма чәкирдим... Бир тыггылты ешидәндә үрәјин дүшүрдү. Инди дејин, мән белә адамы нечә севә биләрәм?! Онун алы кәләнда гачмаг истәјирәм. Елә дүшүнүрәм, јенә мәнә эзәб верәчәк, дөјәчәк, ағладачаг-

дыр. Әкәр ағлым кәссәјди, өз ајагларымла ушаг евино гачыб кедәрдим. Нә едим, онда баша дүшүмүрдүм, онун бүтүн эзәбине дәүзүрдүм. Атам елөндән сонра човғунду бир күндә мәни евдон говду. Көһнә палтому да вермәди. Кедирдим, һара кетдијими өзүм дә билмирдим. Һәким гыз, даһа нә данышым, мәнчә бәсдир, инди өзү-нүз дејин, мән онун јанына нечә кедим?! О, нифрәтләјигдир, мәним гәлбимдә бундан башга бир дүјүг јохдур. Ола да билмәз!

Лејли ону динләјә-динләјә, гәрнбә һаллар кечирди. Бајагдан үрәјиндә дүјүн бағламыш гәзәб бу одлу сөзләрдән еримиш, јерини мәрһәмәт вә еһтирам дүјү-ларына вермишди. Чаван елә гәзәблә, елә үрәк ағысыјла данышырды ки, гыз она инанмаја билмәзди. Ругијәнин там әкси олан бир гадын — дајысы арвады Әминә хәјалыдан кечди, өзүнүн ушагыдыг илләрини хатырлады. Нә-ләр, нәләр јалына дүшдү. Әминә — онун лајласы, гај-ғысы, нөвазини, сәиндә дујулан мәнәббәти, бир сөзлә, нә варса гызә мүғәддәс вә илан кәлди. Башыны аша-гы салыб фикрләшир, Асланын сөјләдикләрини хатыр-ладыгча үрәји од тутуб јанырды.

— Инди јенә дә мәним онун јанына кетмәјими мәс-ләһәт көрүрсүнүз? Дүзүнү дејин...

Лејли дәрһал чаваб вермәјө чәтинлик чәкди, бир-бир-нә гарышан һиссләр — мәрһәмәт-кин, гәзәб-јахшылыг, нифрәт-шәғфәт гәлбинин хейрхәһ мајасы илә јоғрулуб гәрар чыхармага руһландырды:

— Кәли... о јазыгдыр, кечмиши унутун, тәк галмыш, гочалмыш хәстә бир адама кин бәсләмәк дүз дејил. Еу дәңгә она сиз лазымсыныз, сиз... Онеуз да чох јашама-јачаг... Һәз узагы бир ил. Һеч олмаса, бу бир илдә севнч көрсүн...

Асланы инанындан дөндәрмәк чәтин иди, вәзијәти-ни дәјишмәдән, гәтијәтлә вә нифрәт һисси илә деди:

— Јох, һәким гыз... бу, хейрхәһлыг дејил. Елә адама севнч вермәк, зәһәри гуртармыш бир иланы бәсләмәк кими бир шәјдир. Мән кәлмәјәчәјәм. Инчимәјин. Чәкли-јиниз әвијәтә көрә исә сизә тәшәккүрүмү билдирирәм. Сағ олун...

2.

Ики күн кечди. Қазымовун вәзијәти ағырлашды.

Лејли онун јатдыгы палатадан дәмәк олар ки, чых-мырды. Һәким дә тез-тез кәлирди. Хәстә өзүнү билмир

вə сон дэгігаларыни жашайрды. Онун өмүрүнү узадан ийнэлэр иди. Лејли бир-биринин далынча кардианнлэ бирликдэ кофени ийнэсини вуруду. Хəстəнин бачысы ичин-ичин агладыр вэ Рə'наја нэ исэ пычылдајырды. Рə'на палаталар чыханда тибб бачысыны јанына чагырды. Лејли онун тутгундулугундан мəсələниң чох чидди вэ ағыр олдуғуну анлады. Һəким арам-арам диллонди:

— Гызым, Қазымов сабаһа чыхмаз. Ону евə апармақ лəзымдыр. Бачысы өзү тələб едир...

Лејли ашагыға, биринчи мəртəбəжэ дүшү, тə'чили јардым машынынын сүрүчүсү илэ данышыды вэ дөрһал јухары галхды. Шприслэри, оксикен бəлышыны көтүрдү, хэрək кəтирди. Тибб көмəкчилри Қазымову јаваш-јаваш хэрəжэ гојдулар. О һеч гымылданмыр, тез-тез вэ чəтинликтэ нəфəс алырды. Лејли онун үзүнэ бахмыр, гəл-бинэ чəкəн кэдэрин ағырлыгындан јеријэ билмирди.

Тə'чили јардым машынында, хəстəнин бөјүрүндэ əйлəшəндэ, јол боју фикирлэширди: «Қаш өлмəјəјди. Мəн ону сағ-саламат евə чатдырајдым. Бу күн јашајайды. Нə јахшы олар. Һеч олмаса, бир күн!» Гейри-ихтијари көзү хəстəнин үзүнэ саташды. Онун һалы өзүндэ дејилди, нəфəси хырылдајырды. Гызын бөјүрүндэ јенэ бајагы фикирлэр далға-далға кечди: «Қаш онун өлүмүнү көрмəјəјдим.»

Балача пəнчэрəдэн шəһəрин гајнар, издиһамлы күчлэри чанланырды. Адамлар тез-тез өтүб кечирдилэр. Јашыл ағачлар, витринлэр, рекламлар, биналар, ејванлар... Һарадаса, јол бағыс олдуғу үчүн машын дајанды. Сəкидэ ики кəнч; бир оғлан, бир гыз... Гызын əлиндэ китаб... данышыр, күлүр... Лејли бу мəнзэрəжэ бахды, јенэ бөјүрүндэ фикирлэр доғду; «Қазымов да јашады. Вах, гыз-гыз гулаг асан о оғлан кими... амма инди... шууру өзүндэ дејил. Һəјат онун үчүн гуртарыр... бəлкэ дэ, гуртарымышдыр.» Машын кетди, пəнчэрəдэн мəнзэрəлэр тез-тез дəјилди.

Чатдылар. Хэрəји икинчи мəртəбəжэ галдырдылар. Қазымов һələ өлмəмишиди. Лејли буна көрə нэ гэдэр севинди, лəкин бу үмидверичи севинч дејилди. Гыз күнəши кими иди; өзү варды, истиси јох. Севинч дэ буз кими олармыш! Үрəкдэ доган кими донармыш! Гыз хəстəјэ ијнэ вуранда онун бədəниндэки көјүмтүл лəкəлэр һэр шеји ајдын көстəрирди. Бу өлүмүн гара əллэри иди. Оксикен бəлышыны кəтирди, тəзэ тəнзиф сарыјыб Қазымовун јанына гојду. Хəстə һələ нəфəс алырды. Демək, о јашајыр. Нə јахшы! Бəлкэ бир саат јашајачағ,

бəлкэ бүтүн күнү, бүтүн ахшамы, һəтта кечəни. Бəлкэ сəһəri дэ көрəчək... Бəлкэ...

Бу нəдир? Додағлары тəрпəнир. Һава истəјир. Нəфəси тутулур. Лејли дөрһал оксикен бəлышыны верир. Хəстəнч синəси ағыр-ағыр ениб галхыр. Һələ јашајачағ... һələ...

Отаға ким исэ кирир. Арығ, узун, һөрби кейимли бир кəнч, јанында өзүнэ јарашан кəлин; голлары, синəси, бојну ачығ, дар, гыса палтарда. Русча нəсэ сорушур. Тəлəсик хəстəјэ јакынлашдылар. Амма... кечди... Қазымов һеч нэ дујмур... Күнлэрлэ көзлэдији, ахтардығы, интизарында олдуғу, һəјатјаны вердији өвлəдлары инди башынын үстүндəдир. Нəјэ лəзым?! Гочанын бу дэгиғе оларə ештијачы јохдур.

Лејли чөлэ чыханда ики һиссин; кəһ севинчнн, кəһ кэдэрин вэ бунарлын бирлэшмəсиндөн доған гейри-ади бир дујғунун тə'сирн атында иди. Адамлара гарышыр, күнəшин көзғамашдырычы шəфəғлоричи уда-уда кедир, бағларын јанындан өтəндэ башы үстүндэ салланан јашыл јарпағалара əлинн тохундулар, гајғысы ушағлары, күлүшөн чаванлары сейр едир, көлкөдөн гачырды. О, күнəшин ишығлары атында кетмək истəјирди. Гыз əлэ кəлирди ки, бу ишығлар гəлбиндэки кэдэри əридэчкəдир. Һэр јан көзəl, гајнар, чошғун иди. Һəјат ешги илэ, кəнчлик ешги илэ јашајан инсанларын көзүнү охшајачағ гэдэр фəрəһли, шəн, фүсункар иди.

3.

Хəстəханаја кəлəндэ гызлар она пычылдадылар ки, бир чаван сони ахтарыр. Вокилэ Лејлини кəнара чокди: — Һələ кетмəјиб, — деди. Билирсən, нэ көзəl оғландыр. Балам, бəхтин пис дејил. Јəгин, сənэ вурулуб...

— Гара шejтандыр?!

— Јох, бу ағ шejтана охшајыр...

Лејли көзлэмэ отағына кəлəндэ əлиндэ дəстə күл тутмуш, салигəли кейимниш, сачларыны вурдумуш, тамам танынмаз олаң сирк артисти Асланы көрдү. Аслан о тэрəф, бу тэрəф кедир, арабир дајаныб саатына бахырды. Бирдан гапыја тэрəф чеврилди, чəлд ирəли атылды вэ севинчлэ:

— Салам, һоким гыз, — деди, — һарда галдыныз?! Көзлэмəкдөн көзүмүн көкү саралды.

Лејли она һейрəтлэ бахыр, санки көзлэринə инанмырды. Чүнки Асланын кəлчəјинэ үмиди јох иди. Аслан кү-

лө-күлө давам етди: — сизп баша дүшүрөм, һаким гыз. Мәни көзләмдирдиниз. Инанып, бир нечә күндүр ки, раһат јата билмирәм. Сизин хејрихаһлыгыңыз мәнә чох тә'сир едир. Одур ки, кәлдим... Онуң јанына кирмәјәчәјәм. Алын бу күл дәстәсини, бир дә бу шоколад гутусуну, — о, скам-јанын үстүнә гојдугу гәзәтә бүкүлү бир шеји көтүрүб гызга узатды. — Дејин ки, Аслан көндөриб. Хаһиш едирәм, оғдуңуз демәјин, садәчә Аслан, јакшымы?! Бу күл дәстәсини исә сизә верирәм, алын... — гызын тәрәддүд етдијини көрүб күлүд өз давам етди: — буна башга мә'на вермәјин, һаким гыз. Инанып, тәмиз үрәклә... јакшы инсан ким... Алын!

Лејли гылгирмызы гызармышды, өзүнү итирмишди. О бурда һәлә һеч кәсдән һәдијјә алмамышды, һеч кәсдән. Бу күлләр онун үчүн көзләнилмәз олдуғундан шаширмышды. Аслан күлләри, шоколад гутусуну она вериб күлө-күлө чыхыб кетди.

Ругијјә һәдијјәни сојугтанлыгга гаршылады, — гызым, долабын үстүнә гој, — деди, — анасыны адам белә јад еләмәз. Нанкор өвләд! Она еләдикләрим көрүм бурнундан кәлсин. Нанәчибиңи бири нанәчиб.

Лејли она чаваб гәјтармамағ үчүн тез палатадан чыхды. Чунки бу дәфә дәмәдијини һисс едирди. Бир аз да гәлсәјды ашыб-дашачағды. Дәһлизә чыханда бәдәнинә јайылан гәзәбдән јандығыны дујду. Өзүнү сакит етмәк үчүн бир мүдәт ачығ пәнчәрәнин өнүндә дајанды. «Мән дүшүнүрдүм ки, һәдијјәләри көрөндә севиндијиндән ағлајачағ. Лакин... динләнчән чыхан ачы сөзләрә бир бах! Башгасын көзүндә түкү сечмәк, өз көзүндә исә тири көрмәмәк нә дәһшәтдир. Аслан дүз дејир, белә адамларә севинч вермәк гәбәһәтдир. Еһ, нә билим... мәним үрәјим исә тамам башга шеј дејир...»

Онуң чининә әл тохунду, чевриләндә Вәкилләнин бич-бич күлдүјүнү көрдү. Лејли гызын күлдүшүндәки мә'наны аңлады. Вәкилә исә әл чәкмәди:

— Оғлан ким иди? — дејә сорушду, һеч билирсән сәнә нә јарашыр... Елә бил бир-бириниз үчүн јаранмысыңыз... — Јанылырсан, Вәкилә, тамам башга адамдыр.

— Гој көрөк... Мәнә јох дә... түкү түкдән сечмәји ба-чарырам. О күл дәстәсинин мә'насыны да мәнән киәлә-дәчәкәсән?

— Вәкилә, баша душ. Мән ону елә-белә таныјырам. — Ушағ-ушағ данышма. Бу дөгиғә мәнә елә оғлан раст кәлсә, күл дәстәси версә, валлаһ учардым. Сәнсә һеч вәчинә дә алмырсан! Гоншунуз оғланы севмәдин,

күл верәни севмәдин, бәс кими севәчәкәсән? Һә кими?! Јохса гара шејтаны?!

— Билмирәм, бәлкә дә, ону... кими севәчәјәм она да әрә келәчәјәм.

— Бәлкә севмәдин?!

— Кетмәјәчәјәм.

Вәкилә көј көзләрини дөјә-дөјә она һејрәтлә, тәәччүб-лә бахды, гызын гәтијјәтлә, инадла дедији сөзүн мә'насыны баша дүшмәк үчүн бир ән фикирләшди...

Ахшам дүшүшүдү. Лејли бәрк јорулмушду. Ишлән чыхыб дајаначаға кәлди. Автобусун лап арха сырасында күнчәлә отурду. Илич бағынын јанындан тәрәнән машин кениш, јарашыглы күчә илә пролиләди, Низами кино-театрынын јанында, сөјүд ағачларынын бөјрүндә дајанды. Әлван, рәнкбәрәнк, јаныб-сәнән, парылдајан сәјсә-һесабысз ишыглар ахшамын гаранлығыны әритмишди. Сары рәнкли, гранит гәја кими көрүнән, лакин әриф, инчә бир бинанын синоси реклам ишыглары вә шәкилләри илә долу иди. Уча, үстү шүшәли милис отағы кәми-доки капитан кәјутуна бәнзәјирди. Лејли бу мәнәәрәләрә баха-баха чанында бир ағры, хош бир јорғунлуг дујур, бир-биринин далынча баш верән бункуну һадисәләр хәјалындан кечирди. Бирдән үрәји санчды. Нә олда, јадына нә дүшдү?! Казымов, сон дәгигәләрини јашајан Казымов! «Кәрәсән инди нечәдир?! Мән ону сағ-саламат гојмушам. Билмирәм, өлмәјин. Һәлә кәчәвин дә сағ гала-чә. Сәһәри дә көрөчәк... Сәһәри каш көрөјдү... Күңишиң ишыгларыны... Сонра өләјди... јох... бәлкә инди... јохса... өлүб.» Автобус инди китаб мағазасынын јанындан кечирди. Маркс бағы, «Нәркиси» кафесинин ишыглары. Учал шүшәли мәркәзи универмаг... Һүсү Һачычы... Моноли... Лејли машинын пәнчәрәсиндән кәдәрлә бахырды.

4.

Ругијјә сағалдығы, вәзијјәти јакшылашдығы үчүн хәстәханадан азад олунурду. О, сөнәдләрини алды, пал-тарыны дөјишди, гохуму илә бирликдә пилләләрә доғру кетди. Лејли онуң кәлиб көрүшчәчәсини, худәафизләшмә-чәјини кәзләјирди. Ругијјә һеч архаја да бахмады. Лејли пилләләрин јанында музәәччәрә сөјкәндә, бир-биринин голундан тутуб аста-аста дүшөн ики гәлдәна бахды. Ругијјә шикајәтлә: «еһ, бу тибб бачылары башыма бир ојун ачыблар ки, валлаһ әзәјылдан да писдирләр» дејирди.

Лејли палаталара кетди. Ругијонни јатдыгы чарпа-
жда гоча бир арвад бардаш гуруб отурмушду. Гыз са-
лам вериб тээ хөстөжө јахынлашды. Дәрдини билмөк
үчүн јанында дајанды. Арвад диллөдөн:

— Гызым, дејсән, тәзә ишә кирмисән, сәни һеч бурда
көрмәмшәм. Мәнсә јенә бу харабаја кәлдим. Аллах һеч
кәсә гисмәт еләмәсин. Нә гәдәр ки, чаван идим, дејир-
дим, дунја мөниmdir, еһ, индисә... Гызым, сәни јаман
тәрифләјирләр... Дунән дәһлизә чыхмышдым, һамынын
диллиндәсән... һә, һә... инан, мәнә јәдән олмаз, јохса кеч-
чән дәфә бири варды, мәнә лап өлдүрдү... јекәпәр шејди,
бочка кими... онунла бир дава елодим ки... бүтүн хөстә-
хана төкүлүб кәлди... Ахырда чөлә атылар...

Арвадын нәфәси чәтмыр, сәси хырылдајыр, буна бах-
мајараг сөзүнү кәсмәдән бирнәсәзә данышырды. Үзүн-
дәки ғырышларын сајы-һесабы јох иди, көзүнүн алты ту-
лугламышды. Јанагларынын әти салланырды, бурнуун
јанындан түтмүш чәнәснә гәдәр дәрјин бир ғырыш уза-
нырды. Ғырмызы күлләри солуб сарыја чалан, көлүјүнү
итириб ағымтыл рәнк алан јайлыгы башына багламышды.
Учларыны кәтириб алнында дүјүнләмишди. Јайы-
ғын јанларындан ағ сацлары чыхмышды. Исти олса да
билнә кими јун шал доламышды. О, сөзүнә давам ел-
ди:

— Билрәсән, дүз он илдир ки, хөстәјәм. Дунән һәким
мәни көрүб күлә-күлә «һәлә сагсан» — дејә сорушду. О
гәдәр күлмүшәм ки. Дедим, һәлә он ил дә јашајачағам.
Јаман хошуна кәлди. Мәннән зарафат еләмәји чох се-
вир... Дејир, ај Билгәјис арвад, нә мөзәлисән...

Лејли, һејбәтова ијнә вурмалы иди. Хәстәни тибб
отағына чағырды. Өзүнү јакшы һисс едән һејбәтов ијнә
ады ешидән кими јенә титрәмәјә башлады.

— Кәл отур, һејбәтов, — дејә гыз мүләјимликлә она
стул кәстәрди. Титрәмәјинә бахмајараг шприси әлиндә
һазыр тутлу.

— һејбәтов, һазыр ол, јохса ијнә сынар, ешидирсән-
ми?!

Лејли онун дајаначағына әмин иди, сәбирлә хејли
көзләди, кәнчнн голуну јухары галдырыб шприси јахын-
лашдырды. Ијнә әтинә батан кими һејбәтов титрәмәјини
кәсди. Лакин елә ки гыз ијнәни чыхарды, даһа бәркәдән
титрәмәјә башлады. Тибб бачысы һирсини боға-боға шпри-
си, ијнәни тәмизләјәчәји габын ичнә атды. Бирдән көр-
дү ки, һејбәтов әввал дизи үстә јерә отурду, сонра исә
јаваш-јаваш дөшәмәјә сәрилди. «Аһ, һиләкәр түлкү, көр

кими алдадыр. Мәни горхутмаг истәјир. Һеч һушуну
итирән адам белә јыхлармы?! Чанынын да гәдрини пис
билмир. Горхур ки, башы әзиләр. Нә үсуллуча јерә узан-
ды.» Лејли белә фикирләшә-фикирләшә јахынлашыб
бәркәдән деди:

— һејбәтов, ајаға галх! Тез! Сәни галдырмаға мөним
күчүм јохду. Тез ол, дур...

— Гој бир аз динчәли...

Лејлинин иш вахты гуртармышды. Евә кетмәли иди.
Амма һејбәтовун бу шылтағлыгы давам едирди. Онун
дурмаг фикриндә олмадығыны көрән гыз, јенә голундан
тутуб галдырды. Дивана доғру апарды, бура чатанла,
дәли кими әл-голуну атмаға, башыны диванын јумшаг
отурачағына вурмаға башлады. Гызын һирси һәдди-һү-
дудуну ашыр, сел кими күкрәмәк истәјән гәзәбинн ағы-
нынын, шуурунун гүввәси елә тутуб сахлајырды. Буна
үчүн бүтүн ирадәсини чиловлајырды. һејбәтов чапала-
ја-чапалаја дејирди:

— Сән мәнә о ијнәни вурмадын... башгасыны... билә-
билә... интигам алырсан. Һә, бах, көр нечә әсирәм...

Лејли бу тәһгирә дөзүб столун үстүндә сындырдыгы
дәрманын кичик армуд шәкилли шүшә габына бахды.
Лакин көтүрүб һејбәтова кәстәрмәк истәмәди, ону инан-
дырмаға чалышмады. Бунар фикриндән кечиб дә, арына
сығышдырмады, һәтта шүшәни көтүрүб зәңгәл тутуесе
атды. һејбәтова бахыб бачардыгча астадан деди:

— Чых кет палатаја.

Өзүндән асылы олмајараг сәси чох гәзәбли, амيرانә
чыхды вә һејбәтов ајаға галхды, гапыја доғру алдымла-
ды. Лејлинин үрәјинә дамды ки, о јенә ојун чыхара бил-
ләр. Палатаја гәдәр сакит кәлди. Өзүнү чарпајыја елә
атды ки, аз галды бир әли дивара дәјсин. Бу, һәм күл-
мәли, һәм дә ачыначағлы мәнзәрә иди. Лејли чашбаш га-
лыб ону сакит етмәк үчүн һансы тәдбирә әл атмағы кә-
дирә билмәди. О буну гәсдән едирдимми? Балкә дә јох,
бәлкә дә һә... анчаг бүтүн бу ојунлара дөзмәк гејри-мүм-
күн иди, башта тибб бачылары ону ачылајыр, сөјүр, һә-
дәләјир, өзләриндән чыхыр һәтта аглајанлары да олур-
ду. Лејли бүтүн гүввәсини топлајыб, һејбәтову дилә тут-
маға, сакит етмәјә чалышды. Буна наил олдуғдан сонра
палатадан чыхды.

Илич бағына тәрәф кедәркән, Лејли аһпап «Вол-
га» машынынын бөјрүндә дајаныб, әлиндә зәнчирли ача-
рлары ојада-ојада өзүндән разы һалда архајын-архајын
күлүмсүнән Әлини көрүб диксинди. Билмәди нә етсин,

онула үзлөшмөк истемирди, башга жолу жохду, истөр-истемээз жакынлашып саламлашды. Эли, машинын арха гапысыны ачыб:

— Бужурун, Лејли ханым, — дејэ нэзакэтлэ диллэнди. Кечин эјлешин!

— Сағ олун, Эли гардаш!

— Неч бир һафта олмаз ки, бу машины алмышам, истөјирөм ки, биринчи дафэ сизи апарым, сизин кими көз-эл, жарашагылы бир гызы...

— Миннэтдарам, Эли гардаш, мөним јолум башга төрөфөдир.

— Һара десөниз апарарам, лап дүнјанын о башына, Һара кедирсиниз, бујурун...

— Јох, сағ олун Эли гардаш, јол да узаг дејил!— Лејли онун јанындан өтүб кечәндө сурәтини артырды. Эли сөслөсә дә, чеверилмәди вә чыхыб кетди.

5.

Бир-биринин далынча баш вөрөн һадисәләр Лејлинин бүтүн варлығыны титрөтди. Кечә нөвбәсиндә оlanda тоқ јатан Тамара адлы хөстөнин вәзјјәти ағырлашды. Лејли тибб көмәкчиси Хәдичә хала илә бирликдә чарпајын бөјрүндә һазыр дајанмышды. Хөстә төрпөнир, бөјрү үстә чеверилмәк истәјир, амма бачармырды. Лејли она көмәк едиб чеверди. Хәдичә хала:

— Гызым, — дејэ тибб бачысынын гулағына пычылдады, дајана билмиром, ичазә вер, һаваја чыхым...

— Кет, Хәдичә хала, мән бурдајам...

О бир нечә ијнә вурду, бундан сонра гадынын вәзјјәти азачыг јакшылашды. Лејлинин гәлбини јенә горху, һөјөчәң буруду. «Кечә узун... Сөһәрә һәлә көр нә гәдәр вар. Онун да вәзјјәти ағыр. Бу нәдир? Башыны нијә галдырыр?! Көзләри нијә елә бөјүјүб? Аман аллах! Бу нә дөһшәтлиндир. Сәбирли ол, Лејли! Ушаг кими дүшүнмә. Бәлкә, бир шеј истәјир, дејэ билмир. Солгун додагарынын титрәшини нә горхуладур...» Хөстә она бахды, ишыгы сөнмүш, дургун, сакит көзләрдә јалварыш, хаһиш варды. Лејли әввәл онун нә истәдјини баша дүшә билмәди, вәзјјәтинин ағырлашдығыны һисс етди, голуну күрәјинә кечириб гадыны галдырды.

Кичик бир әмәлијјатдан сонра Тамара башыны балыша гојуб көзүнү јумду. Лејли памгырла онун ағызыны силиб тәмизләди, дөһлизә чыхыб Хәдичә халаны сәсләди. О, башыны булаја-булаја кәлди:

— Бу нәдир, гызым? — деди, — бу дәгигә тәмизләјәрәм.

Бүркү, һавасызлыг, мүхтәлиф гоху бир-биринә гарышмышды. Лејли зорла дајаныр, башы кичәлләнир, хөстәјэ сонунчу ијнәни вурурду. Шприси көтүрдү вә дөһлизә чыханда тәмиз, хош һава ону гојнуна алды. Халатыны чыхарыб тибб отағында отурду. Хөстә гадын-ла бағлы дүшүнчәләрини башындан говмаға чәнд еләдисә дә, буна наил ола билмәди. Лејли халатыны кејиниб, јенә Тамараны јохламаға кетди. Јарыгаранлыг дөһлиздән кечәндә алдымларыны јавашытды. Ири, галын пәр-дәләр палаталарын гапысындан салланыр, дөһлизин пән-чәрәләриндән ағ түлләр күлјини нәфәс илә парашут кими шиширди. Хәдичә хала палатада дејилди, ачыг пән-чәрәдә дајанмышды. Тибб бачысыны көрүб Тамаранын јатдығыны сөјләди. Лејли ичәри кириб, чарпајыја јакынлашды. Хөстә нараһат јатырды. Үзүндә әзабдан доғмуш чизкиләр көрүнүр, һыгылдајырды, азачыг төрпө-нир, јенә шиддәтли ағырдан дишләрини бир-биринә мөһ-кәм сыхыр, бир ан там һәрәкәтсиз галырды.

Лејли инсанын нечә әзаб кәдјини көзү илә көрүрдү. Өзү дә әзаб чөкүр, неч олмаса биркүнлүк ону бу бадан гуртармаг ешгилә јашајыр вә бу фикирдән беј-ниндә ишыг парлајырды. Лакин башга, даһа мүдһиш бир фикирдән исә һәр шеј алт-үст олурду. Бундан елә горху, варлығыны елә сојуг бүрүјүрдү ки, донуб галыр, аз гала үрөји дајанырды. О, гырх јашы тәзәчә тамам олмуш, сачына һәлә дән дүшмәмиш бу гадынын вәзјјәти-нә ачыјырды.

Кернә, тибб отағына бајындан Тамараны Хәдичә халаја тапшырды кетди, бүтүн кечәни буара отура билмәди, үрөји сәксәколи, нараһат олду, кечә кими гәра шүбһә ону дидиб парчалады. Билгејис арвад ики дәфә ону чағырды. Јата билмәдјиндән шикајәтләнди. Лејли она дорман вериб, јерини раһатлады, үстүнү ағ мөләфә илә өртүб кетди. Јенә Тамаранын јатдығы палатаја кәлди вә көрдүјү бир мәнзәрә ону сарсытды. Тамаранын бир голу бајырда иди. Үстүндән олдугча назик бир чығырла ган ахырды. Башга гырмызы чығыры көрондә Лејлинин һөјротиндән көзләри бөјүдү, һөвләк, шашгы, бир һалда һәкминин далынча гачды.

Нөвбәтчи һәким хөстәјэ бахыб башыны булады. Ијнә вурмағы тапшырды. Лејли һәр шеји һазыр етди. Амма... үмидсиз һалда көзүнү һәкимә диди. Һәким исә бахыш-

ларын мәнәсыны дөрһал аңлады. Ијнә вурмаг мүмкүн дејилди. Астадан.

— Оксикен балышы кәтир, — деди — бары нәфәси ол сун...

Лејли Тамараја балышы верәндә гоншу палатадакы хәстә ојанмышыды, ачыг гапыдан горху вә һәјәчан ичиндә бахырды. Һәким гапыны өртүб пачылтыш илә:

— Гоһумларына хәбәр вермәк ләзимдыр, — деди вә чыхыб кетди.

Тамара көзүнү ачмаса да, оксикән балышыны сүмүрүр, ағыр-ағыр нәфәс алырды. Гоншу палатадакы хәстә дөзмәјиб колди, — өлүб? — дејә сорушду. Лејли тәрәтәрә бахыб, чыхыб кетмәсини ишарә етди. Бу мұлајим, мейрибан гыздан сәртлик көрмәјән хәстә мәсәләнин чох чидди олдуғуну аңлады, һеч нә демәдән узаглашды. Лејли дәһлизә чыхыб ачыг пәнчәрәјә јахынлашды.

Сәһәр ачылырды, Бакы сәһәри. Һаванын түнд, гара рәнкинә санки түстү гарышыр, кет-кәдә бозумтул рәнк алырды. Бу рәнк дә дојишир, сүд киши ағымтыл олур, һәр тәрәфи бүрүрү, бајагдан күчәләрә нур сәпән фәнәрләрин ғырмысы ишығлары әријирди. Лејли сәһарин ачылмасына бахыр вә ағыр кәдәри унутмаг истәјирди. Бу, Тамаранын јашадығы сонунчу сәһәр иди. Бу ачылан сәһәр ичиндә онун өмүр карваны дајаныр, һәјәт күнәши батырды.

Үч-дөрд саатдан сонра Тамаранын вәзијәти сон дәрәжә пәсләшди. Лејли бүтүн ирадәсини топласа да, дөзә билмәди, онун бу ағыр, дәһшәтли вәзијәтинә таб кәтирмәк үчүн гүввәси чатмады, өзүнү һөнкүрмәкдән күчлә сахлајыб палатадан чыхды, кранта јахынлашыб овучларыны су илә долдуруды. Бир нечә дәрә үзүнә чырпды. Нәјә бахырдыса, Тамараны, онун гаралмыш, тутгун, сол-ғун сифәтини көрүрдү. Тибб отағына тәрәф кәләндә дәһлизин баш тәрәфиндә он үч, он дөрдјашылы бир оғланын дурдуғуну көрдү. Лејли ону дөрһал таныды. Тамаранын оғлу иди. Јахынлашыб, ону данышдырмаг истади, үрәк еләмәди. Оғлан Тамараја чох охшајырды. Көзләри дә онунку кими ала иди, ағ еңли алны, кур сачлары варды. Тез-тез дәһлизә, палаталара бахырды. Заваллынын һеч нәдән хәбәри јох иди.

Лејли јахын кәлди, әли илә онун сачларыны гарышырыб мейрибанчасына сорушду:

— Сәни адын нәдир?

— Хәјјам.

— Нә јахшы адын вар. Бу ады сәнә ким гојуб?

— Анам.

Бу бир кәлмә сөз Лејлини јандырды, оғланы охшамаг, бағрына басмаг, бунунла да јанғысыны сөндүрмәк истады.

Оғланын суалы исә ону диксиндирди:

— Анам нечәдир?! Сиз ордан колирсиниз?! Дејин, хаһиш едирәм, дејин, нечәдир?! Нијә мәни онун јанына бурахмырлар? Мән ону көрмәк истәјирәм... Сиз... Сиз... Мәни апарын, амамын јанына апарын... Атам да орададыр, бибим дә... халам да... Амма мәни гојмурлар... Нә үчүн, дејин, нә үчүн! Бәлкә, амама бир шеј олуб?

— Һәјәчанланма, Хәјјам. Анан јахшыдыр. Палатаја ушағлары бурахмырлар. Она көрә дә...

Бу вахт палатадан чыхан киши үзүндәки ағыр гүсәни төбәссүмлә әвәз етмәјә чалышды вә бу, Лејлијә чох сун'и көрүндү. Киши әлини Хәјјамын бојунуна долајыб:

— Кәдәк, оғлум, анан үчүн лимонад алаг, — деди вә ону өзү илә апарды.

Лејли палатаја кирәндә Тамара сон дәғигәләрини јашајырды. Онун нәбзи дә, нәфәси дә елә бир дән дајанды. Санки һәјәтә тамамланды. Бир ан кечмәмиш јәнидән дөрһиндән нәфәс алды вә бунунла һәлә әлмәдијини кәстәрди. Узун мүддәт белә давам етди. Нәһәјәт...

Тибб бачысы хәстәнин гоһумларына ашағыја — биринчи мәртәбәјә дүшмәләрини хаһиш етди. Палатанын гапысыны өртүдү. Икки саатдан сонра һәмин палата бошалды вә гоншу палатадакы хәстә һәјәчан ичиндә Лејлини чағырды:

— Писәм... писәм... — дејә гызә баха-баха кәкәләди, — нәфәсим чатыр... Аман аллаһ...

Лејли чәлд оксикен балышыны кәтирди вә ону хәстәјә узатды. Лакин хәстә балышы горху ичиндә кәнара итәләди, — истәмирәм, истәмирәм, — дејә ғышығрды. Лејли әввәл бунун сәбәбини баша дүшмәди, дурухду. Лакин бирдән мәсәләни аңлады. Ахы оксикен балышыны о, сәһәр Тамараја вермиши...

Сәһәри күн Лејли һејбәтову башга хәстәханаја апарды. Тә'чили јардым машыны һәјәтдә көзләјирди. Лејли хәстәјә өз палтарларыны верди. һејбәтовун гәрибә һөн-камәләри башланды. Каһ палтарларыны кејмәди, каһ машына минмәк истәмәди, каһ да титрәјиб әсди. Нәһәјәт, тә'чили јардым машыны дикәр хәстәхананын гәбул отағы гаршысында дајанды:

— Дүш, — дејә гыз һејбәтову мүрачнәт етди.

Гәбул отағында јенә ону әсмә тутду. Лејли тибб иш-

чисинэ онун сөнөдлөрүннi верди. Жохлама узун чөкди. Эв-вэл көтүрмөк истэмэдилэр, сонра фикирлэрини дэишидилэр. Һейботов бурада галасы олду. Лејли онунла көрүшүп хөстөханадан чыханда раһат нөфөс алды.

Лакин палатада гызы јени бир һадисе кездэјирди. Алты ушаг анасы Фирузени јатдыгы палатага чагырыланда көрдүјү сөнөндон эввөлчө, горхуб кернјө чөккилди. Фирузэ чырпыныр, эл-голуну атыр, өзүнү ора-бура вур-ур, бүтүн бөлөни эсим-эсим эсирди.

Лејли, башынын дивара дөјчөјиндөн горхуб чөлд онун чийиллэриндөн јапшышды, бүтүн гүввэси илэ багырна басды. Күчү чатмады. Фирузэ онун элиндөн чыхды. Вөкилэ дө көмөјө кэлди. Голларыны тутдулар. Кимсе һөким далынча гачды. Рөһна кэлэнди Фирузэ һөлө сакит-лөшмөмишиди. Һөким гача-гача калдији үчүн тәнкнөфәс иди, синәси агыр-агыр ениб-галхырды. Фирузэ дөличәсинэ башыны силкөлэјир, бир-биринэ гарынмыш сачлары оңа даһа горхунч көркөм верирди. Арамсыз олараг «балам јаныр, ону өлүмдөн гуртарын» дөјө гышгырыр, бу сөвлэри дөнө-дөнө тәкрар едир, бөзөн исә бајылырды. Көзлөрүннi ачанда сакитлөнөмишиди. Һөкимин көстөрнши илэ кизилчө Лејли она ијнө вурду, бундан сонра Фирузэ тамам өзүнө кэлди. Јухудан ајылмыш кими этрафа бахды, санки бајадан эзәб ичиндө чырпынан о дејилди.

— Нечәсон? — дөјө Лејли хөбөр алды.

Фирузэ чийилләрннi чөкиб чаваб вермәди, јенэ этрафына бахды.

— Сәнә нә олуб, Фирузэ?

— Нечә мөкөр?! Бөлкә, евдөн бир хөбөр вар? Гызларым үчүн дарыхырам. Мони онлара јетирин, јалварырам, онларсыз дајана билмирәм. Аман-заман бирчө оғлун вар, үзүнө һәсрәт галмышан...

— Бајаг оғлун һаггында нә дејирдин?!

— Мән? Неч нә!

Завалды! Бајагкы һадисәни хатырлаја билмирди. Бу, Лејлијә елэ бөрк тәсир етди ки, көз јашлары ихтијарсыз јанагларындан сүзүлдү. Дөрһал дөһлизә чыхды. Тибб отагына кәлиб дивандан отурду. Елэ бил гурујуб һөккәлә дөндү. Конардан бахан онун нөфәс алмадыгыны күман еләрди. Лакин даһили гәјнајыр өз орданырды. Белә вәјјәтдә нә гәдәр отурдугундан хөбәри олмады.

Лејли ишдөн чыханда автобуса минмәк истәмәјиб бир нечә дајанагач пјада кетди. Низами киносунји јанындан кечиб Уинвермагың витринләрннө баха-баха өтдү. Он чох сөвдији бир күчөјә чатанда дајанды. Күнә-

шин шәфәгләри, һәр јанда парылдајан ишыг, күчөләр, сәкиләр, јер, көј һәјат ешги илэ долу иди, инсанји јашамага чагырырды. Лејли дунјадан көчән Тамараны, бир дө букунку Фирузени хатырлајырды... Јанындан кечиб кәдән адамларын һеч нәдөн хөбәри јох иди.

Лејли онлара бахыр, фикирләширди: «инсанлар ијә сағлам оlanda һәјатын гәдрини билмирләр, ијә?! Бөзөн һеч нәдөн далашыр, күсүр, интигам ешги илэ јашајыр, кин-кудурәт сахлајырлар. Һәтта өлдүрмәјә гәдәр келиб ыхырлар. Анчаг елэ ки хөстәләндиләр, һәр шеј унутдулар, тәмиз һиссләр јараныр, сәһвләрннi дө баша дүшүрләр... Мөкәр һәмишә мөһрибан јашамаг олмазми? Һәмишә... мөһрибан...»

Инди о, Коммунист күчәси илэ јухары галхырды. Сонра Бакы совети, пиллөләр. Совет күчәси, шәһәрнн јүксәк јери... Бөјүк, жүзәк мәнзәрә... Гызларынын бөрк ағрыдыгыны индичә дүлү... Автобус бөјрүндә дајанды.

О кәлиб евә чатанда, Әминә паркт дөшмәни силрди. Тәмизләнмиш отага кирмәјиб мөтбәхә кечди. Газын үстүнө бахды. Бөрк ачмышды. Тавада тојуг чыгыртма-сыны көрүб, тез газы јандырмаг истәди — истидир, гызым, көтүр је, — дөјә анасынын сәсини ешидиб, бу фикриндән дашынды. Балача столун бөјрүндә отурду, иштаһла јемәјә башлады. Мөтбәхин пәнчәрәсиндән гәсәбдин бир һиссәси; бөјүк һәјәт, ушаг багычасы, дөрд тәрәфдән галхан, ејни бичимли биналар... Лејли һәр шеји унутмуш кими иди...

ДӨРДҮНЧҮ ФӘСИЛ

I.

Лејли ејвандан шәһәрә тамаша едәркән, бирдән гоншу ејвандан сәс ешитди, үрәјинә дамды ки, Әлидир. Көзүчү баханда јанылмадыгыны көрүб өзүнү ичөрнјә — евә салмаг истәди, кечикди. Әли сүрәнијә сөјкәннib:

— Салам, Лејли ханым! Сиздән бөрк инчимишәм.

— Нијә?! — Лејли кернјә дөндү.

— Күл кими машына минмәдиннiz, һеч сиздән көзләмәздим, сонра көрдүм ки, автобуслә кәлдиннiz...

— Инчимәјин, Әли гардаш!

— Нә әәб ишдә дейлиснннз?!
— Истираһәт күнүмдүр.
— Оһо... Бәс елдә дарыхмырсыныз? Кәлин бизә шаһ-
мат ойнајаг, аһам евдәдир, гөрхмајын!
— Шаһмат ойнамағы баһармырам.
— Мәдәни бир ғыз шаһмат билмнр, дүзүнү дөсәм,
буна инанмырам.
— Инансаныз да, инанмасаныз да еладир.
— Тәәсүф. Бәлкә, Бөтһовенә гулаг асмаг истәјирси-
ннз?

Лејлидән сәс чыхмады, Әли күлүмсүнә-күлүмсүнә ки-
најә вә ловға бир әда илә сорушду:

— Бәлкә, Бөтһовени дө таныхмырсыныз?
— Јох, таныхмырам! — Лејли сәрт чаваб верди, үзүнү
ондан чевириб отага кирди.

Һирсләнсә дә, өзүндән чыхмамышды, Бөтһовен һаг-
ғында фикирләширди. «Һәгигәтән ону таныхырам, јох-
са, јох?! Әлбәттә, таныхырам. Адыны тез-тез радиода
ешитмишәм, мусигисини динләмишәм, һагғында китаб да
охумушам. Бәс Әлијә нијә елә чаваб вердим?! Она елә
дә ләзимдыр! Мәнә күлдүр, лаг едир! Машын алыб дејә
товғаланыр. Билијини, мәдәни олдуғуну көзүмә сохур. Еһ,
бәлкә, бунларә көрә үрәјимә јатмыр? Бәс нијә Вәкилә-
нин Гара шејтан делији о хәстә чаван јадымдан чых-
мыр?!»

Радиода муғамат концерти верилрди, Лејли өзүнү
дивана атды, бајағкы хәјалларындан узаглашмаг үчүн
мусигијә гулаг асды, бир дә көрдү ки, ушағлыг илләри-
нә гајдыб. Балача ғыздыр, гачыр, јүзүрүр, аһасыны
ахтарыр, гаршысына атасы чыхыр, ону «һоп» јердән кә-
түрүб кејә галдырыр, топ кимн атыб-тутур. Бирдән ушағ-
лыгда ону андыран бир һәсрәт баш галдырыр, бу һәсрәт
нечә илләди ки, бүтүн варлығында јашајырды. Доғма-
ча атасы јад олмушду. Нәмишә севкиннә бөјүк еһтијаж
дүјүмүшду. Нәјәтдә јашајан, үһаныы бәлли олан атасыны
узағларда ахтарырды. Нәр күн, нәр саат јолуну көзлә-
јирди. Бәс һаны, нијә кәлмнр, нијә марағланмыр?! Елә
бу вахт гапынын зонки чалынды: «Каш атам олајды!»
Бу фикирлә дик атылыб галхды, кедиб гапыны ачды.
Әли күлә-күлә гапыда дајанмышды.

— Лејли ханым, дејәсән мөндән инчидиннз?
— Хејр, инчимәмишәм.
— Адам гоһағы чөлдә гөјмаз!
— Евдә һеч ким јохлүр.

— Сизи јемәјәчәјәм ки, мәдәни ғызсыныз, нәдән гөр-
хурсунуз?!

— Мәгсәдиннз нәдир?! — Лејли јенә сәртләшди.
— Бир-иһи кәлмә сөзүм вар.
— Бурда да дејә биләрсиннз, бујурун!
Әли сусуб динмәди, көзләрини Лејлинин көзләрин-
дән чәкмәјәрәк чиддиләшди, бајағкы тәбәссүмү итди.
Лејлинин сәбри түкәнсә дә, әдәб-әркан хатиринә көзлә-
јирди.

— Бу ахшам сизи киноја дә'вәт едирәм.
— Тәшәккүр, киноја кетмирәм. Башга сөзүнүз?
— Бу олмады ки, Лејли ханым, даһа белә јох да!
Бәлкә, истәјирсиннз елчи көндәрим?!
— Мән һеч нә истәмирәм!
Лејли һирслә гапыны өртдү, ганы елә гаралды ки,
мусиги дә көнлүнү охшаја билмәди.

2.

Лејли Вәкилә илә бирликдә Сәријәнин тојунда иди.
Ишығлы, бәрли-бөзөкли отаг, иһи тәрәфдә јан-јана го-
јулмуш столларын үстү долу иди. Адамлар. Чалғычы-
лар. Ојнағалар. Бура ғыз тојудур. Бир аздан кәлин
апармаға кәлчәкләр. Вәкилә пловдан јејә-јејә Лејлинин
гулағына пыхыллады:

— Бәхтәвәр. Күн о күн олсун ки, бизим башымыза
кәлсин. Валлаһ, ғызлары јахшы оғланә әрә кедән көрән-
дә севниннәр. Бундан бөјүк сәәдәт нә ола биләр?!

Бирдән һәјәтдән һај-күј ешидилди. «Кәлдиләр, кәл-
диләр» — сәсләри әтрафы бүрүдү. Аләм бир-биринә га-
шыды. Оғлан евинин адамлары гапынын ағзыны кәс-
диләр. Нәр иһи тәрәфин чалғычылары ирәли кәлди, ој-
нағалар орталыға дүшдүләр. Көзәл бир кәлин әлини
фырлајыб, бүтүн отаға зәр сәпәләјирди. Гәшәнк кейин-
миш ғызларын башы дүз пар-лар парылдајырды. Ота-
ғын ишығлары сөндү. Сағ тәрәфдә зәриф, ағ палтарды
кәлин, јанында исә шам тутмуш ғызлар көрүндү. Гаран-
лы отағын фонунда бу, гејри-ади иди. Гара кәстүм кей-
миш, јарашығлы оғлан јахынлашыб ғзын әлиндән ту-
танла онларын башына зәр төкүлдү. Кичик ушағ фи-
шәнкләри јандырылды, бир ән иһиндә хырдача ғығыл-
чымлар парыллады вә бөлә кәлин бунларын алтындан
кеңиб һәјәтә дүшдүләр. Нәјәтдә фишәнклар парылдајыр,
үстәчәг машында мусиги сәсләнирди. Кимсә бө-
јүк бир мәш'әл јандырымышды. Јашлы бир арвадын сә-

си һәҗәт боју ешидиларди: — «отагы горујун, оғлан евини адамлары һеч нә оғурламасынлар». Бу сәс чалғынын кур садалары алтында итиб-батырды. Лејли кәлиһә бахыр, күләүр, шадланырды. Бирдән Вәкиләә сары дөндү.

— Сәријјә өннә ағлајыр?!
— Ата-ана евиндән ајрылыр. Она көрә. Кечиб келәчәк. Фикир еләмә.

3.

Бир нечә күндән сонра Сәријјә ишә чыханда гызлар башына жығышды. Һәрә бир сөз сорушурду. О да гызара-гызара, јарызарафат-јарычидә һалда чаваб верирди. Сәријјәнин көзләриндә һә гәдәр севинч варды. Лејли бу ишигылы көзләрдәки севинчин сонсузлуғуну дүјурду. «Сәәдәт нә јакшы шејди! Инсаны көзәлләшдирир. Каш, бу әбәди ола. Инсан һәмши сәәдәтлә јашаја».

Ағыр хәстәләр олмадығындан сакитлик иди, гејри-ади һадисәләр баш вермирди. Һәмшиәки ади иш өз әвләки мәчрасы илә ахыб кедирди. Лејлинин вәзијјәти дикәр тибб бачылары кими дејилди, нисбәтән чәтин иди. Чүнки јатан хәстәләри чох иди. Онлара јемәк кәтирмәк, көмәк кәстәрмәк чох вахт алырды. Бәзиләри өзүнү јакшы һисс етсә дә, тәнбәллијидән јемәкханаја кетмирдиләр. Лејли көзләри илә мүбаһисә етмиш, онлардан икисинә јемәк кәтирмәмишиди. Бу кет-кәл ону јаман јорурду. Өһдәсиндә олан әллидән чох хәстәнин һәр чүр назына дөзмәк, гајғы бәсләмәк, разы салмаг чәтин олса да, Лејли һеч кәсә лагејд галмадан дост олмагы бачарырды.

Дәһлизлә кечиб келәркән маһны сәси ешидән тибб бачысы палатаја кирди. Ики һәфтә бундан габаг кәлмиш јекәпәр, көк бир гадын стулу вуруб дөјәчләјир, арыг бир гыз ағзыла мелодија чалыр, чох данышан Билгејис арвад исә белини әјиб, гајнар көзләрини ојаһа-ојаһа зүмзүмә еләјирди. Лејли өзүнү сахлаја билмәјиб күлду.

Лејли башга палаталарда да шән әһвали-руһијјәнин олдуғуну көрүб гәлбиндә јүнкүллүк дүјур, севинир, һәвәслә ишләјирди. «Һәр нә олурса-олсун бирчә өлүм олмасын» дејә дүшүнүрду. Бу күн Сәријјә илә бирликдә дејә-күлә, көзәл, хош тәәсәуратла хәстәханадан ајрылды. Онлар Илич бағына гәдәр бирликдә кәлдиләр.

— Дејәсән, јолуну дәјишмиһән, Сәријјә?!
— Һә. Бақыханов күчәсинә кедирәм. Инан, Лејли, һәлә бу тәзә евә өјрәнә билмирәм. Гајынанам, гајынатам чох јакшы адамдылар. Үч ири отагларымыз вар. Мәнсә елә сыхылырам ки...

— Ејби јох, өјрәнәрсән, Сәријјә. Вәкилә илә о гәдәр севинмишик ки...

Дајаначагда бирдән Сәријјә онун голуу бурахды:

— Мәним автобусум кәлдә. Һәләли...

Лејлинин гәлбиндән өзүнә ајдын олмајан бир дүјү ахыб кечди. Автобуса миниб јол келәндә дә бу дүјү илә јашајырды.

Шәһәр мәнзәрәләринә бахмыр, көзләриндә тамам башга бир әлем чанланыр, үрәји, хәјалы узаг, чох узаг бир сәсин итизирында иди. Она елә кәлирди ки, машында кетмир, учурду. Һәр шеј фырланыр, аләм гызыл зәррәчикләр ичәриндә пар-пар јаныр, әтрафындагы булуллар да од рәнкиндәдир. Өзү дә јаныр, анчаг бу јанғы ичнитмир, хош һиссләр ојадыр, онун ганадына чеврилер, хәјалын бешә јетишә билмәдији бир әләмә апарды.

Евлә иһә ону јени бир һадисә көзләјирди.

4

Әминә гызы күләрүзлә гаршылајыб, «гонағымыз вар» дејә пычылдады. Гонаг! Күмләрлә бу евә һеч кәс кәлирди. Инди бу кәлән ким иди?! «Һә, јәгин, атамдыр» ушаг кими севинди, анчаг отағын гапысындан ичәридә она јад олан бир кишини әјләшдијини көрәндә севинчи јох олду. Әминәә бахды. Гызын бахышларынын мәнәсыны дүјан гадын азачыг гызарды. әлини јелләјиб әрклә, сәјмазјана — кеч ичәри, инди таныш еләрәм, — деди. — Һә дүрмусан, кеч...

Лејли мүхтәлиф хәјаллара дүшдү, отага дахил оландә вә гонага «хош кәлмисиниз» дејәндә Әминә чәлд ирәлијә чыхыб:

— Мурад, таныш ол, гызымдыр, — деди. Лејлијә утана-утана бахыб астадан әләвә етди: — Мурад бизим мәктәбдә мүәллиmdir, әләбијјат мүәллими.

— Чох көзәл, — дејә Лејли әлини узақты. Шабалыды сачлы, учабөј, ағыр тәрпәнишли Мурад ајага галхды, күлә-күлә гызын әлләрини тутуб сыхды. «Јакшы алама охшајыр» — дејә Лејли үрәјиндә дүшүндү.

Үчү дә столун әтрафында иди. Лејли тез-тез Әминәә бахыр, амма о, көзләрини јайындырырды. Әминәнин

үзүндө гызартылар чоخالмышды, көзлөрүндө утанчагыдан, чэсаратсылыктан доган жазыг бир ифада пейда олмушду. Лејли һэр шеји анламага башлајырды. Бејниде илдырым кими парылдајан фикирден диксинди, жагышдан эвэл сојујан һава кими бэдонијин буза дөндүјүнү һисс етди. Бајаг һүсн-рөгбөтлө јанашдыгы бир адам инди чһнө, эчиннөјө дөндү: «алдөбијат мүәллимһнө охшамыр, һилдөкөр адамдыр. Арсыз-арсыз күлмөјинө бир бах! Елө бил бу евин ағасыдыр. Анам буна эрө кедир? Јох, јох, ола билмэз... Дөһшөт... Онда мөним күнүм нө олар? Неч тэсавур едө билмэрэм. Бу јөкөрөк киши, о исө балача, арыг гадын. Зиддијетө бах. Икисн дө го-чалыга доғру кедир. Бөлкө, белө јакшыдыр? Јох, истөми-рам, истөмирам, истөмирам». Аз галды ки, бу сон кәл-мәни бәркдөн десин, өзүнү зорла әлә алды. Әминә һөјө-чан кечирирди; лүләкабабын јанына гојмаг үчүн биш-миш, ири помидору көтүрөндө әли титрөјрди. Үзү мән-зун, кәдәрли олмушду. Лејли онун нечө һөјөчан кечир-дијини ачыг-ајдын дујурду.

— Нө, ичөк үчүмүзүн сағлыгына, — дејө Мураддын кур сөси отағы бүрүдү.

Лејли она етираз етмөк, јох дејиб гышгырмаг истө-ди, синәсини гысганчыг алову елө тутду ки, јанды, гов-рулду. Үч гэдәһ һавада бир-биринә дејиб чһкилләди. Мурад дөрһал ичди. Әминә гэдәһи додағларына апаран-да көзләнилмәдөн Лејлијө тәрәф дөндү, онун кәдәрлө бахдыгыны көрүб аһни сахлалы вө ичмәди. Лејли гөл-биндө чошан, күкрәјиб дашмаг истөјөн тәлатүмү зорла боғуб күлүмсүндү, һезин, титрөк сәслә:

— Ана, — деди, — гәлөһини бир аз јухары галдырды. — Хошбөхт ол...

Бу сон кәлмә, индијө гэдәр диллө дејилмөјөн бир фик-ри; садө мөчһисн кизли мәһасыны ачыб ашкар етди. Мурад чәлд сөз-сөһбөт сәлыб, гопа билчөкөк бир тәлатү-мүн гаршысыны алды, сөһбөти әдөбијатла кәтириб ағыз-долуцу Фүзулидөн данышамага башлады.

— Јер үзүндө бирчө шаир вар, о да Фүзулидир, вәс-салам, галаны јаландыр. Байрон да јакшы шаирдыр, Лермонтов да. Нө олсун, һеч бири Фүзулијө чатмаз. Онун һәр бөјти бир дүңјадыр. Ону да дејим ки, бәзөн Фүзули мәнә Шекспирдән дө уча көрүнүр. Бир бөјтлө дүңја јерләшдирмөк һәр оғулун иши дејил...

Нөһәјәт, Лејли динчәлмөк мәгсәдилә өз отагына чө-килди. Китаб охумаг истәди, бачармады, хөјәлә кетди. «Демөк, мән јад адамларын гызы олурам. Мурад ким-

дир, мөним нөјимдир. Неч нөјим. Бәс Әминә?! Ана бил-дијим гадын? Дајым арвады иди. Бәс инди. Неч кимим, һеч нөјим. Доғма атам исө... мәнә јад олмушдур. Аһ, һеч олмаса инди о мөним далдыма чатајды. Еһ, бу гәдәр истөјөримнн габағында һеч нө етмөмишдир. Бәзөн онун тә-бәссүмүнә белө һәсрәт галмышым. Тәбәссүм нөдир ки?! Буну өвләдһндан әсиркәјөн атаја нө дејө биләрәм. Лејли даһа отурмаг истөмөјиб кизличө евдөн чыхыб кетди.

Автобус. Шәһәр. Күчөләр. Маркс бағынын кәнары илә Низами музејинә тәрәф аддымлады. Китаб магазалары-нын витринларинә баха-баха кетди. Сөкидөн күчөјө дү-шүб Натәванын һөкәлино доғру аддымлады. Бу нөдир?! Һәмншө хөјәлинда кәзөн көзләр инди она бахырды. Јох, ола билмәз. Бу, һәгигәт иди. Ағ көјнөк кејмиш Маһир јаваш-јаваш кәлирди. Гыз бирдөн-бирө һөјөчанланды, һөт-та ајағыны сахлады, гејри-ихтијари көзләрини она зил-ләди, севннч ичиндә көзләди. О јакһанлашыб, гызын лап јанындан сәјмазјана кечди, һеч көрмәди дә... Башыны ашагы дикмишди, фикирли, дүшүнчөли иди. Бөлкө дө, көрүмшүдү, садөчө олараг танымамышыды. Лејли оғрун-оғрун дөнүб оғланын далынча да бахды. О исө јаваш-јаваш узағлашыр, адамлара гарышырды.

Уинвермагы башдан-баша кәзөн Лејли евө кеч га-гытды.

О күндөн Мурад һәмншө бу евдө галды. Әминә дејншәмәмишди, өввәлки кими мөһрибан, сәкит, күлөрүз иди вә Лејлијө мүнәсибәтиндө даһа да һөссас олмушду.

Елө бу һәссаслыг Лејлинин әввал чох горхутмушду. Лакин гадыннын сөмиһи етирафлары ону јумшак-т-мышды: — «Мурад пис адам дејил. Төк галыб. Аман-за-ман бир оғлу вар, атасыны һеч јадына да салмыр. Му-рад мөнимлә бу бардө чох данышыб. Сәнә көрә, инан, гызым, һәмншө она «јох» чавабыны верирдим. Чох фик-риләшдим, бунун мөһнасыз олдуғуну анладым. Дүшүн-дүм ки, ахы бунда пис нө вар?! Неч олмаса евнимздә ки-ши сәси ешидиләр. Чох көтүр-гојдан сонра разылыг вер-дим. Сән буна көрө кәрок мөндөн инчимөјөсән?»

Лејли ондан инчимәмишди, ичидији бир адам вар-са, о да доғма атасы һәтәм иди. Бу һадисәләр баш ве-рәндән иһи күн сонра гыз ишә кетмөјө иһи саат галмыш евдөн чыхды. Атасыны көрмөк, онунла һеч олмаса сөһ-бөт етмөк истөјирди. «Бары нөфәсиндән онун доғма әт-рини дуја биләјдим, доғма ата әтрини. Даһа һөк нө ис-төмирам, башга тәмәннам јохдур. Мөни ширин диллә

линдирәјди, эһвалымы сорушајды, ишими хәбәр алајды, вәссалам! Мурад нә гәдәр јахшы алам олса да атам дејил, ону өзүз едә билмәз. Гәрибәдир ки, о бизим евә кәләнән доғма атама ачығым даһа бәрк тутур. Нијә дә тутмасын?! Јад адам мәнә аталыг етмәк истәјир, доғма атам исә... eh... бу фикирләрин нә жејри вар?! Нә үчүн онун јанына кедирәм, нә үчүн! Атам олдуғуну онун јадына салмағ үчүнмү?! Бәлкә, кери гајыдым?! Будур, кәлиб чатмышам ки?!»

Балығ заводунун јерләшдији күчәјә дәнәнә атасы һәтәмни ишләдији пилләкәли, үстү јашыл тахталы, бөјрүндә исә бөјүк анбары олан балача контор көрүндү. Пилләкәнин мејданчасына сөјкәнән, јан тәрәфи ачығ бир машын дајанмышды. Гурһага гәдәр чылағ, бәдәни мис рәнкинә чалан ики фәһлә балығ долу жешикләри, аста-аста машына гојрулдулар. Үзү гырхылмыш һәтәм, башында һәсир шләпа, элини өлчә-өлчә ачыгла фәһләјә нә исә дејирди. Икинчи фәһлә ичәридән кәтирдји жешијни элиндән бурахды вә бәрк курулту голду жешијин бир јаны сынды. һәтәм вар сәси илә:

— Јарамаз, нә дирсэн? — дејә бағырды. — Дәли олмусан?! — Фәһлә һеч јә демәјиб сәјмазјана ичәри кирди, ачығ верирмиш кими икинчи жешији кәтириб јерә туллады. һәтәм һирсләниб јенә агыр сөзләрдә ону данлады. Лејли атасына бахырды; онун зәһмли, гашгабағлы үзүнә. «Гочалыр, амма кобудлуғундан әл чәкмир. Фәһләләри көр нечә ачылады, хотта тәһгир етди. Јанына кетмәјәчәғәм. Нијә дә кедим?! Наһаг кәлдим. Бәс нијә дајанмышам?! Дејәсэн, мәнә бахыр. Көрсәсэн таныјачағым?! Үзүнү чејирди, јәгин танымады. Контора кирди.»

5.

Лејли ишә кәләнәдә көрдү ки, тибб отағында сәс-күј вар. Беш күн бундан әввәл кәлмиш Рәһим адлы хәстә һәкимә Лејлидән шикајет едир, Рәһинан мудафһасиндән һирсләниб өзүндән чыхырды:

— Дүз демирсиниз, бурада ән пис тибб бачысы Лејлидир. Елә ијнә вурур ки, чәллад кими... Сиз дә ону мудафһи едирсиниз. Мән дејирәм ки, өлчү көтүрсиниз, буну әвәзиндә мәни тәгсирләндирисиниз...

Рәһим гапы ағзында дурмуш Лејлини көрән кими сәсинин аһанкини дәјишди, өзүнү јығышдырды, чийинләрини чәкә-чәкә:

— Нә, бу да өзү, — дејә јумшағ, һәлим сәслә, күчлә әвәзүнү гуртара билди. — Белә олмаз, валлаһ белә олмаз.

Даһа дајанмады, чыхыб кетди. Лејли бу чидди тәнгиддән сарсылмышды. Рәһна онун бу вәзијәтини дүјуб, дәрһал јанына чағырды, белә шејләрә әһәмијјәт вермәсәсини дәнә-дәнә тапырды. Сәријә дә јакынлашды, һеч нә демәди, онун көзләриндән Лејли һәр шеји анлады. «Нә ағыллы гыздыр» дејә дүшүндү.

Рәһим кәлдији күндән һәр шејдән наразы иди. Лејлини исә тәнкә кәтирмишди. Ону каһ данлајыр, каһ ачылајыр, каһ да горухудуб һәдәләјирди. Рәһимин бир хүсусијјәти дә варды, тибб елми сәһәсиндә өз билјијини көстөрмәјә чалышыр, һалбуки, һәч бир шејдән башы чыхмырды.

Лејли гәсдән онун јанына кетмәди. Јанашы чарпајыда һүсејн адлы хәстәјә јемәк кәтирди. Рәһим јериндә гурдаланыб алтдан-алтдан бахырды. һүсејн дирсәкләрини балышча гојуб бир азма башыны галдырды:

— Сизә јаман әзијјәт верирәм.

— Бу нә сөздүр, борчумуздур...

— Борч?! һамы өз борчуну сизин кими јеринә јетирсәјди, дүнја чәннәт оларды...

Лејли палатадан чыха-чыха Рәһимә тәрәф дөндү:

— Бәлкә, сизә бир шеј лазымдыр?!

Рәһим кинајә илә: — сағ олуң, һәләлик һеч нә.

Ики күн кечди. Лејли Рәһими хош диндирир, онун бәзи габа һәрәкәтләриндән һирсләнсә дә чаваб вермирди. Бәзән елә сарсылырды ки, һәјата нифрәт едир, гаһмағ, узага, тәһна бир кушәјә чәкилмәк истәјирди! Бу бир аңлыг олурду. Ишығлы дүшүнчәләри күсәјән, бәдбин эһвали-руһијјәсинә галиб кәлирди. Ишдән сонра Бабәкин шәклинә бахмағ онда бир адәт һалына кечмишди. Өзүнә дә тәочүбүлү кәлир, нә үчүн истәр-истәмәз бу гәһрәманә бахырам? — дејә дүшүнүрдү. Бах, көр о нечә гүввәтли вә күчлүдүр. Амма мән... Мән заифәм... Јох; мөним дахилимдә нә исә јаныр, нә исә... амма билмирәм нә... онсуз мән дөзә билмирәм, партлајарам, бағырарам, гышгырарам... Бу мәни һәр шејдән гуртарыр, дөзүмлү, мөһкәм едир. Нәдир... Өзүм дә билмирәм. Јәгин Бабәкин үрјиндә о даһа бөјүк, даһа ишығлы, даһа гүввәтли имши.

Лејлинин дејә бәләдији сөз онун мә'нәви аләми иди. Дахилиндә јанан мә'нәви ишығ елә парлаг, елә күчлү, елә сөнмәз иди ки, ону јашадан да, һәјата бағлајан да

аңчаг о иди. Гыз физики чәһәтдән мөһкәм дежилди, мә-
нови чәһәтдән исә... Һәҗәтда инсана физики гүввәдән да-
һа чох мәһәви гүввә лазым олур...

6.

Лејли Вәкиләни ахтарырды. Нәһәҗәт, Билгејис арва-
дын јанында талды. Вәкилә бич-бич күлүб: — бура кәл,
Лејли, — бура кәл, — дејә әли илә рәфиғәсини јанына
чағырды. Билгејис арвал да әл ејләјир, јырғалана-јыр-
ғалана күлүр, габагдакы јеканә ики диши көрүнүрдү.
Лејли јакынлашды:

— Нә олуд? — дејә марағла сорушду.

— Мәнә он ил бундан габаг бир нәфәр елчи көндәр-
мишли. Ону данышырам, Вәкиләдә һал галмајыб.

— Сиз дә әрә кетдиниз?!

— Јох! Неч кедәрәм?! Дәрдим-сәрим гуртармышды.
Бир бығлары варды ки... һәмишә әлләрини бығларына
чәкиб тумарлајырды. Өзү дә бығларыны бурурду. Чох
јалварды. Гоншулар да үстүмә дүшдүләр: «Ај Билге-
јис, — дедиләр, — аллаһ бәндәси өз ајағы илә кәлиб чы-
кыб. Ону һәмид гајтарма.» Зарафатла дедим ки, бы-
ғлары хошума кәлмир. Валлаһ бир дә көрдүм ки, бы-
ғарыны кәсдириб кәлиб. Вај дәдә, о гәдәр күлмүшәм ки...
Ај гызлар, көзүн өјрәшә бығлы кишијә, бирдән-бирә дө-
нүб ола бығсыз... Түкләри үтүлмүш тојуг кими. Һә, елә
күлдүм ки, о кедән кетди. Бир дә кәлмәди.

Лејли, Билгејис арвадын данышығындан даһа чох,
онун һәрәкәтләринә күлүрдү. Данышдыгча кәзләри чан-
ланыр вә ишығланырды.

Лејли кечә нөвбәсиндә бүтүн ишләрини гуртарыб,
сажит, јарыгаранлыг отаға чәкилди, үстүнә агаппаг пар-
ча өртүлмүш тахтын үстүндә әјләшди. Бура бу вахтда
елә хошуна кәлирди ки, кәзләрини палаталарын нөмрә-
ләри јазылмыш дүмәләрә дикиб хәјала далыр, һансы
ишығланырдыса дәрһал ораја гачыр, ишини көрүб кери
гајыдырды. Инди нә ишыг јаныр, нә хәстә кәлирди. Елә
сажитлик чөкмүшдү ки, бу сажитликдә, бу јарыгаран-
лыгда Лејли аз да олса динчәлирди.

Сон вахтлар Әли ондан әл чөкмир, машинала гаршы-
сына чыхыр, һәр дәфә рәдд чавабы алмасына бахмаја-
раг, јенә кәлир, дилә тутмаға чалышырды. Лејли онун
сәмиһијәтиндә сүнһлик көрүр, сөвг-табиһ бир һислә
дүјүрдү ки, Әли севкидан узат адамдыр, сәдәчә олараг
бир ев гызы тапыб евләнмәк нијјәтиндәдир. Өзүндә дә

она севки јохдур, адичә һөрмәт һисси дә јохдур, Әминә
дә евдә Әлидән сөз салыр, анасынын јалвар-јахары һаг-
ғында данышырды. Бунар Лејлини тәнкә кәтирмишли.

Дәһлиздән ајаг сәси кәлди, тез дә кәсилди, јенә сүкүт
чөкдү. Лејли елә билди ки, хәстәләрдән кимдирсә һәлә
ојағдыр, јәгин, о да јатмаға кетди. Бирдән-бирә Нәтәвә-
нын һејкәли јанында көрдүју кәнч јадына дүшдү. Ону
Әли илә мүғажисә елә билмәди. Чүнки Әли гат-гат кәзәл
вә јарашыглы иди. Хәјалында тәкчә Маһир галды. «Ни-
јә она белә күчлү мејл етдим бәс?! Гарајаныз оғландыр,
кәзәл дә дејил... Јәгин она көрә ки, инанырам, билирәм
һеч заман јалан данышмаз. Чүнки чәсарәти, мәрдлији
вар. Әкәр Әли кими она рәдд чавабы версәјдим, бир да-
һа далымча кәлмәзди. Әли һеч вәчинә дә алмыр. Еһ, бәх-
тим нечә олачак, ким билир, Маһир о кедәндир кедиб,
јәгин мәни һеч јадә да салмыр. Мәнимсә ганым она гај-
најыб. Вәкилә нә ад гојуб: «Гара шейтан!»

Лејли диксинди, дәһлизин гапысынтан салланаң гал-
лын пәрләләр јелләнди, она елә кәлди ки, бу пәрләләр
ини далында кимсә кизләниб. Ачыг чашбаһ диггәтлә ба-
ханда пәрләдән тутмуш әл көрүндү, горхлду. Ајаға гал-
маг истәјәндә гапынын ағзында гапгара бир кәлкә да-
јанды:

— Кечәниз хејир олсун, Лејли ханым! — Әли күлүм-
сүнә-күлүмсүнә астадан пычылдады, — ханшһ едирәм
һирсләнмәјин!

Әли ичәри — тибб отағына кириб, гаршыдакы ағ тах-
тын үстүндә Лејли илә үзбәүз отурду. Гыз өзүнә кәлмә-
мишли, горху, сонра һејрәт ону елә чашбаһ салмышды
ки, бунар јуху кими, мөчүзә кими көрүнүрдү. Әли исә
фүрсәтдән истифадә едиб, әлләрини узатды, онун әллә-
риндән тутмаг истәјәндә, Лејли јериндән нечә дәличәсинә
сычрадығыны, әсим-әсим әсиб, боғула-боғула:

— Кедин бурдан! — дејә нечә гишгырдығыны билмә-
ди.

Әли һалыны позмадан, јенә күлүмсүнә-күлүмсүнә
ајаға галкыб:

— Нә олуб, Лејли ханым?! — сорушду, — һирсләнмәјә
әсас јохдур.

— Дедим ки, чыхын кедин.

— Мән сизинлә данышмаға кәлмишдим, мәдәни бир
адам кими. Сиз исә...

— Данышмаға белә кәлмәзләр, кедин!

— Кедирәм. — Әли гымышды, јенә һалыны позмадан,
әввәлки вәзијјәтдә әләвә етди:—тәссүф, Лејли ханым,

тээсүф! Сизи мүасир, мәдәни бир гыз билирдим, дүнән кәндән кәләнлә нә форгиниз... Худәһафиз!

Әли көзләнилмәдән кәлдји кими, көзләнилмәдән дә сәссиз чыхыб кетди. Лејли бир мүддәт сакит дајаныб дүшүндү, нөмрәләрдән бири ишыгланды, ону чағырырдылар. Һәмни палатаја кедә-кедә фикирләшди ки, Әли јахшы адама охшамыр, нијјәти дә тәмиз дејил... Ону чағыран Билгејис арвад иди, синәси елә тутулмушду ки, аз гала боғулурду. Лејли дәрман вериб, онун вәзијјәтинин јүнкүлләшдјијини көрүб, архајын олдугдан сонра тибб отагына гајытды.

БЕШИНЧИ ФӘСИЛ

1.

Күнләр кечирди. Әли даһа Лејли үчүн жоха чыхмышды. Неч һәјәтдә, ејвандә кәзә дәјирди. Тәкчә Вәкилә тез-тез ону сорушур, данлајыр, әввәлки сөзләрини дөнә-дөнә тәкрар едирди. Вәкилә сон вахтлар дәјишмишиди; фикирли олмуш, кејиминә, өзүнә дигтәтини артырмыш, бәзи зарафатларына сон гојмушду.

Бир дәфә ишә кедәндә Лејли Вәкиләни танымады. Чүнки сачларыны оғлансајағы вурдурмушду, бу исә хырда ләкәләрлә долу сифәтина јарашырды.

— Вәкилә, бу сәнсән? Нә гошәнк олмусан! — дејә Лејли ону гучаглајыб бағрына басди, — сачларыны һәмшиә белә кәсди! Сәнә јарашыр. Һара тәләсирсән белә?!

— Ишим чохдур, Лејли, Билгејис арвадә дәјмәлијәм, сонра сәнә чох шеј данышачағам...

Вәкилә бир ан ичиндә дөһлизә, ордан палаталара доғру кетди, ону даһа көрә билмәди. Ахшамтәрәфи, хәстәләрлә көрүш башланандә, Лејли узагдан көрдү ки, Вәкилә Билгејис арвадын голундан тутуб пилләләрдән дүшүрүр. Бир дә кечә нөвбәсини Вәкиләјә тәһвил верәндә, азачығ имкан олду ки, сөһбәт етсинләр.

— Тәләсмирсән, Лејли?! Бәхтим ачылыб. Ики нәфәр мәнә ешг е'лан едиб, ики нәфәр! Индијә гәдәр неч кәс јахын дүшмүрдү. Бирдән-бирә... чашбаш галдым, билмәдим һансына сөз верим?! Икиси дә јахшы оғланды. Бирини таныјырсан, һүсејн, мәним хәстәм.

— Истәдјини јар иди, јетирди пәрвәрдикар!

— Јох, Лејли, һүсејн јахшы олса да, үрәјим гызмыр, даһа доғрусә хошума кәлмир. О бирсиндә көзүм вар.

— Кимдир ки?!

— Билгејис арвадын оғлу. Бир аз өзүмә охшајыр. Мәним кими көзләри көј, дәјирмисифот, чилләри да вар.

— А... дејирәм ахы Билгејис арвадла нијә белә дост-сан?! Ону апарыб-кәтирирсән?!

— Онсуз да дост идим, өзүн ки јахшы билирсән!

— Билирәм, Вәкилә, билирәм. Аллаһ сәни хошбәхт еләсин, тәки һәр шеј јахшы олсун!

— О күн Һәмид ики нар кәтирмишиди. Мәнә вермәк истәјирди. Нә гәдәр јалварды, көтүрмәдим ки, көтүрмәдим. Ахырда Билгејис арвад ишә гарышды, онлары гојуб гачдым. Һәр дәфә үч гәрәнфил кәтирир, үчү дә гырмызы. Мән дә бу күлләри јығыб гојурәм Билгејис арвадын долабчасынын үстүнә! Оғлундан чох Билгејис арвад севинир, дејир ки, бурдан сағ-саламат чыхан кими нишаң еләјчәјәм. Гијамәт арваддыр! Јекәнә бир ејби варса, о да чох данышмағдыр, ај Лејли, адам нә гәдәр данышар! Јахшы, кет, Лејли, мәни дә палатаја чағырырлар. Һәләлик, сағ ол!

Лејли көзүнү ачандә, гапынын зәнкени ешидиб, дик атылды, көј рәнкли халатыны кејиниб дөһлизә чумду, кәлән Әминәдән — нә тез гајытмысан?! — тәәччүблә сорушду.

— Тездир мәкәр? Јохса јухудан инди дурурсан, ај, ај, јазығ гыз, елә јорулурсан ки, бир дә ики нөвбәдә далабадал ишләмә...

— Неч нә олмаз... саат бирдир, нә чох јатмышам... Әминәнин далынча Мурад ичәри кирән кими:

— Үзүнү көрәк, ај Лејли — дејә севинчинни кизләтмәди. — Белә шеј олмаз, чаным, үзүнә һасрәт галмышығ. Балам, сәһәр кедиб, ахшам кәлирсән. Бәһ, бәһ, нә јахшы, көзләрин күлүр, јахына кәл, алнындан бир өлүм. Бах, белә, Фүзули олсајди, сәнә ше'р гошарды; мөвсүмү-баһар, чаһ-чәләли вар, әсмәсин рузикар еј пәрвәрдикар, јетир мәнә јар...

— Фүзулинин әвәзиндә сиз гошдунуз ки! Мурад әми, Фүзулинин јахшы бир гәзәлинин охујун.

— Көзүм үстә. Сән мәнә әввәл пүррәнк чај һазыр елә, сонра... Тәзәдәм олсун!

— Бу дәгигә...

Лејли чагы кәтириб онун гаршысына гојанда, Мурад бөјүк һәвәслә Фүзуллин мәшүр гәзәлләриндән бирини учадан охумага башлады, сонра икинчисини, үчүнчүсүнү охуду. Әминә дә мәтбахдән кәлиб, ону динләјирди: «Бу ки чошду, гуртармаз, синәдәфтәрди, Фүзуллин әзбәр билир.» Мурад инди јенә гәзәли даһа бәрдкән, даһа шош-ғунулугла сөјләјиб нәфәсини дәрди, «Һә, нечәдир, бәсдир, јохса?!» Лејлија бахды. «Бирини дә оху!» Мурад бу хәһини дә јеринә јетирди

Күнорта јемәјиндән сонра Мурад адәти үзрә јатмаға кетди, зәнк чалынды, кимсә гапыдача Әминә илә хәјли пачылдашды. Кери, отага гајыданда, китаб охујан Лејли башыны галдырыб сорушду:

— Ким иди?!

— Гошш! Јазыг арвад! Үч кечәдир ки, оғлу евә кәлмир, һансы чәһәннәмдә вејләнјир, һеч кимин хәбәри јох! Ана исә евдә үрәјини јејә-јејә галыб, гуш кими чырпыныр, билмир һара кетсин, һарда ахтарсын! Јека кишидир, азча да олда аһасына јазығы кәлмир. Мән Әлини белә фәрсиз, јелбејин билмәздим. Биринчи дәфә дејил арвадын башына белә ојун ачр.

— Бәлкә, бир дәрди вар?!

— Нә дәрди, арвад јох, ушаг јох, кефи көк, дамағы чағ! Алтында да суд кими машын! Бәс бу јазыг гочанын күнаһы нәдир?! Ики кечәдир көзүнә јуху кетмир! Еһ, нә билдим, вәлалла. Куја сәни дә истәјирди. Ән чох бу гоча арвад јалварырды! Јахшы ки, сән мәһәл гојмамбансан!

Лејли даһа китаб охуја билмәди.

3

Бақыда ғыш сәрт кечирди. Елә сәрт иди ки, чәнубла шималын фәрги тамам итмишди. Галын гар өртүјү шәрдән әскик олмуруду. Бәзән ахшама јахын әријир, сәһәр исә јенә һәр тәрәф гара бүрүңүрдү. Бир кечә елә фыртына голду ки, аләм бир-биринә гарышды. Шидләтәли јаған гарла күчлү күләк ејни вахта дүшдүјүндән онларын чарпынамасы чох күчлү вә дөһшәтли олду. Күчәләрдән, јоллардан соврулан гар дивар дилбәрини, јарғанлары тутур, күләјин истигмәтиндә олан јерләрдә исә галаг-галаг јығылыб, ләј һасар кими галхырды. Јол кетмәк чәтинләшјирди: күләк, гар, сојуг көз ачмаға имкан вермир, бурулгана дүшмүш кими адамы чашдырыр, га-

мыш кими әсдирирди. Күләжә гаршы кетмәк башындан төкүлдән шәләлә илә мубаризә апармаг кими бир шеј иди.

Лејли сәһәр тездән галханда титрәжә-титрәжә кәјинди, чәлд мәтбәхә гачыб газы јандырды, чај гојду. Мурад да ојанмышды, јемәк отагында, шкафын габагында отуруб китаблары вәрәләјирди. Бурда Фүзулијә аид нә гәдәр десаң материал варды. Камала долдуғу дөврдән индијә гәдәр һарда Фүзули илә әләгәдәр нә чапдан чых. мышдыса топламышды вә бунлары чох сәлигә илә сахлајырды.

Чај гајнајан кими Лејли дәмләди, пүррәнк чај сүзүб Мурад үчүн кәтирди. Мурад ејнәјини јухары галдырыб деди:

— Ај сағ ол, ғызым, бу сојугда чајын ајры ләззәти вар. Өзү дә мән истәјән. Бәһ, бәһ...

— Черәк жемирсиниз?! — дејә Лејли, стола пендир, јағ, күрү гојду. Өзү үчүн дә чај сүзүб кәтирди, әјләшәндә Әминә халатыны бағлаја-бағлаја отагдан чыхды.

— Бу нә гижәтәндир, балам. Күләк дајанмајыб, виј-виј выјылдајыр. Һеч инанмырам ки, машын ишләсин, ај ғызым, нечә келдәчкән?! —

— Һамы нечә, мән дә елә...

Әминә Лејлинин јун палтарыны кәтирди, чорабын үстүндән јенә чораб кәјмәжә ону мәчбур еләди. Палто-сунан үстүндән ғырмызы јун шалы мөһкәм бағлады. — Һә, инди архајын оларам, кет, — деди.

Автобус һагигәтән ишләмирди. Лејли пијада јола дүшүб Мусабәјов гәсәбәсиндир Илич багына кәлиб чыхды. Бурдан о јана кетмәк чәтин олса да, ғызы горхутмады.

Хәстәханаја чатанда чох јорулмушду. Үзү од кими јанырды.

Тәкчә Вәкилә кәлмишди. О, кечә нөвбәсиндә олан тибб бачысыны әвәз етмиш, дәрһал ишә башламышды. Һәр базар ертәси бүтүн хәстәләрдән ган алынырды. Бу күн дә базар ертәси иди. Ора-бура чағырдыгларындан Вәкилә бу иши ичра етмәжә мачал таппамышды. Лејли кәләндә о узун мүддәт ғыза бахыб:

— Бәһ, бәһ јанагларын нә көзәлләшиб. Ғыпғырмызы олуб...

— Бәсдир, Вәкилә.

— Даһа нијә утанырсан?! Јахшы, јахшы һирсләнмә!

Лејли хәстәләрдән ган алмаға кетди. Бу, зәһләтәкән, адамы һевәселәдән чыхаран бир иш иди. Бәлкә, бунара кәрә бәзар ертәсиндән һеч чоху кәлмирди. Дејинкән, кобуд, һај-күјүч хәстәләрин әлиндән тәнкә кәлирди. Ғыз

женә сәбирни көмәјинә чағырды. Сәбир! Ахы бунун да һәдди вар. Сәбир касасы ашыб-дашанда бәндләрнү учу-руб дағьдан сел кими олурду. Лејли белә анларда тәһ-һа бир кушәјә чәкилир, гәзәб булудларынын башынын үстүндән кеңиб-кетмәсини көзләјирди. Бу дафә дә ачы-дил хәстә тапылды, кобуд сөзләринә бахмајарәг Лејли ондан ган алмага мүвәффаг олу. Нә гәдәр ачы сөзләр ешитди. һәр сөз ијнә кими гәлбинә батыр, инчидир, көј-нәдирди.

Сонра дәрманлары пәјләды.

Вәкилә һамыдан ган ала билмәмиш, дөзмәјиб кимин-ләсә сөзләшмиш, һирсәлмишиди. Тибб отағьнда әјләшиб ағлајырды. Елә бил бәјаг зарафат елән гыз дејилди. Лејли ону дилә тутду, үзүнү мейрибанчасына сығалла-ды, күлдүрмәјә чалышыды. Пәнчәрәдән бахыб:

— Вәкилә ора бах! — деди, — һәмид!

Вәкилә дик атылды, — ола билмәз, — дејә чәлд пәнчәрәјә јахынлашыды. Ашағыда палтолу, папаглы бир кәнч дәјанмышыды, тез-тез јухарыја бахырды. Ајагларыны кө-түруб гојур, әлләрини һовхура-һовхура көзүнү пәнчәрә-ләрән чәкмирди.

— Одурму? — Лејли хәбәр алды.

— Јох. Расмидир. Бизим Сәријјәннн әри. Јәгин, ону өтүрүб. Бәхтәвәр. һәлә дә кетмир. Инди фикир вер, Сәријјә кәлиб әл едәчәк. Бундан сонра чыхыб кедәчәк, әсл мәнәббәт белә олар!

Сәријјә кәлди, исти, ағ, јумшаг шубада. Шуба она чох јарашырды. Шахта јанагларыны гызартышыды. Гызлар-ла көрүшүб Вәкиләниң дедики кими пәнчәрәјә јахын-лашыды, әлини галдырыб јелләди. Сонра шубасыны со-јунду, һәлә дә пәнчәрәдән бахырды. Вәкилә она ишәрә илә — көрдүмү? — дејиб күлдү, гитбә вә һәсрәтлә кө-сүнү өтүрдү.

Тибб бачыларынын бәзисн һәлә көлмәмишиди, дүнән ахшамкы фыртына јәгин ки, онлары горхутмушду, иш-ләрин чохусуну Вәкилә илә Лејли көрүрдү. Онлар елә јорулмушдулар ки, тибб отағына кәлән кими диванда әјләшир, даһа галхмаг истәмирдиләр. Сәријјә онлара көмәк едирди. Икинчи нөвбә чатанда да һеч кәс кәлми-ди. Лејли илә Вәкилә бу нөвбәјә дә галдылар.

Чүнки башга әлач јох иди. Сәријјә дә фадакарлыг көстәрди, — һеч сиздән әјрылараммы? — дејә гәтијјәтлә

фикрини билдириб вахты чатса да кетмәди. Вәкилә онун нараһат олдуғуну дүјүб:

— Истәјирсәнә, сан кет, Сәријјә, — деди.

— Јох, јох, истәмирәм, елә шеј олар?!

Вәкилә күлүб Лејлијә бахды, дезә билмәјиб диллән-ди:

— Истәмир һа... Ај Сәријјә, нијә белә дејирсән? Јо-хам белә сүн'и-сүн'и данышн адамларла. Ај гыз, евә кетмәк үчүн үрәјин кетмир? Јахшы, јахшы, билirik, мәнимлә Лејлијә көрә кетмәк истәмирсән?!

— Әлбәттә, һәм сизә көрә, һәм дә ишин чохлуғуна көрә...

Зәнк, ишыг, нөмрә. Лејли чәлд палатаја чумду. Вәки-лә Сәријјәјә һәнгигәтән евә кетмәји мөсләһәт көрдү:

— Сәријјә, баша дүш, Лејли илә мән бурдајам. Кет, Сәријјә, ешидирсән?!

— Јох, Вәкилә, иш чохдур, сизә көмәк ләзымдыр. Бах, ишыг јанды, чағырылар. Бир шеј кәрәк олса, мәни сәслә.

— Јахшы! — дејә Вәкилә дә Лејли кими палаталара доғру гачды.

4.

Лејлинин, бир тәрәфи инфлич олмуш Мүрсәл адлы ағыр хәстәсинин гајғылары чохду. Јата билмир, чәтин-ликлә, ағыр-ағыр кәзләр, чох заман јатагда галырды. Горхаг, вәсвәсы хәстә иди. Ган тәзјигинин јүксәклији илә әлағәдар она зәли тәјин едилмишиди. Зәлини гојма-га разы олмамышыды. Лејли она јалвармыш, дилә тутуб бунун фајдалы олдуғуну сөјләмиш, ләкин һеч чүрә ипә-сапа јатмамышды. Лејли бу дафә палатаја кирәндә о, башыны галдырыб деди:

— Јаман нараһатам, башым да ағрыјыр.

— Кәлин, инад еләмәјин. Зәли чох хејирлидир. һә, нә дејирсиниз, һазырлајыммы?

— Дүзүнү дөсәм, зәлидән елә зәһләм кедир ки, көзү-мә илан кими көрүнүр.

— Билирәм, әввәл мән дә горхурдум, сонра өјрәшдим. Зәлини гојанда сиз бахмајин, онда һеч нә олмәз.

Лејли кедиб, әлиндә балача бәрни илә керн гајьдан-да Мүрсәлин гашигабтла јериндә вурнухдуғуну, горха-горха бахлығыны көрдү. Зәлиләрн гојудган сонра онун һәјжаны кеңиб кетди, сакитләшди. Гыз:

— Горхмајын һа... мән бир аздан кәләчәјәм, сөјләди.

— Кедин, Лејли ханым, кедин, мәни унутмајын һа, зәлиләрин өһдәсиндә гојмајын мени.

Тибб отағында Вәкилә онун гулағына пычылдады ки, Расим кәлиб Сәријјәни көзләјир, Сәријјә дә инад едиб кетмир. Лејли онун һансы палатада олдуғуну өрәнәиб ора јолланды, шәфғәт бачысынын барк мәшғул олдуғуну көрүб ону әвәз етмәјә чәһд көстәрсә дә, бир шеј чыхмады. Онлар көмәкләшиб ишләрини гуртардылар вә кери гајтдылар. Вәкилә зарафата башлады:

— Ај балам, Сәријјә, јахшы дејил, Расими гојмусан ашағыда, јазыг тәк-тәһһа гәлиб, бары чағыр, кәлиб бурда өлјошси. Һәрәдбир бәлкә, бизә дә көмәк етди.

— Еј, еј, һәддини ашма...

— Нә олуб ки? Индики кишиләр һәр шеји бачарырлар. Таб јујур, ушаг сахлајыр, ев сүпүрүр, даһа нә... мәним билмәдијим чох шеј...

Онларын күлүшләри пәһчәрә шүшәләрини аз гәлә титрәдиб чинкилдәдирди. Һава тамам гаралмышды. Күләк һәлә дә әсмәјиндә давам елирди. Вокилә илә Лејли Сәријјәни биртәһәр дилә тутуб јола саддылар.

Лејли шәбәјә гајыданда дүз Мүрсәлини јанына кетди. Зәлиләр мөһкәм јапышымышды. О, саата бахыб сорушду:

— Даһа гөрхмурсуруз ки?!

— Јох, јох...

— Вахтдыр, инди көтүрәчәјем.

Лејли кичик, јолду чубуғу көтүрүб зәлиләрә јахынлашдырды, зәлиләр бунун ијинә дөзә билмәдикләри үчүн бир-бир дүшдүләр. Сонра памбыгла онларын јерини тәизләди, ағ тәизилә сарыды. Мүрсәлини јерини раһатладыдан сонра худаһафизләшиб кетди.

Тибб отағына кирән кими диванда өлјәшмәк истәјирди ки, зәнк сәси әләми көтүрдү. Гажды. Гајыданда јенә чағырдылар. Ора гачыр, бура гачыр, ишләрини сүр-әтлә баша вурур, гајыдырды. Вәкиләни дә көрә билмир. она дәһлизлә раст кәлир, бир-биринә әл едиб кечирдиләр. Јатмаг вахты јахынлашдығы үчүн дәһлизләрә сәкитлик чөкүрдү.

5

Лејлини ашағыја чағырдылар. Ким?! Гыз тәәчүбләнди. Һәлә индијә гәдәр һеч кәс ону ашағыја чағырмамышды. Адәтөн елә шеј Сәријјә илә баш верирди. Ону да чағыран јекәнә бир адам олурду: Расим. Бир нечә һәфтә иди ки, Вәкиләни дә сәсләјирдиләр. Бу заман

гызын көзләри ишыгланыр, чәлд јујүрүб кедир, тез дә гајыдырды, сонра арада фүрсәт тапыб Лејлинин гулағына «Һәмид иди» дејә пычылдајырды. Бу адичә ики кәлмә онун бүтүн һисс вә һәјчәнаны ифалә едирди; онда һәм севинч, һәм гүрүр, һәм дә фәрәһ дујулурду.

Лејли нә гәдәр фикирләшдисә, ким тәрәфиндән чағырдығыны мөјјән елә билмәди. О, пилләләрн аста-аста енир, бејинидә фикир далынча фикир доғурду. «Бәлкә, атамдыр?! Фыртнаны көрүб далымча кәлиб. Јох ола билмәз Мәни дүнјанын дүз вахтында ахтармыр, инди ахтарачағ?!» Биринчи мәртәбәјә енәндә пилләкәнин башында о тәрәф, вә тәрәфә кедән ири чүссәли адамы таныды.

— Мурад әми! — дејә бәркән чығырмаг истәди, анчаг сәси чыхмады, пилләләрн сүр-әтлә дүшүб она јахынлашды. Мурад палтосуун дүмләрини ачмышды, гызы көрүб әлини онун јумшаг саclarына чәкди:

— Нечәсән, гызым? — деди, — сәндән јәман никараң галмышыг. Анан өзүнә јер тапмыр. Мән дөзә билмәдим, дуруб кәдим...

— Нә әзијјәт чәкирсиниз, Мурад әми?! Узун јолу нечә кәлдиниз?!

— Бөјүк бир машын раст дүшдү. Шофер тәкәрләри зәңчирләјиб кедирди. Сағ олсун, мәни көзләјир. Олуруб бах, гапыда дуруб. Вахтын гуртарыбса, кәл кедәк.

— Јахшы, Мурад әми, көзләјин инди кәлирәм.

Кечә нөвбәсиндә гәлачаг тибб бачысы кәлдијиндән Лејли Вәкиләни дә көтүрүб ашағыја енди. Онлар бир-килдә машына миндиләр. Гулағбатырчысы бир сәс курулдады, машын силкәләниб һәрәкәт етди. Шәһәр танымаз олмушду; һәр јан бәјаз рәнк ичиндә үзүрдү, ағачлар, биналар, сәкиләр, ејванлар, һәтта һејкәлләр елә бил ағ өртүјә бүрүнүшүдү.

Гар јенә јағырды. Илич бағынын көркәми елә дәјишмишди ки, ону танымаг олмурдун. Ағачлары үстүндәки галын гар памбыг таясы кими көрүнүр вә парылдајырды. Һәлә күчәләр! Санки галын бир јорганла шүмкүшүдү. Машын тәкәрләринин ачдығы гоша иләр шүм кими галырды.

Онлар әввәлчә Вәкиләни евләринә гојуб, сонра Мубәббәтов гәсәбәсинә кәлиб чатдылар. Лејли Әминәнин пәһчәрәдән бахдығыны көрдү. Пәрләни араламыш, үзүдү шүшәјә сөјкәмишди. Дингәтлә бахыр, дејсән, гаралыгда кимин кәлдијини ајдынлашдыра билмирди. Лејли

пиллэлэри сүр'өтлө галхды. Үчүнчү мәртөбөжө чатанда, Әминә гапыны ачыб ону гаршылады:

— Аллаһа шүкүр! — деди, — дондун? Кәл, чаным-көзүм!

Бир нечә дәгигәдән сонра исти әриштә жејән Лејли көзүнүн хумарландығыны дүдү, сојунуб јеринә кирди вә о саат јухуја кетди.

АЛТЫНЧЫ ФӘСИЛ

1

Тәзә, ағыр хәстәни Лејлинин өһдәсиндә олан палаталардан биринә гојдулар Оуну хәстәлик тарихини ајрыча бир дәфтәрә гејд едән Лејли бирдән әлини саклады; Маһир Сәмәдов. Гызы санки илдьырым вурду вә чәлд палатая гачды.

Палатая кирәндә үзүнү дивара тәрәф чевирән хәстә сакит-сакит јатырды. һәким һәлә она бахмамышды, нә кими мүәличәләрин олачага да мә'лум дејилди. Галын јун адјал чәнәсинә гәдәр чәкилмишди, кур, гара шырдашыг, сых вә галын сачлары ағ балышын үзәринә төкүлмүшдү. Лејли кәнчин үзүнү тамамилә көрә билмәди вә кернјә гајытды.

Рә'на ону чағырды. Отаг чох исти олдуғундан һәкмин јанағлары гызармышды.

— Лејли, гызым, — деди, — кәл әјләш!

Гыз онун јахындығындакы ағ өртүклү стулда әјләшди. Отагдан дәрман ији кәлирди. Буна өјрәшдикләриндән чох да әһәмијјәт вермирдиләр. Рә'на мә'налы-мә'налы дилләнди:

— Сәһәр кәтирилән хәстәјә тә'чили јардым етмәк ләзимдир. Она бәрк сојуг дәјиб. Гум адасында ишләјир, јаман мәрдлик кәстәриб. Иш јериндән зәнк вурмушдулар. Фыртына заманы буругда ики күн галыб. Газмачдыр. Бир нәфәри өлүмдән гуртарыб. Јахшы ки өзү өлмәјиб. Әтрафлы мә'луматым јохдур. Ону билирәм ки, дәгигәдә бир Гум адасындан зәнк сәлзирләр. Бир досто фәһлә дә кәлмишди. Мән дә чох фикирләшдим, ону сәнин сәрәнчәмина вермәји гәрәра алдым. Буналары дәмәкдә мәгсәдим одур ки, профессор кәләчәк, она бахачаг,

палатанын тәмизлијинә фикир вер, сөз-сөһбәт олмасын... Сәријјәдән дәрманлары көтүрмүсәнини?

— Бәли, көтүрмүшәм. Анчаг хәстәнин һаггында һеч нә билмирәм. Она нә етмәк ләзимдир?!

— Профессор бахсын, сонра... ону көзләјирәм.

Лејли Хәдичә халаны да көтүрдү, тәзә хәстәнин јатдығы палатая кетди. Ора-бура бахды. һәр шејдә сәлигә-саһман көрсә дә јенә нараһат галды:

— Әл-үз дәмәллары чирклидир. Ал, бунлары дәјишидр. Долабчанын үстүнү дә тәмизлә.

Хәстә ајылмамышды, даш кими һәрәкәтсиз иди, әввәлки вәзијјәтин дәјишмәмишди. Хәдичә хала бу ишләри бир ан ичиндә көрүб гуртарды. Аг халатлы профессор ичәри кирәндә палатата там тәмизлик вә сәлигә варды. Рә'на да ону архасынчә дахил олду.

— Нә ширин јатыр?! — дејә профессор хәстәнин башы үстүндә дајанды. Ојатмаг јахшы дејил. Ојананда мәни чағырарсыныз. Јухарыда, өз кабинетимдә олачағам.

Ики саатдан сонра хәстә үзүнү аста-аста чевириб көзләрини ачды вә башы үстүндә дајанмыш Лејлијә бахды. Гыз дарксинән кими олду, бир аныг она елә кәлди ки, јуху көрүр; ја да бу хәјалдыр. Ахы бу көзләр һәмишә она бахарды, һәмишә. Лејли бунлары о гәдәр көрәрд ки, бәлкә дә һәр ан... Елә билди ки, инди дә бир ан бундан габагы һәмин таныш, доғма көзләрә бахыр. Јох, бу онун хәјалы дејилди, чанлы һәгигәт иди.

— Сизсинизми? — хәстәнин зәиф сәси ешидилди. Даһа һеч нә демәди, башынын јүнкүл һәрәкәти илә бу сөзү тәсдиг едән гызын көзләринә бахмагда давам етди.

— Башыныз ағрыјырмы?!

— Јох...

— Сизә профессор бахачаг, чағырыммы?

— Јох...

Лејли күлүмсүндү. Бу гыса «јох» кәлмәләри онун үчүн бөјүк мә'на кәсб едирди, фикирли, долғун көзләрини оду, парлаглығы итсә дә, дәринликләрдә јанан бир ишыг јол тапыб гызын гәлбинә сүзүлүрдү. О бундан ајрыла билмир, ајрылмаг һеч хәјалына да кәлмирли.

Рә'на һәким ичәријә кирәндә хәстәни ојаг көрүб тәәччүблә гыза сары дөндү: — Нијә хәбәр вермирсэн?! — деди.

Профессор јарым саатдан чох хәстәјә бахды, бәрк со-

југ-дәјдијини, бир тәрәфли сәтәлчәм олдуғуну тә’јин етди. Рә’на илә мәсләһәтләшиб ијнәләр, дәрманлар јазды.

2

Илк ијнә чох ағрылы иди. Лејли ону Маһирин голуна вуранда, оғлан һеч үзүнү белә туршутмады. Көзучу она бахан гыз јаваш-јаваш ијнәни чыхартды, јерини јодла мөһкәм-мөһкәм сүртүб овхалады.

— Сәһәрән һеч нә јәмәмисиниз, бәлкә, бу шорбаны ичмәјә көмәк едим? Дурун, гашыг-гашыг верәрәм.

— Лазым дејил, тәшәккүр едирәм.

Лејли шприсиз, ијнәни көтүрдү, кетмәјиб дајанды. Чаванын она дикилән көзләринә бахды. Сүкүт чөкдү. Лакин гыза елә кәлди ки, гулағлары сәс ешидир; һәзин, титрәк, зәиф, узатган кәлән бир сәс. Бу пычылы-дырмы, додагалты нәғмәдирми, кичик чај шырылтысы-дырмы, јохса нәдир, бунлары ајырды етмәк мүмкүн дејилди. Һәр һалда, үрәјини охшајан, лакин һәлә күчлү олмајан бир сәс иди. Бу сәс бата да биләрдди, јүксәлиб бөјүк мә’наја, мә’нәви гүввәјә чеврилә дә биләрдди.

— Мән кедим.

— Лејли...

— Бујурун...

— Ишиниз чохдур?!

— Бәли, бир шеј лазым олса, дүмәни басын, кәләрәм.

— Јахшы.

Маһир көзләрини чөкмирди, Лејли она баха-баха палатадан чыхды. Тибб отағына кәлиб әлшәшәндә баша дүшдү ки, бајаг ешитдији сәс гәлбинин сәси иди! Өзүнү таныја билмирди. «Бу мәнәмми? Елә бил бирдән-бирә дәјишмишәм, индијә гәдәр олдуғум адам дејиләм. Сәһәрән ора-бура гачмышам, һеч јорулмамышам. Һәмишә евә тәләсирдим, индисә һеч евә кетмәк истәмирәм. Индијә гәдәр доган күнәшлә әјләнән кими идим, бу күнсә о күнәш үфүгдән чох-чох јухары галхмыш, башымын үстүндә дајаныб, мәни иликләримә гәдәр өз јандырычы шуаларына гәрг етмишдир. Мән ки ону әмәлли-башлы танымырам, нијә бәс үрәјим иенишиб?»

Лејли евә кедәндә Маһирә дәјмәјин унутмады. Оғланын јанында адамлар варды, көрмәјә кәләнләр о гәдәр чох иди ки, бир-икиси дәһлиздә дајанмышды. Пәрдәни галдырыб бахды, онун балыша дирсәкләндијини, аста-

дан күчлә сөһбәт етдијини, арабир үз-көзүнү јығдығыны көрдү.

3

Евә севинчлә кириб Әминәшши үз-көзүндән өлдү. Онун кәдрәли, ачығлы олдуғуну дујмады, өз отағына кечмәк истәјәндә анысы гојмады:

— Гоначымын бар.

— Гонач?! — Лејли күлдү, — һејир олсун, ана?

— Атан кәлиб.

Лејли гонач отағына кечмәјә бирдән-бирә чәсарәт етмәди, тәрәддүллә дајаныб Әминәјә бахды. Атасынын кәлишини ана сүдүнә һәсрәт галан көрпә кими, күнәши көрмәјә чалышан ағач кими көзләмишди. О вахты Һәтәм кәлмәди, гызындан һеч хәбәр дә тутмады. Инди исә... Лејли лагејд олмушду, һәтта бу кәлишдән кәдәрләнишди. «Јәгин, бир мәғсәди вар. Јохса елә-белә кәлмәз. Ону өвләд мәнәббәтими кәтириб?» Лејли отаға кирәндә атасынын гашгабағлы столун јухары башында әјләндијини көрдү. Һәтәм көзләрини галдырыб сојуганлыгла гызына бахды. Үзүндә тәбәссүм белә доғмады. Лејли дүз она доғру кәлди, күлә-күлә әлнин узатды, һәтта голларыны бојнуна долады. Өпмәк истәди, бачармады, бәлкә дә, буна узун илләрин ајрылыгы бузу мане олду.

— Нечәсән, ата?!

— Јахшјам. Пал-палтарыны јығышдыр кедәк. Сәһәрән сәни көзләјирәм.

— һара?!

— Нечә һара?! Бизә. Евимизә?!

— Нә үчүн?!

— Даһа сән бурда галмајачагсан!

Лејли атасынын зәһмли, амираңә сәсиндән дикинди, бирдән көзләри гапынын јанында дуруб, сакит-сакит бахан Әминәнин көзләринә саташды, бу хырда, тез-тез гырпылан көзләрдә сөзлә ифадә едилмәси мүмкүн олмајан дәррин ағыр бир кәдәр варды. Үзү чох чидди иди, кәлмә кәсмәдән дурмушду вә дәһшәтлә бир сәһнәнин баш верчәјини көзләјән тамашачы кими интизар ичиндә иди.

— Нә олду, нијә дурмусан? — дејә Һәтәмин кобуд сәси ағыр, боғучу сүкүту позду.

Лејли чаваб вермәди. Атасынын нә үчүн бирдән-бирә белә гәрара кәлдијинә тәәччүбләнир, бунун сәбәбини

өзү үчүн айданлашдыра билимдир. О, Һәтәмдән ажрылып
Эминнәә доғру кетди, әлләриндөн тутуб ирәлијә чәкди:

— Мән бу евдән Һеч јана кетмәјәчәјәм...

— Сәнинләдир?! Тез ол һазырлаш... Мән сәни даһа
бурда гоја билмәрәм. Ешидирсәними?! Дур ајаға... Јад
киши кәлиб сәнә аталыг еләјәчәк, мән исә јандан дуруб
бахачағам?

Лејли һәр шеји баша дүшдү: «Эминнән әрә кетмә-
си Һәтәми өзүндән чыхармыш, кишилик, аталыг гүруру-
на тохунмушдү.» Гыз онун гашгабагы ачылмајан, даһа
да тутгунлашан бу гаралан сифәтинә бахды. Өтүб кечән
ушағлыг илләрини истәр-истәмәз јадына салды, бирдән-
бирә атасы онун үчүн јадлашды, һардаса көјүн бошлу-
ғунда, јерин дәриллијиндә гејб олду. О илләрин сонсуз
сәһрасында кәзиб долашды да, ата нөвазининдән, ата
мәһәббәтиндән доған бирчә чычәјә белә раст кәлмәди.
Инди јениндән гаршысында зүһур едән бу инсан анчаг вә
анчаг хәјалда варды.

— Лејли, гызым, галх, кедәк. Бәсдир инад еләдин.
Јохса атанын сөзү сәнин үчүн һеч нәдир?! Белә олмәз
ахы дур, мән сәни јад адамларын әлиндә гојмајачағам.
Сән мәним доғма гызымсан, мәнимлә галмәлисан...

— Ата, мән кетмәјәчәјәм. Бурда мәним үчүн јад адам
јохдур...

— Нечә јохдур?! Мәни өзүмдән чыхарма, гызым. Мә-
кәр бу гадын сәнин анадыр?! Ана олсајды бу вахтында
һеч әрә кедәрдими?! О кишини таныјырам, фырылдагчы-
нын биридир. Будурму сәнин атаи?! Дур ајаға, гызым,
кедәк. Мәни бу сөз-сөһбәтдән гүртәр. Халан, бибин, даһа
гулағымы апарыб. Һә, нә олду?! Елә бил һеч сәнә сөз
демирләр? Сәнинлә дејилмә? Кәрәк мәни ғышгырдасан?!
— Дедим кетмәјәчәјәм.

— Атанын башыны јерә сохмаг истајирсән? Бу нә һә-
рәкәтдир, рәһмәтлик анан кимисән, онун да белә тәрә
дамары вар иди, бәсдир, дур ајаға... Мәни һөвсәләдән
чыхарма...

Һәтәм стулу јерә чырлды, ғышгырды, сөјләнмәјә баш-
лады.

Лејли өз инадындан дөнмәди ки, дөнмәди. Эминә сан-
ки лал олмушдү, ата илә гыз арасында баш верән бу
сәһнәни ачы-ачы сүзүрдү. Иш о јерә чатды ки, Һәтәм
Лејлини вурмаг истади. Бу заман бајагдан һәрәкәтсиз
галмыш Эминә јериндән сычрајыб онун гаршысында
дајанды:

— Она әл вура билмәзсән, — дејә гәзәблә чығырды.

Көзләри ишым-ишым јанан, һирсиндән әлләри титрә-
нән, јанағлары пөртән бу балача, сысга гадын Һәтәмә
нифрәтлә бахды. Азча керијә чәкилән Һәтәм буну көз-
ләмирди, Эминәни башдан-ајаға гәзәблә сүзүб:

— Сәнин ишиндир, сәниң — деди, гапыја сары кетди,
бирдән дајаныб үзүнү Лејлијә сары чевирди:

— Јахшы-јахшы фикирләш! — дејә Һәтәм гапыны
һирслә чырпыб пилләләрдән дүшдү.

Лејли мәтбәхин пәнчәрәсинә доғру кетди, үзүнү шү-
шәјә сөјкәди, гәсәбәнин әсас мәркәзи күчәсинә доғру
аддымлајан атасыны архасынча бахды. Һәр тәрәфдән
мәшын сигналлары куралды, кимсә фишәк атды, мүс-
ги сәни әләми көгүрдү, бу гатмағарышыг ичиндә атасы
һардаса јоха чыхды. Лејли керијә чевриләндә архасын-
да кәдәрлә дајанан Эминәни көрдү.

— Тојдур! — дејә отаға кечмәк истајәндә, Эминә гој-
мады. — Билмәрәм, гоншумуз Эминин тојудур, ахыр ки,
евләнир. Мән сәнә башга сөз дејәчәјәм. Бајагдан елә бил
өлмүшдүм.

— Нијә?!

— Атанын кәлишинә көрә. Горхумдан. Инди тәзәчә
өзүмә кәлмишәм. Сағ ол, гызым, башымы уча еләдин,
мәни һәјәта гәјтарды!

— Бу сөзләрә еһтијач јохдур!

— Вар, гызым, вар! Билдирим ки, кетмәјәчәксән, јенә
горхурдум, бәрк горхурдум. Аллаһа шүкүр, инди раһа-
там, архајынам! Бир ханишим вар, фикир еләмә, атаң-
дан һеч нә истамәјәчәјәм, онсуз да, чәһизин һамысыны
чоҳдан һазырламышам!

— Сағ ол, ана, чоҳ разыјам! — дејә Лејли бир голуну
онун бојунна кечирди. — Мурад әми һаны?!

— Атан кәләндән кедиб. Јәгин, кеч гајыдар.

— Әли кими алыр, ана?!

— Танымырам, дејирләр, кәндән кәлән бир гыздыр.
Әли һаггында елә сөзләр данышырлар, ешитмәсән даһа
јахшыдыр!

Лејли отаға кечди, бир аз кечмәмини Эминә сүфрәни
һазырлады, гоншудан кәлән тој сәдалары кәсилмирди.
Мурад евә чоҳ кеч гајытды.

4

Лејли бу күн ишә тәләсирди. Санки автобус гәсдән
јаваш-јаваш кедир, дајаначағларда чоҳ дурурдү. Сәбри
чатмыр, тез-тез саата бахыр, бәрк дарыхырды. Хәстәха-

наја кэлэндэ халатыны кејэн кими нэ дэрман далынча кетди, нэ дэ гејд дэфтэринин. Дүз палатаја, Маһирин јатдыгы палатаја аддымлады. Өзү дэ сүр'этлэ, һөјөчан-ла.

Маһир јатмамышды, гызы көрөн кими үзүнү она тэрэф чевирди, зорла күлүмсөмөјө чалашды. Солгун сифэтиндө доган төбөссүм ишыгы дејилди.

Лејли азачы әјилиб:

— Печэсиниз? — астандан хәбәр алды.

— Јахшыјам, сағ олун...

— Ахшам сизә ијнә вурдулармы?!

— Бәли, вурдулар.

Сүкүт. Лејли даһа һеч нэ сорушмады, хејли мүддәт баха-баха галды. Бу заман кәнчин зәиф сәси ешидилди:

— Мәни хатырлајырсынымыз?

— Әлбәттә... Мән сизи бир дәфә јолда көрмүшәм.

— Парада?!

— Натәван һејкәлинин јанында.

— Бәс мән?!

— Сиз мәни танымалдыныз.

— Ола билмәз, јәгин, көрмәмишәм.

— Ахы дүз үстүмә кәлдиниз, сонра...

— Сонра, нә олду?!

— Јанымдан өтүб кетдиниз.

— Јох, јох, көрмәмишәм, инанын, көрмәмишәм, јох-са...

— Бәлкә дә, көрмәмисиниз, чүнки јаман фикирли индиниз...

Лејли палатадан чыхды, Сәријә илә көрүшүб ондан дәрманлар көтүрдү, һәкимин гејдләрини нәзәрдән кечирди. Шприси, ијнәләри стелезатора атды.

— Лејли — дејә Сәријә ағыр-ағыр тәрпәниб, она мүрачигот етди. — Мән сабаһдан даһа ишә чыхмајачағам. — Нһјә?

Сәријә бу садәләвһ суалы көзләмәдијиндән гызарды:

— Мә'зунијәтә чыхырам, — деди, — баша дүшмүрсән? Бир нечә ајлыг. Инди билдин?!

— Ааа... бағышла... Сәријә, әввәл баша дүшмәдим. һә, һә, анлајырам һәр шеји...

— Бу күн бир аз тез кедәчәјәм Мәни әвәз едәрсән. Сабаһдан исә әвәзимә Вәкилә ишләјәчәк.

— Јахшы, Сәријә, горхурам ки, сонра сән бизи уундасан.

— Елә шеј олар?!

— Онда вахтын оlanda бизә зәнк вур, хәбәр көндәр...

— Нә данышырсан, а Лејли, әлагәни һеч үзәрәм синнлә?!

Лејли палатаја кирәндә Мүрсәлин ачыгылы олдуғуну көрдү, чоҳдандыр ки, онун гејдиңә, гајгысына галмырды, Лејли:

— Бағышла, Мүрсәл, — деди, — вәллаһ ишм чоҳдур.

— Сәндән инчимирәм. Бура бах, көр ајағымы нә күнә гојублар. Бах!

— Бу нәдир? — Лејли дәрһал киминсә сәһвә јол вердиниң алады. Ифляч олмуш ајағына ијнә вурулмуш, сонра исә исти грелка гојулмушду. Мүрсәл исә истини дујмадығындан јанмышды.

Лејли өзүнү итирмәди:

— Горхма, Мүрсәл — деди, — кечиб кедәр. Мән балача әмәлијјат апарарам, кичнә күнә сағалар. Јенә әввәлки кими олар, горхма!

Гыз тулугламыш јери еһтијатла кәсди, үстүнә дәрман сүртдү, күлә-күлә Мүрсәлә бахды:

— Бах, көрдүмү? Инди һәр шеј әввәлки кими олду. Гаһгабағыны елә төкмүшдүн ки, дедим көрәсән, нә олуб?!

Инди разысанмы?

— Сағ ол, Лејли, сағ ол...

— Бәлкә, башга сөзүн вар?!

— Јох, јох...

Лејли күлә-күлә она бахды вә палатадан чыхды. Тибб отағында Сәријә кејинмиш һалда дајанмышды, Вәкилә исә дил-дил өтүрдү:

— Бах, еһтијатлы ол һа... бачардыгча чоҳ кәз, евдә отуруб еләмә. Кәзмәк сәнә чоҳ хејирлидир. Мејвә је, нә гәдәр олса, чалыш һамысыны је, горхуб еләмә.

— Ај Вәкилә, нәдән горхачам?

— Ширәләр дә ич, бачардыгча чоҳ. Тәнбәллик еләмә, сәнә ишләмәк дә хејирлидир. һә, һә, дүз дејирәм. Јемәјинә дә хүссүс фикир вер... Кәрәк ики нәфәрин јемәјини јејәсән. Оғлун гој индидән мөһкәм олсун, күчлү олсун...

Сәријә гәһгәһә илә күлдү. Вәкилә сусмаг билмәди:

— Аз гала јадымдан чыхачағды. Расимә тапшыр ки, бизә һөкмән зәнк вурсун, хәбәр еласин, јахшы?!

— Јахшы, Вәкилә, јахшы... А... Лејли, көлдин, мән дә сәһәрдән сәни көзләјирдим. Кәл, өпүм сәни, кеди-рәм...

Өпүшдүлөр. Лејли анчаг инди Сәријәни ағбәниз үзүндө күчлө сечилчөк лөкөлөр көрдү. Голуну онун бојундан чөкмөјиб гапыја доғру алдымлады. Вөкилә дө архадан кәлирди. Онлар Сәријәни күчө гапысына гөдөр өтүрдүлөр.

5

Лејли икинчи нөвбәјә ишлөмөјө галды. О, Маһирин палатасына кирди. Ичәри кириб еһтијатла чарпајыја јакынлашды. Маһир ону көрүб:

— Нә әчөб кетмәминсиниз? — деди. — Ахшам олур...

— Икинчи нөвбәдә ишлөчөјөм. Нечәсиниз?!

— Јахшыјам. Дејәсэн, гыздырмам һәлә дүшмүр.

Гыз әлини онун алнына гојду, од кими иди, көтүрмәк истади, көзләриндә дујулачаг наразылығыны көрүб дајанды вә бу ифадә дәрһал јох олду.

— Јәгин башыңыз ағрыјыр?

— Јох... ағрымыр...

— Нијә кизләдирсиниз? Адәтән белә һалларда адамын башы јаман ағрыјыр. Бәлкә, компрес гојум.

— Лазым дејил, кечиб кедөчөк... Ишиниз варса, кедин...

— Ејби јохдур... хошдур...

Маһир гыза бахыр. Онун көзләри јаваш-јаваш Лејлинин сачларында, чинилләриндә, синәсиндә, әлләриндә кәзир, сонра бир нөгтөдә кәлиб дајанырды. Бу заман гызын көзләри јерә дикилди...

— Бир хаһишим вар.

— Бујурун...

— Кәлин, сиз-бизлә данышмајаг. Олар?!

— Әлбәттә олар!

— Нәдәнсә илк дәфә сәни көрдүјүм күнү утуда билмирәм.

— Дәрман ичмәдијин күнү?!

— Бәли... ону. Һәтта гишгырдым үстүнә...

— Нә гишгырдын... Елә гәзөблө бахырдын ки...

— Сонра дәрманы ичдим... һамысыны...

— Бәс нијә ичдин?!

— Нијә?! Өзүм дө һейрәт етдим. Әлләрини керн гајтармаг истаөмәдим. Сән онда мәндин ичидин?!

— Јадыма кәлмир...

— Сабаһ сәһәр кәлчөкәксән?!

— Јох, кечә... онда кәлчөчөјөм...

Лејли онун јенә нә исә дејәчөјини көзләди, Маһир динмәди. Көрүнүр, данышмағы чох севмирди. Әввәлки кими бахыб күлүмсүндү. Онун төбөссүмүндә кәдәр көлкәси титрәјирди, бу кәдәри дујмаг бир о гәдәр дө асан дејилди. Лејли кетмәк истајандә чаванын додаглары тәрпәнди, гыза елә кәлди ки, бу додаглар онун адыны сөјләди. Кәнчө бахыб сорушду:

— Бујур, ешиндирәм.

— Сөзүм јохдур. Кетмәк истајирсәнсә...

— Јахшы, һәләлик; вахт тапан кими кәлчөчөјөм.

ЈЕДДИНЧИ ФӘСИЛ

1

Лејли кечә нөвбәсинә кәләндә палаталарда ишыглар сөндүрүлмүшдү. Вөкилә диванда әјләшиб китаб охујурду.

— Салам, Вөкилә! — дејә гыз достунун јанына кәлди. — Нечәсән, нә вар, нә јох?!

— Чоһ сағ ол, Лејли, пис дејиләм...

— һәмид нечәдир?!

— һәмид јахшыдыр. Журналист бабадыр. Гәзетдә чыхан мөгәлләрини бир-бир мәнә охујур. Аз галыб ки, мәнн дә журналист еләсин. Кино, театр журналлары кәтириб кәлир, мән дә шәкилләрнә бахырам. Иши-пешәси гәзетләрдир, журналлардыр. Мәнә нишан көндәрмәк истајир.

— Нә јахшы, тәбрик едирәм.

— һәлә разы дејиләм.

— Нијә?!

— Башымы итирмишәм, әј Лејли. Гардашым арвады мәнн елә ичидир, елә ичидир ки, нечә дејим неч билмирәм. Пәрдәнн көтүрмәк истаөмирәм, бир дө гардашыма көрә... Јохса бир туфдан гопарарам ки...

— Нишана наһаг разы олмурсан...

— Гој бир аз кечсин, сонра... Јахшы, Лејли, мән кетдим, һәләлик.

Вөкилә кедәндән сонра Лејли гејд дәфтәрини нәзәрдән кечирди. Дәрманларын олуб-олмамагыны јохлады. Палаталара доғру кетди, дәһлиздә кәзишәнләри, сөһбәт

едәмләри ичәриңә салды, ағыр хәстәләрини янында олду. Госдән Маһирини јатдыгы палатаја кирмәди. Тибб отагына кәләндә ишыг јаныб-сөнүрдү. Маһир иди, Лејли дајаныб бу ишыга бахыр, ушаг кими әләнирди.

Бир аз сонра Маһирини чарпајысынын јухары тәрәфиндә дајанды, башы илә саламлашды. Икинәфәрлик палата јарыгаранлыг иди, гоншу чарпајыдакы хәстә ширин-ширин јатырды. Маһир галлмаг истәди, бачармады. Лејли көмәк үчүн әјлди:

— Лазым дејил, — дејә Маһир саг голуну галдырды, күчүнү топлајыб дирәкләнди. — Әјләш!

Столүстү лампанын кур ишыгы дөшәмәјә дүшүрдү. Отаг там ишыг олмаса да, аджылыг ичиндә үзүр, ајлы кечәни хатырладырды. Лејли һәр шеји көрә билди; Маһирини үзүнү, көзләрини, әлләрини... Сүкүтү биринчи Маһир позду:

— Нијә кеч кәлдин?

— Сәнә елә көрүндү. Кеч дејил, вахтындадыр. Гыздырман вармы?! — Чох дејил азалыб...

— Бир-ики күнә тамам дүшәр, тезликлә сағаларсан. Әсас сонра өзүнү горулмадыр.

— Әлбәттә... Бәс сән нечәсэн?

— Мән?! Өзүн көрүрсән ки, јакшыјам. Ишләјәм, бүтүн кечәни ојаг галачагам, ағыр хәстәләримиз вар...

— Мән дә дәннздә бә'ән ојаг галырам.

— Јакшы. Дејирләр гәһрәманлыг көстәрмисән.

— Јох, дуз дејил, шиширдиләр. Намы нечә, мән дә елә...

— Нијә кизләдирсән?! О фыртыналы кечәдән даныш.

— Инан, елә бир иш олмайыб... Бақыдакы гары, човғуну көрмүсән... Тәхминән белә бир шеј... Дејәсэн, мәнә инанмырсан?! — Ипанырам.

— Мән сәни анчаг ағ халатда көрмүшәм, башга кәјимдә јох...

— Бу писдир мәрәп?! — Јох, сәнә чох јарашыр...

2

Лејли тибб отагына кәләндә јаныб-сөнән ишыга бахды, даһа дајанмады, Мүрсәл ону чағырырды. Мүрсәл гызы көрән кими:

— О... сизсиниз? нечәсиниз, Лејли?!

— Пис дејиләм, Мүрсәл... Бәс сиз?!

— Јата билмирәм... Неч јерим ағрымыр... Нә гәдәр едирәмсә јуху мөни апармыр...

Лејли она јуху дәрманы верди, Мүрсәл ичди вә узанмаг истәди, анчаг чарпајынын кәнарында даш кими һәркәтсиз галды:

— Чох фикирләширсиниз, Мүрсәл, лап чох... Инди бир аздан сизи јуху апарачаг. Јаныңызә нијә неч ким кәлмир?

— Мәнним неч кимим јохдур.

— Достларыңыз да?!

— Онлар хәбәрсиздир, неч кәсә демәмишәм.

— Нә үчүн?!

— Билмирәм. Нәјата нифрәт едирәм. Онсуз да еләчәјәм, өлүмдән горхмурам, онун тез кәлмәсини истәјирәм...

— Биринчи дәфәдир ки, өлүмү истәјән адамы көрүрәм...

— Сәнә гәрибә кәлир... Чавансан, көзәлсән... Нәлә һәјәтын габагдадыр... Мән исә... еһ...

Мүрсәл һирслә әлини јелләди, гыз һејрәт вә тәәччүб ичиндә она бахыб сусду, бир аз кечмәмиш сорушду:

— Нијә белә бәдбинсиниз?

— Нијә?! — Мүрсәл суалы тәкрар едиб, Лејлинин үзүнә бахды, — буна бир кәлмә илә чаваб вермәк олмас.

— Јәгин, дәрдиниз чох бөјүкдур.

— Мән бир гыз севидрим, сәнә охшајырды; учубојлу, јарашыглы, ағбәниз... Дедикчә көзәл бир гызды. Ону бир күн көрмәјәндә дәли кими олурдум. Елә ки хәстәләндим, бирдән-бирә үзү мәнән дөндү. Ән јакын достума нишанланды. Сонра да евләндиляр. О достум инди һәр јерлә танынын, халг рәссамыдыр.

— Демәк, рәссамыңыз?

— Јох, һејкәлтараһам. Дөвләт музейинин гаршысындакы һејкәли көрмүсүнүзмү?!

— Көрмүшәм.

— Мәнним әсәримдир. Еһ, Лејли ханым, о гызы да, достуму да унутмаға чалышырам.

— Унутмағыныз мәсләһәтдир. Бәс достунузун ады нәдир?

— Тәрлан.

— Адыны тез-тез ешидирәм телевизорда...

— Ишләмәк үчүн бурнумун учу кәјнәјир, нә едим ки, хәстәлик аман вермир... Дејәсэн, арзуларым јарымчыг галачаг...

Лејли она бахса да, тәсәлли вермәк истәсә дә, ба-
чармайб бир ан сүкүт ичиндә галды, сонра балышы
көтүрүб өвкәләди, шиширтди, бир-биринин үстүнә гојду,
адјалы дүзәлдиб:

— Јат, Мүрсәл, јат, — деди, — бунлары унутмаға ча-
лыш, тезликлә сагаларсан. Узан!

Мүрсәл башыны балыша-гојуб адјалы үстүнә чәк-
ди, Лејли исе јан-јөрәсини дүзәлдиб:

— Кечән хејрә галсын, Мүрсәл, — дејә палатадан
чыхды.

Лејли тибб отагына гајыданда ишығын јаныб-сөн-
дүјүнү көрсә дә тәләсәди, тахт үстүндә әјләниб көзүнү
бу ишығлы, таныш нөмрәјә дикди. Азча нәфәс алыб ону
чагыран Маһирин јанына кетди.

Маһир јатмамышды, Лејли чарпајма јакындашыб
јанындакы стулда әјләшди, онун көзләринә бахыб деди:

— Нијә јатмырсан, ахы кечдир?!

— Јухум кәлмир.

— Јатмағ лазымдыр, — дејә Лејли әлини узадыб, ас-
тача онун көзләринин үстүнә гојду:

— Һә, инди јат.

— Кетмәјәчәксән ки?

— Јох, — дејә Лејли әлини керн чәкди.

— Јахшы, онда јатарам.

Маһир көзләринин јумду, бир аз кечмәмиш ачды.

— Горхдум.

— Нәдән?

— Горхдум ки, көзүмү ачанда сәнн көрмәјәм.

— Горхма, јат, мән бурдајам!

Маһирин көзләри јумудду. Уауну түк басмышды. Га-
рајаныз сифәтиндә готијјәт, мөһкәмлик, мәрәдлик варды.
Лејли она бахыр, вахт кечирди. Аста-аста нәфәс бала-
Маһирин көз гапағлары һәркәтсиз галды. Лејли пала-
тадан јарыгаранлығ дәһлизә чыханда да јухудан ојан-
мады.

Сәһәр еркән Лејли палатаја кирәндә онун дивар тә-
рәфә чеврилдијини, сакит-сакит јатдығыны көрдү. бала-
ча кағыз «Маһир, һәләлик, көрүшәп гәдәр, Лејли» сөз-
ләрини јазыб-долабачынын үстүнә гојду. Хәстәханадан
чыханда һава тозчә ачылырды. Сәмәд Вурғун бағынын
ичи илә кетди, һејкәлини бөјрүндән етүб саһилә доғру
узанын күчә илә аддымлады. Санки ону апаран елә бил
гәлбиндәки дүјүғ иди. Саһил бағынын конарында, мави
рәнк ичиндә нәфәс алаң, далғалы дөнизин өнүндә да-
јананда бу дүјүғ даһа да күчләнмишди. Назик будағ-

лары илә бир-бирини гучагламыш, далғаларын дамчы-
ларында чимән чылпағ сөјүд ағачлары көзәллијини
итирмәмишди. Лејли дөниз саһили илә јаваш-јаваш
ирәлиләди.

3

Мүрсәлини вәзијәти пәсләшәндә Лејлинин кәркин
күнләри башлады. Демәк олар ки, һәмишә онун јанында
олурду, бә'зән Маһирә дәјә билмир, тәкчә евә кәдәндә,
ајағусту көрүшүб худәһафизләширди. Мүрсәл дөзүмлү
адамды, шикәјәтләнир, аһ-уғ етмәји севмирди. Белә
ағыр вәзијәтинә бахмајарағ, бир дәфә Лејлини һејрәтдә
гојду.

Лејли палатадан кетмәк истәјәндә Мүрсәл ону сәс-
ләди:

— Бир дәғигә дајан! — деди, — бир дәғигә...

Сонра адјалын алтындан ағаппағ бир һејкәл чыхарт
ды, Лејлијә узадыб деди:

— Көтүр буну, Лејли...

Лејли чашбаб галыб, һејкәлә бахыр, күлүмсүнүр,
көтүрмәјә чәсарәти чатырды.

— Таныдынмы?!

— Тибб бачысыдыр, ағ халатда!

— О сәнсан, Лејли!

— Мән?! Аа... Доғрудан охшајыр... Буну нә вахт дү-
зәлтмисән, Мүрсәл?!

— Бир ајдыр ки, ишләјирәм. Көтүр, Лејли, мәндән
јадикар сахла, бәлкә дә, сән әсаримдир!

— Елә демәјин хаһиш едирәм, елә демәјин.

— Јахшы, Лејли, демәрәм!

Ики күн сонра Лејли илдирым кими дәһлизән кечиб
өзүнү тибб отагына салды:

— Доктор... доктор... — дејә һәјәчанла пычылдады —
Мүрсәл пәсидр, доктор...

Рә'на чәлд јериндән сычрады, дәһлизлә палатаја доғ-
ру кедә-кедә:

— Лејли, ијнәни көтүрмәји унутма!

— Һәр шеј һазырдыр!

Мүрсәл һушуну итирмишди, бир әли чарпајыдан аша-
ғы салланмышды. Рә'на әввәл нәбзини, сонра көзүнү
јохлады, әлини ајағларына апарды, дәрһал да керн
чәкди. Лејли һәјәчанла сорушду:

— Өлүб?!

— **Жох!** Нэбзи вар, чох зэйфдир. Ијнэ вур, бэлкэ, көмөји олду. Лејли һәкминин тапшырыгына дәрһал эмәл едиб, горху вә тәләш ичиндә кәнара чәкилди.

— Ону нәзарәтсиз гојма! — дејә Рәна палатадан чыхды.

Лејли һәм горху, һәм һәјәчан кечирир, јарым саатдан бир Мүрсәли јохлајыр, сонра башга ишларин даһынча гачырды. Нәһәјәт, вахт тапыб Маһирин јанына чәкилди.

— Мәндән күсмәмисән ки?!
— **Жох!**

— Ишим чохдур.

— Билирәм, гапыны ачыг гојдурмушам ки, сән кәчәндә көрүм, дејәсән, ағыр хәстән вар.

— Бәли, инди онун јанына кедирәм. Инчимә мәндән, јахшы?!
— **Нараһат олма, инчимирәм.**

Лејли Мүрсәлин һәлә дө ојанмадыгыны көрүб, әлини аста алына тохундурду, бирдән көз гапаглары тәрпәнди вә јаваш-јаваш көзләрини ачды.

— **Мән һарадајам?** — дејә зәиф сәслә сорушду вә јенә көзләри јумулду. Узун сүкутдан сонра көзләрини ачыб Лејлијә бахды:

— **Лејли...** — Зәиф сәслә пычылдады, даһа һеч нә дејә билмәди.

Кәчә нөвбәсинә Вәкилә кәлмәлијди, анчаг кечкирди. Лејли һәм Мүрсәлә, һәм дө Маһирә дәјмишди, көрүлсән бир иш галмамышды. Дәһлиздә, пилләләрин баһында кәзинән хәстәләрин һамысыны јатмаға — палатасына көндөрмишди. Ағ тахтын үстүндә әјләшб инитзар ичиндә Вәкиләни көзләјирди. Вахт кечир, нә нөмрәләрин ишыглары јаныр, нә дө Вәкилә кәлиб чыхырды. Бир саатдан чох кечди, Лејли ајага галхыб јарымгаранлыг дәһлизә бахды. Һеч кәс јох иди, аста-әста о баша кедиб, керн гәјытды. Отагда јенә ағ тахтада әјләшәндә сәссиз, кизлини Вәкиләнин горха-горха ичәри кирдијини көрдү.

— **Бағышла, Лејли,** — дејә Вәкилә сојунуб, ағ халатыны кејинә-кејинә давам етди, — евдә ушаглары бахырдым. Гардашым, арвады илә кәзмәјә кетмишди. Јаман кеч гәјытдылар. Инан, тәкси илә кәлмишәм, залым гызы билир ки, ишдә олмалыјам, кечикмәји чәһәннәм, кәлән кими дејинмәјә башлајыб.

— Көрүш нечә кечди, ондан даныш.

— **Әнтигә!** — Вәкилә бирдән-бирә дәјишди, көзләри

ишыгланды, бајагы ачыгы, кпини унудуб дил-дил өтдү. — Бүтүн күнү онунла бирликдә олдум.

— **Нәдән сөһбәт етдиңиз?**

— **А...** көр нә сорушур мәндән...

— **Нә олар, дүзүнү де!**

— **Һәр шейдән. Китаблардан, журналлардан...** Бә'зән сөһбәт едә билмир, сусуб үзүмә бахыр... Чәсарәтли оғлан дејил.

— **Көрәсән үрәји нечәдир?**

— **Мәнчә, јахшы үрәји вар. Һә, Лејли, бир хәбәр дө верим сәнә, кәлән һәфтә нишанымыздыр. Гардашым арвады буну биләндән өзүндә дејил, елә мәнни ачылајыр. Чәһәннәмә, даһа нә галыб? Нишаныма кәләчәксән?!**

— **Әлбәттә, кәләчәјәм** — дејә Лејли сағоллашыб евә кетди.

4

Лејли пилләләри јухары галха-галха анчаг Мүрсәл һагында дүшүнүрдү: «Көрәсән, сағдырмы?» Тибб отагында сакитлик һөкм сүрүрдү. Гызларын һеч бири көзә дәјмирди. Лејли палтосуну сојунуб, халатыны кејән кими Мүрсәлин палатасына доғру кетди. Һәкмин дө, тибб бачысы да онун јанында дајанмышдылар.

— **Нечәдир?** — Лејли сорушду.

— **Әввәлки кими ағырдыр.**

— **Өзүнә кәлмәјиб?!**

— **Бир дәфә көзләрини ачыб, сәни чағырыб.**

— **Она көмәк един, доктор, јашамаға ләјиг адамдыр.**
— **Мән сәндән чох истәјирәм, Лејли!** — дејә Рәна көксүнү өтүрүб, ағыр кәдәр ичиндә хәстәјә бахды. — **Нә едим ки, үмид аздыр, лап аз. Јенә бир ијнә вур...**

Лејли шприси һазыр вәзижәтдә тутуб, ијнә вурмаг истәјәндә Мүрсәл көзләрини ачды, нәсә пычылдады, нә дедијини һеч кәс баша дүшмәди. Тәкчә Лејли үрәјиндә фиркәләшди ки, јөгин, севдији гызын адыны чәкир. Бирдән көзләрини Лејлијә дикди, башыны тәрпәди:

— **Вурма!** — дејә пычылдады.

Елә бу заман Лејлини баш һәкминин јанына чағырдылар. Онун кабинетинә кәдә-кәдә һејрәтләнирди. Ахы һеч заман баш һәкминә ләзым олмамшыды. Бирдән-бирә белә чағрылмаг нә демәкдир? Елә ки мешинли гапыдан ичәри кирди, баш һәкминин ајага галхыгыны көрдү:

— **Лејли ханым, бу рассам јолдашы Мүрсәлин јанына апарын,** — деди. — **Ону көрмәк истәјир.**

— Олмаз.

— Мән ичазэ верирэм, апарын.

— Олмаз, жолдаш баш һәким!

— Нә үчүн?! — дејә һирслә сорушду.

— Чүнки... чүнки... Лејлини һәҗәкан боғдуғуна көрә

фиқрини тамамлаја билмәди. Баш һәким вәзијәтәин чидди олдуғуну аңлајыб јумшалды. Рәссам ирәлијә атылыб, қағыза бүкүдү күл достосини ғыза узатды:

— Онда бу күлләри Мүрсәлә верин, дејин ки, Тәрлан көндәри!

Лејлинин көзләриндә гәзәб ғығылчымлара парлады:

— Јох... јох... верә билмәрәм.

Рәссамын чашыб өзүнү итирдийини көрәндә, баш һәким чиддиләшиб:

— Нә едирсән? — Лејлијә ғышгырды.

Лејли керн чәкилмәди, күлләри Тәрланын әлиндән алыб јерә чырпды вә деди:

— Сиз... сиз... јахшы дост дејилсиниз! Онун инди бу күлләрә еһтијачы јохдур.

Баш һәким дәрһал габаға јериди:

— Дәли олмусан, нәдир? Нијә тәһгир едирсән?

Тәрлан сарсылмыш һалда көзләрини јерә дикмишди. Бирдән әлләрини галдырыб баш һәкимә сары узатды:

— Доктор, ғыз һағлыдыр, мән күнаһкарам, мән, һәләлик, доктор, сағ олун...

Рәссам сүрәтлә кабинетдән чыхды, баш һәким јерә сәләтәмиш күлләрә, гәзәблә дајанмыш Лејлијә, инди-чә өртүлән гапыја баха-баха галды, көзләриндә тәәччүб доғду.

Лејли даһа кабинетдә дајанмағ истәмәди, баш һәкимин сорғу-суалына имкан јаратмајыб рәссамын кетдийи гапыја доғру адымлады. Баш һәкимә бахмадан кабинетдән чыхыб бирбаш өз шөбәсинә кәлди. Бајағдан фиқриндә Маһир доланырды. О сон вахтлар јахшылашыр, ајаға дурмаса да, чарпајыда әјләшир, дирәкләнир, гәзет, журнал охујурду. Ишинин чоғлуғундан ону аз көрдүјү үчүн Лејли Маһирдән никаран ғыларды. Инди имкан тапдығундан онун јатдығы палатаја доғру тәләсирди. Дәһлиздәки ири күлданын јанындан кечмәк истәјирди ки, адыны ешидиб дајанды. Көрдү ки, күлданын бөјрүндә учабәј бир адам вар. Бирдән диксиниб гејри-ихтијари:

— Маһир! — дејә чығырды, — һәмишә ајағ үстә!

— Сағ ол, Лејли.

— Јаман тез дурмусан, олмаз ахы һәлә зәифсән, мәс-ләһәтим будур ки, јериндә узанасан.

— Нараһат олма, бир аздан кедәчәјәм.

Лејли она бахыб фиқирләшди: «Көр нә узундур. Јолдашларымын дедији кими олду. Јахшы ки, беләсинә раст кәлдим.»

Маһир Лејлијә бахырды.

— Сәни анам јаман бәјониб.

— Һарда көрүб мәни?!

— Јаныма кәләндә.

Лејли ғызарды, сөз тапа билмәјиб көзләрини јерә дикди:

— Мән Мүрсәлә дәјмәлјәм, һәләлик!

5

Лејли Вәкиләнин нишанына кәлмишди. Һәмишә дил-дил өтән Вәкилә гузу кими сакит отурмушду. Оғлан евинин адамлары кәләндә утандығындан о бири отаба гачды. Сонра зорла кәтирдиляр. Билгејис арвад кејиниң бәзәнмишди.

— Салам, ај ғызым, — дејә Лејли илә көрүшдү.

— Бәс сан нечәсән, Билгејис хала?!

— Көрүрсән дә, һәлә ки, јахшыјам. Әһд еләмишәм оғлумун тојунда дојунча сүзмәсәм бу дунјадан кечмә-јәчәјәм.

Кичик, садә мәчлис хош кечди. Лејли Вәкиләни үрәк-дән тәбрик едиб ишә кетди. Бу күн кечә нөвбәсинә га-лырды.

Тибб отағына кирәндә јериндәчә дајанды. Ағ вәрәг-ләрдә чәкилмиш мүхтәлиф шәкилләр тахтын үстүнә дү-зүлмүшдү. Бу шәкилләрдән даһа чоғ, гара карандашла ишләнишчә гараламалар иди, онлары баһандә Лејлинин үрәји санчды. Билди ки, онлары јарадан бир инсан даһа јохдур. Көз јашларыны боғуб онун јатдығы палатаја јујурду. Палатанын рапысыны ачды, көрдү ки, чарпајы бомбошдур. Бурдан керн гајыданда даһа көз јашлары-ны сахлаја билмәди. Кетмәјә һазырлашан тибб бачысы бу шәкилләрин Мүрсәлин балысы алтындан чыхдығыны сөјләди. Чоғусунда Лејли чәкилмишди. Ән гәрибәси о иди ки, Лејли бир дәфә дә олсун Мүрсәлин әлиндә қағыз, карандаш көрмәмишди.

Бир күн сонра Маһир сағалыб хәстәханадан чыхан-да, сәнәдләрини алыб тибб отағына кәлди. Лејли:

— Кедирсән? — дејә кәчнин өнүндә дајанды.

— Һә, кедирәм.

— Кәлин, сиз гапыҗа гәдәр өтүрүм.

Пилләләри дүшдүләр. Лејли онунла һәҗәтә чыхды. Һава ишыгы вә аҗдын иди. Баһар кәлир, онун кәлиши һәр јердә дујулурду. Маһир палтода иди. Гызын халат-да һавада дајанмасындан еһтјат еднб.

— Сәнә сојуг олар, — деди, — кеч ичәри.

— Ејби јох... инди кедирәм.

— Соңра сәниңлә далашарлар һа...

— Далашмазлар... Јахшы, һәләлик, Маһир, һәмишә ишиндә-күчүндә, евиндә-ешијиндә оласан. Һәләлик.

Лејли чевилиб гапыҗа тәрәф кетмәк истәјирди ки, архадан бир сәс ешидиб дајанды.

— Лејли...

— Нәдир, Маһир?!

Маһир ирәлиләјиб гызын өнүндә дајанды, дүз көзләринин ичинә бахды:

— Лејли! — дејә тәкрар онун адыны чәкди, ани сүктдан соңра әләвә етди. — Сәнисә... баша дүшүрсәнми... мәнә чәтин олар. Вахтын варса, мүмкүнсә, сабаһ көрүшәк... Әлбәттә, үрәјинчә олса... јахшымы?!

Лејли она һеч нә демәди, көзләринә, аңчаг көзләринә бахды. Маһир:

— Һарда көрүшәк, Лејли? — дејә астадан сорушду.

— Дөвләт музейинин јанында, ахшам алтыда, һејкәл-лин гаршысында...

— Јахшы, һәләлик, сабаһа гәдәр.

Лејли кетди, Маһир исе јериндән тәрпәнмәди. Бир дә үчүнчү мәртәбәнин пәнчәрәсиндән јелләнән бир әл көрдү.

Лејли евдә гәрар тутта билмирди. Отагдан отаға кечир, ејвана чыхыр, китаб охујур, радиоја гулаг асыр, пәнчәрәдән бахырды. Ахырда ајага галхыб јан отаға кечди вә диванын јухары тәрәфинә гојдуғу ағ һејкәли көтүрдү, бахды вә ону бәрк-бәрк синәсинә сыхды. Әминәнин «сәнә нә олуб, гызым?» суалына чаваб верә билмәди, сусду.

— Јемәјә нә вар, ана?

— Јарпаг долмасы, сүфрә ачмышам, Мурад әминлә һаһар елә.

Лејли әләшиб јемәјини јејә-јејә тез-тез саатына бахырды. Евдә даһа отура билмәди, Мурад әминин «һара кедирсән?» суалына күлә-күлә:

— Фүзулинин јанына, — дејә чаваб верди вә севинә-севинә чыхыб кетди.

Әминә тәәччүблә Мурада бахды:

— А киши, вәлалә, бу гыздан башым чыхмыр, каһ аглајыр, каһ да күлүр.

— Ејби јох, чаванлыгдыр.

Лејли музейин јахынлыгындакы һејкәлә доғру кедән-дә әјниңдәки палтодан Маһири дәрһал таныды.

ДӘНИЗ СӘЈАҺӘТИ

Дәнизин саһилиндәки гәсәбәнин јашыллығы бешмәр-тәбәли биналарын чохуну кизләтмишди. Бәзән ағачларын арасындан орда-бурда үзә чыхан биналар көрүнүрдү. Дәнизлә үмуми шосе јолунун арасында олан бу гәсәбәнин лап јухары башындакы лимана доғру башга бир јол узанырды.

Чавид тез-тез дәниз саһилинә кәлмәји хошлајырды. Һәмишә дә чимәрликдән азча кәнарда, гәсәбә илә лап лиман арасындакы балача гајанын јанында дајаныр, гаршысында ачылыб көз ишләдикчә үфүгләрә гәдәр узанан дәнизә бахмагдан дојмурду.

Бу тәкчә адәт дејилди. Һәлә ушагыгдан дәниз сәј-јаһларына бәсләдији марагдан доған һәвәс иди. Бир дә бу һәвәс кәми капитаны олан доғмача әминс Баһадурин сөһбәтләриндән јаранмышды. Чавид бүтүн капитанлары чидди, гаһгабагылы, учабојлу, гүввәтли тасәввүр еләјирди, әминсинин белә олмамасы она гәрибә вә аңлашылмаз кәлирди. Баһадур шән, зарафатчыл, дејиб-күлән, арыг, чәлимсиз бир адам иди, додагларындан күлүш әскик олмәзды. Галын, гара гашлары вар иди, үзүнүн түкләрини тез-тез гырхса да, јери һәмишә гаралырды.

— Киши гырыгы, нечәсон? — дејә Чавидин сачларыны сығаллајыр, онунла узун-узады сөһбәт едир, зарафатындан галмырды. — Сәни Кук адаларына апарачагам. Билирсән бу адалар һардадыр? Узәгда, океанда! Бир шеј вар ки, һеч өзүм дә о адалары көрмәмишәм.

Кук адалары илә сөһбәт бир нечә доғра тәкрар олунмуш, ишыгылы, сәһрли бир әләм киши һәмишәлик Чавидин јадында галмышды. Гәрибәдир ки, бу адалары һәтта јухусунда көрмүшүдү. Онларын бир-бириндән сечилән, бәрг сачан рәнкләрини унда билмирди. Бу ағласыгма-

жан, төсөвүрө көлмөжөн гејри-ади рэнклөр иди, белө рэнклөрө Һоло өмрүндө һеч јердә раст көлмәмшиди.

Көзөл, сакит мај күнү Чавид ахшамајахын саһилә енди, гөсөбә илә лиман арасындакы балача гајанын јанына көлди. Ләпәдөјөндөн азча аралыда јерлөшөн, көлә-көтүр, јөндөмсиз, сарт гајанын дөниздә бахан тәрәфи аша-јыја доғру јастылашырды. Чавид һәмшә гајанын бу јасты тәрәфиндә дајанмағы хошлајырды. Инди дә јахынлашып гајанын јанында јох, саһилдә, ләпәдөјөнни гаршысында дајанды.

Үтүләнмиш көј парча кими дүмдүз дөниз узагда ејни рэнкли үфүглә бирлөшөп итирди. Чавид дөнизин узандығыны, үфүглә бирлөшдирјини билсә дә, бәзән она елә көлдири ки, дөниз гуртармыр, көјә галхыр, башынын үстүндә далғаланыр, чох узаг олдуғу чүчү далғаланмасы биллинмир.

Бир аз сонра кери дөнүб гајанын јасты тәрәфинә сөјкөнөп јенә дөниздә бахды. Билирди ки, бу дөниздә адалар вар, әмиссинн дедији Кук адалары кими адалар. Бунлары көрмөк истәји онда елә күчлү иди ки, бу истәјинә анчаг хәјалларында чатырды. Хәјала гапылмак шаглыгдан Чавидин адәтинә сөвилмишди. Дөниздә баха-баха јенә көзләри өнүндә көј палма ағачлары битән, узагда сөһрли гајалары гаралан бир ада чанланырды. Адада һеч кәс јох иди, һеч кәс! Чавид о гајалара доғру кедирди. Јахынлашан кими гајалар узаглашыр, узаглашырды. Чавид јүрүрдү, јенә гајалара чата билмәди. Үстүнә гапгара көлкөнин дүшдүјүнү көрүб дајанды, башыны јухары галдырмаг истәди. Бу вахт дөниздә габаран, јеләнән сулар нәзәрини елә чөлб етди ки, көлкә јадындан чыхды. Чүнки сакит дөниздә белә габарманын, јеләнмәнин баш вермаси мөчүзәјә бәрәбәрди. Әввәлчә, габарчыглар бурахан узун бору, сонра һеки әл үзә чыхды, сулары аралады, сағ вә сол тәрәф ләпәлөндди, бирдән һеки әл итди, азачык сонра баш көрүндү. Чавид өзүндөн асыл олмадан гајадан араланыб дајанды, бајагкы хәјалдан сонра киминсә дөнизин дибиндән чыхдығыны куман едиб һејрәтиндән даһа тәрәнә билмәди. Бу, дөнизин дибиндән чыхан су пәрисими иди, јохса чин-шејтан?! Һәлә дә Чавид бу мөчүзәни ајдын дәрк едә билмир, гаршысында өзү јашда бир гызын дөниздән чыхыб дајанмасына һејран-һејран тамаша едирди. О, әлини арха тәрәфә узадыб ејнәји, сонраса резин папағы чыхартды. Папағын алтына јығылымыш сачлар ачылыб чийнләрзинә төкүлдү. Гыз Чавидин көзләринә баха-баха гәһгәһә чәкди:

— Ахшамын хејир, Чавид! Мәни танымадын?

— Чәмилә, сонсән?!

— Көрмүрсән, мөнәм.

— Бәс... Бәс... — Өзүнү елә итирмишди ки, Чавид нә

дејәчәјини билмәди. Бәс сән... дөниздән нечә чыхдын?

Чәмилә јенә гәһгәһә чәкди:

— Мәни бајагдан көрмүрсән?!

— Јох...

Бачыма ла көлмишәм чиммөјә. Ордајыг. Бачым китаб охујур. Саһиллә кәлиб сәнин јахынлығында суја кирдим, дүз гаршында да судан чыхдым.

— Мән дә елә билдим ки, дөнизин ичиндән кәлирсән...

Чәмиләнин бәдәниндә улдуз-улдуз сарышан дамчылар гурумаг билмирди. Дејәсән, үшүјүрдү, рәнки дә аза-авазымышды.

— Сәнә сојуг дөјәр, Чәмилә...

— Һеч нә олмас! — дејә Чәмилә јахынлашды, — биринчи дәфәдир ки, чимирәм. Һеч билирсән, нә јахшыдыр! Бәс сән нијә чиммирсән?!

— Һоло тездир...!

— Тез дејил, һава исти, су исти! Бачым да дејир ки, тездир, она берә дә чиммир. Nahar!

Чавид Чәмиләнин көзөл олдуғуну билирди, анчаг бу анда гыз она даһа фусункар көрүндү, көзләрини гәшнәк сифәтиндән, узун бојундан, зәриф чийиндән, ағ сәнәсиндән чәкмәди.

Күнәш батмыш, гызартларыны дөниздән, үфүгдән, көјдән чәкиб апармышды. Тәкчә батдығы тәрәфдә, дөниздән азча аралыда, көјүн бир һиссәсиндә гызарты галмышды. О да елә солғун иди ки, кет-кедә рәнкини итириб саралыр, сонра бозарыр, јаваш-јаваш јоха чыхырды.

Чәмилә әмәлли-баилы үшүјүр, дишләри бир-биринә дәјирди, буна бахмајараг синиф јолдашлары Кәләнтерин, Чавидин хәјалпәрәстлијини мөһарәтлә јамсылајыб дил-дил өтүрдү. Ким билир, буну нечәнич дәфә иди ки, данышырды.

— Чәмилә, ахы буну билирәм.

— Нә олсун, сәнин кими нечә отуруб хәјала далыр, буну ки көрмәмисән. Демәк, һеч нә билмирсән!

— Көрмәсәм дә, төсәввүр едирәм.

● — Вај-вај, үстүм-башым гурумур. Мән гагдым, Чавид һәләлик, — дејә Чәмилә үшүдүјүнү јенә кизләдиб, чимәрлијә тәрәф көтүрүлдү. Бачысына чатан кими әлиндәки шејлар јерә атыб, сары рәнкли дәмәла бүрүндү. Чавид евә коләндә һава гаралмышды.

Лифтдөн чыгыб пиллэнин гаршысындакы гапыја жакылашканда онун азачыг ачыг билдугуну көрүб һейрэтланди. Гапыны аралайыб ичәри кирәндә Баһадур әмисини күлүш сәсләрини ешитди. Отагда, стол архасында әлшәиб һарговурмасы жеҗе-јеҗе Баһадур сөһбәт едән Күллүҗә гулаг асырды. Арыг, гарааныз, анчаг дирибаш бир гадын олаң Күллү Чавидини анасы иди, диванын гаршы тәрәфиндә гојулмуш телевизорун бөјрүндә дајанмышды.

— Ахшамыңыз һейир! — Чавид ајагыны отага басаңда, анасы бир аңлыг сәсини кәсди. Баһадур:

— Хош көрдүк, киши ғырығы, — күлө-күлө саламлашды. — Кәл јаныма, сәнә јахшы бир хәбәр верәчәјәм!

Чавид онун гаршысында, стол архасында әлшәиб кими анасы жең сөһбәтини давам етирди.

— Сәһәрисп күн паркетп елә силдим ки, күзкү кими олду. Тәсәррүфат мүдири кәлән кими ејнәји тахыб бахды, елә бир-ни ки аддым атмышды ки, ајағы сүрүшдү. Үзүгојлу јерә кәлчәкди, биртәһәр өзүнү сахлады, гаһ-габағы бир ғырыш салланды. Баһадур, күлмәјим нәјә тутур, о күндән сонра ишә кәлмәди, үстүндә беш күн кечиб, нә изи вар, нә тозу! Намы дејир ки, ону сәң ғычиртмисән сән аллаһ, өзүң де, мәним нә күнаһым вар?

— Күнаһын чоһдур, Күллү. — Баһадур күлүб бошгабы габагындан кәнара итәләди. — Сән ади хадимә-сүпүркәчи, о исе бөјүк мүдир, ағынла, ниһилә утандырмисән ону! Еһ, Күллү, әкәр билсәјди о бойда бинаны силб-сүпүркәкә үч јетимә бахырсан, бәлкә дә, хәчаләт чәкәрди.

— Онда утанан сифәт жоһдур. — Күллү Чавидә тәрәф јериди. — Јемәјини верим, оғул!

— Јох, ана истәмирәм.

Баһадур стол архасындан дуруб өзүнү дивана атды. Јарыузанмыш һалда ири, ғырмызы балыша дирсәкләнди:

— Бу күн сиздә галачағам, а киши ғырығы, — деди, — Назилә халан кедиб атасыкилә. Саһаб кәлчәк. Кәл, баласы, кәл јаныма, бөјрүмдә әлләш, чоһдандыр ки, әһ-ниһилә Кук адаларындан сөһбәт етирмәр.

— Әми, мән һеч өз адаларымызы көрмәмишәм.

— Көрәчәксән, киши ғырығы, тезликлә көрәчәксән.

— Бәс һачан?

— Бу илин јајында. Бир һәфтәлијә кәминин ичазәсини алачағам. Верәчәјәм сизә.

— Бир һәфтә, нә аз...

— Аз дејил. Дәнилә зарәфат еләмәк олмас, ахы онун фыртынасы, далгасы вар. Бу чоһ горхулу ишдир, биринизә бир шеј олса, башымла чаваб вермәлијәм.

— Горхма, әми, Јусиф мүәллим дә кедәчәк.

— Биһирәм, кедәчәк. Чүнки көрәк ушағларын башы үстүндә бир нофәр дајансын. Сәнин Јусиф мүәллимни мүләјим адамдыр, бәркә-боша дүшмәјиб. Сәртлији јох, дөзүмү јох, горхурам ки, хәриндән чоһ зияны олсун!

— Јох, әми, Јусиф мүәллим елә дејил.

Бу вахт Чавидини биринчи синифдә охујан балача бачысы Јагүт јан отагдан чыхыб севинчлә јүрүрүб өзүнү Баһадур әмисини үстүнә атды. Марчамарчла үз-көзүндән өлдү, сонра Чавидлә әмисини арасында өзүнә јер еләјиб нечә охумасындан данышмаға башлады. Чавид дилхор олуб ајага дурул, билирди ки, Јагүтлә әмисинни сөһбәти узун чәкәчәкдир.

Күллү мәтбәхдән гајыдыб, гапыны ачды, ејвана чыхыб, һәр тәрәфә бојланды:

— Валәһ, ај Валәһ — дејә сәсләди.

Чавидин бөјүк гардашы доғгузунчу синифдә охујурду. Валәһ евә һәмишә кеч кәлирди. Күллү үрәјини јејир, һикаран-һикаран јолуну кәләјир, кәл-нәдә данласа да, оғлунун етинасызлығы, сојугтанлығы хәтринә дејирди. Валәһ жең һәмишәки кими кеч кәлди. Баһадур әми онун саламыны сојуг алды. Чавид көләјирди ки, нәсә сөз-сөһбәт олсун. Јох, әмисп буна һикан јаратмады. Валәһ анасынын данлағы алтында мәтбәхдә чөрәјини јејиб, әмисп илә үз-үзә кәлмәк үчүн кизликчә Јагүт јатан отаға кечди. Күллү мәтбәхдән кәлән кими дивандә Баһадура јер салды, өзү дә чәкилиб кетди. Әмисп сојунуб јеринә кирә-кирә үзүнү Чавидә тутду:

— Дејсән, јатмаг истәмирсән?!

— Истәјирәм, әми. Инди кедәчәм.

— Тәләсмә, киши ғырығы, нә үрәјиндән кечир, соруш, ејрән, мән дә тез јухуја кедәләрдән дејиләм.

— Әми, адалара бизим синфи апарачағсан?!

— Әлбәттә, бүтүн синфи...

— Һара истәсәк, ора?!

— Һә, Һара истәсәсин...

— Онда бизи атамн ишләдији тәһна буруға апарсан?!

— Бәс нечә! — десе дә, Чавид онун чиддиләшдијини, көдәрләндијини дүдү, — сизи ора апармасам, уста Дадаш ичијәр. Рәһмәтлик атаның ән јахын досту, уста Дадаш иди. Сизә аја көлмир?

— Кәлр. Бир ај бундан габаг. Бизә алма кәтирмишди, һал-әһвалымызы хәбәр алыб кетди, һеч чаја да галмады.

— Јахшы адамлар чохдур һәлә, һејф ки, писләр дә вар. Јахшы, кет, јат!

— Кечән хејрә галсын, әми.

Чавид астача отага кечиб анасының јанындакы галлама чарпайда јеринә кирсе дә, узун мүддәт јата билмәди, чүнки хәјалындан дәннәләр, адалар чыхмырды.

3.

Чавид сәһәр мәктәбә јахынлашанда, әлиндәки ири, гырмызы алманы јејә-јејә кәлән Кәләнтерлә растлашды. Көк, конбул Кәләнтерин ағзы һәмшиш ишдә иди, һатта дәрс вахты јемәјиндән галмыр, мүәллимләрин көзүнү оғурлајыб, ағзына нәсә атырды. Салам вериб, чавабыны көзләмәдән ағыр-ағыр нәфәс алыб Чавидә деди:

— Јенә дүнән хәјала кетмишдин, дәннәдән чыхан һури-мәләк олмасајды, кечәни дә орда галардын јәгин. Дүзүнү де, о һури-мәләји көрәндә бәрк горхдун! Билирәм горхан оғул дејилсэн. Алма јејирсэн, ала!

— Истәмирәм. — Чавидин гапы гаралды. Дејәсән, јерин алтындан да, үстүндән дә хәбәрин вар.

— Бәс нечә! Мән билмәјән шејә гурд дүшәр. Ешитмишәм ки, бу јәј бизи дәннә — адалара сојаһәтә апарачгалар...

Чавид елә һејрәтләнди ки, јериндәчә дајанды.

— Нијә елә бахырсан, мәнә инанмырсан?

— Инанмаг истәјирәм. Бунлары һардан билирсән?

— О сирдир! — Кәләнтер алмадан бир дишләк алыб, ләззәтлә јејә-јејә әдаланды, — кәл кедәк, нә гурудун јолун ортасында!

Чавидин Кәләнтердән о гәдәр дә хошу кәлмирди, ону јүнкүл, гәтијјәтсиз, сөзбаз, горхаг бир оғлан кими таныјырды. һәгигәтән Кәләнтер чидди ола билмирди, өзүнү чидди кестәрәндә күлмәли вәзијјәтә дүшүрдү. Синифдә ән чох горхдугу бир ушаг вардыса, о да Дүјмә иди. Дүјмә ләззәтли бу оғлан синифдә һамыдан балача, һамыдан арыг олдугундан дәрһал сечилрди. Бәзән чашбаш салыб ону ашагы синфин шакирди билирдиләр. Дүјмә лә-

гәбинни она нечә, һарда, ким тәрәфиндән верилмәси дә мәлум дејилди. Әввәлләр Кәләнтер Дүјмәјә саташыр, башына вурур, өзүнүн ондан күчлү олдугуну ләгалыг-ла билдирмәјә чалышырды. Бир дүфә, даниз кәнарында Дүјмә онунла далашды вә ушагларын көзү гаршысында Кәләнтери јерә чырпды. Бу елә көзләнилмәз олду ки, бир көз гырпымында. Кәләнтер бәдәнчә Дүјмәдән ики-үч дөфә бөүк вә чанлы олса да, арыг, балача оғлан тәрәфиндән јерә чырпылмасындан пәрт олду.

О вахтдан күсүлү галаң Кәләнтер Дүјмәни көрәндә һәмшишә үзүнү чевирирди. Дүјмә исә әксинә она салам вериб, дилә тутур, јалварыр, јанындан әл чокмирди. Нә гәдәр чәһд етсә дә, онун барышмадығыны көрүб мәјус олур, анчаг рүһдан да дүшмүрдү. Чавид сон вахтлар һүсн-рәғбәт беләдији бу балача оғланың ишым-ишым ишылдајан, хырда көзләринә бахды, сонра гашгабагыны төкмүш, пәртмүш, үзүнү јана тутмуш Кәләнтерә сары чевирилди:

— Адам ким сахламаз, — деди, — барыш!

— Дашдан сәс чыхды, Кәләнтердән јох!

Дүјмә әлини узатды:

— Вер әлини, барышаг!

— Кәләнтер, олмады ки! — Чавид иччик сәслә ону дүмсүкләди, — күсүлү олмаг кишијә јарашмаз!

Бундан сонра Кәләнтер көнүлсүз әлини узатдыб, Дүјмәниң әлини сыхды. Дүјмә севинчнини кизләтмәди, синифдә атылыб-дүшдү, јүүрүб пәнчәрәнин бир тајыны ачды.

Чавид јеринә кечди, зәнк сәси ешидиләндә ријазит-јат мүәллим гапыда көрүндү, ләкин ичәријә кирмәдән, әлиндә журнал, кечикән ушаглары тәләсләди. Ызлар, оғланлар һәј-күлә кечир, салам вериб өз јерләриндә ојләшпидиләр. Чавидин көзү гапыда галмышды, Чәмиләни көзләјирди. Чәмилә исә көрүнмүрдү. һамыдан ахырда мүәллим ичәри кириб гапыны өртдү. Мүәллимә олдугча кәчди, синиф журналын стола гојуб, ајаг үстә дајанан ушаглары чидди бахышларла сүзүб:

— Әјләшин! — деди.

Һазыр-гајыбдан сонра Дүјмәни јазы тахтасыны силмәјә чағырды. Чавид Чәмиләдән никаран галды, «јогин, хәстәләниб» дејә фикирләшди. Елә бу вахт гапы ачылды, Чәмилә ичәри кириб деди:

— Мәдинә мүәллимә, багышлајын, бир аз хәстәјәм, она көрә кечикмишәм.

— Хәстәсәнсә, һаһаг кәлмисән, мүәличә ләзымдыр!

— Кечиб кедәр, ичәэ верирсиниз?!

— Бујур, әлләш, ахырынчы дәфә олсун!

Чәмилә башы илә саламлаша-саламлаша парталарын арасы илә кечәркән, Чавидә чатанда бир ан аҗаг сахлады, әјилиб онун гулагына «сәнә вачиб сөзүм вар» дејә пычылдады, ики чәркә архада, Дүјмәннин јанында әјләшди.

Тәнәффүсә гәдәр көзләмәк Чавидә әввәл чәтин кәлди, сонра Мәдинә мүәллимин јени кечиди дәрәә алудә олуб, һәр шеји унутду, бир дә әәнк сәсини ешидиб, Чәмиләнни пычылтасыны јада салды. Ајага галханда, истәр-истәмәз пәнчәрәдән бахды, дәннз үфүгләрә гәдәр аҗ-аҗ ләпәләрлә ојнашырды, јәгин күләк галхмышды. Чевриләндә Чәмиләни бөјрүндә көрдү.

— Сәнә бир сирр ачачагам, һеч кимә демә, јахшы?!— Чәмилә әјилиб пычылыты илә данышды, чаваб көзләмәдән соруду: — Дүнән гардашыны көрмәдин?!

— Јох. Нә олуб ки?!

— Доғрудан көрмәдин Валәһи?!

— Көрмәдим.

— Узагда дајаныб бизә бахырды.

— Нијә?!

— Баша дүшмүрсән?

— Јох!

— Чүнкү бачымы сеvir!

— Нә?! — Чавид һејрәтләнди.

— Нә, нә, сеvir, бачыма јаздығы мәктубу өзүм оху-мушам, бу көзләримлә... Бах, сәнә тапшырырам буну һеч кимә демә һа!

— Сән өзүн әләмә чар кәчәкәксән!

— Мән?

— Бәли сән!

— Сағ ол, һеч көзләмәздим. — Чәмилә керн чәкилди, гәшәнк сифәти тугуладу. — Мән хәбәрчи дејиләм!

Чавид онун гәлбинә дәјидјини билсә дә, нөгсаныны дејидјинә көрә пешман олмады, анчаг онун нечә һирслә ајрылдығыны, синифдән чыхдығыны көрүб тәәссүф етди. Һәңгәтән дә, данышмагда Чәмиләјә чатан олмазды. Нәфосини дәрмәдән сөзләри дәјирман кими үјүдүрдү. Ејни шеји, ејни сөз вә аһвалатлары тәкрар-тәкрар данышмағы сеvir, бир ан белә фасилә вермәдән мүсаһибни дәнк етмәмиш әл чәкирди.

Бөјүк тәнәффүсдә Чавид она јанашыб барышмаг истади, Чәмилә үзүнү чевриб һирслә чыхыб кетди. Буна бахмајарәг «Чәмилә, бир дәңгә даян!» дејә Чавид ар-

хасынча јүјүрдү, әлиндән тутуб сахламаға чәнд көстәрди, гыз она бахмадан дәһлизин гуртарачағында итди.

4

Илк дәфә Чавид әмисиндән ики-үч ил әввәл, Кук адалары һаггында ешидәндә, ону күлмәк тутмушду. Елә билмишди ки, бунлары әмиси өзүндән үјүдүрүр. Сонра јенә тәкрар едәндә, марагланыб бу адаларын һарада олдуғуну сорушмуш, Баһадүр әлини узадыб «чоҳ узагларда, башга материкдә» демишди. Оған дорһал башга бир суал вермишди:

— Бәс мәнә о адалара нечә апарачагсан?

— Әз балача көмимдә, «Хәзәр»имлә!

Чавид дә инаныр, хәјалында мө'чүзәләр чанланыр, һәтта бунлар јухусуна кирирди. Елә ки алтынчы синиф чатды, чоғрафија дәрсиндә дунҗада сәјсәз-һесабсыз адаларын олдуғуну өјрәндә. Јусиф мүәллим Кук адаларындан сөһбәт ачанда онун көзләри ишыгланды. Баша дүшүб ки бу адалар әмисинин дилинә тәсадүфи дүшмәјиб, һәңгәтән вар, онлары көшф етмиш Чеймс адлы инкилис сәјјаһынын фамилијасыны дашыјыр.

Дәрсин сонунда мүәллим сөһбәтини битириб, «кимин суалы вар?» дејә сорушанда Чавид әлини галдырыб ајага галхмышды.

— Әмим дејир ки, мәнә Кук адаларына апарачаг, өз көмисиндә, бу мүмкүндүрмү?!

Әввәл ушаглар она һејрәтлә бахдылар, сонра мүәллимн күлдүјүнү көрүб күлүшдүләр. Јусиф мүәллим ушаглары сакит едиб:

— Чавид, сәнин Баһадүр әмин бизи өз адаларымыза апармаға сөз вериб. Әз адаларымыз исе Кук адаларындан һеч дә өскик дејил. Чоҳ марағлы јерләрдир.

— Нә јахшы! Нә јахшы! — дејә ушаглар јербөјердән дилләндиләр. — Бәс нә вахт келәчөјик?!

— Нә вахт?! — Јусиф мүәллим суалы тәкрар едиб сүсдү. Марағлы суал вериб, ушаглары интизар ичиндә гојмаг онун адәти иди. Һәминшәки кими бирдән-бирә чаваб вермәди, аста-аста кәзинди вә стола јахынлашды:

— Гыш гуртарыр, — деди, — инди баһардыр, сонра јај... Исти, јахшы һаваларын бириндә о адалара кетмәк олар!

О вахтдан бүтүн синиф адалара кетмәк һәвәси илә јашајырды. Бу бәрәдә тез-тез сөһбәтләр олур, мүбаһи-

сөлөр гопурду. Чавиди һәр күн соргу-суала тутурдулар. Ону ән чох суалларла ичидән Чәмилә иди. Суалы суал далынча верир, һәр шеји инчәлијино гәдәр өјрәнмәк истәјирди.

Үч күн оларды ки, Чәмилә ону диндирмирди, үзүну чевириб кедирди. Тәһәффүсләрдә Чәвиди она бахырды, һәтта јакынлашыб, барышмаға чәлд көстәјирди. Амма Чәмилә буна имкан вермирди. Дүнән бөјүк тәһәффүсдә парта архасында нәсә јазан Чәмилә бирдән көзләрини гәлдирди. Пәнчәрә тәрәфдә дајаныб она бахан Чәвидин көзләрини көрәндә, өзүндән асылы олмадан һирслә үзүнү јана чевириди. Чәвид бундан истифадә едиб чәлд јакынлашды:

— Наһаг күсмүсән! — деди, — билирәм, кеч-тез, онсуз да барышачагсан!

— Неч заман барышмајачагам. — Чәмилә ајаға галхды, она бахмадан синифдән чыхды.

Һәмнин күн дәрәдән сонра евә кедәндә Чәвид ики-үч оғланда дајанмыш Валәһи көрдү. Гардашы достларындан айрылыб она сары кәлди.

— Дајан, сонинлә ишим вар.

Чәвид көзләди, Валәһи әввәлчә евә апармаг үчүн она китаб-дәфтерини верди, сонра мәналы-мәналы бахыб сорушду:

— Чәмилә илә аран нечәдир?

Чәвид бу суалы көзләмәдиди үчүп диксинди, вахт тапды Чәмиләни сорушмаға. Индијә гәдәр нијә ағзына су алмышды?! Аһа, јәгин, бачысы илә әлагәдәр мараганыр. Бәлкә, күсүлү олдуғуну билир?! Нә чаваб версини?!

— Зәһләм кедир ондан. — Чәвид гашгабағын туршудуб ујурду. — Бошбогазын биридир, ағзы ачыланда јумулмаг билмир.

— Еһеј... — Валәһи гардашына ачыгланды. — Нә олуб Чәмиләјә, көзәл-көјчәк, гәшәнк гыздыр. Араныздан су кечмирди ки, нә олду сизә бас? Бура бах, сән јәгин, онун бачысыны да таныјырсан?

— Таныјырам, сизин синифдә охујур.

— Сәнә бир ишим дүшүб.

— Бүјур.

Валәһи чибиндән бир мәктуб чыхартды:

— Көрәк бу мәктубу она верәсән, Тејбәјә...

— Мән нијә? Сән ки һәр күн јанындасан. Өзүн версән, даһа јакшыдыр.

— Инди мәнә ағыл өјрәдәчәксән, јә'ни сәннин гәдәр

билмирәм, истәјирәм ки, буну өз бачысы васитәсилә верәсән, ја да кизилнәк чибинә гојасан.

— Онсуз да о мәктублары Тејбә јох, Чәмилә охујур.

— Ола билмә!

— Чаным-чүјирәм, көз бәбәјим... Кимин сөзләриди, сәнни, ја мәнни?! Бунлары мәнә көзәл-көјчәк Чәмилә дејиб, јохса һардан билирәм?!

Валәһи елә чашыб галмышды ки, билмирди нә десин, нечә һәрәкәт етсин. Әлини башына апарыб бармагларыны сачларынын арасына сохду, үзүнү елә туршутду ки, ејбәчәр шәкил алды.

— Вај! Неч инанмағым кәлмир, — дејә әјлиб әлиндәки мәктуба бир дө бахды, сонра һирслә ону чырыг-чырыг едиб, көјә совурду. — Онда гој неч бири охумасын!

Валәһи үзүнү чевириб гашгабағла достларына тәрәф кетди. Чәвид јериндән тәрпәнмәјиб, онун далынча бахабаха галды. Чүнки гардашынын һәрәкәти хошуна кәлмишди.

Евдә исә Јагүт дәрә һазырлајырды, башыны галдырыб она бахды, әлини сахлады. Чәвид чантасыны диванын үстүнә атып, Валәһини китаб-дәфтерләрини исә апарыб о бири отагдакы масанын үстүнә гојуб гајытды. Јагүт гәләмин баш тәрәфини ағзына сохмушду. Алтдан-алтдан Чәвидә көз гојурду.

— Нијә јазмырсан? — дејә бачысына ачыгланды. Дәрсинә фикир вер, тез елә...

— Гуртармышам, — Јагүт деди. — Јемәк истәјирсән, верим сәнә?

— Нә вар ки јемәјә?

— Тојуг сојутмасы.

— Өзүм көтүрәрәм, әзијәт чәкмә, нә елә бахырсан мәнә?!

Јагүт күлдү. Чәвид онун күлмәјиндән шүбһәләниб, бунун архасында нәсә бир шејин кизләндијини дүјдү, бачысына сәрт-сәрт бахды. Јагүт јенә күлмәјиндән галмайыб, мәналы-мәналы гардашыны сүзүрдү. Чәвид јемәјини кәјриб стола гојду, Јагүтла гаршы-гаршыја әјләшәндә јенә күлә-күлә дилләнди:

— Дәрәдән кәләндә Чәмиләни көрдүм.

— Һәмнишә ону көрүрсән дә, нә олсун ки?!

— Әјлиб гулағымна, билирсән, нә деди?!

— Јох, билмирәм, бүјур көрәк, нә деди?

— Деди ки, сәнни Чәвид гардашындан зәһләм кедир.

— Белә хош хәбәри мәнә чатдырдығын үчүн сәнә төшәккүр!

— Онун ниэ сәндән зәһләсн кедир?
— Јагут, гој чөрәјимн јейим, бу бир, о балача бурну-
ну һәр јерә сохма, бу ики, инди кет бир аз истриһәт
елә, бу да үч!
Јагут шеј-шүјләринни чантасына долдуруб, о бири
отага кечди.

5

Күчлү күләк галхмышды. Чавид белә күләкдә дә дән-
низ саһилнә кәлр, ләләләрин гајаја нечә чырпылма-
сына тамаша елрди. Инди гајадан аралыда дајанмышды,
чүнки она јахын кетмәк мүмкүн дејилди. Далғалар
сүрәтлә сүрүнүб гајаја чырпылы, парашүт кими ши-
шнб һүндүрә галхыр, парчаланыб чилик-чилик јенидән
төкүлүр, дашдан-сылдырымдан шәләлә кими сүзүлүрдү.
Бир ән кечмәмши кери гајыдан сулар јенидән ејин мәң-
зәрәни јарадырды.

Бирдән Чавид һейрәтләнди, чүнки бөјрүндә гум үстә
шалвар, көјнәк вә ајаггабы көрдү. Кимсә бурда сојунуб,
дәнизә чиммәјә кетмишди. Белә күләкдә, туфанда?! Ахы
бу, ағлабатан дејилди. Чавид о јан-бу јана бахды, шеј-
ләрин саһибини ахтарды. Саһил бомбош иди, гајанын
јанында да һеч кәс кәзә дәјирди. Бирдән үрәјинә гор-
ху долду. Бәлкә, бәлкә... Кимсә дәнизә батыб?! Јох,
јох, Чавид өзүнә тәскинлик вердији вахт, адыны ешит-
ди сәс дәниз тәрәфдән кәлрди. Јенә дә күчлү далғалар
гајанын үстүнә чырпылды, курулту илә парчаланыб дам-
чы-дамчы әтрафа сәләләнди. Елә ки сулар ахыб төкүл-
дү, гајанын арха тәрәфиндән бир баш чыхды, «Чавид»
дејә чағырмасы илә чәкилмәси бир оладу вә јенә далға
гајанын үстүндә парчаланды.

Чавид онун ким олдугуну билмәди, бу дәфә диггәтлә
бахмаг истәди, чүнки бу чәсарәтли оғланы көрмәк вә
танымаг үчүн онда мараг ојанды. Бу дәфә оғлан пишик
чәлдји илә гајанын о тәрәфиндән бу тәрәфинә атылды,
атылан кими әјилбә башыны ирәли чыхмыш дашын ал-
тынды кизләтди, далға курулту сала-сала елә гүввәтлә
чырпылды ки, ағ көпүк ичиндә бүтүн гаја итди, оғлан
да. Бир ән сонра сулар шырылды илә ахыб төкүлән вахт
Чавид көрдү ки, гаршысында бапбалача бир оғлан да-
јаныб. Онун нечә сычрајыб атландығыны, јүјүрүб кәл-
дијини көрмәди.

— Ај Дүјмә, бу сәнсән, горхмурсан?!
— Нәдән?!

— Нечә нәдән, далгадан...
— Нијә горхум ки...
— Сәни ја даша чырпар, ја да көтүрүб дәнизә апа-
рар.

— Еһ, бачармаз. Билрән, Чавид, нечә ләззәтлидир.
Далға гајаја дәјиб парчаланыр, сонра сәнин үстүндән
ахыб төкүлүр, далбадал, шәләлә кими. Истәјирсән, кә-
дәк сән дә чим!

— Јох! Үшүјәрсән! Кејин сәнә сојут дәјәр.

Дүјмә әли илә бәдәниндәки дамчылары силди, пал-
тарларыны кејинди, ишым-ишым ишылдајан башыны
мајкасы илә өзәлады. Бир аз өзүнә кәлди. Гајанын
сифоти бозармышды, хырда көзләриндән од төкүлүрдү.

— Күләк бәркијир. — Дүјмә дәнизә көстәрди. Бајаг
белә дејилди.

Чавид дәнизин јелкән-јелкән габардығыны көрүрдү.
Инди бу јелкәнләрин бир-бири илә тоғушмасы, көпүк-
ләймәси, ашыб-дашмасы мави ранкләри үстәләјән ағ-
лыгла өртүлүрдү. Дүјмә ајаггабыларыны кејән кими:

— Нә, кәдәк! — деди, — бу күләк бир-ки күн чәкә-
чәк!

— Охшајыр. Сән нијә белә балачасан?!

— Нә билим, бојум чыхмыр...

— Бәс һәмнишә белә галачарсан?!

— Јох, инәм дејир ки, бирдән бој атачағам.

— Горхурам ки, сонра кеч ола!

— Кеч олмаз! Чәмили сәндән нијә күсүб?

— Сән һардан билрән, өзү дејиб?

— Јох дәмәјиб, көрүрәм дә, һәр күн јанымда дејил?!

— Дејосән, сәнилә достдур?

— Һардан достдур?! Мәндән чох Кәләнтәрлә достлуг
едир. Нәр икиси дә чох данышан, од кими... Онун да, бу-
нун да чәнәси автомат! Нә күлүрсән, Чавид, јалан де-
јирәм?!

— Јох, јалан демрән!

— Чавид, һәвәсин варса, кәл, лимана кәдәк!

— Лимана, ора нијә?!

— Көмиләрә минәк. Күләкдә билрән, нечә јырға-
ланыр кәми? Бешик кими.

— Ора бизи ким бурхарар?! Көзәтчи арвад адама кәз
вериб, ишыг вермир. Гојар ки, кәмијә минәсән.

— Еһ арвадын һеч хәбәри дә олмајачаг. Кәл, кәл, бир
шеј билмәсән, дәмәрәм ки! Арвадын белиндәки тапанча-
дан горхурсан бәлкә?

— Ондан нијә горхурам ки?

— Нә билим, дедим бәлкә...

— Јамаң зәһмли арваддыр, тапанча гобуру да она жарашыр. — Еһ, мән ондан бир дамчы да горхмурам. Көзүнү елә огурлајырам ки, дүңјадан хәбәри олмур. Ичәри кирирәм дә, чыхырам да... Бир дәфә онун евчиңә кирдим.

— Бәс өзү һарда иди?!

— Нә билим, дарвазанын гаршысында дајанмышды, дедәсән, кәлиб-кедән машынлары јохлајырды.

— Соңра?!

— Евчиңкә әлими узадыб тапанча гобуруна тохундурдум.

— Горхмадын?

— Јох.

— Арвад сәни көрмәди?

— Јанындан сивишиб гачдым һеч хәбәри дә олмады.

Чавид лимана чох кетмишди, аңаг һәр дәфә көзәтчи арвад үстүнә ғышгырмыш, горхутмуш, чыхыб кетмәји ондан тәләб етмишди. Күнләрни бир күнү, бурда уста Дадаша раст кәлди, уста ону көрән кими таныды, ајаг сахлајыб:

— Хәјир ола? — сорушду. — Ишин вар?!

— Јох, елә-белә... Кәмиләрә бахырам.

Уста күчлү, гүввәтли бир адам иди, дәмир кими голлары, торпаг кими сәрт әлләри, бу бәдәнлә үјүшмајан хәјирхаһлыгла јанан, мейрибан вә садәләвһ көзләри варды. Чавид алты ил бундан әввәл атасынын өлүмүндә онун нечә ағладығыны унда билмирди. Демәк олар ки, јасла бағлы тәдбирләрни һамысында иштирак едән уста Дадаш, әмисинин ән јахын көмәкчисинә чеврилмишди. Соңралар да тез-тез онлар кедиб-кәлир, унутмур, һәр заман әләгә сахлајырды.

Уста Дадаш, Чавиди лимана кәзмәјә апарды. Көзәтчи арвад сыхыла-сыхыла галыб, һеч бир сөз дејә билмәди. Онда Чавид илк дәфә кәмијә минди, каһ ашағы дүшду, каһ јухары галхды кедиб уч тәрәфиндә дајанды. Билирди ки, уста Дадашын бригадасында чалышан ата-сы вахтилә бу кәми илә кедиб-кәләрди. Кәми дәннәз чыхмаға һазыр оlanda уста Дадаш Чавиди сәнилә өтүрдү:

— Орда дајан, бах! — деди, өзү гајыдыб кәминин арха тәрәфинә кечди. Чавид кәминин боғуг фит вердијини, јаваш-јаваш сәнилдән узаглашдығыны уста Дадашын исе дајаныб узун мүддәт она әл етдијини көрдү вә кәми көздән итанә гәдәр бахды.

Дүмә лимана чатанда, Чавидин фикир ичиндә чырпындығын дүјүб, күлә-күлә деди:

— Дејәсән, хәјала гапылымсан?!

— Бир аз...

— Бәлкә, горхурсан?

— Јох горхмурам. Уста Дадаш јадыма дүшмүшдү.

— Уста Дадаш? О јекә, пәһләван киши?!

— Һә, о. Сән һардан таныјырсан?!

— Бизим гоңшумузду еј... Јахшы кишидир. Һәмишә ушагларла мейрибан данышыр. О дәфә һәјәтдә бүтүн ушагларла алма пәјлады. Әввәл адам ондан горхур, соңра јох...

Көзәтчи арвад гапы ағзында дајаныб киминсә үстүнә ғышгырды. Дүмә евчијин бейрүндәки кичик гапыны көстәриб деди:

— Мән бу гапыдан кечәчәјәм. Бир аз соңра сән кәчәрсән. Орда, кәминин јанында сәни көзләјәчәјәм.

— Ахы арвад гојмаз.

— Еһ, башы гарышанда... башы да һәмишә гарышыр олур. Фикир вер, мәнә јахшы-јахшы бах, көр нечә кечи-рәм.

Чавид бир дә көрдү ки, Дүмә көзәтчи арвадын арха тәрәфиндән кечиб, кәмијә доғру кедир, әли илә ишәрә едир ки, «кал!» Ири, дәмир дарвазанын гаршысында јүк машыны дајанмышды. Арвад јенә ғышгырды. Көрү-нур, сүрүчүнү сәсләјирди. Чавид гапыны итәләјиб ичәри кирди вә тәрс кими арвадла узбәүз кәлди.

— О... чағрылмамыш гонаг, буйур көрәк...

— Ора истәјирәм! — дејә Чавид чашмыш һалда кәкәләди.

— Һара, кәмијә? Ора һеч гуш да кечә билмәз! Она көрә тезликлә бураны тәрк елә вә дүз евә...

— Ахы јолдашым ордадыр...

— Јолдашын?! — арвад дәрһал чеврилди, кәмијә һоппанан Дүмәни көрдү. — Ах! Јенә бу шейтан! Көзүмү елә огурлајыр ки! Дајан әлимә кечсин, башына ојун ача-чағам. Һеч билмирәм бизим матрослар нијә бу шейтаны белә чох истәјирләр.

Чавид дајанмағын мәнәсыз олдуғуну билиб, гапыдан чәлә чыхды, Дүмәни көрәлди. Дүмә исе кәмидән кәмијә кечир, көзәтчи арвадын һај-күјүнә фикир вермәдән каһ кизләнир, каһ јенидән үзә чыхыр, көјәртәдән кәминин уч тәрәфинә гачырды. Бир дә көрдү ки, Дүмә онун јадындадыр.

— Тез кедәк! — деҗә Дүҗмә габаҗа дүшдү. — Әлиндән җахшы гуртардым, жоҗса бу араад ваҗымы верәчәкди...

Онлар дарвазадан хеҗли араланмышдылар ки, көзәтчи арвадын Дүҗмәни һәдәләҗә-һәдәләҗә узагдан кәлдҗиҗи көрдүләр.

6

Чавид евдә әмисини көрдү, һәмишә шән олан Баһадур бу дәфә нәдәнсә кәдәрли, далҗын иди, — җыҗыш, киши ғырығы, — деди — кедәк, бу кечә мәнмәлә гал. Бу биринчи дәфә деҗилди, Чавид онларда тез-тез кечәләҗирди. Бир дә әмисини евдә тәк галад көрмәмишди, елә билә тәк галмагдан горхурдү.

Чавид диванда әҗләшп һәҗләшп һәҗләшп һәҗләшп тәзә журналы верәҗләҗә-верәҗләҗә соршудү:

— Назилә хала җенә атасыкылдәдир?!

Баһадур елә билә ешитмәди.

Бу гәсәбдә ушаг һөкми шилләҗән Назилә гәшәнк гадынды, һәми башына анд ичирди, чүнки елә ширин дилә, гаҗғы вә мәһәббәтлә ушагларын мұҗәһәсәснин апарырды ки, һеч кәс ондан инчимирди. Әли дә, сөзү дә овсунду олдуғундан ән балача ушаглар белә онун җанында сәсини чыхармырды. Анчаҗ җерли-җерсиз һирсләнмәк киши лис чәһәти варды, һирсн сојуҗан киши пешман олур, җенә әввалки киши мөһрибан, шириндилли бир гадына чеврилди.

— Баҗа нә соршудун? — деҗә Баһадур гәзәтләрә ба-ха-баха дилләнди.

— Назилә халаны соршурдум.

— Назилә халан, деҗәсән, һәмишәлик кеҗиб.

Чавид гулаҗларына инанмады. Баһадур башыны ашағы дикиб гәзәтин о бири сәһифәсини чевирди.

— Назилә хала һеч заман кетмәз!

Баһадур көзләрини гәзәтдән аҗырыб кәдәрли-кәдәрли Чавидә бахды, әлини узадыб телевизорун үстүндән бир верәҗ көтүрдү. Чавид верәҗи алыб бахды. Верәҗдә ири һәрфләрлә җазылмышды: «Мән кетдим һәмишәлик. Ахтарма. Назилә.» Чавид инди исә көзләринә инанмаҗ истәмәди, бир дә охудү, бир дә, гафилдән әлини әмисинә узадыб инамла, гәтиҗәтлә деди:

— Назилә хала кәләчәк, мутләҗ кәләчәк!

— Инанмырам, киши ғырығы, инанмырам.

Баһадур ванна отағында јујунуб чыхандан сонра кәлиб диванда узанды. Чавид она бахыб бирдән-бирә горх-

ду. Чүнки үзү даһа дә гаралмыш, елә билә кәдәр һис киши үзүнә чөкмүшдү.

— Әми... — деҗә астандән сәсләнди.

— Һә нәдир? — Баһадур диксинән киши олду. Ниҗә елә бахырсан, киши ғырығы?!

Инди Чавид диксинди, ахы ниҗә чағырдығыны һечә десин, одур ки, бир анлыг сусду, сонра чохдан үрәҗиндә галад бир суалы верди:

— «Губа» кәмисн фыртынадан чыхды, жоҗса жоҗ?!

— Кечән дәфә данышдыҗым кәми?!

— Бәли, о!

— Кәми Абшерон көрфәзинә кирмишди. Анчаҗ саһиләҗан ала билмирди. Чүнки фыртына чох күчлү иди, Шүвәлан боҗазынн җанында гаҗалара дәдди, парчаланды. Тәсәввур елә, кечә гаранлығы, фыртына, күләк, далгалар, дашлар, гаҗалар...

— Оҗ, дәһшәт!

— Буна бахмаҗараҗ кәминдәкиләрин чоху саламат галды. Кәми исә батды. Бу һадисә чохдан олуб, кечән әсрин әвәлләриндә.

— Көр һечә гәһрәман адамлар вармыш! — деҗә Чавид көзләрини галдырыб дәҗирми саата бахды, — оҗ... һечә кечдир! Он икидир.

— Назилә халан кәлмәди, киши ғырығы...

— Бу күн кәлмәди, сабаһ мутләҗ кәләчәк!

Сәһәр ачыланда әмисини оҗаҗ көрдү, елә билди ки, кечә җатмаҗы. Горхду. Баһадур ону мәтбәхә чағырды, Чавид үчүн гаҗғанаҗ һазырламышды.

— Җе, сонра кет мәктәбә!

— Јахшы, бу дәҗигә! — Чавид гаҗғанағы җеҗиб, әмисини елә худаһафизләшп мәктәбә гачды.

Јусиф мұәллим синиф журналыны ачмады. Һазыр-җаҗиби онларын көзү гаршысында еләмирди. Сонра дәрсәрәсә, синифи көздән кечирә-кечирә, һисс олунмадан өз геҗдләрини апарырды. Инди дә белә едиб үзүнү синифә тутду:

— Кечән дәрсдә һәҗи кечмишк?

— Јапон адаларыны...

— Ким чаваб вермак истәҗир?

Әлләр көҗә галхды. Кәләнтер сағ әлини лап ирәли узатмышды, «мұәллим, мән, мән» деҗир, аз гала өзүнүн конбул бәдәнини габаҗа атмаға чалышырды. Мұәллим Кәләнтер тәрәфә һеч бахмырды. Көзләрини Чәмиләҗә тәрәф чевирди:

— Чәмилә бујур, кәл!

Чамило синфин гаршысына чыханда, бирдөн Чавидин она бадхығыны көрдү, үзүнү чевирсе да, жангаларындакы гызартыны кизлөдө билмэди. Чалышырды ки, Чавидо төрөф бахмасын, амма олмурду. Бунлары Чавид дууур, гызын дәрсе јакшы һазырлашмадығын билиб, дајаныб фикирлөшөндө бәзи сөзлөри астадан дејир, ону чәтин вәзирјәттән гуртармаг истәјирди. Чамило бу күн даһа гәшәнк олмушду. Хүсусилә сачлары. Алнында дүбөдүз кәсилмиш сачлары чинилләринә төкүлмүшду. Шабалыды рәнкли јубка сачлары илә бирликдә она јарашырды. Чавидин көмәк этмәсиндән мәмнүн галыб, арабир көзләрини она төрөф чевириб, миннәтдарлыгга бахырды. Јусиф мүәллим:

— Јакшы һазырлашмамысан, Чамило! Үч вермәк истәмирәм. Сәндән јенә сорушачағам. Дәрсе јакшы һазырлашмаға чалыш! Кеч әјләш!

Чамилодән сонра Јусиф мүәллим архада әјләшән бир оғланы чағырды. Чавид төәсүфләниб һејрәтлә оғлана бахды. Мөвзуну көзәл өјрәнмиш, һәм дә әләвә материаллар охумуш Чавид данышмаг һәвәсијлә алышыб јанырды. Елә бил бу адалары гарыш-гарыш кәзмиш, һәр шеји өз көзләријә көрмүшду. Инди гырыг-гырыг, рабитәсиз сөзләрлә бу адалардан данышан оғланы көрмүрдү. Онун јериндә, көзләри өнүндә о јерләр чанланмышды. Кет-кедә бу хәјала елә дәрнинликлә гапылды ки, һәр шеји унутду; синфи дә, мүәллими дә, дәрсе данышан оғланы да!

Мүәллим һамыја мүрачирәтлә суаллар вермәјә башлајанда бирдән дајанды. Чүнки чәносини әллөри ичинә алыш Чавидин өзүнү унутду хәјала далмасыны көрдү вә күлә-күлә ондан сорушду:

— Чавид, дејәсән, Осака адасында долашырсан?

— Еләдир, мүәллим, мән индичә Осака адасында идим.

— Онда, бујур көл, о адада көрдүкләриндән ушаглада да даныш!

Чавид нечә һәвәсә кәлдијини һеч өзү дә билмәди, бајаг хәјалында көрдүју бир ада һаггында елә марагла данышды ки, ушагла да, мүәллим дә она һејранлыгга гулағ асды. Чамило исе мараг вә рағбатини кизлөдә билмирди. Тез-тез «не јакшыдыр» көлмәләрини ишләдир, көзләрини Чавиддән чәкмирди.

Јусиф мүәллим һеч заман, һеч кәсн данламазды, ләкин фикрини елә мейрибанлыгга, елә инчәликлә чатдырарды ки, данламагдан, јакхуд ачыгланмагдан гат-гат

үстүн оларды. Инди дә, Чавидә белә бир мүнасибәтлә јанашды, фикринин дәрсдә олмамасына көрә ону тәнбей етмәк әвәзинә, бајагкы јолу сәнди. Пәнчәрә төрәфдә дајаныб јәпон адаларындан данышан Чавидә вә она дигәтлә гулағ асан ушагла бахды.

Чавид јәпон адалары илә Хәзәр адаларынын мүгајисиндән данышанда, һәштәрхандан чыхыб кәләң «Губа» адлы рус кәмисинин Абшерон саһилләриндә дәһшәтли фыртынада мәһв олмасындан бәһс едәндә Јусиф мүәллим мәһәл-мәһәл соруду:

— Буңу сәнә Баһадур әмин данышыб?!

— Бәли, мүәллим.

— Чох мараглыдыр. «Губа» кәмисинин тарихини даһа әтрафлы өјрәнмәк олар. Бу барәдә фикирләшмәји сиз мәсләһәт көрүрәм. Чүнки бу кәминин фәләкәтә уградығы јер узагда дејил, бизим Абшерон торпагындадыр.

— Бу јәј мәшғул олмаг фикриндәләм.

— Сағ ол, Чавид мән севиңдирдәм. Кеч, әјләш!

Чавид јеринә кечәндә истор-истәмәз Чамилојә төрәф бахды. Чамило исе дәрһал көзләрини партаја дикди.

7

Чавид дәнизә баха-баха әмисикилә кедирди, нә күләк варды, нә далға! һава гаралмаг үзрә иди. Бирдән Чавидин көзүнә кур ишыг дүшдү, әввәл бунун нә олдуғуну билмәди, сонра бирдән көзү өнүндә узагда бөјүк алов сүтуну учалды вә күчлү бир уғулту башы үстүндән өтүб кечди. Бунун көзләнилмәдән, гафилдән баш вермәсинә бахмајараг бир ан ичиндә бүтүн гәсәбә ајаға галхды. һамы дәннзин ортасында, узагда учалан алов сүтунуна бахыр, мүхтәлиф фәријәләр сөјләјир, һеч кәс евинә кетмәјә тәләсмирди.

Баһадурун әмиси ејвандан бахырды. Чавид онун јанына, ејвана чыханда һава тамам гаралдығындан алов даһа парлаг, даһа адын гызарырды:

— Хош көрдүк, киши гырығы, көрүрсән тәзә вулканы?!

— Көрүрәм, әми!

— Хәзәрин бу чәнуб һиссәсиндә белә вулканлар тез-тез олур. Чүнки бурада газ чохлур, дәннзин алты гајнар газандыр, нә вахт истәди, күкрәјиб дашыр.

— Әми, бу күн дәрсдә «Губа» кәмисинин батмасындан данышанда, Јусиф мүәллим билди ки, мәнә бу барәдә мәһүматы сән вермисән!

— Юсиф мұаллим бизиң Хазэрин тарихи илэ аз ма-
рагланмайб, профессор Күлүн төлэбэсидир.

— Назилэ халадан хабэр жохдур?

— Јох!

— Әми, о мүтлэг бу ахшам калэчэк!

— Инанмырам, киши ғырыгы, инанмырам. — Баһадур
көкс өтүрүб кәдрлэ эләвэ етди. — Гајытмаса буна дөзә
билмәрәм. Һәлә сонин белә шејләрән башын чыхмаз.
Кечәк ичари, бир аз динчәләк...

Јемәкдән, истираһәтдән сонра һәрәси бир ишлә мәш-
ғул олду. Чавид дәрсләрини һазырлајыб чантасыны сал-
гыҗо салада, бирдән гапынын зәнк сәсинә диксинди.
Баһадур дивандан счырады.

— Назилэ халадыр! — дејә Чавид ајага галхык әми-
синин далынча гапыја кетди.

Назилэ саламсыз-кәламсыз ичәри кирди, гашбагагы
пәнчәрәјо сары аддымлајыб, гаршысында дајанды. Ба-
һадур Чавидә, Чавид исә әмисинә бахды. Дәрин сукут
чөкдү.

— Сәнә нә олуб, Назилә? — Баһадур астадан соруш-
ду.

Чавид Назиләнин һирсли, әсәби гајытдығыны баша
дүшдү, нә һадисә баш вердијини билмәсә дә инди күј-
мәрәкәнин гопачағындан горхуб кетмәси гәт етди. Ба-
һадур бајаг суалынын чавабсыз галмасыны көрүб бир
аз фасилә верәндән сонра јенә тәкрар мейрибанлыгла:

— Һара кетмишинди, Назилә? — сорушду.

Дашдан чаваб кәлди, Назиләдән јох. Көзләнилмәдән
һөнкүр-һөнкүр агламаға башлајанда, Баһадур да Чавид
дә өзләрини итирдиләр. Назилә исә сусмак билмәди. Ба-
һадур һәјәчәнланыб ирәли атылды, ону гучаглајыб ох-
шамаг истәди, анчаг гадын ону јахына бурахмады. Ја-
ваш-јаваш һөнкүртүс кәсиди, үзүнү Баһадура чевириб
һычғыра-һычғыра:

— Баһадур, әзизим, кәл ајрылаг, — пычылдады, —
бары сән хошбәхт ол, адам кими јаша, ешидирсән, Ба-
һадур. Дедијим сөзләре гулаг ас, бил ки, мән сөндән һеч
заман инчимәрәм! Истәдәм ки, һәмишәлик кедим, о фи-
кирлә дә кетмишдим, өзүмлә бачара билмәдим. Гајыдыб
кәлдим. Кәл, Баһадур, бу дашы әтајиндән төк, ағыллы
ол, мән дә сәкитләшим, јашысы, Баһадур?!

Чавид билмирди нә етсин, кетсин, јохса галсын, чүн-
ки даһа өзүнү бурда артыг ашар сајырды. Елә ки чан-
тасыны көтүрүб, әмисинә ишарә вуруб гапыја сары кет-
ди, архасы отага олан Назилә гәфилдән керижә дөндү:

— Чавид! — дејә сәсләнди. — Бу кечә вахты һара ке-
дирсән? Гајыт көрүм, тез елә!

Назилә тез мөтбәхә кечди, гатыг, сүд кәтирди, Чавид
дә јанында әјләдириб, кеф-әһвалыны соруша-соруша,
дилә тутат-тутат једириб-ичиртиди. Бајаткы кәдрли, ди-
лор вәзијәтиндән узаглашыб, нараһат фикирләрини гов-
маға чалышды. Чавид Назиләнин хасијәтини јакшы бә-
ләд илди.

Инди Назилә бајаг һөнкүр-һөнкүр аглајан, һычғыран
гадына охшамырды. Һәтта дејиб-кулурду дә.

Чавид арабир ејвана чыхыр, сүтүн кими учалан геј-
ри-ади алова бахмағы унутмурду.

8

О алов анчаг бир һәфтәдән сонра сөндү. Бу мүддәтдә
Чавид демәк олар ки, һәр саат она бахыр, фикирләшир,
нә вахт сөнәжәнин көзләјирди. Чохусу дејирди ки, алов
һәр јандан көрүнүр, һәтта Бақыдан, Әләтдән...

Бу вахтларда алтынчы синфин адалара сәјаһәти мә-
сәләси һәлл олунду.

Јусиф мұаллим синфә мүрачиәт едиб, кимин кетмәк
истәдијини сорушанда, һамы әлини галдырды.

— Демәк, бүтүн синиф! Еладирсә, индидән һазырлаг
көрүн! — Јусиф мұаллим парталарын арасы илә кәзә-
кәзә вәзифә бөлүксү апарды вә бир-бир ташпырлары-
ны верди. Табагчадан дејирәм, ким горхурса, ким тан-
бәлс, бу сәјаһәтә кетмәсә даһа јакшы олар. Мәгсәди-
миз дәһиз бу адалары кәзмәк дејил, һәм дә доғма Хә-
зәр дөһизини даһа јахындан көрмәкдән, танымагдан
ибартдир.

Һавалар да истилошмишди. Бәзән күләк әсиб исти-
син сырадан чыхартмаг истәсә дә, бачара билмирди.
Күләкли күнләр дә адамы үшүтүмүрдү.

Чавид сәһилә коләндә гајанын јахынлығында бир
көлкәнин өтдүјүнү көрүб мараглангы, јахынлашыб ора-
бура бахды. Һеч кәс көзә дәјмирди. Елә бу вахт арха-
сында киминсә дајандығыны дүјүб чеврилди вә күлән
Дүјмәни көрдү. Дүјмә күлмәјини кәсмәдән:

— Сонин кәлдијини көрүрдүм, — деди. — Она көрә
кизләндим, истәдәм ки, горхудум. Чавид, Чәмилә дә бур-
далыр, бачысы илә... Олур, о јанда... Бах, Чәмилә пал-
тарыны дәјиниш. Сән чимәчәксән?

— Чимәчәјәм.

— Онда кедәк Чәмиләкилин јанына.

— Јох, бура јакшыдыр.

— Чавид, гардашын Валеһ дэ бурдадыр, Чәмиләхин архасында, тәкчә отуруб.

Чавид Чәмиләни, бачысыны, һатта өз гардашыны бура кәләндә узагдан көрүшүдә, она көрә Дүжмәнин хәбәрләрини сојуғанлы гаршылады, гајанын јухарысына галхды, һүндүрдә дајаныб сакит дәннзә бахмаға башлады. Дәннз елә сакитди ки, үтүләнмиш көј парча кими дүббәдәү! Ону мави самаја бәнзәтмәк оларды. Чавид өзүнү бир анлыг дәннзин ортасында тәсәвүр етди, үздү, анчаг санилә кәлиб чата билмәди. Хәјалында фыртына гопду, бөјүк далгаларын гучағында атылыб-дүшдү үз бирдән өз адынын чағарылдығаны ешидиб диксинди. Дүжмә иди:

— Ај Чавид, Валеһ баягдан сәни чағарыр, — деди. Кет көр, нә сөзү вар? Чавид, нә олуб сәнә?

Чавид архаја дәнүдү, гардашынын гајадан үч-дөрд аддым аралыда дајандығаны көрүб һүндүрдән тулланыб онун јанына гачды. Валеһ ирисли-һирсли:

— Карсан, јохса јатмысан? — сорушду.

— Нә олуб ки?!

— Ишим дүшүб сәнә, јенә о дөфәки кими. Апар бу мәктубу Чәмиләјә, гој бачысына версин, — чибиндән чыхардыг дөрдкүнч кағызы она узатды.

— Ахы Чәмилә мәнән күсүб.

— Онда апар кизличә чибинә гој.

— Чибинә?

— Нә, дәннзә чиммәјә кедән кими. Нә вар ки бурда, нәдән горхурсан?

— Јакшы! — Чавид мәктубу алды, — дәрһал бејниндә јени бир фикир догду. Кери гајыдыб санилә дајаныб ону көзләјән Дүжмәни јанына чағарыб деди:

— Бу мәктубу көрүрсән? Чәмиләнин бачысы Тејбәнин чибинә гојмак лазымдыр. Бачарарсан?

— Нијә бачарырам. Бу догигә. Вер!

— Гој дәннзә чиммәјә кетсин, сонра...

— Еһ, көзүнү габағында чибинә гојачагам. Горхма, бу мәннм әлимдә су ичмәк кими асандыр!

Дүжмә мәктубу алыб, бир ан ичиндә санилә Чәмиләни јанына гачды. Чатыб, бир аздан һәр икисинин гаршысында дизи үстә дајаныб гәрибә ојунар чыхартды. Чәмилә дө, бачысы да гәһгәһә илә күлүрдү. Чавид дәннзә кириб үзә-үзә онларын олдуғу истигаһәтә јакынлашанда Чәмиләнин да суја кирдијини көрдү. Дүжмә исә Тејбә илә галмышды. Нә дејирдисә, нә һәрәкәт көстә-

бирдисә, гыз уғунуб өзүндән кедирди. Бирдән Дүжмә ајага галхды, сонра әлләри үстә дајанды, сонра јыхылды, елә етди ки. Тејбәнин аз гала үстүнә дүшсүн, гыз гышырыб һатта Дүжмәнин күрәкләринә бир-ики јумруг илишдириди. Чавид даһа онлара бахмады, чүнки јакынлыгда Чәмилә үзүрдү, суја батды, бир дө гызын јанында үзә чыхды. Чәмилә әввәл горхуб диксинди, сонра Чавиди таныјыб үзүнү чеверди. Анчаг бу дөфә үзү гәзәбли дејилди.

— Чәмилә! — Чавид ону сәсләди, гыз чаваб вермәјиб, санилә доғру үздү.

Чавид керижә — гајаја тәрәф дөнүб, үзмәјә башлајанда, Дүжмә санилә гачырды, ону санилдә көрмәјиб дәннзә чумду. Тапшырығы јеринә јетирдијини хәбәр вермәјә чан атырды. Бир көз гырпымында да Чавидин јанында пејда олду.

— Гојдум чибинә! — дејә үз-көзүндән су сүзүлә-сүзүлә, севинә-севинә онун дөвросиндә үздү, — һеч өзүнүн хәбәри олмады.

— Афәрни, Дүжмә! Чыхартдығын ојуналары көрдүм.

— Сәни Чәмилә илә дө барышдырачагам!

Бу сөзләри дејән кими Дүжмә суја батды, Чавид хәллі көзләди, онун чыхмадығыны көрүб һәјачанланды. «Јох, бу гәдәр суда галмаг олмаз!» белә фикирләшән кими горхусундан вар күчү илә «Дүжмә» дејә гышгырды. Архасында күлүш сәси ешидиб чеверилди. Дүжмәнин тәкчә башы судан чыхмышды. Дәјирми, гарајанын сифәтиндән ишым-ишым ишылдајан хырда көзләри тезтез гырпыларды.

— Дејәсан, горхунд?

— Бәс нечә, адам белә ојун чыхарар?!

— Бағышла, бир дө еломәрәм.

Онлар үзә-үзә санилә чыхыб гајаја тәрәф кетдиләр. Күнәш үфүгә әйләнмиш, јарысы узагда, дағларын архасында итмиш, о бири јарысы гызара-гызара көју башдан-баша бүрүмүшдү.

9

Дәрсләр дө гуртарды, имтаһанлар да. Сәјаһәт күнү кәлиб чатды. Һамынын лимана топланмасы гәрәра алынды.

Гәсәбәдән лимана мөсафә узаг дејилди, чоху пијада кедиб-кәлирди. Чавид дө сүбһдән лимана Назилә халасы илә бирликдә кәлди. Баһадур, һәр еһтималә көрә, һәким көтүрмәји унутмамыш, гәсәбәдә јекәнә ушаг һә-

кими олан арвадыны да бу сәјаһәтә чәлб етмишди. Елә ки онлар лимана јахынлашдылар, шәбәкәли дарвазаның бөјрүндә, һамыдан әввәл кәлмиш Јусиф мүәллим кәр-дүләр.

Мүәллим башына ири, дәјирми, һәсир шлјапа гојмуш, ағ парусиндән шалвар, лавсандан тикилмиш, гәһвәји рәңкли ғысагоғлу пенчәк кејмиш вә танынмаз олмушду. Елә бил һәмишә синфә кирән мүәллим дејилди. Аҗа-ларында јүнкүл идман чәкмәси варды. Һәр икиси илә көрүшүб:

— На јахшы һәкимимиз вар! — дејә севинчини ки-зләтмәди. — Даһа горхум жохдур.

Чавид лиманың дарвазасы јанындакы көзәтчи евчи-јинә тәрәф кетди. Көзәтчи гадын һәмишәки кими һәм евчин, һәм дә бу евчијә дирәнән шәбәкәли дарвазаның јанында дајаныб, киминләсә һүндүрдән данышырды. Башында папаг, әјиндә пенчәк, белдндә енди кәмәрдән асылмыш талапча гобуру бу гадын партизана охша-дырды. Башы ғарышық олса да, бирдән Чавидә тәрәф кәлди, дарвазаның шәбәкәләри архасындан она бахыб дилләнди:

— Јенә нә кәзирсән бурада?

— Дәнизә келәчәјик.

— Һара?! — һеч нәдән хәбәри олмајан гадынның көз-ләри бәрәлди.

Бу вахт автобус кәлиб дајанды. Ушағлар һај-күлә дүшдүләр. Көзәтчи арвадын көзү дөрд олду, евчијә кирди. Чавид ора-бура бахыб Дүјмәни ахтарды, ону көрә билмәјиб дилхор олду. Дүјмәсиз бу сәјаһәт һеч бир шејдир. Вахт аз иди, он дәгигәдән сонра кәми јола дү-шәкәнди. Бәс Дүјмә?

Јола салмағ үчүн бәзи ушағларын ата-анасы да кәл-мишди Чәмиләнин јанында нсә бачысы Тејбә дајанмышды. Ону көрән кими Чавид фикирләшди ки, Дүјмәнин вердији мәктубу көрәсән охдуму?! Никаран-никаран јола бахырды, узағда Валәһи көрүб диксинди. «Јәгин ки, Тејбә үчүн кәлиб». Ағ бир машын Валәһин јанындан өтүб лимана јахынлашды. Чавид билди ки, бу машында кәлән Кәләнтәрdir, сәһв етмәмишди.

Машын дајананда, ичиндә рәңкбәрәңк топ олан ағ тордан тутмуш Кәләнтәр арха гапыны ачыб эда илә дүшду. Оун далынча гәшәңк кејинмиш, зәриф, инчә бир гадын машындан чыхыб дүз Јусиф мүәллимә тәрәф кәл-ди:

— Тәкчә сизә көрә бурахырам Кәләнтәри, архајынам

ки, көзүңүз үстүндә олачағ! Амма јенә нараһатам. Ахы һәр шеј ола биләр. Дәниз горхулудур.

— Һеч нә олмаз, горхмајын! — дејә Јусиф мүәллим һај-күлә данышан гадынны сәкит етмәјә чалышды. — Узаға кетмирик ки!

Көзәтчи арвад евчикдән чыхыб ири дарвазаның га-бағына кәлиб димдик дајанды. Елә бу заман Баһадур капитан палтарында она јанашыб нсә дедикдән сонра гадын гапылары тәјбатәј ачды. Баһадур Јусиф мүәл-лимә көрүшүб, әлини узадыб көрпүнүн хәг тәрәфиндә дајанан «Хәзәр» кәмисини кестәриб деди:

— Бујурун, мүәллим, биз һазыр!

Чавид һәјчән ичиндә јола бахды. Дүјмәнин кәлиб чыхмамасы гапыны елә ғаралтды ки, јериндән торпан-мәди. Назилә халасы тәччүблә она бахыб сорушду:

— Нијә кәмијә минмирсән?

— Ахы... ахы... Дүјмә жохдур...

— Нә Дүјмә, һансы Дүјмә?!

— Јолдашым...

Баһадур онларын сөһбәтини ешидиб, Чавидин чјин-ләриндән тутуб өзүнә тәрәф чәкди:

— Достуну јахшы танымырсан! — деди. — Достун чо-хан кәмидәдир, әсл матрос кими! Одур һа!

Чавид кәмидә матросун бөјрүндә дајанмыш Дүјмәни көрүб севинди. Назилә халасындан тибб чантасыны алыб кәмијә доғру јүјүрдү. Јанларындан мәфтил чәкилмиш биринчи кәмијә, ордан нсә башга көрпү илә «Хәзәр» кә-мисинә кечди. Дүјмә бајагкы јериндә јох иди, ирәли кә-дән Чавид бирдән дајанды. Чүнки ғаршысында бүтүн кенишлији илә мави дәниз ачылды. Һава сәкит олса да дәнизин сәтһи шырым кими ғырышларла долмушду. Бәлкә, буна көрә дә кәми аста-аста јырғаланырды. Ушағ-лар фит сәси ешидиб ғышғырдылар:

— Кәләнтәр кечкир, Кәләнтәр...

Чавид о тәрәфә чевриләндә бир әлиндә ағ тор, о би-ри әлиндә нсә ики лимондә бутулкасы тутмуш, башына дәјирми һәсир папаг гојмуш Кәләнтәрин анасындан ај-рылыб, кәмијә тәрәф гачдығыны көрдү. Јанағлары ғып-ғырмызы ғызармышды. Дар көрүлдән кенәдә горхуб дајанды. Ушағлар күлә-күлә ону сәсләмәјә башладылар. Архадан кәлән капитан, Кәләнтәрин голундан тутуб көр-үлдән кечирди. Икинчи көрүлдән кечән кими ушағлар Кәләнтәри дартыб кәмијә салдылар. Тору әлиндән алыб рәңкбәрәңк топу ичиндән чыхартдылар.

— Топа дэжмэйн! — Кэлэнтэр елэ ағламсынды ки, ушаглары күлмөк тутса да, тээдөн топу торун ичинэ салдылар.

Кәмнини ортасындакы Гыз галасына бэнзэжөн бачадан түстү галхды, күчлү фит суси гулагларыны батырды. Кәми һәрәкәтә кәлди, биринчи кәмидән араланыш әввал керижә үздү, сонра дөврә вуруб, ирәли кечди, ачыг дәннизә чыхды. Чавид һәлә дә дәннизә бахырды. Назилә халасынын јанында дајанмасындан хәбәри јох иди.

— Дејсән, дәннизә чох севирсән? — сорушанда Чавид она тәрәф чевриди.

— Чох севирәм!

— Нијә?

— Чүнки атам һәмишә дәннизә ишләјиб. Баһадур әним дә мәнә дәнниздән чох данышыб. Көзүмү ачыб бу дәннизә көрүшәм.

— Бәс бајаг ахтардығын јолдашын һаны?!

— Неч билирәм ки! Оун үчүн јүјүрүб кәлдим, јоха чыхыб.

Ушаглар каһ о баша, каһ бу баша кедир, каяутлары салонлары, јемәк отағыны, сағ вә сол тәрәфдә гојулмуш гајыглары, ашағыда машын бөлмәсини, капитан каяутуну көздән кечирир, һәр шејлә марагланырдылар.

Кәми саһилдән хәјли араланды, узаға — дәннизлә бирләшән үфүгләрә доғру үздү.

10

Дүјмә кәмнини бурнунда әјләшмишди, әјлиб ики јерә бөдүнән, далғаланан, көпүкләнән суларә бахырды. Гылыч тијәси кими сулары јара-јара ирәлиләјән кәми саһилдән кет-кедә узаглашыр, гәсәбә бир мешәлик кими гаралыр, оун архасындакы заводун уча гүлләләри, бир дә ки, боз ранкли дағларын силсиләси көрүнүрдү. Назилә хала Дүјмәни көрүб Чавиддән сорушду:

— О балача ушаг кимдир?

— Һаны?! — Чавид әтрафына нәзәр салды, Назиләнин көстәрдији тәрәфә баханда Дүјмәни көрүб күлдү: — Ушаг дејил, бизим Дүјмәдир. Әнтигә оғландыр.

Еј Дүјмә, ешитмирсән, Дүјмә?!

Дүјмәнин сычрамағы илә онларын гаршысында димдик дајанмағы һеч бир ан чәкмәди. Назиләнин күлмәк тутду. Чүнки өнүндә бөјүк башы, бөјүк гулаглары олан, дәјирми сифәтли балача бир оғлан дајанмышды. Көзләри од сачырды.

— Таныш олуи! — дејә Чавид Дүјмә илә Назилә халасына мүрачит едәндә, Дүјмә дәрһал дилләнди:

— Мән таныјарым, капитанын һәјат јолдашыдыр, һәм дә бизим һәкмидр.

Назилә өзүнү күлмәкдән сахлаја билмәди, Чавид дә, Дүјмә дә она гошулүб күлдүләр.

Бу вахт кәмнини ашағы тәрәфиндә гопан һәј-күј, гышгырты, шаппылты ешидилди, матрослар һәјәчан ичиндә јүјүрдүләр. Һамы да бир-биринә дәјди, онлар көрдүләр ки, Дүјмә јохдур, илдырым кими һадисә јеринә гаачмышды. Чавид дә оун далынча көтүрүлдү. Јусиф мұәллимин рәнки ағармышды, ики дәчәлә ачыгланырды. Демә, бу дөчәлләр гајығын ипини билмәдән ачмышдылар. Гајыг суларә сүр'әтлә, шаппылты илә дүшмүш, бу исә һамыны горхутмүш, һәјәчан ојатмышды. Јахшы ки, һәр шеј сағ-саламатлыгга гуртарды, чүнки ип ачыкланда, ушагларын бири дәннизә дүшә биләрди. Матрослар гајығы галдырыб јенә әввалки јеринә гојдулар.

Дүјмә матросларә елә көмәк едирди ки, онлар бачаја е'тиразыны билдирми, зарафатлашыб күлүр, һәтә куја дәннизә атмаг истәјирдиләр. Бири әлләриндән, о бири ајағларындан тутуб јелләдир, галдырыр, кәмнини канарына кими кәтирир, сонра гәһгәһәләрлә кери гајтарыб ајаг үстә, дөшәмәјә гојурдулар. Дүјмә исә бир дамчы да олсун горхмурду, әксинә:

— Атын, атын! — дејә гышгырдырды.

— О... нә гочагдыр! — дејә матрослардан бири әлини фәхрлә Дүјмәнин күрәјинә вурдү.

Ашағы салонда исә ушаглар Јусиф мұәллимин вә капитанын әтрафына топлашмышдылар. Мубәһисә гызышмышды. Океанларда көшф олуна суалты дағлардан, нәһәнк далғалардан, адалардан кедән гызғын сөһбәт Жүл Вернин, Дефонун, Стивенсонун романларынын үстүнә кәлиб чыхды. Бирдән Чавид дилләнди:

— Мұәллим, истәјирәм ки, мө'чүзә олсун!

— Нә мө'чүзә?! — дејә Јусиф мұәллим чийиләрини атды.

— Фыртына гописун, шимшәк чახсын, кәминизә су долсун, мән далғалар бир адаја атсын, орда тәк-тәһа галым...

— Робинзон Крузо кими...

— Бәли, лап оун кими!

— Чавид, оғлум, һәләлик белә арзу илә јашамаг јахшыдыр, бөјүјәндә, ким билир бәлкә дә, сәни белә мө'

чүзэлөр көзлөйр. Төкчө сөни жох, о бири достларыны да!

— Масалэн, Кэлэнтэри дэ! — кимсэ зарафат етди.

— Лап елэ Кэлэнтэри дэ! — деја Јусиф мүэллим бир ан сусду, сонра капитана бахды. — Елэ дејилми, Баһадур?

— Елэдир, Јусиф мүэллим, елэдир.

— Хэээр гэдим дэниздир. Ону тэднг едэлтэрини, өјрөнлөрини сайы аз дејил. Баһадур, сөн ки, бу барэдэ чох шеј билирсөн. Бир аз ушагларла мэлумат вер, масалэн, Хэээрин илк хэритэсини ким тэртиб едиб, нечэ, нэ вахт?!

— Илк хэритэни тэртиб едөн шэхс Александр Бекович Черкасскидир. Маралгы адамдыр, талеји дэ маралгыдыр. Миллијэтчэ кабардиндир. Рус тэбөөлјини гөбүл едиб. I Пјотрун сарајында јашајыб, бөјүк етибар вэ нуфуз газаныб. Хэээри өјрөнмөк үчүн Пјотр тэрэфиндэн 1714-чү илде илк экспедиција јарадылар. Бэс бу экспедицијанын раббери ким тэјин олунур? Неч шүбһәсиз, Александр Бекович Черкасски! Һәмин ил бир нечэ көми илэ Һәштәрхандан Хэээрини гојнуна чыхыр. Танымадыгы, билмәдији бир дэниз! Хэээрин шәрғ саһилиндәки Гурјевә доғру истигамәт көтүрүр. Анчаг бирдән...

Баһадур бир аныгы сүсүб мараг вэ интизар ичиндә она зилдәнмиш көзләри бир-бир нәзәрдән кечирди. Бу сүкүт ушаглары даыхдырды, Кэлэнтәр дөзә билмәјиб јериндә гурчаланды:

— Бирдән нэ олду? — сорушду.

— Бирдән фыртына гопду, дәншәтли бир фыртына. Александр Бекович Черкасски керн гајытмаға мөчбур олду. Бир ил сонра 1715-чи илдә јенә Хэээр дэнизинә чыхды. Бу дөфә керн гајытмады, адалар, јарымадалар, боғазлар, банкалар, көрфөзләр, бурунлар, бухталар кошф етди. Ән бөјүк кошфи Гарабогаз көрфөзи олду. Чүнки бу көрфөз эфсанәви вэ горхулу саялыды. Дејиләнә көрә көрфөзин үстүндән гуш да уча билмәзди, әкәр усајды, һөкмән сулар ону өз гојнуна гәрг едәрди. Тилсинмидән гуртармаг олмуруду. Гарабогаз, бах, белә горхулу бир көрфөз иди!

— Баһадур, Гарабогаз һаггында бир эфсанә дэ вар.— деја Јусиф мүэллим капитанын көмәјинә кәлди.— Бу көрфөз куја Хэээрин бүтүн суюну өзүнә чокир, сонра бу сую һинд океанына ахыдыр, куја јералты јолларла.

— Дүздүр.— деја капитан ону тәсдигләди.— инди ушаглар, тасәввүрүнүзә кәтирин, белә горхулу көрфөзә

кәмиләр дахил оlanda һамы нечә һәјәчан кечирирди. Һәр аддымда өлүм тәһүкәси көзләннилрди. Амма Һәр шеј јахшы олду, нэ далга гопду, нэ фыртына, нэ дэ сулар онлары өз гојнунда батырды. Сағ-саламат бурдан чыхдылар. Беләликлә, Александр Бекович Черкасски Хэээрин идк хэритәсини тэртиб етди. Буна көрә бөјүк шөһрәт газанды. Гәрибадир ки, бир мүддәт кечдикдән сонра бу хэритә јоха чыхды, нэ гәдәр ахтардыларса тапылмады ки, тапылмады. Бу бир сирра чеврилди, ахы тәзәчә тэртиб олунан бир хэритэнин јоха чыхмасы алашылмаз вә гәрибә һадисәләрлә бағлы иди.

— Бэс сонра?! — Чавид онун сусдуғуну көрүб дилдәнди.

— Сонрасы галсын кәлән дәфәјә,— деја капитан ушагларыни һаваја чыхмасыны мәсләһәт көрдү. Елэ бу вахт кимсә бөрдкән гышырды: «Ада!» Гејри-ади һадисә көрмөк ешиги илэ јашајан ушаглар салондан чөлә гагдылар. Капитан Јусиф мүэллимә сары дөндү:

— Јәгин, вулкан пүскүрмәсидир, кедәк көјәртәјә, бахаг, сизин үчүн дэ мараглыдыр.

Онлар ушагларыни далынча көјәртәјә чыханда көми балача бир адаја јахынлашырды, капитан ону көстөриб деди:

— Гәсәбәдән дэниздәки алов сүтунуну һамыныз көрмүсүнүз, буна шүбһә јохдур. Бу ада һәмин пүскүрмәнин нәтичәсиндә јараныб. Һәлэ дэ гајнајыр, фикир верин...

Ада овуч ичи кими ачылышыды. Кил мөһүлу илэ өртүлү олан гарамтыл рәнкли бу ададан исти далга ахды. Матрослардан бири деди:

— Ики һафта әввал ада бөјүк иди, инди кичилиб.

Капитан изаат етди:

— Јәгин ки, итәчөк. Хэээрдә белә адалар чох јараныр, сонра да суларың алтында галыр. Онларың бәзиләрини сизә көстәрәчәјәм.

Салонун кирәмәјиндәки мејданда ичиндә рәнкбәрәнк топ олан тору һәлэ дэ алиндән бурахмајан Кэлэнтәр башыны галдырыб, лимонад бутулкасынын агзына дирәмишиди. Һәсир папагы јерә дүшәндә белә ичмәјини сахламады, лимонады ахыра гәдәр чатдырыб дикәлди, ушагларыни күлдүјүнү көрүб, әјилиб папагыны јердән галдырды.

— Еј, Кэлэнтәр, инди фыртына гопачаг!

— Нә?! — онун көзләри бөјүдү.— Фыртына, һаны?!

— Он дәнгигәдән сонра...

Дүјмә, архадан тор ичиндәки топа бир тәпик илшиш-

дирди, буну көрөн ушаглар салона чумдулар, жүүрүб
haj-күј ичинде топу навадча тутдулар. Көлөнтөр исе
Нирслэнди, Јапаглары јенө гызарды, Дүјмөјө гөзөблө ба-
ханда, ону көрмөјиб, өзүнү итирди. Топ тордан чыхыб,
о баш-бу баша учур, элордө кәзир, сары рәнкли скам-
јалара дөјиб көјө галхырды. Көлөнтөр өзү дө жүүрүб
топу тутмага чалышды. Тутду, тору бир гызын элиндөн
алыб, јенө топу онун ичинө салды.

— Фыртына башлајыр! — кимсө чидди тәрэдө дил-
ләнди.

— Вај! — дејө Чөмиллө өзүнү горхан кими көстәрди,
ағламсынды. — Фыртынада һәр шеј ола билер. Мән һеч
үзөк билмирәм.

— Мән дө билмирәм! — башга бир оғлан Көлөнтөрө
бах-баха деди, — көми ашса, гајаја тохунса, биз бат-
дыг. Чөмиллө!

Көлөнтөрин көзлөрү һәјөчанла каһ она, каһ буна
бахыр, Чөмиллөнин ојунуно баша дүшмөдји үчүн садө-
лөвһөсәсиә көркин вәзијәт алырды. Бирдөн Чөмиллөјө
тәрәф дөндү:

— Мән дө үзөк билмирәм.

Һамы күлөндө Көлөнтөрин ағзы ачыла галды, јенө
бир шеј баша дүшмөјиб чијинләрени атды, кимсө күлө-
күлө деди:

— Ај Көлөнтөр, фыртынада һеч көми дөнизө чыхар?

— Јох...

Күнөш шөфәгләри дөнизин сәтиндө гырыг-гырыг
шүшәләрэдө әкс олан кими бөрг сачыр, миллион-милјон
парылыты көз гәмашдырды. Бу парылтылар ичиндө
мавилјијни итирөн дөниз күмүш рәнкли алмышды.

11

Узагда узунсов бир хәтт гаралыр, үфүг бојунча уза-
нырды. Көми елө бу хәттө доғру истигәмәт көтүрмүш-
дү. Ушаглары чоху онун бурнунда дајанмышды. Чүн-
ки кет-көдө бөјүјөн бу хәттө бахырдылар. Башлары сөһ-
бәтө гарышдығындан бирдөн-бирө көзләри өнүндө ачы-
лан вө узун гатарә бәнзәјөн естакада чанлананда һөј-
рәтләндиләр. Санки гатар дөнизин ортасындакы даја-
начагда дуруб сакит-сакит нәфәс алырды.

Көми жахылашыб естакададан ашағыда, әтрафы
мәһәччөрли мејдан кими тахта көрпүнүн јанында уғул-
дады, јанлары ағ көпүкләрлө долду. Јухарыда, пиллө-
лөрин үстүндө өзөмәтли бир адам дајанмышды. Елө ки

көми бу көрпүјө јан алды, узун кәндирләр, трослар
атылды, бирдөн ушаглар һөјрәтлө гышгырдылар. Көр-
дүлөр ки, Дүјмө јухарыда өзөмәтли адамын чијиннө-
дир.

— Мөчүзө истәјирсән, бу да мөчүзө! — дејө кимсө
Чавидө бир дүмсүк вуруб Дүјмөни көстәрди, — көрдүн,
пишик кими бир көз гырымында јухары дырмашды.

— Јох көрмәдим.

Гәрбө о иди ки, Дүјмөни белө сүрәтлө чыхмағыны
ушагларын чоңу көрмәмишди. Тәкчә бир-ики нәфәрден
башга.

Чавид инди өзөмәтли адамы таныды, уста Дадаш
иди. Көрпүјө атылыб, ордан дөмир пиллөләрлө чыхыб
естакадаја ајаг басанда ону гаршысында көрдү.

— Хош кәлимсән, оғлум! — дејө Чавидин элини сых-
ды. Һәмишө сән коләсән! Һәмишө достларын кәлсин!

Уста Дадаш бир-бир ушагларла көрүшдү. Көлөнтөр
пиллөлөри чыхаркән һәсир папағы нечә олдуса башын-
дан дүшдү.

— Вај папағым! — дејө гышгырды.

Папаг учду, фырлана-фырлана, хошбәхтликдөн дө-
низө јох, көминин көјөртәсиңә енди, орда исе ону бир
матрос навадча тутду, көмидөн ахырынчы чыхан Јусиф
мүәллимә верди.

Јухарыдан, уста Дадашын јанындан буну көрөн ушаг-
ларын күлүшү далғалананда бајадан ағламсынан, кө-
мөк көзлөјөн Көлөнтөр онлара бахды, бу исе күлүшү
даһа да күчләндилди. Јусиф мүәллимин элиндө һәсир
папағы көрөндө гашгабағы ачылды, шөнтөһөн ушагла-
ра гошулды.

— Һамы јериндәдир? — дејө Јусиф мүәллим онлары
бир-бир көздөн кечирди.

— Бәс Назилә хала?! — Чавид нараһәтлыгла дил-
ләнди.

— Бурдајам, Чавид! — сағ тәрәфиндө дајанан Нази-
лө күлө-күлө она бахды, әли илә сачларыны вуруб да-
ғытды. Мөни јаман гөрүјурсән!

— Уста Дадаш, — Јусиф мүәллим үзүнү она чевир-
ди. — Сөһв етирмәсө, кечәни бурда галачагыг.

— Бәли, болди.

— Бәс һарда?

— Орда! — дејө уста Дадаш естакаданнн гуртара-
чағында бомбош бир јери көстөрөндө һамы ора бахды.

— Ахы... Ахы... — Јусиф мүәллим көкөлөди.

— Јэни дејирсөн ки, бина жохдур, һә?! Бинаны «Короглу» кәтирив...

— Короглу?!

— Бәли, бәли, Короглу... Гәһрәман Короглу жох, кәми «Короглу»...

— Ај уста Дадаш, ахы бир шеј баша дүшмәдим.

— «Короглу» кәмиси бинаны кәтирив, бах орда, он дөгигә ичиндә дүзүб гошачаг, һәр шеји јериндә!

— Бәс кәми һаны?!
— Јолдадыр.

— Јолдадыр.

— Јахшы, инди һара кедәчәјник?!
— Јемәјә...

Бу, ушагларын үрәјиндән олды. Сәһәр тәләм-тәләсик јеминдиләр, дөһизин тәминз һавасында көр нә гәдәр вахт кеһмиши. Ач олдугларын ушаглар һәвәслә, һәј-күг-лә јемәкханая долушдулар, дөһизә ачылан пәнчәрәләр-рин јанында әјләшиб көзләмәјә башладылар. Јемәкдән сонра чајханаја кечдиләр. Уста Дадаш һәмишә ајаг үстә иди, онлара көз гојур, һеч кими унутмур, һәмәјя гајгы илә јанашырды. Ағ халатлы чајчы хоруз пиһији кими чајы армуду стаканларда кәтирив пайлады. Фәһләр күлә-күлә, тобәссүмлә ушаглар бахыр, онлары каһ саламлајыр, каһ сөһбәтә тутур, каһ да зарафатлашырдылар.

Чајханадан чыханда, ушаглар үч балача вагондан ибарәт гатар көрдүләр. Уста Дадаш:

— Бујурун, әјләшин! — деди, — фит вериләндә јола дүшәчәјник.

Һамя вагонлара долушду, Чавид чајыны кеч ичдији үчүн ахырда кәлди. Назилә халасы ону сәсләјиб, јанындакы јери көстәрди. Елә ки әјләшди, көрдү гаршысындакы Чөмиләдир. Чөмилә күлүмсүнүб дәрһал көзләрини јерә дикди.

Гатарын хырылтылы фит сәси ушаглары күлдүрдү:
— Јәгин, зөкәм олуб! — кимсә сөз атды.

Јаваш-јаваш һәрәкәт едән гатардан дөһизин һәр ики тәрәфини бүтүн кенишлији илә көрмәк мүмкүн оларду. Сүр'әти артырмадылар, бу исе сәјр етмәк үчүн јахшы иди, гаршында кениш мејданчада сағ тәрәфдә ики маһин дајаныб гатарын кечмәсини көзләјирди. Гатар кетдикчә белә мајданчалар гаршыја чыхарды. Бәзи мејданчаларын гаршысында дајаныр, естакада илә колән маһинларын кечмәсинә имкан верирди.

Гатар, дөһиз, естакада, фәһләләр... мүхтәлиф танышлыглар... Буруглар... Сөһбәтләр... Уста Дадаш мејдан-

чаларда ушагларә мәлүматлар верир, мараглы сөһбәтләр едирди. Кери гајыданда нечә узун јол кетдикларини көрүб мәттәтлә галдылар. Күнәш батмага доғру кедирди. Гылгырмызы гызарса да, истилији чәкилмиш, көјү башдан-баша ал рәнкә бојамышды. Елә ки гатардан дүшдүләр, уста Дадашын бајаг көстәрдији бәз јердә икимәртәбәли, јашыл рәнкли, јарашыглы тахта бина көрдүләр.

— Бу да бир мө'чүзә! Короғлунын мө'чүзәси!

Ахшам капитан ушагларә гонаг кәлди, һамынын нечә јерләшдијини жохлады. Һәр отагда ики нәфәр галырды.

— Киши ғырығы.— дејә Баһадур Чавидә бахды.— Назилә халанла һансы отагда галырсан?!

— Он бешинчи отагда.

— Хошуна кәлир?!

— Чох јахшыдыр, әми, раһат, һавалы, тәмин!

Бу заман ушаглар вә Јусиф мүәллим капитаны дөврәјә алдылар, хаһиш егдиләр ки, ашағы мәртәбәдәки истихраһат отағына дүшсүнләр. Әлбәтә, ушагларын хаһишиндән гачмаг олмазды. Баһадур күлә-күлә разылашды, баша дүшдү ки, онлар кәмидәки сөһбәтин ардыны ешитмәк истәјирләр. Елә ки јарашыглы, саһит, кениш отаға кирдиләр, узунсов столун әтрафинда әјләшдиләр, дәрһал илк хәритәнин, Александр Бекович Черкасскинин тәлеји һаггында капитана суаллар јаңдырдылар. Јусиф мүәллим һамыны саһит едиб деди:

— Ушаглар, капитан бурда, сиз бурда, әввәлчә көлли, бу күнүмүз һаггында данышаг, сонра сабаһ көрүләк ишләримизин нәдән ибарәт олдугуну мүәјјән едәк.

Бу суал-чаваб, бир-ики ушағы тәнбәһ, көстәришләр, арзулар узун чәкмәдә, ғыса, јығчам олды, һәр кәс өз пайыны көтүрүб архајынлашды. Бундан сонра ушаглар көзләрини капитана дикдиләр. Баһадур төклиф көзләмәдән сөһбәтә башлады:

— Јәгин ки, илк хәритәнин итмәсин инди сизә мәлүмдүр. Бизим күнләрдә бу итән хәритә һаггында балача бир китаб јазылыб. Китаб белә адланыр: «Бир хәритәнин тәлеји». Ону јазан совет алиминдир. Нечә әср бундан габаг итән о хәритә 237 ил кечәндән сонра тапылды. Өзү дә бизим күнләрдә. 1952-чи илдә.

Александр Бекович Черкасски исе Пјотр тәрәфиндән һәрби тапшырыг алды. Сәфәр заманында арвады, ики ушағы кәми ғызасы нәтичәсиндә һәлак олды. Өзү 2200

аскәри илә Хивә ханы Ширгази илә дөҗүшә кирди. Дөҗүш мейданы учсуз-бучагсыз сәһра иди. Ширгази ону алдадык чадрына сөһбәт етмәк үчүн дө'вәт етди. Александр Бекович Черкасски, ханын тәслим олмәг истәдиҗини күман едиб инамла јанына кетди. Анчаг... Ниҗләкәр Ширгазинин торуна дүшдү. Ширгази әввәл ону мөһрибан гаршылады, јухары баша чағырды, ләл архајын салдыгдан сонра кизил ниҗәтини һәјәта кечирди. Черкасскинин башыны кәсдириб Бухара ханына һәдиҗә көндәрди. Бухара ханы исә Пјотрун горхусундан бу һәдиҗәни гәбул етмәјиб кериҗә гајтарды. Бу, Пјотр үчүн ағыр зәрбә иди, чүнки Александр Бекович Черкасскини үрөкдән истәјирди. Узун мүдәтт бу ағыр кәдәрлә јашады. Унутмајын ки, Александр Бекович Черкасскинин Хәзәрдәки илк сәјаһәти нәтичәсиндә тәртиб етдиҗи хәртәнин бөјүк әһәмиҗәти олду. Елә бу хәртә она әбәди шөһрәт вә әд-сан көтирди.

Капитан ушаглара башга әһвалатлар да данышды.

12

Чавид кечәјары јухудан ојаныб, горха-горха гоншу чарпајыда јатмыш Назилә халасына бахды. Күләјин дөһшәтли уеултусундан кулаг тутулурду, санки бина ичидә учачаг, баягдан гулудлајан далгаларын гәјнуна гәрг олачагды. Һәлә белә дөһшәтли выйылты ешитмәшиди. Күләк гапы арасында галмыш бир вәһши кими ғышгырылды. Чавид чарпајыдан дүшдү, пәнчәрәјә јахынлашыб бахмаг истәјәндә бинанын сикләндиҗини көрүб дурухду. Назилә башыны галдырды:

— Чавид, ниҗә дурмусан?

— Күләк ојадыб мәни. Учурур һәр шеји.

— Дејәсэн, горхурсан?

— Ев үсә, адам горхмаз? Ахы учур.

— Неч сәндән көзләмәздим, Чавид! — Назилә кечә көјнәјиндә чарпајыдан галмыш она јахынлашды, — һәлә һарасыны көрмүсән, бу зиф күләкдир. Кәд, јериндә узан, горхма, чалыш ки јатасан.

Назиләнин сакитлиҗи Чавидин һәјәчаныны азалтды, азча архајынлашыб һәтта горхмасына көрә өзүнә күлмәји тутду. Төзәдән јеринә кирди, гәрибә о иди ки, Назилә јенә јухуҗа кетди. Чавид бу выйылтыја, уеултуја бинанын титрәмәсинә өјрәшди. Бешиклә јырғаланан көрпә кими ону гәфилдән јуху апарды, бир дә сәһәр ојананда көзүнә инанмады. Отаг башдан-баша күнәш

ишыглары ичиндә јанырды, һавә елә сакитди ки, елә бил кечәки күләк јерли-дибли олмәмышды.

Бир саатдан сонра онлары кәмидә капитан гаршылады, ән ахырда уста Дадәш кечди, бу әзәмәтли, јекәләр адамын сәјаһәт дәстәсинә гошулмасы һамынын үрәјиндән олду. Ушаглар һәм кечә вахты гопан күләкдән, һәм уста Дадәшдан, һәм сәһәр јемәјиндән данышыр, зарафатла дејиб-күлүрдүләр.

Кәми көрүлдән ајрылыб ачыг дәннзә чыханда, Дүмә ичиндә тол олан тору Кәләнтердән алды, арха тәрәфдә, балача бир јердә Чавидлә ојнамаға башлады. Чавид бир аз кәнарда дајанан Чәмиләјә бахыб, топу онун үстүнә атды, ғыз күлә-күлә топу кериҗә — Чавидин өзүнә гәјтарды. Беләликлә, Чәмилә ојуна гошулды, бу исә онларын арасындакы күсү сојуглуғуну арадан көтүрдү. Чавид «Чәмилә, тут» дејә топу она тәрәф атыр, ғыз да һәвәслә чаваб верир, бә'зән исә «Еј Чавид, бәрк вурма!» дејә әрклә, хәбәрдарлыгла дилләнирди. Бу заман Чәмиләнин гапгара сачлары чийинләриндә јелләнир, атылыб-дүшүкчә јанаглары ғызарыр, даһа да гәшәкләширди. Дүмә топу сәрраст гәјтарыр, пишик чәддли илә ојнајарды. Ушаглардан бири дә ојуна гошулүб, бирдән топа мөһкәм бир тәпик илиширди. Топ һавәја галхды вә дәннзә дүшдү.

Кәләнтер «вај, толум» дејә ғышгыранда, Чавид бир дә ону көрдү ки, Дүмә кәминин архасындан өзүнү суја атды, һамы бир-биринә дәјди, һәјачан голду. Капитан сакит-сакит әмрләр верирди. Кәминин фит сәси гулгалары батырды, матрослар гајығы дәннзә салыб, өзләри дә ичинә атылды. Дүмә үзә-үзә топа чатыб ону көтүрүб севинч ичиндә көјә галдырды. Дәннзәдә нә күлмәли көрүнүрдү, онун јекә башы да топ кими иди, каһ батыр, каһ да чыхырды.

Һамыдан чох Јусиф мүәллил һәјәчән кечирирди, уста Дадәш ону сакит едиб, күлә-күлә:

— Гоцаг оғландыр, Дүмә! — дејиб көнлүнү алмаға чалышдыса да, һәјәчаны кечмәди ки, кечмәди. Чүнки баягкы һај-күјдән бәрк горхмушду. Лакин кәмидән, матросларын гајыгла Дүмәјә чатыб, топла бирликдә судан чыхарыб, чүчә кими көјә галдырмагларыны көрдүкдә һамы кими о да күлмәјә башлады. Елә ки онлар үчү дә көјртәјә чыхды, Јусиф мүәллил Дүмәјә сәрт-сәрт бахса да, һеч нә демәди, палтарыны дәјшмак үчүн оғланы кајута апардылар. Бир аздан һәр шеј әввәлки

гајдасына дүшөндө көми жөнө шөргө доғру истигамөт көтүрдү. Јаваш-јаваш естакада көздөн итди.

Дүмө көминин бурунда дајанмышды. Уста Дадаш да, ушаглар да јанында. Чавид узагда нөгтө кими гаралан бир аданы көрүб үзүнү уста Дадаша чевирди:

— Биз ора кедирик?!

— Бәли, ора! Марағлы јердир. Алтмышынчы илләр дө көбөлөк шөклиндө вулкан пүскүрүб.

— Бас адамлар олмајыб?!

— Олуб. Көмөјө тез кәлибләр. Неч кәсә зәдә тохунмајыб. О вахт бизим идарәмиз бурда јерләширди.

Көләнтәр каһ она, каһ буна бахыб, горха-горха сорушду:

— Бас бирдөн јөнө о адада вулкан пүскүрсө...

— Неч нә олмас. — дејә уста Дадаш архајын-архајын дилләнди, — даһа вулкан пүскүрә билмәз, чүнки јер алты газлар инди нефтлө бәрабәр чыхыр.

— О һансы адалыр?

— Дуванны адасы... Гөдимдә она Зәнбил дејирдиләр. Јахынлашанда фикир верин, һәнгигәтән дө бу ада зәнбилә охшајыр.

— Бас Дуванны нә демәкдир?

— Дуванны... сәһв етмирәмсә Волга саһилләриндә јер адыдыр, бурдан кәлиб һәмнин адада галанларла әләгәр Дуванны ады јараныб. Ордан, јәһни Волга саһилләриндән кечән әсрлө руслар өз көмиләриндә бу адалардан кечиб Ләнкәрана, Астрабада кедирдиләр. Онлар әлдә етдикләри гәһимәтләри кәтириб бу адада бөлүшүрдүләр. Башга сөзлө десәк, диван тутурдулар. Беләликлә, диван чеврилиб сонралар Дуванны шөклинә дүшүб.

— Бас һансы даһа доғрудур?

— Моним фикримчә, әввәкли... јәһни чоғрафи адыдыр...

Көми сулары јара-јара ирәлиләјирди. Адаја јахынлашыб тахта көрпүнүн сағ тәрәфинә јан алды. Инди ада ајдын көрүңүрдү. Кимсә ғышырды:

— Доғрудан да ада зәнбилә охшајыр. Кәлин, биз ону елә Зәнбил чағырағ. Зәнбил адасы, хош көрдүк!

Аданын кешиш сәйра кими дүмдүз саһәси узаныб кедирди, онун бир тәрәфиндә учан гәјанын синәси дивар кими галхмышды. Елә бу гәјә зәнбилин достәјини хатырладырды. Чавидин бир көзү бу адада вә бу гәјада галмышды. Бирдөн узунсөз тахта көрпүдә Дүймәни көрөндә көзләринә инанмағ истәмәдә. Ахы көмидән нечә, нә вахт дүшдү?! Дүймә әлләри чибиндә сакит-сакит көрпүдә көзинширди. Чавид гејри-ихтијары:

— Дүймә! — дејә ғышырды.

Дүймә бир әлини чибиндән чыхарыб, јухары галдырыб јелләди, елә бил ки, онлары гаршыламаға кәлмишди.

13

Көмидән гојулан көрпүчүк майли олдуғундан дүшмәк чәтинләшмишди. Амма бу ушагларын хошуна кәлдә, һај-күллә, сүрүшә-сүрүшә дүшдүләр. Тәкчә Назилә капитанын вә Чавидин көмәји илә енди. Бир дө ки, Кәләнтәр һај-күј гонарды, «вај, горхурам» дејә кери чәкилди. Дүшмәји гара-ғышырғы илә баша чатды.

Дүймә һеч јанда көзә дәјмирди. Аданын сағ тәрәфиндә бир нечә бина вә гурғу варды. Чавид гәјәјә тәрәф бахды, Дүймәни көрмәк истади, анчаг Дүймә һеч јанда јохду. Аданы көзмәк үчүн Јусиф мұәллимдән ичәзә алды, Чәмила, Кәләнтәр, бир нечә башга ушаг она гошулду. Јусиф мұәллим ичәзә версә дө, нараһатлыгла деди:

— Күнорта јемәјинә кечикмәјин! Дүймәни дө тапыб кәтирин!

Онлар гәјәјә тәрәф јолә дүшдүләр. Габагда шөстлә Кәләнтәр кедирди, әлиндә дө алма. Ахы бу алманы һардан талмышды?

— Кәләнтәр, о алмадан бизә дө вер...

— Бир дәнәдир, онун да јарысыны јемишәм...

Алманын јердә галанына да һавсәлә јемәјә башлады. Бир аз кетмишдиләр ки, Кәләнтәр бәркдән ғышырды. Ушаглар әввәлчә, һеч нә баша дүшмәји јерләриндә галдылар. Сонра гаршыларында узун, алабәзәк, парылтылы бир илан көрдүләр. Илан фырланыб сүр'әтлә сүрүнүр, онлардан узаглашмаға чан атырды. Неч кәс иланын далынча кетмирди, чүнки буна һәм ештијач јохду, һәм дө тәһлүкәли иди. Анчаг һеч кәс көзүнү дө иландан чәкирди. Нәнгигәтән иланын гара дәриси елә парылтылы, елә бәзәкли иди ки, сүрүндүкчә ишыг сачырды. Чавид онун узаглашдығыны көрүб тәссүффәнди вә бирдән, һағынын көзү гаршысында илан јоха чыхды.

— Бу һара кетди көрәсән?

— Јәһни, јувасына кириб.

— Нәлә белә көзәл илан көрмәмишәм.

— Көзәллијинә сөз ола билмәз. Нейф, чох баха билмәдин.

Чавид јахынлашыб иланын јох олдуғу јери диггәтлә көздән кечирди, Кәләнтәр тәзчүблә:

— Жува-зад жохдур бурда, — деди, — жохдур!
Ҳагигатон, неч янда дөлмә-дешик көзә дэймрди. Бәс бу план нечә олмушду?! Бу суала неч бири чаваб тапа билмәди. Тәкчә Чәмилә деди:

— Јәгин јувасына кириб, гапысына да баглајыб.
— Сән дејәнә охшајыр!
— Ушаглар! — Кәләнтор һәјәчанла о јан-бу јана бахды. — Гәриба сәс кәлир...

— Сәс? һаны?!
— Ешитмирсиниз?! Уғулту...
— Сәнә елә кәлир, — дејә Чавид сәрт-сәрт она бахды. Нәр шейдон горхурсан, бизи дә горхурсан!

Бирдән Чәмиләнин гәһгәһәси голду:
— Тәјјарә! Јәгин, онун уғултусудур!

О бири ушаглар да күләндә Кәләнтор пәрт олуб, гызарды. Һәсир папағаны әли илә алһыннан дала итәләјиб конбул бәдәнини јыргалаја-јыргалаја јенә габага дүшүб, гајаја тәрәф кетмәјә башлады. Неч он аддым кетмәмишди ки дајанды, керижә чеврилиб көзләрини гәриба тәрзә ојнадыб:

— Јаваш-јаваш кәлиң, — дејә онлары интизарда гојан бир вәзијјәт алды.

Ушаглар јахынлашанда, нә көрдүләр. Вај, бу нәдир? Ики план бир-биринә елә сарылмышды ки, будаглар кими. Башлары исе диң галһмышды. Көз-көзә бахыр, һәрдән бир фысылдајыб дилләрини чыхарырды. Кимсә үстләринә балача бир даш атды, дәрһал сиврилиб ајрылдылар. һәрәси бир тәрәфә сүрүнүб узаглашды.

— Дејәсэн, далашырдылар. — Кәләнтор мәнәлы-мәнәлы динди. Көзләри од сачырды.

— Ағызларыны нечә ачмышдылар. Санки бир-бирини удмаг истајирдиләр... Вај доә!

Ушаглар јолларына давам етдиләр. Раствларына даһа илан чыхмады. Гајаја јахын јердә, саһилә јан алдылар. Дәнизин сулары елә дуру, саф иди ки, алһындакы дашлары сечиб көтүрмәк оларды. Бу вахт саһилдән он, он беш метр аралыда Кәләнтор јенә балача бир план көрүб гишгырды, илан сүрәтлә сүрүнүб дашын алһына кирди, ушаглар марагланыб дашы дөврәјә алдылар. Ону көрмәјә чалышдылар. Көзләнилмәдән илан үзә чыханда гишгырышдылар. һаманын һейрәтинә сәбәб, иланын дәннә доғру сүрүнмәси олду. Ләпәләр јерә чырпылыб дүз иланын үстүнә кәлди, кери гајыданда ону да өзү ила апарыб кетди.

Бу вахт онларың башы үстүндән «еһеј» дејә бир сәс

далғаланыб кечди. Әтрафа да неч кәс јох иди, дәннәдә дә. Бәс бу сәс һардан кәлирди?! Тәәччүблә бир-биринә бахан ушаглар саһилә ирәлиләјәндә јенә «еһеј» сәси ајдынча ешидилди. Дајаныб әтрафа бојландылар. Неч кәс, нә инс, нә чинс!

— Бәлкә, гајаның далаһыннан кәлир?
— Ола билмәз.
— Бәлкә... бәлкә, Дүјмәдир?!
— Дүјмәдирсә, һаны?
— Доғрудан, һаны? Неч янда жохдур.
Ушаглар мүбаһисә едә-едә јолларына давам етдиләр, бир аз кетмишдиләр ки, јенә сәс ешидиб дајандылар.

— Еһеј... Чавид... Еһеј...
— Бу Дүјмәдир, онун сасидир!
— Дүздүр, охшајыр...
— Бәс һаны?

Сәс јенә ајдынча ешидилди:
— Еһеј, Чавид, еһеј...
— Оду, Дүјмә! — дејә Чәмилә севинч ичиндә гишгырды, — гајаның башында.

Чавид гајаја бахды, онун ән һүндүр јериндә гуш кими бапбалача көрүнән Дүјмә јенә онлары сәсләјир, әлини јелләјирди. Ора нечә дырмашыб чыхмышды? Бу ки мөчүзәјә бәрәбәрдири! Ағзы ачыла галһмыш Кәләнторин Һәсир папағы башындан дүшдә, ушаглар күлүшдүләр. О әјилиб папағыны көтүрмәк әвәзинә, јухарыја баха-баха:

— Бу, мәнәсыз гәһрәмәңлиғдыр, — деди.
— Јох! — Чавид она етираз етди. — Мәнәсыз дејил. Мүбаһисә гишырды ки, кимсә бәркдән гишгырды:
— Дүјмә јахыылды!

Һамы һәјәчанланды, гајаның башындан нәјнисә дијирләнә-дијирләнә, сәс сала-сала ендијини көрәндә Чавидин үрәји санчыды, аңчаг бирдән, лап јухарыда, Дүјмәнин димдик дајанмасы көзүнә дојди. Дигәтлә бахды, өзүдүр ки вар, Дүјмәдир! Нечә севинди! Кәләнтор папағыны јердән галдырыб, Дүјмә үчүн јелләмәјә башлады. Јухарыдан дијирләниб кәлән ири даш гајаның дибинә дүшүб галды.

Ушаглар гајаның арха тәрәфинә кечәндә, әтәк-ләринин саһилә ендијини, саһилдән исе бүтүн кеңшлији илә дәннзин ачыллығыны көрдүләр. Јухарыдан Дүјмәнин нечә дүшдүјүнә бахмаг истајәндә, ону гаршыла-рында көрүб һәм һейрәтләндиләр, һәм дә күлмәјә башладылар. Фикир вер һа, гајадан нә бөјүк сүрәтлә аша-

ғыя емишди; бир көз гырпымында! Дүмө һеч нә олмайбыш кими зирвәдән даныш, аданы, камиләри һеҗчә көрдүҗүнү һовосла һөһшмаг истәҗәндә Чавид ону сахлады:

— Јусиф муәллим сәндән никарандыр. — деҗә ачыгы-ачыгы данлады. — Ниҗә демәмиш жоха чыхырсан?

— Көзләдим, көрдүм һәлә көрпүҗә енаһ жохдур, она көрә кетдим. Билдим ки далымча кәләчәксиниз. һә, деҗин көрүм, дәнниздә фәвварә көрмүсүнүз?

— Фәвварә?! Јох...

— Нечә јәһни көрмәсиниз. Јаһындан кечмисиниз ки... Кәлин, кәлин сизә көстөрм.

Дүмө ири-ири дашларын үстүндән гуш кими һоппана-һоппана гаҗанын гәрб тәрәфинә гачды. Бүтүн ушаглар да далынча! Гаҗанын јахылгығында, аданын о бири саһил-линдән отуз метр аралыда, дәнниздә сулар фәвварә вур-урду. Күкнар формасындан галхан фәвварә јелкән кими шишиб, шәләлә кими ағара-ағара төкүлдү. Көләнтер «ој!» еләјиб, көзләрини фәвварәдән чәкмәдән һәсир палағыны башындан көтүрүб әлиндә ојнадырды.

— Нечә олуб ки, буну көрмәсиниз?!

— Чүнки о бири саһиллә кәлмишик.

— Белә деҗин дә! Мән дә мәттәл галмышам. Көрүр-сүнүз, нә көзәл фәвварәдир!

— Ниҗә көрә елә галхыр? — Чәмилә сорушду.

— Мән деҗә билмәрәм.

— Чавид, бәс сән?

— Мәнчә, дәннизин, о јериндә күчлү газ вар, сулары көҗә галдыр һәмнин газдыр.

— Ағлабатан чавабдыр. — деҗә Чәмилә Чавидә бахыб күдүмсүндү. — Ушаглар, јемәҗә кечкирик...

— Кедәк! — деҗә Чавид дилләнди. — Бәлкә, јенә бура гайтыдыҗ?!

— Ушаглар төләсдир. Бирдән Чәмилә Дүмәҗә бахды:

— Көҗнәҗин гана буланыб, нә олуб белә?

— Еһ, фикир вермә, бир аз чызылыб... Дизләрим дә... Кечиб кедәр. Гаҗадан дүшәндә јыхылмышам.

— Јахшы ки, јумаланыб, дәннизә дүшмәмисән.

— Өлү-зад деҗиләм ки!

— Јаралары һәкимә көстәрмәк лазымдыр.

— Јох, јох, бош шеҗир!

Ушаглар саһилдә таныш бинаны көрүб көзләринә инанмадылар. Дүнән естакада үстүндә олан бина инди адада, дәннизин лап ғырагында, онларын көзү өнүндә

гурулмушду. Јемәкхананын өнүндә ушаглары уста Дадаш гаршылаҗыб:

— Тез олун, тез олун! — деҗә төләсдирди. Кечин ичәри.

14

Чавид Дүмәни ардынча дартыб отаға салды:

— Назилә хала, әл-аҗағы чызылыб, бир бахын. — деҗә онун әлини бурахмадан јахына кәлди.

Назилә Дүмәнин голуна, аҗағына бахыб, башыны булаҗа-булаҗа, наразылыгыла деди:

— Неч сәндән көзләмәздим. Белә шеҗ олар? Бунлар бош шеҗ деҗил. Чоң чиддиҗир! Гаҗанын зирвәсинә чыхмаг гочагыгыдыр, анчаг белә јаралара лагеҗлик көстәрмәк ахмагыг. Гочагыгыла ахмагыг бир-бири илә тутмур. Көрәк өзүн кәләјдин. Чавид, бир бәрни су кәтир!

Назилә халаты кеҗини тибб чантасыны ачды:

— Кәл көрүм, — чангадан гатлаимыш төзләҗ күтүрүб, Дүмәнин аҗағыны, дизләрини тәмнзләмәҗә башлады. — Истәјирдди ки, ирин еләсин, һә?! Ај, ај, ај, көр нә гәдәр ган ахыб. Бир дамчы тоз, гум дүшсә, һеч билирсән нә олар?! Еһ, Дүмә, даһа нә деҗим сәнә?!

Назилә Чавидин кәтирдиҗи су илә чызылмыш, ганамыш јерләри тәмнзләдә, сонра спиртлә, јодла суртла. Чавид бир кәнара чәкилиб, Дүмәнин һәрәкәтләрини исләјирди, Билирди ки, јод јаралары јандырыр, анчаг Дүмә чынгырыны да чыхартмырды. Назилә халасы күлә-күлә:

— Өзүнү гочаг көстәрирсән, — деди, — јәһни сәни јандырмаҗ?

Дүмә чаваб әвәзинә бәркәдән күлдү.

— Јаман шеҗсән һа, Дүмә, голуну бәри вер көрүм, вај, вај, голун лап пис күнәдир ки! Дејсәсән, бөҗрү үстә јыхылмышсан! Голуну галдыр көрүм, ағрыҗыб еләмир, јахшы ки сынмаҗыб, чыхмаҗыб, аллаһа шүкүр сағ-саламатдыр, бохтин вар балам!

Чәмилә гапыны ачды:

— Јаралы гәһрәман өзүнү нечә һисс едир? — деҗә ичәри кириб Чавидин јаһында дајаңды, — уста Дадаш ашағыда бизә кино көстәрмәк истәјир.

— Урра! — деҗә Дүмә јериндән диң атылды.

— Нә едирсән, һәлә гуртармамышам, даҗан голуну сарыҗым, сакит ол көрүм, һә, бах белә. Кино гачмыр ки, нә олуб сәнә, гајнаҗыр һа...

— Чох да севинмә, Дүжмә... Киномеханик жохдур. Уста Дадаш да апаратын дилнин билмир...

— Киномеханик мән! Назилә хала, тез гуртар, кедим кинону ишә салым, сиз дә кәлин, киноја бахын...

— Бары мараглы бир лент вар?

— Билмирәм. — Чәмилә дилләнди. Уста Дадаш де-
дир ки, куја онда чохран галмыш мараглы бир лент
вар...

Кинодан сонра ушаглар һамысы јатмаға кетди. Сә-
һәр күчлү күләк галхды. Чавид јенә бинанын титрәмә-
синдән, выйылтыдан ојанса да, кәчән кечәдәки кими
горхмајыб, пәнчәрәдән рәс еләјән ағымтыл далгалара
бахды. Та үзә үфүгләрән башлајыб, бу адаја кими
кенишликдә агаран, титрәшән, ахан далгаларын һәрә-
кәтиндә мөһкәм низам варды, санки мин-мин гагајы еј-
ни вахта һәм батыр, һәм дә үзә чыхырды. Чавид горх-
дугуну һеч чүрә өзүнә бағышлаја билмирди, сәһәр дә-
низә баха-баха јенә бу барәдә дүшүрдү. Дүжмә исә
белә дејилди, һеч нәдән горхмурду. Елә бил онун ча-
нында горху һисси жохду. Бәс Чавид нијә онун кими ола
билмир?! Көрәсән, чәтин, горхулу вәзијәтә дүшсә, он-
да нечә олар, өзүнү нечә апарар? Бу суала чаваб вер-
мәкдә чәтинлик чәкирди. Бу сәјаһәтин хәритәсини тәр-
тиб етмәјә башламышды. Һәтта тәзә аданы көстәрмиш,
она ад да тапмышды: Алов адасы! Чүнки бир һәфтә
әрзиндә дониздән галхан бу алов нәтичәсиндә јаран-
мышды. Бәс инди олдуғлары аданын адыны һәр јердә
Зәбил көстәрмәк олмазмы?!

Гапы дејүлдү. Чавид буна инанмаг истәмәди. Ахы
бурда, дәнзин ортасында, бу сәһәр сүбһдән ким иди
гапыны дејән? Инана билмирди ки, ушаглардан кимсә
јухудан ојанмыш олсун! Гапы иккинчи дәфә дејүлдәндә
Назилә дә ојаныб көзләрини ачды. Чавид кедиб гапыны
ачаңда гаршысында һәјәчан ичиндә дајанмыш Кәлән-
тәри көрдү. Өзү дә һәјәчанланды:

— Нә олуб?

— Дүжмә жохдур.

— Нечә жохдур?

— Кечәни јанымда галмајыб.

— Јәгин, о бири ушагларын јанындадыр.

— Онларын да јанында дејил.

— Бәс... Бәс онда?!

— Нә билим...

Назилә гапыја јахынлашды:

— Горхмајын, — деди, — Дүжмә јәгин, капитанын ка-
јутунда раһатча јатыр. Онун фикрини чәкмәјин.

Һәгигәтән белә иди, Чавид кәмијә чыхыб, әмисинни
кајутуна јахынлашанда, матрослардан биринин јары-
чылпаг олдуғуну көрүб дајанды. Јарычылпаг адам пил-
ләләрлә сүрүшүб сүр'әтлә кәјәртәјә һоппанды. Онун да-
лынча бапбалача бир шеј сүр'әтлә пилләләрин үстү илә
кәјәртәјә дүшдү, сонра дәлә кими матросун чийинә
галхды. Матрос исә јаваш-јаваш әли илә ону јухарыја
галдырды. Јәгин ки, онун Дүжмә олдуғуну билдиниз. Ча-
вид мөчүзә көрүрмүш кими марагла бахырды. Дүжмә
голларыны ачыб, димдик һавада, матросун әли үстүндә
дајанмышды; сиркәки акробат кими! Күләк онлара ма-
не олурду.

Дүжмә Чавиди көрән кими орданча гуш кими һоппа-
ныб гаршысында јерә дүшдү.

— Сабаһын хейир! — дејә әлини узатды, — Көрүрсән,
нә јахшы идмандыр!

— Көрүрәм. Салам! — Чавид матросла да көрүш-
дү. — Бәс бизи никаран гојмағын нечәдир?

— Никаран нијә гојурам ки! Јәгин, Кәләнтәр һај-күј
гопарыб.

— Бәс нејләсин Кәләнтәр?!

— Бир дә ки, күнаһ мәнә олмајыб.

— Дүз дејир. — матрос Дүжмәнин кәмәјинә кәлди. —
Дүжән кечә уста Дадаш өз буруғуна кедирди. Ону јола
салдыдан сонра Дүжмә јаныныза гајытмаг истәјирди,
биз гојмадық. Даһа доғрусу, капитан гојмады. Бир дә
ки, Дүжмә кечән ахшам да капитанын кајутунда гал-
мышды. Бурда тәччүблү нә вар?

— Доғрудан? — Чавид һејрәтләнди. — Бундан хәбә-
рим жох... Нә әчәб Кәләнтәр һај-күј салмајыб?

— Билмәјиб, она көрә. Фөвварәјә бахмаға кедәчәк-
синиз, јохса жох?!

— Әлбәттә, кедәчәјик.

— Онда мәни дә көзләјин.

Белә күләкли күндә, адада гајаја тәрәф кетмәк ушаг-
лара дәншәтәли кәлди. Һамысы башыны әјиб јаваш-ја-
ваш ирәлиләјирди. Јусиф мүәллимин бир әли папағын-
да иди, онун дәјирми папағы дәрһал учурду. Кәләнтәр
исә һәсир папағыны гојмамышды. Јахшы да еләмишди.
Бу күләкдә нә папар?! Һава да сојумушду. Дүжмәнин һеч
вечинә дејилди, һамыдан габагда сүр'әтлә кедирди. Бе-
лә күләкли күндә фөвварәјә бахмаг, әлбәттә, она мараг-

лы көрүнүрдү. Калентар жүүрө-жүүрө келип тэнкнэфас она чатды:

— Неч илан көрмөмисэн?! — деди.

— Јох...

— Дүнөн бир нечэсн варды, бу күн неч бири дэ көзө дэјмир. Мээттэл галмышам.

— Јэгин, күлөкдөн горхурлар...

— Балкэ дэ... Илан нэ баша дүшүр күлөк нэдир, туфан нэдир... Ај Дүјмэ, ондан горхурсан?! — Јох, неч дэ горхмурам.

Фэвваројэ чатыб дајандылар. Дүнөнки фэвварэ нара-букүнкү нара? Тамам башга шөкил алмышды. Аҫапап күкнар инди көрлү кими кигат әјилмишди. Елэ бил бир аҫаҫ тән ортасындан сынмышды. Санки бир көнч бир кечөнни ичиндэ гочалыб бели бүкүлмүшдү. Дүнөн дибинэ төкүлөн сулар инди күлэни гувваси илэ парлаг мунчуглара черилиб, әтрафа сәлэләнирди. Күлөк бу дамчылары сахилэ гэдэр кәтириб чатдырырды. Јусиф мүөллим ән ахырда кәлиб ушагларла чатды:

— Марағлы фэвварәдир! — деди, — белэ фэвварәләр Хәзәр дәнзиндэ чохдур!

Сәһәр елэ көзөл хава илэ ачылды ки, һәр јан; дәниз, ада, үфүг, көј сакиттик, раһатлыг ичиндэ нэфас алып, ән узаг јер белэ ајдын нәзәрө чарлып, бу ајдынлыг үрөјә севинч кәтирирди. Кәми јаваш-јаваш јан алдығы көрүдөн араланыр, дәнизэ тәрәф истигамәт көтүрүрдү. Ушагларын неч бири ашағы салона дүшмөк истәмәри, көјртәдән адаја, дәнизэ бахырдылар.

Кет-кәдә ада кичилди, хал кими одлу вэ бирдән јоха чыхды. Инди кәминн дөрд тәрәфдән дәниз әһатэ етмишди. Чавид һәр тәрәфә баха-баха бир анылг кәминнин океанын ортасында үздүјүнү тәсаввүрүнэ кәтирди. Демәк, гаршыда мөчүзәләр көзләнилир. Хәјјалә елэ гапылмышды ки, архасында Чәмиләнин дајанмасындан хәбәри олмады. Чәмилә әлини астача чийиннэ гојанда диксинди:

— Горхдун?

— Јох, нијә горхурам ки? Көр нэ јахшыдыр, елэ бил дәнзинн ортасыдыр, әтрафда неч нэ көрүнмүр, үфүгдән башга...

— Һә, дүздүр! — Чәмилә һәр-тәрәфә көз кәздирди. — Һәгигәтән көзәлдир!

— Мәнә даһа ачығын тутмур ки?

— Һәлэ ки јох...

— Ахыр ки мәннилә барышдын.

— Сәһв едирсән, барышмамышам.

— Нечә? Барышмамысан? Нијә?

— Чүнки... Чүнки сәндән бәрк инчимишәм.

— О сөзә көрә?

— Һәм о сөзә көрә, һәм дэ мәктуба көрә...

— Һансы мәктуб?! — Нә тез јадындан чыхарырсан? Дүјмәнин бачымын

чибинэ гојдуғу мәктубу дејирәм. Ону сән көлдәрмәмишдин? Нечә дэ һоггалар чыхардыр. Һамысыны баша дүшүрдүм. Билдирдим ки, бурда нәсә вар.

— Белэ чыхыр ки, сән о мәктубу да охумусан?!

— Әлбәттә, охумушам. Күсдүјүм гардашын да бил-ләр. Көрүрсән, сән өзүн дэ хәбәрчилик едирсән!

Чавид тутулду, бир мүддәт сусуб неч нэ дејә билмәди, сонра Чәмиләјэ бахды. Сакитчә көзләрини һараса узагларла дикән Чәмилә:

— Саһил! — дејә бирдән чығырды. — Ора бах, Чавид!

Чавидин тутундуғу кечди, Чәмиләнин көстәрдији тәрәфә баханда, нәһәнк бир гаралты көрдү, елэ бил дәнзин ичиндэ дағ варды вә кәми ора доғру үзүрдү. Дәрһал таныды, чүнки дағын гаршысында нөггәләр гаралды. Бу нөггәләр бурулгар иди, демәк бир аздан Илич бухтасы ајдын көрүнәчәкди. Бу вахт Дүјмә:

— Чавид! — дејә ону саслады. — Чавид, кәл бура!

Көјртәнин о тәрәфиндә ушагларын әһатәсиндә әмсини көрән кими Чәмиләјэ сары дөнүб әлиндән тутду, дарта-дарта ушагларын јанына апарды. Дүјмә Чавидин гулағына пычылдады ки, «Губа» кәминсинн батдығы јерә апармағы капитандан хабис етсин. Чавид башы илэ разылыг верди. Капитан кителнин үст дүјмәләрини ачмышды. Илич бухтасыны әли илэ көстәриб деди:

— Јэгин ки, бухта сизә танышдыр. Истәјирәм ки, дәнздән Бакыјә бахасыныз. Бухтадан сонра о тәрәфә кәдәјик...

— Шувәлана кетмәк олмаз?

— Олар, вахт лазымдыр. Билдирәм, Чавид, «Губа» кәминсинн батдығы јери көрмәк истәјирсиниз. Бу, хәлән дөфәјә галсын.

— Һансы дөфәјә?! — Дүјмә дәрһал сорушуб наразылыга башыны булады. — Ахы... кәлән дөфә бурда олмайчагығ...

Капитан күлә-күлә она бахды:

— Пионер дүшәркәснә кетмәјәчәксиниз?! Бах, о вахты сизи апарарам... Сәз верирәм, капитан кими!

Кәмиһән Илич Бухтасы айдан көрүнүрдү; буруглар, өвлөр даглары этәктәринә гәдәр сәпәләнмишди, сәт тәрәфдә, дөшдә ағ рәнкли, шүшәбәндли сыра-сыра өвләр јашыллыг ичиндән баш галдырырды. Бухта амфи-театр кими учалыр, дөниз бу амфи-театрын сәһнас кими шыгланырды. Кәми һә бу сәһнәдән өтүб Бакыја тәрәф үзүрдү.

— Јарымада шәклиндә габага чыхан нәдир?! —

— Бөјүк Шых бурундур, бир дә кичик Шых бурун... онларын арасында һә гәдмн Шых кәнди. һәмнин кәндлә баглыдыр бу адлар. О јанда һә Бајыл бурундур... Онун јанындан кечиб, Наркин адасына доғру кәдәҗик...

Кәми буругларын, естакадаларын арасындан кечир, адаја доғру истигамәт алырды. Ада Зығ бурун илә Шых бурун арасында, дөһизин ортасында гаралырды. Кәми бу адаја јакынлашанда капитан деди:

— Буна инди Наркин адасы дејирләр. Әсл ады Бөјүк Зирәдир. 1723-чү илда Пјотр һәрби экспедиција кәндәрмишди Бакынын үстүнә. Үч кәми бу аданын јанында кәлиб дајанмышды. Кәмиләрдәки топларын ағзы Бакыја тәрәф тушланмышды. Бир нечә дәфә Хәзәрә кәлән, ону өјрәниб илк атласыны јарадан бөјүк рус сәјаһи Фјодор Сојмонов да бу кәминдә иди. Бу сәјјаһ әввәлләр дә Бөјүк Зирә адасында олмушду, әтра-фындакы сујун дәрлинлијини өлчүмүшдүләр. Башга адалары да өјрәнмишдиләр, хүсусилә Даш Зирә адасыны. Сонра Дөрбәндә кетмиш, фыргынаја дүшүшү, күч-бәла саламат галмышды. Чамаат кәмиләри көрүб саһилә топлашмышды. Өмүрләриндә белә шәј көрмәмишдиләр, она көрә марагла, һејрәтлә бахырдылар...

Кәми аданы доланыб Бакыја доғру истигамәт көтүрдү, кет-кәдә ада архада галды. Ушаглар һәм дөһиздән шәһәри көрмәк, һәм дә капитанын сәһбәтинин ардыны динләмәк истәјирдиләр. Анчаг кәми шәһәрә чох јакын кетмәди, чеврилиб лиманын јанындан кери дөндү ә саһиллә јанашы үзмәјә башлады. һөкүмәт еви, мейман-ханалар, фәвварләр, мейданлар, саһил бағындакы муһ-тәлиф ағачлар, көшкәр, фуникулјор, Гыз галасы, теле-визија гүлләси, дағ дөшүндә үст-үстә учалан бир-бир-риндән фәртли ағаппаг биналар. Бир бахышда бүтүн бурунлары көрмәк мүмкүн дејилди. Капитан өзү дә ушаг-лар кими сәһрләнишди. Елә бил Бакы пиллә-пиллә, бина-бина учалыб көјә галхырды. Елә бил шәһәрин ики

голу варды, икисини дә үзәтмиш, дөһизни гучагламышды.

— О вахт Бакынын саһилләри белә дејилди, — капитан сәһбәтинә давам етди. — Гумлу-дашлы, гајалы саһилләр гала диварларына гәдәр узаныб кедирди. Инди бурдан, — дөһиздән көрдүјүнүз Гыз галасыны да лә-пәләр дөјәләјирди. Саһилә топлашан чамаат бир дә көрдү ки, кәмиләрдән бәријә үч-дөрд гајыг кәлир. Он-лары горху бүрүдү. Бу заман галадан топ сәси ешидилди. Бу сәсин далынча, санки чаваб кими кәмиләрдән дә топ атәши ачылды. Чамаат даһа да горхду, һәмсы га-чыб галаја кирди. Бир дә көрдүләр ки, гајыглар саһи-лә јан алыб, ичиндән әскәрләр дүшүр. һәрби экспеди-сиянын рәһбәри кенерал-мајор Матјушкин әскәрләрлә бирликдә галанын дарвазасына јакынлашды. Палыд дарваза ачылды, онлар ичәријә — шәһәрә кечдиләр. Бакы һакими һүсејнбәј кәмиләрдән, топлардан горхду, ву-рушмағын мәнәсыз олдуғуну көрүб мүбәһисәсиз, топ-түфәксиз руслары галаја дәвәт етди. Чамаат бу әс-кәрләри јакындан көрүб тәәчүб ичиндә бахырды. Мат-јушкин өз дәстәсилә әјри-јүрү, дар күчәләрлә һүсејн-бәјин сарајына доғру кетди.

— Бәс сонра? — Кәләнтәр кәзләрини ојнада-ојнада марагла сорущуду.

— Сонра... Кенерал-мајор һүсејнбәјлә сәһбәтә баш-лады. Бөјүк сәјјаһ Фјодор Сојмонов да бош дајана бил-мәзди, чүнки Хәзәри өјрәнмәк лазымды. Инди, ушаглар, фикир верин, кәммиз Бајыл бурунча јакынлашыр. Ба-јыл бурундан бир аз аралыда, су алтында Сојмонов гүллә, дивар, бүрч көрдү. Хәзәр дөһизиндә, сујун ал-тында! Дивар учулушду. Булар һагғында Сојмонов илк мәлумат вериб. Демә, бурда бөјүк бир шәһәр вар-мыш! Әввәл бу шәһәр гуруда имиш!

Дүјмә бирдән сорущуду:

— Инди сујун ичинә кирсәм, о дивары, гүлләни көрә биләрәм?!

— Бирдән өзүнү атарсан дөһизә, Дүјмә, белә шәй-ләр еләмә, — дејә капитан күлдү. — Инди көрә билмәз-сән, әввәлчә, бунун үчүн һазырлыг лазымдыр, икинчи, о диварлары сөкүб дашлары, китабәләри чыхарыбылар.

— Кимләр?!

— Алимләр.

— Нијә?

— Нечә нијә?! Өјрәнмәк үчүн... Билмәк истәјирләр ки, бу нечә шәһәрди, нијә јоха чыхыб, нечә олуб бүтүн

бунлар. Халг арасында бу шөһәрнн адына Сәбајыл дедирләр. Сәбајыл шөһәри.

— Дәниз алтында нијә галыб?!
— Бу барәдә мұхтәлиф фикирләр вар. Мәнчә, ән дәгиг фикри Аббасгулу аға Бақыханов сөйләјиб.

— О кимдир? — Кәләнтәр соруду.

— Танымырсыныз?! Шаир, алим, философ... Кәләчәкдә өјрәнәчәксиниз. Аббасгулу аға Бақыханов дејиб ки, Сәбајыл тәбии фәлакәтин истичәсиндә суја гәрг олуб. Һәгигәтәи дә Хәзәрнн чөнуб сәһилләриндә күчлү зәләләр баш вериб. Бақыдан Салјана гәдәр олан әразидә шөһәрләр јерлә-јексан олуб. Чох күман ки, Сәбајыл да о вахт чөкүб вә дәннзин алтында галыб.

— Дивардан күтүрдүкләри дашлардан бир шеј өјрәнә билдирләр?!
— Бәли, бә'зи сөзләри охујублар. 600-дән чохдур бу дашлар, һамысынын да үстү јазылыдыр. Көрүрсүнүз, бу дәниз, бу адалар, гәгүндә нә гәдәр сирр сахлајар?! Бунлары өјрәнмәк, билмәк һәм дә сизин борчунузду.

Кәми бајыл бурнундан өтүб истигамәтинн дәннзин ортасына доғру күтүрдү. Гәрибә фит сәси ешидилди вә бу сәс ушағлары күнорта јәмәјинә чағырды.

15

Бир күн сонра «Хәзәр» узагдан јашыл чәмән кими көрүнән балача бир адаја јакынашды. Адаһын лиманы, көрпүсү олмадығы үчүн тахта пилләкән узадылды. Кимсә баркдән гышгырды:

— Ағ довшан, көрүн, нә гәдәрدير.

— Һаны, һаны?! Һеч көрмүрәм, — дејә Кәләнтәр көзләриннн дејә-дејә адаја бахды.

— А... доғрудан бу довшанлар һара гачдылар?!
Ушағлар јаваш-јаваш пилләкәндән дүшүб адаја чыхдылар. Демәк олар ки, һамы адада иди; тәкчә Назиләдән башга! Капитан да, Јусиф мүәллим дә, матрослар да! Бу вахт бир довшан һардаса пејда олду, Дүјмә ону тутмаг истәди, довшан бир ән ичиндә гачыб јоха чыхды. Бир көз гырпымы ичиндә ада довшанларла долду. Бу, елә көзләнилмәз олду ки, ушағлар өзләриннн итирдиләр. Тәкчә Дүјмәдән башга. Чохаданку досту, танышы кими довшанларын арасында дајанмышды, һеч бири дә оғландан горхуб гачмырды. Һәтта бири һоппаныб чийиндә әјләшди. Баһадур күлә-күлә:

— Дүјмә өзү дә довшана охшајар, — деди. — Бахын, ушағлар, онун нә јекә гулағлары вар...
Капитанын зарафатындан күлүшән ушағлар бир дә көрдүләр ки, сирк мејданында олдуғу кими, Дүјмә өзүнү довшанларын тәлимчиси кими сәрбәст апарыр. Довшанлар да сыраја дүзүлүб далбадал архадан һоппаныб онун чийиндә галхыр, сонра јерә тулланырдылар. Бу елә сүр'әтлә, ардычыллыгла, фәсиләсиз баш верирди ки, низам позулмурду. Бу ахын давам етдикчә, елә марағлы мәнзәрә јаранырды ки, бахан бир дә бахмаг истәјирди. Елә ки бир довшан јерә һоппанырды, һәмнн анда да, о бириси чийиндә галхырды. Һәм архада, һәм дә гаршыда бир-бириннн далынча дүзүлүб ирәлиләјән довшанларын чәркәси кәсилмәк билмирди.
Дүјмәнин чийиндән кечән довшанларын да бирдән-бирә јоха чыхмасы һамыја гәрибә кәлди. Елә бил кәз гырпымында јерә батырдылар. Бирдән Дүјмә гышгырды:

— Бу, тәкчә мәннм мәһарәтим дејил. Нәсә сирр вар.
— Сирр јохдур, өзүн дә елә довшансан! — дејә кимсә она чаваб верди. — Ојна, марәғлыдыр!
Ахырынчы довшан Дүјмәнин чийиндән һоппаныб кечәндән сонра, о да јоха чыхды. Ада елә бошалды ки, санки бајагдан довшанлар һеч јерли-дибли олмамышды. Капитан, ушағлары кәмијә сәсләди, онлар исә аладан ајрылмаг истәмирдиләр. Әјилб довшанларын кирдији ири јарыглара бахырдылар. Бири дә кәзә дәјмирди. Чавид күлә-күлә:

— Јәгнн, јатмаға кеңибләр, — деди.
Кәми фит вериб, ададан ајрылыб, јенә ирәлијә доғру сүр'әтлә кәдәндә көјрәтдән бахан ушағлары һејрәт көтүрмүшдү. Демәк олар ки, ағ довшанларын һамысы үзә чыхмышды, һамысы да кәмијә сары бахырды. Кимсә зарафат етди:

— Довшанлар бизә әл еләјир...
Онлар узагдан шималда јашајан ағ ајыллара бәнзәдиләр. Һамысы ајағларыны узадыб јан-јанашы әјләшмишди. Кәми узағлашыгча, бу ада да, довшанлар да јаваш-јаваш көздән итирди.

Кәми Астарја доғру кедирди, Чавид бир нечә ушағла әмисиннн бөјрүндә дајанмышды.
— Һара кедирки?!
— Кумани адасына. Инди бу ада јохдур.
— Јохдур? — Дүјмә ишым-ишым ишылдајан көзләриннн капитана дикди. — Бәс ора нијә кедирки?!
— Чүнки јериннн сизә кәстәрмәк истәјирәм. Бу ада 1862-чи илдә кәшф олунуб. Ону илк дәфә «Түркмән»

кәмисинин капитаны Михаил Николаевич Кумани тапыб. Адаја да онун ады верилиб: Кумани адасы. 5 дөфө вулкан пускүрүб, ада жараныб, сонра да итиб. Инди дә жохдур. Белө суалты адалар, гајалар Хозөрдө чохдур. Ким истәсә, суја кирә биләр, адалары, гајалары көрә биләр.

— Мән истәјирәм! — Дүжмә инамла дилләнди.

— Бу дөфә Кәләнтери мәсләһәт көрүрәм. — дејә капитан күлә-күлә она төрәф бахды. Кәләнтерин ранки гагды, көзләри дә шар кими фырланды.

— Јох... — дејә кәкәләди. — Дүжмә ки өзү истәјир...

Чавид әмисинин зарафат етдијини баша дүшүшдү, Кәләнтери бу чөтин вәзјјәтдән гуртармаг үчүн деди:

— Кәләнтер горхаг дејил, әми!

— Әлбәттә! — дејә Кәләнтер Чавидин мүдафиәсиндән өзүнә кәлиб чәсарәтләнди. — Әкәр лазымса...

Капитан әлини ирәлијә узатды:

— Дәниздә ишәрәни көрүрсүнүзмү? О ишәрәнин олдуғу јер Кумани адасыдыр. Диггәтлә бахсаныз, аданың ләк бојда үзә чыхмыш парчасыны көрә биләрсиниз. Одур, одур, јамјашыл.

Чавидә елә марағлы кәлди ки, дүмдүз суларын гу чағында јамјашыл ләк кими бир парчанын олдуғуна инана билмирди. Олур ки, көзүнү дәниздән чәкмирди. Бирдән ону көрүб деди:

— О, халы кими көрүнүр...

— Елә бил дәниздә халы үзүр...

Чавид үзүнү әмисинә тутуб соршуду:

— Онүн үстүндә дајанмаг олар?

— Әлбәттә!

Дүжмә капитанын гаршысында әскәр кими димдик дајанды:

— Ичәсә верин, о јерин үстүнә чыхым?!

— Вахтымыз јохдур, Дүжмә.

Кәми су алтында олан Кумани адасыны дөврә вуруб керижә гајытды, бир аздан адалар, санилләр, буруглар тамам итди, дөрд төрәф башдан-баша үфүгләрә гәдәр узанан дәниз олду. Дәнизи белә көрөндә һәмишә Чавидин үрәјиндә хош бир дују баш галдырырды. Инди бу дују варлығына һаким кәсјлдији бир вахта Чәмилә она јакынлашды:

— Көзәл дәнизмиз вар, дүздүр?

— Дүздүр.

— Нијә сојуг данышырсан мәннмлә, јохса инди сән күсмүсән?

— Јох, күсмәмишәм.

— Инанмырам. Әввәлки Чавид дејилсән, о күнкү мүбаһисәмиз јарымчыг галды.

— Мәнчә, јарымчыг галмады. Һәр шеј сәнә дә ајдындыр, мәнә дә!

— Бир сөз соршума истәјирәм. Әкәр узаг бир јерә кәшфијата сәни көндәрәсләр, өз дәстәнә мәни көтүрәрсән?!

— Көтүрәрәм.

— Нәјә көрә? Ахы мән о гәдәр дә гочаг дејиләм.

— Тәкчә гочағлыг аздыр, Чәмилә! Өзүнә мөхүсә ишин олар, бизә көмөк едәрсән, бә'зән ади бир иш дә гочағлыга чеврилә биләр. Бахыр һарда, һансы шәрәнтдә...

— Сәндән бир хәшишим вар, кәл бир даһа мүбаһисә етмәјәк, јакшы, Чавид?!

— Демәк, сән нә десән, мән «баш үстә» дејим, еләми?!

— Елә дә јох...

— Бәс нечә?! А... баша дүшдүм, мәннмлә барышырсан?

— Јох! — Чәмилә бу кәлмәни күлә-күлә, хүсуси вуруғу илә дејиб, үзүнү дәнизи сары чевирди. Чавид кәлмәнин мә'насыны истәдији кими јозду, бајаг дәнизә бахаркән, үрәјинә ахан дујунун үстүнә јени, хош дујуғу әләвә олунду. Инди дәниз даһа көзәл вә фүсункар иди. Шәфәгләр алтында өз мавилијини даһа парлаг кестәриб, тојдакы кәлини кими утанчаг-утанчаг күлүмсүнүрдү. Кәми арамаля узагда хал кими гаралан нөгтәјә долду ирәлиләјирди. Кәмидән он метр аралыда сулар чеврә кими ләпәләнди, бу ләпәләрин тән ортасындан бир баш үзә чыхды.

— Суити, суити! — дејә Чәмилә бәркдән гышгырды. — Көр нечә бахыр...

— Һаны, Һаны? — Чавид ону ахтарды, анчаг суити сулара батдығындан ону көрә билмәди.

Кәми јакынлашанда илк нәзәрә чарпан мајак олду. Ушағлары мајака бахан бир гоча гаршылады.

— Булда ким мәннмлә галар? — дејә гоча мөзә илә илк суалыны верөндә, һамы «мән» дејә әлини галдырды.

Гоча әввәл чашыб динә билмәди, сонра «ој!» дејә фәрәһлә гышгырыб, әлләрини көјә узада-узада:

— Афәрин, балаларым! Хош кәлмисиниз, мәнн тәкликдән гуртардыныз! — деди. — Бу һәвәс ки сиздә вар, мәнә бәсдир, елә биләчәјәм ки, һәмишә јанымдасыныз!

Саг олун, инди мән дө сизи гәшәнк бир шејә гонаг едә-чәјәм, даһа доғрус, жемишә... Жемиш дејирәм сизә, жемиш... Бу, күндә једијиниз жемишләрдән дејил һа... Мө'чүздәр, мө'чүзә...

Ушағлар бу сөзләр һагғында фикирләшәндә гоча һараса кетди, өзү бойда, ичи долу бөјүк кисә илә керп гәјтди. Кисәни онларын гаршысына гојуб мө'налы-мө'налы деди:

— Жемиш бу кисәни ичиндәдир. Көрүм, ону ким тапа биләр? Һә, өзүмү гочаг һесаб едән, ирәли дурсун!

— Еһ, ону тапмаға нә вар! — деди Кәләнтәр ловғаланды, — Горхурам ки, ичиндә жемиш олмасын...

Гоча она тәрә-тәрә бахды.

Дүмә јахынлашыб, әлини кисәни ичинә салды, ахтарды, аз галды өзү дө кисәни ичинә кирсин. Жемиши тапа билмәди. Соңра Чавид ахтарды, соңра о бири ушағлар! Жемиш нә кәзир, кисәни ичи гурумущ отла долу дур, вассалам.

Кәләнтәрин көзләри ишығланды:

— Әввалдән дедим ки, ичиндә жемиш јохдур...

— Јохдур дејирсән, а бала, — дејә гоча бу дәфә она тәрә-тәрә бахмады, көзләри парылдады. — Инди һамыныз фикир верин бу кисәни ичиндән бир жемиш чыхарым ки, дады-тәми, гоғусу дүнјада јеканә!

Әлини кисәни ичинә узатды, бир-ики дәфә гурдалајыб, узинсөв бир жемиш чыхартды, ушағлар арасындан «ој!» нидалары гоғду. Жемиш елә көзәл иди ки, нахышлары нәјә десән дәјәрди. Адам һеч әл вурмаг истәмирди. Санки јемәк үчүн јох, бахмаг үчүн јаранмышды. Ширинлијиндән чоғ јери ипчәликлә елә чатламышды ки, бу јерләр нахышларла бирләшмишди. Кәләнтәр наразылығла деди:

— Еһ, бу жемиш һеч мәнә чатмаз!

— Биринчи сәнә верәчәјәм. — Гоча күлә-күлә чибиндән бычаг чыхартды, илк назик дилими кәсиб јары бөлдү, јарысыны Кәләнтәрә узатды:

— Һә, бала, бујур, дадына бах!

Кәләнтәр балача дилини орасына-бурасына бахыб додагалты мызылдады:

— Еһ, буну јемәсәм јашхыдыр!

— Је, соңра даныш!

Дилимин о бири јарысыны Дүмә көтүрүб јемәјә башлады, бирдән хырда көзләри ишым-ишым ишылдады:

— Дојдум! — гышгырды. — Јаман ләззәтлидр!

Гоча исә арам-арам назик дилимләр кәсиб јары бөлдү, ушағларла пәјлајырды. Һамы жејиб тәрифләјирди. Дүмә дилимини јемәјән тәәччүблә, наразылығла бахан Кәләнтәрә деди:

— Кәләнтәр, кимә сахлајырсан бу дилими?

— Је, әнтигә шејдир, бал да јанында јаландыр!

Гоча бу заман Кәләнтәрә бахыб:

— А бала, — деди, — наһаг јемирсән. Бу жемишин јарысы галачаг, ону је, инан, жеј билсән, јарысыны тамам сәнә верәрәм. Бах, сөзүмүз сөздүр, һа!

Кәләнтәр буну көзләјирмиш кими, дилиминн һәвәслә жејиб гуртарды, коғпуз јанағлары шиши, чејнәје-чејнәје:

— Вер! — дејә һәрисликлә әлини гочаја узатды.

Гоча јенә бир дилим кәсди, јары бөлмәдән Кәләнтәрә узатды:

— Бујур, је! — деди. — Горхма, галан жемиш дө сәни дир.

Һамы дилими јејән Кәләнтәрә бахыб бу гәрибә јарышын нә илә гуртарачағыны көзләди. Кәләнтәр дилими јары сләмәнди дајанды, көзләри нә күнә дүшдү, шар кими фырланды, дајанды, соңра јенә фырланды, каһ әлиндәки дилимә бахды, каһ да ушағларә.

— Һә, нә олду?! — гоча күлдү. — Је ахыра кими...

Јох, дејәсән, Кәләнтәр даһа жеј билмирди. Даһа доғрус, көзү дојмадығы үчүн јемәк истәјир, садәчә олараг бацармырды. Гоча јердә галан жемиши дө Кәләнтәрә узатды:

— Ала, верирәм сәнә, сабаһ бөлүн, јејин!

Кәләнтәр һәвәслә ону көтүрдү.

— Балкә, кисәни дө верим, ичинә гојасан?! — Јох, истәмирәм, соңра кисәдән ону тапа билмә-

рик!

Ушағлар күлүшә-күлүшә, разылыг едә-едә гочадан арылыб аданын каһ дашыл-гајалы, каһ гүмдү саһилләрини долашыб, вахтилә пүскүрөн вулкан јеринә бахдылар.

Кәмијә миннәдә ахшам дүшүшдү. Ушағлар елә јорулмушдулар ки, Дуванны адасына чатан кими јатмаг үчүн тәләсдиләр.

16

Чавид јуху көрүрдү. Отлары дизә гәдәр галхмыш дөјирми бир адаја дүшүмдү. Отлар елә јашылды ки, илк баһарын јарпағлары кими! Она көрә бу отларын

үстү илэ гачырды, жох, учурду, ајагларыны жерэ елэ го-
журду ки, отлары ээмриди. Бир аз габагда исэ көрпө
зейтун агачларынын гоша чөркөсү хижабан кими узан-
дыгча узанырды.

Бу хижабана жахынлашан Чавид жаваш-жаваш ирәли-
ләжәндә, о бири тәрәфдән бир гызын кәлдижини көрдү.
Адада Чәмиләни көрдүүү үчүн елэ севинди ки, она до-
ғру үжүрдү. Көрдү ки, Чәмилә дө жүүрүр, сачлары чи-
жинлери үстүндө далга-далга атылыб дүшүр. Чавид да-
жанды, чүнки Чәмилә жоха чыхды, мәэтгәл галан оглан
һәжәчәнланыб вар сәилә ону чагырмага башлады.

Бу заман бир әл чийинләринә тохунду, дәрһал керн-
жә чеврилди вә женә гаршысында Чәмиләни көрдү. Чәми-
лә гәһгәһә чәкә-чәкә:

— Горхдун? — дејә сорушду.

— Јох, горхмадым...

— Һансы адаја дүшмүсән?

— Билмирәм.

— Бәс өјрәнмәк истәмирсән?

— Истәјирәм.

— Бура профессор Күл адына ададыр. Кәл, сәни
апарыб кәздирим. Хәзәрдә белә кәзәл ада жохдур. Јә-
гин ки, профессор Күл һаггында ешитмисән?

— Ешитмишәм, јахшы алим иди...

— Бу алим бизим Хәзәр дәнзини чох сеvirди, онун
һаггында китаблар јазмышды. Һәмишә дә мараглы фи-
кирләр сөјләмәјә чалышырды.

— Бу аданы кәшф едән одур?!

— Бәди! Буна көрә профессор Күлүн адыны дашы-
ыр. Көрпә зейтунлар бөјүјәндә бура нечә гәшәнк ола-
чак, билирсән?!

— Билирәм.

— Бурда пүстә, бадам агачлары да вар.

— Һарда?!

— Бу аданын о тәрәфиндә. Инди сәнә һамысыны қөс-
тәрәрәм. Кәл далымча.

Елэ ки зейтун агачларынын чөркәси гуртарды, бадам
агачларынын чөркәси башлады, сонунда дар бир јол
дәнзин ичинә доғру узанды. Јолун о тәрәфиндә дәјир-
ми ада варды, һәр ики дәјирми аданы бир-биринә ба-
лајан елэ бу дар јолду. Чавид бу јолла Чәмиләнин ар-
дынча кедәркән, бирдән дәһшәтли курулту голду, арха-
ја чевриләндә көјә бүләнд өлмүш алов сүтуну көрдү.

— Чәмилә, гач ирәли! — дејә чығырды, өзү дә Чәми-
ләнин далынча гачмага башлады. О бири дәјирми адаја

чатыб пүстә агачларынын алтында кизләндиләр. Бир-
дән алов сүтуну јериндән голду, шар шәклинә душду.
Елэ бил ки, үфүрүлмүш нәһәнк, гырмызы бир шар иди.
Учмага башлады, онларын башы үстүндән кечиб кет-
ди, һавая галхды, јаваш-јаваш кичилди вә ахырда кө-
рүнмөз олду.

— О нә иди?! — Чәмилә һәјрәтлә сорушду.

— Гыпгырмызы шар!

— Јәгин, вулкан пүскүрдү, еләдирми, Чавид?

— Јәгин. Башга нә ола биләр.

— Башымызын үстүндүн учан алов сәһрли һағыл-
лардакы халчалара бәнзәјирди...

Пүстә агачлары о гәдәр чох иди ки, мешә кими һәр
тәрәфи тутмушду. Чәмилә онлары кәстәрәиб сорушду:

— Хошуна кәлир?!

— Һә, кәзәлдир.

— Бу агачлар профессор Күлүн арзусудур...

Чәмилә бирдән кетди, пүстә агачларынын ичиндә кө-
рүнмөз олду, Чавид ону сәсләјиб ора гачды, бура гач-
ды, ахтарды, һәр јердә бир-бириндән кәзәл пүстәләр
көрдү. Әнчир агачларына бәнзәјон пүстәләр бүтүн ада-
ны башдан-баша бүрүмүшдү. Чәмиләни һеч јанда тапа
билмәјон Чавид бир дә көрдү ки, пүстә агачлары гәрибә
бир тәрздә, јаваш-јаваш рәгс едир. Кет-кедә бу рәгсин
ритми күчләнди.

Бирдән јухудан ајылды. Сәһәр ачылышырды. На-
зилә халасы јагағында јох иди. Һәјчәнла тәләсик ке-
јиниб ашагыја дүшәндә һамынын сәһәр јемәјинә јы-
ғышдығыны көрүб бир аз сакитләшди. Јемәк заманы
бәркәдән елэ курулту голду ки, ушаглар бир-биринә дәј-
ди. Кимсә гышгырды:

— Бинамыз учур...

Кәләнтер илдирым сүрәтилә өзүнү чөлә атды, бир-
ки ушаг да онун далынча! Јусиф мұәллим сакит-сакит:

— Горхмајын, ушаглар! — деди, — Короғлу кәмиси-
дир, бинаны апармаг истәјир. Нараһат олмајын, јемәји-
низә давам един, һәләлик үст мәртәбәләри сөкүб апа-
рыр, она кими биз дә гуртарарыг...

Ушаглар јемәјини гуртарыб ајага галханда Кәлән-
тәрни һәрәкәтини јада салыб күлүшүрдүләр. Кәләнтер
өзүнү һеч о јерә гојмурду, ләззәтлә гоғал јејир, онлара
бахыб күлүмсүнүрдү. Елэ ки һамысы бир јердә бинаны
тәрк етдиләр, үст мәртәбәнин олмадығыны көрүб, кә-
мидән узанан кранлара бахмаг үчүн ајаг сахладылар.

Кранлар фырланыб инди бинанын о бири хиссэлэрини көжө галдырды.

«Хэзэр» санилда онлары көзлөйрди. Кэлэнтэр Чавидини জানына кэлиб астадан деди:

— Биллирсөн, жең Дүмө жохдур.

— Јэгин, капитанын जानындадыр...

Кэмпјэ минэнде Чавид Дүмөни көрмөјиб бир аз горхду, Кэлэнтэр пычылдады ки, һај-күј салмасын, эмисиңе јахынлашыб Дүмөни сорешду. Баһадур гөһ-гөһө чөкди:

— Онун фикрини чөкмө, киши гырыгы, ијнө дејил ки итө, бир дө көрөчөксөн, һарданса үзө чыхды.

Чавид архајынлашыб, Дүмөни һарадан вө нечө үзө чыхачагыны сабирсилликлө көзлөмөјө башлады. Дүнөн ахшам һамы елө جورулмушду ки, јатмагдан башга һеч нө һаггында дүшүнмөди. Белө вазиијтдө бас бу Дүмө һара кетмишиди? Бир саатдан сонра кэми тәнһа бир буга јахынлашанда, ушаглар бир ағыздан:

— Уста Дадаш! — дејө ғышгыранда Чавидин үрөјиндө нэсө ғырылды. Ахы бурда вахтилө атасынын ишлөдији бригада варды. Эмиси ону габагчадан хэбэрдар етмөмишиди. Ахы буна сентијач да жохду. Кеч-тез бура кэлөчөјини билсө дө, бу Чавидө көзлөнилмөз көрүндү. Башыны галдырыб бир дө јухары баханда уста Дадашын জানында Дүмөни көрүб һейрәти икигат артды. Бу ушаг дејил е, шејтандыр, гушдур, оддур, нэдир? Төкчө буна Чавид жох, о бири ушаглар да, хусусилө Кэлэнтэр дө һейрөтлө бахырды:

— Ај Чавид! — дејө Кэлэнтэр көзлөрини һөмишәки кими ојнада-ојнада Дүмөни көстөрдү. — Көрүрсөн?!

— Көрүрөм, Кэлэнтэр, көрүрөм.

Дөмир пиллөлөрлө јухары галханда Чавидин варлыгыны көврөк кэдөр бүрүдү, дөшөмөјө ајагыны гојан кими ону Дүмө гаршылады, — кол, бурда дајан! — дејө Кэлэнтөрлө, Чөмлөнани जानына кэтирди. Сонра о бири ушаглары гаршылады. Бура кениш олмаса да мејдан кими иди, бу мејданын о тәрәфиндө уста Дадашын әтрафында бригаданын үзлөри дөјрми шөкилдө дүзүлүб јанашы дајанмышдылар. Елө ки Јусиф муәллим капитанла бирликдө галхыб, ушагларын जानында дајанды, уста Дадаш рапорт верирмиш кими габага кэлиб деди:

— Бизим бригадаја хош кэлмисиниз!

Сонра ғысача танышыг вериб, һаманы эсас бинаја дөвөт етди. Мејданла бина арасында зуинсов дөһлизө

бөзөјөн көрпү узанырды. Чөмлө көрүндө кечмөјө горхду. Бајаг уста Дадашын таныш етдији Мексика гөһрөманларына бөзөјөн Фироз ады кәч:

— Горхма, ај ғыз! — деди, — далымча кәл!

Чөмлө онун далымча келдөдө Кэлэнтэр дө үрөкләниб ирәли, чумду. Ашағыда дөнизи көрөлдө ону вәһимө басды. Чүнки бу көрпү титрәйрди. Одур ки мөһөчөрдөн мөһкөм тутду. Архадан кәлән Чавид јахынлашыб:

— Кеч, Кэлэнтэр, кеч! Горхулу һеч нө жохдур! — деди. — Дүмө о башла бизи көзлөјир.

Көрпүдөн о тәрәфдәки бинанын гаршысында гонаглар үчүн стуллар, һотта бир-ики һөрмө кресло гојулмушду. Ушаглар севинчлө бу стулларда әлөшөиб ајаглары алтында далгаланан учсуз-бучагысз дөнизи бахырдылар. Бу вахт бинанын күнчүндө дајанмыш бир гојун көрдүләр.

— Дөнизин гојунда, естакада үстүндө гојун!

Дүмө ирәли кәлди:

— Уста Дадаш бу гојуну бизим үчүн кәтирдиб. Гардашы кәндө јашајыр, истөјир ки, бурда бизө кабаб версин.

— Кабаб?! — Кэлэнтэрин көзлөри ишыгланды.

— Һө, кабаб! Уста Дадаш һәр шеј кәтириб, мангал да, ишилөр дө, көмүр дө...

Мексика гөһрөманларына охшајан Фироз, Чавидин гаршысында друб күлө-күлө деди:

— Чавид, сөниңлө чохдан танышыг, јэгин јадындан чыхыб. Мән атанын ән јахын көмөкчиси идим, сонра ону эвөз етдим, инди дө эвөз едирәм. Елө биллирәм ки, атан һөмишә мөнимләдир, бурдадыр, елө биллирәм ки, бу күн дө бизө гонаг кэлиб. Мән сөни көрдүјүм үчүн чох шадам, истөјирәм ки, бу достларыңла бирликдө бизим истриһәт отагымыза да гөдәм басысыңыз...

Чавид дәрһал ајага галхды, Фирозун көстөрдји отага кирәкән, јериндәчө дајанды, чүнки гаршы дивардан атасынын ири шөкли асылмышды, кэдәрли көзлөри она бахырды. Чавид бу шөкли көрөчөјини ағлына кәтирмөдији үчүн бирдөн-бирә сарсылды. Шөклин алтында атасынын ады, фамилијасы вө һаггында ғысача мөлумат варды. Көзлөри долду, јахшы ки өзүнү әлө ала билди, бахышлары Чөмлөнани бахышлары илө тоғгушду. Чөмлө дө кэдәрлө она бахырды. ғыз шөн әдасын-дан, шылтаглыгындан да галмады:

— һава јахыдыр! — деди. — Чыхаг чөлө, кәлин, кәлин...

Фируз исә гифасини дәјишиб онларын гаршысын-
да дајанды:

— Инди сизи буруғун јанына дә'вот едирәм, кәлин,
бахын нечә газырыг... һамыныз кәлин, ушаглар...

Јенә көрүдән, мејданан кечиб, о башда тахта һа-
сара алынмыш, башы булудлара учалан буруғун јанына
кәләндә көрдүләр ки, Дүјмә дөмир пиллэләрлә јухары
галхыр. Јусиф мүәллим нараһат олуб һирсли-һирсли:

— Дүјмә! — дејә гышгырды.

Уста Дадаш ону јенә сакит етди:

— Мүәллим, нараһат олма, мән ичазә вермишәм, ју-
харыда, кәлләчархда адамымыз вар... Дүјмәни ки јак-
шы таныјырсан, ондан горхмаға дојмәз. Ушаг дејил, од
парчасыдыр, од... Мән белә гочаг ушаглары чох севи-
рәм.

— Мән дә чыхмаг истәјирәм! — дејә Кәләнтәр уста
Дадаша баханда һамыны күлмәк тутду.

— Јары јолда галарсан Кәләнтәр!

— Бу бәләлә һара галхырсан?!

— Нијә галхмыр? — Уста Дадаш ону һәвәсләнди-
рмәк истәди. — Бујур, о пиллэләр, ә да сән. Галх, горх-
ма, бу анчаг хејирлидир. һә, нә дурмсан, гәтијјәтли
олмаг лазымдыр.

Кәләнтәр бу сөзләрдән руһланыб, һәвәслә пиллэләрә
доғру кетди. Јусиф мүәллим ону бурахмаға чәкинир, ан-
чаг уста Дадашдан да кечә билмирди.

Башына дөмир папаг гојмуш Фируз газма һаггында
ушаглары мә'лумат вердикдән сонра елеватору ишә сал-
ды, һәр јери уғулт тутду, елеватор јухары галхдыгча
боруну чыхардырды. Бу вахт кимсә гышгырды:

— Кәләнтәр... Кәләнтәрә бахын...

Кәләнтәр пиллэләрин үстүндә дајаныб нәдәнсә ба-
шыны әјиштиди. Көрәсән, нә олмушду? Ашағыда ону
сәсләдиләр, амма Кәләнтәр чаваб вермәјиб башыны
галдырды вә јенә аста-апта пиллэләри галхмаға баш-
лады. Фируз инди елеватору ашағы салырды. Ушаглар
мүхтәлиф суаллар верирдиләр.

— Бу гују чох дәриндир?

— Дәриндир. Мин метр газмышыг, һәлә бу гәдәр дә
газылмалыдыр.

— Нә вахт нефт верәчәк?!

— Лаја чатанда...

— Нә гәдәр чәкәр бу?

— Ики-үч ај...

Бу заман һамынын көзү јухарыда галмышды. Нөгтә

кими кичилмиш Дүјмә кәлләчархдан гышгыра-гышгыра
әл едирди. Јолун јарысында дајанмыш Кәләнтәр исә мә-
һәччәрдән мөһкәм тутуб јериндән тәрпәнимрди. Нә га-
баға кедирди, нә дә кери. Нијә дајанмышды, һеч ким
сәбәбини баша дүшмүрдү. Уста Дадаш:

— Инди һамынызы күнорта јемәјинә дә'вот едирәм! —
дејә өзү габаға дүшдү. — Кәлин, кәлин јемәк вахтыдыр.

— Бәс Дүјмә? — Чәмилә көјә бахды.

— Дүјмәдән никаран галма, одур бах, Кәләнтәр ин
јанындадыр, голуңдан тутуб.

Чәмилә јухары бахыб көрдү ки, Дүјмә Кәләнтәрдән
араланыб илдырым кими ашағы енир, елә бил ки адам
јох, дијирләнә-дијирләнә бир топ сүр'әтлә јерә дүшүр.
Бир аз кетмишдиләр ки, Чәмилә көзүнү ачыб јуман ки-
ми Дүјмә кәлиб онлара чатды. Бу нә гәрибә оғландыр!
Һамыны өтүб габаға кечди, Кәләнтәр һәлә дә пилләлә-
ри дүшүрдү.

Көрпүјә јакынлашанда онлары кабаб ији вурду, стол
һазырды, фәһлэләр ишшндән чыхарыб кабаблары ним-
чөләрә төкүрдүләр. Уста Дадаш баша кечиб, һамыны
јемәјә чағырды. Ушаглар севино-севино столун әтра-
фында әјләшдиләр. Дәнизин үстүндә, буруг јанында белә
мәчлисин дүзәлдилмәси онлара хош вә гејри-ади көр-
үндүјү үчүн тәәсиратларыны уста Дадашдан кизләт-
мәдиләр. Уста Дадаш ајаг үстә дајаныб, һамынын јер-
бәјер олмасына фикир верир, ушагларын һәр чүр гај-
ғысына галырды:

— Кабабы адәтән, мешәдә, дағ әтәјиндә, булаг ба-
шында јејирләр. Мәнсә бу күн орижиналлыг еләмишәм...
Дәнизин үстүндә тәшкил етмишәм. Гимјәт вердијини
үчүн сағ олун, балаларым, иштаһла јејин, ој, Кәләнтәр,
сәни унутмушуг, бујур, кәл көрәк... Нә көкә дүшмүсән...
Кәл, кабаб је.

Кәләнтәр бојуну бүкә-бүкә јакынлашыб фағыр бир
ушаг кими дајанмышды. Бөрк тәрләмиш, јанаглары гы-
зарыб пөртмүш, ағыр-ағыр нәфәс алыб әлләрини чибинә
гојмушду. Назилә ону бу вәзијәтдә көрән кими һәҗә-
чанла јериндән сычрады, јалығыны чыхарыб тарини
силә-силә «сојуг дәјәр, сојуг дәјәр» деди, көјнәјини дә-
јишмәсини мәсләһәт көрдү. Амма Кәләнтәр ин көзү ка-
бабларда галмышды. Еһ, Назилә нә һәјда, Кәләнтәр нә
һәјда! Јемәк ола, өзү дә белә ләззәтли јемәк, Кәләнтәр
ону гојуб көјнак дәјишмәјә гаҗмајачагды ки!

— Назилә хала, һеч нә олмәз! — дејә Кәләнтәр өзүнү
верди Дүјмәнин јанына. Ај көзүнә дөнүм, бах белә је

жөрлөр һа... Јохса ки, Чавид кими, Чәмилә кими... Бир-и ки тикә јејиб, кәнара чәклибләр. Машаллаһ, Кәләнтәр беш-алты тикәни бир ан ичиндә өтүрдү.

Назилә өз јеринә кечәс дә, урәјини јејә-јејә никаран бахышларыни Кәләнтәрдән чәкмәди. Бир аз кемиш, Кәләнтәрин белә гәрибә јемәји ону дә күлдүрдү.

Ајрылыг вахты јетишәндә Чавид јенә атасынын шәкли өнүндә бир аныг сүкүт ичиндә дајанды.

Кәми тәһһа буругун көрүсүндән јаваш-јаваш араланды, јухарыда һәм уста Дадаш, һәм Фируз, һәм дә фәһләләр дајаныб әлләрини јелләјирдиләр.

17

Булла адасынын һүндүр сәһилләри кет-кәдә ајдын нәзәрә чармаға башлады. Һава бирдән-бирә дәјишиб тутгунлашды, күнәш көрүнмәз олду. Аданын үстүнә кәдән кәми башга сәптә јүз тутанда ушаглары һәјәчан бүрдү. Капитанын үстүнә јүзјүрдүләр:

— Капитан! Капитан!

Баһадүр кәјутүндән чыхыб һәјәчанланмыш ушаглара сәкит-сәкит бахыб сорашды:

— Нә олуб?

— Кәми ададан узаглашыр.

— Горхмајын, узаглашмыр! — капитан сәкит-сәкит дилләнди. — Аданын лиманы о тәрәфдә, шималдадыр.

Бир аз кечмәмиш кәми јенә адаја доғру үздү.

— Көрүрсүнүз? — капитан стадиона бәнзәјән аданы көстәрди. — Нечә бөјүкдүр. Академик Аһиһ кечән әсрдә пүскүрән бир вулканы бу адада мүһәһидә едиб. Даһа доғиг десәм, 1859-чу илдә вулкан ахшам 11-дә баш верди. 20 доғиг әрзиндә алов сүтуну галхыб, сонра сөнүб. Бир дә сәһәрә јахын... тәзәдән башлајыб? Балыгчылар күчлү партлајышдан дөһшәтә кәлибләр, алов сүтүн кими учалыб, булд-булд јайылыб, әтрафа ири, олду дамчылар сәләләјиб, балыгчыларын чоһусу дамларын алытында кизләниб. Алов исе шар шәклиндә кәјә галхыб дөһизин үстү илә учуб, узагларда кәздән итиб.

Чавид бирдән-бирә бу сәһбәтдән чанланыб дилләнди:

— Әми, о шары мән јухуда көрмүшәм, дүнән кечә јухуда профессор Күл адасында идим, Чәмилә илә бирликдә. Пүстә ағачларынын арасында. Вулкан пүскүрдү, алов галхды, сонра гырмазы шар башымызын үстүндән учуб кетди.

— Сән Кук адаларыни дә јухуда көрүрсән? — дејә капитан зарафатындан галмады.

Дүјмә бәркдән гышгырды:

— Гара булудлар кәлир...

— О булудлар јағыш кәтирир. — дејә капитан әтрафы кәздән кечирди. — Јахшы ки, лиман узагда дејил.

Булудлар кет-кәдә сыхлашды, әтрафы чыскин, думан бүрдү, бунлар сүр'әтлә баш вердији үчүн һејрәт, шәһ-гыныг доғурду. Капитан јенә сәкит иди, әмрләрини, кәстәришләрини верә-верә зарафатындан әл чәкмирди:

— О гара булудлар чагырылмамыш гонаға бәнзәјир. Дүјмә, һүнәрин вар, гов булудлары...

Дүјмә јериндән елә сүр'әтлә сычрады ки, әмри ичра етмәк үчүн санки кәјә учачагды. Чавид диксинди, һәтта әлини Дүјмәнин чинјинә гојду ки, учмасын. Кәпитан бу һәрәкәтинә көрә Дүјмәјә рәғбәтлә бахды. Капитанын әмри илә һамай салона топлашды. Әввәл дамчы-дамчы төкүлән јағыш сонра елә күчләнди ки, тут учундан чых кәјә. Инди јағышдан башга һеч нә көрүнмүрдү. Ада елә бил јағышта јоха чыхмыш, күчлү шырылды әләми тутмушду. Һеч беш доғиг кечмәмишди ки, јағыш дајанды, һава азча ачылды. Һамай көрдү ки, кәми көрүнүн јанындадыр. Капитан инди кәмидән дүшмәк әмри верди.

Дүјмә биринчи дүшдү, лимандан азча аралыда, ики-мәртәбәли, шүшәли, јашыл бинаны көрүб гышгырды: — Евимиз кәлиб, бурдалдыр!

Һамай һај-күјлә көрпүјә дүшән кими бинаја сары гачды, чүнки кәјә јенә булудларла долмушду, һәр ан јағыш тәһлүкәси варды. Јахшы ки, јағыш јағмады, һәр кәс өз отағына чәкилмәјә һмкән тапды. Чавид Назилә халасынын бу һава кими тутгун олдуғуну көрүб:

— Бәлкә, јатмаг итәјирсән? — сорашды.

— Јох, јох, бу тәздән нә јатмаг?

— Нијә ганын гарадыр, хала?!

— Еһ зәһримара галсын һәр шәј, мәнә дејән кәрәк, бураларда нә кәзирсән, күл кими евим-ешијими гојуб, о ада мәним, бу ада сәнин... нә өлүмүм вар ахы белә јерләрдә?! Ај Чавид, сәнә бир мәсләһәтним вар, нә олур-санса-ол, амма әмин кими капитан олма, кәмидә ишлә-мә, јахшы?!

— Нијә, пис дејил ки!!!

— Нәји јахшыдыр, ај Чавид, кечәси јох, күндүзә јох. бәзән бир һафта евә кәлир. Бир һафта! Бәзән дә бир

ај! Вуруб кедир харалара, аллах билир, кэл, төк-төнһа отур көрүм, нечә отурусан? Сән өзүн шаһидсэн ки белә шөжләрә, нә гәдәр кәлиб јанымда галмысан. Бир кечә јох үч кечә јох, демөк олар ки, һәмшиш... Јахшы ки сән вардын, јохса бағрым партларды. Бунлар јадындан чыхыб?

Ахшам јемәјиндән сонра да Назиләнин тутгунлуғу кечмәди. Пәнчәрәнин гаршысында дајаныб фикирли-фикирли шырылты илә јаған јағыша бахырды. Чавид истәди ки, ону сөһбәтә тутуб башыны гарышдырсын.

— Хала, Антарктида һаггында ешитмисән?

— Нијә ешитмәмишәм. Бир сәјјаһ да, сәһв етмирәм-сә, донуб галыб орда?! һансы сәјјаһ?!

— Роберт Скотт!

— Һә, һә, дејәсэн, одур... Даныш, Чавид, нечә олуб ки, донуб галыб. Мараглыдыр. Јадымдан тамам чыхыб.

Чавид Антарктиданын чөнүб гүтбүнә јолланан Руал Амундсенни вә Роберт Скоттун экспедицијалары һаггында данышмаға башлады. Дүјмә гапыны ачыб, һәјчән ичиндә ичәријә кирән кими:

— Назилә хала! — гышгырды. — Кәләнтер псидир!

Назилә сакит көрүнсә дә, гејри-ихтијари әлини тибб чантасына узатды. — Көтүр Чавид, кедәк...

Сәси дә титрәди, һәјчәнланмасыны даһа кизләдә билмәди.

— Кәләнтер од кими јаныр, әлими алына вурдум, горхдум.

— Билирдим ки, ахыры белә олачаг, күндүз бөш јерә шүһәләнмәмишдим ки! Кәләнтер тәр ичиндәјди, орадакы дәннә... јахшы һава олса да, сојуг һеч нәјә бахмыр... бу да нәтичәси...

Отаға чатыб, Назилә Кәләнтерин јатдығы чарпајыја доғру кетди, јанаглары од кими јанырды. Әлини астача алына гојуб чөлд керә чөкди. Һәрарәтөлчәнәи голтуғуна гојса да, нәтичәсини көзләмәдән, тәччили дәрман ичиртди.

Чавид јатағын о башында, Дүјмә исә бу башында дајанмышды.

— Көрәсэн, она нә олуб, хала?!

— Јәгин сојугдәјмәдир, бу дәгигә, бу дәгигә, көрүм гыздырмасы нә гәдәрди! — Назилә Һәрарәтөлчәнәи Кәләнтерин голтуғундан чыхарыб бахды. — Чохдур, 39-у кечиб.

Назилә Кәләнтерә икинчи дәрман да верди, бир саат

сонра Һәрарәтини бир дә өлчдү, Һәрарәт инди хејли ашағы дүшмүшдү, буна көрә севиңди:

— Елә мән дејдирим, бәрк сојуг дәјиб, дәрман көмәк еләјир. Тәрләсә, гыздырмасы лап тез дүшәр.

Назилә она јенә дәрман ичиртди, бојуну, ајағыны спиртлә овхалады, үстүнү мөһкәм өртүб јатмасыны тапшырды. Дүјмәјә бахыб деди:

— Сән Чавидлә кет, мән дә бурда Кәләнтерин јанында галарам.

— Јох! — Дүјмә гәтијәтлә етираз етди.

— Нијә?!

— Кәләнтерин јанында өзүм галачағам!

Назилә Дүјмәнин бу чавабындан разы галыб ону гучаглады, бағрына басыб сачларыны тумарлады, оған исә гашабағыны төкүб дартынды, голлары арасындан чыхыб, кәнара чокылди.

— Нијә ачығына кәлир, Дүјмә, мән дә сәнин анан, охшајырам, әзизләјирәм, бурда пис нә вар ки!

— Истәмирәм! — Дүјмә јенә һирслә, гашабагла дилдәнди. — Белә шөжләрә өјрүшмәмишәм.

— Анан сәни әзизләјиб охшамыр?!

Дүјмә башыны ашағы дикиб узун мүддәт динмәди. Бир дә көзләрини галдырыб һәкимә баханда, јалварырмаш кими сакитчә деди:

— Анан һаггында һеч нә сорушмајын, хаһиш едирәм.

— Јахшы, Дүјмә, сорушмарам. — Назилә сарсылса да, пәрт олса да, ајаға галхды. — Кедәк, Чавид, гој Кәләнтер јатсын, мән дә кәлиб дәјәчәјәм. Бәрк тәрләсә, мәнә хәбәр вер. Һәләлик, Дүјмә! Бах, сәнә архајынам һа...

— Архајын олун!

Онлар гапыдан чыхмаг истәјәндә бирдән Дүјмә архадан гышгырды:

— Назилә хала...

Һәким керијә чеврилиб Дүјмәјә бахды, һәтта бир аз да горхдү:

— Нәдир, Дүјмә?!

Сүкүт чөкдү, Дүјмә нәсә демәк истәјирди, амма көзүнү јерә дикиб һәјчән ичиндә чырпынырды.

— Утанма, сөзүнү де, Дүјмә!

— Назилә хала, баяг кобуд һәрәкәт етдим... Она көрә мәнә бағышлајын...

— Бу нә сөздүр, сәнин хәтрини, билирсән нә гәдәр истәјирәм, ејиб јох, мән дә баша дүшмәлијәм ки, нијә белә етмисән, јахшы, Дүјмә?!

— Јахшы, Назилә хала!

Чавид отага гаҗыдан кими, халасынын сојунуб јери-
нә кирдијини, һеч нә демәдән үзүнү дивара тәрәф че-
вирдијини көрдү. Билди ки, бәрк инчијиб.

— Хала...

— Нәдир, Чавид?!

— Дүмәдән күсмәјин, бир аз гәрибә оғландыр, мән
дә бу дөфә ону баша дүшә билмәдим.

— Јәгин, ана олмагы бачармырам, Чавид!

— Јох, јох, Назилә хала, елә дејил.

— Бир дә ахы Чавид, Дүмәдән нијә күсмәлијәм?!

Баша душ, ондан күсмәк үчүн һеч бир әсасым јохдур.
Јат, оғлум, јат!

18

Чавид сәһәр ојананда халасынын хәстәнин јанындан
кәлдијини билб:

— Кәләнтер нечәдир? — сорушду.

— Инди јахшыдыр, гыздырмысы јохдур.

— Демәк, сағалыб.

— Гыздырмасынын дүшмәји һәлә сағалмасы демәк
дејил. Дур, келәк сәһәр јемәјинә.

Дүнәнки јағышдан сонра һава ачылмыш, көј булуд-
лардан тәмизләнишди. Нә чән варды, нә дә думан. Кү-
нәш һардаса кизләнишди, бәлкә дүнәнки јағышдан
горхуб узага кетмишди?!

Чавид јемәкдән сонра гапыны ачыб чөлә чыхды, аҗ-
апаг гагајы дүз үстүнә учду, әтрафында дөврә вуруб
кери гајытды. Сонра икинчиси, үчүнчүсү... Буна тәәччү-
ләнән оғланын һейрәти бирә-он арты. Инди о бири га-
гајылар да беләчә учуб онун дөврәсиндә фырланырды-
лар. Чәмилә чөрәк гырынтылары илә чөлә чыханда һәр
шәј Чавидә ашкар олду. Гыз гырынтылары сәпәләјән-
дә гагајыларын һамысы учуб кәлди, чоһусу да ушагла-
рын әтрафында фырланырды.

— Дүмә сәһәрдән онлара јемәк пәјләјыр. — Чәмилә
деди. — Әррәшибләр. Адамдан әл чәкмирләр.

О бири ушаглар да әләриндә чөрәк гагајылары сә-
ләјәндә бир һәнкамә гонду ки! Гагајыларын һарај-һа-
шири даһа да чоһалды, бу сәһнәни көрүб севинән
ушагларын да һај-күјү аләми бүрүдү. Елә ки ән ахыр-
дә Дүмә чыхды, гушлар јемәји дә унудуб балача оғ-
ланын дөврәсиндә, башынын үстүндә фыр-фыр фырла-
ныб учушдулар. Дүмә алгышлара баш әјән актјор ки-

ми разылыгла әјилди, гушлары саламлајырмыш кими
әлини галдырыб јелләјир, гагајыларын бу гәрибә, һей-
рәтамиз һорәкәтләринә күлүмсүнә-күлүмсүнә бахырды.
Кимсә сорушду:

— Кәләнтер төк галыбы?!

— Јох, Назилә хала јанындадыр.

— Аданы кәзмәк истәјирик, кәлин ушаглаар, бир јер-
дә кәзәк, Булла марагыты адаја охшајыр.

Һамы кетмәјә башлајанда, Дүмә јериндән тәрпән-
мәдди.

— Еј, Дүмә, бәс сән?!

— Мән Кәләнтерин јанында галачағам.

— Сәнсиз ләззәти јохдур, кәл, Дүмә, тез гаҗыда-
рыг...

— Јох, Кәләнтери төк гоја билмәрәм. Кедин!

Ада о гәдәр дә кәзәл дејилди, торпаг јол гәсәбәјә
доғру узанырды. Јолун һәр ики тәрәфиндә сәһил ачыл-
мышды. Лимандан јүз метр аралыда үстүнү от басмыш
дәјирми, балача бир ада варды, ејни илә узагдан сәмә-
нијә бәнзәјирди. Сәһилдән адаја торпаг јол узанса да,
јолун үстүндә көпүкләнән сулар ағарыр, үзүн хәтт јар-
анырды. Балыгчылар узунбоғаз резин чәкмәләриндә
аг јолла асанлыгла адаја кедиб-кәлирдиләр. Тап сәкни
һаваларда, сулар ләпәләнмәјәндә торпаг јол үзә чыхыб
әјдн көрүнүрдү.

Гәсәбәјә чатдылар. Идарә биналары, јатагханалар,
евләр... һеч кәс кәзә дәјирми. Санки бурада адај јаша-
мырды. Ушаглар бир-бирини үзүнә бахыб чышларини
чәкдиләр. Бу заман тахта бир евин гаршысында чейран
көрдүләр, дүзү, көзләринә инанмаг истәмәдиләр. Чей-
ран тәрпәнмәдди, сәкит-сәкит бахырды.

— һеч горхуб еләмир.

— Бәлкә, чейран һейкәлидир.

— Дүмә олсајды, чоһдан белнә атылмышды.

Чавид ушаглардан араланыб сүр'әтлә чейрана са-
ры кетди, чейран јенә јериндән тәрпәнмәди. Көзләши-
ләнән евдән узун, арыг, үзүнү түк басмыш бир киши
әлиндә түфонк һөвләк чөлә атылды, түфонки Чавид-
дә тушлајыб ғышгырды:

— Әлләр јухары!

Чавиди күлмәк тутду, кери чеврилиб достларына
баханда, онларын һәјчанландығыны көрүб өзүнү
итирди, амма јенә әлдорини галдырмады. Чүнки горх-
мурду вә буна бир нөв әләнчә кими бахырды. Дәрһал
кишијә тәрәф чеврилиб бәркән:

— Ушаглар горхурлар, — деди. — Түфәнки көтүр!
— Дедим, элләр јухары, јохса... — сәрт јоғун бир сәс курулдады.

Кәркин вәзијәт јаранды. Чавид һеч чүрә элләрнини галдырмаг фикриндә дејилди. Нә јахшы ки Чәмилә ирәлијә кәлиб, Чавидин јанында дајанды. Урәкләннб о бири ушаглар да бир-бир јахынлашдылар, көзләрини түфәнкли кишијә дикдиләр. Сүкүт узун чәкмәди. Чәмилә мейрибан бир сәслә дилләнди:

— Әми, нијә бизи горхузурсан?!

Киши түфәнки ашағы салыб гәһгәһә чәкди:

— Нә гоҗаг ушагларсыныз! — деди, сонра түфәнкли әлини јана тутуб, о бири әлини кәдә галдырыб, «Шаһ Исмајыл» операсындаки аријанын аһәнки илә охуду. — Һардан кәлиб, һара кедирсиниз?!

Чәмилә бир-ики аддым габага атыб, «сизин аданы ејрәнирик биз» дејә охујуб она чаваб верди. Киши бундан елә вәчдә кәлди ки, онлары фәрәллә сүзүб:

— О... — дејә элләрнини ачды. — Нә јахшы ушагларсыныз! — Евинин гапысыны көстәрди. — Бујурун, гонагым олуи, евим-ешјиин сизә гурбан! Бујурун, кечин ичәри...

— Сағ олуи, биз кәзмәк истајирик...

— Кәзмәк?! Мән һазыр! Гој түфәнки евә гојум, сизи һара десәниз апарарам. Ияанын, бу аданы мәнним киими билән икинчи адам јәгин ки, чәтин тапарсыныз.

Ушагларын фикрини көзләмәдән евә чумду, бир ан чәкмәмиш түфәнкисиз кери гәјитди, элләрнини јелләдә-јелләдә габага дүшүб кедә-кедә данышмага башлады:

— Һамы мәнни Дон Кихот чағырыр. Һеч кәсдән иичимирәм. Чүнки бир аз Дон Кихота охшајырам. Бир дә ки еишәјим јохду, амма чейранын вар. Ону да евини гаршысында көрдүнүз?! Дүздүрмү?

— Дүздүр.

— Бу адада чейранлар сүрү илә кәзирдиләр, сүрү илә... Һара бахсајдын, чейран көрәрдин. Кәлиб апардылар. Нијә?! Нә вар, нә вар, куја бурда шәраит јохду. Һамысы бәһәндәди. Јалвар-јахар икисини сахладым. Инди онларын сајы бешә чатыб. Бу ил бири дә дунјаа кәлмәлидир. Һәләлик адада беш чейран вар. Онларамон бахырам. Алаһын јазыг һейванлардыр, гузу ки ми сакит, фагыр, зәриф... А... бәс о бири чейран һаны, кәлмир далымча?! А... будур ки, бөјүрүмдә дајаныб, хәбәрим јох... Ушаглар, бахын, бу чейрансыз бир күнүм јохду. Мән она бағланмышам, о да мәнә.

— Бәс о бириләри һаны?!?

— Адада. Ким билир һара гачыблар, һарда кизләниблар.

— Онлары тапыб көрмәк олмаз?

— Чәтин...

— Дүјмә тапар!

— О кимдир? — Дон Кихот ушагларга һейрәтлә бахды. — Дүјмә, Дүјмә һа...

— Бизим јолдашымыздыр...

— Јәгин, сизин киими гоҗагдыр...

— Биздән он гат гоҗагдыр!

— О... Лан јахшы, олар мәнним достум! Санчо-Пансо әвәзиндә Дүјмә! Пис дејил!

Дон Кихот гәрбиб тәрздә ирәлијә јүјүрдү, дајаныб үзүнү ушагларга чевирди, елә гышгырды ки, һеч ким ирәли кәлмәсин, сонра бир ајағыны саға, о бир ајағыны сола гојду:

— Гулаг асын! — деди. — Мән инди бу аданын тәр ортасында дајанмышам. Сағ тәрәфимдәки ајағымы јән бәрк бәсандә, ада о тәрәфә әјиләчәк, сол тәрәфимдәки ајағымы бәсандә исе бу тәрәфә әјиләчәк. Бахын, дигәтлә бахын... Һә, ајағымы сағ тәрәфә басырам, ада инди әјиләчәк, амма о тәрәфи һүндүрә галхачаг. Башладым, көрдүнүз?!

Ушаглар Дон Кихотун гәрбиб һәрәкәтләриндән башга һеч нә көрмәдиләр. Бу бојда аданы јериндән тәрпәтмәк олар? Балача сал дејил ки, кәһ әјилә, кәһ галха! Инди Дон Кихот ајағыны сол тәрәфә гојдугу үчүн јенә ушаглары бахмага чағырыр, һәңгәтән аданын галхыб-ендијини елә инадырычы шәкилдә көстәрирди ки, буна лагејд галмаг мүмкүн дејилди.

— Һә, инди кәлин далымча!

Дон Кихот ушагларын јахынлашмасыны көзләјиб, јенә габага кедә-кедә:

— Иландан горхурсуиуну ки? — сорушду.

— О бири адада көрүшүк.

— Бу адада даһа чоқду. Бир вахт, јәни бизим әсрин әввәлләриндә илан гаршыга киими гәјнашырды. Инди азальб, јох дәрәчәсиндәдир. Бахын, балача бир илан бизи көрүб гачыр, чаныны гуртармаг истајир. Һәлә ки бөјүк иланлар гаршымыза чыхмајыб.

Гаршыда әтрафы балача, гуру, тиканлы кол-коллардан ибарәт бир тәпә көрүндү, тәпәјә чыхмаг үчүн дашлардан, кәрничләрдән, кирәмидләрдән сүнйи пилләкән дүзәлтмишдиләр. Ушаглар һәј-күлә јүјүрүб тәпәјә

галхдылар. Дон Кихот да дала галмады, онларын далынча гача-гача төпөжө чыхды. Лухарыдан гөсөбөжө бахдылар. Евлэр, жоллар, агачлар, лиман, дөңиз... Ада көминин бурну ким дөңизе кирмишиди. О бири кичик, сөмөнн кими жашыл ада узагдан судан чыхмыш, өзүнү күнө верэн гурбагаја бөңзөйрди.

Төпөдөн дүшүб Дон Кихотун көмөжи илө аданын сахиллөрини көзиб керн гајытдылар. Чејран бир аддым да олсун онлардан узаглашмырды. Нара кедирдилөрсө, сакитчө јаваш-јаваш көлөрдн. Ушагларын бөзиси эли илө башын тумарлајыр, бөзиси түклөрини сыгаллајыр, бөзиси дө јахынлаштыб ону диндирмөжө чалышырды. Кимсө ше'р гошмушду:

Eј һејрәтим, һејраным,
Көзәл-көјнәк чејраным!

Дон Кихот илк дөфө бу мисралары ешидиб, додагалты төкар едиб, лөзөттө кулды, «аһа» дејө башынын јыргалады, «мөн дө ону даһа белө чагырачагам». Ушаглар бинаја јахынлашанда Дон Кихот онлардан ажрылды.

— Көлин, гонағамыз олун!

— Ахшам көләчөјөм. Көзләјин мәни!

19

Ахшам јемөјиндөн сонра Чавид Дүјмөнин фикирли-фикирли көздијини көрүб она јахынлашды.

— Дарымырсан ки, Дүјмө?

— Јох, Көлөнтөрин башына пәрванө кими доланмышам, Назилө хала илө бирликдө. Көл, чыхаг һаваја. Гапыны ачыб чөлө чыхдылар. Узагда гөсөбөнни ишыглары сајрышырды, лиманла гөсөбө арасындакы мәсафө гатран кими зүлмөтө бүрүнүшүдү.

— Назилө хала мөндөн иңчимөјиб ки?

— Нијө иңчисин ки, Дүјмө?

— Ахы гачдым ондан... индијө кими мәни һеч ким о чүр өвизлөмөјиб.

— Бөс анан?

— Анам биздөн ажрылыб, башга эрө кедиб, дөрд-беш јашым оlanda...

— Бөс атаң!

— Атам ишдө-күчдө, орда-бурда... Инди дө атамла галмаг истөмирәм.

— Нијө?

— Атам евлөниб, тәзә арвад көтириб.

— Писдир?

— Мөним онунла ишим јохдур, онуи да мәнимлә. Күндө атамла далашыр. Нирсләниб атам да мәним үстүмө дүшүр. Ағына-бозуна бахмыр, бир бөһанә тапыб мәни шиллөлөјир... Төңгир едир... Јенө сәәби олса, мәни јандырмәз...

— Бөс нө фикирдәсэн?

— Нөлө билмирәм, јашым чатмыр, јохса ишлөмөјө кедәрдим.

— Төләсмә, Дүјмө, төләсмә. Охумағы бурахмаг олмаз. Иш һәр заман вар.

— Бөс гонағамыз һаны?!

— Нарадә олса, көлөр. Бир мәзәли кишидир ки... тајы-бөрабәри јох...

Узун ишыг золағы гаранлығы јарыб, бинанын үстүнө дүшдү, мотор угултусу аданын сүктуну позду. Бир ан кечмөмиңи угулту күчләнди, ишыг парылдады, једөјиндө гајыг олан бир мотосикл бинанын гаршысында дајанды. Једөкдө дө нө олса јашхыдыр, чејран! Мотосикл сөсини кәсэн кими чејран гајыгдан јерө атылды.

— Салам, ушаглар! — Дон Кихот мотосиклдөн дүшүб, — көлин, көмәк еләјин! — дејө о гајыгдакы ири сандығы кестәрди. — Сизө јахшы концерт верөчөјөм!

Чавид Дүјмөјө сары чевиләндө ону јанында көрмөди. Дүјмө чејранын белиндө иди, әјилиб башыны онун гөшөңк башына сөјкөмишиди. Ушаглар Дон Кихоту көрүб чөлө атылдылар, сандығы көтүрүб бир ан иңчидө бинаја арпардылар. Дон Кихот ичөри кирән кими чејран да онун далынча чумду, белиндө дө Дүјмө!

Бөјүк, ишыглы отагда Дон Кихот лап башда сандығы вө чејраны илө дајананда сүктү чөкдү. һамы бу отаға топлашмышды. Көмидөн матрослар да көлмишидөлөр. Демө, Дон Кихоту һамы таныјырмыш! Нәтта хөтө Көлөнтөр һөкимин ивәзәрәти алтында башы гыз кими јайлыгла сарыглы, адјала бүрүлү, достларынын јанында әјлөшмишиди.

Дон Кихот сандығын әтрафында бир-иңи дөфә доланыб ашағы әјилди, әлини сандығын гапысына узадыб, јаваш-јаваш ону ачыла, сонра гапағы галдырыб көнара чөкилди. Сандығын иңчидөн гаты түстү учалды, боғуг, курултулу бир сөс отағы титрәтди, демәк олар ки, чоғу горхуб диколди. Гаты түстүнүн далынча алов сөтуну галхды. Дон Кихотун әлиндө гылынч парылдады, гы-

лынчы бир нечә дөфә һәрләйиб алов сүтунунун ортасындан вурду. Лухары галхан алов ыгылыб шар кими шишди, яваш-яваш тавана галхыб учду. Дон Кихот ғылынчы бу шарын далынча гәзәблә һәрләжәндә шар гәфилдән партлады.

Бу сәһнәни көстөрмәклә һамынын һүсн-рәгбәтнин газанан Дон Кихот өзүнү бир аз дартыб о жан-бу яна кәзә-кәзә дилләнди:

— Мән сизә өз адада пүскүрән вулканы көстөрдим. Инди вулканын сүхурларыны көрә биләрсиниз, бују-рун, бахың!

Дон Кихот ғылынчыны сандыгын сағ күнчүнә вурду, бурдан конвейер чыхды, фырланыб дәйирми шәкил алды, сандыгын сол күнчүндән женә сандыга кирди, конвейерин үстүндә дә ишыгылы, парлаг сүхурлар! Конвейер сүхурлары көстәрә-көстәрә ики-үч дөфә фырланды.

Бундан сонра Дон Кихот өзүнү ушаглара тутду:

— Еј Дүјмә, һардасан, чых көрүм багага!

Дүјмә јериндән сымчрајыб бир ан ичиндә сандыгын бөјрүндә дајанды. Дон Кихот әјлиб сандыгын ичиндән агаппаг бир торба чыхарыб Дүјмәјә узатды.

— Ач торбаның агзыны!

Дүјмә торбаны ачмага башлајанда, һамы бөјүк маррагла, сәбирсизликлә көзләјирди. Елә ки торбаны ачды, узун бир илан сымчрајыб јерә атылды вә дүз Дон Кихотун үстүнә сүрүндү, сармаша-сармаша бојнуна доланды. Дон Кихот сандыга әјлиб, ғылынчла тохунан кими, ојнаг рәс һавасы ешидилди. Онын иланла гәрибә рәгси елә хоша кәлди ки, һамы мусигијә ујгун чәпик вурду.

— Дүјмә, сән нијә ојнамырсан?!

Дүјмә чиниләрнин атды, сонра Дон Кихота бахыб гәрибә һәрәкәтләрини јамсылајанда, илан сүрүшүб јерә дүшдү вә Дүјмәјә сармашага башлады. Чавид горхундан јериндә отура билмәди, ајага галхды. Анчаг достунун тәмкиннин итирмәдијини, Дон Кихот кими рәс етдијини, иландан горхмадыгыны көрүб сакитләшди. Аферин, Дүјмә! Еһ, чејрана бах, бајардан сакитчә дајанмышды, инди елә рәс етмәјә башлады ки, бүтүн ушагларын агзы ачыла галды. Јатыр, галхыр, ајагларыны инчәликлә ојнадыр, башыны елә тәрпәдирди ки, елә бил бојну јериндән үзүлчәкди. Чејран дал ајаглары үстә галхыб багаг ајагларыны Дүјмәнин чиниләринә сөјкәди. Илан, Дүјмә, чејран — үчү бир јердә елә мазәли рәс етдиләр ки, бу рәгсин сонунда курултулу алгыш голду.

Дон Кихот женә бир-ици нөмрә көстәриб, алгышлара баш әјә-әјә:

— Консерт гуртарды! — дејә һамыја разылыгыны билдирди. — Ушаглар, евимә гонаг кәлмәји унутмајын. Сабаһ сизи көзләјәчәјәм.

Јенә ушаглар сандыгы апардылар, мотоциклин једәјиндәки гаыга гојдулар. Дон Кихот ону өтүрмәјә чыханлара әл едә-едә мотоцикли һәрәкәтә кәтирди.

Чавид отага кирәндә халасынын јатдыгыны көрүб сәсизчә чарлајысына јахынлашды, сојунуб узанды. Демә, Назилә хала һәлә јухуја кетмәмишди.

— Дејәсэн, Дон Кихот јаман хошунуза кәлди?

— Гијамәтди, дүздү, хала?!

— Дүздү, елә бил сиркдәки чадукөрдир... Ондан да јахшы!

— Һамыдан чох мәни Дүјмә һејран етди.

— Аферин, гочаг оғландыр, иландан һеч горхмады.

— Хала, бу күн Дүјмәјә јазыгым кәлди.

— Нијә?

— Анасы јохдур.

Дәрин сүкут чөкдү. Хејли сонра Назилә халанын титрәјән сәси ешидилди:

— Нә вахт өлүб?!

— Өлмәјиб. Башга эрә кеңиб.

Јенә сүкут чөкдү. Бу сүкут узун чәкди. Чавидин сәбри түкәнди, нәсә сорушмаг истәјирди ки, Назилә хала өзү дилләнди:

— Инди һәр шеји баша дүшүрәм, Чавид, нијә Дүјмә елә һәрәкәт елади. Мәним дә она јазыгым кәлмәјә башлајыр. Һәјатда һәр шеј әксинәдир, еһ, һәрәшин бир чүр дәрди олур. Дүјмәјә баханда дејирәм ки, каш мәним белә өвладым олајды. Ону исә доғмача анасы атыб кеңиб. Мән һөвслә Дүјмәни евимдә сахлајардым, амма нә гәдәр јахшы бахсам да, анасыны әвәз елә билмәрәм. Һеч чүрә! Мүмкүн дејил. Нечә истәрдим... Јахшы, Чавид, јатаг...

— Кечән хејрә галсын, хала...

20

Ушаглар вулкан јеринә јахынлашдылар, Јусиф мүәллим онларын јолуну кәсиб деди:

— Дајанын. Даһа ирәли олмаз.

— Нијә? — Дүјмә јолундан галмаг истәмирди.

— Көрүрсән, торпаг нечәдир?

— Жумшагдыр. Мүөллим, горхулу дежил! — Дүмө ики-үч адым габага кетди. — Бахын, жерижирэм.

— Һуняри вар, бир аз да кет!

Дүмө аста-аста ирээлиэди, ийрми метр кетмишди ки, даянды. Чавид боркдөн гышгырды:

— Кери гаыт, Дүмө!

Һамы көрдү ки, Дүмө жаваш-жаваш жерө чөкүр. Бир гүш чалдижи илө счырады, аягларынын дэрин излэри торпагда галды. Јусиф мүөллим һајачанлы:

— Һә, нечәсэн? — деди, — мәнә инанмаг истәмәдин, бир аз габага кетсәјдин, һалын неча оларды?!

— Батардым.

Јусиф мүөллим стадион кими дәјирми, агаплаг саһәни көстөриб деди:

— Бахын, капитанын данышдығы, академик Абихин мүһәһидә етдижи вулканын жеридр. Бу бойда саһәдөн галхан алову тәсәввүрүнүзә котирин. Тәкчә алов дејил, палчыг, чынгыл, даш пүскүрүр, әтрафа јајылырды. Түстү дә бир тәрәфдән.

Вулканын жери чадар-чадар торпаг иди, сују чөкилиб гурумүш көлу хатырладырды. Ушаглар бу јерин дөрд тәрәфинә доланыб гәсәбәјә кери гајыдада, Дүмө дајаныб әлини көзүнүн үстүнә гојуб уаза бахды.

— Һә көрмүсэн, Дүмө?! — Јусиф мүөллим марагланды.

— Ики-үч чејран.

— Һаны, һаны? — ушаглар о истигамәтдә һа бахдыларса, һеч нә көрә билмәдиләр.

— Дүмөнни көзләри бинокл кимиدير.

— Мүөллим! — Дүмө јалвармаға башлады. — Ичәзә верин, о чејранлары бу тәрәфә котирим, достларым да көрсүн, сиз дә! Хәһиш едирәм...

Јусиф мүөллим разылыг верән кими о илдырым сүрәтилә гача-гача көздән итди. Һеч он дәнгигә кемәди ки, бир нечә чејран оларга тәрәф кәлди. Дон Кихотун сахладағы вә бәсләдији чејранлар иди. Гача-гача көлсәләр дә ушаглары көрән кими дајандылар. Дүмө дә архаларынча кәлиб чыхды.

— Афәрин, Дүмө! — дејә ушаглар ону тәрифләдиләр. Гөрибәдир ки, чејранлар онлардан ајрылмаг истәмирдиләр. Јусиф мүөллим чејранларга баха-баха деди:

— Биз чиммәјә кедирик, бәс онлар?!

— Јәгин онлар да чиммәји севириләр.

Дәһиз бу күн гејри-ади рәнкдә иди. Бу тәкчә мави

рәнк дејилди, һәм дә сары гырмызыја охшар рәнкләрин гарышыгыдан јаранмышды. Һаванын сакит вә исти олмасы һаманы чиммәјә һәвәсләндирди. Бунун үчүн ән мүнәсиб бир јер тапылды. Узун, көһнә естакада... Ушаглар естакаданын үстүндә сојундулар. Чејранларын да естакадаја көлмәси мараглы олду. Дүмө Јусиф мүөллимә бахыб деди:

— Көрүрсүнүз, Јусиф мүөллим, онлар да чиммәјә кәлибләр.

Һамыдан габаг Чәмилә суја тулланды, онун далынча Чавид. Чавид үзә-үзә гызга јахынлашан кими:

— Кәл, узага кедәк, — деди.

— Јох, чох үзә билмирәм. Горхурам.

— Горхма, мән ки сонни јанындајам.

— Батсам, нә едә биләрсән?

— Чыхардарам.

— О... күчүн чатмаз, Чавид! Һаһар јерә ловгаланма... Буи тәһис јухуда мәнн көрмәјиндән даныш!

— Сәни Күл адасында көрүшәм.

— Орасыны билмирәм. Һәгга вулкан пүскүрүб, гачыб пүстә ағачларынын алтында кизлонмишик.

— Соира да сәни итирдим, һа ахтардым, тапа билмәдин.

— Мән исә сәни һеч јухуда көрмәмшиәм.

Бирдән Чәмилә «ој» дејә елә бәркәдән гышгырды ки, чохунун диггәтини чәлб етди. Чүнки онларын икисинин арасындан бир баш чыхды.

— А... Дүмө! Бу сәнсэн? — Чавид исә күлдү.

— Чәмилә, дејәсэн горхдун?

— Горхдун да сөздүр. Сәни суити билмишидим. Ај Дүмө, белә еләмә дүрәјим һәлә дә јеринә кәлмәјиб.

— Дүмө бир дәфә мәнн дә горхутмушду.

— Вәј... саһилдән узагајыг, мән гајытдым. — Чәмилә саһилә доғру үздү.

Дәһиздән соира ушаглар Дон Кихотун евинә кәлдиләр. Гапыны Кәләнтар ачды. Мөһкөм кејинмишиди. Богазы да сарыглы. Һәкими дә јанында.

— Һарда галмысыһыз? — Кәләнтар килејләнди. — Сәһәрдән Назилә хала илә сизи көзләјирки. Бура билсинсиз нә јахшыдыр.

Ушаглар һәј-күлә ичәри кирдиләр. Дон Кихотун өзү дә онлары күлөрүздә гаршылајыб, «— хош кәлмысниз!» — дејә-дејә арыг, узун голларыны ачыб рафләрә доғру узатды. — Бујуруч, бахыи!

Бура, евдөн чох тәбиәт музејинә бәһзәјирди. Ири

бәрнинин ичиндә җамҗашыл бөҗүк дәннз гурбагасыны көрәндә ушаглар керн чакылдиләр. Нә бөҗүк агзы варды, ачанда бир каһа кими гараларды. Көзләри җумру аквариума охшайдырды. Нечә олрус тәрпәнди, бәрни-доки сулар аз гала ашыб даша чагды.

— Нә гәрбибә балыглардыр! — деҗә кимсә сәсләнди. Јан-јана үч аквариум дајанмышды. Бу аквариумларда мүхтәлиф чүр балыглар үзүрдү. Јарпаг шәкилли бир балыг аквариумун дибиндә иди, азачыг јухары галхыр, сонра јенә ашагы енирди. Ох кими узунсөв бир балыгы көрәндә ушаглар күлүшдүләр. Бу балыг о бири балыгларын арасындан узаныб кечир, каһ ашагы, каһ јухары милләнир, бир дәнгә бөлә сакит дајанмырды. Бә'зон чашыб башыны судан чөлә чыхарыр, сонра әјилиб сүр'әтлә өзүнү аквариума салырды. Ејни илә охлова бонзәјирди. Үчүнчү аквариумда исә иланбалыглар чох иди.

— Ушаглар, бура кәлиң! Гәрбибә илана бахын! — Чәмилә о јандан достларыны сәсләди. — Иланын башы елә бөҗүкдүр ки, елә бил күтүкдүр.

Шүшәли бир јердә гыврылыб јатан илан јека күтүк башыны бәдәнинин үстүнә гојмушду. Әждаһа кими һеј-бәтли, горхунч көркәми адамы ваһимәјә салырды. Башга шүшә алтында бир нечә көртәнкәл һәрәкәт едирди. Бирн бөҗүк иди, јарым метр узунлуғунда оларды, башыны галдырыб тәрпәнмәдән бахырды.

Дон Кихот шүшәли габларда зәли, гәфәсләрдә довшан, кирпи, дәлә, һотта түлкү сахлајырды. Ипәк кими јумшаг түклү, гызылы рәңкли гәшәнк түлкүнүн җамҗашыл көзләри ишыг сачырды.

— Дәннз тысабагасыны һардан тапмысыңыз? — деҗә Чавид Дон Кихоту сұала тутду.

— Белә гурбага бизим Хәзәрдә јохдур. Беш ил бундан габаг ону мәнә бир рус капитаны бағышлајыр. Нечә сахламагын гаддасына да өјрәдиб.

— Бәс јекә башлы илан!

— О илан да узагдан кәлиб. Түркмән алиминин һәдјјәсидир. Бу чүр илан тәк-түк олур. Һәмин алимин дедијинә көрә габаглар бу иланн бөҗүк нөвү вармыш! Јәгин ки, нағыллардакы әждаһалар елә бу иланларын өзү имиш!

— Бәс о торбаларын ичиндә нә вар?

— Адичә иланлар. Бир ајдыр һеч биринин агзыны ачмамышам.

— Бәс өлмәздәр?! —

— Јох, јатырлар...

Елә бу вахт нәсә бәркәдн шаггылдады, ушагларын башы үстүндән ганадларныны чырпа-чырпа ики гуш үчүб кетди, бир саниҗә кечмәмиш кериҗә гајытдылар. Отагын јухарысында гәфәсләр варды, бајаг шаггылдајан бу гәфәсләрин гапылары иди. Гушлар гәфәсләрә кирән кими јенә шаггашагла өз-өзүнә гапылар өртүлдү. Бир аз сонра башга гәфәсләрин гапылары ачылды, әввәлкинә бәзмәјәдн гушлар уцдурлар, фыр-фыр фырла-ныб јенидән өз јерләринә дөндүләр.

21

«Хәзәр» Булладан аралананда чәјранларын әһәтәсиндә дајанмыш Дон Кихотун узун, арыг голлары көјә галхмышды. Кәми сүр'әтинин артырдыгча, ушаглара елә кәлди ки, аданын бир тәрәфи јухары галхды. Дон Кихотла чәјранларын олугу тәрәф исә ашагыја, дәннзә батды. Узагдан Дон Кихотун узунлуғу хусусиән нәзәрә чарпырды. Елә бил узун бир ағач кет-келә кичилирди.

Ушагларын үрәјиндә кизли бир севинч доғмуш, һәлә үзә чыхмамышды. Чүнки көминин доғма сәһнә доғру кетдијини билирдиләр. Һеч кәс көјәртәдән чәкилмирди. Дүјмә фикирли, далгын бир һалда, һамыдан аралыда тәкчә дајанмышды. Чавид она јахынлашды:

— Һансы пионер дүшәркәсинә келәчәксэн?

— Очаг.

— Билирсән, бу дүшәркә һардадыр?!

— Билмирәм.

— Шүвәландә. Мән дә ора келәчәјәм.

— Доғрудан? — Дүјмә севинди, көзләри әввәлки кими ишым-ишым парылдады. — Онда «Губа» көмисинин батдыгы јери кендиб ахтарарыҗ. Јаһны, Чавид?!

— Мүтләг. Әмин сөз вериб ки, көми илә јанымыза кәлсин, бизә көмәк етсин.

— Ај чан, ај чан! — деҗә Дүјмә севинди. — Чавид, билирсән, Чәмилә дә бу дүшәркәјә кедир... Кәләнтер дә...

— Оңлар да бизә јахындан көмәк едәрләр...

Кәләнтер әлини дәннзә тәрәф узадыб гышгырды:

— Катер!

Узагдан бөҗүк бир сүр'әтлә катер кәлирди. Сулары јара-јара һәр ики тәрәфә фәвварә вурурду. Онуң әјилиб-галхан буриундә әзәмәтли бир адам дајанмышды.

— Уста Дадаш! — кимсә бәркәдн гышгырды.

Катер кәмиңә яхынлашып жанашы үзәндә, уста Дадаш ону сәсләпән, ғыштыран ушағларға баха-баха элини галдырып желләди. Катер кәминин жанындан кечип, ирәлиә кетди.

Узагдан доғма сәһил көрүнәндә кизли севинч дәрһал үзә чыхды. Намынһы, һәтта фикирли, далғын көркәм алмыш Дүмөнни дә үзү ишығланды. Дөнизин төмиз, сағ һавасындан, күнәшдән тәзә рәнк алмыш нечә-нечә үз анчаг сәһилә тәрәф чеврилмишди.

Бир аздан «Хәзәр» гәсәбә лиманына чатанда ушағларын һамысы сәһилә чыхмағ үчүн тәләсди.

КЕЧӘ ГАПЫ ДӨҮЛҮР

1

Ғышын сон күнләри сәрт вә соғук кечирди, санки ахырынчы күчүнү төллабый өзүнүн варлығыны көстәрмәжә чалышырды. Һәтта һәр јерә гар төкмүшдү. Лакин бу гар јерә дүшмәмиш елә һавадача әријиб јоха чырды.

Белә күнләрин бириндә Рәсул рајондан гајымдырды. Автобуса кечикдији үчүн јол ајрычындакы голлу-будағлы гогаг ағачынын алтында дајанып машын көзләјирди. Бурдан кәндләрә тез-тез мухтәлиф машынар кедирди. Бир аз кечмәмишди ки, бир јук машыны јахынлашып гогаг ағачынын јанында дајанды. Рәсул башыны галдырып сүрүчүә бахды.

— Шырран тәрәфдән кетмәјәчәксән? — дејә сорушду.

Сүрүчү күлүмсүнүб:

— Калин, әјләшин, доктор, — деди. — Истәсәниң, сизни лап өз монтәганизә гәдәр апарарам...

— Елә Шыррана гәдәр кетсәниң бәсимдир!

Рәсул галхып кабинәнин гапысыны ачып отурду. Ичәри балача олса да, исти вә раһат иди. Чәддәки ајаздан сонра Рәсула елә хош кәлди ки, чөнүб бир дә сүрүчүә бахды. Сүрүчү она таныш дејилди. Олдугча мейрибан, истиганлы, јарашығлы, гувәтли бир кәңч иди. Сүқан архасында исә даһа әзәмәтли көрүнүрдү. Елә ки, мейрибан-мейрибан күлүмсүнүрдү, көркәми, әзәмәти јох олуп итир, сәдә бир ушаға чеврилирди.

— Дејәсән, ишиниз вар?

— Бир-ики дәнгә, доктор, ләнкијәчәјик. Горхмајын, чох чәкмәз. Анчаг бир-ики дәнгә...

Дедији кими дә олду. Кимсә јахынлашып, сүрүчүә нәсә верди, о тәшәккүрүнү билдирип машыны һәркәтә кәтирди. Сүрүчү балача бағламаны бөјрүнә гојду. Машын гогаг ағачыны архада бурахып, һәр ики тәрәфи һәјәт-бача илә, бағ-бағатла, шүшәбәндли, ејаплы елдрәләр чәркәлонәни сәкит бир күчә илә ирәлиә кетди. Күчәдән сонра дәјирми мејданча ачылды, мејданчанын солунда, дәјирми ресторанын јанындан өтәң машын дағларға доғру јол алды.

— Ғыш тәзәдән гајдыр, доктор! — дејә сүрүчү јенә јағмаға башлајан гара ишарә вурду. — Адама хош кәлир...

— Бу гарын доғру узун олмур, јағмағы илә јох олмағы билинмир.

— Дағларын башында әримир. Дағ кәндләриндә ди-зә гәдәр гар вар. Кечән һәфтә лап һүндүр бир кәндә чыхмышдым. Елә көзәл гар јағырды, инаның доктор, машындан дүшүб ушаг кими ојнамағ истәјирдим. Күлөк јох, туфан јох, әтраф сәкит, лалә. Гар далбадал төкүр...

— Белә мәнзәрәлери мән дә чох көрмүшәм. Јахшы, бәс мәңи һардан таныјырсан?!

— Нечә јәһин һардан?! Сизни танымајан вар мәкәр?! Әввәла, атам хәстә оландә үстүнә кәлмишиниз... Сонра әскәр кедәндә һәрби комиссарлығда мәни тиббин мұәјиндән кечирмишиниз... Сонра да һаггынызда чох ешитмишәм. Һәм атамдан, һәм әминдән, һәм башга гоһумлардан, достлардан... Һәтта кеммиш һәјәтгыңыздан да хәбәриниз вар. Дилшад адлы һәјәт јолданыңыз олуп. Ғызыңыз Сүсән, оңун хәстәләмишәң, вәфаты... Бундан сонра Дилшаддан ајрылмагыңыз... Дилшад Бақыға кедиб, инди орда јашајыр. Бах, көрүрсүнүз, нә гәдәр мәлүматым вар...

— Гәрибәдир, бу мәлүматлары ким белә јајыр?!

— Чамаатдыр, данышыр, доктор. Инаның, һәр јердә сизин һаггынызда чох сөһбәт кедир... Сонра сизни сәғалтдыгыңыз Ајна илә әлағодар да сөһбәтләр ешитмишәм. Чамаат һәр шеји көрүр, доктор, һеч нә јајынмыр оңун ити көзүндән. Јахшыны јахшы көрүр, писи пис... нечә варса, еләчә... Чамаатың данышыгында јалан олмаз. Она көрә мәним дә сизә хусуси һөрмәтим вар.

— Миннәтдарам.

О күн рајонда Ајнаја раст олдум, сөзүн дүзү, бирдөн-бире таныја билмөдим. Нардан танымыш? Чохдандыр көрмүрдүм. Машаллаһ, жахшылашыб, гөшөңклөшиб! Эввөлки кими дежил. Онун рөһмөтлик эри Мэдәти дө жахшы таныжырдым. Чанлара дээн икидди. Мэни бир-ики дөфө өзү илә мешәләре аларыб. Елә јерләре кетмишик ки, ора һеч кәсин ајағы дөјмәјиб. Ондан сонра бир дөфө өзүм һәмнин јерә кетмәк истәдәм, кедиб тапа билмөдим. Мөдәдин өлүмү төккө Ајнаны јох, һаымызы јандырыб.

— Мән сәни биринчи дөфәдир көрүрәм.

— Ахы мәни һарда көрө биләрдиниз ки?! Ики ил әскәрликдә олмушам. Ондан әввәл дө кәнд ушағы кими ора-бура гачышам. Үч ајдыр ки, әскәрликдән гажытмышам. Совхозда ишләјирәм, көрдүјүнүз бу машыны сүрүрәм.

Гаршыда, јолда кимсә дајанмышды. Рәсул елә билди ки, кимдирсә машыны ахтарыр. Јох, елә дејилди, һәмнин адам јолун дүз ортасында дајанмышды. Сүрүчү әјләчи басды, машыны силкәләнди, јахынлашыб һәмнин адамын гаршысында дурду. О, долу, көдәрәк бир оғлан иди, көзләрини динмәдән сүрүчүә зилләмишди. Рәсул бир шөј анлаја билмәди, ахы онун нә фикри, мәгәди варды, нијә машынын габағыны кәсмишдир?! Сүрүчү тәмкинни позмадан јавашча гапыны ачыб дилләнди:

— Нә истәјирсән?!

— Сән Азәрсән?!

— Бәли, Азәрәм.

— Сәнинлә таныш олмаг истәјирлим.

— Бујур, таныш олаг. Бәс сән кимсән?!

— Тезликлә билмәксән! Һәләлик! — дејә көдәрәк кәң јолдан чәкилди.

Сүрүчү гапыны өртүб әјләшди, фикирли-фикирли кәңчин архасынча бахды. Тәәчүблә әлләрини сүканә узатса да, һәлә сүрмәди, нәјисә көзләди. Рәсул әввәл сүрүчүә, сонра јолдан узаглашан кәңчә тәрәф көз көздириб, бурда нәсә бир сиррини кизләндијини баша дүшдү. Јәгин ки, сирр һәр икиннә андди, вәссалам. Инди узагда, гырмызы рәңкли жигули машынын дајандығыны көрдү. Машында ики нәфәр варды, ичәридә әјләшиб һәмнин кәңчи көзләјирдиләр.

Азәр һирсли машыны јериндән тәрпәдиб сүр'әтлә сүрмәјә башлады. Бајагдан мөһрибан олан, сөһбәт едән бу кәңч бирдән-бирә гәзәбли ишрә чеврилди.

— Азәр, бир аз јаваш сүр!

— Горхмајын, доктор, әскәрликдә дө машыны сүр-мүшәм.

— Еһтијат икидди јарашығыдыр.

Машыны учурду, Азәр Рәсула бахыб сүр'әти јаваштыды, кәндә јахынлашан машыны мәркәзи күчәдән кечиб, јенә ачыглыға чыхды. Сонра даг әтәји илә ирәлиләди.

— Дејәсән, јолдакы оғланы танымадын?!

— Јох, доктор, танымадым.

— Онун һәрәкәтинин мө'насыны баша дүшдүн?!

— Бир азча. Мәни һәләләјир, хәбәрдарлыг едир...

— Јәгин, бир сәбәб вар.

— Һәләлик билмирәм, доктор!

Машыны ики јолун ајрычына јахынлашырды, Азәр машынын сүр'әтини азалдыб икинчи јола кечмәк истәјәндә Рәсул деди:

— Јухарыдан кетмәк ләзым дејил, ашағыдан, Шыррандан...

— Доктор, апарым мәнәтгәјә...

— Јох, јох, Азәр, Шырран дәрәсинин јанында дүшәчәјәм.

Бундан сонра сүрүчү машыны јенә әввәлки сүр'әтлә сүрдү. Гар каһ кәсир, каһ јенидән јағырды. Јолда онун изи-тозу да јохду. Ишым-ишым ишылдајырды. Санки күчлү јағыш јағыб јоллары јумушду. Јахынлыгда дағларын силсиләси көрүндү. Шырран дәрәси ачылды. Дәрәдәки ағачлар чылпаг будағларыны низә кими узатмышды. Дәрә, јол боју узаныб кедир, каһ дара-лыр, каһ кенишләннр, каһ да тамам итирди. Азәр сүр'әти јенә азалтды, чүнки кәндин јахынлыгындакы гајаја чатырды. Гар күчләмишди. Гәрибәдир ки, гајанын үстүндә дө галмыр, әријирди. Машыны дајананда Рәсул еһтирамла Азәрә бахыб әлини узатды:

— Сағ ол, оғлум! — деди. Гапыны ачыб јерә дүшдү.

— Сағ олуң, доктор, һәләлик!

Рәсул гајаја тәрәф јахынлашанда јухарыдан аста-аста енән Гәнирә мұаллимәни көрдү. Гәнирә мұаллимә ики илдир ки, Шырранда ашағы синифләрдә дәрәс дејирди. Институту тәзәчә битирмишди. Гајаја чатанда бирдән Рәсулу көрүб:

— Доктор! — дејә севинчәк олду. — Бу күн јанын-за икы ушаг кәтирмишдим. Јохдунуз.

— Салам, Гәнирә мұаллимә, рајона чағырмышдылар. Хәјир ола, ушаглара нә олуб ки?!

— Истәјирдим ки, бахасыңыз, мұајинә едәсиниз...

— Нә олар, сабаһ бујурун кәлин, истәсиниз мән өзүм дә кәлә биләрәм.

— Јох, доктор...

— Чохдандыр ки, мәктәбинизә кәлмирәм. Гаваларын гызмасыны көзләјирәм. Мүтләг кәлмәк фикрим вар.

— Бујурун, бујурун, јериниз көзүмүз үстәдир.

— Гәнирә мұаллимә, сизә рајондан кәлиб-кетмәк чәтин дејил?

— Инаырысыңызмы, доктор, елә өјрәшмишәм ки, мәнним үчүн адилошиб, бир дә ушаглари севмәјә башламышам, бу тәбиәтә алышмышам! Көзәлдир!

— Шәләләни көрмүсүнүз?!

— Хансы шәләләни?!

— Шырраны...

— Јох, хардадыр ки?!

— Будур, јолун үстүндә, бах, сары гајаја чатмамыш сола бир чыгыр узаныр, чыгыр дүз Шырранын үстүнә чыхыр...

— Доктор, мән һеч јерә дөнмүрәм, евдән дәрсә, дәрсән дә евә, вәссалам! Маршрутум беләдир.

— Ејби јох, гөј шәләләнин сулары боллашсын, ондә сәни апарарам, көрәрсән!

Гар даһа јағмырды, Гәнирә мұаллимә чеврилиб јола тәрәф бахды:

— Автобусум беш дәгигә кечкикр...

— Кәнд јерләридир, кечикмәји адәт һалына кечиб.

— Доктор, о дәфа Ајна кәлмишиди синфимә... Ушаг кими көврәлмишиди. Архада әјләшиди, гулаг асды, сонра һеч нә демәдән чыхыб кетди. Ону баша дүшүрәм, истәјир ки, јенә мұаллимәлик етсин. Рајон маариф шәбәсиндә јалварырам ки, мәнә мәркәздә дәрс версинләр. Ајна... өз јеринә гајатысн... Һәләлик јер јохдур. Ајна тамам сағалыб, доктор?!

— Әлбәттә... Руһи сарсынтылар чәкилиб кедиб. Дүзү, ону чохдандыр ки көрмүрәм. Беш-алты ај олар...

— Шикајәти јохдур. демәк, һәр шәј гајдасындадыр.

— А... мәнним автобусум... Сағ олун, доктор...

Рәсул онула сағолашды, автобуса миниб әјләшидикдән сонра Гәнирәнин әлини галдырыб јүнқүлчә јеләмәјинә бахыб чеврилди, јаваш-јаваш кәндә сары кетди.

Рәсул сары гајаја чатмамыш чыгыра јахыллашанда дајанды, шәләләни көрмәдән етүб кечмәк истәмәди. Бир дә көрдү ки, шәләләјә доғру кедир. Шәләлә ашыб-дашмырды. Әзәмәтли гајанын башындан дамчылар сүзүлүб төкүлүрдү. Мирваран кими дүзүлән бу дамчылар гајанын дивар кими гаралан синсиндән сүзүлүб-ашагыја јығылдырды. Арх кими балача бир гол јараныр, гајанын гуртарачагындан јарғана ахырды. Бу вахт өз адыны ешидән Рәсул әтрафа бахды, һеч кими көрә билмәди. Јенә ајдынча ешитди:

— Рәсул әми...

Гәрибәдир, бу сәс һардан кәлирди?! Рәсул гајанын һәр тәрәфинә нәзәр салды, һеч кими көрмәјиб, башыны јухары галдырды. Галдыран кими дә гајанын лап башында, дамчыларын сүзүлүдјү јердә, лап кәнарда бир оғлан ушағыны дајандығыны көрдү. Елә горхду ки, чүнки бир кичик сәһв оғланын башышагы кәлмәсинә сәбәб ола биләрди. Гышгырмаг истәди, горхудан сәсини чыхармады, оғлан бу сәдән диксиниб јыхыла биләрди. Әлини галдырыб јелләјә-јелләјә јухарыја галхан чыгыра тәрәф адымлады, бирдән оғланын кери чәкилдијини көрүб ајаг сахлады. Ај аман! Нечә горхмушду, јаваш-јаваш өзүнә кәлди. Башыны галдырыб бир дә јухарыја бахды, јох, ушаг итмишиди. Бирдән архасында сәс ешиниб чәнәндә оғланы көрдү:

— Рәсул әми, салам!

— А гирышмал, бу сәнсән?! Ај Зија!

— Мәнәм, Рәсул әми!

— Бәрк горхдум, ај оғул, ахы ордан јыхыларсан, ашағыны дә көрүрсән, дашылы, гајалы... Бәс нә тез белә дүшүб кәлдин, одсан, илдарымысан, нәсән?!

— Гача-гача кәлмишәм.

— Нијә евә кетмәмисән?!

— Еһ, бура јахшыдыр! Евдә дарыхырам, әми!

— Гәнирә мұаллимә бу күн нә кечиб сизә?

— Нағыл...

— Даныш көрүм мәнә...

— Узудур, әми... Билирсән, киминдир?

— Кимин?!

— Андерсенин!

— Нә, ешитмишәм. Кедәк бизә, Зија!

— Кедәк. Әми, сәһәр сүд ичдиниз?!

—Әлбәттә. Намигин кәтирдiji сүдү һәр күн ичирәм.

—Намиг кәтирмәјиб бу дәфә.

—Бәс ким?!

—Мән!

—Нә фәрги вар, ја сән, ја Намиг! Кедәк, мән дә сүдүн әвәзиндә сәни кабаба гонаг еләмәк истәјирәм. Әтим вар, мангала көмүр төкәрик, шишләр дә һазыр... Јахшы кабаб бишириб јејерик. Е'тираз етмирсән ки, јолдаш Зија?!

Ушаг Рәсулун оңунла белә данышмасындан хошу кәлдији үчүн разы һалда күлүмсүндү. Зија арыг оланды, илк бахышда зәиф, сьсга көрүнүрдү, һалбуки телә дејилди, зирәк, дирибаш вә күчлү олдуғуну тез кәстәрирди. Онлар шалаләнин јанындан галхан чығырла кетдиләр. Көндә чатыб мәркәзи күчә илә јох, дағын әтәјиндән кедән торпаг јола дөндүләр. Јол јохуш иди, галхдыгча көнд ашағыда овуч ичи кими ачылырды. Зија нағылы данышмаға башлады. Рәсул диггәтлә гулаг асмаға чалышыр, бә'зән көзү көндә саташанда фикри дағылырды. Бирдән Ајнаны узатқан көрдү, дәрһал ајаг сахлады. Ајна һәјәтдә ипә палтар сәрирди. Зија дајаныб оңун кәлмәсини көзләди, анчаг нағылыны јарымчыг кәсмәди:

—Әми, сонра билирсән, нә олду?!

—Нә олду?!

—Гулаг асмырсән, әми?!

—Нечә гулаг асмырам, Зија, гулагым сәндәдир, һә, даныш!

—Нијә дајандын, кәл, әми, мән дә даланы данышым...

—Һә, јахшы, кедәк...

Јәгин Ајна ону көрмәди, палтарлары сәриб, сүр'әтлә ејвана галхды, бир дәфә дә олсун, чебрилиб бахмады. Рәсул Зија илә јаваш-јаваш јохушу галхыр, Ајна һағында фикирләшпир, Зијанын нағылына да гулаг асмағы унутмурду. Јолу палчыг, зыг басмышды. Саламат јердән кечмәјә чалышырдылар. Мәнтәгәјә чатанда, Зија онун гучағындан дүшдү, Рәсул исә узунбогаз чәкмәнин галын палчыгыны тәмизләди. Гапыны ачды. Бу, бирмәртәбәли, ики отагдан ибарәт, пәнчәрәли, тахта бир бина иди. Гапы һәр ики отағы бирләшдирән балача дәһлизә ачылырды. Мәнтәгонин өзү дикдирдә олдуғу үчүн мәнтәгәдән даһа чох чографи стансияја бәнзәјирди.

156

Рәсул ичәри кирән кими әввәл мангалы, көмүрү һазырлајыб бинанын гаршысында гојду, шишләри кәтириб Зијаја верди ки тәмизләсин. Өзү исә әти дограды, сонра шишләрә кечирди.

—Әнтигә кабаб олачаг, Зија! Јахшы, евдә сәндән никаран галмазлар?!

—Јох, әми! Билирләр ки кәндәдәјәм.

Бир аздан һәр икиси сүфрә архасында әјләшмишди.

—Зија, анан нечәдир?!

—Он күндүр ки, јохдур...

—Һардадыр бәс?!

—Фермада...

—Бәс ушаглар, бачы-гардашларың?!

—Нәнәм галыр бизимлә...

—А... белә де... Дүзүңү де, кабаб ләззәтлидир, јохса јох?!

—Ләззәтлидир!!

—Дојунча је!

Рәсул шишләрә јенә әт чәкиб мангалын үстүнә гојуб гајытды. Зија тәәччүблә:

—Јенә јејәчәксән, Рәсул әми?!

—Јох, дојмушам, Зија...

—Бәс онда бунлары нијә гојдун?!

—Лазымдыр, Зија, лазымдыр!

Рәсул тәзә, исти кабабы чәрәкләрин арасына долдуруб, ағ кағыза бүкдү, Зијанын голтуғуна вериб деди:

—Гач ева, бачы-гардашларына чатдыр, гој исти-исти онлар да јесинләр! Тез елә, вахтын оланда, јенә јаньма кәл. Јахшы, Зија!

—Јахшы!

Зија бүкүлүнү голтуғуна вуруб илдырым кими гачды.

3

Гапы бәрк-бәрк дөјүлдү, Рәсул билди ки, бу Зијадыр, чүнки о, гапыны һәмишә белә һәвәслә, бәркдән дөјүрдү. Рәсул гапыја чыхды. Јаньлмамышды. Зија күлә-күлә саламлашды:

—Гәнирә мүәллимә кәлир...

—Бәс һаны?!

—Әми, јохушу галха билмир... Инди кәләчәк... Синфимиздән ики ушаг кәтирир. Биринин башында јара-лар вар... О бирниси бәрк өскүрүр...

157

— Сәнин өзүнүн шикажәти жохдур?

— Мәним?! — Зија бармагыны синәсинә гојду. —
Jох... Әми, һава тутулуб, дејәсән, јағыш жағачаг...

Елә бу вахт көј курулдады, Гәнирә мүәллимә ики ушагла мәнтәгәжә јахынашды. Рәсул онылары гаршыла-
жыб горха-горха көј бахан ушагларын әлләриндән тут-
ду.

— Тез олун, кәлин, дејәсән, јағыш жағачаг...

Онлар тәләсдиләр. Гапыдан дәһшәтлә кечдиләр. Рәсул
јан отагы кестарди. Бура тибб мәнтәгәсин иди, сәлигә-
сәһман дәрһал көзә дәјирди. һәр јер; столун үстү дә,
узуңсов тахт да, стулар да, һатта балача күрсүләр дә
тәһиз агла өртүлүмшүдү. Узуңсов тахт ортада гојулмуш-
ду. Гәнирә мүәллимә марагла отагы нәзәрдән кеңириб
Рәсула тәрәф чеврилди.

— Әсә тибб отағыдыр.

— Вәјәннисниз?!

— Әлбәттә, хошума кәлир.

— Бујурун, әләшин, балаларым јахына кәлин.

Рәсул әввәлчә солгун сифәтли, горхаг арыг оғланы
јанына чағырды. О, Гәнирә мүәллимәјә сығыныб јерин-
дән тәрәнмәди.

— Гәнирә мүәллимә, палтонузу чыхарың...

Рәсул ондан палтосуну алыб, гапынын архасындакы
асылгандан асыб отага сары чевриләндә, бојну готаз-
лы, гәһвәји рәңкли јун палтарда Гәнирә мүәллимәнин
дајандығыны көрдү.

— Нә гәшәнк палтарын вар, — деди. — Сәнә чох ја-
рашыр.

— Саг олун, доктор, тәзә алмышам.

Сонра столун јанында әләшин, бајагкы солгун сиф-
әтли оғланын голундан тутуб јанына чәкди:

— Һә, де көрүм, адын нәдир?!

Ушаг башыны ашагы диксә дә, алтдан-алтдан фелд-
шерә бахырды. Гәфилдән елә дәһшәтлән бир курулту
гопду ки, Рәсулун өзү дә дик атылды. Көј курулдады.
Елә бил евин дамына нәсә ағыр бир шеј дүшдү. Хәстә
оғланын көзләри ириләшди. Гәнирә мүәллимәнин јан-
нында дајанан икинчи оғлан да горхмушду. Тәкчә Зи-
јанын һеч нә вечинә дејилди. Күлә-күлә бахырды.

Рәсул оғланы муәјиндән кеңирди, фенодескопла дин-
ләди, богазыны жохлады:

— Гәнирә мүәллимә, — дејә мурачиот етди: — Онун
чијәрләринә бәрк сојуг дәјиб. Кәрәк вахтында хәбәр
еләјдиниз. Ејби јох, инди дә кеч дејил. Ону хәстәха-

наја апармаг лазымдыр. Көндәриш јазарам, күнү са-
бајдан... Он-он беш күн јатаг режими, муәличә, вәсса-
лам, јенә әввәлки оғлан олачаг. Валидејнләринә хәбәр
верин.

— Ата-анасы јохдур, бибисинни јанында галыр,
онун иши башындан ашыб-дашыр, өзүм кәрәк апа-
рым...

Рәсул кәһ оғлана, кәһ да Гәнирә мүәллимә бахыб
бир шеј демәди, јенә дәһшәтлә көј курулдады, бу дәфә
бајагкындан да күчлү олду, сонра бир анлыг һава
ишыланды.

— Шимшәк чахды! — Зија севинчлә гышыгырды.

О бири оғлан јахынашды Рәсулун гаршысында да-
јанды. Долу, гырмызыјанагы, тотуг бир оғлан иди.
Рәсул онун башыны жохлады, һәр тәрәфдә јара варды.
Зија фыр-фыр фырланыр, бир јердә гәрар тута билмир,
кәһ пәнчәрәдән бахыр, кәһ гајыдыб дејирди:

— Ады кечәлди. һамы ону кечәл чағырды.

— Наһар јерә! — Рәсул Зијаја бахды. — Кечәл-зад
дејил, инди әмиси ону сағалдачаг, елә гәшәнк сачла-
ры олачаг ки, Зија, сәнин сачларын кими! Адын нә-
дир, оғлум!

— Искәндәр.

— Афәрин, јахшы адын вар, һә, инди кечәк о бири
отага, бир аз динчәләк, сонра јенә кәләрнк бура...

— Јенә кабаб биширәчәксән?! — Зија сорушду.

— һәр күн кабаб олмаз, Зија... Инди сизә чәј верә-
чәјәм.

О бири отагда, стол үстүндә самовар гојулмушду,
мәчмәјидә бир нечә стәжан, мүрәббә, гәнд, гагыглар
варды. Рәсул әввәлчә Гәнирә мүәллимәни, сонра ушаг-
лары дә'вәт едиб јанашы әләшдириди, сонра јенә стола
мүхтәлиф јемәли шејләр дүздү. Гәнирә мүәллимә:

— Доктор, бу нә зәһмәтди! — дејә пычылдады.

— Мәнә хошдур, Гәнирә мүәллимә! — дејә Рәсул са-
мовардан чәј сүзүб пәјладды, өзү дә башда әләшди. —
Бујурун ушаглар, Гәнирә мүәллимә, утаныб еләмәјин,
елә билни ки, өз евиниздәсиниз. Зија, достларына јах-
шы хидмәт елә. Бу нәдир, өзүн јејирсән, һеч јолдаш-
ларыны көрмүрсән, ахы онлар утанырлар.

Јенә көј курулдады, шимшәк чахды, јағыш жағмаға
башлады, кет-кедә күчләнди. Гәнирә мүәллимә горха-
горха пәнчәрәјә тәрәф бахды:

— Вај, мән нечә кедәчәјәм...

— Горхма, мүаллимә биздә галарсыныз! — Зија дилләнди. Евмиз узаг дежил, јахындадыр...

— Саг ол, Зија, саг ол!

Ушаглар пәнчәрәни тајбатај ачдылар, ичәријә хош, тәмиз, ылыг бир нава ахыр, ири-ири дамчылар сычра-ырды. Онлар шәнләнир, күлүшүр әлләрини јағыша тутмаг үчүн чөлә чыхарырдылар. Рәсул үчүн бүтүн булар о гәдәр хош иди ки, өз дәрдини, кәдәрини нуут-мушду, һәм ушагларә, һәм Гәнирә мүаллимәјә бахыр, үрәјиндә баш галдыран исти бир дүјү илә нәфәс алырды. Гәнирә мүаллимә чајыны ичә-ичә сорушду:

— Доктор, јәгин, тәк јашајырсыныз!

— Бәл, тәкәм.

— Бәс нә әчәб... — далысыны дәмәјиб сусду...

— Тәлејим белә кәтириб, Гәнирә мүаллимә. Наразы дејиләм. Кәндләрдә јахшы адамлар чохдур, һамыја әлиәмдән колән кәмәји етмәјә чалышырам. Беләчә күн-ләрим кеңир...

— Һәр һалда, доктор...

— Баша дүшүрәм, чәтиндир, Гәнирә мүаллимә. Һәр адамла јашамаг олмур, мүнәсиб адам исә ја јохдур, ја да баш тутмур...

— Доғрудан чәтиндир, доктор, о дәфә мәнә көрә елчи көндәрмәк истәјирдиләр бизим сәв. Танымрам, билмирәм кимдир, нәчидир, нечә адамдыр, разылыг вермәдим. Соңра оғлан өзү мәнә јахынлашды, бир аз сөһбәт едәндән соңра көрдүм ки, бизимки тутмаз, ачыг фикрими дедим. Доктор, сизи јахшы баша дүшүрәм. Бир дә тәлејин гисмәтиндән гачмаг олмур.

— Рәсул әми! — Зија бәркдән гышгырды. — Јағыша бах!

Бу јағыш дејилди, күчлү лејсан иди, сел-су әләми күтүрүшдү. Гәнирә мүаллимә горхуб пәнчәрәјә јүјүрдү, Рәсул исә сәкитчә онун архасында дајаныб деди:

— Горхмајын, Гәнирә мүаллимә, бу јағыш тез кәсчәк. Бах, индичә... бу доғигә...

Санки Рәсудун бу сөзүнү ешиндиз јағыш бирдән да-јанды, амма суларын шырылтасы кәсилмирди.

— Бу гышын јох, јазын јағышыдыр, чар чәкир ки, еј адамлар, кәлирам һа... ајыг олун, кәлирам!!!

Рәсул јенә онлары сүрә архасына сәсләди. Сүфрәдән соңра Искәндәрин башыны бир дә муәјинә едиб, күнашыры јанына кәлмәсини тапшырды. Гәнирә мүаллимә никаранчылыгга тез-тез пәнчәрәдән бојланырды. Рәсул она үрәк-дирәк вериб деди:

— Горхмајын, Гәнирә мүаллимә, үст јолдан сизи јола салачағам. Бурдан тез-тез машиналар кеңир. На-һаһат олмага дәјмәз.

— Бәс ушаглар?

— Јола саларам, Зија ки бурдадыр. Һамысыны өтүрәр.

Елә дә етдиләр, ушаглар һај-күјлә мәнтәгәни тәрк едиб Гәнирә мүаллимәнин бәрјүнчә кедирдиләр. Рәсул исә архадан кәлирди. Јағышдан, лејсандан соңра һава ачылмышды. Күнәш санки бүтүн ишыгларыны көјә сәләмәншиди. Гәнирә мүаллимә тәәччүблә әтрафа баха-баха деди:

— Көзләримә инана билмирәм, бајагки јағыш һара, индики бу көзәл, ишыглы һава һара?! О нәдир елә?

Узагда, дағларын башында топа-топа гаралан бу-лудлары көстәрди. Булудлар гајнажан кими бурулур, фырланыр, партламаг истәјирди. Бирдән о булудларын ичиндән гышгырмызы бир скелет чыхды, рәгс етмәји илә јох олмагы ејни анда баш верди. Гәнирә мүаллимә суалынын чавабыны һеч кәсдән көзләмәди, чүнки һәр шеји өз көзләри илә көрүб мәнун һалда күлүмсүндү вә Рәсула тәрәф бахды. Јолда инс-чинс јохду. Зија әлини узада-узада:

— Ора бахын, — дејә бәркдән гышгырды.

Дағлардан бәридә, көјүн бир тәрәфиндә јарымтәкә-рә бөзәјон әлван рәнкли көј гуршагы ачылды. Гәнирә ону көрәндә ушаг кими севинчәк әлини узагды, учуб санки көј гуршагынын рәнкләринә гарышмага һазыр олду. Зија кими о бири ушаглар да һејротлә бахыр-дылар. Бу јарымтәкәрдә нечә рәнк варды, рәнкләр елә ишыглы, елә парлаг иди ки, даш-гашы бојунбагыја охшајырды.

Рәсул Гәнирә мүаллимәни узаг дағ кәндиндән гајы-дан бир јүк машынын кабиносинә отурдуб рајона јо-ла саландан соңра үч ушагла кернә — мәнтәгәјә га-јытды. Зија балача кишиләр кими о бири синиф дост-ларынын әлләриндән тутуб деди:

— Рәсул әми, мән апарарам.

— Јахшы, кедни, һәр кәс өз евинә... Бурдан, тәпәдән бахырам. Дуз ево...

Рәсул дикләрәдә узун мүддәт дајаныб ушагларын ар-дыңча бахды, көзәл, ишыглы һавадан ајрылмаг истә-мирди, кернә — отаға гајыданда башынын үстүндәки көј гуршагынын рәнкләри һәлә дә солмамышды, әлван әлван шә'лә сачырды.

Сәһәр Рәсулу колхоз идарәсінә чагырдылар. Билрди ки, көһнә сәдр Һәсән дәјыннн өдүмүндән сонра мүвәгәтн јеринә Шамилдир. Шамилнн дә Рәсулла арасы јох иди, бир нечә дөфә сөзләшмишдиләр. Рәсул тахта чопәрә алынмыш кениш һәјәтә дахил олду, гапы ағзындан, идарәннн өзүнә гәдәр асфалт јол салынмышды, јолун әтрафында сыра-сыра ағачлар дүзүлмүшдү. Бина ағ дашдан тиклинишди. Рәсул бинаја кирәндә Зијанын анасыны, — башына јун шал бағламыш Сәлбиназы көрдү. Сәлбиназ јанында дајанмыш ики арвада һирсли-һирсли дејирди:

— Инсаф-мүрвәт јох, адамы дүшүмәк јох... Һәсән дајыннн вахтында машина гулугуғузда һәмншә һазыр дајанырды. Инди нә олду ки, јоха чыхыб, јерә батыб, илим-илим итиб. Әввәл дедиләр ки, тә'мирдәдир. Бас инди?!

Бирдән Рәсулу көрүб чәлд она тәрәф кәлди.

— Хош көрдүк, ај Рәсул гардаш!

— Хош күнүн олсун, Сәлбиназ бачы, сиз нечәсиниз?!

— Бу харабада күнүмүз нечә олар. Он ики күндүр тифилләрини көрә билмирәм. Бир машыннн учбатындан... Кәлмишк сәдрә шикајәтә. Көрәк, нә дејир...

— Бас нијә кирмирсиниз јанына?!

— Ичлас вар, инди гуртарыр...

— Бары ушағларә дәјмисиниз?!

— Евдән кәлирәм, јахшыдылар. Зија разылыг едир сиздән. О күн кабаб кәндәрмисиниз... Бир севинибләр ки... Һәмншә сизә дуа еләјирәм, ај Рәсул гардаш, ахы сизин кими адамлар аздыр.

— Өз сәһһәтин нечәдир, Сәлбиназ бачы...

— Белим мәнн өлдүрүр, ај Рәсул гардаш. Ахырда башыма бир иш ачмаса јахшыдыр.

— Дејәсән, ичлас гуртарды, әввәлчә сиз кириң онун јанына, сонра мән...

Сәдрнн кабинети узун дәһлизин башында јерләширди Сәлбиназ бачы арвадларла кабинетә кирәндә, Рәсул да онларын далынча кедиб гапыннн јанында көзләди ки, онлар гуртаран кими ичәри кирсин. Дејәсән, мүбәһисә узун чәкди, сәдр арвадлары сакиг етмәјә чалышырды, анчаг арвадлар ипә-сапа јатмыр, һәрәси өз дәрдинн дејир, ондан нәсә тәләб едирдиләр. Сәлбиназ

бачы даһа чох чошду, аләмн бир-биринә гатды, Рәсул онлары сакиг етмәк үчүн ичәри кирмәјә мәчбур олду. Сәлбиназ өзүндә дејилди, әсабиликдән әсирди:

— Нијә бизи инчидирсиниз?! Һаны машын?! Нијә бизи апарыб-кәтирмир?! Чәваб вер, сәдр столунун архасында отурмусан. Һә, нијә чәваб вермирсән, јохса хошуна кәлирәм?!

— Дедим ки, машын олачаг.

— Һачан?!

— Күнү сабаһдан!

— Архажын олум?!

— Лап архажын!

— Әгәр бу сөзүн дүз олмаса, бирбаш рајкома кәдәчәм!

Мүбәһисәнн кәскин шәкил алмамасы Рәсулу севиндирди. Шамил ону көрән кими ајага галхыб, ирәли кәлиб әл верди. Арвадларла даһа мүләјим олду, онлары ширин диллә јола салды.

— Еһ, бу сәдрлик нә чәтинмиш! Һәрә бир дәрллә үстүмә чумур, идарәннн дә о гәдәр иши вар ки, көз ачмаға имкан јох! Јолдаш фелдшер, сиздә вәзијәт нечәдир?!

— Шикајәтим јохдур.

— Нә шикајәтин олачаг ки, әјләшмисән булуд учан бир јердә, һамыдан јухарыда, дүңјадан хәбәрнн јох!

— Нә олуб ки, тәзә хәбәр вар?!

— Елә бир хәбәр јохдур.

— Бас мәнн чагыртдырмагдан хејир ола?!

— Бир мәсләһәтимиз вар.

— Бујурун көрәк.

— Истәјирик сизн чамаата јахын кәтирәк.

— Баша дүшмәдим, мән онсуз да чамаатын ичиндә јәјәм.

— Елә јох... бинаны... О бина бизә — јә'нн колхоза лазымдыр. Әвзәиндә исә кондин ичиндә ән јахшы бинаны верәчәјик. Нә дејирсиниз?!

— Гәти е'тираз едирәм.

— Олмады ки, ағзымызы ачмамыш, далашма башланды. Бир аз еткәм адамсыныз, јолдаш фелдшер, мән сизә јахшылыг едирәм, кәнднн мәркәзиндә јахшы јер вермәк истәјирәм...

— Мәнн ора раһатдыр, мүнасибдир.

— Ара хәлвәт, түлкү бәј...

— Көһнә валлары чалмајын, Шамил!

— Инанын, јолдаш фелдшер, көһнәдә нә варса, һа-

мысыны унутушам... Билірәм, Ајнаны истәјирсиниз, һалал хошун олсун, онунла әлагәдар арамызда чох шеј олуб, кечән кечиб, олан олуб. Инди әл-әлә вермәк вах-тыдыр! Әкәр истәмјирсинизсә, елә о бинада гала биләр-синиз. Фикирләшмәји мәсләһәт көрүрәм, һалә кеч де-жил, дәјишиб сизи јахына кәтирә биләрәм. Сонра... кол-хозла әлагәдар нә сөзүнүз, еһтијачыныз олса, мәнә бил-дирин, әлһимиздә нә имкан олса, әсиркәмәрик..

— Јахшы, фикирләшөрәм, еһтијачым оlanda да сизә мурачиһт едөрәм. Башга сөзүнүз јохдур ки?!

— Јохдур.

— Онда һәләлик. — Рәсул әлһими Шамила узатды. Шамил тәибәл-тәибәл јенә галхыб ону гапыја гәдәр етүрдү.

Рәсул мәнтәгәјә кедә-кедә фикирләшир вә Шамилин бу тәклифинин мәнәсыны анламага чалышырды. Бу, һәгигәтән, јахшылыгдырмы, јохса ки, пислик?! Буну өзү үчүн ајыр д етмәк истәјирди, баша дүшә билмирди. «Көр өзүнү индидән нә мейрибан, јахын адам кими көстөрмәјә чалышыр. Буна бахмајараг кинајәли сөзләри-ндән дә галмыр, јери кәләндә адамы санчыр. Әл-әлә верәк! Јох, бунлар кәләјә охшајыр. Еһ, бәлкә сәһв едн-рәм. Јерини мөһкәмләдәнән сонра һәр шеј ајдын олар, индидән муһакимә јүрүтмәк тездир.»

Мәнтәгәјә чатанда башы сарыгы Искәндәри көрүб јахынлашды:

— Салам, Искәндәр, — деди, — чохдан кәлмисән?

— Ијирми дәгигә олар.

— Тәк кәлмисән?

— Зија илә, һараса гачды... Инди кәләр.

Рәсул гапыны ачыб ону ичәри дә'вәт еләди, сарыгы дәјишиб, дәрман сүртүб јенә тәзә сарыгла бағлады.

— Атан кимдир, Искәндәр?!

— Рајонда ишләјир, миллисәд...

— Бәс анан?!

— Анам евдә... колхоз ишинә кедир...

— Нечә ушагсыныз?!

— Једди...

— О бири оғлан нечәдир?!

— Идрис?!

— Һә дә, ескүрән оғлан...

— Гәнирә мүәллим апарыб ону... Дәрсә кәлмир да-һа...

Зија ичәри кирди, салам вериб ағ тахтын үстүндә әјләшди, онлара бахмага башлады.

— Зија, көзүн ајдын, анан кәлиб.

— Сағ ол, Рәсул әми!

Зија сусду, нә фикирләшдисә, јенә бирдән гышгыр-ды:

— Әми, Шырран шәләләсиндә су чоһалыб.

— Кедиб бахмысан?!

— Бахмышам, әми, гәшәнк олуб!

— Мән дә јолуму ордан саларам.

Рәсул онлары етүрүб, кәдәр ичиндә мәнтәгәјә бах-ды, һава хош олдугу үчүн ичәри кирмәк истәмәди, о тәрәф-бу тәрәфә кәзишиб фикирләшди.

5

Сәһәр-сәһәр гапынын дөјүлмәси ону һейрәтләндир-ди, чүнки һеч бир кас тездән кәлмәзди, хүсүсилә хәс-тәләр. һамысы күһортадан сонра ахшамтәрәфи гапы-ны дөјорди. Рәсул јахшы ки, бу күн тездән дурмушду. Баһарын кәлиши илә бир аз јыр-јығыш сләмәк истәјир, бу мәгсәлдә Сәлиһназ арвады Зијанын васитәсилә кә-мәјә чағырмышды. Бәлкә, одур?!

Гапыда үзү түклү, гарагабаг бир киши дајанмыш-ды:

— Рәсул сизсиниз?!

— Бәли, мәнәм, бујурун ичәри.

— Рајон һакими мәнә ијнәләр јазыб. Дејиб ки, иј-нәләри сиз вурасыныз...

— Бујурун, кечин ичәри...

Кишинин әлиндә јарашыгы әса варды, әсаны јерә вура-вурә отага кечиб, әтрафа кез кәздири, Рәсулуи ишарәси илә ағ тахтын үстүндә әјләшди.

— Сојун, әми, сојун,— Рәсул мейрибанлыгла динди. — Дәрманлар һаны?!

— Буду, мәнәдәди. — Киши чибиндән балача габдакы дәрманлары чыхарыб верди.

— Палтону, пенчәји о асылгандан асын. — Рәсул гапынын дәлыны көстәрди. — Нечә олуб ки, мән сизи танымырам, әми?

— Мәнсә сәни јахшы таныјырам.

— Һардан?

— Аја бизим күһумдур, балдызым һаггынызда чох данышыб, тә'рифи кәјдән кәлир.

Рәсул ијнәләри һазырлајыб, она јахынлашды:

— Голуну ач... Бөјрәкләрин бәрк инчидир?!

— Бәрк... Безмишәм, елә бирдәфәлик олса, јахшыдыр!

Ијнәни вуруб гуртардыгдан сонра кишини даһа да тутулдуғну, гашгабағыны төкдүјүнү көрүб дурухду:

— Нә олду сәнә?!

— Елә бил од гојдун мәнә, бу нә ијнәдир белә, јандырды төкдү.

Рәсул кишини јола салыб дикдрә јахынлашды, кәндә баханда көзләринә инанмады. Гәнирә мүәллимә Зијанын әлиндән тутуб јаваш-јаваш јохушу галхырды. Бу, Рәсул үчүн көзәнилмәз олду, кәңч, гәшәнк, јарашығлы бир гызын кәлиши она нәсә гејри-ади көрүндү. Севинсә дә, бу севинчини кизләтмәјә чалышды. Ону кәлишиндә гәбаһәтли һеч нә јохду, әксинә, нәсә дилә кәлмәјән, көзә көрүмәјән бир көзәллик вә хошлуғ варды.

Гәнирә мүәллимә ону көрүб дәрһал бир әлини јелләјә-јелләјә күлүмсәди. О дәгигә Зија да әлини галдырды, севинчлә гишгырды:

— Рәсул әми!

Елә ки мәнәгәјә јахынлашдылар, Гәнирә мүәллимә марағла әтрафа бахды:

— Көчүрсүнүз, доктор?!

— Јох, бир аз јыр-јығышы еләјирәм, гышын тоз-торпағыны тәмизләмәк истәјирәм.

— Јахшы вахтында кәлмишик. Зија, кәл, Рәсул әмијә көмәк едәк. Һәрәмиз бир ишдән јапышағ...

— Гәнирә мүәллимә, зәһмәт чәкмәјән, хаһиш едирәм, лазым дејил, ешидирсиниз...

Гәнирә мүәллимә Рәсулу ешитмириши кими һарданса јахалыға охшар бир шәј тапыб тахды, пенҷәјини чыхардыб еһтијатла тәзвәчә көјөрән отларын үстүнә атды. Зијаны да ишә чәлб етди, үчү дә од кими ишләјирди. Рәсул арада вахт тапыб самовары һазырлады, отагдакы столу чыхарыб чөлә гојду, үстүнә сүфрә салды.

Зија дил-дил өтмәјиндән галмырды:

— Гәнирә мүәллимә, анам да кәләчәк көмәјә, мән демишәм она! Бир аздан...

— Ејби јох, анан кәлиб бизимлә чәј ичәр...

Рәсул кизличә ет дә доғрајыб, мангалы һазырлады. Зија кизли ишарә вурду ки, стуллары ичәридән һәјәтә дашысын. Гәнирә мүәллимә өзүнү унутмушду, гапы-пәнчәрәләри, отағлары, дөшәмәни тәртәмиз тәмизләмишиди.

— Доктор! Сиздән бир хаһишим вар, елә она көрә јаныңызга кәлмишәм. Ушағларын бир чоху мәктәбә чиркли кәлир, пинтилик едир. Истәјирәм ки, онлара нәсә тәсир көстәрән бир тәдбир кечирәк. Сәһбәт едәсиниз, јахуд баша саласыңыз, даһа билмирәм нә...

— Сөз верирәм, Гәнирә мүәллимә, көмәк едәрәм сизә, һәм дә балачалара пејвәнд вурмалыјам. Мәктәбдәки тибб отағым чохдандыр ки, мәнсиз дарыхыр, ора да әл кәздирмәлијәм. Архајын олуң, тезликлә кәләчәјәм... Идриси хәстәханаја гојдунуз?

— Гојмушам. Она лап јазығым кәлир, доктор.

— Нијә?!

— Чох фағыр ушағдыр.

— Јолум дүшә, кедиб јохлајарам.

— Мүмкүн етсәниз дәјин, доктор, кимсәсиздир, биси дә кәдән дејил, имканы да јохдур.

Елә бу заман Сәлбиназ бачы кәлди, јыр-јығышы көмәкләшиб баша вурдулар, Рәсулун тәкиди илә һаһысы сүфрә архасына әјләшди. Рәсул самовардан чәј сүзә-сүзә Сәлбиназын белә арығламасы һагында дүшүнүрдү, «јәгини ки чох ишләјир, балалары үчүн кечә-күндүз өзүнү өлдүрүр.» Сәлбиназ бир стәкан чәј ичиб, јемәкдән гәти имтина едиб ајаға галхды:

— Рәсул гардаш, — деди, — күрәјимин ағрысы кетмир. Билмирәм нә едим... Дејирсин ки кабаб вар, инанын, бир тикә ағзыма гојсам, өзүмдә олмајачағам... Билмирәм, нә иллатдыр мәнн тутуб, күрәјин чатлајыр...

— Јохлатдырмағ лазымдыр! Сәнә демишәм. Бир күн ишә кетмә, кет рајона, өзүнү мүәјинәдән кечирт, көрәк азарын издир, сонра да мүәличә едәк, вәссалам, гуртарсын, кетсин!

— Јахшы, Рәсул гардаш, бахарам, башга әләч јохдур.

Сәлбиназ бачы даһа дајанмады, Зијаны өзү илә апармағ истәдис дә, нә Рәсул, нә Гәнирә мүәллимә кетмәјә гојду. Јемәкдән сонра Гәнирә мүәллимә дә кетмәјә һазырлашды, дөшлүјүнү чыхарыб, бир кәнара атды, отлугдан пенҷәјини көтүрүб кејинди. Рәсул бу кәстјүмун она нәчә јарашлығыны аңчағ инди көрдү. Гара рәнкли ири чантасыны көтүрүб јола тәрәф кетди. Рәсул Зијанын әлиндән тутду. Јол конарында чох көзләдиләр. Машын көрүнүрдү. Гәнирә мүәллимәнин собри түкәнирди.

Һәһәјәт, бир јүк машыны көрүндү, онлара чатан кими дајанды, бир кәңч кабинәдән башыны чыхардыб:

— Хош көрдүк, доктор! — деди. Бужурун, эјлешин...
— А... Аээр... Хош көрдүк. Гонирә мүөллимә кедир, эәһмәт олмаса, ону рајона — евләринә гәдәр апар.
— Көзүм үстә, доктор! Башга гуллуғуруз?!
— Сағлығын, Аээр. Ишини угурлу арзулајырам.
Рәсул мөнтөгәјә гајыданда Зијаны кетмәјә гојмады:
— Истәјирсән, јанымда гал, Зија!
— Башга вахт, инди анам евдәдир, онун јанына кедим.

— Јахшы, кет Зија!
Рәсул отага гајыданда һәр шејдә бир тәмизлик көрүб үрәји ачылды. Јатағына узаныб мүркүлмәјә башлады. һавада узун мүддәт галдығы үчүн ону ширин јуху тутду, бир дә ајыланда көрдү ки, һава гаралыб. Ајаға галхыб самовары су илә долдурду, борусуна јенә бирини көмүр атыб, одлады. Бу вахт пәнчәронин гаршысында ики күчлү ишыг золағы парылдады вә машын сәси кәлди. Рәсул гапнаја чыхды, виллисән дүшән Шамил јоғун көвдәсини јыргалаја-јыргалаја јахынлашды:
— Ахшамын хејир, јолдаш фелдшер.
— Хош кәлмисән, Шамил! Бујур ичәри...
Шамил ичәри, отага кечиб күлду:
— Бәһ, бәһ, нә тәмизликдир! Вах, тапдым, бунлара гадын әли дәјиб, көзәл бир гадын әли! Дүздүр, јохса јалан?!
— Дүз тапмысан, Шамил!
— Рајкомдан кәлирәм, машыны елә бирбаш бура сүрдүрдүм. Сәнинлә мәсләһәтирим вар.

— Бәлкә, ачлығын-заднын?!
— Јемәк јох, олса-олса чај...
— Самовар чајы верә биләрәм.
— Бәһ, бәһ, чаным, дејсән өзүн үчүн раһатлыг дүзәлтмисән. Јахшы еләјирсән, јолдаш фелдшер, һәјатда чансана хош күн галачаг...
— Плашынызы сојунун, эјлешин...
— Самовар чајы ичмәјин хәтринә јарым саат әјләшмәк олар. Чај кеч олмәз ки?!
— Јох, јох, һеч он дәнигә чәкмәз.

Шамил плашыны сојуну чарпајынын үстүнә атды, стул чәкиб сүфрә архасында эјләшди, самовары столун јухары тәрәфинә гојан Рәсула бахыб деди:
— һеч сорушмурсан, рајкомда нә ишин вар?!
— Сәдр адамсан, инди бир ајағын рајкомда олмалыдыр.

— Нәлә сәдр дејиләм ахы.

— Тезликлә олачагсан.

— Гојурлар ки! Мәндән аноним мәктуб јазиблар. Икинчи дәфә евләнмәјимдән, Ајнаја пис мунәсибәтирдән, биринчи арвада алимент вермәмәјимдән, һәтта сәнинлә фермада далашмағыма гәдәр... Ахы бир дејән кәрәк бу далашмагдан чох мүбаһисә иди, ишин хејринә олан мүбаһисә... Бууну анонимдә јазмағын нә мәһнасы?!
— Јәгин ки, кимдәнсә шүбһәләнирсән.
— Сөзсүз.
— Кимдән?!
— Ачыг дејәчәјәм. Сәндән.

Рәсул сарсылды, ағыр хәбәр алмыш бир адам кими гаралды, евиндә гонаг хатир бир аһама дәрин гәзәб дүжә да, үмуми һөрмәт оларинә бирдән-бирә һеч нә дејә билмәди. Бир аныг көзләрини јумду, шаһә галхан әсәбләрини сакитләшдирмәјә чалышды, көзләри өнүндән чох шејләр кәлиб-кечди. Јахшы ки, өзүнү әлә ала билди, онунла ихтиласја кирмәјин мәһнасызлығыни аналајыб, ачы-ачы күлүмсүндү, көзләрини ачыб гәзәблә оһа бахды. Шамил сакитчә онун нә дејәчәјини көзләјирди.

— Сән бунә әминсән?!
— Јох, әмин дејиләм. Шүбһәләнирәм, шүбһәми дә киши кими үзүнә дејирәм. Данмырам. Чүнки кәндимиздә јеканә ағылығы адам сәни һесаб едирәм, доктор...
— Нәм дә пис адам һесаб едирсән!
— Јох! Мән шүбһәми јохламаг истәјирәм. Сәндән шүбһәләнимәјимә көрә инчимә, гәтијјән инчимә, башга-сы олсајды, мән белә ачыг демәздим.

Рәсул самовардан чај сүзүб стәканы Шамилә тәрәф узатды, өзү үчүн дә төкдү.
— Наһаг мәним јаныма кәлмисиниз, Шамил, наһаг!
— Дүз кәлмишәм.
— Мәним ки сәдр олмаг көнлүмдән кечмир, лап кечсә дә, һеч кас мәни бу вәзифәјә гојмаз, чүнки фелдшерәм. Әкәр беләдирсә, мәним аноним јазмағым күлүнч дејилми?!
— Јох, вәзифәјә көрә јох...
— Бәс нәјә көрә?!
— Ајнаја көрә...

Рәсул јенә күкрәмәк истәди, јенә өзүнү күчлә әлә алыб, чајыны ичмәјә башлады. Көрүнүр, Шамил әввәл-ки киннини унутмамышды, Рәсула дүшмән көзүлә бахырды.

— Онсуз да жүз елэ аноним олсун, хейри жохдур, иш ишдөн кеңиб. Һәр шеј һалл олунуб, галыб бә'зи мәсәләләр. Онлары бу күн-сабах јолуна гојачаглар.

Рәсул, инчимә мөндөн, хаһиш едирәм, бу шүбһәмә пис бахмајасан... Көһнө һагг-һесаבלара көрөдир һамысы... Кәлмишәм ки, дејәм, инан ки, мәгсәдим пис дејил. Истәјирәм чамаатын күнү-күзәрәни јахшы олсун, һамы илә дил тапым, ишләјим, колхозун иши кетсин, чамаат да колхоздан рашы галсын. Она көрә сәнинн кәмәјин дә лазымдыр.

— Нә гуллуг олса, һазырам.

— Чаја көрә сағ ол!

— Нијә сорушмурсунуз, бәлкә аноними һәңгәтәһ мөн јазмышам?!

Шамил күлә-күлә әлини јелләди, ајаға галхды.

— Јаман зарафатчылсан һа...

— Зарафат нијә?! Бәлкә, јазмышам?

— Һәр шеји өзүм јахшы билирәм, ким јазыб ондан да хәбәрим вар, кәлдим ки, сәни дә бир сынајым, көрүм, бу мәсәләјә нечә јанашырсан?! Билирәм, мәрд адамсан, мөһкәм адамсан! Сәнә һәмишә, һәр јердә бел багламағ олар.

— Бу сөзләриниз үчүн сағ олун, анчағ әрз едирәм ки, аноними мөн јазмышам.

Шамил дәли кими гәһгәһ чәкди:

— Нә данышырсан, јолдаш фелдшер, белә шеј неч чүрә ола билмәз. Аноними јазан тамам башға адамдыр.

— Онда башгасындан һаһағ јерә шүбһәләнмәјин. Шүбһә бөһтан кими бир шејдир.

Рәсул бу сөзләри елә сәртликлә деди ки, Шамил чиддиләшди, әлини синәсинин үстүнә гојуб астадан:

— Дөнә-дөнә үзә истәјирәм, Рәсул!

— Инди архајын кедә биләрсән ки, мәнним неч нәдән хәбәрим жохдур? Дүзүнү дејин?!

— Архајын кедирәм. Һәләлик, јолдаш фелдшер!

— Һәләлик, Шамил!

Рәсул ону чөлә гәдәр өтүрдү, елә ки Шамил машына сары кетди, гоша фаранын ишығлары узағлара јайылды. Машын угулдајыб мәнтөгәдән узағлашды.

Бир нечә күн кечди, Искәндәрдән, үзү түклү јашлы кишидән башға мәнтөгәјә неч кәс кәлмәди. Рәсул өзү бир дәфә кәндә кетди, ахшама јахын гајытды. Марағлы бир китабы әлине алыб охумаға башлады. Чөл зүлмәт ичиндә иди, пәнчәрәнин бир тајыны ачды, томиз һава ичәри долду.

Кечәнин сақитлијиндә, столүстү чырағын ашағы-ја — јерә дүшән ишығында, Рәсул үчүн нәсә гејри-ади бир шеј кизләнмишди. Елә бил һәјәты бу сақитлијин, бу ишығын гојунда әријиб кедирди. Нә гәдәр бу сақитлији динләмәк, бу ишығын алтында күн кечирмәк оларды?! Тәзә нәсә ахтармағ истәјирди, анчағ неч нә баш вермирди, елә беләчә күнләр тәклик ичиндә ахыб кечирди. Инди азча ачығ пәнчәрәнин сүзүлән һава илә гарышығ тәзә баһар әтри она елә хош кәлирди ки, белә бир тәзәлијин, һәјәтына, өмүр-күнүнә дахил олмасына бөјүк еһтијач дујурду.

Рәсул хәјалә гапылмасына имкан вермәјиб, пәнчәрәни өртдү, ишығы сөндүрүб јатмаға һазырлашды, сојунуб јеринә кирмәк истәјәндә гапы дөјүлдү. Тәздән кејинә-кејинә дүшүндү ки, көрәсән кимдир? Галхыб дәһлизә чыхды, гапыја сары кетди.

— Кимдир? — сорушду, зәиф гадын сәси ешидилди, гапыны ачанда һејрәтлә кери чокилди.

Чүнки гапыда Ајна даянмышды. Кәнч гадын онун һејрәтини дујуб дилләнди:

— Доктор... анам писдир, чоғ пис...

— Бу дәгигә, Ајна, бу дәгигә...

— Тәләсмәјин, доктор, мән гачдым, сиз дә далымча кәлин...

Рәсул кери гајыдыб гыса палтосуну, узунбоғаз чәк-мәләрини кејинди, чантасыны көтүрүб чөлә чыхды. Ајна илим-илим итмишди, көрүнүр ки, онунла јанашы кетмәк истәмәмишди, онсуз да кәндә сөз-сөһбәт кәзирди: «Һәр һалда еһтијат стәјәји јахшыдыр. Ахы нә үчүн сәбәбсиз јерә неч нә олмадан дилә-дишә дүшсүн?! Көр нә вахтандыр Ајнаны көрмүрәм. Беш-алты ај олар. Бир кәндә јашајасан, хәтрини истәјдин бир адамын үзүнү көрмәјәсән! Әчәб ишдир».

Ајнаны ахырынчы дәфә көрдүјү күнү хатырлады. Онда Ајна Бақыдан, чөрраһијә эмәлијјатындан тәзәчә гајытмышды. Рәнки солгун, ағанпағ иди, елә арығламышды ки бир дәри, бир сүмүк галмышды. Јанында

Һеч он дәгигә дә дажанмады, тез чыхып кетди. Һалбуки, һәр ај кәлмәли, өз сәһһәти һаггында мә'лумат вермәли, бә'зи дәрманлар ичмәли иди. Һәм дә Рәсул кәндә ики ај олмашыш, Бакыја курса көндәрилмишди. Еләчә күнләр кәлиб кетмишди.

Гаранлыгда јол кетмәјә өјрәшдији үчүн чәтинлик чәкмәдән дикдирдән ениб, үч гоз ағачынын бөјрүндән кечиб, кәндә кирән јола чыхды. Ајна елә бил јухарыдан һоппаныб дүз кәндә, евлоринә дүшмүшдү, һеч јанда көзә дәјмирди. Көр һечә сүр'әтлә кетмишди.

Рәсул таныш һәјәтә кирәндә, гапынын ағзында дајанан Ајна һәјәчән ичиндә:

— Анам өзүндә дејил, доктор... Бәлкә, бир әлач елдиниз, — дејә јалварды. — Бәлкә, өмүр бир аз узанды... — Нә данышырсан, Ајна, Пәрвин арвад сағламдыр, она һеч нә олмәз. Горхма!

Рәсул отаға кирә-кирә палтосуну сојунуб бир кәнара атды, чарпајыда һәрәкәтсиз узанмыш Пәрвин арвада јахынлашды, тахта кими гунгуру голуну галдырыб нәбзини тутду. Ајна кәтил кәтирди ки, фелдшер әјләшсин, өзү исә канарда дајанды. Инди о, Ајнаны ишыгдә ајдын көрә билди. Нечә дәјишмишди; әввәлки солгунлуғундан әсәр-әләмәт јохду, гәшәнкләшмиш, јахшылашмыш, она јарашан кәләғәјынын учларыны гатлајыб чийиннә ашырмышды.

— Сәһрәдән чағырырм, һај вермир, силкәләјирәм, даш кими дүшүб галыб, нә тәрпәнир, нә дә сәси чыхыр.

— Горхма, Ајна, нәбзи пис дејил. Әсас үрәкдир. Ананын үрәји, тәзә доғулан ушағын үрәји, һеч фәрғи јохдур. Јәгин ја сојуб дәјиб, ја дә зөкәмдән вәзијәти ағырлашыб. Инан ки горхулу һеч нә јохдур. Ијнә вурмағ лазымдыр. Сән кет, мәнним бу ијнә габымы гәјнат кәтир.

Ијнә әмәлијјаты гуртардыгдан сонра Рәсул кәтилдә әјләшиб јенә ајағ үстә дајанан Ајнаја бахды. Ајна о гәдәр һәссас иди ки, онун бахышларындан гызарды. Рәсул истәди ки, бу кәнч гадын, һеч олмаса, бир дәрфә көзләрини галдырыб, она өтәри бир нәзәр салсын. Јох, буну ондан көзләмәјәни мәнәһәси олдуғуну анлады. Һәтта Ајнанын сыхылдығыны, өзүнү итирдәјини, һәјәчәнләндығыны дүјүб ону бу чәтин вәзијәтдән гуртармағ үчүн суал верди:

- Ишә кедирсән, Ајна?
- Јох һәлә.
- Нијә?

— Мүнәсиб иш јохдур.

— Күнүн елә бу дәрд дивар арасында кечир?!

— Бәли.

— Бәс нијә јаныма кәлмирдин, ахы сән һәким нәзәрәти алтында олмалысан?

— Буна көрә мөндән инчимәјин, доктор!

Рәсул Пәрвин арвадын голуну галдырыб нәбзини јохлады:

— Јемәји һечәдир?

— Ики күндүр ки, дилинә һеч нә вурмур.

— Әвәликлә дүјү гәјнат онун үчүн...

— Тәки өзүнә кәлсин...

— Ајна, нараһат олма! Нәбзи дә јахшылашыб.

Рәсул шејләрини йығышдырыб чантаја гојду, ајаға галхан кими палтосуну кәјиниб гапыја тәрәф кәдәндә Ајнанын титрәк сәсини ешиди дајанды:

— Рәсул гардаш, Шамили бизим колхоза сәдр гојурлар, бу дүздүр?!

— Дүздүр, нијә горхурсан ки, ондан?

— Нијә дә горхмајын? — Ахы Шамилин һечә адам олдуғуну, башыма нә ојун ачдығыны һеч ким билмәсә дә сиз ки јахшы билирсиниз. Бу күн мәнә пислик едәр, — сабаһ һамыја...

— Орасы еләдир, нә етмәк олар, Шамил тәсәррүфаты көзәл билир, тәчрүбәлидир, она көрә сәдр кәлмәси тәәччүблү олмаја көрәк.

— Тәәччүблү дејил, садәчә оларағ ону көрән көзүм јохдур мәнним. Јахшы адам олсајди, әриним отағына көз дикмәзди, ордан мәнни көчүртмәзди. Билирәм, балдызымын да күнаһы чохдур. Еһ, доктор, Мәдәдин өлүмү ишығлы дүңяны үзүмә бағлады.

— Бәсдир белә бәдбиндиклә јашадын, Ајна. Сән өзүн үчүн дә јашамалысан. Јахшы-јахшы фикирләш, кәнч-сән, көзәлсән, нијә бу кәнчлији, көзәллији мөһв едирсән, нијә?! Јахшы адамлар нә чох?!

— Мәдәд кимиси јохдур, ола да билмәз. Өзүмлә бачара билмирәм, доктор, о барәдә һеч дүшүнмүрәм дә! Бизим аилә сизә чох борчлудур, һеч билмирәм, хәчәлатиннәздән һечә чыхачағам. Бу кәчә вахты да нараһат еләдим, дүзү, аныма көрә горхдум. Инди һеч олмаса үмидим вар... Сағ олун, доктор...

Рәсул гапыны ачыб ејванә, ордан һәјәтә дүшдү вә кәндин үмуми јолуна чыхды. Сөвг-тәбиһ керијә чөнүб баханда Ајнанын гапынын ағзында, отагдан сүзүлән ишығын алтында дајандығыны көрдү. Бир даһа баша

дүшдү ки, бу гадын үрөйүндө мөhkөм жер тутуб. Рәсулу Айнага баглаган гадыннын өлөн әрине бәсләдији бөжүк мөһәббәти вә сәдагәти иди.

Баһарын јахнылашмасына бахмајагар наванын сојуғу ону сүр'әтлә кетмөжө, һатта јујүрмөжө мөчбур етди, тибб мөнтөгосинә чатанда, тәнкнәфәс олмуш, бәдәни ғышымыш вә истиләнмиши.

7

Сәһәр Рәсул кеч ојанды, отағын буз кими сојулғуғу дүжүб јериндөн галхмады, истәр-истәмәз дунәнки кечәни, Ајнакилә кетмөјини хатырлады. Исти јорған-дөшкәдә раһатланды, көзүнү јумуб јенә јатмаға чалышды, даһа бачармады, јорғаны үстүндән атыб јатагдан галхды. Идмандан, јүнкүл јемәкән сонра Рәсүл арвада икинчи ијнәни вурмағ үчүн көндө енди.

Пәрвин арвад даш кими һәрәкәтсиз галса да, көзүнү ачыб зәиф сәслә даныша билирди. Буна көрә Ајна Рәсулу севинчлә гаршылады. Мәдәдин өлүмүндән сонра ағыр күнләр кеңирән қәлини һеч заман күлмәмиши. Инди Рәсул илк дәфә иди ки, онун үзүндә белә ишығлы тәбәссүм көрүрдү. Ијнәни вуруб гуртарандан сонра көзалты қәлинин чај сүзүб стола гојдугуну көрсә дә, тапыја сары јөнәлди. Бу заман архадан:

— Доктор, — дејә Ајна сәсләнди. — Бары бир стәкан чајымызы ичин.

— Јахшы, буна е'тираз етмәк олмас.

— Бәлкә, јемәк дә кәтирим?

— Јох, јох...

Рәсул әјләшди. Ајна башыны ашағы дикиб Пәрвин арвадын јанында дајанды.

— Бәс өзүн нијә чај ичмирәсан? — дејә Рәсул стәканы әлиһә көтүрүб чајы ичә-ичә она бахды.

— Нараһат олмајын, Рәсул гардаш, ичәчәјәм. Анамы ки һојага гајтардыңыз, сағ олун, аллаһ ону мәнә чох көрмәсин, јекәнә тәсәллим одур!

Пәрвин арвад башыны астача чевириб нәсә демәк истәди, Ајна дәрһал әјилиб сорушду:

— Нәди?!

Арвад нәсә деди, анчаг Ајна баша дүшмәди. Бу вахт Рәсул ајаға галхыб јахнылашды.

— Нечәсән, ај ана? — дејә бәркдән сорушанда хәстә она бахыб астадан — өлүрәм, — дејиб јенә көзләрини јумду. Ајна горхуб бир адым кери чәкилди.

Рәсул деди:

— Горхма, Ајна, она һеч нә олмајыб. Јәгин јухуја кедиб. Ај ана, көзләрини ач, ғызын нараһатдыр...

Пәрвин арвад һоғигәтән көзләрини ачды, Рәсул чајыны ичиб гуртарды, Ајнанын тәшәккүрү, миннәтдарлығы алтында евдән чыхды.

Рәсул он күн далбадал қәлиб-кетди. Пәрвин арвад јаваш-јаваш дирчәлди, ајаға дурмаса да хејли бабатлашды. Синәси мөhkөм тутулушду, хыр-хыр хырылдајырды. Һатта ону тез-тез өскүрәк дә тутурду. Рәсул дәрманлар да кәтириб верди. Ијнәләр вурулуб гуртармышды. Бир нечә күндән сонра Рәсул јенә қәлиб гапы ағзында дајананда, Ајна ону көзләмәдији үчүн шашырыб өзүнү итирди, гапыдан қәнәра чәкилиб:

— Доктор, бујурун, — десе дә, јенә ғызарды. — Кечин ичәри, аллаһа шуқур, анам јахшыдыр.

— Тәләсәм, Ајна, — дејә Рәсул әлиһәдә тутдугу дәрманлары, витаминләри она узатды. — Бунлары кәтиришмәк, чох хејирлидир, гој гәбул еләсин.

Ајна бу қәлишин мөгәсини баша дүшүб, бајагкы шашғынлығына көрә хәчаләт чәкиб даһа да ғызарды.

— Бујурун, әјләшин, доктор...

— Сағ ол, кедирам, ишим чохдур. — дејә Рәсул дәрманлары, витаминләри нечә гәбул етмәк һагғанда изаһат верди. Бунлар Пәрвин арвады һәм сағалдачак, һәм дә она күч-гүввәт кәтирәчәк. Јохса, чох һалсыздыр, зәифдир.

Рәсул хәстәнин јанында қәтил үстүндә әјләшмиш гәшәнк, зәриф бир ғыз көрдү, она чох таныш қәлди. Һарда көрдүјүнү бирдән-бирә хатырлаја билмәди, ғыз да диқсниди, ајаға галхды. Ајна:

— Халам ғызыдыр, — деди. — Гоншу кәнддә јашајыр, анамы јолухмаға қәлиб. Таныш ол, Сајат, бизим доктордур.

— Мән таныјырам, — Сајат утана-утана астадан дилләнди.

— Нечә таныјырсан? — Рәсул марагла сорушду, — сонра јадына дүшдүјү үчүн чәсарәтләнди. — Мешадә, булағын јанында мән атла қәлдим, сән дә мәндән горхуб өзүнү ајықиласы колунун ичинә атыб гачдын.

— Ааа... — дејә Сајат севинчлә ғышгырды. — Јадым-дадыр, тәхминән ики ил бундан өввәл...

— Дүздүр, ики ил өввәл! — дејә Рәсул Ајнага бахды. Јенә аңлашылмаз, кизли бир кәдәр варлығына һаким қәсилди. Сајат зәрифликдән јоғрулмуш, қәнчлијин

тэрэвэти илэ этирлэнмиш, илк баһарын тээлэјини өзүндэ јашадан гејри-ади бир хилгэт кими дээрлэммишды.

Рәсул сағоллашыб отагдан чыхды.

Ики күн сонра ахшамдан кечмиш гапы дөјүлдү. Бу адичэ дөјүлмөј охшамады. Елэ бил кимсэ гапыја сөјкөнди. Рәсул дишәди, даһа сөс-сөмир көлмөди, «јөгин, ја гурд-гушдур, ја чағал, түлкү» Бир аз кечди, јенэ гапы тәрәфдән анлашылмаз бир сәс кәләндэ Рәсул сапта бахды. Он бирэ ишләјирди. Һәлә јатмағ вахты дејилди. Кимсә елэ бил гапыны чырмаглајырды. Рәсул даһа дөзмөјиб дәһлизә чыхды:

— Кимсән? — дејэ сорушду.

Гәрибәдир, јенэ һеч бир чаваб кәлмәди. Рәсул даһа тәрәддүд етмөди, гапыны ачды.

Кимсә үзүгөјлү јерэ јыхылмышды, Рәсул әввәл горхду, елэ билди ки, өлдүрүб атыблар. Елэ ки әјилиб ону галдырды, көрдү үст-башы ган ичиндә олса да сағдыр. Толларындан тутуб ајаға галдырды.

— Кимсән, нә олуб?! — дејэ хәбәр алды.

— Доктор... — јаралы күчлә дилләнди. — јолда... јолда...

Рәсул сүрүјә-сүрүјә ону икинчи отаға апарды, плашыны, пенчәјини чыхарды тахт үстүнә узатды, чәлд ар халтыны кејинди, о бири отагдан су кәтирди, ишә башлады.

Рәсул ишығда она диггәтлә бахды, дәрһал таныды:

— Азәр, бу сәнсән?!

— Мәнәм, доктор...

— Бу нә ишдир, Азәр?!

— Һеч нә билмирәм һәлә. — Азәр күчлә дилләнди вә өзүндән кетди. Бығ јерләри гаралмыш, учабојлу, гамәтли, гүвәвәтли бу кәч, көрүнүр, ағрылара дөзә билмирди. Буна көрә она үрөк дамчысы ичиртди ки, һеч олмаса, өзүндән кетмәсин, бир аз сакитләсин. Азәр чәтиликлә көзләрини аңды. Рәсул јараларыны тәмизләмөјә башлады. Бу исә узун вахт алды. Азәр ағрылара күчлә дөзүр, дишләрини бир-биринә сыхыб уфулдајырды.

— Киминлә далашмысан, Азәр?!

— Һеч бирини танымырам.

— Нечә танымырсан, елэ шеј олар?!

— Танымырам.

— Бәлкә, о күн машынын габағыны кәсән оғлан?!

— Јох, о дејилди, јөгин, дәстәсиндән оланлар...

— Ахы нечә олуб, сөзләшдиниз, јохса ки?!

— Адларыны киши гојублар, беш-алты нәфәр гәфилдән үстүмә атылды. Доктор, башыма дашла вурмасәј-дылар, мәнимлә чәтин бачарардылар. Бир-икисинә елэ иллишдирдим ки, һеч бири јериндән галха билмәди. Алчағлар...

— Сәнә әсәбиләшмәк олмас, Азәр, сакит ол!

— Нечә әсәбиләшмәјәсән, јадыма дүшәндә од тутуб јанырам.

Азәрин додағлары чатламышды, көзләринин алты, алны, бир јанағы көмкөј көјәрмишди. Бу јерләрә Рәсул тәнизфлә сојуг компрес гојду.

— Доктор... сол ајағым бәрк ағрыјыр, өлдүрүр мән...

Рәсул көрдү ки, шалварынын бир тәрәфи ган ичиндәдир.

— Дејәсән, бычагла вурублар.

— Охшәјыр... Өзүн көрмәдин?

— Јох!

— Бу дөгигә тәмизләјәрәм, сарыјарам, нараһат олма! Јәгин дүшмәнләрин чохдур?!

— Нә дүшмән, доктор... Ахмағ, сәфәһ адамлардыр... Кишидиләр, кәлсинләр үз-үзә, сөзләрини десинләр... Мән дә билим ишим...

Азәр әсәбилијиндән тез-тез јумругларыны галдырыб сикләләјир, дүшмәнләрини әдаләтли дөјүшә сәсләјирди.

— Доктор... доктор...

— Нә олуб, Азәр?!

— Күрәјим бәрк ағрыјыр...

— Горхма, кечиб кедәчәк. Мәнчә, Азәр, бу ишдән машынын габағыны кәсән оғланын хәбәри вар. Дүздүр?!

— Вар, доктор, вар...

Рәсул бирдән онун башына бахды, башындакы јаранын ганы һәлә дә ахырды. Тәнизфлә мөһкәм-мөһкәм сарыды. Бу эмәлијатты гуртарыб, әлини-голуны јохлады, јахшы ки, чиди хәтәр тохунмамшыды.

— Кимләрдәнсән, ај Азәр? — Рәсул сорушду.

— Әмими таныјырсыныз, Һејдәр әмими...

— Һансы Һејдәри?!

— Фермада ишләјән...

— Јахшы таныјарам, хәтрини дә чох истәјирәм. Азәр инди о бири отаға кечмәк лазымдыр. Чүнки бу отагда галмағ олмас, буз кими сојугдур.

— Доктор, мән кетмәк истәјирәм.

— Һара?

— Евә!

— Бу халында һеч җерә кедә билмәсән. Бу отагдан о бири отага кечә билсән, афәрин деҗәрәм сәнә...

Рәсул чәтиликлә ону о бири отага кечирди, сојунамага мәчбур едиб, җатага узатды. Көз-көз җанан собанын ичини одунла долдурду ки, сәһәрә кими исти галсын.

Рәсул чеврилиб җатага баханда кәнчин көзләрини јумулу көрдү. Ону һуш апармышды, јохса јатмышды? Ајыр д етмәк мүмкүн дејилди. Телефона сары кетди, Азәрин јашадығы кәндә зәнк вуруб никаран галмамаг үчүн аиләсинә мә'лумат верилмәсини тапшырды. Рәсул пәнчәрәдән аралыдакы тахтын үстүнә халы атды, күнч тәрәфдән јорган көтүрүб јыхылыб јатды.

8

Бәрк-бәрк дөјүлән гапы сәсинә ајылды. Јериндән диң атылыб гулаг верди. Индијә гәдәр гапы чох дөјүлмүшдү, Рәсул да сакитчә галхыб кетмиш, гапыны ачмышды. Инди бәс?! Нијә тахтан галхмадан, тәрәддүд ичиндә галды, ону шүбһәләр бүрүдү? Рәсул гапыја кедә-кедә мин чүр хәјалә, фикрә дүшдү. Дәһлизә чыхан кими гапы јенә дөјүлдү. Һәмишә кимлијини сорушса да, бу дәфә әлә бирбаша гапыны ачды. Гаршысында ғыса күрк кејмиш, башына гаракул папағы гојмуш, узун бир кәнч дајанмышды.

— Бујрун, ешидирәм сизи.

Кәнч һеч нә демәдән диңгәтлә Рәсула бахды, азча ғымышыб астадан, кинајә илә сорушду:

— Хоруз нечәдир?!

— Баша дүшмәдм.

— Өзүңү билмәмәзлијә гојма. Ичәридәкенин сорушурам.

— Кимсән?!

— Һәр кимәм. Суалыма чаваб вер, нечәдир?!

— Киминлә данышдығымы билмәлијәм.

— Јахшысы будур ки сөз күләшдирмә, бунун хејри јохдур.

— Һәр һалда билмәјим мәсләһәтди.

— Вахтым аздыр, де көрүм, Хорузун вәзијәтти нечәдир?!

Рәсул билә-билә чавабы кечикдирди, узагда, тәпәнин кәнарында ики көлкәнин кәзишијини көрдү, јад адамла мүбәһисә етмәјин мә'насыз олдуғуну анлајыб:

— Пис дејил! — деди.

— Дүзүңү дејин, ешидирсиниз, дүзүңү...

— Дедим ки, пис дејил.

— Јахшы, инди сизин һәр икнинизә кичик мәсләһәтиңм вар: миллис идарәсинә хәбәр версиниз...

Јад адам сөзүнү јарымчыг кәсиб сусду, бир әлини Рәсула тәрәф узатды, әлиндәки бычаг шагғылты илә ачылыб гаранлыгда күмүш кими парылдады. Бундан сонра јенә сөзүнә давам етди:

— Көрдүңүмү? Хоруза да дејәрсән, миллисә хәбәр версиниз, — бычағы Рәсулун боғазына јахынлашдырды, — башыңныз үзәрик. Билдиниз?!

Рәсул она чаваб вермәк үчүн күкрәмәјә һазыр иди, анчаг өзүңү әлә алыб һеч нә демәди, сусмағы исе јад адама хүсуси ләззәт верди, дүјмәни басыб бычағы јенә шагғылты илә бағлады, чибинә гојду:

— Хошума кәлдиниз, доктор, ағыллы адамсыңыз!

— Таныш олмадыг. — Рәсул кинајә илә дилләндә кетмәјә һазырлашан јад адам бир ан ајаг сахлады, јахынлашыб јенә она диңгәтлә бахды.

— Јә'ни бу белә вачибдир?!

— Мәдәнијјәтдир!

— Оһо... Бу тәрәфини унутмушам... Доғрудур...

— Һеч ичәри дә бујурмадыңыз, һеч олмаса чајдан-заддан...

— Тәләсмәјин, доктор, — дејә јад адам кинајә илә күлүмсүндү. — Вахт вар, имкан вар, көрүшәрик. Һәләлик. Дедикләримин исе унутмајын.

Чеврилиб о ики көлкәјә доғру кетди.

Рәсул керн гајыдыб тахта узанды, јухусу эршә чәклиди, нә гәдәр чалышыды, јата билмәјиб һирслә ајага галхды. Чапајыја јахынлашыб кәнчин үзүнә бахды, сакит-сакит дунјадан хәбәрсиз јатырды.

Рәсул елә ширин јуху апарды ки, сәһәр теэдән күчлү гапы сәсинә ојанды. Көзләрини ачыб бирдән-бирә һеч нә анлаја билмәди. Чүнки гулаг версә дә сәс-сәмир кәлмир, гапы дөјүлмүрдү. Башыны галдырыб бојланды, пәнчәрә ағарырды, јорғаны үстүндән атды, баша дүшдү ки, гапы јухусунда дөјүлүрмүш! Отағын истилији кечмәмишди, кечә долдурдуғу одуңлар көзә чеврилиб һәлә дә сенмәмишди. Кејиниб дәһлизә чыхды, сонра гапыны ачды, гапыдан бир аз аралыда ики бәрни гојулмушду, бирн гатын, бирн сүд иди. Һәмишә кәндән кәтиридиләр. Билдирди ки, бунлары кәтирән Сәлбинә арвадын јетим ушағларыдыр. Уч ил бундан әввәл аталары өлмүш, бир-бириндән кичик олан догтуз ушаг ананын

өhdөсіндө галмышды. Һәр дөфә онлары көрөндө Рәсулун үрөжинә од дүшүрдү. Зиһа илә әмәлли-башлы дост олмушду.

Сүдү гайнадыб Азәри ојатды, о, јухудан ајыла билмјрди. Зорла көзләрини ачыб галлмаг истәди, галха билмәјиб деди:

— Һәр јерим ағрыјыр, доктор.

— Јараларын чохдур, она көрә... Ејби јох, онда истраһат елә, јухунун өзү дә бир дәрмандыр.

Рәсул зорла, чәтинликлә она бир стәкан сүд ичиртди.

— Доктор, евдә һеч дилләмә сүд дәјмир, хошум кәлмир.

— Сүдүн ачгаг хәјри вар, тәзә, јағлы сүдүн...

Азәри јенә јуху апарды, бәлкә бир, ја ики саат ширин-ширин јатды. Көзләрини ачанда јанында әјләшиб онун нәбзини јохлајан Рәсулу көрдү.

— Инди даныш көрүм, ахшам башына нә кәлиб?!
— Рајондан евә кәлирдим, паж-пијада, јухарыда, дикдә бир машын — виллис мәни һағлады, јанымда дајанды. Фикирләшдим ки, нә јахшы, миниб кәндә кедәрәм. Бир дәр көрдүм ки, үч-дөрд нәфәр машындан дүшдү. Һеч нә анламадым, гәфилдән мәни вурмаға башладылар, әввәл башымы әјиб өзүмү горуудум, көрдүм, јох е... Ики нәфәр дә онлара көмәјә кәлир. Алты нәфәр... Бирдән һирс мәни нечә көтүрдүсә, нә ағына бахдым, нә дә бозуна, киришдим, бирини, икисини јерә сәрдим, үчүнчүсүнү дә вурмаг истәјәндә башым кичәлләнди, әчлафлардан бири башымдан вурду, бири дә араһдан күрәймә... Јохса мәнимлә бачармаздылар.

— Ахы һеч нәдән, сәбәбсиз?!
— Доктор, өзүм дә шүбһә ичиндәјәм. Сиздән нә кизләдим, кәндәдә бир гызы истәјирәм, кимсә бундан хәбәр тутуб, мәнә кизли мәктүб јазыб ки, о гыздан әл чәкним. Фикирләшмишәм ки, бош шәјдир. Сонра икинчи, үчүнчү мәктүб алмышам. Ејни сөзләр јазылыб. Һәтта мәни өлүмлә һәдәләјибләр. Мәним дә бу мәктүблара күлмәјим тутур. Кимдирсә даһа мәктүб нијә јазыр, бујурсун, чыхсын габагына, сөзүнү десин, мән дә чавабыны верим.

— Үстүнә дүшәнләр мәктүб јазанын адамларыдыр?!
— Мәнчә, јох, инанмырам.

— Бәс онда кимдир?
— Фикирләшә-фикирләшә галмышам, доктор...
— О гызы сәндән башга ким севир?

— Һеч ким.

— Бәлкә, хәбәрин јохдур, истәјәни вар.

— Бәлкә дә! Еһ, ким олур-олсун, горхмурам, о гызы севирәм, ондан әл чәкмәк фикриндә дејиләм, өлдүрсәләр дә әл чәкмәјәчәјәм.

— Әлбәттә, елә дә лазымдыр. — Гыз нечә, сәни севир, јохса јох?!

— Гыз севмәсә, даһа чанымы нијә гурбан верирәм?!
— Нәсә, анлашылмазлыг вар. Адамы бош јерә нијә дөјсүнләр?

— Бәлкә, атамын дүшмәнләридир?! Атам вахты илә миллис ишчиси олуб. Ону јаман һәләләјирдиләр. Анам дөјәрди ки, атамын дүшмәни чохдур. Инди әним һөјдәр дә елә дејир.

— Ола биләр.

Рәсул дөһлиздән бир галаг одун кәтириб собанын јанында јерә төкәндә Азәрин ајаг үстә дајаныб кејиндини јанин көрдү.

— Нијә дурдун?

— Ишләрим чохдур, доктор...

— Өзүнү нечә һисс едирсән, күчүн вар?!

— Јахшыјәм.

— Тәки јахшы оласан.

Елә бу вахта-аста гапы дөјүлдү. Икиси дә диксинди. Хуусилә кечәки јад адамын кәлишиндән сонра Рәсул әмәлли-башлы шүбһәләнди, буна бахмајараг өзүнү сакит кестәрнб:

— Сән нараһат олма! — деди. — Јәгин, хәстәләримдир.

Гапыны ачанда гара, узун палтода дајанмыш бир гыз көрдү. О чох һәјачанлы иди. Тәнкнәфәс пычылдады:

— Бағышлајын, доктор! Бир сөз сорушмаг истәјирәм.

— Сән Сајат дејилсән?! — Рәсул бир нечә күн бундан әввәл Ајнакиллә көрдүјү гызы таныды. — Бујур, кеч ичәри.

— Јох, доктор, јох...

— Кәл, горхма, тәк дејиләм. Јанымда чаван оған вар.

— Тәсадүфән Азәр дејил?!
— Бәли, одур!

— Нечәдир Азәр?! Мәнә хәбәр верибләр ки, өлүмчүл вәзијәттәдир, дәли кими јүјүрүб кәлмишәм. Дејәсән, доктор, сиз зәнк вурмусуз, еләдир?!

— Мән зәнк вурмагына вурмушам, елә сөз демәмишәм.

— Кәндән бура кәлинчә билирсиниз нә чәкмишәм, сизин адынызы вердикләри үчүн бирбаша जानыныза кәлмишәм.

— Кеч ичәри, Саят!

Рәсул ону дәһләздән кечириб, Азәрин галдыгы отага апарды. Саят гара палтода даһа кәзәл, даһа жарашгылы олмушду, бәлкә дә, бу палто ону учабојлу кәс-тәрирди. Отага кирән кими:

— Азәр! — дејә севинч ичиндә гышгырды. — Сәнә нә олуб бәлә?

— Нарәһат олма, Саят, бир балача далашымышам.

— Кимнилә?

— Узун әһвалатдыр, сонра данышарам.

— Вај, үзүн-көзүн нә күндәди, башына нә олуб?! Сәһәрдән урәјими јејирдим. Кәндә чохусу елә билир ки, сән пис вәзјјәтдәсән. Аллаһа шүкүр, сағ-саламат-сан!

— Палтону сојун, Саят, әјләш! — дејә Рәсул гыза стул тәклиф етди, анчаг о сојунмајыб отага кәз кәзиди. — Чајым да һазырдыр, јемәјим дә...

— Јох, јох, сағ олун! Мән кәдирәм.

— Һара кәдирсән? — дејә Азәр тәәччүблә сорушду.

— Һара кәдәчәјәм, кәндә...

— Бир аз да дајан.

— Дајан дејирсән, дајанарам.

Рәсул гызын һәрәкәтләрини изләјирди. Һәгигәтән дә кәзәлди, дағлар бүтүн кәзәллијини елә бил он бәхш етмишди. Чеврилиб адама елә мәһрибан бахырды ки! Инди дә еләчә чеврилиб Азәрә бахды. Нә сурмәси варды, нә киршаны. Дағ чичәји кими сафлыгыны бүтүн варлыгындан охумаг оларды.

— Бәлкә, бир јердә чыхарг?! —

— Нә данышырсан, Азәр, өзүн ки һәр шеји билир-сэн.

— Билирәм, бәс ахшам?! —

— Ахшам кәзләјәчәјәм.

Рәсул сүфрәјә һәр шеј дүздү, јағ, бал, пендир. Чај сүздү, Азәри әјләшидриб, јемәсини тапшырды. Өзү дә јанында.

— Ај Саят, сән дә әјләш, һеч олмаса, бир стәкан чајымызы ич. Пис чај дејил.

— Нә дејирәм ки, — Саят утана-утана палтосунун дүјмәләрини ачды, бирдән чеврилиб Азәрә сары бахды.

Рәсул онун бу кәзләриндә нечә дәрин, бөјүк мәһәббәтин кизләндијини дүја билди. Бу, ади бахмаг дејилди. «Бир-биринә нә јарашыр» дејә Рәсул хәјалиндән кечирди. «Каш хошбәхт олсунлар». Сүфрә архасындакы бу садә, мәһрибан мәчлис баша чатды. Саят ајага галчыб.

— Һәләлик, сағ олун! — деди. — Чај үчүн хүсусиәлә.

Рәсул ону гапыја гәдәр әтүрдү. Кери гајыдыб Азәри сарғыларыны дојишди.

— Мәктүб алмагыны Саят билдр?

— Јох, демәмишәм.

— Нијә?!

— Ганыны гаралтамг истәмәмишәм. Онсуз да күнү јохдур. Ешитдијимкә кәрә атасы чох пис адамдыр; кәһ-нә фикирли, гарагабаг. Саят да ондан горхур. Һејдәр әмини елчи кәндәрмәјә һазырлашырам, күзүм су ичимир. Дејирләр ки, гәлиз ишдир, о кишини разылығыны алмаг олмәз. Һејдәр нәдәнсә сусур. Гој бирдәфәлик олсун, ја «һә», ја «јох!»

— Атасынын бу ишдән хәбәри вар?

— Һардан. Јохдур. Мән Саятла кизли кәрүшүрәм.

— Бәс мәктүб јазан һардан билдр?

— Мәәттәл галмышам, доктор. Һа фикирләширәм, тапа билмирәм, кәрүнүр, дүз дејирләр, јерин дә гулағы вар.

— Дајан, бир шеј дә дејәчәјәм. Дүнәнки һадисәни милисә хәбәр вернәк истәмирсән?! —

— Јох!

— Нијә?

— Нә мәнәсы?! Һеч бирини танымырам. Танысам да демәздин, өзүм онларла һаг-һесаб чәкәрдим. Мәрд-мәрдән! Мән кетдим, һәләлик, доктор! Сизә вердијим әзијјәт үчүн мән багышлајын, сағ олун, доктор, әләгә сахлајачағам.

рин, чајларын нечә чанландығыны сејр етсә дә, јенә дојмамшыды.

Узаныб динчәлирди ки, кимсә гапыны дөјду. Рәсул гапыја кәләндә көрдү ки, Сәлбиназын бөјүк оғлу Намигдир. О, јүнкүл кејиндијиндән сојугдан бүзүшүшүдү.

— Бујур, Намиг, кәл ичәри.

— Јох, Рәсул әми, Шамилкәлә чағырырлар сизи...

— Хејир ола, Намиг?

— Чејхун хәстәләниб, Шамил әми дә јохдур, ики күндүр рајондадыр. Чејхунун анасы мәни көндәрди ки, тез кәләсиниз.

— Бәс сәнә сојуг дејил?

— Јох, өјрәшмишәм.

— Јахшы, көзлә, кәлирәм.

Рәсул чантасыны көтүрүб Намиглә јанашы кәндә енди. Намиг узун арыг оғланды. Ири көзләри һәмишә кәдәрли көрүнүрдү. Өзүндән кичик бачы-гардашларына көз гојур, дәрсә кедиб-кәлир, евин бүтүн сәлигә-саһмаһнына бахырды.

— Дәрсләрин нечәдир?

— Јахшыдыр.

— Бәс бачы-гардашларын?

— Сизи сорушурлар.

— Доғрудан? — Рәсул күлә-күлә Намигә бахды, јадына дүшдү ки, чохдандыр бу ушағларә дәјмир.

— Доктор, кәлин бизә! — дејә Намиг дағ әтәјиндәки евләринә чатыб һәјәт гапысынын гаршысында дајанды, — ушағлар севиннәрлә, тој-бајрам олар.

— Гајыданда мүтләг дәјәчәјәм.

Рәсул Шамилкилин һәјәтинә кирәндә кечмиш күнләри хатырлады. Бура нә гәдәр кәлиб-кетмишди. О вахт Мәләдин өлүмүндән сонра өзүнә кәлә билмәјән Ајна агыр хәстә иди, даһа бурда — әр евиндә гала билмәди, анасынын — Порвин арвадын јанына көчдү. Рәсул сонра ахырынчы дөфә бу һәјәтә Чејхун дүнјаја көз ачанда гәдәм гојду. Шамил севиндијиндән ов түфәнкиндән һаваја атәш ачды. Инди о вахтдан үч илдән чох кечирди. Рәсул гапыны астача дөјдү.

— Гапы ачыгды, бујурун, — киминсә сәсини ешидиб, ичәригә кирди. Кәлин ајаг үстә иди, әлиндә тутдугу көрпәни әтрафы һөрмә, балача тахта јатага гојуб, халынын үстүндә ојнајан оғланы көстәрди:

— Доктор, гыздырмасы чохдур, 40-а чатыр.

Чејхун јарашыглы бир ушагды, Рәсулу көрән кими гојрух анасына сығндыр.

— Нијә јатага дејил?

— Ен јатыр ки! Гајым-гајым гајнајыр. Мөһкәм кејиндиришәм. Атасы да рајона кедиб, ики күндүр кәлиб чыхмыр, сәһәр тездән хәбәр көндәрмишәм, һәләлик сәс-сорәг јохдур. Бејниңә сәдр олмаг дүшүб, бир дејән кәрәк, а залымын баласы, нејирсән вәзифәни, евин-ешијин, күнүн-күзәрәнин. Гәлә сәдр олмајыб, асыб-кәсир...

Рәсул Шамилин арвадыны биринчи дөфә иди ки, белә јахындан көрүрдү. О, Чејхуну јанына сәсләди, ушаг исә анасындан гопмаг истәмәди. Өзү јахынлашыб әлини алына гојду:

— Истиси чохдур, — дејә нараһат олду, чантасыны ешәләјиб дәрман чыхартды. — Инди бирни вер, та'чили ичсин!

Кәлин дил-ағыз едиб деди:

— Аллаһ көмәјин олсун, доктор!

Рәсул Чејхунун богазына да бахды:

— Бәрк сојуг дәјиб, богазы да кәлиб, — деди, — бунын үчүн дә дәрманлар верирәм, бујур, күндә үч дөфә.

Башга көстәришләр верән Рәсул евдән чыханда, һәјәтин гапысы өнүндә дајанан «Волга» машынындан Шамилдин дүшдүјүнү көрдү. Шамил дә башыны галдырыб сакит-сакит бахды. Истәр-истәмәз бир-бирине јахынлашыб һәјәтин ортасында үз-үзә дајандылар.

— Чејхун нечәдир, јолдаш фелдшер? — Шамил сәламлишмадан кинајәгарышыг нараһат бир аһәнклә сорушду.

— Сојуг дәјиб, дәрманлар вермишәм, сабаһ ахшам кәлиб јохлајачағам.

— Зәһмәт чәкмә, инди рајона апарырам, һәкимә.

«Һәкимә» сөзүнү хүсуси вурғу илә сөјләди, сонра өтүб-кечди вә евә кирди.

Рәсулун гапы гаралса да, белә кобудлугларә өјрәшдији үчүн, «јолдаш фелдшер» дејә Шамили төглид едиб додағларыны бир-биринә сыхды вә сүр'әтлә бу јердән узағлашыб кетди.

Ону ушағлар гапы өнүндәлә гаршыладылар. «Рәсул әми, Рәсул әми» дејиб һај-күлә үстүнә јујүрдүләр. Рәсул әјилиб балача Мәнзәри, ондан бир аз бөјүк һәчәри, үзү чил-чил Вугары јердән галдырды. Дөчәл Мухтар исә фүрсәтдән истифадә едиб архадан белинә минди. Ајда-күл сағында, Баһаркүл солунда, Зија исә гаршысында

чөпиш кими һоппана-һоппана кедирди. Онларын ғыш-гырығындан гулаг тутулурду. Намиг исә пиллэләрин үстүндә дажаныб күлө-күлө быхырды. Намигдән бир јаш кичик олан бачысы Күлкәз төвләнин гаршысындан:

— Хош кәлмисән, Рәсул әми! — дејә бәркдән ғыш-ғырды.

— Нијә јахына кәлмирсән, Күлкәз!

— Ишим чохдур, инәкләрин гајыдан вахтыдыр.

Һај-кушә ејвана галхдылар. Намиг балачалара, ху-сусилә Зијаја ачыланды. Зија фырфыра кими фырла-ныр, әлләри үстә галхыр, бир ојун чыхарыр ки, чөпиш довшан јанында јаландыр. Отаға кирдиләр, халы дөшәнмиш, мүтөккәләр гојулмуш јердә әјләшдиләр. Бирдән ушаглар кәнара чөкилдиләр:

— Әми, Зијаја бах, Зијаја...

Рәсул кәзләринә инанмады, Зија голларыны, ајагла-рыны елә јығды ки, башы бу ајагларын, голларын ара-сында итди, јумаға чеврилди, халынын үстүндә шар ки-ми фырланмаға башлады; о баша, бу башта! Фырлана-фирлана Рәсулун гаршысында димдик дајанды.

— Әми, Зија ағача пишик кими дырмашыр. Ән назик будағында јелләнир.

— Әми, бир дәфә будаг сынды. Елә горхдуг ки! Ајдакүл ғышгырды. Зија јерә јыхылмады, тез о бири будағын үстүнә һоппанды. Дәлә кими.

— Бәс сән нә бачарырсан, Баһаркүл?!

— Мән... мән... — дил-дил өтән ғыз сусуб ғызарды. —

Китаб охујурам, нағыл китабын

Һәјәтдән Күлкәзин сәси кәлирди:

— Баһаркүл, Ајдакүл, Намиг, Зија...

Ушаглар көмәжә кетдиләр, балачалар да онларын ардынча ејвана чыхдылар. Ики инәк һәјәтә кирди, сонра гојунлар... Јухары јолдан бир јүк машины кәндә сары кәлирди үстүндә ғызлар, гадынар. Бир аз кечмәмиш Сәлбиназ бачы һәјәтдә көрүндү.

— А Рәсул гардаш, хош кәлмисән! — дејә дил-ағыз едә-едә ејвана галхыб она әл узатды. Рәсул бир шеј демәсә дә, гадынын аз вахт әрзиндә арыгламағындан шүб-һәләнди. Она һәтта бир аз горху илә бахды, ләкин бу горхуну өзүндән кәнар едиб фикирләшди: «Јары чаны галмајыб, бир дәри, бир сүмүк, јазыг ушагларын јолунда шам кими әријир. Чарәси нәдир? Һалбуки бу гапыдан ичәри кирмәзди.»

— Бағышла, доктор, чаным бәрк ағрыјыр, инанын бу ағрыја көрә горхмурам. Төкчә тифилләрә јазығым

кәлир, өзүм чәһәннәм! Бир күн кәлмишик бу дунјаја, бир күн дә кетмәлијик... Еһ, ферма да һарда, дәрәнин дибиндә! Јахшы ки о јүк машины кәтириб бизи чыхартды. Јохса ки аллаһ билир, нә вахт кәләчәкдим, һәр шеј чәтинләшир. Даһа дөзә билмирәм, доктор, белә кетсә, һеч нә!

— Нә едим, сөзүмә гулаг асмырсән... Өзүну јахшы-јахшы јохлатдыр, көр, дәрдин нәдир?

— Дәрдим чохдур, бирдир мәкәрә?!

— Сәлбиназ бачы, ушагларын хәтринә.

— Еһ, доктор, мән демирәм, өзүн де, нечә кедим, вахт јохдур, валлаһ-биллаһ јохдур.

— Сонра кеч олачаг, Сәлбиназ бачы, кеч!

— Нә олур-олсун, доктор, таки тифилләримә һеч нә олмасын, онлары аллаһа тапшырачағам.

10

Рәсул бир нечә күндүр ки, мәнәгәдән һеч јана чыхмырды. Јанына кәлон хостәләри јола салмыш, бүтүн ишләрини көрүб гуртармыш, пәнчәрәдән бахмагдан јорулмушду, отагдан-отаға кечирди. Ахшам дүшдүјү үчүн ганы гаралмышды. Билирди ки, даһа һеч кәс кәлмәјә чөкдир. Үрәјинә ахшам гаранлыгы кими бир ғүссә чөкүрдү. Тәклик нә пис шејмиш! Бирдән Сәлбиназ арвадын јетимләри илә кеңирдији күнү хатырлајыб, бир балача өзүнә кәлди. Рәсул бу ушаглара елә үрәкдән бағланмышды ки, онлары өз доғма өвладлары кими севириди.

Бирдән гәдә јөүлдү, һәлә индијә гәдәр белә севинмәшиди, ушаг кими кәзләри ишыгланды вә гапыја јүрүрдү.

Чүссәли, јекә бир киши гапыда дајанмышды. Башын-да гулаглы папаг, әјинидә боз рәнкли плаш варды.

— Салам! — дејә күлүрүзлә ичәријә кирди, она тәччүблә бахан Рәсулун үстүнә әрјәна дүшдү, — бу нә гонаг гаршыламагдыр, ај Рәсул?!

— Вај, һејдәр, әзизим, бағышла гардаш, десәм ки, сәни танымадым, инанмасән. Нә јаман дәјишмисән, чаным?! Арыг бир адам идин, бу нә көкәлмәкдир?

— Даһа демә, Рәсул! һеч өзүмүн дә хошума кәлмир, инанырсән ки, јемәјими јарыбајары азалтмышам, хәјри јохдур.

— Кәл, кәл ичәри, һејдәр, кәл. Чохдандыр ки көрүшмүрүк.

— Дүз ики илдир!
— Ики ил? Нэ данышырсан, елэ бил дүнөндир. Нэ тез кечиб кедир, ај Һейдэр??!

— Бэс нэ билмисэн. Заман өз ишини көрүр, ырлан-мағындан галмыр. Рәсул, һазырлыг-зад лазым дејил, бир аз сөһбөтөм вар сөһилә. Хәбәрин вар бизим Шамилдән? Сәдр гојдулар! Залым баласы, аллаһныи танымыр, билирсән нәдир! Һәсән әми һара, бу һара, јерлә көј фәрги вар. Гызыл кими адамды рәһмәтлик. Отуз ил ишләди, бир адам ондан инчимәди, көрүм јери бәһишт олсун, ондан сонра беләсини сәдр гојмаг һеч дүз дејил.

— Әши, онунла нә ишимиз.

— Мәним ишин жохдур, олмајачаг да! Анчаг Шамил өзү кинлидир, бир да көрәчәксән ки, чомағыны узатды мәним тәрәфә. Онунла дава етдијими унутмајасан кәрәк. Шаһидсән ки. Бу көһнә һагг-һесабы тәзәләсә, һеч нә, батдым.

— Күнүмүз күн дејил, ај Һейдәр! Бағрым партлајырды, сәһәрдән фикирләширдир ки, һара кедим? Аллаһын киносуну да кәтирив көстәрмиреләр. Бәһанә едирдиләр ки, гардыр, буздур, дағ кәндино кетмәк олмур, бәс инди, күл-чичәјин ачан вахты һаны бу залым балалары?! Елэ бил бурда јашајанлар адам дејилләр. Клуба кирмәк олмур сојугдан, нә концерт кәтирирләр, нә театр. Јахшы ки кәлиб чыхмысан, һәрдән бир ач бу гапыны, нә олар, јалварырам, һеч нә итирмәсән, һеч нә!

— Сағ ол, ај Рәсул, вахт вар ки, көзүмүзү ачыб-јумунча ахшам олур.

— Азәр нечәдир?

— Пис дејил, доктор. Бир гыза вурулуб, о да баш тутан ишә охшамыр, бизи бәлаја салыб. Гызын атасы чох мүрәккәб адамдыр.

— Аз-маз хәбәрим вар. Азәрә көмәк лазымдыр.

— Мәсәлә, сән дедијин кими да асан дејил. Чүнки бу, кечмиш һадисәләрлә бағлыдыр. Габаглар Азәрин атасы милис ишчисин олуб, гызын атасынын нәсә кизли бир ишини үстүнү ачыб, о да чәзасыны чәкиб... Ганлы дүшмәндир. Һәтта кишинин сағлыгында она гәсд етмәк истәјибләр, баш тутмајыб. Сонра өз ачәли илә дүнјадан көчүб. Азәрин де инди бундан хәбәри јох. Гызы севир, даһа һеч нә билмир, көзү де һеч нә көрмүр. Инди мән демирәм, өзүн де, баш тутан ишә охшајыр, јохса јох?! Елэ фикирләширәм ки, јох.

— Чәтин мәсәләдир. Јахшы, Һейдәр, Азәри һәдәлә-јәнләр кимләрдир?!

— Хәбәрим жохдур.

— Дөјүлмәјиндән дә хәбәрин жохдур?!

— Јох. Көрүрсән ғырышмалы, дејир ки јыхылмышам. Мәни алдадыр. Еһ, бу да гәрибә оғландыр, дәлисовун биридир, һеч нәдән горхуб-еләмир, фикриндән дашындырмаг истәдик, кимә дејирсән, ја дивара, ја даша. Сајат дејиб дурур, өлдү вар, дөндү жохдур, ачыгы бачарыгы, зирәк, гочаг оғландыр. Асанлыгга, өз хошунә Сајатдан әл чәкән дејил.

— Ахы Сајат елэ ғыздыр ки...

— Билирәм, көзәлдир, ешитдијимә көрә хасијјәти дә јахшыдыр. Анчаг нечә едәк?

— Атасынын хәбәри вар?

— Бир нечә күн бундан габаг хәбәр көндәрдим, рәдд чавабы вериб. Бирдәфәлик.

— Демәк белә... Горхурам ки, нәтичәси пис олсун...

— Мән дә горхурам, Рәсул. Гардашын оғлундан — Азәрдән горхурам, киши көһнә гысасыны алмаса јахшыдыр. Мәкрли, ганы сојуг, пис адамдыр. Рајонда ону һеч ким семвир, ады кәлөндә чохусу гачыр. Гошшу рајонда бачысы ушаглары вар, һамы онларын әлиндән лад дөјүр. Бәлкә дә, Азәри дөјәнләр елә о ушаглар олублар. Инан, башга һеч ким! Һарданса, гулаглары чалыб ки, белә бир шеј вар. Инди лап гызышачаглар...

— Азәр билдир ки, гызын атасы рәдд чавабы вериб?!

— Билдир, нә олсун. Тутуб ки кедин үз-үзә данышан, тәләб еләјин. Тәләб һа... Дејирәм, бизи гәубл етмәк истәмир, нә чаваб версә јахшыдыр, евдән говмајачаг ки! Инан, о кишидә бир үз вар, лап евдән да говар. Азәр өзүнү ушаг кими апарыр, чүнки чох шејләрдән һәлә хәбәри жохдур. Она көрә дә фикирләшә-фикирләшә галмышам.

— Фикирләшмәкдән бир шеј чыхмаз.

— Ону билрәм, доктор, бизим бу гардашоғлуна нечә көмәк едим ки, һәр шеј јахшы олсун, бах, бу мәсәләдә чәтинлик чәкирәм.

Рәсул она кәчәки һадисәни дә данышды.

— Јәгин, елэ кишинин бачысы ушагларыдыр, башга ким ола биләр? Һеч ким. Көрүрсән, Рәсул, нечә һәдәләјирләр. Она көрә дә Азәрин тәлејиндән бәрк горхурам, мәкрли адамлар һәр чүр һиләлә әт атмагы бачарырлар. Өзүн көрүрсән ки, Азәр Сајата, Сајат да Азәрә јарашыр, елэ бил онлар бир-бири үчүн дүнјаја кә-

либлэр. Бир-бирини дә истэйрлэр. Онларын сээдәтинэ мане олмаг — шығы огурламаг кими бир шейдр. Бизим исэ борчумуз бу чаванлара көмөк етмәкдир, көмөк...

— Еләдир, һейдэр, мән дә бу жолда гүвәмми эсиркәмрәм. Елә биләрәм ки, Азэр мәннм өз баламдыр.

Ики күн сонра Азэр ири жүк машиныны мөнтөгәдөн аралыда, төпөнни јахынлыгындакы жолда сахлады. Јерә атылыб Рәсулун јанына кәлди. Хош-бешдөн сонра Рәсул ону мөһкөм данлады:

— Хардасан, бу јараларла зарараф етмәк олар?!!

— Доктор, инчимәјин, вахт мәсәләсидир, бир дә ки тәлејимин мәсәләси... Она көрә кәлмишәм, истәјирәм ки, Сајаткилә һейдэр әминт төк кетмәси, мүмкүнсә сиз дә онунла кедин, хаһиш едирәм, бир аз һөрмәтли олсун, јахшы олсун... Бәлкә, о киши сизи көрүб керижә чәкилә, һөрмәт едә, инсафа кәлә...

— Мән разјам, Азэр, анчаг о рәдд етсә, онда?! — Рәсул Азэрин нә фикирләшдјини багабчадан билмәк истәди. — Онда... онда... нә едәчөксән?!

— Билмирәм! — Азэр үмидсиз һалда дилләнди. — Јенә мәктуб алмышам, — дејә башыны ашағы дикиб кәдрлә сүсдү.

— Инди нә јазырлар?!

— Әмәли-башлы горхудурлар; өлүмлә... әкәр саламат галмаг истәјирәнсән... Буна бонзәр сөзләр... Мән горхмурам, доктор, бу јолдан дә дөмәјәчәјәм.

— Азэр, ахы белә дә олмаз.

— Тәклиф едирәннинз ки, мән керижә чәкилим?!!

— Јох, Азэр, јох... Бәлкә, мәктублары миллис идәрәсинә верәсән... Бәлкә, башга јөл фикирләшәсән, ахы сән чох чавансан, нијә һеч нәдән өзүңү фәлакәтә салыр-сан?!!

— Бу мәннм үчүн фәлакәт дејил. Сајатын јолунда һәр шейә һазырам, доктор, чүнки буна Сајатын өзү дә һазырдыр.

— Баша дүшүрәм, Азэр, әмин демишкән, елә етмәк лазымдыр ки, фәлакәт олмасын...

— Мән дә елә истәјирәм, доктор, елә олмаға гојмурлар. Бу кечә гапымыз дәүлүб, бәрк-бәрк... Дурмушам, һәјәтә чыхмышам, һеч кәс јох... Калиб һәјәт гапысына јахынлашмышам ки, бахым, көрүм кимдир. Бурда да һеч кәс јох... Чыхдым күчәјә... бомбош... Бирдән узагда бир гаралты көрдүм. Јүүрдүм она доғру... гачыб арадан чыхды. Нә мәктуб, нә һәдә мәнни горхудур... Гој о

киши рәдд еләсин, мән јенә әл чәкмәјәчәјәм, сонра өзүм билирәм, нә иш көрмәк лазымдыр. Көрәчәјәм дә...

— Анчаг ағыллы иш...

— Бахарыг, доктор! Гәлә ки ағымы итирмәмишәм. Чалышарам ки, һәр шей гадјасында олсун!

— Хошбәхт олун, әсас будур!

Азэр худаһафизләшиб инамлы аддымларла машины доғру кетди. Рәсул узун мүддәт далынча бахды.

11

Рајондан гајыдан Рәсул Шырран дәрәсинин јахынлыгында автобусдан дүшдү, бурдан чох заман кәндә кәсә жолла пијада кедирди. Инди, баһарын илк чәғнәдә исә дикидри галха-галха Шырран гајасыны көрмәјә тәләсирди. Бу һүндүр, гаралмыш, мөһтәшәм бир гаја иди, гајадан бир-биринин далынча дамаллар сүрүшүб дүшүр, гәрибә, хош шыр-шыр салырды. Рәсул сәси ешидиб тәпәјә галхды, нәдәнсә бирдән архаја чеврилди. Дәрә јашыллыг ичиндә итмиши, көрүнөн ағачлар исә елә бил јерин алтындан чыхмышды. Дәрәнин о тәрәфиндә һүндүр дағлар бир-биринә сөјкәнмиш, ашағы этәклер јамјашыл олса да, синәсиндәки ағачларын чоху чыптаг галмыш, зирвәларни булудларын ичинә кирмиши. Елә бил баһар торнагдан доғуб јаваш-јаваш, будаг-будаг, ағач-ағач, тәпә-тәпә, јухарыја — булуда доғру јајылыр, һәр јери севинчинә бурүүрдү.

Шырран гајасынын сују чохалмышды, дамаллар даһа сыра-сыра дүзүлүб ахмырды, гајанын гаггара, дилик-дилик, мамырлы синәсиндән санки агаптаг бир түд асылмышды. Рәсул бу түдә тамаша етмәкдән дојмурду. Бу түд титрәјир, чырпыныр, сәрниклик јајыр, рәңкдән-рәңкә кириб көзәллик јарадырды. Нә гәдәр дајандыгыны билмәди, сонра чыгырла гајанын бөјрүндән кеңиб бөјүк бир дүзә чыхды. Ики ај бундан багаб бу јерләр гарла өртүлмүшдү, инди исә гардан әсәр-әләмәт галмамыш, торпагда итиб, ота, күл-чичәјә чевриллиб јенндән доғмушду. Чығыр чох јухарыда үмуми јола говушду, јол исә ниң нәһәң гаја арасындан узаныб кәндин мәркәзә күчәсинә чеврилди. Бурдан — кәнддән јухарыда, дикидә јерләшән һәким мөнтөгәси јува кими көрүндү. Рәсул бу мөнтөгәјә инди башга кәләб бахды, чүнки ики илдән чох јалварыб-јахардыгы, тәләб етдији бир арузусуна чатмышды, — тибб хидмәтчиси штаты ала

билмишиди. Һәгигәтән, она чәтин иди, көмәкчијә бөјүк еһтијач дујурду.

Таныш һәјәтә кирәндә нәдәнсә бирдән-бирә һәјәчанланды, буна көрә бир аз да горхду. Мәгсәди Ајнаны севиндирмәк иди, чүнки алдыгы штаты она вермәк иствәјирди. — Гој кәлсин, ишләсин! Һәм она јакшыдыр, һәм дә мәнә! Бәс нијә һәјәчанландын?! Даһа нијә кизләдирсән, тәк-тәһһа галдыгын вахтларда хәјәлында, үрәјиндә чырпынан кимдир?! Ахы сән һәмишә онунла јашајырсан, еһ, чох гәрнбә адамсан, бәс нә вахт дәјишчәкәксән, һамы кими олмага нә вахт чан атачғансан, башгаларының јолунда чаныны чүрүтмәкдән нә вахт әл чәкәчәксән?!

Пәрвин арвад ејванда јун чырпырды, әлиндә јелләдији узун чубуғу бирдән һавадача сахлады, һәјәтин ортасында дајанмыш кишијә баха-баха:

— А бала, кимсән? — дејә сорушду. — Таныја билмәдим.

Рәсул онун сағалмағындан севинди, јакынлашыб пилләләрин үстүндә дајанды. Бу заман Пәрвин арвад гәфилдән елә чыр сәслә гышгырды ки, Ајна горхуб өзүнү евдән чөлә атды.

— Нә олуб, ај ана?!

— А... дохтурумзу танымадым. А бала, һәмишә сән кәләсән, чых јухары, башына дөнүм, чых! Аллаһ сәни һәмишә сағ-саламат еләсин, бәладән горуусун. Мәним кими о дүнјалыг адамы дириляб гојмусан ајаг үстә, көрүрсән, нечәјәм машаллаһ шир кими!

Ајна әл-ајаға дүшүб өзүнү Рәсула тутду:

— Хош кәлмисиниз, доктор, бујурун ичәри. Анамы көрүрсүнуз, аллаһа шүкүр јакшыдыр, әлиниз сајалы олду. Нијә дурмусунуз, бујурун, кечин евә.

— Иш үчүн кәлмишәм, сәниллә сөһбәтим вар.

— Мәнимдә?! — Ајна тәәччүблә әлләрини гојнуна гојуб деди: — хејир ола, доктор?!

— Ишләмәк иствәјирсәнсә, бир јер дүзәлтмишәм сәнә...

— Һарда? — Ајнанын көзләри ишыгланды. — Јери узаг дејил ки?

— Јох, узаг дејил.

— Нә ишлер ки?!

— Тибб ишчиси.

— Бачара биләрәм?!

— Нијә бачармырсән? Әлбәттә!

— Һеч билмирәм, сизә нечә миннәтдар олум.

— Лазым дејил...

— Јакшы, доктор, јерини демәдиниз, һарда?!

— Орда! — Рәсул әли илә дикдәки тибб мәнтәгәсини көстәрди. — Мәним јанымда!

Бајагдан севинчини кизләтмәјән Ајна бирдән-бирә дәјишиб тутулду, өзүнү бир кәнара чевириб бир мүддәт кәдәр ичиндә галды. Рәсул бу вәзијәти көрүб шырыды:

— Нијә сусдун, Ајна?!

Ајна чаваб вермәди, еләчә, бајагкы вәзијәтиндә галды.

— Демәк мәнимлә ишләмәк иствәмирсән?

— Ичинмәјин, доктор, — Ајна өзүнү она тутду. — Ичинмәјин.

— Демәк, разы дејилсән?

— Јох!

— Ајна, баша дүш, бу чәтин иш дејил, саат 10-да кәлиб 4—5-дә чыхыб кәдәчәкәксән. Мәнә јакшы көмәкчи лазымдыр. Ора мүнәсиб адам тапмаг чәтиндир. Сәндән јакшы намизәд билмирәм. Мәни дә аз-маз таныјырсан, һәләлик вичданымы итирмәмишәм, башга фикрим јохдур, сәни алдатмаг иствәмирәм, әл-әлә верәк ишләјәк, әјри-үјрү ишләрлә дә арам јохдур, өзүн бу ишдән разы галачғансан, инан, Ајна!

— Бунарлы билирәм, доктор. Сизә дә инанырам. Анчаг...

— Де сөзүнү, кизләтмә...

— Мүмкүн дејил.

— Нијә мүмкүн дејил, нәдән горхурсан?

— Јох, доктор, елә фикирләрә дүшмәјин, сизә елә бөјүк һөрмәтим вар ки, буну сөзлә дејә билмәрәм. Ама... бир јердә ишләмәк... Јох, јох, бачармарам...

Ајнанын һәјәчанландығыны ачығ-ајдын дүјән Рәсул сусуб бахышларны онун гызаран үзүндән чәкмәди, Ајна бахмырды, һәр шей көрүрмүш кими синәси ениб-галхыр, кәлағайсынынын учларыны эзишидрир, нәсә фикирләширди.

— Һеч билмирәм даһа нә дејим, ахы бош, мәнәсин сөз-сөһбәтләрә фикир вермәк нәјә лазым?! Ајна, сәнин ки тәмиз, саф олдуғуну һамы билди. Она көрә дә...

— Јох! — дејә Ајна башыны јухары галдырыб көзләринә бахды, даһа да гызарды. — Бачармарам.

— Бәлкә, фикирләсәсин?

— Јох, доктор...

— Демәк, гәти сөзүндүр?

— Гәти!

— Ейби юх, женә фикирләш, ики-үч һәфтә сәни көзләчәжәм. Ишләмәк фикрин олса, мәнә хәбәр еләжәрсән. Һәләлик! — Рәсул сарсылса да, пилләләрдән сүр'әтлә ашагы дүшдү, һәжәтдән кечәркән, архадан Ајнанын:

— Доктор... — дејә чагырдыгыны ешидиб ајаг сахлады. Јаваш-јаваш чевилиб, пилләләрин үстүндә дајанан Ајнаја бахды.

— Мәнән инчимәјин, доктор, јалварырам, инчимәјин!

Рәсул һәжәтдән чыхыб кәндин мәркәзи јолу илә јухары галхдыгча Ајна һаггында фикирләширди: «Ја-ман тәрслик едир, көрүнүр јанымда ишләмәкдән горхур. Нија?!» Јәгин севдијими баша дүшүр. Мән ки ачыг-сачыг һеч нә демәмишәм, демәк истәмирәм дә! Билирәм ки, Мәдәдә бәсләдјин севкисн бөјүкдүр, бу севкиснә сон дәрәчә сәдагәтлидир. Һәр һалда мәнә гәтијјән инанмыр, етибары јохдур. Бәлкә, өзү дә мәнә лагәјд дејил?! Бәлкә, үрәјини дәрнинлијиндә нәсә бир дүјүг баш галдырыб?» Бу сон фикир бејниндә ишыг киши јанды, бајагкы сарсынтыны, кәдәри јункүлләширди. Бирдән јанында дајанан «Виллис»-нин гапысы ачылды, Шамил ағыр-ағыр тәрпәниб, јерә дүшдү, әлини узатды:

— Хош көрдүк, јолдаш фелдшер.

— Салам, Шамил!

— Балам, әмәлли-башлы һәкимсәнмиш, хәбәримиз јох... Ушагы апардым рајона, һәким ејин илә сәнин вердијин дәрманлары јазды. Биләндә илк дәфә сән бахмысан, деди ки, Рәсулдан сонра һаһаг кәтирмисин... Рәсул фелдшер дејил, һәкимдир!

— Чейнун инди нечәдир?

— Јахшыдыр, пис дејил. А дост, һардан белә кәлирсән, женә ордан? — Шамил бич-бич күлүб Ајнакилин евинә ишарә вурду. — Ај чаным, гуртарын бу кизли-кизли ишләри?!

— Бизин һеч бир кизли ишимиз јохдур!

— Инчимә, зарафат еләјирәм. Мәни нијә тәбрик етирсән?!

— Нә мүнәсибәтлә?!

— Нечә јә'ни, хәбәрин јохдур?

— Јох...

— Чамаат мәни сәдр сечди, һамы әл галдырды, әләјинмә бир нәфәр дә данышан олмади.

— Тәбрик едирәм, Шамил, јени ишиндә анчаг уғур-лар газанмагы арзулајарам.

— Сағ ол, Рәсул! Јәгин ки, билирсән, колхоз сәдри олмаг асан шеј дејил. Ваचиб ишләримиз чохдур, вахтын оланда, кәл кабинетимә, данышаг, мәсләһәтләшәк, әл-әлә верәк...

— Баш үстә, јолдаш сәдр, кәләрәм!

Шамил әлини узатды Рәсулла көрүшдү, машина галхыб раһатланды. Машины кетди, Рәсул исә үч гоз ағачына тәрәф аддымлады. Бирдән өз адыны ешитди, саға-сола бахыб һеч кәсн көрмәјәндә һәјрәтләнди. Ахы ону чагыран кимдир вә һардадыр? Бирдән Шырранда, гаја башындан сәсләјән Зија јадына дүшдү. Јәгин ки, одур.

— Рәсул әми, мән бурдајам, ағачда!

Рәсул башыны јухары галдырды, сағдакы гоз ағачынын лап зирвәсиндәки будагда, ағ көјнәкдә Зијаны көрүб женә ондакы киши горхду. Ајдакүллә Баһаркүл јүүүрүб кәлдији үчүн гышыра билмәди. Бир дә башыны јухары галдырды, ән ашагыдакы будагдан салланан Зијаны көрүб онун бир ән ичиндә нечә сүрүшүб дүшдүјүнә мәттәт галды. Елә бу заман Зија:

— Рәсул әми, мәни тут! — дејәндә голларыны нә вахт ирәли узатдыгындан хәбәри олмады. Зијаны һавадача тутду. Ону данламаг истәјирди ки, Зија чийнләри үстүнә галхыб димдик дајанды. Һарданса чил-чил Вүгәр јүүүрүб кәлди. Зија гәфилдән чийнләриндән јерә һоппанды.

Һәјәт гапысынын јанында ојнадан балача Һәчәр дә, Мәнзәр дә дәстәјә гошулду, Рәсулдан әл чәкмәдиләр, дартыб һәјәтә салмаг истәдиләр. Рәсул исә мүхтәлиф бәһанәләр кәтириб кирмәди, мәнәтгәјә сары кетди. Ушаглар да далынча! Тәкчә Намигдән, Күлкәздән башга! Мухтар әлиндә тутдуғу чәрәји дишләјә-дишләјә гошу һәјәтдән чыхыб онлара јахынлашды. Һәчәр, Мәнзәр Рәсулун чийнләриндә, о бири ушаглар бөјүрләриндә һај-күлә мәнәтгәјә чатдылар.

12

Һавалар әмәлли-башлы исинмишди. Ағачлар чичәк ачмышды. Ағ, чәһрајы, сары чичәкләр кәндә әлванлыг јаратмышды. Рәсул белә бир вахта да мәктәбә кәлди. Ичәри кирәндә дәһлилләрдә там сакитлик һөкм сүрүрдү. Ону һөрмәтлә гаршылајан гапычы арвада:

— Мөн тибб отагына кедирэм, — деди. Биринчи мэр-төбөдө, директорун кабинетиндөн аралыда, күнчө, балача бир отаг айрылмышды. Устунө жазылмышды: «Тибб отагы». Атары Рөсүлүн өзүндө иди. Гапыны ачыб ичөриңе кирөндө ону кәсиф иҗ вурду, пәнчөрөнн ачды. Отаг балача олса да, Рөсүл үчүн мүнәсиб вә жарарлы олдуғундан мүдирижөтдөн разы галмышды. Устунө ағ чөкилмиш тахт дивар төрөфө гојулмушду. Пәнчөрө төрөфдөки столун үстүндө электрик чајдан ағарыды. Рөсүл чантасын бир кәнара атыб һәм тахтын, һәм столун јанында гојулмуш бир неча күрсүнү сөлигө илө бир је-рө јығды. Чантасындан бә’зи шејләр чыхарыб столун үстүнө дүздү.

Соира дөһлизә чыхды. Рөсүл сакит вахтларда мөк-төбин дөһлизләриндө доланмағы, дивар гөзөтләринө, шуарлара, бөјүк шөхсјитләрдин мүдрик сөзләринө бах-мағы адәт һалына кечирмишди. Дөһлизин соунда, пил-лөләрө доғру кедиб икинчи мөртөбөдөки узун дөһлизә чыхды. Билриди ки, үчүнчү гапы биринчи синфин гапы-сыдыр. Јахынлашыб гапыны азча аралыда, мөөллимө көрүнмәди, јөгин, парталарын архасында кәзиширди. Гөнирө мөөллимө бир аз кечмәмиш гапыја јахын кәлди: — Хош кәлмисиниз, доктор! — деди. — Бујурун ичә-ри...

— Сөзүмә әмәл едирәм, кеч олса да...

— Кеч дејил, кечин, доктор, кечин...

Рөсүл синфө баханда аз гала күлчөкөди, отуз нәфәр ушаг марағла она бахырды. Арха чөркөдөн һәтта бир-икиси дө ајага галхмышды, бөјланырды. Гөрибә, ишығы, мө’чүзәли, парлаг көзләр елө бил бир-биринө бөн-зөјирди. Шејтанлыг јаган бу мө’налы көзлөр она зил-ләнмишди. Рөсүл да онларын гаршысында лал кими дајанса да, һамјаја бир-бир бахмага чалышыр, фикир-лөшир, онлара бәсләдији бөјүк марағыны кизләдө бил-мирди.

— Ушағлар! — дејө синфә мүрачиөт етди. — Ким сә-һәр әл-үзүнү јумајыбса, ајага дурсун!

Гөнирө мөөллимө пәнчөрөннин јанында дајаныб тө-бөссүмлә Рөсүла бахырды.

Һеч кәс ајага дурмады. Рөсүл ушағларын арасында бир чанланма јарада билмишди. Кизилчө пычылдашыб күлөн, алтдан-алтдан бахан, элини галдырыб нәсә де-мөјө чан атап, сөзлөшөн, сәдөлөвһчөсинө гымышан бу ушағларын бүтүн һөрөкәтләриндө мээзлилик, гөрибөлик кизләнмишди. Башына лент багламыш, гарајаныз, ја-

рашығы бир гыз ајага галханда Рөсүл тәэччүблөнди. Елө төртөмиш иди ки, онун әл-үзүнү јумамағына инан-мағ олмуурду.

— Мөөллим, мән әл-үзүмү јумушам! — деди. Елө ширин деди ки, Рөсүлу да, Гөнирө мөөллимәни дө күл-мәк тутду.

Бу гызын дөһлиңча һамысы элини галдырыб ејин сө-зү тәкрар етмәк етти. Бир һәј-күј гонду ки, гулаг тутулурду. Гөнирө мөөллимө габаға кәлөндө сакитлик чөкдү:

— Бу нәдир, ушағлар, өзүнүзү јахшы апармырсыныз. Қимин әл-үзүнү јумадығыны Рөсүл әми билир, сөһри чадукәр она һәр шеји габачадан хәбәр вериб. Рөсүл әми истөјир ки, ким јумајыбса өзү десин. Өзү...

Бу заман бир әл галхды. Гөнирө мөөллимө:

— Дур көрүм ајага, — деди. — Һә, бујур, сөзүнү де!

Бу нө күлмөли оғлан иди, башы гырхылмышды, ке-ниш алны, ири көзлөрн варды, гулаглары нсә даһа бө-јүк иди. Ајага галхан кими, чәкинмәдөн, сыхылмадан деди:

— Мән јумамышам, сөз верирәм ки, бу ахырынчы олсун, һөмишө јујачағам!

— Афәрин. Бәс бу күн нијө јумамышан?

— Кеч ојандым, дөрсә кечикмәмәк үчүн...

Гөнирө мөөллимәнин мүдахиләси јахшы нәтичә вер-ди, әлләр дөһлиңчә галхды, «мән», «мән» сөдалары учалды. Рөсүл:

— Сакит! — деди. — Инди сизә башга суалым вар. Гулаг асын, ким дејөр, әл-үз јумағ јахшыдыр, јохса пнс?!

Ушағлар бир сөслә «јахшыдыр!» хорла дедиләр.

— Инди мән сизн бир-бир јохламағ истөјирәм. Ки-мин биринчи кәлмөјө һөвәсн вар, бујурсун.

Һеч кәс јериндөн тәрәнмәди. Рөсүл стул көтүрүб, јазы тахтасынын јанында әјлөшди, јенө Гөнирө мөөл-лимө биринчи чөркәдөки ушағлара јахынлашды:

— Јаваш-јаваш кәлини, бир-бир, Көзәл, Надир. Рө-сүл әминин јанына...

Рөсүл һәр ики ушағын көзүнү, гулағыны, бурнуну, башыны јохлајыр, мүхтәлиф суаллар верир, мүәјинә-дөн кечирдири. Бу ики ушаг кедон кими о бирлөрн кәлири. Балача, утанчаг бир гыз шејтанчасына кү-лүмсүнүб јахынлашды.

— Адын нәдир? — Рөсүл сорушду.

— Төрәнә.

— Дүздүр, сенин бачын вар?

— Бәли.

— Ады да Сајат... Дүздүр!?

— Дүздүр! — Гызын көзлөри ириләшди, елә гәрибә тәрздә күлдү ки, Рәсулун өзүнү дә күлмәк тутду. Тәранә Сајата нечә охшајырды; екиз бачылар кими! Анчаг Тәранә үздөн арыгды, Сајатдан фәргли олараг сачлары гырмызымтыл рәнкә чалырды.

— Сајат нечәдир?

— Сајат јохдур.

— Нечә јохдур? — дејә Рәсул тәәччүблә сорушду.

— Кәндә гонаг кедиб.

— Белә де... чохдан!?

— Беш-алты күн олар...

— Сајатсыз дарыхмырсан!?

— Дарыхрам.

Рәсул чеврилиб Гәнирә мүәллимәјә бахды:

— Тәранә нечә охујур!?

— Синфин әлачысыдыр. Һәлә дөрд гижмәт алмајыб.

— Сәлигәси, тәмизлији, өзүнә фикир вермаји чох јахшыдыр. Афәрин, Тәранә! Сөндөн разы галдым, һамы сенин кими олса, гижәмәдир! Кеч јеринә!

Искәндәр кәләндә Рәсул онун башына бир дә диг-гәтлә бахды. Јаралары демәк олар ки, хејли јахшылашмышды. Искәндәри арыг бир гыз әвәз етди. Гызын әлләри, дырнаглары, гулаглары чирк олдуғу үчүн Рәсул Гәнирә мүәллимәјә тапшырды ки, валидејиләринә хәбәрдарлығыны билдирсин. Бирдән гыз һөнкүр-һөнкүр ағлады. Рәсул бир шеј баша дүшмәјиб, Гәнирә мүәллимәјә бахды.

— Телли, ағлама, гызым, ешидирсән, Телли!?

Телли әли илә көз јашларыны силди, Рәсул онун сачларыны сығаллајыб мейрибан-мейрибан деди:

— Јајлыгын јохдур! Көзүнү анчаг јајлыгла сил! Јахшы, гызым?! Көрурсән, демә јајлыгын вармыш! Сил көз јашыны, белә!

Телли јеринә кечәндә ону башга бир гыз әвәз едиб, Рәсулун үзүнә бахды.

— Бәс сенин адын нәдир, гызым?

— Күлшән.

— Дырнагларыны нијә тутмамысан, јохса маникүр еләдирмәк истәјирсән!?

— Јох! — Гыз күлдү, — јадымдан чыхыб, — деди.

Ушаглар бир-бирини әвәз едирдиләр. Рәсул онлара мөсләһәтләр верир, күлдүрүр, зарафатла даншыдырыб

нөгсанларыны инчәликлә баша салырды. Бу заман она Зија јахынлашды. Нечә чидди иди! Елә бил дага-даша дырмашан Зија дејилди. Нәдәнсә әлләрини кизләт-мәјә чалышырды. Рәсул она гапшабағлы нәзәр салыб астача сорушду:

— Нијә кефин јохдур, Зија!?

— Билмирәм.

— Сән билмирсән, бәс ким билир?! Әлләрини көстәр кәрум.

Сүкут чөкдү. Зија гапшабағыны төкдү.

— Сәнә нә дедим, Зија!?

Зија јериндән тәрпәнмәк истәмирди. Рәсул астача әлини узатды, онун голларындан јапышды. Зијанын әлләри чызыг-чызыг, кәсик-кәсик иди.

— Һарда јыхылмысан, Зија!?

— Гајада.

— Бәс нијә јаныма кәлмәмисән!?

— Бачым Күлкәз јод сүртүб.

— Нә вахт олуб ки!?

— Ики күн бундан габаг.

— Наһаг јаныма кәлмәмисән. Инди дә кеч дејил.

Бу күн кәл, јахшы, Зија!?

— Јахшы!?

Зәнк вурулду, ушагларын чоху јериндән атылды, һај-күј гопду. Гәнирә мүәллимә онлара чөлә чыхмаг үчүн ичазә верәндә елә бил кур бир селин ахыны башлады. Һамы дөһләзә тәләсди, шәнликлә, күлә-күлә, зарафат едә-едә, бир-биринә саташа-саташа чыхан бу ушагларын шән сәсләри һәр јери бүрүдү. Рәсул Гәнирә мүәллимәјә јахынлашды:

— Тәһәффүсдән сонра онлара пејвәнд вурмалыјам, ашағыда, тибб отағында.

— Балка, сабаһ вурасыныз, доктор?

— Сабаһ?! Јахшы, нә дејирәм, сабаһ кәләрәм.

13

Тәәссүф ки, сабаһ кәлә билмәди. Мәктәбә кетмәк үчүн һазырлашанда ону тәчили кәндә чағырдылар.

Кәнд мөшәнин јахынлығында јерләшдији үчүн Рәсул пијада кетмәји гәт етди, чүнки ади јолла кетмәк чох вахт апарырды. Рәсул Јазын илк чағларында мөшә-јә јахынлашанда, гәлбинин дәрнелијиндә хош севинч дүјдү.

Чығыр мөшәјә доғру узанырды. Рәсул мөшәјә кирди. Она елә кәлди ки, мөшә әввәлки кими дејил, дәји-

шиб, тамам башга чүр олуб: Ичәриләринә кетдикчә ағачлар она чанлы кими көрүндү, елә бил һәрәкәт едирди, кимисә чағырды, һәр аддымда чанланма, дирчәлиш өзүнү көстәриди. Этраф гулгуру хәзәлләрлә долу иди, чығыра да төкүлмүшдү. Бајагдан сојуг дүймајан Рәсул, инди јаваш-јаваш үшүмәјә башлады. Чүнки мешә сојуг иди, санки гыш чәкилиб мешәнин дәринликләриндә кизләнмишди.

Рәсул чығырдан кәнарда, дашларын бөјрүндә, көтүкләрин јанында бөнөшләр көрдү, онларын торпагдан баш галдырмасында зәриф бир кәзәлик варды. Әјилиб бир-икисини гопарды, гохлады. Бүтүн мешәдән хош бир әтир кәлирди, бу әтирдә јазын тәзә нәфәсини ачыг-ајдын дүймаг олурду.

Бир аз ирәлидә јасты гајанын чухурларында сулар ишарыды. Рәсул билди ки, јазын нәфәси илә әријән гарын нишарәндир. Гајанын бөјүрләриндән отлар узанмышды. Уст тәрәфиндә уча вәләсләр баш-баша дајанмышды. Чығыр гајанын сағ тәрәфиндән узаныб јарғана доғру келирди. Јарғандан сонра дәрәјә енирди. Дәрә хәзәлләрин ичиндә үзүрдү. Нечә рәнк хәзәл бир-биринә гарышмыш, чохусу гәһвәји рәнкә дәнмүшдү. Дәрәдән нәм гоху әтрафа јайылырды. Хәзәлләрин алтындан су сызыр, кәһ өз чыхыр, кәһ да итиб-батырды. Инди чығыр таланын бөјүр илә узанырды.

Гаршыдан бир гадын кәлирди. Рәсул онун Ајна олдуғуну куман етди, јакышлашанда куманы дүз чыхды. Ајна башыны ашағы дикиб, сакит-сакит кәлирди. Бирдән башыны галдырыб баханда диксинди, чығырын ортасында дајанды.

— Салам, Ајна! — Рәсул дилләнди.

— Хош көрдүк, Рәсул гардаш.

— Хејир ола, һардан белә?!

— Халамкилдән кәлирәм, Сајатдан никаран галмышдым.

— Сајата нә олуб ки?!

— Атасы башымыза ојун ачыр. Гызы һара апарыб кизләдиб, анасы да билмир, јазыг көз јашы төкүб ағлајыр.

— Азәрә көрә?!

— Сиз һардан билирсиниз, доктор?!

— Азәри јакшы таныјырам.

— Нечә оғландыр?

— Пис демәк олмаз, мәнчә, јакшыдыр.

— Дејәсән, баш тутмајачаг.

— Нијә?!

— Сајатын атасы разы дејил, һеч ешитмәк истәмир.

— Наһар јерә!

— Халама јазыгым кәлди. Кнши ипә-сапа јатана охшамыр. Ајағыны бир башмаға дирәјиб, вәссалам!

— Јолуруздан галмајын, доктор, һәләлик...

Ајна Рәсулун јанындан етүб кечди, Рәсул ону чағырса да, архаја дәнмәдән, чаваб вермәдән, сүр'әтлә чыхыб кетди. Рәсул нәдәнсә јериндән тәрпәнә билмәди, Ајнанын бу ашлашылмаз, кизли вә гејри-ади һәрәкетиндә нәјинсә кизләндијини баша дүшдү. Рәсул дөзә билмәјиб:

— Ајна! — дејә бир дә бәркдән чағырды.

Гадын чаваб вермәди, бир аздан јасты гајанын архасында көрүнмәз олду.

Рәсул јолуна давам етди, мешә кәһ сыхлашыр, кәһ да сәјрәлирди. Итбуру коллары о гәдәр чохду ки, чығырын бир тәрәфиндә чәпәр кими узанырды. Бу колларын алтында инчикүлүнүң гәшонк ләчәкләри ағарды. Ара-сыра бөнөшләр јенә көзә дејирди. Бәзән дөвәдабаны чичәкләри көрүнүрдү.

Кәндә чатан Рәсул хәстәнин евини асанлыгла тапды, ону һөрмәтлә гаршыладылар. Ејвана галхды, биринчи отагда халылар үстүндә салынмыш јорған-дөшкәдә јашлы бир гары јатырды, демәк олар ки, чан үстүндә иди. Рәсул онун үмидсиз олдуғуну баша дүшсә дә, һеч нә демәди, ипә вурду. Јанында чаваб бир кәлин кәдәрлә дајанмышды, јанагаларындан јаш сүзүлүрдү.

— Доктор, анамызын јашы 100-дән кечиб. О гәдәр јакшы инсан олуб ки, кәндә ону севмәјән бир адам јохдур. Бир тәрәфдән анамызын хәстәлији, о бири тәрәфдән гонаг-гара... һамы кәлир, сорушур, өјрәннр. наһат олур...

— Мән дә әлимдән кәлени әсиркәмәрәм.

— Сағ олун, доктор, елә она көрә дә чағырмышыг...

Рәсул гочанын өмүрүнү ики-үч саат узала билди. Сонра... Бир ан ичиндә һәјәтә нә гәдәр адам кәлди. Хәбәр илдырым кими јайылды. Бүтүн кәнд ајаға галхды. Гоншулар, јакын, узак адамлар кәлир, һәрә өз көмәјини көстәрмәјә чалышырды. Рәсул үзрхаһлыг едәдә ајрылыб келәндә бу адамларын чәркәсиндән кәчкән, ади бир инсанын газандығы һөрмәтә гибтә едирди.

Кәлдији јолла гајытмады, башга чығырла кетди.

Булаг жанында бир дөстө адам вурнухурду, аҗыкыласы колунун далында гојун сојурдулар. Рәсул бу јердөн узаглашмаг истәјирди ки, вилдис машыла үз-үзә кәлди. Тәрсликдән! Шамил мыны сахлатдырыб дүшдү:

— Салам, јолдаш фелдшер! — дејә әрјана көрүшдү. — Нара тәләсирсән?! Кәл, достларла јығшымышыг, сән дә гошул бизә!

— Сағ ол, Шамил, јоргунам, јохса бөјүк мәмнуні-јәтлә.

— Гачырсан биздән... нијә белә сојугсан, баша дүшә билмирәм, кәл, гошул дөстәмизә, пешман олмазсан... бир аз кеф едәк, шәнләнәк!

— Башга вахт, Шамил! Һөрмәтин артыг олсун!

Рәсул Шамилдән ајрылыб, јенә мешәјә сары кетди. Мешәнин үст һиссәси илә кәндә гајытды. Үст һиссә палыдлыг вә дашылгдан ибарәтди. Дашларын арасындан узанан јол рајона кәдән үмуми јола кәлиб говушурду.

Рәсул мәнтәгәјә чатанда һава гаралырды.

14

Гәнирә мұәллимә Рәсулу көрүб севинчлә јахынлашды:

— Һардасыныз, доктор?! Ушагаларын суалларына чаваб вермәкдән јорулмушам. Ахы мән онлары һазырламышам...

— Онда беш нәфәр јаныма кәлсин, онлар гуртаран кими јенә беш нәфәр көндөрәрсән.

— Јахшы, доктор!

Рәсул тахты гапынын јанына чөкди ки, ушаглар әјләшинләр. Чантасыны јенә столун үстүнә гојуб пејвәнд етмәјә һазырлыг көрдү, стулу чөкиб тахтын јахынлыгында гојду. Бир аз кәчәмиш беш нәфәр ушаг гапы ағзында сыхыла-сыхыла дајанды, Рәсул онлары ичәри кәтириб тахта әјләшди:

— Һә, инди сән јаныма кәл, — балача гызә мүрачәт етди. — Горхма, гызым, горхма!

Елә ки голундан тутду, гыз дартыныб:

— Истәмирәм! — дејә гышгырды.

Фүрсәтдән мөһарәтлә истифадо едән Рәсул ушагын хәбәри олмадан пејвәнд еләмишди, одур ки, күлә-күлә: — Истәмирсән, онда кеч гапынын јанында дајан! — деди. — Һә, гочаг оғлан, сән кәл!

Оғлан һәнгәтән дә гочаг иди, часарәтлә әлини Рәсула узатды.

Рәсул бүтүн күнү мәктәбдә олду, биринчи синифлә

гуртарыб, икинчи, үчүнчү синиф ушагларыны пејвәнд етмәјә башлады. Онларын арасында һәј-күј салыб горханлар, аглајанлар, гачыб кедәнләр даһа чох иди. Рәсул һамысыны дилә тутмагы, зарафат едә-едә ишини көрмәји мөһарәтлә бачарырды.

Бөјүк тәнәффүсдә јорулуб ајаға галханда, Телли ичәри кириб һәјәчанла деди:

— Гәнирә мұәллимә сизи чағырыр.

— Нә олуб ки?! — Рәсул горхду.

— Зијанын голу чыхыб.

Рәсул бир анда отагы тәрк едиб, икинчи мәртәбәјә галхды, дәһлиздә Гәнирә мұәллимәнин һәјәчан ичинди кәзшидијини көрдү.

Рәсул синифә кирәндә ушагларын өһатәсиндә, арха парталарын јанында Зијанын сакит-сакит дајандығыны көрүб бир аз шүбһәләнди, јахынлашыб:

— Нә ојун чыхартмысан, Зија? — сорушду.

— Мәнә һеч нә олмајыб.

— Нечә олмајыб?! — дејә Гәнирә мұәллимә әсәбиләшди. — Бәс голун салланмырды?! —

— Инди дә салланыр. Бахын, мұәллимә!

Зија бир голуну ирәли узатды, нечә етдисә, голунун јарысы сынмыш кими ашагыја салланды. Һамы күлүшдү. Рәсул чеврилиб Гәнирә мұәллимәјә бахды.

— Зија ојун көстәрир, — дејә ушаглардан бири онун кими голуну ојнатмаг истәди, анчаг күлүнч бир шөкил алды.

Гәнирә мұәллимәнин јаваш-јаваш рәнки өзүнә кәлди:

— Доктор, бағышла, горхум һәлә дә кетмәјиб, Зија гәрибә ушагдыр.

Ушаглар дәһлиздә чыхан Зијанын далынча гачдылар. — Зија дәрсләрини нечә билир? — Рәсул Гәнирә мұәллимәјә јахынлашды.

— Јахшыдыр, һафизәси күчлүдүр, белә гәрибә ојунлары олмаса, синфин ән јахшы ушагларындан бири сајылар.

— Гәрибә ојунлары нис дејил ки?!

— Нә билим, мәнә горхулү көрүнүр.

— Синфин ушагларыны Шырран шәләләсинә апармысан?!

— Нијә апармалыјам ки?!

— Көзәллијәи көстөрмәк үчүн... Истәјирсән, бу күн апар, гој шәләләни көрүб севинсинләр... Ордан дә өләринә кетсинләр.

— Јахшы, мән разы. Инанмырам ки, кәнд ушаглары о шәләләни көрмәмиш олсунар...

— Көрсәләр дә, бир јердә о шәләләјә бахмағын ајры мәнәсы вар.

Рәсул бош синфә бахды, һамы дәһлиздә вә һәјәтдә иди. Зәнк вурулду, амма һеч кәс кәлмәк истәмирдн.

— Мән дә кетдим отағыма, — дејә Рәсул гапыја кәндә Гәнирә мүәллимә бирдән дилләди:

— Бир доғига, бир шәј сорушмаг истәјирәм.

— Бујур, Гәнирә мүәллимә...

— Дејирләр ки, Ајнаны севирсиниз, бу доғрудурму?!

Ушаглар далбадал синфә кирдиләр, Рәсулун сағындан, солундан кечиб, парталарын архасында, һәрә өз јериндә ајлашпирди. Рәсул елә бил онлары көрмүрдү, тәкчә Гәнирә мүәллимәјә бахырды. Нәһәјәт, јухудан ајылымыш кими бирдән дилләнди:

— Доғрудур, Гәнирә мүәллимә!

Рәсул бајагдан бош көрдүјү синфә баханда һејрәтләнди, ушагларын һамысы јериндә иди.

Тибб отағында исә ону үчүнчү синфин шакирдләри көзләјирдиләр. Дәрс сааты баша чатанда, Рәсул бүтүн ишләрини көрүб гуртармыш, јыр-јығыш едиб һазыр дајанмышды.

Кәндә һамы гәрибә вә марағлы мәнзәрәјә бахырды.

Бир дәстә ушаг, габагда Гәнирә мүәллимә балача гызын әлиндән тутмушду. Архада исә чантасыны чијиннә кечирмиш Рәсул аددымлајырды.

Дәстә кәнддан ашағыја енирди. Ушагларын севинчи јерә-көјә сығмырды.

Рәсул Ајнакилин һәјәтинин јанындан кечәндә, ону узгадан көрдү. Ајна ејванда дајанмышды вә онлара бахырды.

Ушаглар тез-тез һара кетдикләрини сорушурдулар.

Гәнирә мүәллима дәстәјә дүз кетмәји тапшырыб, өзү архаја галды, Рәсулун јахынлашмасыны көзләди. Сонра онунла јанашы кетмәјә башлады.

— Ајнаны көрдүн, доктор?!

— Көрдүм, Гәнирә мүәллима.

Гәнирә мүәллима даһа һеч нә демәди, башыны ашағы дикиб фикирли-фикирли аددымлады.

Шәләләјә чатанда ушагларын севинчи бирә он артмышды.

Ону сују даһа кур олмушду. Гајанын зирвәсиндән сүзүлүб ахдыгча ханаја бәнзәјирди, елә бил ипикләр дүзүлүмүшдү, бир аздан әлван халы тохуначағды.

Гәнирә мүәллимә ашағыја, Шырран дәрәсиннә енди, Рәсул исә ушагларла бәрәбар кәндә гајытды.

15

Рәсул Азәрдән никаран галмышды. Һәтта она хә-өвр көндәрмишди. Јенә сас-самири чыхмырды. Бу күнләрин бириндә ону ән узаг дағ кәндиңә апармаг үчүн кәлдиләр. Кәлән јенијетмә бир оғлан иди, Рәсул ону башдан-ајага сүзүб сорушду:

— Ким хәстәдир?

— Балача бир гыз. Тәчили кетмәк лазымдыр. Ма-шын гапыдадыр. Тәләсин, мүмкүнсә...

— Баш үстә, бу доғига кәлирәм.

Јүк машынын кабинәсиндә әлшән Рәсул бу арыг сысга, ушаг кими көрүнән оғлана инамсызлыгга бахды. Јәни бу машын сүрә билр? Кет-кәдә нараһат олмага башлады. Чүнки чох һүндүр јерләрә чатмышдылар. Јол кәлә-көтурдү, дөңкәләрин сајы-һесабы јохду. Машын јохушу галхырды. Сонра бир-бириндән көзәл мәнзәрә-ләр диггәтини елә чәлб етди ки, бајагкы нараһатчылы-ғыны унутду. Машынын пәнчәрәсиндән баханда бирдән ону дәһшәт буруду, диби көрүмәз елә учурум ачылды ки, көј кими кениш, дәрин! Бирдән бу јохушда ма-шын силкәләнди, гығыллады, сонра јаваш һәрәкәтлә ирәлиләди, бир аз кедиб јенә дајанды. Рәсул горхуб оғлана бахды:

— Дејәсән, горхурсунуз?!

— А бала, машынла зарафат етмәк олар?

— Доктор, горхмајын, өлмәмишәм ки!

— Машын учурума јуварланса, онда нечә?!

— Јуварланмаз, ахы гојмарам, ики илдир машынла бу јолу кедиб-кәлирәм, өјрәшмишәм, машын да ат кими сәдағәтлиндир.

— Јахшы, сүр көрәк...

Оғлан арыг, сысга олса да, дирибаш вә зирәк иди, машын гығылдаја-гығылдаја јохушу чыхды, гаршыда-кы дөңкәдән јенә учурум ачылды. Рәсула елә кәлди ки, әкәр гапыны ачыб дүшмәк истәсә, ајағыны јерә гоја билмәз. Кәрәк бу учурума дүшә! Тәјјарәнин гапысын-дан дүшән кими! Учурумда, азда ашағыда бир топа блуд ада кими ағарырды. Јенә јохуш, јенә дөңкә, јенә

учурум! Машын јенә дөнөндө Рәсул нәһәнк дивар кими учалмыш һүндүр дағын әтәји илә узанан јола бахды. Јолун ашағысы да елә дивар кими салланырды.

Бу јолу кечәндән сона јенә јохуш башланды.

— А бала, мәни һара апарырсан? Кәндиниз көјдәдир?

— Она охшар бир јердәдир, доктор...

Бу јохуш баша чатан кими машын мешәјә кирди. Мешә дағын бүтүн әтәјини тутмушду; һәм јухарысыны, һәм дә ашағысыны. Машын вәләсләр, фысыдылар арасындан кечә-кечә дөнкәјә чатды. Дөнкәдән сона ики дағын арасындан ирәлнәјә чыхмыш, дијб көрүнмәз дашы-сылдырымлы бөјүк гајанын үстүндә балача бир кәндин кирәмидли дамлары гызарды. Рәсул тәәччүб етди ки, машын нијә әкс истигамәтә — дағын зирвәсинә доғру галхыр? Собрини басыб көзләди, долама јолла кечән машын дағын үст һиссиндән јаваш-јаваш кәндә доғру јахыллашды. О илк дәфә иди ки, бу кәндә кәлирди. Һәлә көзәлтәлији бир јана галсын, гејри-ади јердә олмасы һејрәт доғуруду. Елә бил кәнд ракет үстүндә иди, гаршысындакы учурума доғру кедиб көјүн једди гатына јүксәләчәкдир.

Кәнддә ағачлар һәлә чичәк ачмамышды. Машын дәмр гапылы бир һәјәтини гаршысында дајананда, оғлан Рәсула бахыб машандан јерә атылды, тәләсик һәјәтә кирди. Ичәријә дәвәт олунмадығы үчүн Рәсул бир шеј баша дүшмәјиб голтуғида чантасы, гапынын ағызында көзләмәли олду.

Һачандан-Һача сүрүчү оғлан гајыдык үзр истәјиб, Рәсулу шкимәртәбәли даш бинанын ејванында сағдыка отага апарды. Балача отагда ири чарпајы варды. Чарпајынын јанында јерә халы дөшәнмиш, халынын үстүндәки дөшәкдә мүтәккәјә сөикәнән бир гыз узанмышды. О, Рәсулу көрән кими ајаға галхды. Фелдшер көзләринә инанмады, чүнки гаршысындакы Сајат иди!

— Һејрәтләнмәјин, доктор, — дејә Сајат кәдәр ичиндә дилләнди. — Он күндүр бурдајам.

— Он күн?! —

— Бәли, доктор... Атам кәтириб. Һеч јерә чыха билмирәм. Бу сүрүчү оғлан гоһумумдур, Азәри дә таныјыр, ики күндүр ахтарыр, ону тала билмир. Ахырда хәһиш етдим ки, сиз и кәтирсин.

— Јахшы еләмиһәт!

— Өзүмү һәгигәтән пис һисс едирәм, башым кичәләнир... Урајим бәрк-бәрк дөјүнүр. Нечә кечәдир јат-

мырам, сәһәри дирикәзлү ачырам. Билмирәм һеч мәнә нә олуб?!

— Һамысы әсәбилкәндәдир...

Сајат сусуб башыны јерә дикди. Рәсул һәлә дә көзләринә инана билмирди ки, гызы бурада кизләтмишләр. Һансы замандыр, һансы вахтдыр?

— Башын ағрыјыр?

— Јох, доктор, јох...

— Онда сәндә һеч нә јохдур, әсәби күнләр кечирирсән, буцулла әләгәдәр һәјәчанлар, фикирләр... Она көрә дә јата билмирсән, урајин дөјүнүр. Сәнә сәкилтәшдиричи дәрман верәрәм...

— Дәрман? — Сајат күлдү. — Верин, ејби јох... лазым олар, бәлкә, раһат јатарам.

Рәсул балача шушәдәки сапсары дәрманлары Сајата верди. Сајат ону дөшәјин алтында кизләтди.

— Доктор, — деди, — Азәрдән бәрк никаранам, ондан бир хәбәриниз јохдур?

— Јох, Сајат...

— Јаныңыз кәлмәјиб?

— Ону чохдан көрмүрәм.

— Јаныңыз муғләг кәлмәлидир, бу тәрәпләрә кәлмәји гәти мәсләһәт дејил, еһтијач да јохдур. Она чатдырын, фикрим дәјишмәмишәм, һеч заман да дәјишмәјечәјәм. Гој өзү һагғында мәнә хәбәр кәндәрсин. Гој билсин ки, мән һазырам. Һара десә, нечә десә елә дә едәчәјәм.

— Еһ, нә билим, гызым, һеч нәдән аләм гарышыб. Атан кәрәк кечәнләри унутсун...

— Нә едим, унутмур. Бу шәһәри ән чох гарышдыран билләримдир, онларын ушағларыдыр. Демә, онлардан бири мән истәјир. Мәним дә хәбәрим јох. Дејиб ки, ја Сајат, ја да өлүм! Вуну ешидәндә күлмәјим кәлир, ахы мәним урајими билмәмиш белә нәтичәјә кәлмәк олар?! Азәри көрән көзләри јохдур. Көһнә һагг-һесабы унутмајыблар. Азәрин атасы илә әләгәдардыр, һеч билмирәм, нәдир, нә олуб. Биләндә ки, Азәр елчи кәндәрмәк истәјир, дүнијаны дағдырдылар. Мәнн тез сәһәрсиң атам бура кәтирди. Билләримдин дә бир ајағы бурдадыр. Ики күн бундан габаг оғлу мәнн истәјин билбим кәлмиши. Мәнн ушар кими дилә тутур, јалварыр, баһалы үзүк бағышламаг истәјирди. Көтүрмәдим. Һеч нәји кизләтмәдим, ачыг үзүнә дедим ки, Азәри севирәм. Үзү нечә дөндү, елә чошду ки, шир кими, аз галды мәнн боғсун, дидсин, парчаласын! Гышгыра-гышгыра: — елә

шеј олмајачаг. — дејэ-дејэ тез-тэлэсик дүнэн жыгышыб кетди. Горхурам ки, Азэрэ бир хэтэр тохундуралар, шэр аталар, бейтан аталар, чох горхурам...

— Кэрэк елэ демэјэјдин.

— Өзүмү сахлаја билмэдим, бир дэ ахы нијэ кыз-лэдим. Гој мэндэн эл чэксинлэр! Билсинлэр ки, башга-сыны севирам. Доктор, Азэрдэн башга һеч кимэ кет-мэјэчэјэм. Анд ичмишэм...

— Азэр сиздэн о гэдэр разыдыр ки, доктор, дилин-дэн дүшмүрсүңүз... Такчэ онун јох, һамынын, елэ адам көрмөмишэм ки, һаггынызда лис фикир сејласин... Ха-лам гызы Ајнаса сиз лат көјэ галдырар... Доктор, мэнэ тэчили бир хэбэр чатдырын, көзләјирэм.

— Јахшы, Сајат, архајын ол!

Рэсул чантасыны көтүрүб һәмнин машинла керн га-јытды. Јенэ һәмнин мэнзэрэлэр; енишлэр, јохушлар, ме-шэлэр, дағлар, дөнкэлэр, учурумлар! Ахтарыб һейдэри тапды, ондан ешитдијин хэбэрдэн сарсылыб узун мүд-дэт сүкут ичиндэ галды.

— Доктор, — һейдэр һирслэ деди, — бу тэлэдр, гур-гудур, Азэрин үстүнэ ики нэфри салыб далаш-дырыблар. Азэр анд ичир ки, өзүмү күчлэ сахладым, вурмадым, баша дүшдүм ки, мэнн шэрэ салмаг иста-јирлэр. Буна бахмајараг икиси дэ Азэрдэн милисэ ши-кајэт едиблэр, куја Азэр онлары тэһгир едиб, дејүб. Үч күндүр Азэри милис идарэсиндэ сахлајырлар. Һэлэ-лик бир шеј елэ билмэмишэм. Чидди көмөк олмаса, Азэрэ эн азы үч ил иш верэчкэлэр. Доктор, инан, ба-шымы итирмишэм, буну белэ гојмаг олмас. Азэр алэми дагыдыр, гэфэсэ салыныш шир кимидир. Кэдэлэр ким-дир, нэчидир, билнимир. Милис рэнси мэнимлэ һеч да-нышмаг истамир, эмэлли-башлы һөрмэтимиз варды, инди елэ бил мэнн танымыр. Нијэ белэдр, нијэ үзү дөнүб, тэаччүбүмдэн гурујуб галмышам. Еһ, доктор, дујурам ки, бунларын һамысы о гызын учбатындандыр, атасы-дыр бунлары елэјэн. Көһнэ интигамыны алыр, башга һеч нэ! Кетмишэм үстүнэ, горхузушам ки, экэр Азэрэ бир шеј олса, евинизэ од вуруб јандырачагам. Вечинэ алмыр. Залым баласынын бир ајагы кордадыр, тутду-гу ишлэрэ бах!

— Бэлкэ, шикајэт едэсэн?

— Шикајэт? Кимдэн, нэдэн, һара?!

— Бэс онда нэ едэчэксэн?

— Эл чэксин о гыздан, Сајатдан.

— Чидди сөзүндүр?

— Элбэттэ чидди!

— Нэ данышырсан, һейдэр? Бу һэр икиси үчүн өлүм демэкдир.

— Өлүм һа... Өлүм сэнэ о гэдэр дэ асан кэлмэсин.

— Һэр һалда, јахшы гуртармаз.

— Нијэ гуртармыр. Бир илдэн сонра һэр шеј өтүб кечэр, ундулар, белэ шејлэр о гэдэр олуб ки, ким севи-киден өлүб? Һеч ки! Булар да белэ. Бу севкини фа-лакэтэ чевирмэкдэнсэ, үзүсулу ондан эл чэкмэк даһа јахшыдыр.

— Бу чаванларын севкиси ади севки дејил!

— Бэлкэ дэ, һаггысан, доктор! Сајаты илим-илим итириблэр, һардадыр, һеч јери-јурду билнимир.

— Онун јанындан кэлирэм, һейдэр!

— Кимин, Сајатын?

— Бэли.

— Неча?! — һейдэр керн чэкилди. — Һардадыр ки?!

— Булудларын ичиндэ.

Рэсул һэр шеји она данышды, һейдэр дэрин фикрэ кетди:

— Буна даһа сөзүм јох! Инди сэнэ һагг газандыры-рам, доктор нэјин баһасына олурса-олсун Азэри бурах-дырмаг лазымдыр. Алэми бир-биринэ гатым көрэк. Башга эләч јохдур. Бурахдыран кими дэ Сајаты кө-түрүб узага гачмаг, вэссалам.

— Бэс Азэри нечэ гуртарачагсан?!

— Зор күчүнэ, һегигэт күчүнэ...

— Јахшы-јахшы фикирләш, һейдэр! Мэн дэ гүввэ-ми әсиркөмэрэм. Һэлэлик.

Рэсул мөнтөгэјэ чатанда ахамдан кечмишди, јо-рулдуғуну дејүб өзүнү чарпајыја атады, јеринэ кирэн кими дэ ону јуху апарды. Бир дэ сөһэрин көзү һэлэ ачылмамыш гапы сөсинэ ојанды. «Доктор» дејэн ушаг сөси гулағына дэјди, дөрһал гапыја чумды, Күлкэз иди: — Доктор... анам өлүр, тез ол доктор...

Рэсул нечэ кејиндијини, нечэ чантаны көтүрүб јү-јүрдүјүнү һеч өзү дэ билмэди. Һэр шеји унутды: јагы Салбиназ! Керэсэн, нэ олуб она? Јэгин, ушаглар агла-шырлар. Рэсул һэјэтэ кирэндэ һава тэзэчэ ағарырды. Күлкэз ејвана чыхан кимн јан отагы көстэриб:

— Анам бурдадыр! — дејэ гапыны әввэл өзү ачды, кирэ-кирэ — кэлин, доктор, кэлин. — Ону ичэријэ дэ-вөт етди.

Рәсул јериндә гыврылан Сәлбиназы көрүб һејрәтин-дән гуруду; бу һөдир, Сәлбиназ нә күнә дүшүб! Бир һөфтә һеч кәмәјиб, јазыгда чан галмајыб ки! Көзләри батмыш, үзүнүн рәнки итмиш, голлары тахтаја дөнмүш гадынын нәсә кизли бир хәстәлији ону ичәридән диди-дагыдырды.

— Сәлбиназ бачы, һаран ағрыјыр?!

— Өлүрәм доктор, һеч дөзә билмирәм, габаг белим иди, инди бөјрүм, ағрынын шиддәтиндән кечәни јата билмәмишәм. Балаларымын јанындан бу ојага кечдим ки, јухудан галмасылар, төкчә Күлкәзи ојатдым. Бир чарә елә, доктор, партлајырам, јалварырам.

Рәсул чантасыны ачыб, ијнә вурмаг үчүн һазырлыг көрә-көрә деди:

— Сәлбиназ бачы, бу ијнә бош шејдир, мүвәггәти ағрыны кәсир, 5—6 саатдан сонра јенә башлајачаг. Мән кечән дөфәки кими дејирәм, мүтләг хөстәханаја кетмәк лазымдыр. Гој јахшы-јахшы јохласынлар, муәличә ет-синләр.

— Бәс бу тифилләр нә олсун?

— Онлары дәрдини чөкмә, ағыллы ушаглардыр, мәним дә көзүм үстләриндә олар.

— Јох, Рәсул гардаш, јох... Мәнимки гуртарды даһа. Бир ајдыр ки, нә чәкирәм, бир өзүм билирәм, бир дә аллаһ...

— Әввәлдән һәкимә кеңиб дәрдини билмәли идин.

— Еһ, доктор, алнымыз нә јазылыбса, одур!

— Олмады ки, Сәлбиназ бачы! Бир тәрәфдән ушаглары дүшүнүрсән, о бир тәрәфдән јох! Бары бу көрпәләрин хәтринә...

— Кеңиб, доктор...

— Јахшы, узан, јат, Сәлбиназ бачы... Үч-дөрд саатдан сонра јенә көлчөчөм. Хөстәханаја кетмәк исә индики һалда мүтләг лазымдыр.

Чантасыни јыгышдыран Рәсул гапыдан чыхмаг истрәкән, Сәлбиназын башыны јерә гојмасы илә јухуја кетмәсини көрүб бир аңлыг дајанды. Әлини узадыб Күлкәзин сачларыны сығаллады, ғызын кур сачлары варды, онлары һөрүб ики гол дүзөлтмишди. Күлкәзи мүркү дөјүрду, јатмамаг үчүн зорла өзүнү сахлајырды:

— Күлкәз, сән дә јат, ғызым!

— Јох, әми! — дејә јериндән димдик галхды.

— Нијә јатмырсан ки?

— Ииәкләри сағачағам...

— Бачарырсан?

— Чохдан. Күндә бир ведрә сүд сағырам.

— Ағрын, Күлкәз!

Рәсул јаваш-јаваш мәнтәгәјә сары кедирди. Күлкәзин сағдыгы сүд кими һава ағарыр, хоруз баны, ииәк бөјүртүсү, ит һүрүшү бир-биринә гарышыр, һөјәтләрдән түстү галхыр, киминсә, һарданса узагдан ғышгырығы әкс-сәда салыр, кәнд јухудан ојанырды.

16

Рәсул Сәлбиназ арвады хөстәханаја кетмәјә мәчбур етди, тө'чили јардым чағырды, чүнки башга чыхыш јолу тапа билмәди. Машын һөјәт гапысындан узаглашанда бајагдан сусуб дајанан, аналарынын голундан тутуб машина төрөф арнамаларына горху вә талашла бахан ушагларын ғышгыртысы бирдән голду. Һөјәт гапысынын ағзында дајанан Рәсул голларыны ачды, бәлачалар чүчәләр кими гојнуна долду. Зијадан горхурду. Зија јериндән тәрпәнмәдән гәмли-гәмли дајанмышды. Ән чох ғызлар — Баһаркүл, Ајдакүл, бир дә һөчәр һәј-күј салдылар. Бир аздан Рәсул онлары сакит едиб Зијанын гәрибә ојунларына бахырдылар. Бајагдан тө'чили јардымы, аглашмаја көрә һөјәтдән, чәпәрәдән, јолдан, һасардан бојланыб бахан гоңшуларын чохусу евләринә чөкилмишди.

Бир нечә күндән сонра Рәсул рајона кетмишди. Ахтарыб Һөјдәри тапмыш, вердији хәбәрдән ушаг кими севинмишди. Азәри бурахдырмағә наһл олмуш, елә етмишди ки, бу барәдә һеч кәс бир шеј билмирди. Мәгсәди онун дүшмәнләрини дүјүг салмамаг, араја чөкүмүш мүвәггәти сакитлији позмамаг иди. «Гој архајин олсунлар ки, Азәр һәбсдәдир, әл-гол ачмасынлар.» Кизли планларыны һөјага кеңирмәк үчүн ән мунасиб үсула әл атыр, бу чәттин вәзијәтдән чыхмаг истрәјдиләр. Миллис идарәсиндән хөстәханаја кәдрәкән, Рәсул мәркәзи күчөдә, бөјүк чинарын јанында башына кәлағајы әвзинә күлдү јайлыг өртмүш Ајнаја раст кәлди. Ајна утана-утана ајаг сахлады.

— Пәрвин арвад нечәдир?

— Чанывыза дуа едир, һөләлик пис дејил.

— Јәгин, иилә әлағәдәр кәлмисән рајона?

— Бәли.

— Үмид вар?!

— Кедирәм инди, көрәк нә дејирләр?!

— Бир аз мөһкәм тәләб елә!

— Бачармырам, доктор...

— Мөндөкү жерин һөлөлүк һазырдыр, унутма, сәни көзлөйрәм, һәлә жәнә көзлөйчөжәм.

— Миннәтдарам, доктор!

Рәсул хәстәханаҗа кәләндә кечмиш күнләрнә, арвады Дилшады, ғызы Сүсәннә хатырлады. Үрәҗи елә көврәлдн кн, бир көрпә үрәҗинә дөндү. Елә бил һарданса, чох-чох дәрннлнкдән «ата» деҗә ғышгыран Сүсәннә сәси кәлдн. Бир анлыг дәһнлздә даҗанды, тәрпәнә бнлмәдн вә җағышлы кечә, күкласыны гучаглаҗыб җатмыш Сүсән көзләрнә өнүдә чаланды. Бирдән бу сәһнәни башга бир сәһнә әвәз етдн... Бакы, тәкмнлләшдирмә институтунун ирн салону. Мүһазирә охумаг үчүн сөз ағ халатлы бир һәкнм гадына верилдн. Бу онун кечмиш арвады Дилшад идн. О, узаг дағ кәнднндәкн фәалнҗәтнндән данышды. Рәсул дннлөдкнчә бәрәбр җашадыҗлары, һәм дә ишләднкләрнә күнләрнә көрдү. Җағынчағ гуртардыгдан сонра Дилшад онун җанына кәлмншдн. Онларын арасында ғыса сәһбәт олмушдү. Дилшад пешманчылыг чәкрдн, Сүсәннә өлүмүндә өзүнүн күнаһкар олдуҗуну индн етираф едирдн, һәтта көзләрнә җашарырды...

Бу заман тибб бачыларындан бери она җахынлашды:

— Рәсул, сәнә нә олуб? — деҗә күлә-күлә сорушдү.

— Неч, неч... Бир балача хәҗала далмышдым...

Рәсул Сәлбннәзын һәкнми илә көрүшдү, һәкнм неч нә демәдән җохлама сәнәдләрннә күтүрүб сакитчә Рәсула узатды. Рәсул бу сәнәдләрлә таныш оландә елә бәл көзләрнә гаралды. Онсуз да хәстәлнҗнндән шүбһәләнмншдн, индн бунун дәгнм олмасы бүтүн варлыҗыны үшүттү вә бу ан аҗачын будаҗларындан һоппанан Знҗаны көрдү. Агдакүлү, Баһаркүлү көрдү. Аста-аста башыны галдырыб һәкнмә бахды:

— Бәлкә, бир дә җохлаҗаҗ?

— Мәһнасыздыр, чүнкн үч дәфә җохламышыҗ. Вәзнҗәт көрдүҗүн кнмндир. Үмнд җохдур, Рәсул. Бу хәстәлнк онда чохдан вармыш, сәдәчә оларәг нрәдәсннә, күчүнә дөзүрмүш...

— Мәсләһәтнннз...

— Гоҗ бир-нкн күн галсын, сонра...

— Аҗдындыр! Һәләлнк!

Рәсула Сәлбннәзлә көрүшмәк дәһшәтлн олса да, бундан гачмаг мүмкүн деҗылдн. Сәлбннәз палатада тәкчә җатырды. Рәсул ичәрнә кнрәндә башыны она сары чевнрдн:

— Доктор, тифлләрнм нечәднр? — деҗә зәнф сәслә сорушдү.

— Җахшыдыр, онлардан нараһат олма, Сәлбннәз бачы, бир-нкн күн дә дөз, сонра сәни кәндә, ушаҗларын җанына апарачаҗам.

— Еһ, доктор, наһаҗ ннчнднрләр мәнн, елә индн апарын!

— Олмаз.

— Ннҗә олмур, тифлләрнми көрмәк нстәҗнрәм.

— Баша дүш, Сәлбннәз бачы, индн мүмкүн деҗыл.

— Горхурам, бнрдән өләм, онларын үзүнү көрмәдн...

— Горхма, Сәлбннәз бачы, бир-нкн күн дә дөз!

Гадын үзүнү чевнрдн, җәгнн кн, аҗлаҗырды. Тәзәчә ннҗә вурулдуҗу үчүн җухуҗа кетдн.

Рәсул нечә базарлыг етднҗнн, автобуса нечә мннннн бнлмәдн. Хансы чаванса галхыб җер вердн, әл-ләшәндә һәлә дә дүнҗа башына доланырды. Автобус долу олса да, неч кнми көрмүрдү, хәҗалында Знҗа вә аҗачдан о аҗача һоппанә-һоппанә, кнрлн кнмн җығыла-җығыла, җумага дәнә-дәнә, атылыб-дүшүр, гәһгәһә чәкрдн. Бнрдән һансы будаҗса шаҗытлы илә сынын, Саҗатын олдуҗу кәндә кәдәркән көрдүҗү днбснз үчүрүм кнмн бир бошлуга ғышгыра-ғышгыра учурду. Бу заман Рәсул җернндән атымағ нстәдн, җухудан аҗылмыш кнмн днкснннб өзүнә кәлдн, автобусда олдуҗуну анлаҗыб сусдү. Нә Аҗдакүл, нә Баһаркүл ондан әл чөкрдн. Икнсннн дә шәҗтан көзләрнә анчағ Рәсулун көзләрннә бахырды. Бәс чнл-чнл Вүҗар һаны?! Чнлләрнә нечә дә чохалмышды... «Аҗ Вүҗар, ғызыл хоруз кәтнрәчәҗәм кн, үзүнләкн бу чнлләрнә бир-бнр дәнләснн!» «Рәсул әмн, Рәсул әмн!» «Нә олуб аҗ Күлкәз?» «Анам өлүр, доктор!»...

Автобус Шырран дәрәсннн җахынлыҗында даҗанды, анчағ Рәсул җернндән тәрпәнмәдн, сүрүчүнү һеҗрәт көтүрдү:

— Доктор! — деҗә ғышгырды. — Шырран дәрәснднр!

Рәсул җерә дүшәндә автобусда кәдән адамларын тәччүблә бахдыҗыны көрмәдн. Ондан әввәл энән Аҗна Рәсулдан бнр чәркә архада әлләшмншдн. Индн бөҗрүндә даҗанан, ғышгабаҗлы, мүкәддәр фәлдшәрнн бу донуг вәзнҗәтннн баша дүшә бнлмнрдн. Рәсул күчәннн о тәрәфнә кечәндә башыны галдырды, ончнла җанашы аддымлаҗан кәлннә сары баханда, Аҗна сорушду:

— Снзә нә олуб, доктор?! —

— А... Ајна, бу сәнсэн?!
— Бәли, мәнәм. Автобусда көрмәдинниз?
— Јох!
— Доктор, ахы сизә нә олуб?!
— Неч нә, Ајна, неч нә! — Рәсул зорла күлүмсүндү, гарајаныз, сарт вә чод сифәтиндә бу табәссүм әријиб јох олду. Билә-билә Сәлбиназын вәзијәтини хәбәр вермәди, бирдән Ајна өзү сорушду:
— Догуз ушағын анасы нечәдир, доктор, билмир-синниз?

— О гәдәр дә јакшы дејил.
— Хәстәлији нәдир ки?
— Диагноз гоја билмәјибләр һәләки, — дејә Рәсул јалан данышды, дәрһал сәһбәтин мөвзусуну дәјишди.
— Шырран гајасыны көрмәк истәмирсән?

— О гәдәр көрмүшәм ки!
— Бу јакшыда нечә, көрмүсән?
— Јох!
— Онда кедәк, бах! Билирсән, нечә көзәлдир!

Рәсул гајанын јанында дајананда сулар һүндүрдән каһ ағ, каһ гара рәнкдә ахды. Бу нәдир, јох, тәкчә ағ рәнкдәдир. Бәс нечә олду ки, көзүмә гара рәнкдә көрүндү? Ајна исә гајанын синәсидән сүзүлән вә күмүш кими парылдајан сулара һејран олмушду. Илк бахышда елә бил сулар ахырды, гар дөнәчнкләри гајанын синәсинә јапшыбып ғышдан галмышды.

— Хошунә кәлир, Ајна?
— Чох!

Рәсулун гәлбинә кәнчлик һәвәси долду, Ајнанын әлиндән тутмаг, ардынча апар-апара гајанын зирвәсинә чыхмаг, ордан ашағыны — Шырран дәрәси бојунча узанан көзәлликләрә тамаша етмәк истәди. Буна чәсәртәти чатмады. Бирдән Ајна архаја чөнүб ондан сорушду:

— Әввәлләр гаја белә дејилди ахы? Дүздүр?
— Әввәлләр дә белә иди, Ајна. Бу Шырран гајасы мө'чүздир, јазда, јайда, бах, беләчә кур ахыр, пайызда дамчы-дамчы... Ғышда исә неч ахыр...
— Инди даһа көзәлдир! — Ајна деди вә гајадан төкүлән сулара бахмағында давам етди.

— О күн узаг бир кәндә кетмишдим, сизин Сәјаты көрдүм.

— Сәјаты? — Ајна көзләрини гајадан чәкиб һејрәтлә она бахды. — Сәјаты ора апарыблар? О узаг кәндә?!

— Бәли, ора. Хәстә иди.

— Хәстә олар да. Јазыг анасы! Сәјат нечә иди, нә дејирди?!

— Нә дејәчәк, Азәри истәјир көрсүн... О да һараса кедиб, јохдур.

— Бәс нечә олачаг бу ишләрин ахыры?!

— Дејә билмәрәм, Ајна. Сәјатын бир шеји хошума кәлир ки, гәтијјәтли, мөһкәм ғыздыр. Сөзүнә садиғдир. Азәрин ады дилиндән дүшмүр...

— Чүнки сеvir, доктор... сеvir... сеvки исә чох мүгәддәш дејиди!

— Буна да мане олмаг истәјирләр.

— Ола билмәјәчәкләр, доктор... Мән Сәјаты јакшы таныјырам, сакит, фағыр ғызлардан дејил, аләми дағыдар, өзү гачар, кедәр, өз истәдијинә чатмаға чалышар... Чатар да!

— Буна мән дә әминәм. Әминәм ки, Сәјат өз сәәдәти үчүн һәр шејә һазырдыр. Бәс сән нијә елә дејилсән, Ајна?!

— Јаныларысныз, доктор, мән дә еләјәм, Мәдәд үчүн һәјатымы губран верирам!

— Ахы даһа гурбан вермәјә еhtiјач јохдур.

— Вар, доктор, вар!

— Бир аз тәрәклик едирсән!

— Бу тәрәклик дејил, сеvкидир, сәдагәтдир, мәнәбәтдир, доктор, бир инсана һөрмәтдир, еhtiрамдыр!

Рәсул нечә бөјүк сәвһ етдијини анчаг инди. Ајнанын бу ағылыи чавабындан сонра баша дүшдү. Ајнанын белә чавабларыны биринчи дөфә ешитмирдди. Оун һәр дөфә ејни фикирлә, ејни сәдагәтлә јашамасы Рәсула һәмишә олдуғу кими јенә хош кәлди. Башыны галдырыб кәлине бахмаг истәјирди ки, көрдү Ајна чығырла јухары галхыр. Рәсул өзүндән асылы олмадан:

— Ајна! — дејә чығырды.

Ајна јухарыда дајаныб керијә чеврилди:

— Ешидирәм сизи, доктор...

Рәсул она баха-баха галды. Ајна бу гәрибә, анлашылмаз вәзијәтинә тәәччүбләнди, тәкрар сорушду:

— Нә сөзүңүз вар, доктор?!

— Сөзүм?! — Рәсул кәкәләди. — Сөзүм... јохдур...

Ајна башыны булајыб јенә исә сорушмаг истәди, бунун мәнәнасыз олдуғуну анлајыб пичылдады:

— Доктор, дејәсон, јорғусунуз, евә кедин...

— Јакшы, Ајна, кедәрәм!

Ајна чығырла галхыб гајанын архасында көрүмәз олду. Рәсул јенә јериндән тәрпәймәди, көзләрини дөн-

дәриб күчлү шырһашыр салан агаппаг сулара нәзәр салды. Бирдән она елә кәлди ки, өзү дә бир гајадыр, кәдәри, фикрн, хәјалы, иши-күчү, гајғысы, башындан ашыб-төкүлән бу сулар кимидир. Гаја кими дөзүмлүдүр, мөһкәmdir, бәзән сарсылыр, бүдрәјир, јыхылмаг, ағламаг, ғышгырмаг истәјир, буна бахмајараг өзүнү әлә ала билр. Бәс инди нијә дөзмүр?! Бајагдан Сәлбиназы, онун ушагларыны унутмушду. Елә бил бу гајанын, бу суларын сеири варды, үрәкдәки ағрыны, дәрди-сәри јүнкүлләшдирмәји бачарырды. Елә буна керә дә Рәсул көзләрини гајадан вә сулардан чәкирди.

Бу фикрләр ичиндә јаваш-јаваш чығырла јухары галхмаға башлады.

Елә ки үч гоз ағачына чатды, ағачларын алтында әлләшән, назик чубуглардан нәсә һәрән чил-чил Вүгарын гаршысында дајанды. Вүгар башыны галдыран ким:

— Рәсул әми! — севинчлә ғышгырды, сонра үзүнү јухарыја тутду. — Зија, Рәсул әми кәлди, дүш ашағи! Еј Зија, Зија! Нәдәнсә чаваб вермир, бајагдан чағырырам.

— Болкә, орда дејил?!

— Чыхдығыны көзүмлә көрмүшәм, ордадыр, јухарыда. будагларын арасында...

Рәсулу гәрибә бир горху вә һәјчән бәрүдү, истәр-истәмәз башыны галдырды һәр үч ағачы кәздән кечирди, јарпаглар елә сых иди ки, коллар кими көрүнүрдү, белә јердә Зијаны талмаг олтугда ијнә ахтармаг кими бир шејди. Бирдән будаглар шағылдады, јашыллыглар арасындан јелкән кими ағ бир шеј чыхды вә ашағыја јуварланды. Рәсул елә горху ки, ону тутмаг үчүн һазыр олду. Лакин бирдән итди, сонра ағ көјнәкдә олан Зија ашағыдакы будагдан салланды, ордан исә Рәсулун голлары арасына атылды. Рәсул ону гучағында түтүб бағрына мөһкәм сыха-сыха:

— Нијә еһтијатлы олмаурсан, ахы јыхыла биләрсән! — пычылдады. — Белә еләмә, баласы!

— Горхма, Рәсул әми, мән гуш кими уча билирәм. Истәјирсән, көстәрәм. Учум, Рәсул әми?!

— Јох, јох, — дејә Рәсул јенә горхду, чүнки Зија елә инамла сәсләнди ки, онун һәгигәтән уча биләчәјиндән еһтијат етди.

Рәсул Зијаны галдырыб чијинләринә гојду, Вүгар онунла јанашы аддымлады. Фикрләшди ки, бәс о би-

ри ушаглар һаны? Гапынын јанында да һеч кәс јохду, һәјәтә кирәндә Зија ғышгырды:

— Мән чиммак истәмирәм.

Вүгар башыны галдырыб она бахды:

— Чимәчәкән!

— Јох, јох. — Зија ғышгырмаға башлады. — Истәмирәм.

Бу вахт һәјәтдә гојулмуш ваннада әлләшмиш Мухтарын башына Намиг су төкүр, Күлкәз башыны сабунлајырды. Ваннадан аралыда, очаг үстүндә бөјүк мис газан бухарланырды. Гызларын һај-күјү ешидилди, башларына јајлыг бағламыш бу гызлар ејвандан бојландылар. Күлкәз онлары көрүб әлини јелләјә-јелләјә ғышгырды:

— Кечин ичәри, сојуг дәјәр сизә. Нәнә, ај нәнә, онлары ичәри сал!

Бели икигәт әјилмиш гоча бир арвад пилләләрин үстүнә кәлиб һәјәти кәздән кечирди, гызлары отаға салмаг әвәзинә, диггәтлә Рәсула бахыб ушаглардан сорушду:

— Бу киши кимдир?!

Һеч ким она чаваб вермәди, бир дә сорушду. Бу вахт Мухтар ағ мөләфәжә күрүндү, бәдәнини силмәјә башлады. Ваннадакы чиркли сују Намиглә Күлкәз көмәкләшиб бошалтдылар.

— Зија, кәл чиммәјә!

— Истәмирәм, — дејә Зија гачмаг үчүн фүрсәт ахтарды.

Рәсул ону јердән галдырды, әзизләјә-әзизләјә:

— Зија, билирсән, на јашхыдыр! — деди.

Күлкәз ведәрәјә һәм исти, һәм сојуг су төкүб долдурду, ваннанын јанына кәтрди. Намиг Зијанын башына су төкәндә ејвандакы гызлар күлүшдүләр. Гары нәнә һәлә дә пилләләр үстүндә дајанмышды вә диггәтлә Рәсула баха-баха јенә сорушду:

— О киши кимдир?!

Мухтар кејиниб пилләләр доғру гачды, ејвана галханда нәнәси ондан да Рәсулун ким олдуғуну сорушду. Мухтар исә чаваб вермәк әвәзинә кен туманыны дартды, гармон кими ачылан туман узандыгча узанды. Ушаглар күлүшдүләр.

Гоча арвад һәлә дә Рәсулун ким олдуғуну сорушурду.

Рәсул исә кәдәрли һалда һәјәтдән чыхыб мәнтәгәјә

сары жолланды, узун мүддэт ушагларын күлүшлөрү гулагларындан кетмөдү.

17

Ики күн иди ки, Рәсул Һейдәркили көзлөйр, онлардан исә бир хәбәр чыхмырды, нә сәси-сорағы, нә дә изитозу варды.

Кечәярысы гапы дөүлэндә елә билди ки, ја Һейдәрди, ја да Азәр. Гапыја чумуб ачанда вә элиндә балача чамаданла дажаныш Сајаты көрөндә һейрәтләннб севинди. Сысга сүрүчү оғлан да бөјрүндә иди, бир ајагыны гачараг гојмату.

— Рәсул әми! Сајаты сизә сағ-саламат тәһвил вери-рәм!

— Кәл ичәри, оғул!

— Керн гәйтмәлыјам, — дејә оғлан даһа дајанма-йыб гачыб кетди. Сајат ичәри кириб:

— Кечәниз хәјир олсун! Дејәсән көзләмирдиниз?!

— Јох, көзләмирдим. Кәл, кәл отаға.

Сајат гара ипәк шала бүрүнмүшдү, шалы башындан ачыб, бир кәнара атды, әјиндә күллү гырмызы доң варды.

— Азәр кәлмәлидир, бирликдә кетмәлијик. Ики күндү, чыха бәлмирдим. Бибим кәлмишди. Бу күн сәһәр кетди, мән дә Азәрә хәбәр көндәрдим. Әввәлчәдән шәрт-ләндидимиз кими кечә чыхдым ки, һеч кимин хәбәри олмасын. Дүз бура! Азәр һарда олса, бир саата кәлиб чыхсын кәрәк.

— Һансы тәрәфә кедәчәксиниз?!

— Азәрин гоһумлары вар, бир аз орда галарыг. Ара сакинтләшәндән сонра визијәтә бахарыг. Јаман горхур-ман, доктор, бүтүн јол боју үрәјимн јемншәм.

— Сизинкиләр елә билирләр ки, Азәр һәлә һәбсәд-дир.

— Гој елә билсинләр.

Рәсул стәканлары чыхарыб чај тәдарүкү көрмәјә һазырлашанда Сајат гојмады, чајы өзү дәмләди, стә-канлары јујуб тәмизләди.

— Доктор, бағышлајын, сизи дә јухудан гојдуг. — де-јә столун үстүнү јығышдырды, отагда сәлигә-саһман јаратды, сонра чајлары сүздү. Рәсул стәканы галдырыб фәрәһлә бахды:

— Гадын сәлигәси әјры шејдир. Сајат, кәл әјлш!

— Бу дәнигә, доктор. — Сајат ора-бура әл кәздириб

гајытды, столун башында дајанды — О... доктор, һара кетмәк истәјирсиниз... Фикриниз нәдир?!

— Шаһпан шүшәси тапмаг истәјирәм.

— Нәјинизә лајым, доктор? — Сајат күлдү.

— Бу күн ән көзәл күнүнүздүр... Азәр кәлән кими партладардым... һейф...

— Ој... бу истәјинизә көрә сағ олун. Сонра...

Сајат стәканы гаршысына чәкиб ичмәјә башлады.

— Доктор, ичнн, нечә чајдыр?!

Рәсул бир гуртум ичиб тәрифләди, бирдән Сајатын вердији суал кәдәрини үзә чыхартды:

— Доктор, нијә так галырсыныз?!

— Тәлејим белә кәтириб, Сајат.

— Ајна сизи тәрифләјәндә зарафата салыб бир дә-фә дедим ки, кет она әрә!

— Бәс о нә чаваб верди?

— Ағыр кәдәр ичиндә сусду, доктор. Ајна рәһмәтлик әрини чох севидди. Инди дә сеvir. Ајна кими ағыллы, көзәл кәлин кәндимиздә јохдур. Инанын, доктор, кә-лам гызы олдуғу үчүн демирәм, һәгигәтән беләдир, еһ, јазығын бәхти кордур, тәле күл кими Мәдәдинн әлиндән алыб апарды.

Сајат чајыны ичиб саата бахды. Саат дәрдә галыр-ды. Бәс онлар нијә кәлиб чыхмадылар? Гыз һүркәк-һүркәк пәнчәрәјә, гапыја тәрәф бојланды, Рәсула ба-хыб һәјәчанла, тәләшла, никаранчылыгла сүкуту дин-ләди.

Санијәләр, дәгигәләр кечирди.

— Бәлкә, чөлә чыхым?!

— Даһа чөлә нијә?! Нараһат олма, Сајат! Кәләндә, онсуз да гапыны дөјәчәкләр.

— Урәјим елә сәксәкәдәдир ки, горхурман бир шеј ола...

— Нә ола биләр даһа?!

— Һәр шеј! Бибим ушагларынын әлиндән нә десән кәләр.

— Инди онлар јухудадырлар!

— Нә билим, доктор... кәндә галаанда елә гәрибә фи-кирләр башыма кәлирди ки, бә'зән мәни күлмәк тутур-ду.

— Мәсәлән, нә?!

— Мәсәлән, өзүмү Бақы гызлары илә мүгајисә едир-дим... Онлар, јәғни ки, мөндә гат-гат үстүндүләр.

— Нә үчүн белә фикирләширсән?!

— Она көрө ки, елө бөжүк шөһөрдө жашайырлар, мәдәнијәт мәркәзидир, һәр шеји билгиләр...

— Дүз фикирләшмирсән, Сајат!

— Нијә?!

— Шөһөр гызларынын һамысы һаггында ејни сөз демөк олмәз. Онларын јакшылары олдуғу кими, кәнд гызларынын да јакшылары чохдур, өзү дә һеч дә онлардан әскик дејил...

— Мәним башыма кәләнләр елө билирәм ки, шөһөрдө олмәз...

— Нијә олмур, мәкәр шөһөрдө һамы идеалдыр?! Оранын да өз һагис чөһәтләри вар...

— Кәнддә исә керилик даһа чохдур.

— Там разылаша билирәм, Сајат. Һәјәт өзү мүрәккәбдир, инсанлар да мүхтәлиф... Мән бу дағ кәнднин дүнјанын һеч бир јеринә дәјишмәрәм. Бу кәнддәки сафлык, көзәллик һарда вар! Һеч јанда! Тәкчә Шырран гәјасынын көзәллији бу кәнд үчүн бәсдир. Белә бир кәндин керилијиндән данышмағ дүз дејил.

— Мән дә бу кәнди чох севирәм!

— Көрүнүр, севмәк һәлә азыр.

Һәр икиси сусду, бирдән бу сүкүт ичиндә гапы икиүч дөфә дөјүлдү. Дүзү, Рәсул да, Сајат да горхду, онлар шүбһәли-шүбһәли бир-биринә бахдылар.

— Азәрә охшамыр.

— Дүздүр, охшамыр. Бәс онда кимдир?

— Доктор, мән горхурам...

— Һәр еһтимала гаршы кәл, бурда кизлән, мәним күркүмүн ичиндә. — стул кәтириб асылгандан асылмыш ири, гара күркү кәстәрди. — Чых стулун үстүнә, аяғларын көрүнемәсин, инди бүрүн күркә, вассалам, һеч кәс тала билмәз!

Гапы јенә астадан дөјүлдү, Рәсул һеч замән белә һәјәчан кечирмәмишди, јакынлашыб:

— Кимсән? — сорушанда, Азәрин боғү сәсини ешидән кими гапыны ачды. Азәр ичәри кириб:

— Һаны Сајат? — Һәјәчанла сорушду.

— Кечән хејир олсун, Азәр! — Рәсул мейрибанлыгла саламлашды.

— Доктор, бағышла, салам да вермәдим.

Сајат Азәрин сәсини ешидиб, күркүн ичиндән чыхан кими, стулдан һоппанды вә гапыја јүјүрдү.

— Азәр! — дејә өзүнү онун гучагына атды.

— Сајат, әзизим! — Азәр ону синәсинә сыхыб әлләри илә гызын башыны охшады. — Һазырсанмы?

— Әлбәттә.

— Онда вахт итирмәјәк. Рәсул әми, даһа кедәк...

— Јахшы, оғлум, јолчу јолда көрөк. Өзүнүздән муғәјат олун, дарыхмајын, һәр шеј јахшы олмалыдыр...

— Сағ олун, Рәсул әми, бизә чох көмәк етдиниң, минчәтдарам. Һәр шеј гәјдасына дүшсүн, көрүшәрик.

— Мүтләг, әсәс одур ки, хошбәхт олассыны!

Азәр балача чамаданы көтүрдү, Сајат гара ипәк шала бүрүндү. Рәсул һәр икисни машина гәдәр өтүрдү. Машины һәрәкәтә кәләндә Азәр дә, Сајат да әлини јелләди. Рәсул јериндән тәрпәнмәјиб онун ардынча бахды, узагда машинын гырымызы ишығы улдуз кими јанырды. Бу ишығы улдузу итәнә гәдәр Рәсул дајаныб архасынча бахды.

Кери гајыданда нәдәнсә евә кирмәк истәмәди, мән-тәғәнин гаршысындаки һүндүр јердә дајанды, сонра јерә чөкүб әјләшди, тәк-түк ишығлары сәјрышан вә сәкиг-сәкиг мүркүләјән кәндин кечә мәнзәрәсинә бахды. Јухусу гачдығындан јатмағ һаггында белә дүшүнмүрдү. Һава ајаз олса да, хош иди, бу ики кәнчин өз мөгсәдди јолунда өлүмдән белә горхмадан чәсарәтлө бир-биринә чан атмаларыны көрдүјү үчүн кәдәринә севинч гаршымыш, ону гуш кими јүнкүлләшдирмишди.

Јенә Ајна јадына дүшдү, гаранлыгда евини ахтарды. Һаны?! Јох, көрә билмәди, башыны әјиб хәјала кетди вә ону ширин јуху апарды. Гәрибәдир ки, јухуда да Ајнаны көрдү. Көрдү ки, кәлин јохушу галкыб аста-аста мөнтөгәјә јакынлашыр. Ону көрөндә санки дүнјаны Рәсула бағышладылар. Сәкиг-сәкиг дајаныб кәздәди. Ајна кәлир, кәлир, амма һеч чүрә Рәсула чатмырды. Рәсул һеч нә баша дүшә билмирди. Ахы нијә белә олурду? Өзү дә истәди она доғру кетсин. Елө бу замән Ајна гаршысында дајанды.

— Демәк, ишә чыхың, Ајна!

— Бәли, чыхмышам.

— Һәмишә кәләчәксән?

— Һәмишә!

— Мән сәни чохдан көзләјирдим.

— Билрәм, доктор!

— Кәлдијин үчүн сағ ол, Ајна!

Рәсул сачларында киминсә әлини дүјдү, јаваш-јаваш көзләрини ачды. Һәр јан сүбһүн ишыгына гәрг олмуш. Билди ки, әјләшдији јердә јухуја кетмишдир. Сачларында кәзән әлини саһибини көрмәк үчүн башыны

галдырды, там эмин иди ки, јухусунда көрдүјү инди һөгийгет олачагдыр. Ајнанын әвэзиндә кечә вахты гонаг кәлмиш күркү, гаракул папаглы, узун чаваны көрөндө һөјрәтләнди. Аячаг инди нә күркү, нә дә папагы варды. Архадан кимсә бир башгасы сачларындан дарыбы:

— Дур ајага! — дејә гышгырды.

Росул агыр-агыр ајага галханда бир киши јахасындан тутуб дарта-дарта мөнтөгөни гаршысына кәтирди, башга бириси исә әлләрини гамарлајыб мөһкәм-мөһкәм сыхды. Бајаг башы үстүндә дајанмыш узун көнч јаваш-јаваш јахынлашыб, гаршысында дајанды.

— Нара кедибләр? — дејә астадан сорушду.

— Ким?!

— Өзүнү түлкүлүјә гојма!

— Неч нә билмирам.

Көнч гәзәбини зорла боғду:

— Ағлыны башына јыг, мөнимлә сөз күләшдирмәјин мәнасы јохдур! Бизә бир кәлләк ләзимдыр: һансы тәрәфә кедибләр?!

— Билмирам.

— Дејәчәксән, јохса јох?!

Росул бир аз сүкүт еләди, бу да әсабилек кәтирди. Көнч өзүнү күчлә сахлајырды:

— Сәнинләјәм, — дејә гышгырды. — Ахырынчы дөфә сорушурам, дејәчәксән, јохса јох?!

— Инанын билмирам, неч нәдән хәбәрим јохдур.

Росул билирди ки, инди бычагыны чыхарыб шаггылты илә ачыб богазына дирәјәчәк, демәсини ондан тәләб едәчәкдир. Белә дә олду. Көнч бычагы богазына јахынлашдыранда, Росулу елә дәрин бир гәзәб бүрүдү ки, нечә өзүндән чыхдыгыны билмәди:

— Рәдд олун бурдан, алчаглар! Неч нә билмирам, билсәм дә, демәрәм!

Үзүнә, башына зәрбәләр-енди. Росул онлара чаваб вермәјә имкан тапмамыш архасы үстә јерә дәјди вә һушуну итирди.

18

Росул көзләрини ачанда она доғру әјилиб һәјәчанла бахан Ајнаны көрдү.

— Доктор... — дејә Ајна титрәк сәслә дилләнди. — Дурун ајага, аллаһа шүкур, сағ-саламатсыныз...

Росул јаваш-јаваш ајага галхды, бүтүн бәдәни аг-

рыјырды, дујду ки, ајагларыны ата билмир. Ајна голундан тутуб:

— Көмәк едим, доктор... — дејә пычыллады.

— Лазым дејил...

Ирадәсинин күчүнә адымларыны атыб, тибб отагына кечди. Ајна да далынча.

— Өјләшин, доктор... — Ајна нә едәчәјини билмәдән дајанмышды, бајаг онун үз-көзүнә вурдуғу сују силмәк үчүн бинт көтүрдү, Росула јахынлашыб сифәтини тәмизләди:

— Онлар, доктор, сиздән нә истәјирдиләр?!

— Сән буилары һардан билирсән?!

— Ашағыдан көрдүм ки, башымызын үстүндә үч-дөрд адам дајанды, сонра һирслә дартыб апардылар. Билдим, нәсә јахшы шеј дејил, даһа дајанмадым, јүјүрүб кәлдим. Елә ки мөнтөгәјә јахынлашдым, көрдүм узагда, јолда, ағ рәңкли «Волга» сур'әтлә чыхыб кетди. Әввәл сизни көрмәдим, дүшүндүм ки, јәгин, машына көтүрүб апарыблар. Бирдән... отлугда узанмыш һалда көрәндә елә горхдум ки, аллаһ еләмәсин, елә билдим, даһа һәр шеј гуртарыб. Чығырмагдан өзүмү күчлә сахладым.

— Јахшы ки, һај-күј салмамысан!

— Һај-күј нәјә лазым? Үзүнүзә су вурмаға башладым.

— Јаман әзијәт чәкмисән, Ајна...

— Неч бир әзијәти јохдур, бир аз горхмушам, дизләрим һәлә дә әсир. Аллаһа шүкур ки, јаваш-јаваш көзүнүзә ачдыныз, өзүнүзә колдиниз...

— Көрүрсән, Ајна, сән мәнә нә гәдәр лазымсан!

— Доктор...

— Биллирам, јенә етираз етмәк истәјирсән... Ичәзә вер, сөзләрим дејим, үрәк сөзләрим...

— Јох, доктор...

— Нијә ешитмәк истәмирсән, Ајна?!

— Чүнки нә дејәчәјиниз биллирам.

— Һардан билирсән?!

— Доктор, мән дә инсанам...

— Билсән дә, јенә дејәчәјәм...

— Доктор... лазым дејил...

— Ајна, баша дүш, бил ки...

— Доктор, сусун, елә баша дүшдүјүм, билдијим үчүн бурда ишләмәк истәмирам.

— Ајна, јәни гәлбиндә мәнә бәсләдијин нәсә бир дүјүгә јохдур?!

— Билмирәм, доктор, билмирәм. Бәлкә дә, нәсә вар, о нәсәнин үзә чыхмасыны истәмирәм, доктор, истәмирәм. Инанын, өмрүм боју сизә борчлујам, бачы кими һәр чүр хидмәт етмәјә һазырам.

— Онда, бујур, кәл, бу мәнтәгә сәни көзләјир...

— Јох, доктор, јох! Бәлкә, мәнә күләрләр ки, көһнә фикирләрлә јашајырам. Нә едим, мән дә белә заваллы бир мәхлугам. Бәлкә дә, бөјүк сәһв бурахырам?! Бир шәјә мөһкәм әминәм ки, Мәдәддән сонра мәнә һеч ким лазым дејил!

— Буна сәни мәчбур едән јохдур...

— Өзүмдән горхурам, доктор, өзүмдән...

— Ајна, дајан, һара кедирсән?!

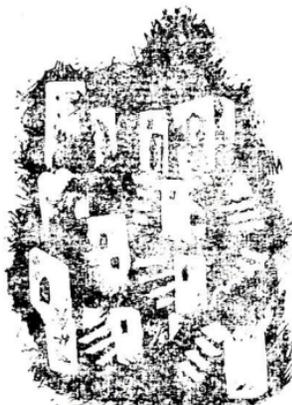
— Саг олун, доктор, өзүнүзә башга ишчи ахтарын.

— Ахтармајачағам. Бурда сән ишләјәчәксән, сән!

Кәлини даһа дајанмады, Рәсул чәтинликлә ајаға галхыб, онун ардынча чөлә чыхды.

Ајна архаја бахмадан чығырла кәндә енирди. Рәсул бир нечә аддым атыб тәпәнин үстүндә дајанды. Кәнд ашағыда, тәзәчә доғмаға башлајан күнәшнин шәфәгләри алтында иди. Рәсул дәфәләрлә бахдығы, көрдүју бу мәнзәрәни јәнә ачкөзлүклә сејр етмәјә башлады. Чохдан ојанан кәнд узаныб, Шырран дәрәсинә гәдәр кедиб чыхырды. Ајна сүр'әтлә ениб, кәндә, сонра һәјәтләринә јахынлашды, гапыны ачмаг истәјәндә чеврилиб мәнтәгәјә сары бахды.

ҺЕКАЈӘЛӘР

ЖЕРЭ ДАҒЫЛАН МУНЧУГЛАР

Зөһрә мұәллимә Шәфәғин нараһат олдуғуну, тезез башыны әйиб нәжәсә бахдығыны, јериндә гурчаландығыны көрүб, «көрәсэн, она нә олуб» дејә фикирләшди. Аста-аста парталарын арасы илә кечәркән, онун дәрәсә гулаг асмадығыны, фикринин һардаса чоһ-чоһ узағда көзләјини дуду. Архадан Шәфәғә баханда, көзләри гызын бөјрүндә ачылыб гатланмыш китаба саташды. Шәфәғ арабир чеврилб вар китаба бахырды. Мүәлли-мәнин көрмәдијинә там архајын иди.

Анчаг хәбәри јох иди ки, Зөһрә мұәллимә дәрәс даныша-даныша көзүнү ондан чәкмирди. Һәр шеји ачыг-ајдын көүрүдү. Шәфәғ башынын үстүнә көлкә дүшдүјүнү көрүб дискинди, Зөһрә мұәллимә динмәдән чидди бахышларыны она зилләмшиди.

— Шәфәғ! — дејә сәрт сәслә дилләнди. — О китабы вер көрүм.

Шәфәғ гызарды, китабы вермәк истәмәди, ајаға галхыб:

— Багышлајын, мұәллимә! — пычылдады.

— Шәфәғ! — Зөһрә мұәллимә ејни аһәнклә јенә дилләнди. — Сәнә нә дедим, вер китабы!

Шәфәғ көнүлсүз китабы көтүрүб мұәллимәјә узатды.

Зөһрә мұәллимә ону алыб, диггәтлә үз габығына бахды, кинајә илә, ачыгча һисс олунан гәзәблә охуду:

— «Јерә дағылан мунчуғлар!» Кимјә дәрәсиндә бәдний китаб! Әчәб! Һеч сондон көзләмәздим, Шәфәғ, сән белә кимјачы олмәг истәјирсән?!

— Мүәллимә, мән ки дәрә заманы охумурдум.

— Һәр шеји көрүшәм, Шәфәғ! Көзләримлә! Устәлик дә мәнә јалан данышырсан! Дәрәсә гулаг асмаг әвәзинә, мунчуғлар һаггында китаб охујурсан. Јерә дағылан мунчуғлар һаггында. Елә билирдим ки, мәним ән јахын давамчым сән олачәгсан. Әјләш, Шәфәғ, бу ахырынчы дәфә олеун!

Зөһрә мұәллимә китабы әлиндә тутуб, јаваш-јаваш синфин гаршысындакы амфитеатр кими һүндүр јерә галхды. Бу вахт зәнк вурулду. Ушағлар ајаға галхдылар. Шәфәғ мұәллимәјә тәрәф бахыб китабыны гәјтармаг фикриндә олуб-олмадығыны билмәк истәди, көрдү ки, мұәллимә китабы чантасына гојду. Ганы гаралса да, үмиди үзүлсә дә, бирдән-бирә чыхыб кедә билмәди, парта архасында гурдаланыб ләнкиди. Отагда ушағлардан һеч ким галмады. Бирдән мұәллимә башыны галдырды:

— Шәфәғ, нәдир, мәнә сөзүн вар?!

— Хејр, мұәллима, хејр...

— Онда мәним сәнә сөзүм вар.

— Бујурун, мұәллимә!

— О китабы сәнә ким вериб?!

Шәфәғ сусуб башыны ашағы дикди.

— Һаһаг демирсән. Ким верибсә, сәнә јахшылыг етмәјиб. Буну унутма! Бу чүр китаблар чоһлур, әкәр дәрәс вахты онлары охумаға башласан, кимјә јаддан чыхачаг! Билдим, Шәфәғ?!

— Билдим, мұәллимә!

— Китабы верәнин ким олдуғуну мән билирәм. Истәјирсән, дејим ким вериб сәнә, дејим?!

Шәфәғ башыны галдырыб мұәллимәјә баха билмәди, бу чәтнин, гәрибә вәзијәтдән чыхмаг үчүн чантасыны бир голтуғундан о бири голтуғуна кечирди. Сонра јенә башыны галдырмадан:

— Зөһрә мұәллимә, сағ олун! — дедн вә гапыја доғру кетди.

Дәһһиздә ону Намиг көзләјирди. Шәфәғ јахынлашан кими Намиг јанашы аддымлајыб, сорушду:

— Китабы вермәди?

— Јох! Дејәсэн, һәр шејдән хәбәри вар, билир ки, китабы мәнә сән вермисән!

— Јәгин, кимсә хәбәрләјиб. Инан, Шәфәғ, бу, Сәдрәддинин ишидир, башга һеч кимин. Мұәллим сәнә ачыглананда алтдан-алтдан күлүрдү. Дејәсэн, хошуна кәјирди.

— Сәдрәддинә јахшы ад гојмусан; гурбаға! Мәни нијә изәләјир, баша дүшүмүрәм. Һара кедирәм, габагыма чыхыр. Елә домба көзләри вар ки, гурбаға көзләри кими! О күн евимизә зәнк вуруб ки, кедәк киноја. Дәли күлмәк тутуб мәни. Әввәл истәдим, разылыг верим, сонра кетмәјим. Фикирләшдим ки, нијә алдадым. За-

рафата салыб бир нечә бәһанә кәтирдим. Гәрибәдир, һәр күн ерни вахтада зәнк вурур. Дүз саат доггузда. Адына да гысалдылмыш шәкилдә дејир: «Данышан Сә’дидир». Сәни дә һеч көрән көзү јохдур, Намиг!

— Билир ки, она гурбага адны мән гојмушам. Сәнин хәтрини исә чох истәјир. Кимсә дејиб ки, синфиниздә һәр көзәл гыз вар, о да Шәфәгдир, вәссалам!

— Намиг, ничијәрәм һа...

— Сәднин күл кими сөзләрини дејирәм дә!

— Јахшы билирсән ки, онун белә тә’рифи мәнә лазым дејил!

Онлар икинчи мәртәбәјә галхыб, әдәбијјат отагына јахынлашанда, Шәфәг бирдән дајанды:

— Вај! Намиг, һеч дәрсин үзүнә бахмамышам. Мән-дән сорушса, һеч нә, батдым.

— Асандыр ки! «Мейман» повести! Копла кетсин!

— Нә данышырсан, копламаг олар бизим мүәллимә!

— Киносуну да көрмүсән, бир аз да өзүндән әлава етсән, јахшы гүјмәт алмаг олар.

— Еһ, асандыр мәкәр?! Бунун үчүн баш лазымдыр. Она бах, Намиг, Сәдрәддин гапы ағзында дајаныб бизә бахыр.

— Гој бахсын! Кәл, кечәк ичәри!

Сәдрәддин онлара саташты:

— Хәјир ола, јаман гоша кәзирсиниз!

— Һәләлик киноја кетмәзиншик! — дејә Шәфәг кинајә илә онун чавабыны верди.

Әдәбијјат дәрсиндә тәрә кими мүәллим Шәфәгин јазы лөвһәсинә чағырыб, кечән мөвзуну данышмагы тәләб етди. Шәфәг ајага галхса да, ирәли кетмәјиб аста-ча, утана-утана:

— Һазыр дејиләм’ - деди.

— Һазыр дејилсән.! Нијә?! Бәлкә, јерә дағылан мунчуглар мане олуб сәнә?! Инди һәр әлиһа дүшән бәдин әсәри охумаг дүз дејил. Биринчи нөвбәдә, дәрсдир! Сән кимјачы олмаг истәјирсән, кимјачы исә әдәбијјатсыз кечинә билмәз! Зәһрә мүәллимә гаһлыдыр, мәнә сәндән инди чә шикајәт етди. Гызым, һәр китаба ујма, бејнини апарар, әсәс дәрсә фикир вер, дәрсә! Әјләш, бу дәфә гүјмәт јазмырам, күзәшт едирәм, кәлән дәфә исә... һазыр кәл!

Шәфәгин ганы гаралды, әјләшсә дә, мүәллимин бу тәһбәни кет-кәдә она јер едирди. Мүәллим инди Намиг ајага галдырмышды, һирсли-һирсли дејирди:

— Шәфәг мунчуглар һагындыкы китабы сән вермисән!

— Буну сизә ким дејиб? — Намиг дә әсәбиләклә сорушду.

— Зәһрә мүәллимәјә, ким дејиб, буну билмирәм. Мәсәлә ондадыр ки, јахшы иш көрмәмисән!

— Јох! Китаб вермәк нә вахтадан пис иш олуб, мүәллим?!

Мүәллим сусуб, севдији шакирднини бу чидди е’тиразы һагындыа бир анлыг дүшүндү, сонра гәтијјәтлә деди:

— Китаб вермәк пис иш дејил, Намиг! Онун һансы вахтада, нә мәгсәдлә верилмәси писдир. Билирсән ки, имтаһанлар вар, кечә - күндүз фикриниздә фәһләрдир. Белә вахтада бәдин китаб охумаг мәсләһәт дејил. Хүсусилә јерә дағылан мунчуглар һагындыа китаб...

— Сәһими бојнума алырам. — Намиг кери чәкилди. — Бир дә һеч кәсә китаб вермәрәм.

Шәфәг Сәдрәддинни мараг вә севинчлә бу мүбәһи-сәјә бахдыгыны көрүб әсәбиләшди. Намиг әјләшән кими чеврилиб ләззәтлә күлән Сәдрәддинә нәзәр салды, дәрһал да јериндән диқ галхыб, онун үстүнә чүмдү, јахасындан јапшышыб сикләләди:

— Зәһрә мүәллимәјә сән хәбәрләмисән, сән, хәбәрчи!

Мүәллимин зәһмли сәси олмасајды, Намиг Сәдрәддини даһа бәрк сикләләшәкди. Ону бурахыб јеринә кечә-кечә:

— Үзр истәјирәм, мүәллим, — деди, — бағышлајын, дөзә билмәдим. Хәһин едирәм, бағышлајын.

Намигин бу чылғынлығындан хошу кәлән Шәфәг өзүнү сахлаја билмәјиб, ичәзә алмадан ајага галхды:

— О китабы кәтирмәји дөнә-дөнә Намигдән мән хәһин еләмишәм. Намиг кәтирмәк истәмирди, јалвармышам... Мүәллим, инанып, Намигин күнаһы аздыр!

Мүәллим Шәфәгин сөзләриндән сонра синфә чөкән дәрин сүкут ичиндә бир-иһи адым ирәли кәлди, кәһ Намигә, кәһ Шәфәгә, кәһ Сәдрәддинә бахды:

— Инди бизим биринчи вәзифәмиз дәрсләрнимизи јахшы өјрәнмәкдән ибарәтдир. Мән һамынызы буна чағырырам.

Бир нечә күн сонра Зәһрә мүәллимә ичәри кирән кими дәрһал Шәфәги јазы лөвһәсинә чағырды.

Шэфэг тэччүблэнди, белә тәләсик дәрс сорушулма-
ғынын сәбәбини баша дүшмәйиб азма һүндүрдә олан
узунсов столун архасына кечди, кечән дәфә верилән
тапшырығы һәм лөвһәдә, һәм дә шифаһи изаһ едиб бир
анлыға даянды.

Мүәллим:

— Нә олду, бәс далысы?! — сорушду.

Шэфэг женә данышды, мүәллим суалларына чаваб
алса да, наразы һалда башыны жүргәлады:

— Дәрси даһа јакшы өјрәнә биләрдин. Хошума кәл-
мәди, кимјаја әввәлки һәвәсин галмајыб.

Шэфэг гашгабагыны төкүб јеринә кечди. Мүәллимә-
нин ондан әмәлли-баулли сојудуғуну, инчидијини һисс
етди. Соңра Зөһрә мүәллимәнин Сәдрәддинә тәрәф чев-
рилмәсиндә — Сә’ди, бујур, кәл! — демәсиндә бөјүк һүсн-
рәғбәтин кизләндијини көрүб, бајагык фикирләриндә
һағлы олдуғуна бир даһа инанды.

Сәдрәддин ағыр адымларла узунсов столун арха-
сына кечиб әдалы бир көркәм алды. Дәрс данышдыгча
Зөһрә мүәллимә она баха-баха разылыгла башыны жүр-
ғалајырды. Ахырда Сәдрәддини ағыздолусу тәрифлә-
јиб:

— Сағ ол, Сә’ди, — деди, — афәрин!

Сәдрәддин јеринә кечәркән, әдасиндан галмајыб, ки-
најә илә Намигә тәрәф баханда, Шэфәгин она зиллән-
миш ити бахышларыны көрүб зорла күлүмсүнмәк иста-
дәди, бачармајыб көзләрини јайундырды. Әјләшән ки-
ми дөзә билмәјиб женә Шэфәгә сары бојланды. Женә ғы-
зын бајагык ити бахышлары илә растрлашанда, өзүнү
итирди, ғызарды. Һәңигәтән, Шэфәгин бахышлары кәс-
кин иди.

Елә ки зәнк вурулду, ушағлар отагдан чыхмаға һа-
зырлашанда Шэфәг партадан галхыб кетмәди, дајаныб
мүәллимәјә бахды. Зөһрә мүәллимә:

— Јахына кәл! — дејә Шэфәг чағырды. — Китабыны
нијә мәнән истәмирсан? Утанырсан јохса?! Ала, көтүр,
бир дә дәрс вахты китаб охума!

— Баш уста! — Шэфәг китабы алыб севинди.

Синифдән чыханда Намиги севиндирмәк истәди, бу
дәфә дәһлиздә ону Намиг јох, Сәдрәддин көзләјирди,
јанындан өтүб кечди. Сәдрәддин она јакынлашыб:

— Шэфәг, сәнә нә олуб белә?! —

— Неч нә! — Шэфәг чеврилиб Сәдрәддинә тәччүблә
бахды.

— Ахы бајағ... дәрс вахты...

— Нә олмушду ки? — женә Шэфәг өзүнү билмәмәз-
лијә гојду.

— Мәнә елә бахырдын ки!

— Олмаз?! —

— Нијә олмур?! Билирсән, Шэфәг, елә бахмагла сән
нәсә дејирдин. Баша дүшмәдим, нә?! —

— Неч нә демәк истәмирдим. Дүзүнү де, Сә’ди На-
мигин мәнә китаб вердијини Зөһрә мүәллимәјә сән хә-
бәр вермисән?! —

— Ахы бурда пис нә вар е... Сорушду, мән дә дедим.
Билә-билә хәбәрчилик етмәмнишәм ки!

— Һәр һалда, Намиг дүз фикирләшир.

— Намиг өз дәрднин чәксин, Шэфәг, инан, о, јакшы
оғлан дејил. Әкәр мәнә инансан, бә’зи шејләр дејәрдин
сәнә...

— Намигин пис оғлан олмағындан?! —

— Көрүрсән, мәнә инанмырсан! Шэфәг, мән сәнин
хәтрини елә чоһ истәјирәм ки, она көрә дејирәм буңла-
ры...

— Мәнә һеч нә демәк ләзим дејил!

Шэфәг өзүнү чеврилиб пилләләрә доғру кетди. Сәд-
рәддин дајаныб, һирслә ғызын далинча бахды:

— Өзүн јалварачагсан мәнә! — гишгырды. — Соңра
кеч олачағ, көрәчәксән!

Шэфәг һәмин күнүн ахшама дәрсләрини гуртаран
кими онучуларын һәјатындан јазылмыш китабы су
ичән кими асанлыгла охујуб битирди. Китабда Шэфәг
адлы ғыздан бәһс олунурду. Гәрбиб о иди ки, адашында
өзүнә мәхус чәһәтләр тапмышды. Өзү дә китабдакы
Шэфәг кими мунчуғларла бөјүк марағ көстәрирди. Бир
шеј варды ки, чүрбөчүр мунчуғлар јығмамышды, нәһә-
синдән дә һеч нә галмамышды. Китабдакы мунчуғларла
әләғәдар әһвалатлар онун бејинә гәрбиб бир фикир
кәтирди. Кимјанын көмәји илә тәзә, оријинал мунчуғ-
лар дүзәлтмәк!

Дәрсдә дә, евдә дә бу фикирлә јашајыр, индијә гә-
дәр һеч јанда олмајан мунчуғлар јаратмағын үсулла-
рыны, јолларыны өјрәнмәјә чалышыр, әдәбијат ахтарыб
тапыр, диггәтлә охујурду. Белә күнләрин бириндә Зөһ-
рә мүәллимә ону јанына чағырды:

— Сәнинлә чидди сөйбәтин вар.

— Чидди?! — Шэфэг һейрәтлә кери чәкилиб горха-горха бахды.

— Бәли, чидди! Сән әвәллик Шэфэг дежилсән, ону билирсән, јохса јох?! Көрүнүр, бәли әсәр чох охујурсан. Бунун әлејинә дејиләм. Әкәр јахшы кимјачы олмаг истәјирсәнсә, мәсләһәтигә гулаг ас, мән дејәнләри ешит...

Мүәллимә гашгабағыны төкүб сусду, Шэфәгин көзләринә бахыб, бирдән-бирә сөзүнү демәјә чәкинди:

— Билирсән, гызым, горхуран ки, о китабын тәсирина дәшсән, ордакы гыз кими олсан!

— Мәкәр Шэфэг пис гыздыр?!

— Мәсәлә писликдә, јахшылыгдә дејил. Тәсирдәдир, мәңги тәсирдә. Јолундан дәнә биләрсән... О күн әлиндә мунчуглар көрдүм, ганым гаралды, сән һара, мунчуглар һара?!

— Онлар һәлә мунчуглар дејил.

— Һәр һалда, сабаһ мунчуглар олачар.

— Һәлә фикирләширәм, гејри-ади мунчуглар һазырламаг истәјирәм, кимјанын көмәји илә...

— Нә, мунчуглар?! — Гызын тәсдиг етдијини көрән мүәллимә әсәби бир көркәм алды. — Мән сәндән дүз шүбһәләнмишәм, Шэфэг. Кимја мунчуг дүзәлтмәк үчүн дејил.

— Буну билирәм.

— Билирсәнсә, бәс бу ушаг һәвәси нәдир?!

— Ахы мүәллим, бунда пис нә вар?!

— Кимја елминә јүнкүл мүнәсибәт вар! Кимја инди мөчүзәләр елмидир. Сәнсә ону... ади мунчуглар сәвијәсинә ендирмәк истәјирсән! Бу сәнә јарашмыр, Шэфәг!

Зөһрә мүәллимә даһа дајанмајыб чыхыб кетди. Бу һадисәдән сонра онун сојуглуғу күн-күндән артды.

Мәктәбдә бөјүк кимјачы алим Јусиф Мәммәдәлијевин јубилеји мүнәсибәтидә хатирә кечәси кечирмәк кими бир тәдбирин тәшкилини Зөһрә мүәллимә Сәдрәддинә тапшыранда Шэфэг сарсылды.

— Кечәни өзүн апарачагсан! — дејә Сәдрәддинә көстәришләрини вериб Шэфәгә бахды: — Сән исә, Шэфәг, алимин елми јолу һаггында гыса мәрүзә һазырламагсан!

Шэфәг өзүнә кәлиб севинди, чүнки белә бир тәдбирдә онун кәнарда галмасы мүмкүн дејилди. Адәтән, Зөһ-

рә мүәллимә белә тәдбирләрин тәшкилини Шэфәгә тапшырарды. Ејби јох, елә мәрүзә дә пис дејил. Сәдрәддинә бир бах, нечә дәјишди, адасы даһа да артды. Көр өзүнү нечә дартыр! Кечәнин планыны тәртиб едиб, мүәллимә көстәрди, бу барәдә ушаглар ловға-ловға мәрүмат верди. Намиг дөзә билмәјиб, јери дүшәндә, ону санчырды:

— Балам, Сәдинин әмәлли-башлы тәшкилатчылыг габилијәти вар, һеч билмирдик. Папаг алтында оғулар јатар һа...

Бу күнләр Шэфәгин башыны гашмаға белә вахты јох иди, каһ китабаханаја гачыр, каһ архивә, каһ достларынын јанына, каһ елми института... Јусиф Мәммәдәлијев һаггында мараглы мәрүматлар топлады, истәди ки, мәрүзәсн гыса олсун, ушаглары јормасын, һәм дә мараглы, мәзмунлу чыхсын!

Һәмишәки кими, дүз саат доггузда телефон сәсләнәндә Шэфәг билди ки, Сәдрәддиндир. Дәстәји галдырды.

— Ахшамын хејир, Шэфәг.

— Салам!

— Мәрүзән нечә кедир, нә вахт һазыр олур?!

— Бу күнләрдә.

— Вер әввәлчә мән охујум.

— Јох, әввәлчә Намигә верәчәјәм!

Телефонда сәс батды, Сәдрәддин узун сүрән сүкутдан сонра ағыр-ағыр диләнди:

— Нијә мәнә инанмырсан, Шэфәг, нијә?!

— Инанырам, Сәди, инанырам.

— Инанырсанса, кәл әл-әлә верәк, сән дә кимјачы, мән дә кимјачы... Писдыр?!

— Мән һәвәсдән дүшүмшәм.

— Наһар јерә! Јохса Намигин далынча кетмәк истәјирсән?!

— Истәјирәм.

Јенә телефонда сәс батды, бир мүддәтдән сонра Сәдрәддин тәәсүфлә дејди:

— Бунә көрә Зөһра мүәллимә сәндән наразыдыр.

— На едим, өзүмлә бачара билмирәм.

— Сән ки көзәл кимјачысан, нијә белә дәнмүсән?! Көрүрсән, Намигин тәсири нечә күчлүдүр! Мәнә гулаг ас, Шэфәг, ондан еһтијатлы ол, о, адамы учурума апарар, уф демәз!

— Јахшы, Сәди, башга сөзүн јохдур?

— Нијә инчијирсән, Шәфәг, мән ки сәнин хејрин үчүв чалышырам. Јахшы, һәләлик!

— Һәләлик!

Белә керкин бир вахта, тәрс кими «Јерә дағылан мунчуғлар» китабынын мүәллифи илә көрүш кеңирилмәли иди. Бу, Менделәев дәрнәји мәшғәләси илә ејни вахта дүшүрдү. Шәфәг бир һирсәнди ки! Билмәди һара кетсин, дәрнәјә, јохса көрүшә?! Һәр икисинә мараг күчлү олдугундан фикирләшә-фикирләшә галды. Дәрнәк һәмишә вар, көрүш исә јох! Көрүшә кетмәји үстүн тутду. Кетди дә!

Көрүшүн ширин јериндә Зәһрә мүәллимә вә бир нечә шакирд зала киридиләр. Шәфәг билди ки, дәрнәкдән чыхыблар. Кимсә бағар сырадан галхыб Зәһрә мүәллимәјә јер верди, архаја кечән ушағларын арасында Сәдрәддин бирдән дајанды, кими исә ахтарды, сонра пәнчәрә тәрәфә кетди.

Шәфәг нараһат олмаға башлады. Менделәев дәрнәјинә кетмәмәји, көрүнүр, Зәһрә мүәллимәјә тохунмушду. Һәтта дуруб бу көрүшә кәлмишди. Јәгин ки, бир мөгсәди вар, јохса бош-бошуна кәлмәз. Бу вахт китаб мүәллифинә сөз вердиләр. Онда гејри-ади һеч нә јох иди, садә, арыг бир адамды, кур ағ сачлары пәрәкәндә шәкилдә дағылмышды. Чоша-чоша мээли данышырды. Елә ки суаллар верилмәјә башланды, Зәһрә мүәллимә ајаға галды:

— Һөрмәтли јазычы! — деди. — Сизин китабыныздакы Шәфәг бизмәктәбдә тәһсил алан Шәфәг адлы гызә мәнфи тәсир кәстәриб. Башлағыб мунчуғлар дүзәлтмәјә. Кимјадан сојујуб, һалбуки сөз вермишди ки, ән јахшы кимјачы олағар. Инди фикри-зики һардадыр, һеч билмирәм. Сиз буна нечә бахырсыныз?!

Дарин сүкут чөкдү, јазычы әввәл өзүнү итирди, сонра күлә-күлә:

— Һаны о сизин Шәфәг?! — дејә сорушду.

Залдан бир уғулу кечди. Шәфәг гылгырмызы гызарыб, јериндән тәрпәномәди. Намиг арха чәркәдән галхыб Шәфәги кәстәрди. Шәфәг ајаға галханда јазычы она мурачиәт етди:

— Шәфәг, елә әнимин Шәфәгимә охшајырсан, доғрудан кимјадан сојумусан?!

— Хејр, кимјаја һөвәсин чөхдур, лап чоһ! Бу һөвәсим бир дамчы белә азалмајыб.

— Бәс мунчуғлар нечә, дүзәлтмәк истәјирсән?!

— Истәјирәм, амма...

— Нә амма, де көрүм... Горхма, чәсарәтли ол! Јәгин, Һөрмәтли мүәллимә буна мане олур, еләдирми?!

— Еләдир.

— Инди бир суалыма да чаваб вер. Китабда о мунчуғлар нә мөгсәдлә верилиб?!

— Кезәликлә алағәдар... Дәрс өз јериндә, арзу өз јериндә... Һәм дә кезәл мунчуғлара мејл кәстәрмәк һеч дә нис дејил, бу исә һөвәсдән асылыдыр.

— Һөрмәтли мүәллимә! — дејә јазычы Зәһрә мүәллимәјә тәрәф чеврилди. — Көрдүнүзмү, китабдакы гыз сизин Шәфәгә мәнфи тәсир кәстәрмәјиб. Сиздән бир хаһишим вар; гој кимјанын көмәјилә тәзә мунчуғлар дүзәлтсин, мән бөјүк мәмнунијәтлә бу мунчуғлара баһамаға кәләрәм...

Шәфәг көрүшдән сонра һамынын диггәт мәркәзинә чеврилди, Зәһрә мүәллимә ону гучаглајыб:

— Көрүнүр, Шәфәг, мән һардаса сөһв едирәм. — деди. — Һөвәсин олса, мунчуғлары дүзәлт, көрөк нечә чыхағар.

Хатирә кечәсә марағлы кечди. Сәдрәддин кечәни ачыб, гыса нитгдән сонра сөзү Шәфәгә верди. Шәфәг сакит-сакит сөзә башлады. Бөјүк кимја алимни Јусиф Мәммәдәлијетини елми фәалијәтинин ишығландырыб, достлары һағында данышды, һамы һејрәтлә Шәфәги динләјирди. Шәфәг өзүнү унутмушду, алимнин елми кәшфләрини бир-бир сајыр, баһга кимјачы алимләрин фикир вә мүдәбиләләрини демәји унуттур, онун һағында там тәсәввүр јаратмаға чалышырды. Бу гыса, мәһалы мә'рузә һамынын хошуна кәлди. Кимја институтундан кәлмиш бир алим өз чыхышында Шәфәги тәрифләјәндә Зәһрә мүәллимә јериндә әйләшә билмәди, ајаға галхыб ифтихар һисси илә:

— Мәним ән јахшы давамчымыдыр, — деди.

Көрүш узун мүддәт јалдан чыхмадығы кими, бу кечә дә ушағларын хатириндә һәмишәликлә галды.

Бу һадисәдән он-он беш күн сонра Зәһрә мүәллимә синфә кирәндә кәзләринә инанмады. Шәфәгин бојунда елә кезәл бојунбағы варды ки, санки ишығ сачырды. Бојунбағынын мунчуғлары һәм рәнкбәрәнк, һәм парлаг, һәм гәрибә формалы, һәм дә ишығлы иди.

— Нә гәшәнкдир! — дејә Зәһрә мүәллимә өзүнү сахлаја билмәди. — Афәрин, Шәфәг!

Мүөллимә кичик фасиләдән сонра ону дәрс даныш-мага чагырды. Елә ки узунсов столун архасына кечди, мүөллимә јахынлашыб, әлләрини мунчуглара тохундур-ду:

— Мунчугларын, доғрудан да гижәмәтдир, инди көрәк дәрси нечә билрән?!
— Шәфәг көзүчу синфә нәзәр салды, Намиг архајын-архајын бахырды. Сәдрәддин исе кинајә илә күлүрдү. Шәфәг нәдәнсе бирдән-бирә даныша билмәди, дајаныб нәјисә көзләди, һәтта фикриңдән кечди ки, десин, дәрсә һазыр дејиләм. Ахы Зәһрә мүөллимә буну истајир вә көзләјирди. Јох, јох! Шәфәг башына галдыранда Зәһрә мүөллимәнин она дикилмиш бахышларыны көрдү:

— Һә, Шәфәг, јохса дәрсә һазыр дејилсэн?

Шәфәг елә бу сөзә бәнд имиш кими табашири көтүрүб бир елә јазы тахтасында, о бир әли Менделеев чәдвәлиндә һәр шеји јерли-јериндә, әтрафлы изаә етди. Нәзәрләри бирдән јенә Сәдрәддинә саташды. Сәдрәддиниң көзләри һејрәтиндән даһа да бөјүмүшдү.

Намиг исе күлүрдү, чүнки Шәфәгин белә мөзмунлу изаһы онун хошуна кәлирди. Зәһрә мүөллимә дә севи-нирди.

— Јахшы, кифәјәтдир! — деди. — кеч, әјләш! Гижәм-тин бешдир!
Күнләр кечирди, Зәһрә мүөллимә Шәфәгин јенә ким-ја илә нечә бөјүк һәвәслә мәшғул олдуғуну көрүб, онун һаггында јанлыш фикрә дүшдүјүнә көрә хәчәләт чәкир-ди.

Кимјадан сонунчу дәрсәдә исе Шәфәг Зәһрә мүәлли-мәјә јахынлашыб, бојнуна өзүнүн дүзәлтдији бојунба-ғыны кечирди. Мүәллимә көврәлди:

— Һә көзәл һәдјидир, — деди, — сағ ол, Шәфәг, бу мунчуглары һәмишә кәздирчәјәм.

Онунчулар һамысы бирликдә дәрс гуртаран кими дәниз саһилинә јолландылар. Шәфәг Намигә јанашы кедирди. Сәдрәддин архадан кәлир, онларын мөһрибан-лығыны, бир-биринә бәсләдији һөрмәти, сәмиңијјәти көрүб кәдәрли-кәдәрли бахырды.

Дәниз саһилиндә онунчулар бир-бири илә зарафат-лашаркән, бир гыз күлә-күлә сорушду:

— Ушағлар, Сәдрәддин һаны?

— Бој... Доғрудан, Сәдрәддин һарда галыб?!

Сәдрәддиниң нечә јаваш-јаваш дәстәдән узаглашды-ғыны һеч кәс көрмәди.

«Јерә дағылан мунчуглар» китабынын мүәллифи гәрибә бир һәдјидә алды. Бу, мунчуглардан ибарәт бир бојунбагы иди. Бојунбагынын јанында кичик бир мәк-түб варды: «Кимјачы Шәфәгдән һәдјидә!»

ЈАПОН ШАЛЫ, РӘНКБЭРӘНК ИШЫГЛАР ВӘ КОНФЕТЛӘР

Ата пәјтахтдан гајыдуб кәләндә, гапыны она ар-вады Хәдичә ачды, севинчлә:

— Ушағлар! — дејә гышгырды.

Отағлардан ики гыз, ики оғлан чыхды, аталарыны гучагладылар, чамаданлары, бағламалары көтүрдүләр, Гога отагына апардылар. Ата пәлтосуну чыхарды, бө-јүк гызы ону алыб асылгандан асды. Бөјүк оғлу папа-ғыны көтүрдү. Кичик оғлу исе кедиб чамаданларын бөјүрүндә дурду. Һамы билирди ки, о јаман конфет јә-ңдир. Она көрә дә чамаданларын ачылмасыны көзлә-јир. Јәгин ки, орда конфет олдуғуна әминдир. Кичик гыз јүјүрүб атасынын әлиндән тутду:

— Јолка бәзәкләри алмысан?!

— Алмышам.

— Ај сағ ол! — дејә севинчә атасыны гучаглады:— О... јолка да алмысан ки!

— Алар, алар! — дејә Хәдичә наразылыгга дејин-ди. — Гызлары үчүн чаныны верәр. Ач чамаданлары көрәк бизә нә кәтирмисән?

Чамадандан јолка бәрбәзәкләри чыханда Хәдичә һирслә үзүнү чевирди. Кичик оғлу да пәрт олду, гаш-габагыны саллајиб бир кәнара чәкилди. Ој... көр нә гә-дәр ојунчағ вар; балача күнәш кими ишығлы, нахыш-лы, рәңкарәнк, пар-пар јанан, зәриф шүшәли... һамысы да шәфәг-шәфәг јаныр, таванда, диварда әкс едир, па-рылтлары көз гамашдырды. Хәдичә үзүнү чевирсә дө дөзә билмәди, дөнүб онлара бахды:

— Адамда һәвәсә бах! — дејә һирсли-һирсли диллән-ди, — көзүнү ојунчағлардан чәкмәдән әләвә етди. — Иши-күчү гуртарыб елә бил.

Кичик гыз күлә-күлә деди:

— Ана, бир бах, көр нә гәшәңдир!

Бөжүк гыз да бачысыны мүдафия етди:

— Дүз дейр, ана, бир бунлара бах!

— Ен, онлар нэјиме көрөк?! Јахшы, јахшы, жыгышдырын бунлары, дејесөн чамаданда ојунчаглардан башга неч нэ јохдур.

Атанын башы елэ гарышмышды ки, бэр-бэзэклэри, шэфогли лентлэри, сыра-сыра ишыглары, улдузлары, кагыздан дүзэлдилмиш гушлары, довшанлары чыхарыб бир-бир көстөрди. Кэнарда дајанан огланынгырышынғы һэлэ ачыламышды. Чамадандан бир дэнэ дэ олсун конфет чыхмамышды. Анача о, үмидини итирмэмшиди. Хэдичэ бөјүк гутуну ачды, пчиндөн гурашдырма јолка чыханда эллэри илэ үзүнү өртдү:

— Даһа мэним сэнэ сөзүм јохдур! — деди, — бары бу ушага конфет алајды!

— Вахтым чатмады, кэлэн дөфэ аларам, — дејиб, ата күлэ-күлэ кичик оглуна бахды.

Оглан агламышында, јолка агачларыны гурашдыран бачыларына бахмадан о бири отага кетди. Бир аздан голлу-будаглы бир агач јаранды. Сүн'и олса да, эсл јолка агачына бэнзэјирди; уча, јарпаглары баһардакы кими тэзэ-тэр, јамјашыл! Бу заман Хэдичэ һирсини бога-бога сорушду:

— Бэс мэнэ јапон шалы алмамысан?!

— Јох!

— На... э... э... Ола билэмэ. Ахы сөз вермишдин!

— Дүздүр, вермишдим.

— Бэс инјэ алмамысан?!

— Нэр јери элек-вэлэк элэмшиэм. Ајагым дэјмэјэн магаза галмајыб. Тапа билмөшөм.

— Неч нисафын јохдур, башым ачыг галыб, һамы мэнэ күлдүр. Кэл, көр мөктөбдэ мүөллимлэр нечэ кејиниб-кечинирлэр. Сэнэ мэнэ бир јапон шалы ала билмирсөн! Көр пуллари апарыб нэјэ вериб. Мэнэ бир шал алмаг үчүн аддымыны да атмајыб.

— Эзним, бу дөфэ олмасын, кэлэн дөфэ...

— Даһа лазым дејил, сэн һомишэ белэсэн!

Хэдичэнин һирси сојумур, даһа да чошур, атанын, һэтта бөјүк огланын сэмими, ширин сөзлэринэ гулаг асмыр, елэ өз дедијини үстүндэ дуруду. Ушаглар пэрт олдулар, ојунчаглары, јолка агачыны бир кэнара гојуб өз отагларына чөкилдилэр. Ата, атанын көнлүнү алмага, ону баша салыб сакитлошдирмэјэ чалыштырды. Бу мөгсөлдэ ојунчагларын инчиндөн, горибэ, агымтыл бир ит чыхартды, ачарла буруб Хэдичэнин гаршысына гој-

ду. Ит ирэлэ гача-гача һүрдү. Бу, Хэдичэни даһа да һирсландирди:

— Көтүр бу зһирмары! — дејэ жыгырды. — Көтүр! Ит габаг ајагларыны галдырыб димдик дурур, тазэдэн јүзүрүр, бир аз фасилэдэн сонра јенэ галхыр, бирки агыз һүрүрдү. Хэдичэ эли илэ вуруб ону јерэ салды вэ һирслэ галхыб мөтбөхэ келди.

Ики-үч күн кефи ачылмады, нэ атаны диндирди, нэ дэ ушаглары. Бу һадисэдөн үч-дөрд күн келди. Јени ил ахшамы јетишди. Хэдичэ мөтбөхдэ јемөк һазырлајырды. Нэрдөн гызларыны көмөјэ чагырырды. Ахшама јахын ата ишдэн гайыбды кэлди. Өвладларыны сөслэдэ, онларла бирликдэ гонаг отагында өлөшөб јолканы бэзэмэјэ бчшладылар. Хэдичэ исэ мөтбөхдөн чыхмырды. Нэр шеј баша чатылгдан сонра ушаглар һејрэтлэ кернјэ чөкилдилэр. Чунки отагда елэ бэзөкли, елэ јарашыглы бир јолка учалмышыды ки, нагыллардакы кими эфанови, сеһри, мөчүзали! Кичик гыз јүзүрүб јолканын ишыгларыны јандырды. Ај аман!! Рэнкбэрэнк ишыглар бүтүн бэзөклэрдэ бирликдэ бэрг вуруду. Гэрибэ иди ки, бэзэн ишыгларыне чоху сөнүр, фасилэдэн-сонра тазэдэн јанырды. Бир аздан сүфрөни дэ бэзэдилэр. Хэдичэ ичери кириб бирдэн јолканы көрдү, елэ јериндөчө гурујуб галды. Бөјүк гызы:

— Ана, печөдир?! — пычылдајанда Хэдичэнин көзлэри күлдүрү.

Отагын ишыгыны јандырмајыб, тэкчө јолканын рэнкбэрэнк көзөллијиндэ сүфрөјэ эјлөшдилэр. Хэдичэ көзлэрини јолкадан чөкө билмирди. Гызлары, огланлары эл-элэ тутуб јолканын атрафында рөгс едидэ, маһны охујанда, јериндөн галхыб онлара гошулду. Хэдичэ үчүн бу ахшам чох хош келди. Она елэ кэлриди ки, белэ көзөл, парлаг, рэнкбэрэнк ишыглар елэ онун өз галбиндэ јаныр. Рөгс едиб јорулду, күлэ-күлэ кэлнб атанын јанында эјлөшди, мөһрибанчасына она тэрэф эјилди.

— Нэ фикирләширсөн, дур, балаларында рөгс елө!

— Рөгс вахтым кејиб, — дејэ ата күлдү. — Елэ балаларыма севинч верэ билсэм, бөсөмдир! Көрүрсөн, нечэ севинирлэр.

— Елэ мэн дэ севинирем. Доғрудан агыллы иш көрмүсөн ки, бу јолканы алыб кэтирмисөн!

Бирдэн кимсэ агымтыл ити ачыб бурахды. Ит гача-гача кэлнб габаг ајагларыны галдырыб димдик дуранда Хэдичэ өзүнү күлмөкдөн сахлаја билмэди.

Эгрәбләр он икиннн үстүндө дажананда һамы сүфрө башында иди. Ата үзүнү алыһно һутуб деди:

— Јени илдә, һамыһыза, һуһкүнү һими һевинч арзу-лаһырам.

Јенә һәнлик, јенә рөгс, јенә һаһны, јенә далгалы кү-лүшләр. Бирдән мө'һүзә баш верди. Рөгс едән Хәдичә-нин чийнләриндә јапон шалы көрүндү. Ачыг-һырмызы рәнкли, һахыш-һахыш, һарылтылы зәрләрлә јанан, түл һими зәриф бу шал јолка һими бөрг вурурду. Хәдичә һаһны охујурду. Гәрнбә иди ки, чийнләриндәки шалы көрмүрдү, јахуд көрмөк һетәмүрди. Кичик оғлан көзгә-раты анаһы илә бирликдә тәһрар едирди.

Столун үстүндәки бүлүр вазаларда Москвадан алынмыш һағызлары рәнкбөрәнк, иһылтылы, гөһәнк конфетләр варды. Ата һәнләнән, һаһны охујан, рөгс едән ушагларда, онларда гоһудан арвадына тамаша едир, күлүрдү. Гәрнбә о иди ки, анаһы јапон шалыһны көрмә-јән һими, кичик оғлу да конфетләри көрмүрдү.

Нә јапон шалы, нә да конфетләр мө'һүзәдән доғма-мышды. Ата онлары һајтахтан кәтирмиһиди. Кәлдији күндән бу күнә гәдәр сахлајыб, Јени ил һәдијјәһи һими вөрмәк һетәмүшди.

Инди, бу дөгигә һәм Хәдичәнин, һәм дә кичик оғлу-нун — баһалы шадан, рәнкбөрәнк конфетдән дејил, һә-јатын адлчә иһыгларындан һевиндијини көрәндә өзүнү хоһбәхтләрин хоһбәхти билирди.

Јени ил кирмиһиди. Јапон шалы Хәдичәјә чоһ јара-шырды. Оғлунун әлиндән тутуб иһыглы, бәзәкли јол-канын әтрафунда долаһырды. Севинчиндән јанаглары һыпһырмызы олмуһшду. Ата онларда баһа-баһа фәрәһлән-һирди.

МЕШӘДӘ СТАНСИЈА

Бир дөфә мөһәбәти Мурад даһыһын јашадығы ра-јона кәлиб чыхдым. Еви рајонун гуртарачағында, үч говаг ағачыһын әһатәһиндә јерләһириди. Сәһәр-сәһәр бу евә јахынлашанда көрдүм ки, Мурад даһы пәнчәрәдән баһыр, нәсә чоһ фикирлидир, гашгабаглыдыр. Бирдән мәнн көрдү, дејәһән танымады. Пәнчәрәдән араланыб гаһыја кәлди, һилләләри дүшүб габағыма јериди, бир-дән һырышығы ачылды:

— Паһо, һими көрүрәм! — дејиб голларыһы ачды. — Кәл көрүм, вә'дә һилаф чыхан чогаг, хоһ кәлмиһән! Мәнн бағрына басды, әлләримдән тутуб евә сары чәк-ди.

— Евә һијә, Мурад даһы, кәзмәјә, мөһәјә...

— Дејирсән, чај-чөрәк јемәдән?!

— Мән һазыр кәлмиһәм. Јолчу јолда кәрәк. Амма де көрүм, гаһын һијә гарадыр?!

— Әһи, танымадығым бир адам нечә күндүр ки, бу мөһәјә кәлиб-кедир. О күн дә көрдүм ки, иһи олулар. Јанында да шалварлы бир ғыз! Чин вурду бејнимә. Дедим ки, бу күн даһаны онлары көзләјим, јохлајым көрүм кимдиләр, бу мөһәдә нә едирләр?!

— Демәк, онлары көзләјәчәксән?!

— Јох, чаным. Даһа сәнин кими гонағы гојуб кәдә-күдәһин даһына дүһмәјәчәјим ки!

Мурад даһыһын евә кирмәји илә чыхмағы бир олду. Аты да һәјәтдә отлаһырды. Кәдиб чилвундан тутду:

— Кәл, миһ... деди. — Јохса јоруларсаһ!

— Јох, Мурад даһы, һијадә кетмәк һетәјирәм.

Дағ чаһыһын јаны илә кедирдик. Чај даһларын ү-тү илә сур'әтлә аһырди. Бә'зән шаһләһири, иһи-үч јер-дән кеһир, сонра ашағыда бирләһириди. Чаһын сүјү көз јашы һими дуладуру иди. Јоһуш баһлланаһда Мурад да-һы ата миһиди. Ат јоһушу чәтинликлә галһырды. О мәнә сары дөндү:

— Мәннн севдијим бир чығыр вар. Инди көрәчәк-сән!

Гаршыда јашыллыг төр һими галынлаһшды. Һәр иһи тәрәфдән јананы дүзүлән ағачларын үстүнү бүрүјөн сармашыглар јашыл диварлар һими учалырды. Онун севдији чығыр бу иһи јашыл, дар диварын арасындан кеһиб-кедирди. Бура чатанда Мурад даһы атдан дүшдү, әвәлчә өзү бу дар јола кирди, сонра аты апарды. Мән дә онларын арасыһына кедирдим. Үз-үзә дајанмыш бу иһи јашыл дивар сәһки көјә гәдәр галһырды. Ағачларын һаһыһы бир бојда иди. Кетдикчә сону көрүһмүрдү. Бир аз габагда диварлар сағ тәрәфә әјилди, јенә ејни мән-зәрә ачылды. Гаршыда јашыл дивар варды, чүһки чы-ғыр мөһәннн иһинә кирирди. Бура чаганда дағ мөһә-һинин сәһилсәз, чығырсыз дәрһилији башланды. Мурад даһы мәнн көзләјирди. Иһи јашыл дивар арасындан узан чығыра бир дә бахдым. Мурад даһыһын арахыһына аддымладам. Ат јухарыја долама јолла кеһиб-кедир-ди. Сәјрәк, һазик думан арахыһындан јашыллыг сон дә-

рәчә парлаг, сон дәрәчә шәффаф көрүнүрдү. Мурад да-
гы аягларыны атын жанларына вурду. Аг женә аста-ас-
та галхды.

— Жоруланда дејәрсән.

— Јох, Мурад дагы белә јахшыдыр. Мешәни бүтүн
вардығымла һисс еләмәк истәјирәм.

Мурад дагы башыны булајыб гәһгәһ чәкди вә сус-
ду. Мән бир шеј анламадым. Она бахдым, гашгабагы
иди. Бөјүк бир вәләсини јанында аты сахлады. Вәләсин
көвдәсинә санчылмыш охабәнзәр гәрибә бир шеј
варды. Диггатлә бахды. Бу бөјүк һәчмлин һәрарәтлән
иди. «Бу нәдир, ким тахыб бура? Чаным вәләс ағачы
һара, һәрарәтлән һара? Јохса ағач да хәстәләнбир? Ону
к һәкими мәнәм». Өз-өзүнә дејиснә дә, һәрарәтләнә
тохумага чәсарәти чатмады. «Јәгин бу, мешәјә ке-
диб-кәлән оғланын ишидир. Бәс бу нәдир? Торпаг да
газылыб. Бәс хәстәлән арасында басдырылмыш бу
дәмир нәдир? Һеч анләја билмирам». О, јахынлығдакы
бир дашын үстүндә әјләшди. Бахыр, фикирләшир,
лакин гәти бир гәрәра кәлә билмирди.

— Даһа һирсләнмәк нијә?!

— Нијә һирсләнмәјим? Һеч нәдән хәбәрим
јохдур. Ахы о кәләјә ким ихтијар вериб ки, мешәни
әләк-вәләк еләсини? Бу нәдир, ағач адамдыр ки,
көвдәсинә һәрарәтлән гојулуб? Јери газым-
газым еләјиб. Мәкәр мешәнин саһибни
јохдур?

— Јәгин лазымдыр.

— Лазымдыр, лазымдыр! — Мурад дагы
дејинә-дејинә дашын үстүндән галхды. — Ке-
дәк, сәнә тарбан ол-сунлар, јохса јерин
дешијиндән дә олса, пардадым он-
лары.

Мешәнин чығыры санки мәнним үчүн
јоха чыхмышды. Кедиш-кәлиш аз олдуғундан
бу чығыр хәзәллә, јарпагла, отла, колла
өртүлү иди. Јол долама иди, дик галхмаг
мүмкүн дејилди, бир дә көрүндү ки, башы-
нын үстүндә гаја вар, фырланыб-доланыб
һәмнин гајанын үзәриндән кечиб-кедирсән.
Нәфосими дәрмәк үчүн дајананда әјилән
будаглары арасындан о тәрәфдәки јашыл
дағы сејр едир, фикирләширдим, јәгин ки,
о дағдан дә бәријә баханда ејни мәнзәрә
көрүнүр. Мурад дагы ирәлидә, будагларны
архасында итмишиди. Јухарыда ачы-
лыг варды, бура исә анчаг сағ тәрәфдән
галхмаг оларды. Габағы һүндүр иди.
Мешәбәји женә һирсләнмишиди, гашгабагы
јер сүпүрүрдү, әввәл елә билдим ки,
кечик-

мәјим хошуна кәлмир. Амма сонра көрдүм ки,
әсас сәбәб бу дејил.

Һәмнин һүндүрдәки ачылыг јердә тахтадан
балача евчик учалырды. Мурад дагыдан ону
сорушанда әсәби-ләшди:

— Бу дәгигә сөкүб дағыдачағам!

Атыны дәнмәрләјиб, сүр'әтлә о тәрәфә
доғру кетди. Кетди, нә кетди. Мән дә
далынча јүүүрдүм. Ахы евчи сөкүб дағыт-
мағын нә мән'насы?! Балача дәрәдән
кечиб, ачылыга чатанда көрдүм ки,
Мурад дагы атдан дүшүб, чәпәрә
алынмыш бөјүк сәһәдә һирсли-һирсли
дөрд тәрәфә бахыр. Һәјәт башдан-
баша, дизә гәдәр отлардан ибарәт
иди. Јап јухарыда, гурумшу ағачын
үстүндә ири шүшә габ парылдајырды.
Евчијин гаршысын дә тахтадан
узунсов стол, әтрафында исә көтүк-
ләр гојулмушду. Мешәбәји ири
будаг тапыб, чәпәрни дағытма-
га башлады.

— Дајан, Мурад дагы, дајан! —
гышгыра-гышгыра үстүнә јүүүр-
үндә, евчикдән дә кимсә чыхыб
сүр'әтлә она сары кәлди.

— Нә едирсән, әми?! — дејә
мешәбәјини архасында дајанды. —
Даһа нијә дағыдырсан?

Бу зәриф гызын сәсиндә нә гәзәб
варды, нә дә һилдәт. Мурад дагы
әлини сахлајыб, јаваш-јаваш арха-
ја чевриләндә шалварлы, ағ жаке-
тли, көзү ејюкли бир гыз көрдү.
О, ејнәјини чыхарыб күлүмсүнә-
күлүмсүнә бахды.

— Сән кимсән? — Мурад дагы
гәзәблә сорушду, гызын чашыб
галдығыны, динмәдијини көрүб
гызшыды. — Мешә истирәһәт
јеридир?! Ким ихтијар вериб ки,
һәјәт саласынныз, ев тикәсиннiz.
Ким, сорушурам, ким?!

— Бизим институт.

— Хансы институт?! Институ-
тун мешәдә нә азары вар? Ев онун
нәјинә лазым?!

Мән гызә бахырдым. Учабојду
гыз иди. Шалвар ону даһа да
гамәтлi кестәрирди. Ағ жаке-
тинин узун вә готазлы ипләри
салланырды. Палағы да архасында
јај-ләг кими галмышды. Вурулмуш
гызә сачлары сифәтинә јүүүн
кәлирди. Кәзәл олмаса да
јарашылыгы, истиганлыгы бир
гыз иди. Мурад дагы ирәлидә
кәдәндә горхуб керч чәккилди,
илк дөфә монә сары бахды.

— О шүшә габ нәдир? — Мурад
дагы һәјәтин о башында, ағачын
үстүнә гојулмуш габы гызә
кестәрди.

— Јағыш сују үчүн...

— Жагыш?! — Мурад дагы һейрәтләнди. — О су нәҗияни көрөкдир?

Мешәбәжинин гәзәби сојумушду. Гыз чавабы кечикдирди.

— Нә олуб, нијә чаваб вермирсән?! — Мурад дагы бу дөфә мулајим дилләнди. — Јохса мәнән горхдуи?! — Јох. Ики саатдан сонра Зөһраб кәләчәк.

— Зөһраб кимдир?!

— Мәним әримдир. О сизә һәр шеји дејәр...

— Ики саатдан сонра... — Мешәбәји саата бахды, — јахшы, ики саатдан сонра кәләрик. Јәгин ки, бизә самовар чаји верәрсиниз?

Әлбәтте, Мурад дагы зарафат едирди, гыз бу зарафаты чидди баша дүшүб — баш үстә, — деди. Бизи чәпәрин јанына гәдәр јола салды. Иңсә етдим ки, о нәсә демәк истәјир, анчаг чәкинир.

Мурад дагы мәни ата миндирмәјә чалышды. Разы олмадым. Јухары галхдыгча, мәнәэрәләр дәјишир, мешә даһа да галынашыр вә сыхлашырды. Ири јарпагы коллар чохапмышды, адам боју һүндүрлүјүндә галхыб һәр тәрәфдән јолу косирди. Гыжылар да дөрд јаны бүрүмүшдү. Бәзән јолумуз галын јарпагы колларын арасындан кечиб-кедирди. Зирвәјә чатмаг мүмкүн олмады. Санки зирвә кәјдә, булудларын гучағында иди. Ичи саралмыш хәзәллә долу бу дөрөдән ениб-галхдыг. Уча бир јердә, ирәли чыхмыш гајаларын алтында буз кими булагын јанында динчимизи алыб, керн гајытмаға һазырлашдыг.

— Колән дөфә сәни даһа чох кәздирәрәм.

Иңсә етдим ки, онуи бүтүн фикри-зикири евчијин јанындадыр. Евчијә тәзәдән кәлдик. Һәјәтдәки узунсов столун башында сары самовары көрәндә мешәбәжинин көзләри бәрәлә галды:

— Бу нә гәрибә гыздыр. Самовары гајнадыб ки!

Бизи, учабој, лопабыг, бој-бухунлу бир кәнч гаршылады, һөрмәтлә әлини узадыб:

— Хош кәлмисән, Мурад дајы! — деди, сонра мәним әлими сыхды. — Бујурун, кечин, сифаришиниз дә һазырдыр. Бу көрүш јеринә дүшүб. Бу күн улагла һәр шеј котирдим: самовар да, габ-гачаг да, јемәк-ичмәк дә... Илк гонағымыз да сиз...

— А бала, мән сәни танымадым ахи...

— Ејби јох, Мурад даји, кечин бир самовар чаји ичин, таныш оларыг.

Гыз чаји стәканлара сүзүб гаршымыза гојду. Галын

мешәнин гојнунда, отлу һәјәтдә һәр шејин тәбин олдуғу бир јердә белә бир мәчлис елә јеринә дүшүмүшдү ки! Мурадын кефи көкөлмиши, амма марағы азалмамышды.

— Мәни јахшы таныјырсан, Мурад даји. Мән Мәмишин олғујам.

— Вај, бизин Мәмишин?!

— Бәли.

— Ај сагалы ағармыш, белә де! Бәс бу нә һәнкамәдир, мәним хәбарим дох...

— Инан, Мурад даји, бу мәсәлә вахты бурада јохдун. Дедиләр ки, хәстәханадасан. Бизин чографија институту мешәониздә стансија јарадыб. Торпагы, ағачы, јагышы, һаваны мушанидә етмәк, тәчрүбә апармаг, өјрәнмәк үчүн! Мән дә бу јерләри беш бармағым кими таныјырам. Сәдим өз мешәминиз.

— Бу мешә сизә гурбан.

— Ајда бир дөфә, ики дөфә кәлиб-кедәчәјик.

— Јолдашын јахшы гыздыр, һарда растлашмысыныз балам!

— Елә институтдан. Улдузумуз барышыб. Инди дә бир јердәјик.

— Хошбәхт олуи! Һәмишә хош сәданызы ешидим, мәним бәсимдир!

Чајдан, јемәкдән сонра кетмәјә һазырлашанда онлар да бизә гошудулар. Мурад даји өзүндә дејилди; каһ чаванлара, каһ стансијаға, каһ мешәјә бахыр, каһ да гулағыма пычылдајырды:

— Варам белә ағылы чаванларла.

Гејри-ихтијари чеврилиб архаја бахдым. Узагда, һүндүр јердәки ачылығда учалан балача евчик көрүндү. Мешәдә стансија.

ЈАҒЫШЫН НӘҒМӘСИ

К әндин мәркәзинә чатанда һәлә ахшам дүшмәмишиди. Дағ мешосинин архасындакы коңдә кетмәли иди. Һәлә јолу танымадығым үчүн зәнк едиб мешәбәји Һәнифәјә тапшырмышдылар ки, мәни дағ мешәсилә һәмин коңдә апарсын. Һәнифини тапмаға чәтилик чәкмәдим. Магазанын гаршысында дајанмыш адамларын арасындан чыхыб мәнә тәрәф кәлди. О, арыг, гывраг,

Балача бир адамды. Ела арыгды ки, үзүнүн сүмүкләри айдныча сечлирди.

— Бәлкә, галыб гонағым оласан, — дејә чох сәмини таклиф етди. Тәшәккүрүмү билдирдим. — Јахшы, онда тәләсәк, — деди, — јохса ахшама галарыг.

Көнд евләри гаршылакы дағын әтәкләринә гәдәр сәпәләнмишди. Бу евләри архада гојандан сонра дикдир башланды. Мешә даһа јухарыда иди. Балача кичиткән колларына јабаны отлар елә гарышмышыды ки, онларын арасы илә кетмәк чәтинлаширди. Тез-тез гаршымыза итбурну, әзкил, јемишан, алча ағачлары чыхырды. Мешәјә јахынлашанда һава бирдән-бирә тутулду. Күншә тәзәчә батмышыды. Ахшам гаранлығы башлады.

— Дејәсән, јағшы јағачаг. Тәләсәк.

Мешәјә кирәндә јағшы јағмаға башлады. Башымызын үстүндәки бир парча сәмадан мави ишгы сүзүлдү. Јағшы зоиф олдуғу үчүн ағачларын алтында дал-даланмадан јухарыја чыхмаға чан атырдыг.

Һәнифә мөндән чох-чох гәбарда иди. Дикдири галмаға адәт етмәдијим үчүн тез јорулурдум. Дајаныб нәфәсими дәир, сонра Һәнифәјә чатмағ үчүн тәләсирдим. Јағшынын космоси мәни ушаг кими севиндирди, уча бир вәләсин јанында дајаныб мәни көзләјән Һәнифә:

— Јорулмасанса, бир аз динчәләк, — деди.

— Гаранлығыдә мешәдән нечә кечиб-кедәчәјик?

— Горхма, фәнәрим вар. Тәки јағшы јағмасын.

— Даһа јағмаз.

Елә буну деминди, бир јағшы јағмаға башлады ки, кәл көрәсән.

— Далымча гач, — дејә Һәнифә фәнәри јандырыб, јенә јухары дырмашды. Јухарыда гочаман бир ағачын јанына чатыб деди:

— Кир коғуша, кир, горхма.

Коғуш чох дар вә јөндәмсиз олса да, бизи исланмагдан гуртарды. Јағшы елә күчләнмишди ки, һеч кәснә охшамырды.

— Дејәсән, бу коғушда кечәләјәчәјик.

— Горхма, јағшы кәсәр, сонра чыхыб кедәрик.

Һәнифә мешәдән һәвәслә данышырды. Сөһбәтә башым гарышдыгы үчүн бир мүддәт јағшыны унутдум. Чәл зил гаранлығы иди. Јағшынын сәси гулаг батырырды. Бир нечә саат кечди, амма јағшы кәсмәди ки, кәсмәди. Һәнифәни бир аздан отурдуғу јердәчә јуху апарды. Һејрәт етдим. Белә јөндәмсиз, нараһат јердә, сөјкәнмиш һалда нечә јухуја кетди? Јағшы јағырды, онун

аһәнкдар сәси мәнә хош кәлирди. Һарда олдуғуму санки инди баша дүшүрдүм: кечә, јағшы, мешә!..

Мин-мин дахла мин-мин јарпаға тохундуғча, јарпадан-јарпаға ахдыгча сүзүлүб хәзәлләрин үстүнә төкүлдүкчә, бунларын ахындыдан гопан сәсләр бирләшир, мешәдә нәгмә јарадырды. Бу нәгмә елә хош, елә ајдын вә көзәл иди ки, онун санки гәбојда чалындығыны тәсәввүрүмә кәтирирдим.

Бир көзүм чөлдә галмышды. Гаранлығыда дамалар сапа дүзүлүш мирвариләр кими пар-пар парылдајыр вә гар кими ағарырды. Елә сәрин вә тәмиз һава варды ки, өзүмү гуш кими јүнкүл һисс едирдим. Тәмиз һавада јағшынын нәгмәсинә гулаг асдыгча мәни дә јуху тутду. Бирдән јахынлыгда гопан шаггылыты бу нәгмәнин аһәнкни позду. Һардаса бир будаг сыныб јерә дүшдү.

Јенә јағшынын нәгмәсини динләјирдим. Инди о бир гәдәр зоифләмишди, бажакгы кими күр дејилди. Дејәсән, кәсмәк истәјирди. Мән исә јағшынын сәсини динләмәкдән дојмурдум. Бәстәкар јағшы нә јахшы маһны бәстәләмишди. О каһ күчләнор, каһ һәзинлашир, каһ бунлар тәкрар олур, каһ да пычылыты кими сәсләнирди. Кет-кедә нәгмә өз курлуғуну итирдири.

Јағшынын нарын-нарын јағмасы бажаг гар кими көрдүјүм дамалары жоха чыхармышыды. Көзләрим гаранлығы алышмышыды. Ағачларда дамалар кечә бөчәкләри кими ишым-ишым шылдајыр, јарпаглардан сүзүлүб тез-тез јерә ахырды.

Јағшы нәгмәсини охумагдан јорулмурду. Арада мәни јуху апарды. Јухуда да бу нәгмәни ешиндирдим.

Ојананда нәгмәнин јенә күр сәсли олдуғуну дүјдум. Һәнифә дүшадан хәбәрсиз елә ширин-ширин јатырды ки, санки јатагда иди. Јағшынын нәгмәсиндә тәзә халлар ахтардым. Елә билдирдим ки, јарпаглар да бир-биринә тохунур, пычылдашыр вә һамысы күчлү бир аһәнкә чеврилирди. Кечә кечир, мәни каһ јуху апарыр, каһ ојаныр, каһ да нәгмәнин инчәликләринә гәдәр дүјмаға чалышырдым.

Сәһәрә јахын јағшы кәсди. Күрәјим, голум ағрыјырды. Көүшадан чыханда елә раһатландым ки, әл-голуму атдым. Мешәнин гаранлығы кет-кедә әрјир, ағачларын арасына думан долурүш кими аста-аста ағарырды. Думан јайылдыгча гаранлығы көчүнү чәкиб кедир, һәр јер мави бир шәффаплыгла ишыгланырды. Јарпагларын үстүндә сәјсыз-һесабысыз сырга дамалар бәрг ву-

фурду. Һәнифә һәлә дэ җатырды. Инди баша дүшдүм ки, бу мешә она нечә доҗма вә әзиз имши.

Җагыш нәҗмәсини итирмәшиш, ашаҗыда, дәрәдәки чаҗлагда ахан суллара вермишти. Бурада, мешәнин ән һүндүр вә ән сых јериндә о нәҗмә ајдын ешидилдириди.

КИТАБ МАҒАЗАСЫНДА

Вәфат етмиш мәшһүр профессордан чох зәнкин китабхана јадикар галды. Оуну дәһфиндән соира арвады Нисә китаб рафләринә бахыб көзјашлары ахыдарды. Чох заман бу отагдан чыхмаг истәмәзди. Белә һалларда ијирми-ијирми ики јашларинда оғлу јахынлашыб:

— Ана, бәсдир агладын, — дејә она тәсәлли вермәк истәрди. Лакин бу тәсәлли Нисәни овундурмазды. Профессорун китабханасы јерләшән отагын дөрд тәрәфиндә рафләр варды. Гадын рафләрин арасы илә кәзәр, әлини галын китаблара вурар, өз-өзү илә данышарды: «Һаны бу китаблара дәјән әлләр? О әлләрин һәрәрәти һәлә дә кетмәјиб».

Нисәјә елә кәлирди ки, китаблары јох, әринин јумшаг әлләрини охшайыр. Рафләрә о гәдәр бахмышды ки, бүтүн китаблары таныјырды.

Бир күн јенә о, әринин китабханасыны кәзәркән гапыны зәнки чалынды. Нисә дәһлизә чыхды:

— Фуад, сәнсән?!

— Һә, мәнәм, ана, — дејә оғлу гапы архасындан чаваб верди. Нисә гапыны ачды. Фуад кефи көк ичәри кирди:

— Ана, тәләсирәм... Нә вар јемәј?

— Нә олуб? һара гачырсын?

— Јолдашларым көзләјир мөни... Дәнизә кедәчәјик...

— Бәс имтаһанлары һеч дүшүнмүрсән?

— Нә имтаһанлар? Мән ки онлары вериб гуртармышам...

Оғлунун јалан данышмағы ананы даһа да кәдәрләндирди.

— Нијә јалан дејирсән? Сән ки имтаһандан кәселибсән...

— Ана, пајызда верәчәјәм. Чох асан фәндир. Мүәллим мәннән дүшнүшүб. Пајызда башга мүәллимә имтаһан верәчәјәм, фикир еләмә, һамысы јағ кими дүзәләчәк... Инди сән мәнә бир онлуг һазырла...

— Онлуг?

— Һә, һә... саһилдә лазым олар.

— Сән мөни чапыб-таладын. Бу гәдәр пулу нејләјирсән? Тәҗәуду дунән алмадын?

— Ону борчума вердим.

— Борч? Сән борч да алмысан? Утанмырсан?

— Аначан, һирсләнмә, чох вачиб иди, сәнн евдә тапа билмәдим. Јахшы, гагшабағыны саллама, тез бир онлуг вер, кедим...

Мәтәбхә чумду, көзүнә дәјән газаны јохлады, горулмуш әт тапыб ағына атды вә ләззәтлә чейнәмәјә башлады. Анасынн сөзү она тәсир етмәмшиди. Фуад јенә отага гајыданда Нисәнин креслода отурдуғуну, чиниләринин ағыр-ағыр ениб-галдығыны көрду.

— Аначан, нә олду сәнә? — дејә оғлу анасынн ағармыш сацларыны сыгаллады. — Јохса мәнә пул вермәк истәмирсән?! Һә, дүзүн де...

— Ахырынчы дәфә верирәм, а л.

Фуад пулу гапыд, севинчидән фырланды, анасынн көзләриндән өлду. Өлду, аңчаг додагларында шор бир дад дујуб үзүнү икраһ һисси илә чевирди. Кизличә додагларыны силди... Кефи көк һалда чыхиб кетди.

Фуадын имтаһанлардан кәсилмәси, јалан данышмасы, тез-тез пул истәмәси ананы чох нараһат едирди. «Һеч атасына чәкмәјиб, — дејә фикирләшди. — Раһмәтлик һәмншә китаблар арасында чалышарды. Бу исә һеч кефиндән галыр.»

Фуад сәвә кеч гајытды, охуја-охуја ичәри кирди, анасыны гучаглады. Нисә оғу канара итәләмәк истәди, аңчаг күчү чатмады. Оғлу сәндирләјә-сәндирләјә јатаг отагына кетди вә јыхылыб јатды. О, сәһәр јенә анасындан пул истәди. Нисә јенә дә јох дејә билмәди. Бу һәр күн тәқрар олунду. Бир күн ана дөзмәди, даһа пул вермәчәјини сөјләјиб, Фуады данлады:

— Сәна пул нә үчүн лазымдыр? Ачыг де...

— Јолдашларымла кәзмәјә кедәчәјәм...

— Кәзмәк үчүн бир манат верә биләрәм.

— Бир манат? Еһ, о һеч трамвај пулу да дејил, бары бир бешилик...

— Јох, Фуад, пулум јохдур.

Ајда бир нечә дәфә ресторанда әјләнән Фуадын инди бағры чатлајырды.

Күнләр кечир, о гапыгара кәзир, һеј фикирләшпирди. Јолдашларынын һесабына нә гәдәр јејиб-ичмәк

оларды? О, костјумларындан бирини комисјон мағазасына апарып сатды. Бу чәми үч күнә чатды. Инди нә етмәли? Оғлан женә шеј апарып сатмаға чүр'әт етмирди. Анасы билсәјди... Јох, бу костјумдан онун хәбәри јохдур, билсә гүјәмәт гопарар... Фуадын ағлына гәрибә бир шеј кәлди: бәлкә, атасынын китабларындан апарып сатсын? «Ахы бу китаблар кимә карәкдир? Нәм дә анам буну билмәз. О гәдәр китаб вар ки... һеч онун ағлына да кәлә билмәз ки, рафләрдән китаб көтүрүлүшдүр.»

Нисә евдә олмајанда Фуад надир китаблары сечиб зәнбилә долдурду. Үстүнә кағыз чәкиб гапыдан тәләсик чыхды. Хава бәрк сојуғ иди. Драп палтосунун бојундугуну галдырды, јун шарфини бәрк бағлады. Көһнә букинист мағазасы шәһәрни мәркәзиндә, көзәл, јарашығлы бир бағын габағында иди. Фуад ичәри кирәндә ики сатычыны көрдү. Бири көзәл гыз, о бири исә ағсачлы нурани гоча киши иди. Оғлан каһ гыз, каһ да гочаја бахды. Нәһәјәт, гочаја нәзәр салып зәнбилә јухары галдырды:

— Көһнә китаб алырсынызмы?

— Нә дедин, бала!?

— Дедин ки, китаб вар, сатмағ истәјирәм...

— Һә, һә... Вер бахым, пиштахтанын үстүнә гөј.

Гоча китаблары бир-бир алып адларына бахырды. «Сонра о, башыны галдырды Фуады диггәтлә сүздү. Еј-нәјини ахтарып талды вә көзүнә тутуб женә кәччә бахды. Фуад онун белә диггәтлә бахмағындан шүбһәләнди, һәтта һәјәчанланды. Гоча деди:

— Дајан, оғлум, бу китаблар мәнә таныш кәлир.

Сәнин сифәтин дә танышдыр... Дајан, дајан...

О нә исә фикирләшди, башыны ашағы салып алныны овушдурду. Бирдән, — һә, тапдым, сән профессор Искәндәрзәдәнин нәјисән? — Фуад үчүн бу суал көзләнилмәз олду. О бир ан нә едәчәјини билмәјиб сусду, зәиф сәслә:

— Оғлујам, — деди.

— Оғлусан? Билирсыни атан бу китаблары нә вахт алыб?

— Јох...

— Ијирми беш ил бундан габаг... Онда да гыш иди.

Атанын әјиндә көһнә бир пенчәк, сојугдан әсә-әсә кәлди, бу китаблары алды... Биринә пулу чатмады. Мән она һәдијә вердим... Рәһмәтлик һәмишә кәлирди, һәмишә... Богазындан, әјиндән кәсиб алырды. Бәс сән нијә сатырсан? Сәнин ки һәр шејин вар?!

Гоча бу сөзләри елә бәркдән деди ки, һамы онларә бахды. Фуад белә бир сәһнәни һеч тәсәввүрүнә кәтирмирди. Сарсылмышды, даныша да билмирди. Јанағлары пәртмүш, пәрт олмушду. Гоча исә сусмағ истәмирди:

— Бу китаблары алмајачағам. Онлар сатылмалы китаблар дејил. Ешидирсәнми, сатылмалы дејил!

Фуад китаблары зәнбилә јығып чөлә чыханда јаман һәјәчанлы иди. Атасынын өлүмү она бәлкә дә, бу гәдәр тәсир еломәмшиди. Наз-не'мәт ичиндә, гајғысыз бөјү-јән Фуада елә кәлирди ки, һәмишә фираван јашајачағдыр. Евләриннә чатып пилләләри галхды. Төвшүјүрдү. Үчүнчү мәртәбә чатып гапынын зәнкини басды.

Нисә һәјәчан вә тәләш ичиндә гапыны ачанда илк суалы бу олду:

— Һаны атанын китаблары?!

Фуад ичәри кирмәдән һәјрәтлә анасына бахды вә јени бир сәһнә илә үзләшди.

— Сорушурам, һаны китаблар?!

Бу, тәкчә сору дејилди, итиһам иди, гәзәб иди, нараһатчылыгдан доған һәјәчан иди. Фуад онун үзүнә бахып китаблары кәстәрмәк истәди, анчағ Нисә сусмады:

— Гајтар мәнә китаблары, оғлум! Онлар мәнним һәјәтым, варлығымдыр. Онларсыз јашаја билмәрәм. О китабларда атанын нәфәси, истиси вар. Ешидирсәнми, оғлум, гајтар онлары мәнә, гајтар!

Фуад зәнбилдән китаблары төкдү. Нисә онлары көтүрүп бағрына басды. Һөнкүртү илә ағлады. Оғлана елә кәлди ки, мө'чүзә баш вериб, анасы китаблары јох, чанлы, күмраһ бир кишини, — атасыны, мәшһур профессору бағрына басмышдыр.

Бу сәһнәјә баха-баха Фуад дахиллиндә күчлү бир тәкан һисс едирди. Бајағ мағазادا гоча сатычынын, инди исә китаблары бағрына бәсан атасынын гаршысында сәкич даянса да, варлығында ојанан фыртынаја гулаг асырды вә өзүнү кет-кәдә бу фыртынаја тәслим едирди.

СҮСӘН ЧИЧӘКЛӘРИ

Ј ағыш ара вермәдән јағдығы үчүн нечә күн иди ки, Сүсән мешәсинә кәдә билмирдим. Һәр јан тутгун, чәли-чисәкли иди. Ики күн сонра һава елә күнәшли,

«Елө кош олду ки, вахт итирмәйиб дәрһал жола һазыр-лашдым. Мешәни һахынлығына чатанда машындан дүшүб пијада кетдим.

Әтрафта елө бир кенишлик варды ки, јаваш-јаваш чығырла прәлиләдикчә узадакы дағлара, бу дағларын үстүндәки топа-топа булудлар; мави, ишыгы көјә, јердә јамјашыл отлара бахыр, үрәкдолусу нафәс алырдым.

Мешәдә көзүмә әввәлчә балача ағачлар дәјирди. Ирәлиләдикчә бу ағачларын әскәр сырасы кими јаваш-јаваш бөјүдүјүнү көрдүм. Дәринликдә исә һәм сыхлыг башлады, һәм јохуш. Јохушу галханда ашағыја доғру әјилән манли будағлар јолчулары гаршыламаг үчүн узанан голлара бәзәјирди. Бәләдчи Гурбан тез-тез јолундан конара чыхыр, хәзәл дөшәјинин үстү илә кеңиб һардаса дәринликдә итир, јенидән ирәлидә үзә чыхырды. Һава бирдән-бирә сәринләшди. Дејирдиләр ки, мешәдә кезәл чичәкләр чохдур. Нә гәдәр диггәтлә бахырдымса, бир чичәк белә көрмүрдүм.

Бирдән гаршыма он дөрд, он беш јашларында бир гыз чыхды. Әлиндә һөрмә сәбәт, әјиндә голсуз, узун, күллү палтар, ајағында јүнкүл чуст варды. Сачларыны һөрүб архасына атмышды. Мәни көрүб бир аныг кери чәкилди, көзләриндә гығылчым кими горху һисси парлады. Көрүнүр, јад адама рәст кәләчәјини тәсәввүрүнә белә кәтирмирди. Нә едәчәјини билмир, горху ичиндә мәнә бахырды.

— Мешәдә нә кәзирсән?! — дејә сорушанда сәбәтин ичиндә чохла чичәк көрдүм. Елө гәшәнк, елө зәриф чичәкләр иди ки, марағымы кизләдә билмәйиб дедим:

— О чичәкләрә бахмаг олар?

Гыз чаваб вермәдән јериндә донуб галды. Нә јахшы ки, бәләдчим Гурбан киши кәлиб чыхды? Ону көрән кими гызын горхусу дәрһал јох олды, гәфәсдән гуртаран бир гуш севинчи илә:

— Гурбан әми... — дејә чығырды. Гурбан киши гызы гучаглады, бир голуну онун бөјнуна долады. — Рәнкин нијә ағарыб, гызым? — Бәләдчи мейрибаныгла сорушанда горхдугуну етираф етмәјә гызын үзү кәлмәди, мәнә бахды. Сәбәбинн дејүндә Гурбан киши гәһгәһ илә күлдү. Гыз она сығыныб утанчаглыгя башыны ашагы дикди. Ону хәчәләт чәкмәјә гојмамаг үчүн дәрһал сорушдүм:

— Адын нәдир?

Гыз башыны галдырыб деди:

— Сүсән.

— Бәс о һансы чичәкләрдир?

— Сүсән чичәкләри.

— Сүсән мешәсиндә Сүсәнин дәрдији сүсән чичәкләри!

Бу сөзләримә гыз мейрибанчасына күлдү. Елө бил баяг горхан о дејилди. Чичәкләрә баха-баха сорушдүм:

— Онлары ким үчүн јыгмысан?

Гыз тутулуб чидди вәзијәттә бир аныг көзләринн јерә дикди, сонра астанан, кәдәрлә дилләнди:

— Атам үчүн.

Тәәчүблә Гурбан кишијә баханда о, бармагларыны додағларынын үстүнә гојду: јәни ки, сус, дәринә кетмә. Даһа һеч нә сорушмадым. Сүсән көзләринн јердән галдырыб бир Гурбан кишијә, бир дә мәнә бахды:

— Нә гәдәр истәјирсиннизә, көтүрүн.

— Јох, јох, өзүмүз дәрәрик.

Сүсән јенә күлдү:

— Бу чичәкләри тапмаг о гәдәр асан дејил. Гушлар кими елә кизләнирләр ки! Мәнсә јерләринн билмәрәм. Хаһиш едирәм, көтүрүн.

Әлимн сәбәтә узадыб Сүсән чичәкләриндән бир дәстә көтүрдүм, гыза тәшәккүрүмү билдирдим. Сүсән күлә-күлә:

— Јенә көтүрүн, — деди.

— Јох, бәсди! Чичәкләр үчүн сағ ол!

О ајрылыб мешә јолу илә ашағыја енәндә мән баягы сирри Гурбан кишидән сорушдүм. О, көксүңү өтүрүб деди:

— Атасы сағ дејил. Ики-үч ај бундан габар вәфат едиб. Чичәкләри дә онун үчүн дәриб. Апарыб гәбринин үстүнә гојачар.

Бу һисс үрәјини көврәлтди.

— Амма кезәл чичәкләридир...

— Рәһмәтлик бу чичәкләри чох севәрди. Елө она көрә гызына Сүсән ады вериб.

Әлимдәки бир дәстә чичәјә бахдым. Нә кезәл чичәкләр иди: ағ, зәриф, балача, көврәк... Гејри-ихтијари гызын кетдији тәрәфә бахдым. Сүсән мешәнин гуртарачында дајанмышды.

Бу һадисәдән беш-алты ил сонра Сүсәнә университетдә раст кәлдим. Поезија кечәсинин сонунда, чыхыш едәнләрә күл дәстәсн пәјлајан гызларын арасында бир-

дән ону көрдүм. Сүсән деҗәсән мәни танымады, күл дәстәсинә ишарә илә астадан сорушдум:

— Онларын арасында Сүсән чичәкләри вармы?

Гыз диксинди, мәнә диггәтлә бахды. Нечә дә бөҗүмүшдү, сачларыны кәсдирмиш, гәшәнк кеҗинмиш, аҗбаниз, көзәл вә җарашыглы бир гыз олмушду.

— А... а... сизсиниз? Багышлаҗайн, билмәдим. Сүсән мешәси јадымыздан чыкмаҗыб?

— Јох! Нә мешә, нә Сүсән, нә дә сүсән чичәкләри...

О күлүб, ачаҗаҗа — салана дүшдү.

Бир-ики һәфтә сонра редакцияҗа көләндә столумун үстүндә бир дәстә аҗ, әриф чичәк көрдүм. Билдим ки, бу сүсән чичәкләрини мәнә Сүсән мешәсиндән Сүсән кәтирмишдир.

ДӘНИЗӘ Е'ЗАМИЈҖӘТ

(«Шаирин һекәјәләри» силсиләсиндән)

Шаир ики аҗ иди ки, редаксијадан һеч јана кетирди. Ики аҗ габак Алма-Атада, мөшһур газах шаири Тәҗибәјевин 70 иллик јубилејиндә олмушду. Орадан зәнкин тәәсүрәтлә гаҗытмышды. Олур ки, јарымчыг галмыш редаксија ишләрини тез-тез вә һәвәслә көрүрдү. Бә'зән ону фикир-хәләк көтүрүрдү. Бу заман анчаг бир адам һаггында дүшүнүрдү: Фәризе! Узун, арыг, гарајаныз кәч гадын, исте'дадлы шаирә. Ағыллы көзләри, ширин-ширин ше'р охумагы варды.

Инди исә Алма-ата тәәсүраты сојумуш, һәтта Фәризе дә унудулмушду. Бәрк јорулмушду, бир тәрәфдән редакторун тә'һәләри, о бири тәрәфдән хырда гаҗылар ону богаза јығмышды. Тәрс кими, ше'бдә ишләјән ики ишчинин бир-бирилә далашмасы, елә һәмнин күн бир мөәлифдән ачы сөзләрлә долу мәктүб алмасы ганыны даһа да гаралты.

Бирдән јахшы бир тәсадуф дүшдү. Чохдан иди ки, дәниздә үзән гургуларда олмаг, ушаглар үчүн ше'рләр јазмаг истајирди. Редактор сәһәр чагырыб она «мәнә зәһмәт адамларындан тезликә очерк вер», дејәндә, шаир дәрһал бу фүрсәтдән истифада етди:

— Дәниздәки үзән гургуја кетмәк, орада ишләјәнләрдән бир шеј јазмаг истајирәм, е'замијәт версәниз...

— Дөрд күн бәс едәр? — Редактор катибәни чагырды, она тапшырыг вериб јенә үзүнү шаирә тутду: — О

дәфәки кими еләмә. Әмәлли-башлы очерк јаз. Ше'р јох, ешидирсән, очерк!

— Јахшы! — шаир севиндијиндән сүр'әтлә отагдан чыхды, евә хәбәр вердикдән сонра бирбаш дәниз кео-ложи-кәшфијат идарәсинә јолланды. Баш мүнһәндисин отагына кирәндә пәнчәрә тәрәфдә узунсов столун башында әјләшән, сачлары төкүлсә дә, долу сифәтиндә һәлә дә кәнчлик тәрәвәти галмыш адама салам верди, кәлишинин мәгсәдини сөјләди. Баш мүнһәндис көзләнил-мәз суал верди:

— Сиз 31 нөмрәли мәктәбдә охумусунуз?

— Бәли.

— Бәс мәни танымадыныз?!

Шаир тутулду, башыны галдырыб күлүмсәјә-күлүмсәјә она бахан мүнһәндис бир дә диггәтлә көздән кечи-рәндә гејри-ихтијари:

— Заһид! — дејә җышгырды, — бу сәнсән?!

Шаир ирәли атылды, она тәрәф кәлән орта мәктәб јолдашыны багына басды. Ијирми ил оларды ки, Заһиди көрмүрдү. Ијирми ил! Заһид бу мүддәтдә чох дә-јүшмиш, сифәти ириләшмиш, сәртләшмишди. Өзү дә елә бил. Көкәлмиш, бојча да узанмышды. О да шаири башдан-ајага сүзүб:

— Сәни һәрдән телевизорда көрүрәм, — деди. — Мәтбуатда да илзәјирәм. Јолдашлардан кимә раст кәлирсән?!

— Чохуна.

Хатирәләрлә долу сөһбәт узун чәкди, һәһәјәт, шаир мәгсәдини билдирәндә, Заһид «нараһат олма» дејиб чај кәтиргди.

— Һәлә бир чај ич! Сәни өзүм јола салачагам. Нечә күн галмаг истајирсән?

— Ики-үч күн... Бәлкә дә, чох...

Заһид ону өз машынына әјләшдирди. Машын шәһәр-дән чыханда, шаири һејрәт көтүрдү. Бу нә демәкдир?! Сонра суслу, бирдән дөзә билмәјиб сорушду:

— Һара кедирик, Заһид?!

— Балыг кабабы јемәјә...

— Дејәсән, кефин галхыб. Ај чаным-көзүм, ахы мән «Сизәзән» гургусуна кетмәк истајирәм.

— Ач кетмәк истајирсән?!

— Ач иһә?! Азгыма бир шеј атарам да...

Заһид күлдү:

— Нараһат олма, тәјјарә саат 3-дә учур. Һәлә вах-

тымгаз ики саат вар. Эмэлли-башлы наһар едә биләрик.

— Тәҗҗарә?! Тәҗҗарәнин бура нә дәхли?! Јохса мәни тәҗҗарә илә жола салмаг истәҗирсән?

— Бәли. Ниҗә һејрәт едирсән! — Ахы мән дәннәзә кедирәм.

Зәһид јенә гәһгәһә чәкиб күлдү:

— Мән дә сәни дәннәзә жола салырам. Јахшы, гашгабагыны төкмә, тәләсмә, һәр шәји өзүн көрәчәксән.

О, машыны дәннәзә сәһилнәдәки кафеләрин бириндә сахлада. Шаир машындан дүшүб һејранлыгга әтрафа бахды:

— Мән бурада олмамышам. Нә көзәл јердир!

Кафе һүндүр гајаларын үстүндә иди, бурадан ашағыда гүмлу сәһил, сонра исә үфүгә гәдәр узанан мави дәннәзә ачыларды. Шаир гајаларын кәһарына кәлиб көзләрини узагларга зилләди. Дәннәзә ачыг-мави рәнкә чалырды, үфүгләрдән бәриҗә кәлән кичик далгалар бу мавиликдә аста-аста ениб-галхыр, јелләнирди. Зәһид ону сәсләди. Шаир кериҗә дәннәдә диварлары при шүшәли кафенин гапысы ағында дајанан достуну көрдү.

— Кәл, әјләшәк.

Сәһбәт, јемәк-ичмәк ики саатдан чох чәкли, шаир чошмушду, шәр дејирди. Зәһид дә мәктәб хатирәләриндән јадына дүшәни сөјләјирди.

Машына миниб тәҗҗарә мејданына кәлиб чатанда, вахта аз галырды. Зәһид машындан дүшән кими ики нәфәр јахынлашды.

Онлары бир-биринәзә тәгдән етди:

— Таныш олу! Бу, Степандир. Бу исә мүнәздисминдир. Јолдашым шаирдир, һәм дә мәним достумдур. Гургуја аларын, һәр шәји она көстәрин, ишиннәзә таныш олсун, нә јазмаг истәҗирсә, јазсын... Мән сизә архајынам, даһа көзләмирәм. Бәләлик, худаһафиз!

Зәһид оналарга көрүшүб әјрилди, машына әјләшиб кериҗә, шәһәрә гајытды. Јарым саат кечмәмиш, шаир «АК—40» тәҗҗарәсиндә әјләшмишди. Һәр шәј она мөчүзә кими көрүнүрдү. Ахы нә үчүн дәннәздәки гургуја тәҗҗарә илә үчүрлар?! Мәкар тәҗҗарә дәннәзә, гургуја дүшә биләр? Гәрибәдир, чох гәрибә. Буну Степандан сорушмага мәчүбр олды. Степан күлүб деди:

— Әввәләк, Шевченко шәһәрини кедәчәјик.

— Ора ниҗә?! — Шаир һејрәтини һеч чүрә кизләдә билмирди.

— Бизим гургу сәһилә о тәрәфдән јахындыр.

Дәрһал Фәризәни хатырлады. Чүнки Фәризә анасынын Шевченкода, Абәј күчәсиндәки 22 нөмрәли едә јашадыгыны, тез-тез кедиб орада галдыгыны сөјләјирди. Шаир һафизәсини јохламаг, бу үнәни дәгигләшдирмәк үчүн дөфтерини көтүрүб вәрәгләди, јаддашы ону алатмамышды.

Үнәнин јанында Фәризәнин сөзләри варды: «Истәсән, Шевченкода көрүшә биләрик.» Шаир башыны креслоја сөјкәди, булудлар гојундан чыхан тәҗҗарә сәкит-сәкит учаркән, ону ширин бир јуху тутду. Гәрибә иди ки, јухуда дә Фәризәни көрдү.

Шаир көзләрини ачанда тәҗҗарә ашағы енирди. Бир аздан шәһәрә чатды.

Шевченкода һава көзәл вә күнәшли иди.

Һәр шәј көзләнилмәдән баш вәрдији үчүн бунлар шаирә јуху кими кәлирди. Сәһәр тәсәввүрүнә кәтирә билмәдији бир јердә инди адымлајыр, уча, тәзә, квадрат шәкилли, јерә дирәнмиш сүтүнларын үстүндә дикәлән биналарын сырасына бахырды. Сонра башга күчәләр... «Актау» меһманханасы... Дәннәзә сәһиле боју... «Мангышлак», «Спутник» магазалары... Почт... Фәризәјә телеграм вурду. Севинчәк почт бинасындан чыхды. Узагда театрын далгавары бинасы учалырды. О һәр јерә баха-баха шаир Шевченконун ағыр вә мәһәли тәлејини хатырлардырды. Бирдән Абәј күчәсини көрдү. Бу күчә илә кедиб 22 нөмрәли бинаны ахтарыб тапды. Гапыны бәләчәбојулу, үзүндәки гирышлар ичиндә көзләри дары кими көрүнән бир гоча гадын ачды. Елә һејрәт ичиндә бахды ки, ону күлмәк тутду. Фәризәни сорушанда һејрәти даһа да чоһалды, дары көзләри бөјүдү вә бирдән гирышмыш сифәти шыггла долду. Үч-дөрд бәрәмагыны көстәрди, чәтинликлә изаһ етди ки, Фәризә кәлмәлидир. Шаир бәләчә бир мәктүб гојду, она тәшәккүр едиб кери гајытды.

Ахшам кәминдә иди. Степан ону һамы илә таныш етди.

— Бу, Маликдир, бизим һәкмиһмиз, — бир кәнчи көстәрди. — Бу да Мустафадыр, бизим Мустафа. Сонра фәһләләрин јанына котирди. Капитан көмәкчиси Мустафа дил-дил өтүрдү. Степанын тәгдиматындан сонра өзүнү бу коллективин бир үзвү кими апарырды. Шаирин башына фыр-фыр фырланыр, зарафат едир, күлүр, күлдүрүр, шаһмат, дама, нәрд кәтириб орталыга гојур,

һамыны чај ичмәјә чағырды. Сөһбәтиндән бир ан галмырды:

— Шаирләри чох севирәм, демәк олар ки, ше'рини охумадыгым шаир жохур. Истәјирсиниз, имтаһан един...

Тәзә чај орталыга кәләндә кәми һәрәкәтә кәлди. Шаир даһа отагда галмаг истәмәдәи, көјртәјә чыхды. Кәми саһиллә јанашы кедирди. Шәһәрин чәркә-чәркә дүзүлмүш ишығлары улдузлар кими парылдајырды. Хејли мүддәт саһиллә ирәллиләјән кәми бирдән дәннизә доғру истигамәт көтүрдү. Шаир јенә саһилдоки ишығларә бахырды. Кет-кедә бу ишығлар нар дәнәләри бојда олур, сонра даһа да кичилиб солгуланырды. Мустафа ону ичәри дө'вәт етди, — «кәл, отагыны көстөрим» — дејә балача кәјута апарды. Шаир буға кирәндә һәр шеји унутду. Балача кәјут тәмиз вә сәлигәли иди. Чарпајы елә јумшагды ки, аз гала јорған-дөшәјин ичиндә батачагды. Јухусу кәлирди, узун мүддәт дүшүндү. Бу күнкү гәрибә, марағлы сәфәри һәлә баша чатмамышды. Фәризә илә көрүшмәк үмиди онун үчүн јуху илә һәңгигәт арасында сәһрли атам кими чанланырды. Редаксиянын дөрд диварлары ичиндән чыхыб кетдији, адамлар арасында, һәјатин гојнунда олдуғу үчүн өзүндән разы галырды.

Бирдән редакциядакы мәктүб јадына дүшдү. Сонра бу күн көрдүјү Заһид, Степан, Мустафа, Малик хәјалындән кечди. Сонра саһил, саһилдә исә Фәризә көрүндү; ше'р охујан, күлән, далғаларын гојнунда сәси кәсилмәјән Фәризе! Сонра һәр шеј гејбә чәкилли, думана бүрүндү, гаранлыглашды. Бир дә көзләрини ачанда көрдү ки, сүрәтлә кедон кәми ениб-галхыр. Јериндән сычрајыб, балыгкөз пәнчәрәдән бахды, боз, тутгун вавада көмкөк јелләнчәк далғалары көрдү. Сәһарин бозумтул һавасы кет-кедә ағарырды. Кејиниб көјртәјә чыханда, Степан јахынлашды.

— Чатырыг, — деди. — Сәна сојуг олар.

Һәңгигәтән, һава сәрт вә сојуг иди, о, пәнчәкдә олса да, тир-тир титрәмәјә башлады. Кәминин бурнуна тәрәф кедәндә дилшәри бир-биринә дәјирди. Гәрибәдир ки, бу она ләззәт верирди. Дәнизин, сәһәрин бүтүн әтрини, сәринлијини, ширәсини чанына јығыр, өзүндә сахламаг истәјирди. Бирдән гаршысында дөрд ири, дәмиди дирәк үзәриндә бөјүк бир кәмини һавадан асылы нәнини кими көрдү. Далғалар дирәкләрә чырпылар, әтрафда ағ-ағ көпүкләр јаранырды. Кәминин алты, јанлары зә'фәрән кими саралмышды. Шаир чај көрпүсүнә бахан

кими она һәјрәтлә бахыр, јухарја нечә чыхмаг һағында фикирләшәрдди. Дөрд тәрәф дәнниз... бөјүк дирәкләр... кәми дә кејдә! Кәмидә адамлар, кран, бурғу...

Бу заман Мустафа узун кәндирләри јухарја атды, сонра кранын зурафа бојну һәрәкәтә кәлди. Шаир бир дә көрдү ки, јухарыдан дәјирми, јанлары дәмнрләрә һасарланмыш бир евчик салланды. Чоху бу евчија кирди. Шаир дә. Кран евчији галдырмаға башлады.

Шаир бирдән ашағы бахды, аз галды көзү гаралсын. Далғалар сүрәтлә бир-бирини говурду. Гуту кими балачалашмыш кәми әјлиир-галхырды. Гәфилдән евчији бир тәрәфи сүрүшдү, һамы горхду, Степан кранчынын үстүнә гишгырды:

— Еј, нә едирсән, башына һава кәлиб?

Шаир елә билди ки, бу евчик гирылыб, далғаларын гојнуна дүшөчәкдир. Каш дүшәјди! Романтика! Атам! Илк горхуну мө'чүзә көрмәк еһтирасы үстәлади. Анчаг евчик мөһкәм иди, нәнини кәмијә доғру галхырды. Орада евчији тутуб көјртәјә сары чәкилләр. Учабојду, үзү түклу, сырылыг кәјиниш, ајағында узунбогаз чәкмә олан Әли адды бир киши «хәш кәлдиннiz» дејиб гапыны ачды. Көјртәјә чыхан шаир орадан јенә ашағы бахды; кәми инди суларын гучағында ојунчаға бәнзәди. Мустафа әлини јелләјиб гишгырды. Әли дә ашағы әјлиб бәркдән нәсә деди. Малик шаирин голундан тутду:

— Бунларын иши узундур, кәл бизим отаға, бир аз динчәл. Сонра сән јер верәрләр. Степан, сән нараһат олма! Кет динчәл!

Маликин отағы әсл һәким отағы иди. Мүхтәлиф плакатлар, дәрманлар, ијнә гәблары... Үст-үстә ики чарпајы. Шаир һәр јерә көз кәздириб бир көрләнни шәклини көрдү:

— Бу кимдир, Малик?!

— Оғлумдур, тәзәчә андан олуб. Ики ај јарымдыр.

— Нә гошәк ушагдыр!

Азачык истираһәтдән сонра кәмини кәзмәјә чыхдылар. Кәминин јухары тәрәфиндә јанлары тахталанмыш уча бурғу, онун әтрафында исә үст-үстә галамыш сәјсыз-һесабысыз борулар варды. Дөрд тәрәф дәнниз иди, тәкчә чәнубда, чох-чох узагда, Газахыстанын сапсары торпагы үфүгләрлә бирләшәрдди. Икмиртәбәли кәминин үст һиссәсиндә вертолёт үчүн мејдан, ашағы һиссәсиндә дәр дәһлизләр, кәјутлар, мүхтәлиф отағлар, дәмиди пиллөләр, гапылар, балыгкөз пәнчәрәләр... Бирдән гашгабагды, көдәрли бир адам һеч кимә бахмадан, ба-

шыны ашагы дикиб онларын јанындан кечиб-кетди.
Шаир һејрәтлә Маликә бахды:

— Бу кимдир?

— Мүрсәдир, бизим кранчы... Ики ајдыр ки, бу гур-
гудан кәнара чыхмыр. Башы бәләлыдыр.

— Нијә ки?!

— Бир ил габаг беш јашлы оғлу өлүб. Сонра да ар-
вадындан ајрылыб.

Әли, шаир үчүн јемәкхананын јанында кәјут һазыр
етмишиди. Балача кәјутда јазы масасы, ики стул варды.
Гапынын јанындакы үст-үстә ики чарпајынын бирини—
ашагыдакыны көстәрән Әли:

— Бурада јата биләрсиниз! — деди. — Нәјә еһтија-
чыныз олса, мәнә јахынлашың, саһә рәисинин муавини-
јәм, чәкинмәјин. Јемәкхананы да таныдыңыз. Динчәлә
биләрсиниз.

Күнорта јемәкханаја кирәндә тәк-тәнһә әјләшмиш
Мүрсәли көрдү, салам вериб јанында әјләшди. Амма
Мүрсәл саламы алмады, башыны да галдырмады, көз-
ләрини јерә дикиб јемәклә мәшғул олду. Мүрсәл чүс-
сәли адамды, енли синәси варды, голлары ағач көвдә-
си кими јоғун, мөһкәм иди. Јемәји тез-тәләсик баша ву-
руб стол архасындан галхды. Бу тудәтәдә бир дәфә дә
көзләрини галдырыб јанында әјләшәнин үзүнә бахма-
ды. Бу вахт јемәкханаја јекәпәр, мөһтәшәм көркәмли
бир адам дахил олду. Јерининдән дөшәмә титрәди. Көз-
ләриндә исә ушаг мулајимлији варды вә бу онун бәдә-
ни илә үјүшмурду. Онун архасынча Әли кәлди, әлиндәки
бағламасыны стола гојуб пиштахтаја јахынлашды:

— Салам, Чаббар! — јекәпәр адам да бахыб күл-
күлә сорушду: — евә нә вахт кедирсән?

— Бир һәфтәдән сонра. Нечә бәјәм, јохса көјәртин
гуртарыб?!

— Сағлыгына һәлә варымдыр, истәсән сәни көј со-
ғана, һәтта хијара да гонаг едә биләрәм.

— Чох сағ ол, нуш олсу!

Әли бошгабда хәрәк кәтириб стола гојду, бағлама-
ны ачды, јујумуш, доғранмыш соғанлары, дилимлән-
миш хијары солнғә илә бошгаба дүздү. Чаббар деди:

— Варам сәниннә солигәнә. Бир дә көјәрти јемәјинә.

— Мәни сахлајан бунлардыр. Хәјри вар ки, зијаны
јохдур.

Шаир јемәкдән сонра кәминнин көјәртәсинә чыхды.

Дәниз һавасы сақит вә саф иди. Белә һавада дәнизә
бахмагы севириди. Әлләрини мөһәччәрә сөјкәди. Һаванын
сақитлији рәнки илә бирликдә елә бил дәнизә һопмуш-
ду. Бирдән башы үстүндән бир сәрчә учду, һејрәтләнди.
Ахы дәнизин ортасында олан кәмијә сәрчә һардан кәли-
б чыхмышды?... Саһил... көр һардадыр, узагда, лап
узагда... сапарсы торпаг күчлә көрүнүр. Сәрчә кәһ ју-
хары, кәһ ашагы учур, кәминни әтрафына фир-фыр
фирланырды. Сәрчә саһилә доғру учанда о горхду. Са-
һилә чата биләчәкми?! Ону изләди, бир дә көрдү ки,
сәрчә керә гајдыдыр. Бу заман Мүрсәли көрдү. Кранн
балача отагында әјләшән бу чүссәли адам көзүндә даһа
изәмәтли олду. Чүнки краны елә сүр'әтлә, елә доғир
идарә едирди ки, санки өз голлары илә апарыб-кәти-
рирди. Јенә гашгабағлы иди, бу исә ону гаја кими сәрт,
мөһкәм вә күчлү көстәриди. Шаир сәрчәни унутду, јав-
аш-јаваш кранчыја тәрәф кетди, күнәш ишығлары ал-
тында дајаныб она тамаша етмәјә башлады.

Һава бирдән-бирә дәјишди, күнәш булулда итди,
далғалар ириләшди, сүр'әтләнди, көпүкләнди. Јағыш
јағды, јағмагы илә космәји бир олду. Кәминин дөшәмә-
си исләнди. Шаир јағыш жағанда да өз јериндән тәр-
пәнмәди. Јенә Мүрсәлә, бу чүссәли, мөһкәм, күчлү ада-
ма, ону һөкмлү, гәтијјәтли әлләринә бахды. Көзләрини
ондан чәкмир, үрәјиндә онунла сөһбәт етмәк истәји күч-
ләнириди.

Буруғ тәрәфдән кимсә әли илә шаири јаньа чағыр-
ды. Јахынлашанда көзләрини инанмады. Чүнки гаршы-
сында Степан дајанса да, иш палтары ону елә дәјиш-
мишди ки, санки тамам башга адам иди. Башында дө-
мир папаг, әлиндә кобуд әлчәк, әјниндә тунд-сары көј-
нәк вә шалвар варды. Степан күлө-күлө:

— Танымадың? — сорушду. — Кејим адамы дәјишир.
Гују газырыг. Чәттин гујудур.

Кимсә ғышгарды:

— Еј, Стјопа, јәтма... Елеватору ашагы сал!

Шаир башыны галдырыб һүндүр, нөһәнк бұруға, дө-
мир пилләләрә, јухарыдан-ашагы езон вә гаја парча-
сына бәнзәјән елеватору, сонра тахта дөшәмәнин ара-
ларындан доринликдә көмкөј көјәрән, далғаланан су-
лара, бу суларын ичиндә батмыш боруја бахды. Буру-
ғун башы һарада, ајагы һарада?!

Ахшам јемәји заманы шаир јенә Мүрсәлә јахынлаш-
маг истәди, мүмкүн олмады. Мүрсәл јемәјини јарымчыг
гојуб әсәбиликлә чыхыб кетди. Шаир порт олса да, хе-

жирхаһ нијјәтиндән әл чәкмәк фикриндә дејилди. Көј соғаны ағзына гојан Әли она бахыб башыны јырғалаја-јырғалаја деди:

— Өзүнү јорма, ипә-сапа јатан дејил.

— Онунла данышмағ истәјирәм, данышачағам да!

— Бир шеј чыхмаз!

Чаббар јекәпәр бәдәнни фырладыб, сачлары ағармаға доғру кедән, уаунсифәт, гајғылы шаирә диггәтлә бахды:

— Јазыгдыр! — деди, — көмәк елә, бәлкә, дәрдди јүн-күлләшә! Мән дә чох әлләшдим, бир шеј чыхмады. Ја-ман тәрсдр!

Даһа Мүрсәл һеч јанда көрүмәди. Шаир онун отағынын гапысыны дәјдү, сас чыхмады, сонра Маликин јанына кәлди. Көрдү ки, о, чарпајыда јармузанмыш һалда роман охујур.

Дәрһал ајаға галхыб стул төклиф етди.

— Отурмурам, сағ ол! Бәлкә, мәнимлә һаваја чыхсан?! —

— Бу дәгигә.

Дәнизи гаранлығ удмушду. Тәкчә узағларда јанан шығлар көз гырпырды. Мај олса да, һава сојуғду. Шаир көјертанин мәһәчәринә шөкјәниб көјә бахды. Күндүз һава хошду, инди иса өзүјүрдү.

— Мүрсәл нечә адамдыр? — сорушду.

— Ураји ушағ ураји кими тәмиздр.

— Кајутуну дәјдүм, дејсән јатмышды.

— Индилән јатмаз. Јәгин, јухарыдадыр. Кәл кедәк, јерини тәкчә мән билирәм.

Дәмир пиллә илә Маликин архасынча јухары галхан шаир вертолјот мејданынын сағ тәрәфиндә, ики мәһәчәрин говушдуғу үчбучагда гаралты көрдү. Дүз она доғру кедиб, јанында дајанды, чеврилиб Мүрсәлин кәдәрли үзүнә бахды. Мүрсәл доңмуш кими нә тәрпәнди, нә дә ғымылланды. Һаванын сојуғлуғу бурада даһа да кәскинләшди, чүнки јүндүр олдуғундан там ачыглығ иди, бәрк әсмәсә дә күләк мејдан сулајырды.

— Сизә сојуғ олар! — дејә шаир Мүрсәли сөһбәтә тутмаға чәһд етдисә дә ондан чабаб ала билмәди. Бир аз да көзләди, јох, һејкәли данышдырмағ мүмкүн олмадығы кими, ону да дилләндирмәк мүмкүн дејилди.

Шаир өз отағына гајытды, јатмаға һазырлашанда гапы дәјүлдү, елә билди ки, Маликдр. Анчағ гапыда дајанан адамын Мүрсәл олдуғуну көрәндә, һејрәтиндән керп чәкилди вә бајағ јухарыдакы сојуғлуғу тәздән ду-

јуб үшүдү. Мүрсәл ичәри кирән кими архасынча гапыны өртдү, ири ачылышкы көзләрини онун үзүнә гәзәблә зилләјиб ачыгла сорушду:

— Мәндән нә истәјирсән, нә?!

Онун бу гәзәбиндән горхан шаир, гејри-ихтијари өзүнү итирмәдән, сакитликлә, тәмкинлә чаваб верди:

— Ше’р охумағ истәјирәм.

Бу, тәкчә Мүрсәл үчүн јох, шаирин өзү үчүн дә көзләнилмәз олду. Бу сөздән Мүрсәлин көзләриндәки гәзәбин сојуғуғуну көрәндә даһа да чәсарәтләнди, стулу көтүрүб онун јанына гојду. Мүрсәл әзләнди, башыны галдырыб јенә она бахды. Онун көзләриндә тутгун көл кими ағыр бир кәдәр доңуб галмышды вә бу көзләрни тәсәллийә, үмидә ештијачы варды. Шаир уғурсуз севкијә дөзән мәтин бир адам һагғында, үлви мәһәббәт вә сәдагәт һагғында ше’рләри һәвәслә, илһамла охуду. Һәмишә Мүрсәлә бахырды, әријон буз кими онун гәзәбинни јаваш-јаваш үзүндән чәкилдијини көрдүкчә һәвәсләнирди. Бирдән дајанды:

— Јорулдум, — деди, — сонра јенә охујарам.

Мүрсәл ајаға галхды.

— Һара?! Әзләш! Һәлә јатмағ истәмирәм.

Мүрсәл чидди:

— Ше’рләр үчүн чох сағ ол! — деди. — Бу гәдәр мәнә бәсдр! Сөһбәт сонраја галсын. Билирәм, нәдән сорушачағсан. О барәдә данышмағ, һеч нәји јада салмағ истәмирәм. Инчимәјин, мәнә о гәдәр дә пис адам һесаб етмәјин. Сәдәчә оларағ, өзүмлә барыша билмирәм. Башгаларыны кәдәрләндирмәк истәмирәм. Һәләлик, кечәниз хејрә галсын.

Мүрсәл чыхыб кетди. Шаир онун бу гәтијәтини чох бәјәнди. «Варам белә мөһкәм адамларла. Онлар үчүн тәрәддүд јохдр. Иш вар, әмәл вар, ирадә вар, вәссалам!» Јатмағ үчүн јеринә кирди. Јухусу әршә чәкилмишди. Гәриб иди ки, сүбһ тәздән ојанмасына, бутун күнү һавада, фәһләләрин арасында олмасына бахмајар јорулмамышды, өзүнү јахны һисс едирди. Гејд дәфтерини јанына гојду, фикирләшди, јазды, позду, башыны балыша гојуб көзүнү балыгкөз пәпчәрәјә зилләди.

Нә вахт јухуја кетдијиндән хәбәри олмады. Јуху она һәгигәт кими кәлирди. Фәризәни дәшүнүрдү, көрәсән гајыданда ону көрә биләчәкми?! Телеграмы алыб, кәлмәјә вахты олачагмы?! Өзү дедији вахтада гајытмаға

имкан тапачагмы?! Бу нәдир? Көрүш ки баш тутур. Шаир гәшәнк, жарашыглы бир отагда, диванда јајханыб әјләшмишди, Фәризәнин гапгара сачларыны охшајырды:

— Мән сәни чох севиәрәм, Фәризә, лап чох севиәрәм.
— Нә данышырсан, әј дәли, ахы мәним ушағым, әрим вар.
— Мән сәни бир инсан кими, бир шаир кими севиәрәм.

— Бәсдир, бәсдир, — дејә Фәризә гәһгәһә чәкиб дивандан, онун јанындан галхды. — Сиз шаирләрни чылғынлығы мәнә бәллидир! Бир инсан кими мән дә сәни севиәрәм, амма көр һеч буну дилнмә кәтирирәм?

Шаир онун бу мәналы сөзләри гаршысында утаныб башыны ашағы дикди, бир дә көрдү ки, јумшаг әлләр онун башыны чевириб, јухары галдырды. Бу заман Фәризәнин мейрибан-мейрибан бахан, ишыгла долу, гараныз сифәти она тәрәф әјлиб ләп јахынлашды вә...

Гәрибә бир сәтән јухудан ајылды. Дәһлиздә кимсә ора-бура гачырды. Боғуг уғулту әтрафы бүрүмүшдү. Бирдән дәһшәтли кулпулту голду, коми тир-тир титроди. Елә бил һәр шеј алт-үст олдү. Шаир јериндән сыңрајыб балыгкөз пәнчәрәјә чумдү, һеч нә көрә билмәјиб горхудан үрәјинни бәрк-бәрк дөјүндүјүнү һисс етди. Јохса кәми учур? Ахы бу нәдир? Бәлкә, фыртынадыр? Јох, дејәсән уғулту кәсилди, сакитлик чөкдү. Амма шаир сакит олмады, чүнки бајагкы горху һисси һәлә ону тәрк еләмәмишди.

Јеринә тәзәдән кирсә дә, даһа јата билмәди. Јухусу јадына дүшдү. Јенә Фәризә! Ону күлмәк тутдү. Бирдән гапы дөјүлдү. Чәлд јериндән сыңрады. Кечәнин јарысы кимдир? Көрәсән нә олуб?! Шаир горха-горха гапыны ачыб:

— Степан, кәл ичәри, — деди, — кәл дә...
Ичәри башга адам кирди. Шаир керн чәкилди, һејрәтлә дилләнди:

— Заһид?! Сәнсән?! Бу кечә вахты сән һара, бура һара?!

Заһид гәһгәһә чәкиб күлдү:

— Әчәб суал верирсән! Ишимиздир дә... Мән кәлмә-јәндә, бәс ким кәләчәк?!

— Бәс нечә кәлмисән, кәмијлә?

— Јох.

— Бәс нәјлә?! — шаир јенә һејрәт ичиндә иди.

— Вертолјотла...

— Белә де... демак, кәминн аз гала јериндән гопаран о имиш...

Шаир дәрһал кәјиниб әјләшди. Заһид чидди, гашга-бағлы иди. Һәр тәрәфә бахыр, наразы һалда гымышыр, китаблары вәрогләјирди. Бирдән деди:

— Күл кими кәјутларымыз вар, бу нәдир, сәнә ве-рибләр? Ахы сәнә ишыглы отаг лазимдыр.

— Ишыглы үрәк олса...

— Еһ, сән дә шаирлијә салмысан! Нечә кечир күн-ләрин?

— Чох разыјам.

— Адамлар сәнә һөрмәт едирләр?

— Бәли, сағ олсунлар.

— Бағышла ки, сәни јухудан ојатдым.

— Ахы хејир ола, бу кечә вахты гәфил кәлмәкдә?!

— Гујумуз бәрк ялтиш. Чағырдылар. Она көрә кәлмишәм. Јахшы, иди, кедим гујуја баш чәким.

— Мән дә кетмәк истәјирәм.

— Нәјә лазым, ыхтыл јат, сәһәр кәләчәғем јанына.

Чыхды. Шаир башыны балиша атды, көзүнү јуман кими дәрһал јатды. Сәһәр јухудан кеч ојанды. Дәһлиз-ләрдә һеч кәси көрмәди. Јемәкханәја кәләндә, бурада да һеч кәси көрмәјиб һејрәтләнди. Һәтта ашпаз гадын да јох иди. Һара кетмишди, мәттәтл галды. Бир нечә кәјутни гапысыны дөјдү. Чаваб верән олмады. Тибб отағына кәлди. Малик дә отағында јохдү. Көјәртәјә чыхды. Бурада дә көзүнә һеч ким дөјмәди. Тәкчә һејрәт јох, горху һисси ону бүрдү. Бәдониндән сојуг кизилти кечди.

Крапа тәрәф баханда сакитләшди. Чүнки Мүрсәл крапы эзәмәтлә идарә едирди. Шаир буруга тәрәф чевириләндә һамынын бура јағышдығыны көрдү. Јекәпәр Чаббар кәдәкчә елә бүрүнүшдү ки, санки шахтаја дүшмүшдү. Үшүјүрдү, јохса хәстә иди, мәлум дејилди. Ики фәһлә јухарыдан-ашағы енис елеватору тутуб өз-ләринә сары дартыр, сонра узун боруну она пәрчим едиб кәнара чәкирдиләр. Елеватор јухары галханда һәмин боруну дә өзү илә бәрәбәр галдырырды.

Шаир јухары бахды. Нәһәнк елеватор галхдыгча, буругун учалығыны санки нүмәјиш етдирирди. Пиллә-ләр бурула-бурула јухарыларда итирди. Елеваторун галдырдығы бору кәјдә ағач көвдәси кими салланыр, сонра гујуја бурахылдырды. Заһид шаирин голуна кир-би ону бир кәнара чәкди:

— Бурада папасгыз дајанмаг горхулудур, хусусилә сөнә...

— Бахмаг истәјирәм, мараглыдыр.

— Кәнарда дур, бах. Балтаны дәјиширик. Чүнки дәринликдә дашлыг вар, бәркдир.

Заһид кестәришләрини вериб шаирин јанына кәлди. Бајаг бузүшүр Чаббар бирдән-бирә ширә дөндү, өзүнү ирәли атыб ашагы енен елеватору мөһкам әлләри илә тутуб сахлады. Бу заман нәһәнкләшди, пәһләван кими көрүндү. Анчаг бу анда... нәсә гејри-адиләшди, әфсанәви олды. Фәһләләр дә чәлд вә сүр'әтлә ишләјирдиләр. Шаир бир дә көрдү ки, елеватор узун бору илә һава-дададыр. Елеватор енир-галхыр вә бу тез-тез, сүр'әтлә әтлә тақрар олунурду. Бирдән һамы кәнара гачды, нечә олдуса, елеватор јухарыдан сүр'әтлә ашагы енди, енен ким дә Чаббар бәркдән гышгырды:

— Степан!

Степан чәлд дәстәји тутуб дартды. Елеватор дајанды. Тәһлүкә совушду. Чаббар һәјжәчанындан өзүндә дејилди. Заһидни дәрәнки ағармышды. Башында дәмир папаг, әләриндә галын әлчәк олан фәһләләр елеватору изләјир, ону тутур, ачыб боруну бағлајырдылар.

Чаббар бир јердә сакит дајанмырды. Каһ фәһләләрә көмәк едир, каһ о јан-бу јана кедир, каһ Заһиддән нәсә сорушур, каһ Степанын үстүнә гышгырыб нәсә дејир, каһ да ашагыдә ишләјәнләрә кестәриш верирди. Әли дә һәјжәчән кечирирди. Тез-тез Заһидә јахынлашыр, өз фикир вә шүбһәләрини сөјләјирди. һамы кәрккин бир вәзијјәтдә көрүнүрдү. Шаир онун гызармыш көзләринә бахды:

— Көзүнүзә нә олуб? — дәрә һејрәтлә сорушду.

— Кечәни јатмамышам.

Кәрккин иш чоҳ чәкди, Заһид буну јолуна гојмамыш кетмәк фикриндә дејилди. Әлини зорла јатмаға көндәрди:

— Мән бурадағам, нараһат олма, динчәл, јат...

Әли кетди. Онлар кичик кајута кирдиләр. Бура ишыглы, көзәл бир отаг иди. Стол, үстүндә ағаппаг сүфрә... Дәмә гојлумш јупјумру чајдан, күллү финчанлар... Заһид чај сүздү вә деди:

— Јолдаш шаир, галырсан, јохса мәнимлә кетмәк истәјирсән?!

— Нә вахт кедзәксән?!

— Гују нормал вәзијјәтә дүшән кими.

— Бәлкә, гују нормал вәзијјәтә дүшмәди?!

— Ола билмәз. Кет-кедә јахынлашыр. Аз да олса тәчрүбәмиз вар. Ијирми илдән чохдур ки, бу сәһдә ишләјирәм. Өзүн дә көрүрсән, ишим пис дејил, вәзифәм дә балача вәзифә дејил. Ушаглар да јахшы ушаглардыр. Даһа бу јашымда кедиб сөнәтими дәјишмәјәчәјәм ки! Јәгин ки, сәнин дә ишләрин јахшыдыр?!

— Нијә, пис дејил, редакцияда чатышырам, ағыр олса да, шикајәтнән јохдур. Јазы-позу да өз јериндә! Бирдән гапы дөјүлдү. Әли ичәри кирәндә Заһид дә, шаир дә һејрәтләнди.

— Јолдаш мүнәндис, көзүнүз әјдын, инди газма јолуна дүшүб.

— Бәс сән јатмаға кетмәмисән, Әли?!

— Јох, гујуму гојуб јата билтәрәм?

Заһид шаирлә буруға јахынлашанда, Чаббарын јенә ики фәһлә илә ган-тәр ичиндә ишләјидини көрдү. Степан да онларын арасында иди. Инди елеватор даһа ашагы енир, елчә фырланырды.

Заһид архајыялашды, буругдан араланыб шаирә бахараг тәәссүфлә башыны јыргалады:

— Кәминин кәлмәсинә һәлә чоҳ вар. Билсәјдим, дәрәјердим, тез көндәрсиләр...

— Јухусуздан, кет јат!

— Башга јердә јата билмирәм.

Кәми күнортадан сонра кәлди. Балача евчик Заһиднән гарышында енди. Шаир тәчрүбәли адам кими чәлд гапыны ачды:

— Бујур, кеч, — деди, сонра зарафат етди. — Әнтига гәфәсдир. Сөнә јарашыр.

— Бәс сән кетмәк истәммирсән?!

— Һәлә јох.

— Онда худаһафиз!

Заһид дәмир евиңгә кирән кими, Мүрсәлин краны ону һаваја галдырды, јаваш-јаваш дәннә — кәминин көјәртәсинә ендирди. Орада евчији тутуб гапыны ачдылар. Заһид чыхан кими әлини көјә галдырды. Тәкчә онун үчүн колән кәми, фит вериб һәрәкәт етди, сүр'әтлә узаглашды.

Шаирин јадына сәрчә дүшдү, кәминин архасына кечди, һеч јанда көзүнә дәрмәди. Бәлкә үчүб кедиб? Јенә һәр тәрәфә бахды, ондан әсәр-аламәт јох иди. Гәмли-гәмли дәннәзә бахаркән, иш палтарында Степан јахынлашды:

— Нэ едирсэн орада?! Марагланды.
— Сэрчэни ахтарырам, жоха чыхыб.
— Горхма, бураларда олар. О сэрчэ кэмидэн ажрыл-
мыр. Бизимлэ галыр кечэ дэ, күндүз дэ!
— Елэ билдим учуб кедиб о бири сайыла.
— Ора уча билмэз. Одур, бах! — Степан гышгырды.
— Кэлр...

Сэрчэ јухарыдан энди. Онларын башы үстүндэ учур, чиккилдэјир, каһ мөһөччэрэ, каһ дөшөмэјэ гонурду. Шаир она баха-баха Степандан сорушду:

— Гышда шахта чоһ олур?
— Шахтаја дөзмөк олар, бу күлөк гопмаса, бө'зөн елэ әсир ки, кәмини тир-тир титрәдир. Бир јандан күлөк, бир јандан шахта... Дәмирләрә әл вурмаг олмур...

Сэрчэ учуб онларын јанындакы мөһөччэрэ гонду. Шаир әлини узатсајды, ону тутта биләрди. Степан она бахыб күлүрдү.

— Јорулмамысан, Степан?!
— Ајаг үстө күчлө дурурам, кечәни дэ ојаг галмы-
шам. Нәдәнсә, јатмаг истәмирәм.
— Кет, јат!

Степан әлини јелләди. Шаир она бахырды. Гајғылы, фикирли, һәр чүр фәдакарлыға һазыр олан садә, инам-
лы бу адам үчүн санки чәтнинлик, јоргунлуг јох иди.

— Јахшы, мән кедим, — дејә Степан күлө-күлө сәр-
чәни көстәриб әләвә етди: — Дарыхмазсан, әнтигә дос-
тун вар...

Шаир бирдән әлини чибинә атды, ачы сөзләр јаз-
мыш мүәллифин мәктубу чыхды, ону чырыг-чырыг едиб
дәнизә сәпәләди. Бир аһ ичиндә кағыз парчалары јох
олду.

Мүрсәл көрүндү. Јахынлашыб шаирин јанында мө-
һөччэрә сөјкәнди. Сөзлү адама охјајырды, алма су-
сурду. Сөһбәт бирдән-бирә алынмады, сонра јаваш-ја-
ваш түстүләниб очаг кими гызышды. Шаир онун гәри-
бә, мә'налы һојатыны динләјирди. Оглуун өлүмү сәә-
дәтини әлиндән алмышды. Сонра арвады илэ јола кет-
мәмишди. Бунун сәәббини тәкчә онда көрмүрдү, чүн-
ки оглундан сонра сәрт, өткөм, адама јовушмаз олмуш-
ду. Индинин өзүндә дэ өзүндән наразы иди, сарсынты-
ларыннан һәлә гуртарамышды. Шаир онун үрәкачыг-
лыгы илэ данышдыгы бүтүн әһваллары јадында сах-
ламаға чалышырды.

— Даһа нијә бошандыныз ки?!

— Елэ дәр дэ бурасындадыр. Ушағын өлүмү еви-
мизә сојулуг кәтирди.

— Әкәр мөһәббәт варса...

— Еһ, нә гојуб, нә ахтарырсан?!

— Инди јәгин ки, пешмансан?!

— Пешман олсам да, һәр шәј гуртарыб. Мән даһа
онунла јашаја билмәрәм. Көрүнүр, о да мәнимлә јашаја
билмәз...

— Бир-ики ај кечәс... кәркин вәзијјәт өтсә... Онда не-
чә?!

— Индидән һеч нә дејә билмәрәм!

Ахшам дүшмүшдү, сэрчә даһа кезә дәјмирди. Шаир
үзүнү дөнизә тәрәф чевирди. Дөниз һәлә шыгылы иди,
чүнки көјдән үфүгә енөн гаранлыг һәлә ону бүрүјә бил-
мәмишди...

Шаир јемәкханаја кирәндә һамыны бир јердә көр-
дү, өзү дэ һеч кәсин гарышында јемәк јохду. Һәтта хә-
рәкпајлајан гадын да мөтбәхин пәнчәрәсиндөн башыны
чыхарыб күлө-күлө бахырды. Бу нә демәкдир? Шаир,
Әлинин јанында әјләшди, бүтүн көзләрини она дик-
лидијини көрәндә диксинди, нараһат олмага башлады. Бу
заман Малик ајаға галхды.

— Јолдашлар, — деди, — сөз һөрмәтли шаиримзин-
дир.

Шаир үчүн бу елэ көзләнимләз олду ки, ајаға гал-
хыб мараг ичиндә отуранлар бахды. Һәјәчәлиһанырды.
Бөјүк аудиторјада чыхыш етмәкдән, бурада чыхыш ет-
мәк чәтин иди. Бир бах, дүнөн хәстәләнөн Чаббар да
бурададыр ки! Малик она ијнә вурмушду. Инди галын
сырыгылаја бүрүнүб әјләшмишди. Степан иш палтрын-
да иди, дөмир папағыны столун үстүнә гојмушду. О ја-
ваш-јаваш сөһбәтә башлады, бирдән көзләри Мүрсәлини
көзләринә саташды. Дәрһал дүнөндән бәри дүшүнүб, хә-
јалында Јаратдыгы бир сәниә көзләри өнүндә чанлан-
ды: Краһ... Дөмир евчик... Бу евчик һавада јелләнә-
јелләнә ашагыда дајанмыш кәмијә энди. Сонра галх-
ды. Дөмир евчикдә тәк бир нәфәр варды. Јарашыглы
бир гадын. Бирдән гадын гышгырды. Чүнки дөмир ев-
чик бирдән-бирә сүр'әтлә ашағы энди. Һамы елэ билди
дәнизә дүшдү. Јох, јенә галхды. Көјртәјә енөн кими
гадын дөмир евчикдән чыхды, бу заман крајини балача
отағындан киши өзүңү чөлә атды. Бир-биринин үстүнә
јүјүрүб гучаглашдылар. Јекәпәр Чаббар, Степан, Әли,
фәһләләр һейрәт ичиндә бу шәри динләјирдиләр.

Шаир һәҗәчанлы олдуғундан сөһбәти дә, шө'рләри дә төһни сәсләнирди.

Е'замийәт мүддәти баша чатды. Шаир кетмәк истә-мәсә дә, мөчбур иди. Һәтта Фәризиңи дә унутмушду. Кечә јухудан дәһшәтли, горхунч бир шарытлы, уғулту сәсинә ојанды. Кәми тир-тир титрәјриди. Күләјин вы-јылтысы аләми башына көтүрмушду. Сәһәрә кими јата билмәди. Күчлү далгалара көрә кәми кәлмәди, шаир һәмин күн галасы олды.

О белә күләји шәһәрдә көрмүшдү, дәннздә јох. Дү-нән саһит олан дәнзин бу күн бозаран, ағаран тәлә-түмү һирлә, гәзәблә долу иди. Санки һеч заман сү-мајачағды. Далгалар дирәкләрин үстүнә ат кими сы-чарјыр, далбадал шәләлә јарадырды. Белә дә күләк олар? Маликин көмәји илә мәнәччәрә јахынлашанда, көрдүјү тәләтүмлү дәннздән һејрәтә кәлди. Тәпә-тәпә далгалар арасында дәрә көрүнүр, мүхтәлиф рәңкләр бир-биринә гарышырды. Бә'зән далгаларын тоғушма-сында мин-мин ағ даһла һавада рәс едирди, күләјин әслији истигамәтдә тәзәдән дәннзә төкүлүрдү.

Бу күн Фәризе илә көрүшмәли иди, бу күн! Демәк, һәр шөј алт-үст олды. Даһа көрүш баш тутмаз. Буна көрә о гәдәр дә дилхор олмады. Чүнки дәнзин бу гәрнбә вәзијәтини көрмәк она маргалы кәлирди. Газма дајан-дығы үчүн һамы јемәкханаја топламышды.

О бирн сәһәр шаир јериндән галханда кәминни фит сәсини ешидиб горхуја дүшдү. «Јәгин кечикдим» дејә нечә кешиндијини, чантасыны көтүрүб дар дәһлиزلәрлә нечә јүүрдүјүнү билмәди. Јахшы ки гарышысына Малик чыхды.

— Нә олуб, һара гачырсан?! Кәми јүкүнү һәлә инди бошалдыр. Тәләсмә! Кәл отағыма... Бәс мәнә китаб вер-мирсән?!

— Бу дәгигә... — онун отағына кечиб чантасыны ач-ды, ешәләјиб бир китаб чыхартды.

— Әјләш... һәлә вахта хәјли вар...

Шаир китабын илк сәһифәсинә хатирә сөзләрини јазыб, Маликә тәгдим етди. Малик китабы алып тә-шәккүрүнү билдирди вә:

— Бујур, инди сәни өтүрүм. — дејә габага дүшдү. Көјөртөјә чыхан кими буз кими сојуг сәһәр һавасындан даһа үшүмәди. Мәнәччәрдән болјаны ашағија, дәннзә бахды. Кәми далгаларын гучағында аста-аста јырғала-

нырды. Шаир Мүрсәлә сары кетди. Мүрсәл отағын га-пысыны ачыб башыны чыхартды:

— Сизә јахшы јол! — деди. — Бизи унутма!

— Һәләлик, Мүрсәл, унутмарам, сән дә Бақыја кәл-сән, редаксијаһыззә дәј, һәмнишә орда олурам.

— Кәләчәјәм.

Мүрсәл гапыны өртүб әјләнән кими дәмпр евчији фырладыб, шаирин гарышында ашағы ендириди. Әли дәмпр гапыны ачды. Малик китабы бағрына басыб са-икт дајанышды. Шаир ичәри кирмәздән әввәл бир ан ичиндә кәмијә, онун гурғуларына, буруға, краңлара да бахды. Сырығлыја мөһкәм бүрүнән Чаббар әлини гал-дырды. Шаир, Маликә, Әли илә көрүшүб евчијә кир-мәк истәјәндә дајанды. Чүнки башы үстүндән сәрчә ууч кетди. Бу тәсадүфә инанды. Елә билди ки, сәрчә көрүш-мәк үчүн кетди. Буна көрә балача гушун далинча хәјли бахды. Гәрнбәдир, тәзәдән гәјытды, дөврә вуруб ев-чијә кирәндә, бу евичк көјөртәдән араланыб ашағы ен-мәјә башлады. Бирән шаир боруларын үстүнә чых-мыш Степаны көрдү. Степан мазутлу әлчәкләрини һа-вада јелләјирди. Шаир көврәлди, һәвәслә әлини гал-дырды. Евичк көјөртәјә дүшән кими капитан Иван Фјо-дорович вә көмакчиси Мустафа ону көһнә дост кими гарышладылар. Шаир евичкдән чыхыб һавадан асыл-мыш кими көрүнән кәмијә бахды.

Кәми јериндән тәрпәнәң гәдәр Степан дајандығы јердән араланмады. Бир аз узағлашан кими јенә әлчәк-ли әлини көјә галдырды. Шаир көјөртәдән бахыр, кө-зүнү бу лөвһәдән, дөрд дирәк үзәриндә учалан комидән, онун бир тәрәфиндә ајағ үстүндә дајанмыш Степандан чәкә билдирди. Узағлыг јаваш-јаваш ону да, кәмини дә кичилдә-кичилдә тамам итирди, амма она елә кәлди ки, Степан һәлә дә орда дајанмышдыр.

Шевченкоја чатанда күнорта олмушду. Шаир коми-дән дүшән кими Абәј күчәсиндәки евә сары кетди, а-ма наүмид кетди. Гапыны она Фәризиңни өзү ачды:

— Ај вәфасы! — дејә гышгырды. — Һарадасан? Дү-нәндән сән, көзләјирәм. Үч саатдан сонра тәјјарәм учур. Кеч ичәри. Елә билдим ки, даһа көрүшә билмә-јәчәјик. Ана, гонағын вар. Нә дурумсан, бујур, кеч ичә-ри...

Фәризиңни бу доғма мүнәсибәтиндән көврәлән шаир көһнә меһелләри олан, сәлиғәли отага кечди.

Үзү гырыш-гырыш, дарыкөздү гары јахынлашды,

газах дилиндэ Үөһэриэ нэсэ дежиб, шаири көстөрө-көстөрө фөрөлһө күлдү. Үөһэриэ дэ күлүрдү:

— Анам дежири ки, сөнни бу адам ахтарырды. Телеграм вурмусан, дуруб өвө дэ көлмисэн. Үрөһини же-је-је галмышам ки, мөнни бурада ахтаран ким олуб?

— Нэ вахт көлмисэн? — шаир сорушду, үстү гөһөһэи мешинли, көһнө диванда өлөшди.

— Үч күндүри ки, бурадагам. Бэс сөн нарада идин?!

— Дөннзидэ, нефтчилэр арасында...

— А... бир дөһө дэ мөн онларын арасында олмушам. Бүтүн кишилэр мэнэ вурулмушдулар. Бир нөһөр кими. Мөнни шаһ гызы кими эл үстүндө сахлайырдылар.

— Ше'р охудун онлара?

— Төсөвүр елә, һэр ахшам поезија кечэси. Өзү дэ нарада?! Жемөкханада! Һэр күн дэ бир ше'р жазырдым. Бэс сөн?!

— Мөн һэлэ жазмамышам.

— Еһ, тәнбөл. Анам энтиге бешбармак бишириб. Је-јөк, сонра дэ мөнни өтүр, јажшы?! Көзлөримэ инана билмирәм ки, сөннилә көрүшүрәм. Тәжибаевлин зијафәт кечэси јадындадырмы?!

— Јадымдадыр... Чөлдө дэ гар јағырды...

— Өзү дэ сакит-сакит... Мән һәмнин кечә Франсаја јола дүшүдүм. Сән мөнни өтүрдүн. О кечә мәнэ чоһ әзиз-дир, чоһ әзиз!

Шаир чантасындан шампан шүшәсини чыхартды.

— Бир аз ичмәјә етираз етмөзсән?!

— Әлбәттә јох, гој гәдәһ кәтирим.

Үөһэриэ ики гәдәһ кәтирди, стола гојду, шаир шүшәни әлиһә көтүрүб аста-аста ачмага башлады вә сорушду:

— Бөлкә, анан үчүн дә...

— Јох, ичән дежил.

Бир анын ичиндә сүфрә дүзәлди. Гоца арвад јемөк кәтирди. Шаир гәдәһләрә шәрәб сүздү. Үөһэриэ гәдәһни галдырды, шаир дә!

— Бу көрүшүн шәрәфинә! — Үөһэриэ гәдәһини шаирин гәдәһинә вурду. Гоца арвад каһ гызарыр, каһ шаирә бахыр, балача көзлөрини гыја-гыја күлүрдү. Елә күлүрдү ки, она баханда шаири дә күлмәк тутурду. О, Үөһэриэ бахды:

— Јаздығын ше'рләрән бирини оху!

— Баш үстә! — Үөһэриэ башлады, елә көзәл охујурду ки, тәкчә шаир јох, анасы дә һейран-һейран она бахырды. Икинчи гәдәһ... үчүнчү гәдәһ...

Елә ки кетмәк вахты чатды, шејләрә јығышдырыб гапыдан чыхмаг истәјәндә бајагдан күлән гоца елә ағлады ки... шаир мат-мәттәл галды.

Тәјјарә лиманы садә иди, чәмөнликдә кениш бир хијабан вә бу хијабанда јекәнә бир тәјјарә варды: «АН-14»! Үөһэриэ тәјјарәјә минән ахырынчы сөрһиниш олду. Бурада, лиманда тәјјарәнин гапысы јанында үз-үзә дајандылар. Үөһэриэ она көзлөрини дикиб күлүмсүндү:

— Һәләлик сағ ол! — Әлини сыхыб кетди, бирдән дајаныб керә гајытды, әлләри илә шаирин башыны тутуб онун алындаһ өлдү. Јүрүрүб тәјјарәјә минди. Инди бурада дајанмаг олмазды. Шаир кәнара чәкһлиб узагдан, јердән галхыб көјә учана гәдәр тәјјарәнин даһынча бахды.

Сәһәрәјахын исә башга бир тәјјарә илә онун өзү учду. Бақы тәјјарә лиманында ону Заһид гаршылады.

— Нечә кәлдин, разысанмы?!

— Разыјам! — шаир бу сөзләрә дежиб сүсдү, машында Заһидни суалларына өтәри чаваблар версә дә, бүтүн фикри-зиكري дәннзидә галмышды. О чоһ јерә е'зәмијјәтә кетмишиди. Амма бу дәннз е'зәмијјәти онун үчүн әзиз вә унутулмаз олмушду.

ГАМЫШЛЫГЛАР АРАСЫНДА

Мухтар ики-үч күн иди ки, мөнни көрфөздә кәздирди. Ахырынчы күн гајығымыз саһилдән аралананда ону гангыра көрдүм.

— Нијә кефин јохдур?!

— Нечә... — дејә чийиләрини атды. — Горхурам, бу күн һава корлансын. Бах, булудлар нечә кәлир!

Һисс еләдими ки, бикеф олмагынын сәбәбини мәнән кизләтмәк истәјир, она көрә дә фикрини јајындырыр. Булудлары ондан габаг көрүмшүдүм. Көрфөзин үстүнү јаваш-јаваш тутурду. Күнөшә чатыб, ону гојунда кизләтди, көлкәлик дүшдү. Гајыг саһилдән араланыб, гамышлыглара доғру үздү.

— Нијә мотору нишә салмырсан?!

— Бу гамышлыгдан кечәк, сонра...

Мухтар гајыгы гамышлыгын арасына салды, јарпаглар үстүндә отурмуш гурбагалар өзлөрини суја атдылар. Гајыг бәзән гамыша тохунуб бәрк сикләһәнир-

ди. О, бу заман истигамәти дәјишиб, авары суја вуравура гајыгы ирәли сүрүрдү.

— Нија ачыг јолла кетмирик, Мухтар?

— Бурдан јахандыр, чох јахын.

Мухтар јорулду, ону өзә еләмәк истәдим, бачармајыб јеримдә галдым. Нәз чәтниниш! Әтрафа бахдым: сых гамышлыг! Бура јашыл отаг кими иди, гајыгда јарыузанмыш Мухтар әлләрни бу гамышлара узатмышды. Елә бил мин-мин јашыл низә суја батырылымшыды. Сорүшдүм:

— Гопартмаг олар?!

— Јох, мөһкамдир.

Гајыг јериндән тәрпәнди, гамышларын арасындан кечиб кетди.

Мухтар инди авары сујун диниә тез-тез батырыр. ирәли сүрүрдү. Аварла гајыгы итәләдикчә, сүр'әг артырды. Тәкан вура-вура гајыгы гамышлыгдан чыхарыб ирәлијә доғру истигамәтләндирди. Гамышлыгын ичиндән чыханда, бирдән гаршымызда испан матадорларына бәнзәјән, дәјрими шләпалы, учабөјлү, гәзәбли бир кишинин әлләрнин белниә гојуб гајыгда дајандығыны көрдүм. Санки гајыгда јох, тәрпагда дајанмышды. Мухтар азачыг пәрт олду, амма пәртлијини мөндөн кизләтмәјә чалышды, гәзәбли адама фикир вермөдән гајыгы аварла көрфәзин кениш, ачыг тәрәфинә дөндәрди. Гәзәбли киши ғышгыра-ғышгыра деди:

— Мухтар, сонра мөндөн ничимә һа, бир дәфә хәбәрдарлыг етмишәм, бир шеј олса, јахандан јапышачағам.

— Архајын ола биләрсән!

Бир шеј баша дүшмөдим. Мухтар исә јашыл рәнкли, дәјрими мотора сарыдыгы узун ипә елә бәрк дартды ки, әтрафи курултү бурүдү. Архада моторун дөстәјиндән тутуб, гајыгы сүр'әтлә ирәлијә узагда гаралан адаја доғру сүрдү. Белә сәсдә һеч нә данышмаг олмазды. Гајыг шүшкәсән кими сакит сулары ики јерә бөлүр, узун бир хәтт әјдынча сечилди. Гамышлыглар узагда галды, гаршымыздаки ада кет-кедә бөјүдү. Бу вахт үстүмә бир-ики дамчы дүшдү. Көрфәзин суларында дамчылар рәсг едирди. Горхдум ки, күчлү јағыш јаға. Көјә бахдым. Булудлар сых-сых бирләшишиди. Бир аздан аз-аз төкүлән бу дамчылар да кәсидли.

Балача аданын о тәрәфи көрүнсә дә, гәшәнк олдуғундан отларын да, ағачларын да рәнки шәффәк јашыллыгга парылдадығындан, горху-һүркү билмөдән кәзән ваг гушларынын чохлағундан башга адалардан

сечилди. Адаја чыханда каһ учуб кәдән, каһ да кәлиб јерә гонан ваг гушларына бахырдым.

Ада бу гушларын тәјјарә мејданы иди.

Мухтар јерә дүшмәди. Башдан-ајаға һәр јери доландым. О тәрәфдә, лап санилдә јан-јана үч сөјүд битмишди, ондан ијрими алдым о јанда јенә үч сөјүд варды. Сөјүдләр әкизләр кими бир-биринә охшајырды. Мухтарын јанына гајытдым. Јахынлыгда башга бир ада варды, башдан-баша күл-чичәклә долу иди. Мухтарын дедијинә көрә бу күл-чичәкләр ғышда да олур. Тәкчә рәнкләри дәјишир. Санки аданы јох, суда бөјүк чөләнки дөрвөләмә фирлангы кечөндөн сонра јени бир аданын јанына чатанда чырчырамаларын сәси әләми көтүрдү. Чырчырамаларын хору нә гәрнбә олурмуш! Аданын һәр тәрәфини гамыш иди. Мухтар бәркәдн гулагыма деди:

— Көрүрсән, нә әләм вар. Бура хор адасы дејирләр. Чырчырамаларын хору һеч вахт кәсидмпр.

Ада узагда галды. Гајыг инди јенә гамышлыгларын арасы илә кечиб келирди. Мухтар мәнә ғызылгаз кәстәрик истәјирди. Анчаг ону көрмәк олардымы?! ғызылгаз көрфәзлә һәм аз иди, һәм дә елә дәрпинкдә кизләнирди ки, ону тапмак вә көрмәк үчүн ики-үч күн кифәјәт дејилди. Мухтара балыг овунун һарада вә нечә апарылдығыны көрмәк истәјијими билдирәндә, башыны разылыгга тәрпәтсә дә, нәдәнсә азча тутулдуғуну дуја билдим. Мухтардан сорүшдүм:

— Нәсә мөндөн кизләдирсән?

— Билдирсән, баяғ көрдүјүмүз адам мәни һеч хошламаыр. Елә билир ки, бу кәзинтидән башга бир мәгәсдимиз вар. Мәни дејәсән изләјир.

— Онда лазым дејил.

— Нә үчүн? Оғурлуг етмирәм ки! Кедәк, көстәрим.

О, гајыгын арха тәрәфиндән бир нечә дәфә ашағыја әјилиб от чыхартды вә конара туллады. Сонра мотору ишә салды вә гајыг һәрәкәтә кәлди. Сүр'әтлә ирәлиләјиб сых гамышлыглар арасындан кечди, јенә кениш вә ачыг сәһәјә чыхды. Көрфәз елә сакит иди ки, онун сәтһи шүшә кими парылдајырды. Бир-бириндән аралы дирәкләр көрдүм. Гајыг бу дирәкләрә доғру үзүрдү. О тәрәф үчүсү-бүчагыз кенишлик иди. Уфүг сапсары рәнкә бојанмышды. Илк бахышда адама гәрнбә кәлирди. Анчаг орада, узагда бир аданын олдуғуну билдијимиз үчүн бу гәрнбәлик итирди. Гајыг дирәкләрин јанында дајананда Мухтар ашағыја — суја әјилди. Тәәччүблә

бахырдым. Бирдэн о дикалди, тору јухары галдыранда ичинде чохлу балыгын чырпындыгыны көрдүм.

— Ен, бурда ири балыглар јохдур, — дејиб тору бурхады. Гајыгы о бири диројо тэрэф сүрдү. Мухтар тору галдырмаг үчүн эјилондо ики гајыгын сүр'өтлө бизе јахынлашдыгыны көрдүм. Гајыгда эли силафлы адамлар варды. Мухтар тору галдырыб чырпынан балыглары моңо көстөрдү. Бу торда ири балыглар чох иди. Мухтар бизе тэрэф көлөн гајыглары көрүб тору бурхады вэ јаваш-јаваш дикалди. Рөнки азма агарды:

— Мухтар, бу сөнсөн?! Нејирсөн орда!?

— Көрмүрсөн, балыг овлајыр! — дејо бајаг гајыгда тәнһа дајанмыш гээобли киши бөркдөн диллөндү.

Мухтар чаваб вермөдөн бахырды. Һэр ики гајыг бизи эһатэ етди. Ани сүкут чокдү. Гээобли киши:

— Гајыгы јохламаг лазымдыр, — деди.

Гајыгын габаг тэрэфинде дајанмыш назик бығлы, сөрт бахышлы бир киши элини јелләди, мәни Мухтара көстөриб сорушду:

— Бу јолдаш кимдир?

Мухтар ким олдуғуму вэ нэ мәгсәдлә кәлдијими дикдө гээобли киши өзүндөн чыхды:

— Инанмырам, јохламаг лазымдыр! Көрфәз кәзинти јери дејил. Назик бығлы киши меһрибанлыгла мөндөн сорушду:

— Ичазәниз вармы?

— Бәли, рәсиниз өзү көндәриб. Бу да мәним сәнәдим.

— Лазым дејил, — дејо о, элини јелләјиб биздән үз етәди.

Гээобли киши јаман пәрт олмушду. Һирсини боғуб ашағы эјилди, гајыгы икинчи гајыгын даһынча сүрүб кетди.

— Көрдүн? — дејо Мухтар кәдәрлә дилләнди. — Мәни һеч көзү көтүрмүр. Һөмишө јохлајыр, амма һөләлик бир шеј тапа билмәјиб. Тапа да билмәјәчөк.

О, гајыгы сәһилә тэрэф сүрмәјө вэ марағлы эһвалатлар данышмаға башлады. Гајыг адалар, гамышлыглар арасындан шырылды сала-сала ирәлиләди. Мән Мухтары динләјө-динләјө гушлара, гамышлыглара, адалара, көрфозни гуртарачағындакы сары үфүгләрә, көјләрә бахырдым. Сөзүн дүзү, бу көрфөздән арылыб кетмәк истәмирдим, һәтта бурда ишләјән адамлара гибтө едирдим.

ЧАНТА ЭҢВАЛАТЫ

Наилә зәнк сәсини ешидән кими гапыја гачды. Көлөн атасы иди. Саламлашыб сорушду.

— Бәс чанта һаны?

— Бу күн дә алмамышам, гызым.

— Нијо? — Наилә додаларыны буздү.

— Јолум мағазая дүшмәјиб. Көлөн дөфә һөкмән ала-рам.

Бир нечә күн сонра ата евә чанта илә кәлди. Наилә севиһә-севиһә кағыз бүкүлүнү көтүрдү, јаваш-јаваш ону ачыб чантаны чыхарды. Бирдән-бирә тутулду, керијә чәкилиб гаһгабағыны төкјә. Ата чашбаш галыб һејрәтлә сорушду:

— Сәнә нә олду, гызым?!

— Мән бу чантаны истәмирәм.

— Нә үчүн?!

— Хошум кәлмир.

— Бәс һансы чанта хошуна кәлир?!

— Самирин чантасы.

Ата јенә һејрәт етди:

— Самир кимдир, гызым?

— Самир дә... бизим Самир...

— Таныммырам.

— Һөмишә мәнимлә һәјәтдә ојајыр. Сәккизинчи мәртәбәдә олур.

— Јахшы, дә көрүм, Самирин чантасы нә чүрдүр?

— Күллү, рәнкбәрәнк... гәшәнк... — Наилә бирдән-бирә чанланды: — Кәдим, о чантаны кәтирим. Һә, ата, кәтирим?!

— Јахшы, нә дејирәм, кет, кәтир...

Наилә севиһч ичиндә дөһлизиң бәлача мејданына гачды. Бир аз кечмөмишди ки, Наилә өзүндән азачыг һүндүр бир огланла керп гајытды. Элиндә тутдуғу нахышлы, күллү чантаны атасына көстөрдү:

— Бах, ата, мән бу чантадан истәјирәм.

Самир столун үстүндөки чантаны көрүб деди:

— Наилә, бу да мәним чанта кимдир.

Атаны күлмөк тутса да, өзүнү күчлә сахлады. Наилә тәслим олмады:

— Јох, јох, күлләри јохдур, — дејо ағламсынды.

Самир күлә-күлә деди:

— Күлләри өзүм вурмушам. Истәсән сәнин дә чантана вурарам.

Наиләнин «истәјирәм» демәси илә Самирин евә

гачмасы бир олду. Керн гајытмасы да бир ан чөкди. Гајыдан кими Наилә:

— Габа су кәтп, бах, бу рәнкли шәкилләри чантана жапышдырачам...

— Елә ет ки, сәнин чантана охшасын...

— Һәмин күлләрдир. Бах...

Ата диванда әлләшп һәзетләрә бахса да, бир көзү онларда иди. Самир шәкилләри жапышдырып, Наилә она көмәк едирди. Өз чантасына охшадыгча севинирди.

— Рәнкли карандашларын вар?

— Вар.

— Һесаб чубугларын?

— Вар.

— Рәгәмләрин?

— Вар.

— Китабларын?

— Вар.

— Мән онларын һамысыны чантама гојмушам.

— Инди мән дә гојарам.

Наилә чәлд јазы столунун көзүндән карандашлары, һесап чубугларыны, рәгәмләри олан гүтуну, китабларыны чыхартды, онлары чантаја јерләшдирди.

Бу һадисәдән бир нечә күн кечди. Бир дәфә ата евә көләндә Наиләни көрмәди, дәрһал онун һарда олдуғуну сорушду. Ана мәтбәхдән деди:

— Самиркилә кедиб.

— Нә вахт?

— Чохдан. Деди ки, «мәктәб ојуну» ојнајачағыг.

— Мәктәб ојуну? — Ата һејрәтлә чийинләрини чөкди, — јәгин, тәзә ојундур.

Ана јенә мәтбәхдән дилләнди:

— Јемәк вахтыдыр, бәлкә Наиләни чағырасан?

— Чағыраам, бу дәгигә...

Ата дәһлизә чыхды, нәдәнсә лифтә минмәк истәмәди. Пилләләрлә галхмага башлады. Елә бир азча галхмышды ки, бирдән дајанды.

Пилләләрин башында Наилә илә Самир јанашы көрунду. Икиси дә сәлигәли вә көзәл кәјинмишди. Наилә гырмызы рәнкли лентини сачына бағламышды. Самир гар кими ағалпаг көјнәкдә иди. Тәзә чанталарыны да архаја кечирмишдиләр. Әл-әлә тутмушдулар. Елә бил мәктәбә кедирдиләр. Мәктәб вахты олмадығы үчүн ата онлара һејрәтлә бахыр, баягкы мәктәб ојунунун мәнасыны јаваш-јаваш баша дүшүрдү. Бирдән ушаглар да ону көрдүләр. Наилә:

— Ата! — дејә севинчәк гышгырды. — Бизә бах, хошуна кәлир...

— Әлбәттә, хошума кәлир... Лап чох...

— Ата, мәктәб ојундур бу... Биз мәктәбдән гајыдырыг...

Ата күлүмсүнүб истәр-истәмәз бу ојуна гошулду:

— Бәс гүјмәтләриниз нечәдир?

Икиси дә бирағыздан чаваб верди:

— Беш!

Ата пилләләрлә јухары галхыб голларыны узатды. Һәр икисни гучағына көтүрдү, «тәки сиздән һәмишә белә чаваб ешидим» деди. Сонра һәр икисни јерә гојуб пычылдады:

— Инди кедин евинизә...

Наилә күлә-күлә атасына бахды. Сонра әл-әлә тутуб пилләләрдән ашағы дүшмәжә башладылар. Ата исә ушагларын архасынча бахырды. О тәкчә бу күнү јох, һәм дә бүтүн ушагларын әл-әлә вериб мәктәбә кетдији о шән вә мәналы сентјабр күнләрини көрүрдү.

Тәзә ојун атанын да хошуна колмишди. Чүнки бу, ушагларын мәктәбә бәсләдији бөјүк мөһәббәтдән доғмушду.

ИЧӘРИШӘҺӘР АЈ ИШЫҒЫНДА

Ичәсәнәт үзрә аспирантурада тәһсил алдығым вахтларда узагдан-узага таныдығым бир рәссам гадына јахындан таныш оlanda, ону белә кәнч тәсәввүр етмәдијим үчүн көзләмәдијим зәрифлији, мөләһәти гаршысында һејран галдым. Бојуну кип тутмуш, сағ тәрәфиндә чиб олан, јанлары гырмызы хәтләрлә кәшишн кофта, бүзмәли, далгавари, кен-бол јубка, фирузә гашларла бәзәниниш сырғалар, узун кәмәрини чийинә кечирдији, белиндән азча ашағыда, арха тәрәфиндә гәлир балача, ағ чанта бир-бирини тамамлајырды. Көзләрини аста-аста галдырыб диггәтлә адама бахмасында сәһрли бир чазибә кизләнмишди, бу, ади бахыш дејилди, илыг, хош, илгым кими титрәк бир дүјгү көј ишыга чеврилиб сүзүлдүрдү вә бу көзләрә бир андыг да олса бахмаг гејри-ади көзәллик көрмәк кими бир шејди.

Онун дағлар мәнәзәрсини тәриффләјәндә әввәл ұтаныб јерә бахан көзләри бир аз сонра үзүмә диклиләндә онларда ачыг-ајдын гајнајан севинчи дүјмаг чәтин де-

жилди. Тазе силсилә үзәриндә ишләдижини, бу күнләрдә гуртарачагыны сөйләжәндә марагымы кизләтмәдим.

— Бу силсиләни гуртаран кими сизи е'малатханаја дә'вәт едәрәм, — деди. — Кәлиб бахарсыныз...

Бу вә'дини унудаचाгыны көзләйрдин, амма мүхтәлиф йерләрдә — каһ сәркиләрдә, каһ рәссамлар иттифагында растлашанда догма адам кими көрүшүр, сөһбәтимизи јада салыр, көй көзләриндән сүзүлән дүҗү ишығы исә үрәжимдә галырды. Нәһајәт, бир күн онун дә'вәти илә е'малатханаја кетдим; бешинчи мәртәбә, 23 нөмрәли отаг. Гапыны өзү ачды, кениш, ишыгылы отага кирәндә әввәл гаршыда ири, шүбәли пәнчәрәләрдән асылан түл пәрдәләри, сонра дивар боју дүзүлмүш чәрчивәләри, шәкилләри көрдүм. Әжиндән иш халатыны чыхарыб, бир кәнара атды, күллү палтарда галды, отагын бир тәрәфиндә гоҗулан узунсов столун јанындакы креслола дә'вәт едиб, чәрчивәләрин арасындан термос чыхарды:

— Сизә тәздәм чај верәчәјәм, — дејә күлә-күлә термосу ачды. — Әјләшин, әјләшин!

— Бәлкә, ишинизә мане олдум?!

— Бу нә сөздүр?! Әсәрләrimi сәнәтшүнаса көстәрмәк дә бир ишдир.

Онун сәлигәснә сөз ола билмәзди. Чајы финчанлара сүзүб, күллү, тохунма габалтынын үстүнә гоҗду, бүлдүр вазаларда бадам, фындыг, гоз лопәләри, иннаб, пүстә, кишмиш варды. Ири вазада исә гырмызы алмалар гоҗулмушду. Мүрәббәләр, рәнкли, чини габлар, гашыглар, бычаглар... Өзү гаршыдакы креслола әјләшиб, ири көзләрини үзүмә дикди:

— Бујурун, хәтриниз нә истәјр, көтүрүң...

— Сағ олун! — дејә әлими финчана узатдим.

Сөһбәтимиз ордан-бурдан кәлиб инчәсәнәт мәчрасына дүшдү. Мүбәһисәмиз гызгын олса да, наразылыға, инчиклијә гәдәр кәлиб чыхмады. Нәдән сөһбәт келдирәкетсин, ону динләдикчә көй көзләринә бахардым. Бу көзләрдә елә сафлыг варды ки... ушаг көзләри кими... Бирдән севинчәлә ајага галхды, «еһ, јадымдан чыхмышды». — дејә тазә силсиләсини көстәрди. Азәрбајчан гадынларына һәср етдији бу линографур силсиләсинин ичиндә бирини даһа чох бәјондәм. Әлләриндә хонча апаран учабојлу гызлар зәриф вә чанлы верилмишиди. Фикрләrimi, тәңгиди гејдләриңиз разылыг һисси илә гаршытады. Арзуларындан данышды.

— Кечәјары Ичәришәһәри кәзмәк вә чәкмәк истәјирәм.

— Нә мане олур ки?!

— Тәк горхурам, киминлә кедим?!

— Јахын адамыңыз јохдур?

— Јох!

— Әкәр лазымса, мән сизинлә кедәрәм.

— Догрудан? Бәс горхурсунуз?

— Нәдән?

— Кечәјары... Ичәришәһәрин балача күчәләри, даланлары... Дејирләр чин-шејтан олур, әчаиб шејләр олур...

— Бош сөһбәтдир.

— Бош сөһбәт дејил, кечә вахты ора әввәлки гәдимлијинә гајыдыр. Күлмәјин, дүз дејирәм...

— Ахы белә шеј олмаз. Јә'ни сиз һеч заман Ичәришәһәри кечә вахты көрмәмисиниз?

— Көрүшәм, бир нечә дәфә, рәһмәтлик әримлә бирликдә! Ичәришәһәр мәнни кәчлијимдир, мәнәббәтимдир, инди дә истәјирәм ки, кәчлијимә гајыдым...

— Сиз ки, кәчсиниз...

— Јох, кәч дејиләм. әкар горхмасаныз, бөјүк һәвәслә сизинлә кечә вахты Ичәришәһәри кәзәрдим...

— Мән һазыр, нә вахт десеңиз!

— Күнү сабаһ!

Јај кечәләринин бириндә Ичәришәһәрини гоша гала гапыларынын јанында тәксиднә дүшәндә саат бирә ишләјрди. Голтуғида рәсм албомуну тутмуш рәссам гадынын ағ шалвар вә ағ көјнәји ону харичи туристләрә бәндәдирди. Гоша гала гапысынын әтрафы ишыгылы иди, она көрә горху-һүрүк билмәдән гаршымыза чыхан илк күчәјә гәдәр чәсарәтлә кәлдим. Анчаг бу күчәни дәнәндә, нәдәнсә бирдән-бирә мәнни хоф басды. Гадын буну дүјүмүш кими дајаныб мәнә бахды, јолумдан галмајыб, ирәлијә чан атдым, горхдугуму мәнәрәтлә кизләтдим. Бу күчәдән сонра башга күчә кәлди, јол јухары галхды вә даралды. Нә инс, нә чинс, јарыгаранлык, јарыкәлкә, јарыншыг!

Гадын ајаг сахлады, албомуну ачыб, тәләсик гараламалар едәркән әтрафа көз кәздирдим. һеч кәс јохду, тәк сакитлик һөкм сүрүрдү. Инди, бу анда өзүмү гәдим шәһәрдә дүјүм, елә билдим ки, бир әср кери гајытмышам. Бу мәнәда гадынын сөзләринә һагг газандырмаг

истөркөн, бирдөн диксиндим, күчлү ишыг золага ырасамын үзүнө дүшдү, санки хардаса, жахныгыда машын фарасы жанды. Көзүмү галдырып ишыгын хардан келдиини билмэк истәјирдим ки, дәрһал сөндү. Гадын албому гатлајыб голума кирди.

— Көрдүн шейтанлар вәр?!
— Көрдүм. — Сәсим тирәди. — Мүасир шейтанлардыр.

Гәрибәдир ки, даһа горху һисси чәкилмишди. Јухары галхдыгча рәссама ләтифә данышырдым. Ләтифәни гуртаран кими кәч гадын елә гәһгәһә чәкди ки, сәс сүкутта гајаја чырпылан далга кими сәсләнди. Гаггара гаралан уча диварын бәјрүндән кечиб узун дар күчәјә чыханда, билмәдән һансы тәрәфә кедим: саға, ја сола. Дајандым, рәссама бахдым. Мәнним үчүн фәраги јох иди. Гадын сола тәрәф дөнүб:

— Белә кедәк! — деди, — бу јерләрә бәләдәм.

Мән дә сол тәрәфә бурулдым, күчә гајалыглар арасындан кечән јолу хатырлатды. Гадын дајаныб јенә үсткит чәкмәјә башлады. Ај көрүнсә дә, биналарын шәк һиссәләрини ишыгландырмышды. Гаршымыда әјри-јүрү бир далан гују кими дәрһилкәдә итирди. Әтраф јенә сүкут ичиндә нәфәс алырды. Рәссам гадын ишини гуртарыб јаваш-јаваш ирәлиләди, башга бир күчәјә дөнүб сорушду:

— Романтика истәјирсәнми?!
— Әлбәттә!

— Онда чәсарәтли олмаға чалыш, горхма, јахшы?!
— Ахы нә олачаг ки?!
— Елә-белә хәбәрдарлыг едирәм, — кәч гадын бахыб күлдү. Онун бир дамчы да олсун горхусу јохду, өзүнү сакит апарырды. Гәдим гапыларын, дарвазаларын гаршысында тез-тез дајаныр, гараламалар чәкирди. Даш биналарын гара кәлкәләри ај ишыгында горхунч вә ваһимәли иди. Гадынны бајагкы сөзләрини хатырлајыб, јенә һүркәк-һүркәк әтрафа бахдым. Јенә дә инчинис јохду, там сакитлик! Санки дәрһин дәрәһин дибиндә дајанмышдым, һәр ики тәрәфдәки гајалыглардан сәјага бахырдым. Һүндүр дамларын кәлкәләри о бири биналарын ишыгы тәрәфиндә титрәшир, әчанб бир көркәмлә гаралырды.

Башга күчәјә дөнәндә бирдөн диксиндим. Дарвазанын өнүндә гәрибә бир махлук һејкәлә дөнүшүшдү. Башында дәјирми, ири папаг кәзләринин үстүнә дүшүшүшдү. Бир әлини архасына гојмушду, санки нәсә гијмәтли бир шей

тутмушду. Рәссам гадын мәнә гысылды, јаваш-јаваш на'мәлум, гәрибә шахсә тәрәф кедәндә әмәлли-башлы горхдуғуму дүдүм. Анчаг гадынны јанында ону бүрүзә вермәк олардымы?! Гәјри-ихтијари о тәрәфә баханда, адичә бир киши олдуғуну көрүб сакитләшдим, һәтта горхдуғум үчүн өзүмә күлмәјим тутду. «Бу кечә вахты нијә бурда дуруб?» Јәгин ки, белә бир суалла о да һејрәт ичиндә бизә бахырды.

— Әнтигә чәкилмәли кишидир! — рәссам гадын дилләнди. — Папагындан да ки һеч олмас.

Бир аз ирәлидә күчә бәләчәләшди, башымын үстүндә јан-јана ики ејван варды, онларын алтындан кечиб өтдүк. Гаршымызда мејдан ачылды, бу мејдандан башга күчәләрә, дөнкәләрә, даланлара јол келдири. Рәссам гадын мөндән араланыб гәјдәр едә-едә бир далаһа тәрәф алдымылады. Мән мејданда дајаныб әтрафа бахмаға башладым. Буна мејдан да демәк олмазды. Јолларын кәсишдији даирови бир јерди. Јерә јумру чај дашлары дөшөнмишди. Даланларын гаршысында икимәр-тәбәли бианын гәдим, өртүлү, ејваны дибчәндәкә долу иди. Бир дә көрдүм ки, рәссам гадын јохдур. Әтрафа бојландым, лакин ону һеч јанда көрә билмәдим.

Ај бирдөн-бирә јоха чыхды. Һәр тәрәфи гаранлыг бүрүдү. Рәссам гадын нағыллардакы кими гәјбә чәкилмишди. О мәнә романтика вәдә етмишди, јохса романтикасы будур?! Әчәб романтикадыр. Һәм һејрәт, һәм дә горху бирдөн башланды. Даланлар гују кими гаранлыг ичиндә итирди. Үзүмү чевриб ону сәсләмәк истәдим, бу вахт чийинләримә бир әл тохунду.

Гәлбимә хоф долду, керижә чевриләндә, гаршымыда гара ипәк палтарда, узун бир гыз көрдүм. Гыз астандан: — Ардымча кәлини! — пычылады, далаһын биринә сары кетди, орда мәни кәздәди. Гычларымда горхудан тагәт галмамшыды. Һандан-һана өзүмә кәлиб, онун ардынча јолландым, јеканә тәсәллим бу олду ки, јәгин, гыз рәссам гадынала бағлыдыр. Зәһнимдә јанылмамшыдым. Елә ки дар гапыдан кечиб һәјәтә кирдим, Һүндүр тахта пилләләрин үстүндә рәссам гадыны көрәндә үрәжим јеринә кәлди. Ај јенә булуддан чыхмыш, ишыгыны онун үстүнә салмышды.

— Горхмадыныз ки?! — онун мәрһибан сәси ешидиди. — Јухары чыхын, јухары...

Гызын далаһнча пилләлери гаждым, ејвандан елә кә-

зөл мәнзэрэ ачылды ки, һәр шеји унутдум. Ај бүтүн ишығыны Ичөршөһөрин үстүнә сөпөлөмшиди. Ширван-шаһлар сараји, күнбээлэр, минарэлэр, гәдими евләр, еванлар, Гыз галасы суд ишығында үзүрдү. Рәссам гәдын әлини узадыб бу мәнзәрәни көстәрди:

— Һәмишә бахырам, дојмурам, — деди. — Нечәдир?! Буна тәкчә көзәл демәк азыр. Бу көзәлликдә әбәдијјәт вар, сәһр вар, үлилик вар!

Бирдән дајандығымыз ејванла отағын галысы ағында үзүнү дивара сөјкөмиш гара ипәк көјнәкдәки бајагык гызы көрдүм. Илк көңлик чагына гәдәм гојмушду. Баһарда јарпаглајан пөһрә кими зәриф, тәрәвәтли... Һәлә дө вәчдәлә данышан гәдына гулағ асам да, даһа ајлы мәнзәрәјә јох, дивара сөјкөнмиш гыза бахырдым. Онун зәриф вүчүдунда тәсвирәкәлмәз елә көзәллик кизләнмишди ки, бунларын һамысы санки үзә чыхыб тәкчә ири көзләриндә чәмләшмишди. Гыз бирдән бахышларымы дүдү, мәнә сары чевриләндә гәдын да сөһбәтини кәсиб күлдү:

— Фидан, — дејә сәсләнди. — Самовары кәтир, чај ичәк...

Анчаг инди, ејвандакы дөрдкүч столу көрдүм. Гыз бир ан ичиндә електрик самоварыны кәтириб, бу столу үстүнә гојду. Армуду стөкәнлары јанына дүздү. Рәссам гәдын:

— Неч сизи таныш етмәдим, — дејә үзрәһаһыгла мәнә бахды. — Фидан тәләбәмдир, бу ил рәссамлығ мәктәбинә дахил олуб.

— Чох шадам! — әлими Фидана узаданда јенә онун зәрифлији гаршысында һејран галдым.

Стол архасында чај ичә-ичә сөһбәтимиз ичәсәнәтдән кедирди. Рәссам гәдын бирдән сорушду:

— Бајағ тәк гәландә горхмадыныз?!

— О гәдәр дә јох... Чүнки сизи ахтардым.

— Бәс тапмајанда нә етдиниз?!

— Бир аз нараһат олдум.

— Демәк аз да олса горхмусунуз?!

— Әлбәтә... Ахы нијә белә етдиниз?!. Хәбәрсиз...

— Әввәла, јадымдан чыхды, икинчиси, истәдим сизә романтика көстәрим, үчүнчүсү, сынагдан кечирдим, көрүм горхурсунуз, јохса јох. Гәдын олсам да, өзүм белә романтик шејләри чох сеvirәм. Һәмишә мө'чүзә ахтарырам...

Рәссам сөһбәт етдикчә каһ мүрәббә кәтирән, каһ би-

зимлә әjlәшән, каһ гапы арасында дајанан, каһ самовара су төкән Фиданан көзләrimi чөкә билмирдим.

Бу һадисәдән сонра рәссам гәдына дост олдум, һәтта онун әсәрләри һағында бир мәғаләм чыхды. Тез-тез е'малатханасына кедир, гәриб вә марағлы сөһбәтләринни динләјир, һәрдөнбир бурда Фидана раст кәлирдим. Фиданы көрән кими о ајлы кечә хәјалымда чәнланырды. Һисс едирдим ки, Фидана лагәдә дејиләм. Тәлә елә кәтирди ки, мәнә онун охуағу рәссамлығ мәктәбиндә дәрс вердиләр. Мәрмәр пилләләрин үстүндә Фидана раст кәләндә ајағ сахладым, мәнә көрүб диксинди:

— О... сизсиниз, нә әчәб?

— Бурда ишләјирәм.

— Бизим мәктәбдә?! — һејрәттиндән ири көзләри елә бил даһа да ириләшди.

— Ичәсәнәт тарихиндән дәрс кечирәм.

— Кәлән ил бизә дә дәрс дејчәкәсинни ки!

— Дејчәјәм.

— На јахшы, бир фәнән горхум азалар...

Ишимни чох олмасы, аспирантуранын сон или, дисертасија илә әлағадар гајғылар, дәрс демәк, сәркиләр, јени әдәбијјат бүтүн вахтымы алса да, Фиданы тез-тез хатырламағыма мане ола билмирди. Һәтта арабир мәнә һур рәссамын е'малатханасына да кетмәјә вахт тапырдым. Һәр дәфә онун гызғын јарадычылығ еһтирасы илә јашадығынын шаһиди олурум. Демәк олар ки, шәхси һәјатынын гајғысына галмыр, анчағ чөкмәкдә олдуғу әсәрләри илә јашајыр, бу барәдә ағыздолусу, вәчдәлә, еһтирасла данышыр, башга һеч нә һағында дүшүнмүрдү. Кечә-күндүз билмәдән ишләјирди. Одур ки, чох заман ишинә мане оллмағ үчүн тез дә чыхыб кедирдим. Нечә олдуса бир дәфә аиләси һағында сорушдум. Каш сорушмајајдым!

— Анләм јохдур, — дәрһал чаваб версә дә, кәдәр ичиндә креслоја әјләшдијим, фикрә далдығыны көрүб пәрт олдум. Дејәсән, дәрдини тәзәләмишдим. Билмирдим нә еләјим? Нечә вәзијјәтдән чыхым?! Фикирли-фикирли бирдән диләнди:

— Көңлигим хошбәхт олуб, әрим мәрд, хејрһаһ вә көзәл инсан иди, елә адамлар тәк-тәк дүнјаја кәлир. Гәрибәдир ки, чох јашамады, онун өлүмү елә көзләнилмәз иди ки, буна инди дә инана билмирәм. Бә'зән мәнә елә кәлир ки, өлдүрдүләр... Онун кими сағлам, күчлү,

гүвэтлн бир адамын бир ај ичиндә солуб кетдијинә инанмаг олмур. Мән ондан чох шеј өјрәндим. Ичәришә-һәрдә јашајырды, бу шәһәри мәнә о севдирмишиди. Бу шәһәрдән чәкдијим шәкилләрин чохусуну һәлә үзә чы-хартмамышам. Истәсәниз, бир-икисини көстәрә биләрәм. Һәвәсим сојумајыб, јәнә бу гәдим шәһәрдән чәкмәк истә-тәјирәм, чәкәчәјәм дә... Һәмишә олдуғу кими... Бу шә-һәр севкиmdir, һајатымдыр. О кечә мән кәңчлијими тө-здән јашадым... Буна көрә сизә миннәтдарам. Сөз вер-мишидм ки, һеч заман әрә кетмәјим...

Е.малатхананын бөјрүүдоки балача отаға кирән га-дын хејли ләнкиди, ноһајәт, ики гравүр кәтириб көс-тәрди. Һәр икис Ичәришәһәр һәср олунмушду, күчлү, долғун вә парлаг әсәрләр иди.

Һејрәтими кизләтмәдим:

— Нијә буларыз үзә чыхартмырсыныз?!

— Һәлә јох... һамысыны бирдән... Бөјүк сәрки ача-чагам...

Бир-ици ил кечди, мәним Фидана бәсләдијим мүнә-сибәт кет-кедә чидиләшди. Онун тәһсил алдығы курс-да мүнәзирә охудуғум вахтлар нечә һәвәслә дәрә кел-дијимә һејрәт едирдим. Һәм дә Фидан ағыллы гызды, гызларын һеч биринә бәзмәмирди, һаггында да анчаг јахшы сөзләр ешидирдим, бир дөфә дә олсун мүнәзирә-ми бурахмырды. Диггәтлә динләјир, бәзән ағыллы суаллар верирди. Бир дөфә институтда кечирилән бәј-рам шәнлији кеч гуртармышды. Саат он бирдән кеч-мишиди. Кетмәјә һазырлашанда Фиданы көрүб она ја-хынлашдым, өтүрмәк истәдијими билдирәндә севинчлә разылашды. Учмаға ганадым јох иди.

Јәнә Ичәришәһәрин о сакит, дар, көлкәли күчлә-риндән кечәндә бир дамчы да олсун гору һисс еләмир-дим. Һеч нә мәнә ваһимәли, гејри-ади кәлмирди. О дө-фәки кими ај доғмамышды, буна бахмајараг күчләр гаранлыг да дејилди. Јухарыја галхан вә кет-кедә да-ралан күчәјә чатанда гаранлыг чохалды. Фидан габаға дүшдү, мән дә онун далынча. Күчәнин ахырындаки ба-лача мејдандан мұхталиф даланлар ачылды.

Бирдән о дајаныб күлдү.

— Бизим далан һансыдыр?

— Чәтин тапарам.

— Мән дејим, онда сән һарда дајанмышдын?

— Де!

— Бах, бурда!

Фидан мејданын сағ тәрәфиндә, гәдим даш бинанын ејваны алтында дајанды. Сонра даланлардан биринә тәрәф кетди. Евләренин гапысы өнүнә чатыб әлини мәнә узатды. Мән онун әлини бирдән-бирә бураха билмә-дим. Чүнки ондан ајрылмаг истәмирдим. Данышмаға да чәсарәтим чәтмирдү. Фидан да әлини чәкмәјә чәлд кестармирди. Ноһајәт:

— Һәләлик, Фидан! — пычылдадым. — Кечән хсјрә галсын.

— Һәләлик!

Кери гајыданда һардан кедәчәјими билмирдим. Санки сәрлн, ишыгы бир тиләсимә дүшмүшдүм. Бу тиләсимдән исә чыхмаға чан атмырдым.

Фиданын мәнә бәсләдији мүнәсибәттини аз да олса өјрәндикдән, дүдүгдан сонра өз фикрими билдирмәкдән горхмадым, ләкин онун чаваб вермәдән сојугганылтыла сусмағы нараһатлыгымы артырды. Мәгсәдимин нә гәдәр чидди олдуғуну сүбүт етмәјә башлајанда сөзүмү кәсиб әзча күлүмсүндү, анасы илә көрүшмәји мәсләһәт билди:

— Һәр һалда, анамын фикри дә әсәсдыр.

— Сән разы оландан сонра... мәнчә, буна еһтијач јохдур. Гој адамларым сизә кәләнләр, вәссалам!

— Јох!

— Ахы нијә?! — Дүзү, буна һејрәт етмәјә билмәдим. — Анамдан һеч неји кизләтмәмишәм. Һәр шеји она демәшәм. Өзү сизинлә көрүшмәк истәјир.

Нә етмәк оларды? Фиданын дејдији вахтда, онунла бәрәбәр бу көрүшә келдәркән Ичәришәһәр өз адиллијин-дә иди. Нә сәһр варды, нә тиләсим! Ади евләр, ади кү-чәләр, ади дөнкәләр вә даланлар! Кечә вахты көрү-јүм санки јоха чыхмышды.

Пилләләри Фиданын ардынча галхдым. Ејвана чы-ханда, бурдан ачылан гејри-ади мәнзәрәни көрән кими ајаг сахладым. Әлини гапынын дәстәјинә узатмыш Фи-дан күлүмсүнүб јериндәчә дајаныб мәнн кәзләди.

Ичәријә — отаға кирәндә мәшһүр рәссам гадынын диванда әлшәдијини көрүб өзүмү итирдим. Нә гәриба тәсадүф! Көзәл вә сәлигәли кејнимшиди. Өзүмү ити-ријими, шагынлыгымы дорлат дүјдү, бир аз канара чәкилиб јанында әлшәшмәји тәклиф етди. Отагда ондан бәшаг һеч кас јох иди. Бәс Фиданын анасы һаны?! Фи-дан мәтбәхә кедәндә мән дивана јахынлашты рәссамла

көрүшүм, онун көстөрдүңү жердө эйлэшиб отага көз кээлдирдим.

Гадын эвалымы сорушанда, өзүнүн дө, сөсннин дө, көзлөрннн дө гайгылы олдуғуну додум. Бу заман бежинимдө илдарым кими бир фикир доғду. Бөлкө, елө Фиданын анасы будур? Јох, ола билмөз, дөрһал өзүмдөн говдугум бу фикрө күлмөјим тутду. Ахы Фидан үчүн «стөлөбөмдир» демншди вө бу барадө һеч ким, һеч нө билмирди. һатта Фидан өзү ишарө белө вурмамышды. Бу фикирлөр ичиндө чырпындығым заман бирдөн гадыннн гайгылы сөсннн ешитдим:

— Јәғни, инанмырсан ки, мән Фиданнн анасыјам?! Нечө һейрәт етдијими гадын да дујду, ахы һәгигәтән бу, агласығыз бир шејди. Белө кәнч, јарашығыз, көзәл гадыннн Фидан бойда гызы?! Неч инанмағ олмур. Икиси јанашы дурса, онлардан биринни ана оламысы һеч кимнн аглына кәлмәз. Елө бил ана-бала јох, рәфигәләр-дир. Тәкчө јаш фәртинн билмәк олар, вассалам.

Фидан ичәри кирди, столун өртүңүнү көтүрдү, сүфрәјө шириңјатлы һәмәтләр гојулмуш, ики шоколад гутусу ачылымышды.

— Стола јахын кәлин! — Фидан күллү, рәнкли нимчәләри, армуду стәкәллары сервантдан көтүрүб дүзмәјө башлады. — Инди самовары кәтирәчөјөм.

Фидан отагдан чыхан кими гадын үзүнү мәнә чевирди:

— Тәәччүб едирсән ки, ана олдуғуну нијә кизләтмишәм. Дүзү, буну билә-билә еләмәнишәм. Атасы вәфат едәндөн сонра Фидана һәмнишө бибиһи бахыб. Бибиһи илә бирликдә бу евдә јашајыб, бөүјүб. Әрминн дө ушағлығы, кәнчлији бурда кечиб. Мәни дө бура кәтириб. Илк күнләрдән. Тәлејим дөнәндән сонра фикирлөшдим ки, бир вахт јенә аилә гурарам. Билдијин кими гурдум да. О да баш тутмады. Елә беләчө күнләр кечди, Фидан да бөјүдү, мәним о вахтки јашыма кәлиб чатды.

Фидан самоварла ичәри кирәндө дивандан галхыб она көмәк етдим. Бу електрик самоварыны илк дәфә, јәј вахты, ејвандә көрмүшүм. Рәссам гадын башда әйләшиб чәјлары өзү сүздү, бирини мәним, о бирини Фиданын габагына гојду, кәдәрлә күлүмсүнүб һәр икимнә эхейир-дуа верди.

Беш-алты ил сонра рәссам гадыннн фәрди јарадычылығ сәркиси ачылды. Ичәришәһәрә аид әсәрләр ичиндә бири — мәнә даһа доғма, даһа әзиз иди. Кедеб онун

гаршысында дајандым. Етираф едим ки, бу әсәр һамынн хошуна кәлир, һеч һәр гаршысында канә әтмүрдү. Дајаныб мубәһисә едәләр дө тапылырды. Мән-сә онда даһа јуксәк, даһа муһис бир мәнә тапмышдым.

Бу көзәл линографурә бахдығча, тәкчө бу әсәри јох, әј ишығында сакит-сакит, әзәмәтлә һәфәс алан Ичәришәһәрнн өзүнү, тәлеји вә һәјәти бу гәдим шәһәрлә бағлы олан бир инсанә көрүрдүм.

ҺЕЈРӘТ

Никар гыш вахты көрдүјү чөкә ағачына бахмағ үчүн мешәјө кирди.

Онда һәр тәрәф ағаппағ иди, ағачларын будағлары гарла јүкләмишди. Никар гајанын јанында бөјүк чөкәни көрәндө һейрәтләнди. Ағач чылпағ олса да, көзәллијинн итирмәнишди. Јоғун будағлары гарла өртлүмүш, һазик будағлары гары сахлаја билмәдији үчүн нечө варса, еләчө ашағыја доғру салланмышды. Никар башыны гадырыб әзәмәтли, голлу-будағлы, ағ дон кејинән бу ағачы сејр етмәкдән дојмады. Бир нечө будағы гајанын үстүнә әјилмишди. Чәтир кими. Бир нечәси исә јерә јахын иди, ким элини узатсады, бу будағлары асанлығла тута биләрди

О вахтдан чөкә Никарын јадындан чыхмырды. Нечә дәфә кедиб бахмағ итәмиш, имкан олмамышды. Ону гоншу кәндәки мәктәбә апаран, мешәнин кәнары илә узанан јолла сүрәтлө өтән автобус һеч вахт, һеч јанда дајанмырды. Анчағ бир дәфә... мәктәбдән керн гајы-данла, јолун ортасында бу автобус хараб олмушду. Никар евә мешә илә кедәркән, һәмни чөкәјә раст кәлмишди.

Инди һавалар гызмыш, ағачлар чоҳдан јарпагламыш, чичәк ачымышды. Белө хош һаваларын бириндә Никар автобусу көзләмәјиб пијада кетди. Елә ки гышда машынын хараб олдуғу јерә чатды, мешәјө кирди. Кири кими дө һейрәтдән јенә донуб галды.

Чүнки ағаппағ көрдүјү мешә инди јамјашыл иди, рәнкбәрәнк чичәкләр ичиндә сәјрышырды. Чөкәни ахтарды. Бирдөн-бирә көрә билмәди. Чығыр ачы-ајдын көрүнсә дө, ону һәр ким тәрәфдән отлар кизләтмәк итәјирди. Никар ирәлиләдикчө, ону хош әтир вурду. Бу

этир хардан кәлирди? Тә'јин етмәкдә чәтинлик чәкди. Елә билди ки, бүтүн мешә бу этир ичиндәдир.

Никар чыгырын әтрафындагы јашыл отларын арасындан бојланан, сары, гырмызы, ағ чичәкләрә әлини вур-вур кечирди. Бирдән дајанды, гаршысында бөјүк вә әзәмәтли чөкә ағачыны көрдү.

Јамјашыл чөкә елә бил нәһәнк чәтир кими ачылмышды. Салхымлар кими салланан чичәкләрин әтри даһа да курлашды. Никар баша дүшдү ки, бајагкы этир елә бу чөкә чичәкләриндән кәлирмиш! Башыны галдырыб гышда олдуру кими јенә ағача бахды. Гол-будаглары јашыллыг ичиндә итмиши. Бирдән гајаны да көрдү, гәһвәји ранкил бу гајанын үстүнү узанан бир-ики јашыл будаг өртмүшдү. Никар ағача јахын кәлиб көвдәсинин алтындан јухарыја бојланды, башы үстүндә говшан будагларын чычәкләрлә, јарпагларла бирликдә гејри-ади мәнзәрәсини көрә билди.

Бирдән Никар бәрк горхду. Чүнки гајанын јанындан пәләнк охшажан ири бир ит үстүнә кәлирди. Ранки ағармыш гыз гышгырмаг истәјирди ки, кимсә дилләнди:

— Горхма, Никар!

Гыз һејрәт ичиндә әтрафы сүздү, һеч кәси көрмәјиб чјинләрини атды. Ит кәлиб гаршысында дајанды. Никар далы-далы кәријә чәкиләндә күлүш сәси ешитди. Јенә һеч кәси көрә билмәдә. Итдән исә әмәлли-башлы горхурду. Елә бу заман гәһвәји ранкил гајанын башында, јашыл будагын алтында өзүндән бир-ики јаш бөјүк олан, сарымтыл көјнәкли, јекә, дәјирми папаглы бир оғлан көрдү. Оғлан әлиндә узун, јоңулмуш бир чубуг тутмушду. Ону јелләдә-јелләдә күлүрдү.

— Пәләнк сакит итир, Никар, ондан горхма!

— Сән мәни хардан таныјырсан?

— Мәктәбдән. Үчүнчү синифдә охумурсан?

— Охујурам. Бәс сән?

— Мән дә алтынчы синифдә охујурам. Сәни сәһәр-чкдә көрмүшәм. Нәгмә охујанда... Күнәш нәгмәси...

— Нечә олуб ки, мән сәни көрмишәм.

— Мәни һеч ким көрмүр. Ше'р охумурам, нәгмә охумурам. Нәмишә мешәдә олурам. Бах, бу мешәдә...

Оғлан әли илә арханы — чоркә-чәркә узанан, узандыгча сыхлашыб дәринликдә итән уча фысдыг ағачларыны көстәрди:

— Мешәни башдан-јаға кәзмисэн?

— Әлбәттә. Бурда нә вар ки? Кәндимиз дә мешәнин о бири тәрәфиндәдир. Мәктәбә дә бу мешә илә кәлиб кәлирәм.

— Бәс горхмурсан?!

— Нәдән?!

— Ајыдан, чанавардан, түлкүдән...

— Онларын һеч бири јохдур. Кәндимиздән јухары-да — дағ мешәләриндә вар.

— Бурә нијә кәлмисэн?

— Бу чөкәјә көрә. Чичәкләри чох әтирлидир. Бу чичәкләрдән билирсән, нә гијәмәт бал олур?

— Бал?! — Никар јенә һејрәтлә оғлана бахды.

— Нәјәтминздә потәккләримиз вар, онлар мән бахырам. Арылар... Мешәдәки чөкәләрдән ән јахшысы бу ағачдур. Мәним арыларым да учуб кәлибләр.

— Арыларын? Нечә билдин ки, сәнин арыларындыр?!

— Намысыны таныјурам.

— Сәни санчмырлар?

— Јох. Онлар да мәни таныјыр.

— Ахы ағачда һеч бири дә јохдур.

— Истәјирсән, онлары көстәрим?

— Көстәр.

— Бир шәртлә: онлар әтрафында фырлансалар горхма, гаҗма! Јахшы?! Ешитдин?!

Никар көзлорини дөјә-дөјә галды, бир сөз дөјә билмәди. Ону елә мараг бурду ки, сиркдә сәһрбазын ојуну көләјән кими көзләмәјә башлады. Оғлан голтуғундан түтәк чыхардыб гәрибә бир сәслә чалды. Бу заман һаггәтән мө'чүзә баш верди. Арылар ачыг һавада вызылты илә учдулар. Һәтта онун үстүнә чуманда Никар горхуб көзлорини јумду. Ај аман! Нә гәдәр ары варды. Дөзә билмәјиб көзлорини ачанда көрдү ки, әтрафында арылар выз-вызла учушурлар. Јенә горхуб көзлорини јумду. Бир ан чәкән бу ојун Никары елә һејрәтә салды ки, түтәјин кәснлмәси илә арыларын бирдән-бир јоха чыхмасы да ејни вахтда олду.

Никар һәлә дә јериндә дајанмышды. Бирдән оғлан ајаға галхыб тини сәсләди:

— Сағ ол, Никар, багышла ишим чохдур, һәләлик, — деди. Гајадан тулланыб јох олду. Ит дә далынча чумду.

Јај кечиб кетди. Бир пәјыз сәһәриндә јухудан ојананда Никары јенә һејрәт бурду. Чүнки евдән чөкә чичәкләринин әтри кәлирди. Никар о бири отаға ки-

рәндә анасынын әлиндә сапсары бир шан тутдуғуну көрдү.

— Бу бал һардан, ана?!

— Пәтәкдән елә беләчә көтүрүбләр. Бир оғлан кәлимишди, деди ки, Никар үчүн кәтирмишәм.

Ондан бир парча сүфрәдәки нимчәгә гојулмушду. Никар бу әтирли балы јејә-јејә, о күнү хатырлајырды. Дәрсә кедәндә бир оғланын атдан дүшүб, әлиндә бир нечә китаб мәктәбә сары адымладығыны көрдү. Никар оғланы көрән кими таныды.

ЈОЛДА

Васиф голуу машынын пончәрәсиндән чыхармышды. Бүтүн диггәти јолда иди. Јол раһат вә јахшы олса да, тез-тез гаршыда машынар көрүнүр, бәзиләри ләик кетдијиндән онлары өтүб-кечмәк лазым кәлирди. Шәһәрә вахтындан әввәл чатмаға чалышырды. Одур ки, сүрәти бир аз да артырды. Дуванныја хејли галмыш јолун конарында, јанында кичик чамадан олан бир гыз көрүндү. О, әлини галдырды, Васиф јахынлашанда дәрһал әјләчи басды вә машыны сахлады.

— Һара кедирсән?! — дејә гыздан сорушду.

— Бакыја. Апарарсанмы? Сәһәрән нечә автобус кәлиб кечиб, һеч бири көтүрмәјиб. Бәлкә...

— Кәл отур... Тез ол...

Гыз чамаданыны көтүрүб кабинәјә галхды. Шофер она диггәтлә нәзәр салды. О, һәнгигәтән јарашыглы, үрәјәтән бир гыз иди. Әјиндә дар, гыса палтар варды. Голларынын јарысы ачыг галмышды. Хурмајы саclarы далгалы вә гыса олдуғундан узунсов вә гәшәнк сифәтинә јарашырды. Устү шаһмат тахтасына бәнзәјән чамаданы ајагларынын јанында раһатлады. Васиф гызга көзүчү бир дә бахды, машыны ишә салыб сүрмәјә башлады.

Бакыја тез чатмаг үчүн тәләссә дә, машынын сүрәтини артырмады.

— Бакыја кетмәкдән хејир ола? — дејә о, гызга тәрәф дөндү, чавабыны көзләмәдән өзү эләвә етди: — Јәгин, институтта кирмәјә кедирсән?

Гыз кинајә илә күдүб деди:

— Дејәсән, фал ачырсан, һә? Мәним кетмәјимлә нә үчүн белә марагланырсан? Јохса өзүнә нишанлы ахтарырсан?!

Васиф гызын белә һазырчаваб, дилли олачағыны тәсәввүр етмирди.

— Адам нишанлыны јолда ахтармаз ки...

— Бәс һарда?

— Евлә, отаг күнчүндә. Нә чөл көрсүн, нә бајыр... Вур башына гапазы, көтүр кәл евә...

— Јох, елә дә јох...

— Бәс нечә?

— Бир аз ағыллы олсун, бир аз да...

— Бир аз да намуслу, еләми?!

— Еләдир ки, вар...

— Инди белә гыз һардадыр?!

— Вар, инанырм вар, амма ону нечә тапасан? Кәрәк әлине чыраг көтүрүб кәзәсэн... Бунун үчүн дә вахт јох. Анам мәнә дејир ки, кәл евлән. Һардаса, һансы кәндәсә халасы гызы вар. Дејир тәрбијәли, намуслу, исмәтли бир гыздыр. Кедим елчи, алым ону сәнин үчүн. Мән дә зарафат еләјирәм... Дејирмән мәним евләнмәјими чох истәјирсәнсә, кет кими алырсанса, ал, көзүјумулу разы оларам. Анам мәнә күлүр... Елә халасы гызыны дејиб дурур.

— Нијә, бәлкә, о гыз һәнгигәтән јахшы гыздыр?

— Севмәк үчүн јахшы олмаг азыр.

Бирдән гыз она тәрәф чеврилиб һејрәт вә тәәччүблә бахды, сүрүчү онун бу бахшынынын әсл мәнасыны баша дүшмәдији үчүн нараһат олду. Нараһатчылыг ичиндә үрәјинә хош бир дүјүг ахды. Гызын көзләринә анчак инди диггәт јетирә билди.

Онун чох ири, гара, мәләһәтли көзләриндә балача, шылтаг гызларга мәхсус гәрибә, хош бир дәчәдлик варды. Гыз дәрһал көзләрини чәкиб ирәлијә бахды. Бирдән-бирә дә сөһбәти дәјишид, дәннизлә марагланды. Ону нә вахт көрәчәјини сорушду.

Кет-кедә гыз Васифни хошуна кәлирди. Бајагдан давам едән ширин сөһбәтини бирдән-бирә кәсилмәси вә башга мәчра илә ахмасы һеч үрәјиндән дејилди. Бирдән гыз өзү ондан сорушду:

— Нијә охумаға кетмәмисән, сүрүчү олмусан?

— Јалан демәјәчәјәм, вәллаһ-биллаһ, габилијәттим олмајыб. Нијә кизләдим, чалышдым, көрдүм бир шеј чыхыр... Кечә-күндүз фикирләшдим. Кетдим завода ишләмәјә... Уста мәнә һеч нә өјрәтмәди. Ахырда елә

еләди ки, заводу гојуб гачдым, бир дәрзијә шакирд олдум. Нә башыны агрыдым, бир-кии санәт дөјишдим, ахырда ешитдим ки, курс ачылабы... Кирдим ора... Гуртардым... Инсафән дә пис гуртармадым...

Инди үч-дөрд илдр ки, машын сүрүрәм. Пис дејил. Маашым мааш јериндә, кәлирим дә олур... Әкәр намусла ишләсән, бу өзү дә јахшы ишидр...

Гыз јенә дә әввәлки кими она марагла гулаг асырды. Бу дәфә сүрүчү дөзмәјиб сорушду:

— Нә үчүн елә бахырсан?

— Бүтүн шоферләри елә пиләјирләр ки... Мән дә онларын ичиндә һеч писинә раст кәлирәм, она көрә дә...

Гыз сөзүнүн керисини демәјиб азачыг гызарды вә күлдү.

Бу заман дәниз көрүндү. Узагда, кичик тәпәләрин архасында үфүгләрә гәдәр узанмыш көмкөј, кениш синәси ачылды. Гыз даһа дә чилләди вә деди:

— Гардаш, саһилә сүрә билмәсән?

— Нијә сүрә билмирәм, сүрәрәм.

Машын Дуванныдан чыхмышды вә Гардаға тәрәф сүр'әтлә ирәлиләјирди. Асфалт јолун сағ тәрәфиндә дәниз көрүнүр, сол тәрәфиндә дөмир јолу узаныр, ондан о тәрәфдә исә сары тәпәләр, дағлар учалырды, Васиф машынын сүр'әтини азалтды, автобуслары көзләјән сәришишләр үчүн тикилиш үстүртүлү көшкүн јанындан бурудуб саға, кичик тәпәчкларын арасы илә дәнизә доғру һәрәкәт етмәјә башлады. Саһилә тәрәф узанан торпағ јол раһат дејилди. Машын адамы атыб-тутурду. Төкөрләр алтында дашлар хырчылдајырды. Васиф машыны дәнизин јахынлығына гәдәр сүрдү вә ләпәләрин аста-аста саһили дөјдүјү јердә сахлады.

Гыз јај ајаггабыларыны вә гыса, ағ чорабларыны чыхарыб јерә атылды. Васиф дә гапыны ачыб кабинәнин о бири тәрәфиндән дүшдү. Әтрафда һеч кәс јох иди. Јол хейли араыда галмышды, арабир орадан өтән машындарын сәси кәлирди. Саһил узаныб узағларда, тәпәчкларын далында көрүнмәз олурду. Һава јаваш-јаваш гаралырды. Күнәш чохдан дағларын далында кизләнишиди. Онун сон сарымтыл ишығлары чәкилир, јаваш-јаваш јох олурду.

Васиф гыза тамаша едирди. Гыз дар, гыса ипәк доуну бир аз да јухары галдырыб дәнизә кирмишиди. Онун ағаппағ, гәшәнк, әтли ајағлары чох көзәл иди. Бу вахт Васифин бејниндән дәли фикир кечди.

Белә фикирләшији вахт гыз әли илә ону јахына чағырды. — Кәл, бах, көр нә көзәлдр! — дејә әлләри илә дәнизи көстәрди. Гыз сујун ичәрисиндә дуруб узағлар, гаршысында ачылмыш нәһајәтсиз вә көзәл дәнизә бахырды. Бүтүн күнүн истисини чанына јығмыш, инди јорғундугдан сонра сакит-сакит динчәлән дәниздән сәри Һава далғасы ахыб кәлирди.

— Хошунуза кәлирми? — дејә гыз Васифдән сорушду.

— Көзәлдр...

Васиф гыза бахды. О, нә гәдәр тәмиз, саф вә мә'сум иди. Һеч нә үрәјинә кәтмирди. Васифдән бир дамчы да олсун горхумду. Һәтта ону ән јахын адам кими јанына чағырмышды. Васиф бајағкы фикирләринә көрә хәчәләт чәкмәјә башлады. О даһа гызын јанында дајана билмәјиб керијә гайтды. Гапынын јанындача, машынын дөмиригә сөјкәнди. Гыз һалә дә дәнизин саһилиндә дајанмышды вә узағлар бахырды. Сонра јаваш-јаваш дәнизин ичәрләринә доғру аддымлады. Кетди, кетди, су динздән олана гәдәр кетди, дајанды, керијә дөнүб сүрүчүјә бахды. Васиф бу лөвһәдән көзүнү чәкмәдән мыхланмыш кими галмышды. Дәниз, ахшам гаранлығы, саһилдә, сујун ичиндә дајанан бир гыз... Бајағкы гара фикир јенә Васифин башындан кечди. Гызын исә һеч нә вәчинә дејилди. Дәнизә доғру кедирди. Донуну бир аз да галдырышыды. Әли илә тутдуғу үчүн палтары даһа дә дар олмушды. Онун инчә вә көзәл бәдәнини ајдын көстәрирди. Керијә чеврилиб о бири әлини јухары галдырды вә јелләди:

— Су истидир — дејә гышырды.

Васиф бир анлығ ону дәниздә чимән тәсәввүр етди. О да дәрһал сојунуб хәјалән суја атылды. Дәнизин алты илә үзүб она чатды, көзәл ајағларындан тутуб галдырды. Гызын шән гәлгәһәси гулагларыны батырды. Сонра јанаш үздүләр, гыз онун чиниләринә чыхыб суја туланды. Сонра суда ојнадылар. Бу заман көзүнүн бағагында палтарлы дајаныб, күлән гызы көрүб өзүнү итирди.

— Јаман фикрә кетмисән?

— Һеч. елә-белә...

— Нә чиммәли дәниздр...

— Чим, көзләјәрәм.

— Дәниз палтарын јохдур.

Гыз јенә чеврилиб дәнизә бахды. Васиф сорушду:

— Сәнин адын нәдир?

Каш сорушмајајды! Гыз индија гәдәр санки јуху-
дајды, бирдән-бирә ајылды, үзү чидиләшди. Бу суа-
лын далында нә исә кизли мәнанын олдуғуну дүјүб
һүркдү. Бајагдан һеч нәјә фикир вермирди, инди горх-
ду, оғлана тәрәф чеврилди. Оуну бахышларында башга
ифадә охујуб лап һәјәчанланды, көзләри ириләшди. Тез
чорабларыны, ајаггабыларыны кејди. Әтрафа бахды.
Һаванын гаралдығыны санки инди кердү. Әли илә үзү-
нә төкүлән сачларыны италәјиб ириләшмиш көзләрини
она дикди вә титрәјән сәслә деди:

— Кечдир, кедәк...

Васиф она дигәтлә бахыб зарафат етмәк истәди,
одур ки, бич-бич деди:

— Машын хараб олуб...

— Нә?!

Гызын доагларындан елә һәјәчанлы, елә титрәк бир
сәс голду ки, Васиф зарафат етдијинә пешман олду.
Гыз дәншәтли һадисә көзләјән адам кими әлләрини чар-
пазлајыб кери чәкилди. Васиф зарафатыны онә пис
тәсир етдијини дүјүб машына галхды, сакитчә:

— Кәл, мин, — деди, — нә горхурсан. Кәл, горхма.

— Јох... Јох...

Гыз јериндән тәрпәнмирди. Көрүнүр, даһа она инан-
мырды. Һәлә дә көзләриндән горху вә һәјәчан ифадәси
чәкилдәммиши. Васиф машыны ишә салды, чейли сүр-
дү, кабинәнни гапысыны ачыг гојуб көзләди. Гыз ја-
ваш-јаваш јахынлашды, јухары галхыб горха-горха әј-
ләшди. Анчаг бир көзү Васифдә иди. Гапыны да бәрк
өртмәмиш, бир әли илә тутмушду. Машын тәрпәнди.
Торпаг јол јахшы дејилди. Васиф гәсдән һүндүр бир
јердән сүрдү, машынын сағ тәрәфи галхды, гыз өзүнү
итириб, — уј, — дејә чығырды, јыхылмамаг үчүн дәмнр-
ләрдән тутду, анчаг әлләри сүрүшдү вә Васифин үстүнә
кәлди. Бу дәфә әлини сүкана атды, өзүнә дајаг верди.
Васифи онун әтри вурду, гызын сачлары үзүнә дәјди.
Машын дүз јола чыхды. Гыз јерини раһатлајыб она
бахды. Јенә көзләриндә горху варды. Бу, гызы даһа да
көзәләшдирирди. Васиф машыны сахлады. Һава тамам
гаралмышды. Јол сакит иди. Гыз јенә нараһат олуб һә-
јәчанла:

— Сүр! — дејә астадан пычылдады.

Васиф сүрмәди. Кибрит чыхарыб сигарет јандырды,
тәләсмәдән аста-аста чәкир, түстүнү ачыг пәнчәрәдән
һаваја үфүрүрдү. Гыз әлләрини овушдуруп, арабир көз-
ләрини галдырыб бахыр, онун лагәјдлјиндән, архајын-

чылығындан һүркүр, дејәсән, јаваш-јаваш сәбри түкә-
нирди.

Узагдан ишыг парылдады, јахынлашды вә автобус
өтүб кечди. Васиф сигаретини чәкиб туллады. Машыны
ишә салды. Сүр'әтлә сүрмәјә башлады. Даһа гызә бах-
мырды. Буруглар... Ишыглар... Васиф бир голуну јенә
пәнчәрәдән чыхарды.

Шых чимәрлијини өтүб Бајыла чатанда дәниз са-
һиллиндә ишыглар силсиләси көрүндү. Бир аз габагда ишә
бу ишыглар дәрәдә олдуғу кими парылдады. Буруглар
арасындан кечиб, гайнар шәһәр һәјәтанын гојунә ки-
рән машынын сүр'әти хейли азалды. Гыз чанланмышды,
һәр јерә марагла бахырды.

— Биринчи дәфәдир кәлирсән?!

— Јох, чохдан кәлмишәм, бир-ици ил габаг.

— Сән иијә мәнә адыны демәдин?!

— Ахы нәјинизә кәрәкдир?!

— Елә-белә билмәк истәјирәм.

— Нәркиздир.

Васиф машыны Азнефт мејданында, автобус дајана-
чагларынын јахынлыгында сахлады вә сорушду:

— Һара кедәчәјини билирсән?

— Бәлкә мәнә апарасан? Мусабәјов гәсәбәсинә кә-
дәчәјәм, Бақыда чох јери танымрам. Тәрс кими дә ах-
шам дүшүр.

— Јахшы, апарарам. — Елә мән дә ора кедирәм.

— Шәһәр нә көзәл олуб. Елә бил биринчи дәфәдир
ки көрүрәм, о бағын јанында бина варды.

— Еһ, чохдан сөкүбләр.

Оуну јериндә гырмызы, зәриф дирәкләрин үзәриндә
далгавари бетон өртүк варды, көј ишыгла «такси» сөз-
ләри јазылмышды. Машын даш дөшәнмиш күчәнни чых-
маға башлады. Јухарыдан троллејбус кәлирди. Нәркин
көзләри инди ишыгла долу иди, филармониянын көзәл,
ағ бинасына бахырды. Васиф метрону она кестәрәндә
гыз севинчлә, — сахла! — деди. Машын дајанды.
Үстүндә «М» һәрфи јазылмыш метро гыз үчүн көрү-
ли бир јер кими көрүндү.

— Дејирләр чох дәриндир.

— Һә, дәриндир. Истәјирсән кет бах, көзләјирәм.

— Јох, саһаб кәләчәјәм.

Васиф машыны сүрдү. Нәркиз дил-дил өтүр, кәндә
чамаатын метродан нечә бөјүк марагла данышдыглары-
ны сөјләјирди.

— Сән јолда, дејәсән, мәнән горхдун?!

Нәркиз сусуб күлә-күлә она бахды. Чаваб вермәди. Бу һәрәкәти илә «наһаг јерә горхмушам» демәк истәди. Бу вахт Бакының ахшам мәнзәрәсини көрүб үзүнү пәнчәрәјә чевирди. Совет күчәсинин һүндүр јериндән та үғүғләрә гәдәр узанмыш шәһәрнин ишығлары пар-пар јанырды.

Машын Мусабәјов гәсәбәсинә јахынлашанда узагдан «Сепил» кино-театрының ишығлары парылдады. Чәрәк заводундан бир аз јухарыда, дик, дашлы күчәдән галыхб дөврәләмә кечдиләр.

Нәркиз һансы үнвана кедәчәјини дедикдә Васиф һејрәтләнди. Ахы бу үнван онларын өз еви иди. Бир пәнрәли бина гәсәбәнин башланғычында, тәләбә јатағханасының јанында иди. Оглан гәт етди ки, Нәркиз онларын јахын гоһумларындан биридир. Гыздан мәнзилли нәмрәсини сорушдугда шәкк-шүбһәси галмады. Нәркиз јенә шүбһәли-шүбһәли она бахды. Анчаг Васиф һеч нә сөјләмәди. Машыны һәмнин бианыны јанында сахлады, — будур, — дејә бинаны гызә кәстәрди. — Үчүнчү мәртәбә-јә галхын, сәнин дедијин мәнзил ордадыр.

Нәркиз дүшүб пул вермәк истәјирди ки, машынын јанындан илдерым кими кечдијини көрүб ғышғырмаг истәди. О һејрәтлә чиниләрнин атды.

Васиф машыны апарыб гаража гојду, достлары илә көрүшдү. Ахшам евә кеч кәлди. Ичәри кирән кими анасы онун гулағына пычылдады ки, бәс халан гызы кәлиб, елә дә кәзәл олуб ки, — дејә мәнәкы-мәнәкы оғлуна бахды. — Лап јемәли гыздыр! Өзү өз ајағы илә кәлиб.

Кәч күлүмсүнүб һеч нә демәди. Чәрәјини јејиб јатмага кетди. Јеринә кирәндә аракасма архасындан бачысы илә астадан сөнбәт едән Нәркизини сәсини ешитди. Гулаг верди. Нәркиз ондан соруду:

— Сән билән, о мәндән нијә пул алмады?!

Сәһәр тәздән Васиф әл-үзүнү јујуб, јемәк отағына кечәндә Нәркизә гаршылашды. «А...» — дејә — һејрәтнин билдирән гызын сәси ешидилди.

СОН КҮЛЛӘ

Сәһәрдән бәри јаған гар касилмир, кет-кедә даһа да күчләнирди. Ики тәпәнин арасында јерләшмиш кәнд көркөмини тамам дәјишмиш, һәр тәрәфи ағалпаг олмушду. Евләрин дамлары-гум тәпәләри кими шишмиш-

ди. Бир нәһәр сағ тәрәфдән уча гајанын бөјрүндән чыхыб, јаваш-јаваш кәндә доғру ирәлиләјирди. Нәдәнсә тәләсмирди. Үст-башы тамам гар ичиндә иди. Онун галын гашлары, назик, сәјрәк ғырлары ағармышды. Кәндин мәркәзи күчәсинә кетмәјиб, сол тәрәфдәки тәпәнин әтәкләринә доғру аддымлајырды.

Кәнд дәрин јухуја кетмишди. Күчәләрдә, јолларда һеч кәс көрүнүрүдү. Дәрин бир сүкүт әтрафы бүрүмүшдү. Гаранлыг иди, санки јаған гар бу гаранлыга ишығ сачырды. Һәр тәрәф сүд ранкли ишыға гәрг олмушду. Кәндин јухары һиссәсиндә, солдакы тәпәнин әтәкләриндә, архын үстүндә, уча сөјүд ағачынын бөјрүндә бир-мәртәбәли балача бина варды. Һәмнин бианын пәнчәрәсиндән әзиф ишығ шө'ләси јайыларды. Бурада Күлкәз адлы бир гыз јашајырды. Кечәнин кечмәсинә бахмајараг, һәлә дә јатмамышды. О, китаб алудәси иди. Инди марағлы бир романы јарымчыг гојмаг истамир, охујур, китабдан айрыла билмирди. Бирдән көзү саата саташды. Чох кеч иди. Күлкәз китабы пәнчәрәјә гојду. Собанын јанында галын кәбә үстүндә ачығы јорған-дәшәјә јахынлашды. Сојунмаг истәјирди ки, бирдән гапы сәсини ешидиб дајанды. Әввәл она елә кәлди ки, гапы дејилди. Бир аз кечмәнши гапыны ајдыңча дөјүлдүјүнү ешитдикдә ону горху һисси бурду. Бир-биринин далына бейниндән фикирләр кечмәјә башлады: «Көрәсэн, бу кечә вахты кимдир? Бәлкә, гагачлардыр, бәлкә, Әзизлир? Но үчүн кәлсин? Јох, ола билмәз. Мән она нифрат бәсләјирәм, Әзиз олса, гапыны ачмам. Бәс гагачлар олса? Аман аллах, һеч билмирәм нејләјим. Тәрә кими гоншумуз Мәммәд дајы да евлә јох.»

О һәјрәчән ичиндә гапыја јахынлашды. Бирдән-бирә ким олдуғуну сорушмаға чәсарәти чатмады. Гапының ағзындан «Күлкәз, Күлкәз» дејә пычылтыја бәизәр бир киши сәси ешитди. Гыз титрәјә-титрәјә соруду:

— Кимдир?

— Күлкәз, әзизин, мәнәм, ач гапыны, горхма, тез кедәчәјәм, сәнинлә вачиб ишим вар. Јалварырам, Күлкәз. Јалварырам, ач гапыны, ешидирәсини?

Күлкәз гапыја сөјкөниб јериндәчи гурујуб галмышды. Бу онун Әзизинин сәси иди. Лакин Күлкәз она гапыны ачмаг истамирди. Одур ки, неча һәрәкәт едәчәјини, неча чаваб верәчәјини билмирди. Ахы Күлкәз Әзиз-

зә нифрәт едирди, өзү дә дәрин бир нифрәт! О кичик фасиләдән сонра һәҗәчаныны боғуб деди:

— Әзиз, чых кет, мән сәнә гапыны ачмајачағам. Сән мәним башмыҗы ашағы етмисән. Утандығымдан кәнд ичинә чыха билмирәм. Итыл мәним көзләримдән.

— Күлкәз, сән һағлысан, ач дөјирсән. Мән сәнә инди һеч чүрә изаһ едә билмәрәм. Анчаг сон дәфә инсанлыг елә. Донмушам. Гој, кәлиб бир аз инсиним. Сәнә вачиб бир сөзүм вар. Горхма, Күлкәз. Горхма, әзизим!!!

— Јох... јох... ачмајачағам.

— Күлкәз, баша дүш, әзизим, бура кәлмәјими һеч кәс билмир. Ач гапыны Күлкәз, ачыз дөј, пис нијјәтним јохдур, ач...

— Јох!!!

Күлкәз һәҗәчаныны боғмаға чалышырды. Бајагкы гәтијјәти азалмышды. Тәрәддуд едир, һәҗәчаны өзүндән узағлашдыра билмир, агыр-агыр нәфәс алыб бир гәра-ра кәлмәјә чәтинлик чәкирди.

— Күлкәз, әзизим, донмушам, ач гапыны, тез кедә-чәјәм, инан, бура кәлмәјимин әсл сәбәбини демәк мәнә агырдыр, ешидирсән, Күлкәз, ач...

— Мәндән нә истәјирсән, ачыз де...

— Һеч нә, һеч нә! Тәкчә сәни көрмәк истәјирәм. Ач гапыны, Күлкәз...

Әзиз, Күлкәзә инадла јалварырды. Күлкәз она нифрәт етсә дә, гәлбиндә сәнмәјән мәнәбәбәт һисси јенидән күчүнү көстәрди вә гыз чох шеји унутду. Һәтта елә билди ки, јанына кәлән әввалки мәрд вә чәсүр севкилисидир. Бу фикир бејиниә кәлән кими тәрәддудунә сон гојуб, гапыны ачды. Гара јалпынчы кәјишм, башына чобан папағы гојмуш јекләр бир адам ичаријә дахил олду. Күлкәз үзүнү ондан чевириб пәнчәрәјә тәрәф дајанды. Анчаг башыны азачыг әјниб көзүчу онун һәрәкәтләринни изләјирди.

Әзиз ичәри кирән кими јалпынчыны чыхардыб дөшә-мәјә, јорган-дөшәјин јанына атды. Әтрафа гар сәләләнди. Папағыны да чыхартды. Әлләринни һовхура-һовхура собаја јахынлашды. Соба сөнмүшдүсә дә, истиси һәлә варды. Күлкәз үзүнү она тәрәф чевириб ачыгла:

— Һә, нијјә кәлмисән? — дејә сорушду. — Јохса мәни дә өзүнлә әлбир етмәк истәјирсән?

Әзиз она чаваб вермәди. Башыны ашағы дикиб сүсду. Әлләринни собаја јахынлашдырды. Һачандан-Һачана зәиф бир сәслә деди:

— Мән сәнин јанына кәлмишәм, Күлкәз.

Кәлмишәм ки, сон дәфә көрүшүм. Билирәм ки, мәни әфв етмәсән. Буну чох көзәл билирәм. Сән ағыллы гызсан Күлкәз, мәнә нифрәт етмәкдә һеч заман сәни күнаһландырмамшы. Нә едим, һәјат беләдир. Бәлкә дә, бир күн кәләр, һәр шеј сәнин үчүн ајдын олар, һәр шеј. Инди исә мәнә кинли бахма. Сөз верирәм, сәһәр һава ишыглашмамшы кедәчәјәм. Һеч ким билмәјәчәк ки, мән сәнин јанына кәлмишәм. Инан, Күлкәз, сөз верирәм...

— Нечә, сән мәнимлә галмаг истәјирсән? Јох, елә шеј јохдур. Чых кет.

— Күлкәз...

— Дүз дејирәм. Галмаг истәјирсәнсә кет өз кәндиннә, ата-ананын јанында гал, узаг ки дејил. Буду бурадыр, тәпәни ашсан, чатарсан...

— Мән сәнин јанына кәлмишәм, Күлкәз, сәнин... Һеч нә истәмирәм... Һеч нә...

— Бәс нијјә кәлмисән?!

— ...

Әзиз нәсә демәк истәди, сөзләрини чәтинликлә керн гајтарыб сүсду. Фәгәт инадлы бахышларла Күлкәзә бахмағында давам етди. Күлкәзин күрәји она тәрәф олса дә, сөвги-төбән бу инадчыл бахышлары дүјуб, үзүнү она тәрәф чевирди вә һәјрәтлә пәнчәрәјә сөјкәнди. Әзизин көзләриндә сөзлә дејилмәси мүмкүн олмајан кәдәр варды. Бу кәдәр чох дәринликлә иди. Санки гују динбәндә ол тутуб нәсә јанәт, онун гызартылары бу көзләрдә әкс олунурду. Һәрәкәтсиз, лал бахыр, һәләфи гәтијјән дәјишмирди. Белә көзләр һәјатынын бәлкә дә, сон апларыны јашајан бир инсандә ола биларди. Бу нәдир, Әзиз нә үчүн она белә бахырды?! О бу көзләрдә нә демәк истәјирди?! Бәлкә тамам башга бир нијјәти вардыр? Елә бил ки, бу дөгигә о көзләр дил ачачаг, данышачагдыр. Ја дә һәмишәлик белә галачагдыр. Күлкәз өзүнү әввалки шән, бахтијар күнләрдә олдуғу кими дүјду. Нифрәт етдији адам јаваш-јаваш чәкилир, кичилер, әријир, онун јериндә исә мәрд, чәсүр, ағыллы бир кәч пейда олурду. Белә бир адамла үз-үзә дајанмаг, сөһбәт етмәк нә гәдәр көзәл иди! Күлкәз тамам дәјишијини, гәзәбинин далгалар кими јатдығыны, сәкитләшијини көрдү. Бајагкы чидди сөһбәти давам етдирмәјә даһа өзүндә гүввә, чәсарәт дүјмады, буниула белә тамам керн чәкилмәк дә истәмәди. Ики һиссәлә јашаја-јашаја:

— Әзиз... чых, кет, — деди вә сүсду. «Чых, кет» сөзүнүн дејилишиндә һәсрәт вә һәзинлик варды. Буну Әзиз

дә дујду. Күлкәз сәсинин мүләймилјиндән өзү дә һүр-күб, үзүнү сағ тәрәфә чевирди. Бу заман Әзиз бир-ики аддым габаға кәлди. Әлләрини узадып архадан гызын голларындан тутду. Күлкәз өввәл хошалландығы үчүн јериндән тәрпәнмәјиб сакит дајанды. Бирдән бејниндән илдырым кими кечән бир фикир Әзизн әлләрини кәнара итәләмәсинә, өзүнүн исә јенә гәзәбләнмәсинә сабәб олду. Бу ан Күлкәз өзүндә дејилди. Јухудан јарымчыг ајылмыш ачыгыш ушаг кими иди. «Көр, мән киминлә үз-үзә дурмушам, илаһи! Гагачлара гошулмуш, вәтән ханни илә. Нечә дә зәифәм, тез јумшалдым... Гадын ки, гадын. Кәнддә билсәләр... күнүм даһа да гара олар... Оңсуз да хәчәләтимдән һеч кимин үзүнә баха билмирәм. Далымча мин сөз дејирләр. Аман-аллаһ, бу нәдир, мән дүшмүшәм, онунла бир јердә галмагданса, өлсәм даһа јакшыдыр»...

Гыз белә фикирләшдикчә, күнәр-истәмәз Әзизни га-чаглара гошулдуғу о мүдһиш истәр јадына салды. Чис-кинли, тутгун бир һава ики күн иди ки, давам едир, бәзән јүнкүл думан кәлиб кәнди бүрүјүр, тез дә чәкил-кәдир, бәзән исә јағыш јагыр, кәјүн үзү һеч ачыл-мырды. Күнәш санки јер үзүндә јох иди, онун изн-тозу белә көрүнүрдү. Кәндин ашағы һиссәсиндә, чајчынын гаршысында кичик бир мејданча варды. Рајондан кәл-нәр фәјтонлар мејданчада дајанар, чамаат мүхтәлиф јерләрә кетмәк үчүн бурада миник ахтардылар. Бу ики күн исә нәинки кәндин күчәләриндә, һәтта һәмишә адам олан мејданчада да һеч кәс көрүнүрдү. һамы е-шијинә чәкилмишди. Кәлиб-кәдәнләр дә бојунларыны гысыб, тәләм-тәләсик өтүрдүләр.

О күн Күлкәз халасынын јанына халы тохумаг үчүн кетмишди. О тәрүбәсиз иди, халасындан тохумағы өј-рәнирди. һананын јухары вә ашағысындакы охлардан ипләр сых-сых доланмышды. Күлкәз әлиндә тутдуғу һә-вә илә ипләри вуруб бәркидири. Халасы бәјрүндә отур-мушду. Тез-тез она көстәришләр верири.

Күлкәз дә һәвәни киркидлә әвәз едир, халасынын көстәрдији кими ишләјирди. Арабир сөһбәт едирдиләр:

— Әзиз һара кәдиб, ај гыз?!

— Билмирәм, хала... нечә күндүр ки, ондан хәбәр-әтәр јохдур. Бәрк никаранам...

— Нијә никарансан? Киши хејлағыдыр, көрәсә һарда илишиб. Фикир чәкмә, һарда олса кәлиб чыхар... Бәс тојунуз нә вахта галыб?!

— Валлаһ, хала, билмирәм...

Күлкәз јорулдуғуну дујуб, һәвәни бир кәнара гојду вә евә кетмәјә һазырлашды. Халасы нәсибәт вәрә-вәрә ону гапыја гәдәр өтүрдү.

Күлкәз күллү јайлығы башына өртүб күчәјә чыхды. һәмнин мејданчадан кечәркән бир нечә ушағын сәс-күј-лә өтдүјүнү көрдү. Онлардан бири уја сәслә: — «Гочаг Күлкәз, севкилиси гагач Күлкәз» дејә авазла дилләнди, о бириләри дә күлүшдүләр. Бундан Күлкәз һеч нә ан-ламады. Фәгәт бәрк сарсылды. Бу нә демәк иди, нечә јәни севкилиси гагач Күлкәз? Ушагларын күлүшү кә-силмәмишди. Күлкәз сүр'әтини артырды. Өзүнү биртә-рә евә чәтдырды нараһат һалда отагда вәр-кәл етмәјә башлады. О ач олса да, боғазындан бир шеј кетмәди. Ушагларын дедикурли сөзләрин мәнәсыны өзү үчүн ајыр-д етмәјә чәлишди. Анчаг бир нәтичәјә кәлмәк мүм-күн дејилди. Елә һеј һәҗачанла дүшүнүрдү: «Бәлкә мән икә салырлар. Ким исә мәнә саташмаг итәјир. Бу ким ола биләр?! Кәнддә мәнә һамы севир. Бәс онда бу нә мәсәләндү?! Неч башым чыхмыр?! Севкилиси гагач Күлкәз... Јохса... јохса... Мән һеч нә анлаја билмирәм. Бәлкә Әзизә бир шеј олуб? Бәлкә онунла киминсә әд-вәти вар?! Мән буну мүтләг өјрөнмәлијәм. Бәс Әзиз өзү ики күндүр ки, һарадаыр, нијә көрүнүмүр? һәр һалда, о сөзләр сәбәбсиз дејилдир. Бәс кимдән хәбәр билим? Бағрым чаглајыр». Белә фикирләр ону үзүр, дәрин шүб-һәләр ичиндә чапалајыр, гәти бир гәрәра кәлә билмә-дији үчүн нараһат кәзир, һотта ахшаман дүшмәсинә бахмәјараг чырағы белә јандырмырды. Отаг зүлмәтә бүрүнмүшдү. Бу заман гызын ән јакын рәфигәси од ким ичәри кирди, тәсәлли вәрә-вәрә Әзизин ханн чыхды-ғыны, гагачлара гошулдуғуну хәбәр верди... Гыз Күл-кәзин рәнкинин ағардығыны, бир мүддәт лал кими су-суб дајандығыны, сонра чарпајыја јыхылыб, һөнкүр-һөнкүр ағладығыны көрөндә өзүнү итирди. Күлкәзә тә-сәлли вермәк, ону сакитлошдирмәк истәднәсә дә бачар-мады. Мәкәр, Күлкәзин ағламағыны сахламаг оларды-мы?

Бүтүн кәнддә һамы ону гочаг, мәрд, чәсарәтли бир гыз кими таныјырды. Комсомолчуларын арасында ән фәал, ән зирәк бир гыз иди. һамынын кәмәјинә јетир, ичәсләрдә аловлу чыхышлар едир, Шура һөкүмәтинин дүшмәнләринә гаршы кәскин нитгләр сөйләјирди. О, Әзизи мәрд бир кәнч билдији үчүн севмишди. Өзү дә бәрк севмишди, сидг-үрөклә севмишди. Бармағында нишан үзүјү варды. Анчаг инди... демәли, һәр шеј алт-

уст олмалы иди. Һалбуки, онлар бир жердә кәндән он беш километр узагда уча дагларын вә сылдырым ғаҗа-лыгларын һарасында сә кизләниш ғаҗаглара ғарыш биркә мүбаризә апармышдылар вә женә апарырдылар. Бәс нә олду, бирдән-бирә Әзиз ханн чыхды? Ғәрибәдир. Әзиз јохсул бир кәндли аиләсиндән иди вә ону ғаҗа-лара говушдурән нә ола биләрдәи!

Рәфигәси хейли көзләди, һәтта кечәни белә онун јанында ғалды. Бир кечә ичиндә Күлкәз тамам дәјишди, үзүндә сәрт бир ифадә јаранди, ғара көзләри тәрәвәтин итирди. Ахшам онун евинә кимсә даш да атды. Узаг-дан, чох узагдан һамынын «дәли» дејә чағырдығы Кә-рәмин ғышгырығы, бәркән дејди «Кедирин Күлкәзин јанына тәсәлли вермәк» сөзләри ешидилди. Бунлар Күлкәз үчүн мәнасыз көрүнсә дә, тәсирсиз олмады. Бүтүн кечәни фикирдән, хәјалдан јата билмәди.

Сәһәр исә о, гәзәблә кәндин күчәләриндән кечиб ке-дирди; һеч кимә бахмадан. Кимсә она атмачалар атды. Лакин Күлкәз бунлары ешитмәзләјә вуруб вүғарыны дәјишмәдән, шах бир көркәмлә мејданчадан кечирди. Қолағајысыны да өртмәк јадындан чыхмышды. Ғара сачлары чысәкдән пар-пар җарылдајырды. Синосини ға-баға вермишди. Евләрин пәнчәрәләриндән оғрун-оғрун баханлар да варды. Бәзиләри дөзмәјиб күчәјә дә чых-мышды. Ушағлар далына дүшмүшдүләр. Һамы һисс едирди ки, Күлкәз нә исә бир шеј едәчәкдир.

О, мејданчадан кечиб ашағлајы тәрәф кедән јола дүшдү вә јолун кәнары илә алдымлады. Әтраф бағ-ба-ғат иди, дағын этәкләрини гәдәр узанырды. Бу даг этәк-ләриндән о тәрәфдә гоңшу кәнд варды. Јол ајрычына чатап кими һәмнин кәндин евләри башлајырды. Күлкәз вәзијәтин дәјишмәмишди. Анчағ бир нөгтәјә — ирәли-јә бахыр, көзләриндән од төкүлүрдү. Ғыз јол ајрычы-нан кечиб, о бири кәндин кирәчәјиндә бир анығ дајан-ыб керижә бахды. Архасынча бир нечә ушағ кәлирди. Рәфигәси дә онларын арасында иди. Бәзил сәзкәдирән ғызлар да варды.

Күлкәз ачы-ачы күлүб башыны дик тутдү, кәндин сол тәрәфиндәки тиканлы чәпәрә тәрәф кетди. Чәпәрдә бир нечә итбурун вә башга тиканлы коллар олдуғундан сых-сых иди. Чәпәрдән хейли аралыда, һәјәтә кирмәк үчүн ғапыны әвәз едән ачығ бир јер варды. Күлкәз кә-либ бурада дајанди. Гоңшу кәндин адамлары да дүјүг дүшүб, марағланмаға, икинбир-үчбир кәлмәјә башла-дылар. Һәјәтин башында бир гоча дајанмышды. Евдән

әјниндә бүзмәли, кен туман олан бир арвад чыхды. Күлкәз һәјәтә кириб, әлини ирәли узатды:

— Мән даһа сизин оғлунузуин нишанлысы дејиләм. Алын, бу үзүјү... Мәнә көрәк дејил... Алын...

Нә гоча, нә дә арвад дилләнди. Мат-мат дуруб ба-хырдылар. Күлкәзин сәси чох гәзәбли вә һидәтәли иди, үзүјү һирслә атыб керижә дөндү. Ғызыл үзүк гочанын ајағлары алтына дүшдү. Анчағ әјилиб көтүрмәди. Күлкәз ејни вугарлы аддымларла, һәмнин јолла керижә — өз евинә ғајытды. Бу һадисәдән сонра кәнддә һеч кәс онун үвванына даһа бир кәлмә сөз демәди. Һәтта ушағ-лар белә сусдулар.

Беләликлә, ики ај кечди, ғарлы, туфанлы ғыш кәл-ди. Ғаҗағлар сылдырымлы ғајаларда вә кизли мағара-ларда кизләндикләри үчүн онлары һәлә тута билмәмиш-диләр. Бу ғајаларда горхунч, кизли јоллар вар иди. Ичәријә кирәндә адам вәһимәләнирди. Она көрә дә бу-ра сәһрли бир аләм кими һәлә кәшф олунмамыш ғал-мышды. Сон ајлар сакитлик иди, күллә сәси ешидили-мирди. Күлкәз арабир һирсләнир, кәнд чаванларыны чүрәтсизликдә, горхағлығда тәҗсирләндирди. Кәнд шурасынын сәдри Мәммәд дајы һәр дәфә Күлкәзә де-јирди ки, толәсмә, онларын һамысыны бир-бир тутача-ғыр, әлимиздән һеч јана кедә билмәјәчәкләр. Күлкәз дә о күнү көзләјирди. Горху илә, һәјәчанла, сәбирсиз-ликлә көзләјирди. Ахы Әзиз дә ғаҗағларын арасында иди, онларла әлбир олмушду... Күлкәз буну һеч чүрә ағлына сыхышдыра билмәсә дә, һәңгәт иди. Ғәрибәдир, Әзиз совет һөкүмәтинин дүшмәнләринә гошуламшуду? Ахы о, ингилаб үчүн чанындан кечирди, көзәл арзулары варды!

Күлкәз хәјалдан ајрылыб, бәрк үшдүјүнү һисс ет-ди. Соба сөнмуш, отағ буза дөnmүшдү. О ирәли кәлиб, собанын јахынлығында әјилди, бир-ики одун көтүрүб ора атды. Кечиб халынын үстүндә отурдү. Әзиз она тәр-әф дөндү:

— Јыхыл јат, Күлкәз...

— Бәс сән?

— Мән јатмағ истәмирәм.

— Нә үчүн кәлмисән, Әзиз?

Әзиз тәкрар ешитдији бу суалдан тутуладү, чаваб вермәјиб башыны ашағы дикди: — Бир дә мәнә бу суа-лы көрмә, ханиш едирәм.— Башыны ғалдырыб онун көз-
20 сиф. 949

лоринэ бахды. Күлкөз бу бахышлара дөзмөйбү титрәди. Бајагкы гәзәбли һалыны јенә унутду, мүләјим, мөһри-бан бир гызә дөндү:

— Јахшы, бир дә о суалы вермәрәм...

Күлкөзин сәсиндә инди нөвәзин дә, мөһәббәт дә, әв-вәлки вә индики вәзијәтдән доған ичә бир кәдәр дә варды. О, Әзинин јенә диггәтлә бахдығыны дујуб со-рушду:

— Бәлкә сәнә бир шеј олуб, Әзиз?

— Мәнә һеч нә олмайбү... Сәһәр ачылмамыш чыхыб кедәчәјәм. Горхма, Күлкөз... Анчаг инди јат... Јат... Ешидирсәнми, јат...

Күлкөз һәр шеји унутмуш, һәтта онунла нөвәзинлә данышмаға башламышды. Бу истак исе кет-кедә онда даһа күчлү олурду. Әзинлә әвваллардә олдуғу кими зар-рафат етмәк, ону санчмаг, инчитмәк, бундан һәзз ал-маг...

Әзиз үзүнү дивара чевирди. Күлкөз палтарларыны дәјишиб, чәлд иләк јорғанын алтына кирди, Әзиз кур-кур јанмаға башлајан собаја әлләрни узады:

— Һә, отура биләрәмми?! — дејә гыздан хәбәр ал-ды.

— Отур, кәл, мәним јанымда отур.

Әзиз онун јанында, халынын устә отурду, ајағлары-ны узатды, истидән, раһатлыгдан хошһалланды. Күлкөз әлини узадыб, онун сачларына тохунурду. Әзиз елә бил буну дулмады. Елә бил даш кими иди. Көзләрини мүркү дөјүрду. Гыз она мүрачәтлә сорушду:

— Бәлкә јатасан, Әзиз?

Санки Әзиз ону ешитмәди. Көзләрини јуммушду. Де-јәсэн, ону јуху апарырды. Күлкөз һејрәтләнди, бир аз дикәлди. Әзини ушаг кими јерә узатды, диггәтлә үзүнә бахды. «Аман аллаһ, бу нәдир! Онун үзү мөкәр чапыг иди?! Үзү дә јаман түклүдүр. Амма түклү олмаг Әзизә јарашыр. Ону лап кишиләрә охшадыр. Адам үзүнә ба-ханда горхур. Сәртдир, гәзәблидир. Елә бил бу дәигә кими исе тутуб елдүрәчәкдир. Мән көрмәдјим бу ики ај әрзиндә Әзиз чох дәјишиб. Сачлары да сых-сых олуб, көр нечә чирклидир, јәгин ики ајдыр ки, јујунмайбү.»

Гыз белә фикрләшир, әлләри илә онун сачларыны охшајыр, үзүнә диггәтлә бахыр, бәзән көјнөжинин јаха-сыны ачыр, јенидән дүјмәлөјирди. Әзинин алт көјнәји гапгара иди вә ондан пис гоху кәлирди. Күлкөзин истәр-истәмәз үрәји көврәлди, өзүнү ағламагдан зорла сахлады.

Күлкөз үчүн бу кечә сөһрлә долу бир кечә иди. Лап нағылларда олдуғу кими... Әзиз әфсанәви бир гәһрәма-на бәзәјирди. Өзү исе дарда олан вә бу әфсанәви гәһ-рәмандан имдад көзләјән бир гыз кими иди. Јорғаны галдырыб, Әзини синәсини өртдү. Өзү дә башыны ба-лыша сөјкәди, ширин хәјаллара далды.

Бу хәјаллар Әзинлә кеңирдији ширин күнләрлә ба-лы иди. Күлкөз ушагыг досту Әзинин хәтрини һәмишә чох истајирди. Бу истак бөјүдүкчә өз јерини даһа дәрин бир һиссә верди. Гыз буну бирдән-бирә билмәди. Һәмишә Әзизи көрмәк истајирди, һәмишә. Кет-кедә бунун ади мараг олмадығыны баша душду. Демәк севирди. Бәс Әзиз нечә?! Ахы онлары арасында һәлә индијә гә-дәр бу барадә сөһбәт олмаймышды. Буну дәрк едәндән Күлкөз Әзинлә көрүшләрдән узаг гачмаға башлады. Бир дәфә... көрпү үстүндә Әзизә раст кәлди. Нәдәнсә кичик чајын о тајында дајанды, ирәлјә кәлмәди. Әзиз исе о бири тајында галмышды. О да јериндән тәрпән-мирди. Анчаг дајаныб Күлкөзә бахырды. Гыз һәр шеји һәјатында уунда биләрди, ләкин көрпү үстүндәки бу кө-рүшү јох. Бу мүмкүн дејилди. Күлкөз аста-аста башы-ны галдырды. Әзини она бахдығыны көрүб гызарды. Чәлд көзләрини ондан чәкди:

— Нијә кечмирсән? — деди. — Горхма, кәл, кеч...

— Сән кеч, сонра...

— Елә нијә?!

— Сонра мәни суја саларсан...

— Даһа суја салмаран...

Әзиз бу сөзләри елә деди ки, Күлкөз дикәлди, санки Әзиз она нә исе қизли бир сирр ачмыш олду. Одур ки, бир аныг тутулду, јаваш-јаваш тахта көрпүјә јахын-лашды. Көрпүнүн мөһәччәрләри јох иди. Тахтагалы да көһнә иди. Бәзиләри лахлајырды. Күлкөз бирдән Әзи-зин онун үстүнә кәлдијини көрүб, көрпүнүн дүз орта-сында дајанды. Елә күман етди ки, Әзиз итәләјиб, ону суја салачагдыр. Горхмуш һалда дајаныб бахырды. Анчаг Әзиз ону итәләмәди. Өнүндә дајанды. Дүз көзләри-нин ичинә бахды вә бу бахышла да санки үрәјиндәкилә-рин һамысыны деди. О кеңиб-кетди. Күлкөз дә узаг-лашды вә онлары арасындакы анлашылмаз көрпү дә арадан галдырылды.

Күлкөзин о вахт он једди јашы варды. Узун, арыг гыз иди. Кәндә һамы онун бојуна гибтә едирди. Баш-

га гызлар кими эјнине чох палтар кејмээди, намыдан фэргли олага јункул кејинэр, кен, бүзмэли тумандан ачыгы кэлэрди. Кеј рэнкли дону варды. Башына өрт-дүү кэлагајы чох заман сүрүшүб бојунда галарды... Һэмшиэ дэ белэ кэзэрди.

Эзиз тез-тез зарафатла: — Нөдөсэ мәнэ елэ кэлир ки, сән мәнэ гисмөт олмајачасан, — дејэрдн. Күлкэз ондан бэрк күсэр, бунун үстүндэ мүбанисэ едэр, лakin бир-бирини һеч чүр инандыра билмээдилэр. Күлкэз Эзизн күнаһландырар, өз севкисиндэ тэрэддүд етдији үчүн белэ гәнаәтэ кәлдијини сөјлөјэрдн. Эзиз исә буну һөјатла, һадисәләрлэ бағлајарды...

Бас Эзиз илк дөфә ону нечө өлдү?! Ајлы бир кечә иди. Тојдан гајыдырдылар. Бир дөстө гыз, бир дэ Эзиз. Гызлар кәндө чатыб, бир-бир евләринә дағылшдылар. Күлкэз тәк галды, Эзизлө бәрәбәр... Эзиз ону бағ ичи илэ апарды. Күлкэз әввәл бурадан кетмәк истәмәди, оғлан онун голундан тутуб, зорла чәкә-чәкә апарды. Ағачларын алты јаман гаранлыг иди. Адамы ваһимә басырды. Анчаг јарпаган арасындан сүзүлө ај ишыгы кечәнин гаранлыгыны әридир, бөјаз рәнкли бир ишыг јардырды.

— Эзиз, мәнн һара апарырсан?!

— Евә.

— Ахы... ахы...

Эзиз бир ағачын динбиндә дајанды. Күлкэз дэ дајанды. Оғлан ону голларындан јанышыб даһа да јахын кәлдиқдә гыз титрәди, мәсәлин баша дүшүб: — Јох, Эзиз, јох, — дејә дартынды. О ирәлијә гачды. Эзиз дэ архасынча. Габагда чәпәр варды. Бас бурадан нечә кечсинләр?! Күлкэз дајаныб Эзизә бахды. Эзиз сол тәрәфдә јолун олдуғуну сөјләди. Һәгигәтән бурадан кечмәк үчүн бир јер варды. Тиканын чәпәри эјиб, ашагыја салмыш, үстүнә дэ даш гојмушдулар ки, кечмәк асан олсун, Эзиз ајагыны јухары гојуб чыхды вә о тәрәфә атланды, Күлкэз дајанды:

— Мән чыха билмирәм.

— Јахшы, әлини вер. — дејә Эзиз тәздән кернјә дөндү, үстүндә даш олан чәпәрә галхды. Күлкэзин әлиндән түтүб галдырды. Сонра өзү ашагы дүшдү. Күлкэз јухарыда галды. Јенә оғлана әлини узатды. Бу дөфә Эзиз онун әлиндән јох, белиндән тутду. Гыз јункүлчә елэ ғышгырды ки, сәсиндән өзү дэ горхду. Бир дэ көрдү ки, Эзизин голлары ону бәрк-бәрк сыхыр вә... Гыз һөјәчан ичиндә дартынды.

Бу, күчлү, гәзәбли дартыма дејилди, бунун өзүндә дэ нәсә хошакәлән, титрәк, һисс артыран бир шеј варды. Гыз јаваш-јаваш сакитләшди.

Дәрин, чох, көзәл бир һисс ону елэ көтүрмүшдү ки, һәр шеји унутмушду.

Күлкэз бирдән Эзиздән араланыб, гачды вә евә кетди... Јанагары од тутуб јанырды. Евә кәлиб јеринә кирсә дэ, јата билмәди. О кечә онун үчүн сәһәр кими ишыгы олду вә һәмшиәлик үрәјиндә галды.

Буналары хатырладыгча јенә гәлбиндә тәмиз вә көзәл дүјгулар ојанырды. Буна көрә дэ јухусу гачыр, јатмаг истәмйрди. О, Эзизн сојундурмаг, јеринә салмаг үчүн ајага галхды, кејинди. Эзиз даш кими дүшүб галмышды. Күлкэз ону јериндән галдырыб јорганын алтына салды, амма сојундура билмәди. Бирдән Эзиз мүдһиш бир сәслә: — «Өлдүрмәјин, өлдүрмәјин», — дејә ғышгырды. Күлкэз елэ горхду ки, титрәмәјә башлады. Эзизин үзүнә бахды. Нә дөһшәтли үзү варды. Синәси һөјәчанла ениб-галхыр, јенә гәрибә, горхунч сәсләр чыхарырды. Гыз ашагы әјилиб, әлини онун башына гојду, бәрк исти иди. Күлкэз собаны галады, јенидән кур-кур јанамага башлајан собанын һәр ики керәфи ғыпгырмышы гызарды. О, чај дәмләди, јаш дәмсалә кәтириб Эзизин башына гојду вә јанында отурду.

Хејли сонра Эзиз башыны галдырыб тәәччүлә әтрафа бахды, елэ дәрин јухуламышды ки, гәфилдән ојандығындан һарада олдуғуну бирдән-бирә дәрк едә билмәди. Күлкэзин көрүб, елэ бил гыздан утанан кими олду күлмәк истәдисә дэ бачармады.

— Сән нә олуб, Эзиз?!

— Һеч нә, Күлкэз... Дејәсан јаман горхунч олмушам, еләми, һамысы кечиб кәдәр... Бәс сән нијә јатмамысан?!

— Истәдим ки, сән јатасан...

— Макар мәннн ким олдуғуну унутмусан?

— Јох, Эзиз, унутмамышам. Анчаг өзүмлә бачара билмәдим.

Эзиз ајага галхды. Күлкэзин лап јахынына кәлди. Гыз јериндән тәрпәнмәдән дүз онун көзләринн ичинә бахырды. Бу көзләрә инди нә гәзәб, нә дө һифрат варды, даһа чох мәрһәмәт дүјгулары гајнајырды. Эзиз кәдәр ичиндә јанаш көзләринн онун көзләриндән чәкмирди. Бирдән зәиф сәслә:

— Күлкөз, көл жат, — деди ве мейрибан-мейрибан бир элини онун белине долајыб јатага доғру эөкди.

Күлкөз јаваш аддымларла өз јерине јакынлашды. Сојунмадан јорғанни алтына кирди ве Әзизә мүрачигәтлә: — Көл јанымда отур, — деди. Әзиз јахына көлдикдә әлләрини онун сых сачларында көздирмәјә башлады.

— Әзиз...

— Нәдир, Күлкөз?!

— Гырмызылар сәни тутсалар, өлдүрәрләр?

— Һә...

— Бәс, Әзиз, сән һансы ағылла о сатгынларла гошудун?!

— Көл, бу барәдә данышмајағ, Күлкөз...

— Нијә?! Нијә?! — дејә элини онун сачларында чекиб, көврәк, һәјәчанлы, титрәк бир аһәнклә давам етди. — Нијә, Әзиз?! Бәлкә гајдыб кәләсән, бизимкиләрдән имдад истәјәсән, мән дә көмәк едәрәм...

— Бу мүмкүн дејил, олан олуб, кеһән дә кечиб. Гәзәбләмә Сән Үхыл јат... Ешидирсән, Күлкөз?!

— Мән сәни анлаја билмирәм...

— Јат, әзизим, јат...

— Һәлә ки, кеч дејил, көл, кери гајыт. Әзиз, инан һәр шеј јахшы олар! Көнд шура сәдри Мәммәд дајы да гошумузду, өзүн ки билирсән.

— Һәр шеји билирәм, Күлкөз, нараһат олма. Төкчә бир хәһишим вар, сә нсәбирли ол, дөзүмлү ол. Јахшы, Күлкөз?!

— Сәни баша дүшә билмирәм, Әзиз!

Соба јандығындан отаг бөк исти иди. Исти Күлкөз тәсирини кет-келдә көстөрмәјә башлады. Гызын көзләри јумулурду. Лакин о өзүнү бәзән әлә алмаға чалышыр, узун-узadı Әзизин көзләринә бахыр, каһ элини онун сачларында, каһ бојунда; каһ да синәсиндә көздирди. Бәзән Әзизин бахышларына дөзә билмир, үрәји титрәјир, тез көзләрини чөлмәјә мачбур олуурду. Әзиз һиссиз-дүјғусуз бир адам кими иди. Гыз она бәсләдији нифротини ве гәзәбини тамам унутдугундан нәсә бир нәвазиниң, мейрибанчылығың, һотта буһлардан да үстүн бир дүјғунун еһтијачында говрулуурду. Нәһајәт, астандан:

— Әзиз, сән мәни јенә әввәлки кими сеvirсән? — дејә сорушду.

Әзиз она тәрәф әјиллиб: — Севирәм, сеvirәм, — дејә пычылдады. Онун башыны чөлмәји арасына алды.

Дәрин һәсрәт ичиндә олан бир адам кими додағларыны...

Күлкөз үчүн инди ишығлы бир дунја варды. Нә гар, нә човғун, нә дүшмән, нә гаҗағлар... Буһлар барәсиндә о дүшүнүрду. Елә олду ки, өзүндән асылы олмадан гызын һәр ики голу Әзизин бојуну, күрәкләрини бәрк-бәрк гучағлады...

Бејиндән кеһән горхулу бир фикир узағда чахан шимшәјин парылтысы кими тез дә сөндү. О исә Күлкөзин гајнајыб-дашан бүтүн дүјғуларынын гаршысында чох солғун ве зәиф иди. Гәлбиндә нә исә гырылды. Гыз әлә көлди ки, бүтүн дунјаны итирмишди. Чәлд ајаға галхды. Пәнчәрәјә јакынлашды. Бирдән јериндә донуб галды. Бу нәдир? Пәнчәрәдә нә исә јазылыб. Күлкөз диггәтлә бахды. Пәнчәрәдә истидән тәрләмиш шүшәнин үстүндә онун ады јазылмышды. Һәрфләр ајдынча охунурду. Гыз мә’јус олмушду. Һәлә өмрүндә белә хош, һәјәчанлы, јандырычы бир кәдәр дүјмамышды. Гыздәл гејри-ади бир истәјин баш гәздирдигыны керду. Истәди ки, шура сәдрини јанына гачсын. Бүтүн чамааты јыгсын ве бәр-бәр бағырыны ки, Әзиз гаҗағларла гошулмамышдыр. О, дүшмән дејилдир, јахшы адамдыр. Јох, буну бачара билмәзди. Сакит даяныб, инди башға бир фикирлә јашајырды. Кеһәни хатырлајырды. Бу, нә көзәл кеҗә иди! Күлкөз бүтүн тәрфәрүаты илә һәр шеји хатырладагыча утаныр, өз-өзүнә гызарырды. Отаг чох сојуг иди. О, собаны галады ве гапыны ачыб чөлә бахды. Һәр тәрәф ишығланмышды. Дизә гөдәр гар вар иди. Јенә дә јағырды. О, Әзизин кетдији сәмти мүәјјонлашдырмәк үчүн, онун ајағ изләринә бахды. Гапы јанындан башлајан гоша ајағ изләри кәндин гуртарачындакы дағын етәкләринә гөдөр узаныб кедирди. Гар бу изләри дә јаваш-јаваш кизләдирди. Узун мүддәт бу изләрин архасынча бахан Күлкөзә әлә кәлди ки, һәјатда һәр шеј онун үчүн гуртармышдыр. Бу изләр гарла бәрәбәр әбәдлик әриҗәк, бир даһа бу гапыја доғру кәлмәјәчәкдир. Бу фикирдән онун үрәји елә бәрк сыхылды ки, һәр шеј көзләриндә гаралды, һәтта гар да!

Күлкөз евдә отура билмәјиб рәфигәскилә кетди. Лакин Әзизин кеҗә онун јанына кәлмәсини һеч кимә данышмады. Көнд чамаатынын сөз-сөһбәтиндән горхду.

Амма һамы ондакы дәјишликлији дәрһал һисс еләди. Чамаатын суалларына — һеч, башым агрыжыр, — өтәри чаваб вермәклә һахасыны гуртарды.

Күлкәз бүтүн күнү фикир-хәялдан үзүлүрдү. Гәрибә дүшүнчәләр ондан әл чакмирди. Чох көтүр-гој етдикдән сонра кәнд шурасы сәдри Мәммәд дајынын јаньна кетди, бүтүн әһвалаты данышмаг истәди. Ичәг даныша билмәди, өзү илә бачармадығы үчүн һөнкүр-һөнкүр ағлады да... Сәдр она үрәк-дирәк вериб, көнлүңү алмага чалышды. Елә хош, мейрибан сөзләр деди ки, Күлкәз кәдәрини тамам унутмаса да, јүнкүлләшди, раһатланды.

— Ахы Мәммәд дајы, чамаатын үзүнә баха билмирәм.

— Дарыхма, гызым, һәр шеј јахшы олачаг. Һәјатдыр, нә етмәк? Мән дә сәнин кими фикирләширәм, Әзизин бү һәрәкәтинә инана билмирәм.

— Нәсә бурада бир сирр вар, Мәммәд дајы.

— Дүз дејирсән, гызым.

— Јахшы, мән кедим.

— Горхма, Күлкәз, мән һәләлик үмидими итирмәмишәм.

Ики әј кечди. Гыз јаваш-јаваш өз јерини баһара верди. Кәндин тәбиәти тамам дәјишди. Күнш бол ишыг сачырды. Дағларын әтәкләри, дүзәнләр, чәмәнләр јашылташырды. Белә күнләрин бириндә кәндә бөјүк бир дәстә атлы милис ишчиси кәлди. Кәнд шурасынын сәдри Мәммәд дајы да фәаллардан бир дәстә топланды. Нә бардәсә чидди сөһбәт етдикдән сонра, кәнддән чыхмага башладылар. Күлкәз билди ки, онлар гајаларын ичиндә кизләнмиш гачагларла вурущаг үчүн кедирләр. Гыз артыг һәр шејин сона чатдығыны гәт етди. Әзизин ја һөбс едиләчәји, ја да өлдүрүләчәји ајдын иди. Дүјдү ки, өзү илә бачара билмир, Мәммәд дајынын архасынча јүјүрүб она чатды. Сәдр һејрәтлә архаја чеврилиб һәјәчан ичиндә дајанан Күлкәз бахды.

— Мән дә сизинлә кетмәк истәјирәм.

— Гызым, ағлыны башына јыг, гајыт кери! Сәнә һәләлик ештијәч јохдур.

— Билирәм, Әзизи дүшмән кими көрмәк мәнә агырдыр, ону өз әлләримлә...

— Күлкәз, сөз верирәм, әкәр дедијин кими олса, мән өзүм. Јахшы, индисә гајыт.

Мәммәд дајы габагда кәдән дәстәјә чатмаг үчүн тәләсди. Күлкәз узун мүддәт јериндән тәрпәнмәјиб, онла-

рын архасынча бахды. Бүтүн күнү нараһат кәзди, кечәни дә јатмады. Кечә узагдан атышма сәсләри кәлди. Сөһәри дирикөзлү ачды. Кәнддә мухтәлиф хәбәрләр кәзирди. Күнортасту бөјүк дәстә кери гајыдырды. Чамаат онлары севинчлә гаршылајырды. Бир нечә әсир дүшән гачаглары дә көтиридиләр. Күлкәз горхусундан ирәли кәлирди. Әзизи дә онларын арасында көрмәк онун үчүн өлүм демәк иди. Буна көрә дә ајагларында тагәт дүјмүр, башы кичәлләнирди. Бирдән кәнд шурасы сәдрини көрдү. Мәммәд дајы онлары тәрәф кәлирди. Күлкәз даһа да горхду. «Јәгин Әзизи өлдүрүбләр, ја да мәнә тәсәлли вермәк үчүн кәлир. Нә јахшы, өзү сағсаламатдыр. Бу нәдир, көрәсән, нијә күлүр?! Бәлкә, мони сакит етмәк үчүн? Гәрибәдир?» Каһ Мәммәд дајыја, каһ да милисләрнин әһәтәсиндә олан гачагларла бахыр, нә едәчәјини билмирди. Мәммәд дајы она јахынлашыб деди:

— Гызым, тәбрик едирәм. Гачагларын нәфәсини кәсдик.

Күлкәз шашырды. Нә үчүн ону тәбрик етдијинин сәбәбини билмәдән һејрәтлә бахыр, бир сөз демәјә чәсәрәти чатмырды. Сәдр гәсдән әсл мәтләбә кечмирди. Мәналы-мәналы күлүмсүнүрдү. Сонра сорушду:

— Һә, Әзизи көрмәк истәјирсән?

Күлкәзин үрәји дүшдү. Бу нә гәрибә адамдыр? Мәнә истәһза еләјир, әлә салыр, јохса... дүзүнү дејир? Бәлкә, Әзизи дә тутублар. Ахы мән ону гачагларын арасында көрмәдим. Сәдр сөзүнә давам етди:

— Инди бир аздан Әзиз кәләчәк. Гуш дәрәсинә кет, ону гаршыла. Нә дајанымсан, јохса, инанымрсән?

— Һеч нә баша дүшмүрәм, Мәммәд дајы.

— Кет, гызым кет, Әзизи сәнин дүшүндүјүн кими олмајыб, тәәччүбләнмә, гызым. Сәнин Әзизин кими оғуллар дүнја үзүнә тәк-тәк кәлир. Гачаглар гајаларын арасында елә кизләнмишдиләр ки, онлары тапыб үзә чыхармаг чох чәтин иди. Гајаларда јералты јоллар, мағаралар вардыр. Әзизи биз көндәрмишдик. Әзиз гачаглара она көрә гөшүлүшүди ки, јерләрини, сирләрини өјрәниб бизә хәбәр версин. Гачаглар ону елә сынадылар ки... Узүнү гызмар шһи јапышдырдылар. Әзиз буна дөздү. Дөздү ки, бизә, һөкүмәтимизә көмәк етсин. Әзиз бизә чох көмәк етди. Лап чох. Јохса онлары белә асанлыгла мәһв етмәк олмазды. О гулдурларын арасына кирәсән, онларла гајаларын алтында јашајасан... һәр

огулун иши дежил. Сөн Әзизлә фәхр еләмәлисән. Онунла кәндимиз фәхр етмәлидир. Кет, гызым...

Кәнд шурасы сәдри бир сөзләри дежиб узаглашды. Күлкәз даһа дајана билмәјиб бирбаш Гуш дәрәсинә доғру көтүрүлдү. Ашағьда бир јол вар иди. Бу јол дүз дәрәјә доғру кедирди. Күлкәз тәнкнәфәс бир һалда дәрәнин јухарысына дырмашды... Әтраф јамјашыл отлардан ибарәт иди. Гыз һеч нә көрмүрдү. Јухарыја галхыб, ән һүндүр бир јерда дајанды. Бурадан кениш вә бөјүк бир дәрә ачылды. Уаусов дәрәнин башланғычы дар бир јер мағара кими гаралырды. Ашағьја бахмаг гызын чанына үшүтмә салды. Дәрәнин о бири тәрәфиндәки уча тәпәләр дә көрүнүр, онун ән һүндүр јериндән бир чығыр узанырды. Бу чығыр тәпәнин әтәкләриндән гывырыла-гывырыла кениб, дүз ашағьја гәдәр сап кими салланырды. Дәрәнин дибиндән чај ахырды. Кур чај дежилди, анчаг јаман сәс-күјү варды. Күлкәз һәјәчән ичиндә әтрафа бахыр, Әзизи көзләјирди. Ондан исә һеч бир хәбәр јох иди.

Гүш дәрәсинин башланғыч тәрәфиндә, дар бир јерин үстүндә чох нәһәк, уча, сылдырымлы гајалар гаралырды. Гајаларын зирвәләри булуда һәјирди. Гыз илк дәфә көрән адамлар кими һейран-һейран бахыр, санки һәр шеј инди дәрәк едир вә аналарыды.

Күлкәз хейли көзләди. Һәрдән ганадаларыны ачмыш бир чалаған онун башы үстүндә дөрвә вурур, сонра узаглара кедиб көздән итир, јенидән керн гајыдырды. Күлкәзә елә кәлди ки, кичик гаја парчасы јериндән гөпүб азачыг ирәлијә кәлди, сонра исә јенидән көздән итди.

Дәрәнин о башындыкы чығырда бир нечә атлы көрүндү. Күлкәзин үрәји севинчлә дөјүнмәјә башлады. Чүнки атлылардан бири Әзиз иди. Гыз әлини јелләјир, ону һарајалајыр, севинч ичиндә гышырырды. Әзиз дә ону көрдү, әлини галдырыб атыны ирәлијә сүрдү, о бири атлылардан узаглашды. Ениши сүр'әтлә енмәјә башлады. Бу ениш чох горхулу иди. Әзиз атлан јерә атланыб чиловдан тутду, атын габағына дүшдү. О, ашағьја, дар чајлаға ениб, судан кечәркән, гафләтән бир күллә ачылды. Күлкәз өзүнү итириб шашғын бир һалда әтрафа бахдыса, һеч кәси көрә билмәди. Әзиз үзүгөјлу чајын ғырағына дүшдү. Буну көрөндә Күлкәз һәјәчән ичиндә ашағьја јүјүрдү... Елә бил учурду. Аз галды ки, јыхылсын. Итбурну колларындан јапышмасайды... дәрәјә дүшәчәкди

Атлылардан бири. чаја ениб Әзизин јанына чатды. О бирләр исә күллә атылан тәрәфә чумдулар. Күлкәз чаја чатыб јерә сәрилмиш Әзизин үстүнә атылды. Атлы она мане олуб Әзизи галдырды. Синәси ал ган ичиндә иди. Гызын ајағлары титрәмәјә башлады. Горхусундан ронки гар кими ағарды. «Әзиз» бәркәдән гышыгырма башлады. О, көзләрини ачды вә һеч нә дејә билмәди.

— Әзиз... — Күлкәз она тәрәф әјилди. Әзизин көзләри кәһ јумулур, кәһ да ачылырды. Астадан пычылдады: — Сәнин јанында үзүгағам, Күлкәз!

Гыз јенә «Әзиз» дејә гышыгырды. Бу заман тәпәнин јухарысындан мүхтәлиф сәсләр ешидилди. «Әјә, гојма, гајадан, гачды», «Өзү дә тәк дејилдир, бир нечә нәфәр дир» сөзләри онун гулағына дәјди. Күлкәз әјилиб Әзизни тутду, онун башыны дизләри үстүнә гојду вә елә беләчә галды. Санки һәр икиси даша дөнмүшдү.

Сонракы һадисәләр Күлкәзә јуху кими кәлирди. Адамларын нечә төкүлүшдүјүнү, Әзизлә ону кәндә кәтирдикләрини, гатлини тапылдығычы, үч күндән сонра исә Әзизин вәфат етдијини, кәнддә тәнтәнәли дәфн мәрәсимини кечирилмәсини, онун үмуми гәбиристанлыкта дејил, мәнһ һәмнин тәпәнин јухары һиссәсиндә басдырылмасыны чох чәтикликлә хатырлајырды. Бу һадисәләр онун һәјәтындән кет-кәдә узаглашса да, анчаг Күлкәз онлардан һеч заман ајрылмырды.

О күллә сәси кәнддә ешидилән сонунчу күллә иди. Ондан сонра һәмшик сәкиклик кечмишидир. Кәнд чамааты динч һәјәтлә мәшғулдур.

О һадисәдән гырх илә јахын бир мүддәт кечдикдән сонра Күлкәз һәмнин дәрәјә јахынылашды. Инди, о гочалмышды: сачлары ағаппаг, үзү гырыш-гырыш, чәтикликлә јеријирди. Дәрәдәки тәпәдә тәһна бир гәбир варды. Бу гәбирин үстүндә башдышы илә јанашы Гызыл улдуз да гојулмушду. Күлкәз онун гаршысында баш әјди.

О бура тез-тез кәлирди. Кәнддә сонунчу дәфә ешидилән о күллә Күлкәзин бејниндә, үрәјиндә дәфәләрлә сәсләнирди. О, унутулмаз әбди бир хатирәјә чеврилмиш, һәмшиклик гәлбиндә галмышды. Күлкәзә елә кәлирди ки, һәр дәфә бу тәпәјә чыханда о сонунчу күллә сәсини ешидир!

ЧӘКМӘЧИ ДАДАШ ДАҖЫ

Редакциямыз Бакы Советинни яхынлыгындагы гәдим бинанын биринчи мәртәбәсине көчәндән сонра мән Дадаш даҗы илә таныш олдум. Дадаш даҗынын балача дүканы бизим пиллэләрдән аралыда диварын күнчүндә јерләшјрди. Бу дүканын гапысы һәмишә ачыг оларды. Редакцияја коләндә пиллэләрә чатмамыш Дадаш даҗынын дүканыны көрүрдүм. Истар-истәмәз ачыг гапыдан ичәри бахырдым. О, башыны галдырмадан елә һеј ишләјјрди. Әлиндә чәкмә, биз, чәкич олурад. Ичәридә, дүканын диварларына мухтәлиф шәкилләр јапышдырылмышды. Бир дөфә ајаг сахладым, јахынлашып салам вердим. Дадаш даҗы башыны галдырып үзүмә бахды, саламы алып сорушду:

— Бујур, огул, нә гуллуг?!

— Гуллуг саһибнә оласан, шәкилләрә бахмаг истәјјрәм.

Чәкмәчи өзү дө башыны галдырып диварлара вурдуғу рәнкли, алабәзәк, мухтәлиф гыз шәкилләринә бахды. Беләликлә, Дадаш даҗы илә танышылғым башланды. һәмишә онун јанына коләр, сөһбәт едәр, дәрдләшәрлим. Дадаш даҗы да сөһбәтчил адамды. Ишиндән ајрылмадан өтән вахтлардан, арвады Түкәзбанын сәлигәсиндән, гызындан данышарды. Гәрнбә иди ки, һеч заман балача дүкандан кәнара чыхмазды. һәмишә бу дүкандә әјләшәп ишләмәкдән зөвг аларды. Јорулмаг нәдир билмәзди. Балачабој бу адамн башынын архасы квадрат шәкилли иди. Олдугча сәдә кейнширди, јахшы кейнмәјә мејли дө јохду. Елә билирдим ки, тәнәффүсә чыхмыр. Бир дөфә буну сорушанда һирсләнди:

— һеч Түкәзбан гојар ки, ач галым?! Мәни јемәксиз јола салдыгы бир күнү олмајыб. өзү дө онун биширдијинә нә чатар? һеч иә! Балача пилләтәм дө вар, гојурам, гыздырырам, сонра да јаваш-јаваш јејрәм. Түкәзбансыз бир күнүм олмасын. Гајым Севданы истәјән вар, вермирәм, оған бизим өз рајонуmuzдан да ола танымырам. Нечә верим?! Күндә евдә мәрәкәдир. Түкәзбан дејир ки, Севданы ун чувалына тај едәчәксән? Дејирәм ки, бир фәрли адам ола, нијә вермирәм. Башлајырлар ки, Зулфугардан јахшы оған. Бој онда, бунд онда, көзәллик онда... Нә билим, а гардаш, галышам одла су арасында...

— Фикир еләмә, уста, һәр шеј дүзәләчәк...

Һараса е'замијјәтә кетдим, гајыданда көрдүм ки,

Дадаш даҗынын дүканы бағлыдыр. Үрәјимә пис кәлди. Дүшүндүм ки, бәлкә башында бир иш вар?! һәмишә ачыг олан бу дүкан инди нијә бағлы олсун?! Бәлкә хәстәләниб, бәлкә узага кедиб?! Сөһәри күн ишә кәләндә көзүм дүкандә иди. Дадаш даҗы јенә кәлмәмишди. Нә-Һајәт, үч күндән сонра көрдүм ки, Дадаш даҗы јенә әввәли ки ми өз јериндә бәргарардыр. Үзү дө күлүр. Јахынлашдым:

— Салам, а Дадаш даҗы, хејир ола?!

— Хејирдир, огул, хејирдир. Ахыр ки, гызымы көчүртдүм.

— Ај ону хошбәхт олсун, сәнин дө көзүн ајдын!

— Сағ ол, огул, елә јанына галхачагдым, ишдән сонра кәл бир әјләшәк, бу балача дүканымда.

— Баш үстә, коләрәм.

Балача дүкандә әјләшмәк гәрнбә көрүнсә дә, мәнә хош кәлди. Дадаш даҗы гызардылмыш балыг, әт, көј-көјәрти, пендир, лаваш чыхартды, демәсә дө билирдим ки, бунлар Түкәзбанын сәлигәсиндир. Јемәкләри күнчәди ки дөрдәкун тахта студун үстүнә дүздү. Гапыны чәкиб азча ачыг гојду. Түкәзбан бизим үчүн јахшы бир шеј дө гојуб, — дејә әлини јанындаки зәнибә үзатды.

О күн Дадаш даҗы илә әмәлли-башлы сөһбәт едә едә дәрләшдик.

Бу һадисәдән ики ај сонра, јенә дүканын бағлы олдуғуну көрүб тәзчүбләндим. Көрәсән, јенә нә олуб?! Ләкин бир аздан сонра редакциямызда Дадаш даҗыны көрөндә тәзчүбүм бир-он артыды. Тез јеримдән сиңар-јыб онун бағагына гачдым. Көрдүм ки, Дадаш даҗынын сифәтинни рәнки гачыб, ағ кағызә денүб. Аз галырды ки, ағласын. Сөзәбиннә сорушмаға горхдум. Јахшы ки, өзү дилләнди:

— А гадан алым, мәни көчүрүрләр.

— Сәни, һарам?!

— Башга јерә. Дејирләр ки, бурда гараж тикәчәкләр.

— Нә олар ки, та бундан өтәри нијә үрәјини үзүрсән?!

Дадаш даҗы әли илә мәни чөлә чағырды. Чыхдым, онун даһынча пилләләри дүшдүм, дүкана јахынлашандә әлини јухары галдырды:

— Көрүрсән?! Бу ағач мәним баламдыр, ондан нечә ајрылым?!

Чохдан кәлиб-кәтсәм дә, диварда битән бу көзәл, зәриф ағачы көрмәмишдим. Ағач јашыл түлә бүрүнмүш

будаглары илэ дуканын үстүндө чөтир кими ачылмышды. Дүзү, Дадаш дајынын бу садэлөвһүлүүнө күлмөјим тутса да, агачын көзэллји, бешмөртөбө бојунча учалан, гаралан ва көһнөлөн бу диварын бөјрү илэ галхамасы, јашыллығы, чөлбедичилји ондан ајрылмаг үчүн төөссүф етмөјө һагг верирди. Дадаш дајыја төсөлји үчүн ширин сөз демөкдөн башга элачым галмады. Амма чөкмөчи ипө-сапа јатмырды. Гөрибө о иди ки, бу саки, мулајим адам эмәлли-башлы һирсләнмөји дә ба-чарырды.

Бир күн дә ишә кәләндө көрдүм дүкан јериндә јохдур. Чөтир агач исә инди бүтүн көзәлји илэ ачылмышды. Бирдән мөним дә үрөјим кәдәр буруду. Бир нечә күн бундан габаг Дадаш дајыја күлдүјүмү хатырлајыб, нечә бөјүк сөһв етдјими анчаг инди анладым.

Сојуг күнләрин бириндә Дадаш дајыја раст кәлдим. Әлиндәки чамаданла гаһгабаглы, аста-аста дүкана кедирди, башыны ашагы өјмишиди, үзү дә түклү.

— Салам, Дадаш дајы.

Киши ајаг сахлады, үзүмө убагы:

— Огул, сәнсән?! — деди, убаг кими көврәлди. — Һардајдын, ај огул?!

— Сәнә нә олуб, ај Дадаш дајы?!

— Белим гырылыб, огул. Түккәзбан мөни јетим гојду.

Нечә сарсылдыгым төсөврүрүнүзә кәтирин. Ахы Түккәзбан Дадаш дајынын төкчә дирәји дејилди, һәм дә һөјәти, чаны иди. Онун дүјадан көчмәси гоча чөкмөчи үчүн көзүнүн ишыгыны итирмөјө бөрәбәр иди, һисс етдим ки, өзүнә јер тапа билмир...

— Бу нә вахт олуб?! —

— Бир ајдан чох олар. Кәдмишдим, огул, дедиләр, јохсан, узагдасан... Сибирә кетмишин...

Пајыз, гыш кечди, јаз кәлди. Тез-тез Дадаш дајыја баш чәкирдим. Мөни көрөндә ушаг кими севинир, әлини ишдән сахлајыр, дәрдини-сәрини данышыр, узага кәдәчәјими биләндә кәдәрләнир:

— Тез гајыт, саг-саламат гајыт, огул — дејирди.

Дадаш дајынын евиндә дә тез-тез олурудум. Онунла каһ нәрд ојнајыр, каһ сөһбат едир, каһ да дәрләширдим. Галын-галын албомлары кәтириб көстәрирди. Түккәзбанын кәнчлик шәкилләрини. Дадаш дајы исә онун шәкилләринә баха билмирди. Бахан кими көврәлир, дөзмүр, көзләри јашарырды. Бәзән бу евдә көрпәси илэ гызы Севданы көрүрдүм.

Јај ајларында бир дөфә редаксијада кәркин ишлө-

јөркән, Дадаш дајы јаныма кәлиб хәбәр верди ки, Кәл-бөчәрә, гызынын јашадыгы кәндә кедир, әкәр јолум дүсрә, гонагы олум. Сөз вердим. Һәнгигән дә о тәрәфә кетмәли олдум, езәмијәтә көндәрдиляр. Ишләримни гуртарыб Дадаш дајынын олдугу кәндә кәлдим. Кәнд уца дагыһ лап башында иди. Тәбиәтин көзәл чагы олдугундә кәндә кирәндән та Дадаш дајыкилин јашадыгы еви тапана гәдәр һәр јанда көрдүјүм көзәлликләрдән көзүм чөкә билмирдим. Дизә гәдәр галхан отлар, күччөкләр, һасарлардан салланан јамјашыл будаглар, иланвари чыгырлар, јашыллыгы ичиндә итб-батан аг-аппаг евләр — көрдүкләрим бунлар иди. Бөјүк һөјәтин арасында кәлә-көлар ки, јох иди, тиканыл чөпәрзин арасында кәлә-көлар узун агач көвдәс гапыны әвәз едирди. Һөјәтдә, евин саг бөјрүндә, Дадаш дајы от чалырды. Узагдан мөни көрсә дә, танымәдә, кәрәтини јерә атыб, јаваш-јаваш јахынлашды. Бу вахт Севда гучагында ушаг евдә чыхыб мөнә тәрәф бахды, таныдыгындан атасына нәсә деди. Дадаш дајы дөрһал гышгырды:

— Огул! — үстүмә јүјүрдү. Елә сәмими, елә мөһрибан көрүшдүк ки, санки өз доғма оғлуну гаршылајырды. Севда да ушагы јерә гојуб бизә јахынлашды, әлини узаданда нәдәнсә гыздырды. Бир кәнара, ағламысан ушагынын јанына чәкилди.

Бир күн онларда галдым. Дадаш дајыја от бичининә көмөк еләдим. Узаунсә одуларын үстүндә әлжәшиб һөјәтдә очаг галајан Севдаја бахырдым. Севда ағымтыл, гарасачлы, гаракөзлү, рәнксиз, бојасыз, садә бир көзәл кими овуслу иди. Гөрибәдир ки, шәһәрдәки евләриндә Севданын бу тәбин көзәллијини көрә билмәмишдим. Онун ишыг сачан гара көзләриндә дәрин бир көдөр варды. Онун бу кәдәри көлкә кими үзүндә титрәјирди. Дадаш дајы гызынын көмәји илэ кабаб биширди. Ејвадан сүффр ачаг Севда дил-ағыз едир, Дадаш дајынын севинчи исә јерә-көјә сығмырды:

— Мәни көјә галдырдын, — дејирди. — Нә јахшы ки, кәлдин.

— Севданын дејәсән, кефи јохдур.

— Севда бәдбөхтдир! — Дадаш дајынын бирдән-бирә ганы гаралды.

— Еһ, огул, мөрдимазара гисмәт олду. Кечә-күндүз ичир, бир саат белә ара вермир. Һәр шөјини атыб, чыхыб кедиб, һардадыр, алаһ да билмир. Өзү дә һис оған дејил. Ајыланда көрүрсән ки, гызыл оғландыр. Амма нә фајда?! Өзүнү дә бәдбөхт едиб, Севданы да...

Севда од парчасы иди, сүфрәҗә нәләр дүзмәмишди, балдан, пендирдән тутмуш, тәрхуна гәдәр һәр шәј...

Бакыҗа гаҗыландан сонра јенә мүхтәлиф ишләрә башым гарышды. Бизим редаксиямыз да тәзә бинаҗа көчәси олды. Даһа Дадаш даҗыны тез-тез көрә билмәдим. Бу күнләрдә исе онун үчүн дарыхдым. Дукана кетдим, гапысыны бағлы көрдүм. Евинә кетдим, гапыны исе мәнә тамам јад бир адам ачды.

— Бағышлаҗын, Дадаш даҗыны истәјирәм....

— Дадаш даҗы хәстәханададыр.

Һәр шәји өјрәниб ондан аҗрылдым. Палатаҗа кирән-дә чарлаҗыда јумаг кими балачалашмыш, арыгламыш, үзүнү түк басмыш, рәнки-руһуну тамам итирмиш бир адам мәнә тәрәф чеврилди, мәнә баха-баха:

— Сән кимсән?! — деҗә сорушду, сонра солгун бир ғызарты сифәтинә чөкдү, астадан: — Оғул, сәнсән?!

— Мәнәм, Дадаш даҗы... мәнәм...

— Оғул! — деҗә гоча елә көврәлди ки, бирдән ушаг кими ағлады.

Сонра е'зәмијјәтә кетдим, вачиб ишләрим олды, јенә башым гарышды, бир дофә Бакы Советинин јанындан кечәндә Дадаш даҗы јадыма дүшдү. Өзүмү сахлаҗа билмәјиб, таныш һәјәтә доғру кетдим. Јералты кечиддән өтүб гәдим мүлкүн бөјүк дарвазасындан һәјәтә кирәндә, о тәрәфдә, күнчдә, балача дуканы көрдүм. Гапысы ачыг иди. Севиндим! Демәк, Дадаш даҗы сағалыб, ишә чыхыб! Бу севинч ичиндә јүүүрдүм, дукана јахыллашанда донмуш кими јеримдә галдым. Ичәридә ишләјән тамам башга адамды. Дунҗа башыма фырланды. Чөкмәчи дә башыны галдырыб һејрәтлә мәнә бахды. Јаваш-јаваш кериҗә дөндүм.

Дадаш даҗы демишди ки, бир дә һеч заман ону ахтармаҗым. Амма мән һәмнишә ахтарырам, онун кими сәдә, сакит, хејрхәһ, зәһмәтсевән јахшы инсанлары көрәндә Дадаш даҗыны елә бил тәзәдән тапмыш олурам.

АРЫ-АДАМ ЫАГГЫНДА НАҒЫЛЛАР

АРЫ-АДАМ

Ары-адамын нэ вахт дүнјаја кэлмэси мөлүм де-
жлп.

Намы билир ки, белэ Ары-адам јер үзүндэ јашајыр.
Јер үзүндэ мөчүзэ чохур, јегин ки, бу Ары-адам да
белэ мөчүзэлэрин биридир.

Бэс нијэ ады Ары-адамды?! Чүнки һәм арыја, һәм
дэ адама охшајыр. Бәли, бәли, һейрәтләнмәјин, белә-
дир ки вар. Онуң әлләри, ајағлары, голлары, үз-көзү,
башы — ејин илә адамда олдуру кимидир. Әлләри, ајағ-
лары, чөндөн назик, ишым-ишым јанан көзләри неггә-
дөн балача, гулағлары чобанјастығы чичәјинин ләчә-
јиндән хырда. Елә ки учур, голлары ганада чеврилир.
Бир вызылты салыр ки, гулағыны тут, гач! Бу заман
эмәлли-башлы ары кими мејдан сулајыр. Одур ки, ады
галыб: Ары-адам!

Дүнјада Ары-адамын кетмәдији, көрмәдији бир јер
јохдур. Сәһәрдән-ахшамә кими ел-ел, оба-оба, кәндбә-
кәнд, шәһәрбәшәһәр учур. Бэс нә! Һәм дэ бош-бошуна
кәзиб доланмыр. Магсәди вар, фикри вар, истәјир ки,
һамыја көмөк әли узатсын, һейрхәһ ишләр көрсүн, пис
адамлары пис јолундан дөндөрсин, бәзиләрини ағыл-
ландырсын, тәрбијәләндирсин. Бу, асандыр мөкәр?! Бэс
Ары-адам буналары нечә едир?! Һә, мәсәлә елә бурасын-
дадыр, бунуң өзү дэ сирли сәһрлидир.

Дејирләр ки, јер үзүндә Аристотел адлы чох бөјүк,
мүдрик бир инсан јашајырмыш. Ары-адам да онуң досу
имиш. Көр һә, нечә әср бундан әввәл. Һәтта һомәри
көрүб Ары-адам. Дејирләр ки, бизм Томрисин сар-
јинда да јашајыб, онуң ән јахын мәсләһәтчиләриндән
бири олуб. Демәк, Ары-адам чох гәдим заманда дүнја-
ја кәлиб.

Ады-адамын дүнјаја нә вахт кәлмәси дәгиг билин-
мәсә дэ, нечә дүнјаја кәлмәси мөлүмдур.

Гәдим заманларда бир гызылкүл колу варды. Бир
дәфә сүбһ чагы ләчәјиндә шәһ јаранды. Бу, елә саф шәһ
иди ки, күнәшин једди рәнkini дэ өзүндә әкс етдирир-

ди. Һәм дэ бу шәһ чанлы кими тир-тир титрәјирди. Гы-
зылкүлүн ондан хошу кәлди, деди ки, өмүрүмдә белә
саф шәһ көрмәмишәм, кәрәк ону күнәшдән горујум, чүн-
ки бу шәһ јашамалыдыр.

Гызылкүл дедији кими дэ еләди, күнәш истиси илә
шәһи удмағ, гурутмағ истәди, шәһ она үсјан едиб тит-
рәмәјә, гышгырмаға башлады. Гызылкүл дэ көмәјинә
кәлди. Һәлә ачылмамыш бир гөчәсиндән үрәк дүзәлт-
ди, она верди. Шәһ нәфәс алды, өзүнү күчлү дүјүб һә-
рәкәт етмәјә, фырланмаға чалышды.

Гызылкүлүн кестәрини илә ләчәјиндән өзүнә голлар,
ганадлар, ајағлар дүзәлтди.

— Мән көрмүрәм, — дејә бәркдән гышгырды. — Бэс
нечә едим?!

— Күнәшин зәррәләрини көтүр.

Ары-адам күнәшин ики зәррәсини көтүрүб гашла-
рынын алтыңә гојду, гызылкүлүн тохумларындан исә
бурун, гулағ јаратды. Беләликлә, олду Ары-адам!

— Һә, инди нечәсән?!

— Јахшыјам! Мән кетмәк истәјирәм.

— Һара?!

— Бахым көрүм дүнјада нә вар, нә јох?!

— Дүнја чох бөјүкдур, ону бир күнә, үч күнә кәзип
гуртармағ олмас.

— Јох, сондән ајрыла билмәрәм, чүнки мәнә һәјат
вермисән, мәнин анамсан! Һара кетсәм, јанына гајыда-
чағам.

— Һеч јерә кетмә, горураум ки, бир-биримизи ити-
рәк.

— Мән сәни һарда олсан, тапарам.

Ары-адам белә дејиб гызылкүл колунун үстүндән
галык учду, төпәләрин, мешәләрин, дәннзләрин, дағ-
ларын үзәриндән кечди. Бир ил, ики илдән сонра кери
гајытды.

Анчағ гызылкүл колуну тала билмәди.

Чүнки бу кол ајрылыға дөзмәмиш, саралыб солмуш-
ду.

Ары-адам кәдәрләнди, көзләри јашарды. Сөз верди
ки, һәјатда гызылкүл кими тәмиз, көзәл олачағ, һамы-
ја севинч, фәрәһ вермәк үчүн һейрхәһ ишләр көрәчәк-
дир.

Бу фикирләрлә Ары-адам ганадланды.

Ары-адам дуняны кәзди, доланды, каһ Европада жашады, каһ Асияда, каһ мөшөлөрдө, каһ тајгаларда, каһ бузлу океанларда, каһ да төндир кими жандырыб-жахан сәһраларда. Нөлөр көрмөди?! Дуняны кәздикчә һамыја элиндон кәлән көмәжи етмәјә чалышды. Пис адамлар да көрдү. Дүшүндү ки, пис адамлары да тор-бијә етмәк олар. Бәли, олар! Пислик — авамлыгдан, чәһаләтдән, баша дүшмәмәкдән, мэдәнијәттин олмамағындан, кериликдән доғур. Әкәр беләдирсә, нијә писликләрә гаршы мүбаризә апарылмасын?! Онда инсанлар сафлыгла, тәмизликлә, арзуларла јашајарлар, бир-бириндән үстүн олмага чан атмазлар.

Ары-адам бу фикрләрлә дунјада сөјәһәт едир, мүшәһидләр апарыр, өјрәнридри.

Јенә узар бир јерә кәдәркән, горхулу бир мәнзәрә көрдү. Ики гошун бир-бирини гырырды. Елә дөһшәтли ворушма кедирди ки, ган су јеринә ахырды. Ары-адам гыргыны дајандырмаг фикри илә тәләсик учуб сәркәрдәнни чадырына кәрди. Оуну гаршысында дајаныб сорушду:

— Нијә ворушурсунуз?!

— Сән кимсән? — сәркәрдә башны галдырмадан һирсли-һирсли дилләнди, — нә чүр'әт едиб мәннмлә даһышмаг фикринә дүшмүсән?!

— Нијә даһышмајым, ахы сән ағылсызсан!

— Нә дедин? — сәркәрдә гәзәбләннб элини гылынчына апарды, башны галдырыб Ары-адама бахды, керн чәкилди. — Сән ки, сән ки...

— Бош јерә һирсләнмәкдәнсә, сөзүмә гулаг ас! Сән һаһар јерә ворушурсан!

— Нијә?! — Сәркәрдә Ары-адамын гәтијјәтли, инамлы сөзләри гаршысында тәслим олдү.

— Чүнки өз дүшмәннилә ворушмурсан. Әсл дүшмәнни узатда кизләннб сәни күдүр. Көзләјир ки, гүввәдон дүшәсән, јоруласан, соһра башынын үстүнү кәсдириб асанча сәни мөһа етсин, ахырына чыхсын!

Сәркәрдә хәјала кетди, бу сөзләрдәки һәнгәт опу ајылтды, дәрһал дөјүшүн дајандырылмасы һагғында әмр верди.

Беләликлә, гыргынын гаршысы алынды. Ары-адам севинди, чүнки бу оуну һәјатында илк хејирхәһ бир иш иди. Сәркәрдә Ары-адамы јанындан бурахмады, бир-ики ај гонаг сахлады. Оуну шәрәфинә шәһәрдә бөјүк

шәнлик дүзәлтди. Һамы күчәләрә чыхмышды. Һәгмә охујан, рөгс едән, мүхтәлиф ојунарлар чыхаран адамларын севинчи јерә-көјә сығмырды. Ары-адам онлары сәркәрдәјә көстәрнб деди:

— Көрүрсән, нечә јахшыдыр!

— Дүзүр, јахшыдыр! — сәркәрдә оуну сөзүнү тәсдигләди. — Даһа һеч кәслә мүһарибә етмәјәчөјөм. Дүшмәннмлә дә дил тапмага чалышчагаһәм. Сөз верирәм!

Ары-адам ајрылмаг истәјәндә сәркәрдә јенә ону бурахмаг истәмәди. Јалварыб јахарды, кәләчәјини вәд еднб көрүшдү ву јенә дунја сөјәһәтинә чыхды.

Ары-адам учуб, даһи драматург Шекспирин евинә кәлиб чыхды. Шекспирдән о гәдәр хошу кәлди ки, ондан һеч ајрылмаг истәмәди. Соһра шөргә учду, Фүзулинин гонагы олдү, оуну шәр'ләрини, гәзәлләрини дилләди. Ары-адам Фүзулинин ишыг долу, мәнәббәт долу үзүнә бахмагдан дөјмүрдү. «Һәјатга белә мүдрик инсанлар чох олса... дунја чәһнәгә дөнәр» дөјә үрәјиндә фикрләндән. Һазырлашыб јенә сәфәрә чыхды.

Бу дөфә јолу сәһрадан кечирди. Гүм сәһрасынын нә учу варды, нә бучагы. Ары-адам сәһрадан чох кечдији үчүн беш бармагы кими һәр јери таныјырды. Күнош сәһраја од әләјирди. Ары-адам јаваш-јаваш учурду. Бирдән гүм төпәчинини јахынлыгында ики адамын узандыгыны көрүб јерә енди. Бирн көзүнү ачыб бахды, астандан пычылдады:

— Су... су...

Ары-адам һәр шеји баша дүшдү. Онлар сусузлүгдан әзијјәт чәкирдиләр. Үмидләри дә таһам итмишди. Ары-адам јенә вызылты салыб деди ки, јүз аддымлыгда јахшы оvdан вар, сују буз кими сәрин, кәлиһ далымча көстәрнм сизә.

Су сөзүнү ешиндән бу адамлар сон күчләрини топ-лајыб ајага галхдылар, јаваш-јаваш оуну далынча кетдиләр. Һәнгәтән дә, јүз аддымлыгда оvdан варды. Онлар оvdана чатанда көзләринә инанмаг истәмәдиләр. Ары-адамы да ундуб ирәлијә чумдулар. Илләләрлә ашагы дүшүб көз јашы кими дупдуру, сәрин сују үзләринә чырна-чырна дојунча ичдиләр. Охаж! Бу, елә кәзәл оvdан иди ки, хејирхәһ бир адам ону тикдирмишди.

Ары-адам даһа дајанмады, онларын әмәлли-баһлы өзләринә кәлдијини көрүб јолуна давам етди.

Јолчулар исә башларыны галдырыб Ары-адамла тәшәккүр етмәк истадиләр, ону көрә билмәдиләр.

БИР ТЭНБЭЛИН ТАЛЕЈИ

Јер үзүндө бир тэнбөл жашайрды. Иши-пешәси јох иди, кечә-күндүз јатыр, вејл-вејл доланыр, ата-анасынын һесабына јејиб-ичирди.

Бир ај белә, он ај белә, үч ил белә. Ата ону данла-јырды:

— Ај огул, бичин башлајыр, кәл, мәнә көмәк елә, ахы тәк бачармырам, јазыг анан әлдән дүшүр. Бу гәдәр јатмаг, авара көзмәк олмаз. Мәнә көмәк етмгисән ет-мә, бары бир ишин гулпундан јапыш, һәјәт-бачаны са-дигәјә-саһманә сал! Бағда ағачларымыз гурујур, онла-ра сү вер! Бостанә бах!

Еһ, тәнбәлин вецинә дејилди, атасынын сөзләрини бу гулағындан алыб о бир гулағындан чыхардыр, гәһ-гәһ чәкә-чәкә ону лага гојурду.

Анасынын да сөбү түкәнир, јери дүшәндә оғлунун абырын етәјинә бүкүб данлајыр, ону утандырмага, һә-рокетә кәтирмәјә, ев-ешијә, бағ-багчаја көмәк әли узатмаг үчүн гејратлн олмага чағырды. Heјhat! Бү-түн бу сәјләр, нәсиһәтләр, сөзләр һамысы һаваја учур-ду. Тәнбөл тәнбәлијиндән галмырды, елә јатыр, вејл-вејл кәзир, өзү кими авараларла лаггырты вурур, күн-ләршини бош вә мәнәсыз кечирди.

Ата-анасы фикирләшдиләр ки, бәлкә огуллары ев-ләнсә ағылланар, анлә сәһиб олса, зәһмәтә гатлашар, онлара әл тутар, бир јердә көмәкләшип раһат, асудә јашајарлар. Белә дә етдиләр. Елчи кетдиләр. Елә ки бу бардә сөһбәт ачылды, «тәнбөл гыз вермәрик» дејә фикирләрини ачыг билдирдиләр. Ата-ана утандығындан јер аырылсајды, јерә кирәрди. Кор-пешман, дилхор ке-ри гајытдылар. Ганлары елә гаралды ки, узун мүддәт һеч кимин гапысына кәдә билмәдиләр. Нәһәјәт, чох кө-түр-гојдан сонра узаг кәндә јашајан бир гызә тој едиб, евә кәлин кәтирдиләр.

Тәнбөл дүзәлмәди ки, дүзәлмәди, әксинә даһа дә чох јатды. Јазыг ата-ананын иши икигат чохалды. Нәм чөл, һәм ев ишләри, үстәлик дә јени гајылар онлары әлдән-дилдән салды. Тәнбәлин гызы дунјаја кәлди, гочалар севиндиләр ки, бәлкә, бу ушаг огулларына бир гејрат, бир тәпәр кәтирсин. Јох ки, јох! Тәнбөл елә тәнбәлли-јиндә галды.

Бу тәнбәлин сорағыны алан кими Ары-адам учуб ону тапды. Тәнбөл хор-хор јатырды. Ары-адам гулағына ки-рпб, бир вызылты салды ки, тәнбөл димдик атылды. Ора

бахды, бура бахды, бир шеј баша дүшмәјиб јенә јери-нә узаңды. Јох, вызылты она јатмага имкан вермәди. Дуруб көзләрини овушдура-овушдура һәјәтә дүшүдү ки, бир аз кәзишини, һава алсын. Һарданса гулағына бир сәс кәлди:

— Тәнбәл!

Бајагы вызылтыны инди бу сәс әвәз етди. Һәјәт-бачаны көздән кечирди ки, ону «тәнбөл» дејә чағыран адамы тапсын, көзүнә һеч ким дәјмәди. Бирдән јенә һәмин сәс ешидилди: «тәнбөл!»

Һирс ичиндә һәр јери ахтарды, тапмајыб ганы даһа дә гаралды. Ахы һардан тапар ону?! Ары-адам сәсини чыхартмады. Тәнбөл ахтармагдан јорулду, дајаныб гу-лағ верди, даһа ону һеч ким чағырмырды. Јаваш-јаваш ејвана галхыб, отага кирди вә тахта узанды. Хәбәри јох иди ки, Ары-адам онун бүтүн һәрәкәтләрини излә-ри. Тахт үстүндә раһатланды. Елә мүркүләмәјә баш-лајырды ки, нәсә сәс ешиндиб дик атылды. Јох, сәкитли-к-дү, тәздәдән көзләрини јумду. Ој, раһатлыгдан көзәл дунјада нә вар? Бәһ, бәһ, булудларда учур ки!

Ону ширин јуху апарды. Бирдән јенә бу зәһримар вызылты һәр шеји корлады, тәнбәлин кефинә соған доғрады. Ајага галхан кими үзүнү сәс кәлән тәрәфә че-вириб:

— Нә истәјирсән мәндән?— дејә дәличәсинә гышгыр-ды.

— Сәни чөлдә атан көзләјир.

— Әл чәк мәндән, чөлә кәдән дејиләм. Рәдд ол јан-нымдан!

Ары-адам ондан узага кетмәди, јаваш-јаваш сөзлә-рини демәјә чалышырды. Она көрә евдән чыхыб чөлә доғру кетди. Чөлә чатыб јер шумлајан атасына јахын-лашды. Гоча ағыр-ағыр нәфәс алырды:

— Огул, бу сәнән, нә әчәб!

— Көмәјә кәлмишән, ата!

— Күн һардан доғуб көрсән, вахтында кәлмисән, огул, һалым даһа галмајыб, — гоча, ушаг кими севиниб кәнара чәкилди. — Бујур, шумла! Аллаһа шүкүр, огул, гејрәтә кәлмисән!

Ары-адам дүз бир ај Тәнбөлә көз верди, ишыг јох. Гоча чөлә кәдәндә оғлуну јанында көрүб һәр дәфә се-винчиндән учурду. Хәбәри јох иди ки, бу, Ары-адамын ишиндир. Елә ки тәнбөл өзү јериндән дурур, чөлә кедир, ишләјир, вахтында евә гајыдырды, Ары-адам онун һәв-дәвәринә белә доланмырды.

Күнләр кечди, беләликлә о, тәнбәллийн дашыны бирдәфәлик атды. Сәһәр дурмага, ишләмәјә елә өрәшди ки, зәһмәтсиз бир дәнгә дајана билмәди. Шумладығы торпага дән сәпди, бостан салды, баг-бағчаја әл кәздирди. Елә тахыл јетишди ки, јығыб-јығышдырмагла гуртармырды.

Ики-үч илдән сонра һеч кәс она тәнбәл демәди. Маһалда ән дөвләтли, ән нүфузлу адам олды. Һәрдәнбир ону тәнбәллийн чәнкиндән гуртарыб, сәәдәтә говушдыраны хатырлајыр, јолуну һәмшиә көзләјирди. Истәјирди ки, тәшәккүрүнү билдирсин.

Ары-адам исе инди чох-чох узагларда учурду.

ИШЫҒА ДОҒРУ

Кечәјары бир огру евин гапысыны аста-аста ачыб ичәри кирди. Мәнзилдә чәкидә јункүл, гијмәтдә баһа нә варса, јығыб-јығышдырды, торбасына долдуруб, јенә гапыдан аста-аста чыхыб кетди. Бирдән архадан бир сәс ешитди:

— Дајан!

Огру јериндәчә донду. Горха-горха архаја чеврилди, һеч кими көрмәјиб, дабанына түпүрүб бир көтүрүлдү ки, шмишәк онун јанында јалан. Мешәјә чатыб тәнкнәфәс бир һалда, көтүјә јахынлашанда јенә һәмин сәси ешитди:

— Дајан!

Бу дәфә гачмаға еһтијач олмады. Огру јенә архаја чеврилди, јенә һеч кәси көрмәјиб тәччүблә баха-баха галды. Елә билди ки, ону гара басыр, ја да гулағына сәс кәлир. Сәкиләшәиб, көтүјүн үстүндә әјләшди, раһат-раһат нәфәс алды. Елә бу заман гулағынын дибиндә ким-сә деди:

— Огурлуғ јахшы шеј дејил!

Көтүјүн үстүндән дик атылды. Ора бахды, бура бахды, јенә һеч кими көрмәди, горха-горха сорушду:

— Һардасан, кимсән, мәндән нә истәјирсән?!

— Истәјирәм ки, пис јолдан әл чәкәсән.

— Бәс нә јејим, нечә јашајым?

— Һалал зәһмәтлә!

— Елә шеј јохдур, мәнә нағыл данышыб гулағымы дәнк еләмә, кимсән, билмирәм, јолумдан чых кет, јох-са әлимдән хата чыхар.

— Мәнним дедикләримә гулаг ассан, пешман олмазан.

— Јох, гулаг аса билмәрәм. Дејим, фикрин нәдир? Истәјирсән огруладығымы сәнинлә јары бөлүм. Јох, ону һеч заман көрмәјәчәксән, верән дејиләм.

Ары-адам онун гулағынын дибиндә бир вызылты салды ки, огру башыны тутуб гачмаг истәди, Һара гачыр?!

Көрдү ки, јох, онунла бачармаг мүмкүн дејил, јалвармаға башлады:

— Јахшы, јарысыны верим, мәндән әл чәк!

— Мәнә һеч нә лазым дејил.

— Онда бурах, чыхыб кедим.

— Јох!

— Јахшы, онда сөзүнү де!

— Сәһәр ачылан кими бу торбаны апарыб ев саһин-бинә тәһвил верәрсән!

— Нә данышырсан, белә шеј олар?!

— Елә ки тәһвил вердин, јол гырағында говаг ағачынын јанына кәлирсән. Сәни орда көзләјәчәјәм. Бах, бу сөзләримә әмәл еләмәсән, сәнин үчүн пис олачаг. Мәндән һеч јана гача билмәјәчәксән. Јерин дешијиндә дә олсан, кәлиб сәни тапачағам.

Огру көрдү ки, башга јолу јохдур. Ары-адамын дејди ки ми сәһәр торбаны апарыб һәмнин евә верди, ордан да күз говаг ағачынын јанына кәлди. Әтрафда һеч кәс көрүнмүрдү. Ары-адам говаг ағачынын будағында әјләшүб аста-аста јелләнирди. Бирдән јерә һоппаныб огрунун гаршысында дајанды:

— Хош кәлмисән!

— Һә, бу сәнсән?! Һә, дедијини еләдим, бујур, гуллу-ғунда һазырам.

— Сәи зүлмәт ичиндә галан бир адама бәнзәјирсән.

— Сәни баша дүшмүрәм.

— Зүлмәтдә, узагда бир ишығ вар. Сән о ишыға доғру кетмәлисән. Тәкчә о ишыға доғру.

— Мән ишығ-зад көрмүрәм.

— Инди көрәрсән. Кәл бура.

Ары-адам ону говаг ағачынын сағ тәрәфиндәки балача дүкана апарды. Бура дәмричи дүканы иди.

— Мәни бура нијә кәтирдин?!

— Бу дүканы сәнә бағышлајырам. Бујур, ишә башла!

— Дејирсэн ки, дәмирчилик еләјим?!

— Бәли. Унутма ки, оғурлуг зүлмәтдир, зәһмәт исә ишығ! Инди сән зүлмәтдән чыхыб ишыға јахынлашмысан. Бујур, бу мејдан, бу да шейтан. Күчүңү, хүнәрини көстәр!

— Истәмирәм, истәмирәм, — дејә гышгырды. — Бабам да, атам да дәмирчи олуб. Мән исә дәмирчи олмаг истәмирәм.

— Истәјәрсән. Башга јолун јохдур.

Оғру орда, дәмирчи дуканында галды. Күнләр кечдикчә сифаришләри чохалды. Кет-кедә һәвәсә кәлди. Ахшамлар да ишләди. Һәр шей дүзәлдирди, газан, кәф-кир, ораг, кәрәнти... һәтта ғылынч... Дәмирчи кими шөһрәт газанмаға башлады. Мүштәри мүштәри далынча кәлди. Кәлири дә арты. Јахшы газанды. Өзү үчүн көзәл бир ев тикдирди. Дәмирчи һисс етмәјә башлады ки, онун зинданында, көрүјүндә нәсә сәһрли бир гүввә вар. Әввәл һәр шей она ағыр иди, инди исә јуңкүл вә асан баша кәлирди. Балка, бу дукан сәһрлиди?! Дәмирчи бу дукана, бу ишинә елә бағланды ки, оғурлуг һеч јада дүшмәди. Һәтта кечмишини хатырлајанда утанды да! Ары-адам һарданса кәлиб көзләри гаршысында дајанды. Онун мәналы сөзләри гулагларында сәсләнди.

Үч-дөрд илдән сонра дәмирчи тој едиб тәзә евинә кәлип кәтирди. Чамаатын она бөјүк һөрмәтлә, хусуси бир мәнәбәттәлә јанашдығыны көрәндә үрәји даға дөндү. Бәли, тәмизлик, һалал зәһмәт көзәл шейди!

Дәмирчинин белә үш күнләринин бириндә көһнә достларындан ики-үч нәфәр она гонаг кәлди. Дәрһал фикирләрини билдирдиләр:

— Сән бизә лазымсан.

— Нә үчүн?!

— Бизимлә кетсән, јахшы кәлир әлдә едәрсән...

Дәмирчи билдирди ки, бу көһнә достлары јенә әввәл-ки јола кедирләр, јә'ни кизли-кизли ишләрлә мөшгүлдурлар. Одур ки, онларын нијәтләринин тәмиз олмадығыны баша дүшдү, узун фәсиләдән сонра сакит-сакит деди:

— Мән дәмирчи бабајам, сәнәтимә аид нә гуллуғунуз олса, бујурун, сифаришинизи верин, јеринә јетирмәјә һазырам.

— Јох, бизә сән лазымсан!

— Мән һеч јерә кедә билмәрәм.

Дәмирчинин хәјалында Ары-адам долашырды, онун дедији сөзләри хатырлајырды. Башга һеч нә!

Көһнә оғру достлары ону һәдәләмәјә башладылар:

— Сонра өзүндән күс!

— Сән гудурмусан, бу дуканыны јерлә-јексан еләрик, әкәр бизимлә кетмәсән, өзүңү өлмүш бил! Ешидирсэн?!

— Кәрәк бизи баша дүшәсән, бу дөфә кәлиримиз чох олмалыдыр, чох! Сән олмасан, биз истәдјимизә наил ола билмәрик. Мүтләг сән кетмәлисэн. Јахшы-јахшы фикирләш! Әкәр кетмәсән, чох шей итирәрсән. Биз дә сәни бағышламарыг.

Дәмирчи онларын гәзәблә дејилмиш бу сөзләрини динләди, сонра көрүјү бәрк-бәрк басмаға башлады, әтрафа исә ғығылчымлар сәләнди. Бу ғығылчымлар көһнә достлары горхутду, үстләринә сычрадыгча дик-синирдиләр. Буна көрә һирслә, дәмирчини һәдәләјә-һәдәләјә дуканы тәрк едиб кетдиләр.

Ары-адам исә бу заман дәмирчинин дуканында иди, бу сәһбәти динләдикчә севинирди.

Јол үстүндә, говаг ағачынын јанындакы дәмирчихананын шөһрәти һәр јана јабылды. Онун сәһибә һагғында анчаг көзәл вә хош хәбәрләр долашды. Көзәл аиләси вар, ушагларыны виңданы, намуслу, хејирхәһ вә нәчиб инсанлар кими тәрбијә етмәк үчүн чалышыр. Һеч ким билмир ки, бу адам өз сәнәти илә өјүнүр, она үрәкдән бағланмышдыр.

Дәмирчи хошбәхтлијә говушду. Чүнки зүлмәтдән ишыға доғру кетди. Инди әрхадә галмышды. Гаршыда ишыға говушан дәмирчинин даһа көзәл күнләр көзләјирди.

Ары-адам дејир ки, инсан һәмийшә ишыға доғру кетмәлиди!

КӨЗӘЛЛИК

Јер үзүндә гәрибә бир адам јашајырды. Фикри-зикри јемәк-ичмәк иди. Башга һеч нә! Нә адамларла достлуг едир, нә тәбиәтин гојнуна чыхыр, нә узаг сәфәрә кедир, нә дә һәјатын мәнасыны баша дүшмәк истәјирди.

Ары-адам бир дөфә онунла таныш олду. Бир тава говурманы габагына гојуб ләззәтлә јејән бу адама бахды.

— Һә, нәдир, нә бахырсан? — деҗә сорушду.
— Сән бәновшә көрмүсән?
— Јох, көрмәмишәм, көрмәк дә истәмирәм.
— Күнәш нечә чыхыр, һеч көрмүсән?!
— Күнәши һәмишә көлдә көрмүшәм, вәссалам.
— Бәс ағачлар чичәк ачанда нечә, онлары көрмүсән?!
— Күнәш нечә чыхыр, һеч көрмүсән?!
Бир ан ичиндә говурманы јејиб үстүндән пүррәк чај ичән адам гәһгәһә чәкә-чәкә Ары-адама деди:
— Дојмадым, јенә јемәк истәјирәм.
Јенә говурма кәлди, једи, једи, јенә үстүндән чај ичиб разы һалда Ары-адама бахды.

— Инди мәннмлә кедәк, сәнә көзәлликләр көстәрә-чәјәм, — ары-адам дилләнди.
— Көзәллик?! Еһ, нәјимә кәрәкдир көзәллик?! Бунун әвәзиндә мәнә јемәк верин...
Ары-адам бир дә көрдү ки, бу адам кедиб јыхылыб јатды.

Ахырда бир күн оңу өзү илә мешәјә апармаға нанл олду. Мешәнин башланғычында чаван палыд ағачы гол-һанад ачмышды. Ары-адам бу палыдын бир будағына гонду. О адам исә илк дәфә иди ки, белә көзәл вә јарашыглы ағач көүрдү. Ағач доғрудан да көзәл иди. Јаз тәзәчә кирдији үчүн мешә чаңланырды, она көрә дә һәр јанда көзәллик варды. Алча тәзәчә чичәк-ләмишди. Ары-адам бу алчанын дөврәсиндә фырланды.

— Һә нечәдир? — деҗә һәмин адамдан сорушду.
— Көзәлдир!

Әзил, итбурун, бөјүрткән коллары бүтүн мешәни бүрүмүшдү. Һалә чичәк ачмасалар да, тәзәчә јашыл-лашдыглары үчүн тәрәвәтли көрүнүрдү. Елә көзәл иди ки, баханын хошуна кәлирди.

Кет-кедә мешә дәрнеләширди. Гәрибә о иди ки, дәрнеликдә ағачлар нәинки чичәк ачмамышды, һәтта јарпагламамышды. Ачмаг бу чылпаг ағачларын да өзүнә мәхус көзәлликләри варды.

Мешәнин учу-буцағы јох иди, Ары-адам учур, учур, һәмин адам да ардынча кедир, мешәнин бүтүн көзәл-кләрини ачкөзүклә сејр едирди. Ары-адам сорушду:

— Бәлкә, ачмысан?

— А... доғрудан... һеч јемәк јадыма дүшмүр...

Ары-адам ону мешәбәјини свинә апарды. Бурда она дојунча јемәк вердиләр. Балача бир гыз јахынлашды.

— О... — деҗә һәмин адам сәсләнди. — Нә көзәл гыздыр...

— Бу гызә көзәллији мешә вериб.

— Мешә? Нечә?!

— Бу балача гыз көз ачандан мешәдә јашајыб, мешәнин бүтүн көзәлликләрини көрүб. Она көрә дә белә көзәлләшпб.

— Инанырам! — деҗә һәмин адам дилләнди. — Мән бу күндән сонра адымы дәјиширәм. Адымы Севәр гојурам.

— Севәр нијә? — Ары-адам сорушду.

— Она көрә ки, көзәллик севән, һәјат севән... Кедәк, јенә мешәни кәзмәк истәјирәм.

Севәр ајаға галхды. Ары-адамла бирликдә јенә мешәјә јолланды. Гәрибә о иди ки, ахшама гәдәр кәзиб-доланды, ағачлара, тәзәчә ачылан күлләрә бахды, јо-рулмаг нә олдуғуну билмәди.

Һава гаралды, евә коләндә Ары-адама деди:

— Саһаң да кедиб кәзәрәк.

— Сәни тәзә јерләрә апарачағам! — деҗә Ары-адам дағлары көстәрди. — Көрүрсән, о дағлар да көзәлдир.

Севәр о вахтдан тамам дәјишди. Ары-адамла бирликдә дағлары да, чөлләри дә, чәмәнләри дә кәзиб-долашды. Әввәл фикри-зикри јемәк олан бу адам инди көзәллик һагында дүшүнүрдү.

Севәр дағ әтәјини сеңиб өзүнә мәскән еләди, бурда көзәл бир бағ салды. Ағачлар, күлләр-чичәкләр әкди, бағ бир нечә илдән сонра чәннәтә чеврилди. Севәр бир ев тикди. Һәр сәһәр бағчаја чыхды, бағчадан кечиб баға кирди. Бир-бириндән көзәл ағачлара баха-баха өтдү. Бағын гуртарачағында бөјүк бир илан көрүб горхду, керн чәкилди. Бирдән илан дил ачды:

— Еј адам, нијә горхурсан?!

— Һә едим? — деҗә Севәр керн чәкилә-чәкилә дилләнди. — Ахы сән... сән... мәнн чала биләрсән.

— Јох, һеч заман чалмарам. Чүнки бу көзәлликләри сән јаратмысан. Мән дә јувамдан чыхыб бура кәлмишәм ки, көзәлликләрә бахым.

— Демәк хошуна кәлир?!

— Чох хошума кәлир! Һәләлик!

Илан сүрүнүб кетди. Севәр јериндән тәрпәнмәдән онун далынча бахды. Фикирләшди ки, һәјатда көзәлли-јн көрмәдән јашамаг олармы?! Бәли, бир заман өзү белә һәјат кечирирди, тәкчә јејир, ичир, бир дә хор-хор

жатырды. Бунун мәнәсы вардымы, белә һәјат һәјатдымы?!

Керијә гајыланда јолу бағчадан кечирди. Мәләһәтлә охујан бир гушун сәсини ешидиб ајаг сахлады. Бу, елә көзәл сәс иди ки, Сәвәр она биканә гала билмәди.

Сәвәр инди баша дүшдү ки, һәјат башдан-баша көзәлликләрдә долудур. Онлары көрмәк вә дүјмәг инсанни јүксәлдир, үрәјини ишығлы едир, һәјата мәнәббәтини гат-гат артырыр.

ГУДУРҒАН ГУРБАҒА

Бир көлдә ири бир гурбага јашајырды, һамыдан күчлү, гүвәтләи олдугу үчүн көзү һеч кими көрмүрдү. һамыны дөјүр, инчидир, көз ачмаға һеч кимә имкан вермирди. Бир дә көрүрдүн ки, гафилдән һоппанды. О бири гурбагаларын чохусу бу гудурған гурбағанын әлиндән јаман јығмышыдылар. һеч чүр онунла бачара билмирдиләр.

Ары-адама шикајәтә көлдиләр. Ары-адам да бу ири гурбагаја көз гојду, һәнгигәтән бу гурбага ган-ган дејирди, һеч кими сажыр, ловғалығындан күн-күндән шиширди. Һәлә көзләри көр нә күнә дүшмүшдү, елә бил индичә ныртлајыб чыхачағды. Истајиди шеји елә тез көрүрдү ки! Кәдән кими дә гамарлајырды. Она етираз едәни һол еләјиб бир көз гырпымында удурдү.

Ары-адам учуб астача онун белинә гонду. Гурбага башга бир гурбағаны тутмушдү. Бирдән гулағынын диндидә бир сәс ешитди:

— Бурах ону!

Гудурған, өлкүн бир һала дүшмүш гурбағаны бураһиб дәмба көзләри илә әтрафа бахды ки, ким чүр'әт едиб она бу сөзләри дејир. Амма һеч кәси көрмәди. Јенә бајагы сәси ешитди:

— Әкәр өзүндән күчсүзләри бир дә инчитсән, көзүңү чыхардарам.

— Көзүм чыхардан һәлә анасындан олмайыб. Сән кимсән билмирәм, һардан кәлмисән, ора да чых кет!

Елә буну демшиди ки, Ары-адам инјәнсини санчды. Гудурған елә бәркән гурулдады ки, бүтүн гурбагалар башларыны судан чыхарыб бахдылар. Гудурған өмрүндә белә ағры дүјмәмышды. Уфултусу кәспләндә:

— Инди билдин ки, сөзә гулаг асмаг лазымдыр? — сорушуб гудурғанын нә дејәнәјини көзләди.

— Инди билдим ки, күчлүсән. Сөз верирәм ки, дедијин кими едәчәјәм.

Кечә бүтүн гурбагалар сәс-сәсә верәндә гудурғанын сусдугуну көрүб һейрәт едирдиләр. Көрәсән, буна нә олуб?! Сәһәр онлар көлдә атылыб-дүшүр, һоппаныр, гудурғанын һәндәвринә белә кетмирдиләр. Бәрк шаппылы ешидиб горхудан һәрәси бир тәрәфә гачды. һамы елә билди ки, гудурған ојаныб. Һәнгигәтән дә ојанмышды. Анчаг сакит-сакит көлүн гырағында дајанмышды. һеч кәс көзүнә инанмаг истәмирди. Нә јахшы. Бу һәмни гурбагадыр?! Устүмүзә чуммур, нә мүләјимдир, мөһри-бандыр. Дејәсән, үзү күлүр, һейри ола?! Еһтијатлы олун, бирдән биримзини гәфилдән тутуб иланын ағзына верәр. Ахы бу онун кәһнә адатидир.

Гудурған јаваш-јаваш сәдәләшди, һеч кәси инчитмәди, горхутмады, һәтта бир дәфә онларын үстүнә һүчүм едән иланын габағына чыхды. Бүтүн гурбагалар нәфәсләрини удуб бу горхулу мәнзәрәјә бахдылар. Һәм дә фикирләшдиләр ки, күчүн варса, бујур, белә јердә ону көстәр. Јохса ки, өзүндән әнифләри вуруб инчитмәкдән асан нә вар ки?!

Илан ағзыны ачыб һирлә фысылдады, ири гурбағаны удмаг истәјәндә, гурбага елә чөлд һоппанды ки, бир анда јох олду. Илан һаваја туланды, һавада да ону тута билмәјиб јерә чырпылды.

О вахтдан ири гурбага јолдашларынын севимлисинә чеврилди.

ЛОВҒА САРЫ ЧИЧӘК

Бир сары чичәк һамыдан гачыр, кизли јерләрдә мәскән салырды. Јаз кәләндә ләчәкләри елә көзәл ачылырды ки, адам бахдыгча бахмаг истәјирди. Бу ләчәкләр сапсары олса да, елә парлаг, елә ишығлы көрүнүрдү ки, чичәјин көзәллијиндән дојмаг мүмкүн дејилди. Бу чичәјин јекәнә бир пис хасијәти варды. Ловга иди, өзүнү дартырды.

Бир күн Ары-адам онун көзәл ләчәјинин үстүнә гонду:

— Салам, сары чичәк, — деди.

— Салам.

— Нијо кизләнирсән?!

— Еһ, һәјмә көрәк, Истәмирәм мәни көрсүнләр.

— Наһаг јерә. Одур бах, ики кәнч кәлир. Гој сәни дәрнб дөшләрнә тахсынлар.

Сары чичәк һај-куј салды, көз јашы төкдү, Ары-адам она гулаг асмады. Көңчләр күлә-күлә јахынлашанда, гыз бирдән дајанды:

— Бир бах, көр нә көзәл чичәкдир!

— Догрудан да көзәлдир. Дајан дәрим сәнин үчүн— кәнч оғлан јахынлашыб чичәји үздү. — Ала, әзпим, — дејо ону гыза узатды. Гыз чичәји үзүнә јахынлашдырды. — Гијамәтдир, — деди. — Неч белә көзәл чичәк көрмәмишдим.

Гыз сары чичәји һәр јанда тәрифләди, һамы онунла марағланды, ахтармаға башладылар.

Узагда, кизли јерләрдә битән сары чичәк јаваш-јаваш үзә чыхды, јайылды, даһа ловғаланмады, чүнки ловғаланмағын, адамлардан узаг гачмағын бош вә мәһәсиз олдығуну аңлады.

Ары-адам беләликлә сары чичәји инсанлара бәхш етди.

ИКИ ДОСТ

Дүңјада ики дост јашајырды. Әввәл гардаш кими јахын идиләр. Араларындан су да кечмирди. Ары-адам онларын тәлејини изләјирди.

Икиси дә көзәл ашыг иди, сөз гошур, саз чалырдылар. Мәчлисләрдә һамы онлары бөјүк һәвәслә динләјир, һәр тәзә чыхышларыны сәбирсизликлә көзләјирди.

Бир нечә ил кечкиндән сонра ашыглардан бири көзәл бир дастан јаратды, даһа бөјүк шөһрәт газанды. О бири исә елә тәзә гошмалар гошур, буһлар исә кениш јайыла билмирди. Буна көрә дә һәвәсдән дүшдү, бәдбинлијә гапылды. Бир мәчлис оlanda, мұхтәлиф бәһанәләр кәтириб кетмәди.

Ары-адам кечә-күндүз онун әтрафында доланды, тәсәлли верди. Ашыг елә үмидсизлик ичиндә чырпынырды ки, Ары-адамын сөзләринә гулаг асмырды. Бу вахт досту јанына кәлди, онунла әввәлик кими сәмини данышмаға, зарафат етмәјә башлады. Буһларын бир хәјри олмады. Ашыг тәрслик етмәјә башлады. Јаваш-јаваш ону

мәчлисләрдә дәвәт етмәдиләр. Досту да ондан бир аз иничиди. Ахы нә кунәһи варды?! Јанына кәлир, зарафат едир, аңчаг ачы, кинајәли сөзләр ешидрди.

Ары-адам хәјирхәл иди, ики досту јенә бир-бирилә барышдырмаға чалышырды. Шөһрәт газанмыш ашығын гулағына нәләр пычыдамырды? Достун үмидсизлијә гапылыб, она көмәк етмәк ләзымдыр, көмәк етсәк, јенә әввәлик кими өз сәнәтинә гајыдар, јенә чалыб-чағырар, һамынын севимлисинә чевриләр.

Бу ашығын јанындан үчүб достунун јанына кәлир, гулағынын динбәндә вызылаты салыб ону силкәләмәк итәјирди. Кет-кәдә өз тәсирини кәстәрди, она инәм верди, һәвәс верди. Ашыг сазы әлине кәтүрүб чалды. Чалдыгчә да севинди. О бири ашыг досту јенә она гонаг кәлди. Бу дәфә достуну һәвәсләндирди, јени гошмалар, шөһрәләр јазмаға руһландырды.

Күнләр кечди, бир мәчлисдә һәр ики дост чыхыш етди. Икиси дә көзәл иди, сөзләри дә, чалмалары да! һамы бәјәннб онлары узун мүддәт алгышлады.

Бәдбинлијә, үмидсизлијә гәлбә чалмаг, инсаны кери галмаға гојмур. Һәтта ону гардаш кими достундан ајыра билмир.

ШӘРГ БАЗАРЫНДА

Ары-адам үчүб бир шәрг базарына кәлиб чыхды. Бу, нә гәрибә, гәјри-ади, кур базар иди. Ары-адам учауа һәр јерә бахырды. Нәләр јохду бу базарда, јер үзүнү ән көзәл не мәтләри! Бир тәрәфдә јемишләр галагаләг төкүлмүшдү, бир тәрәфдә исә гарпызлар... һәлә рәнкбәрәнк шамалар... әтри адамы узагдан вурурду.

Бу базарын бир тәрәфиндә балача бир оғлан ушағы әлләшмишди. Һәр ики көзү гара парча илә әртүлмүшдү. Јанындан кәлиб-кечәнләр гаршысындакы папағына пул атырдылар.

Ары-адамын она јазығы кәлди. «Јәгин кордур» дүшүндү, она көмәк етмәк мәгсәднәлә архасында кизләнди. Елә ки ахшам дүшдү, базарын курлуғу азалды, адамлар сәјрәлди, һәр шәј јығышды, бу кор ушаг да ајага галгыб базардан кетди. Ону арабанын јанында бир киши гаршылады. Апарыб арабаја гојду. сүрүб јола дүшдү. Аз кетди, чох кетди, бир мешәјә кирди.

Мешәнин дәринлигиндә бирдән киши архаја чеврилиб әлини ушаға узатды:

— Нә газанмысанса, төк овчума!

Ушаг да онун дедји киши етди, бүтүн пуллары верди. Киши бундан сонра сарығы онун көзләриндән ачды. Арабаны сүрүб кетди. Ары-адам әввәл бир шеј баша дүшә билмәди, сонра ушағын әмәлли-башлы көрдүјүнә, көзләринин сағ-саламат олмасына һејрәт етди. Бу нә демәкдир? Ушаг кимдир, бу киши онун нәјидир?! Араба бир кәндә јахынлашды.

Ары-адама һәр шеј ајдын олмага башлады. Ушаг кор дејилмиш. Киши ону кор киши базарда отурдув јахшыча пул газанырмыш. Бајагдан јазығы кәлдији ушаға дигәтләб бахды, дүјдү ки, онун һеч бир кұнаһы јохду. Сакит фағыр бир ушагды.

Сәһәр јенә араба һазыр олду. Ушағы көтүрүб апарды. Мешәнин ичиндә киши гара сарығы онун көзләринә бағлады. Базара кәтириб ичәријә өтүрдү. Өз јерини таныјан ушаг асанлыгла кәдиб әввәлкә јериндә әјләшди. Намынын она јазығы кәлди. Чүнки бу сакит, мәс'ум ушағын кор олмасы һамыны үрәкдән јандырырды. Ары-адам бирдән гулағынын дибиндә сорушду:

— Сәнин адын нәдир?

Ушаг диксинди, горхду.

— Адым Чаббардыр, әми!

— Нә иш көрдүјүнү баша дүшүрсән?

— Баша дүшүрәм.

— Баша дүшүрсән ки, чамааты алдадырсән?

Ушаг бирдән-бирә бу суала чаваб вермәди. Ани сүктдан сонра сорушду:

— Сән кимсән?

— Сәнин хејрјаһаһин. Мән истәмирәм ки, сән јаланчы олуб, адамлары алдадасан!

— Мәни дајым мәчбур едир, — дејә ушаг бирдән көзләриндән сарығы ачыб, һирслә бир конара туллады, ајаға галхыб гача-гача базардан чыхды.

— Һара гачырсан? — Ары-адам ондан сорушду.

— Өзүм дә билмирәм, Һара гачырам. Дајымдан гачырам, башыма мин ојун ачан дајымдан...

Ары-адам ону башга шәһәрә апарды, бурда мәктәбә гојду. Илләр кетди, ушаг өз фәрасәти, ағлы, камалы илә бөјүк адим ојду, шөһрәт газанды. Гәрибәдир ки, һәмнишә Ары-адамы ахтарды, истәди ки, ону әјри јолдан

дөндәрән, дүз јола говушдуран бу гәрибә мәхлуға минәтдарлығыны билдирсин.

Ары-адам бу заман чох-чох узагда, Африка чәнкәл-ликләриндә учурду.

ИНТИГАМ

Узаг Африка өлкәсиндә, бөјүк, галын мешәнин јанында бир кәндә варды. Бу кәнддә Чоу адлы сағгаллы мәрд бир киши јашајырды. Һеч нәдән горхмајан, поләнклә дөш-дөшә кәлән бу адамын башына фәләкәт кәлмишди. Аман-заман бирчә оғлуну илан чалмышды. Бу илан да һамынын јахшы таныдығы Халлы адлы иланын оғлу иди. Инди Чоу интигам алмаг ешги илә јанырды. Јекәнә мәгәди аичаг бу иди: интигам, јенә интигам!

Халлы иланын бундан хәбәри јохду. Гәрибә о иди ки, Чоунун оғлуну чалан киши оғлу өлмүшдү. Бундан гәзәбләнән Халлы һадисәнин нечә олмасы илә марагланмышды. Демә, онун илан оғлунда кұнаһ јохду. Чүнки Чоунун оғлу бу иланы тутмуш, иничитмиш, башына мин ојун ачмышды. Јазыг илан дил чыхарыб јалвармышды ки, бәсдир мән бу гәдәр иничитдин, бурах чыхыб кедим. Оғлан ила-сапа јатмамыш, иланы гәһгәһә чәк-чәкә јерә чырпымыш, көјә атмыш, гујругуну гајчы илә кәсмиш, өлүмчүл бир һала салмышды. Нәһәјәт, дөзә билмәјән илан баласы Чоунун оғлуну чалмышды.

Чоу дәрин јаса батмыш, бу һадисәләри билсә дә, онларын дәринлијинә вармадан Халлыдан интигам алмаг фикринә дүшмүшдү. Халлынын нә кұнаһы, нијә Халлыдан?! Фүрсәт ахтарырды ки, Халлынын башыны ээсин, өлдүрсүн.

Ары-адам буналары өјрәниб Халлынын јанына учду:

— Сәндән интигам алачаглар, биллирсән?

— Јох. Ким?!

— Оғлун кимин оғлуну өлдүрүб?!

— Чоунун. Јәни мөндән Чоу интигам алмаг истәјир?

— Бәли.

— Ахы Чоу ағыллы вә мәрд адамдыр, нә әчәб белә ахмаг бир фикрә дүшүб? Әввәлкә, бунарын нечә олдугуну өјрәнсин, сонра интигам ешгилә јансын.

— Һәр һалда еһтијатлы ол.

— Һәмишә еһтијатлыјам. Чоуну мән чох севирам. Бу фәләкәт, дүздү, бу севкимн азалдыб, анчаг Чоуја бәсләдјим инам итмәјиб.

Ары-адам Чоунун јанына учду, гулағынын дибиндә выҙһавыз салыб сорушду:

— Оғлуну нијә өлдүрүбләр?

— Мәни марағландырмыр.

— Нијә?!

— Өз дәрдим өзүмә бәс едир...

— Бәс онда Халлыдан нијә интигам алмаг истәјир-сән?

— Билирәм ки, оғлumu өлдүрәннин атасыдыр. Ону өлдүрмәсәм, үрәјим сојумаз. Јекәнә оғлума гәсд едән-ләр...

— Халлы да сәнин кими јас ичидәдир.

— Дәхли јохдур. Интигам алмасам, јашаја билмәм.

— Ахы оғлуну өлдүрән о дејил.

— Нә олсун, илан иландыр.

— Халлы сәнин һағгында белә демир.

— Чүнки кунһаны баша дүшүр...

Ары-адам көрдү ки, ону һеч чүрә баша салмаг мүмкүн олмур, интигам һисси көзләрини елә тутуб ки, башга һеч нә көрмәк истәмир. Чоу нә гәдәр ағыллы, мәрд олса да, оғлунун өлүмүнә дөзә билмирди, бу јанғыны интигамла сојутмаға чалышырды.

Нәһајәт, Халлыны изләјә-изләјә бир дәфә ахшамчағы јухуја кетдији јердә башынын үстүнү кәсдирди. Халлы онун кәлдијини дүшүшдү, гыврылдығы үчүн көзләри көрүнмүрдү. Чоу гылынчыны кәјә галдырды. Халлы билә-билә тәрпәнмәди. Елә ки гылынчыны ендирди, Чоу һејрәт етди, чүнки гылынч кәтүјә батды, илана јох. Халлы садочә олараг кәтүјә сарылмышды. Елә етмишди ки, кәтүјүн дә үстүнү өртмүшдү, Чоу гылынчы ендирәндә кәрача чакилмиш, гылынч да она јох, кәтүјә дәјмишди.

Халлы гыврылыб башыны галдырды:

— Сән мәни өлдүрмәк истәјирсән, Чоу?!

— Бәли. — дејә Чоу гәзәблә дилләнди.

— Онда гулаг ас... Мәнин балам сәнин баланы өлдүрмәк истәмирди.

— Истәмирди... амма ки, өлдүрдү...

— Чүнки сәнин балам она ит әзабы верди, өлүмчүл һала салды. Мәкәр белә олдуғуну билмирсән?

— Билмирәм, билмәк дә истәмирәм.

— Сән ки мәрд адамсан, Чоу, ағыллы адамсан, нијә

көзләрин кор олуб?! Интигам алмаг истәјирсән, буну јериндә, әдәләтлә еләсән, даһа јахшы олмазмы?!

— Башыма ағыл гојма!

Халлы јавашча гујругуну галдырыб Чоуну вурду, о, зәрбәдән силкәләниб ағачын көвдәсинә сөјкәнди. Баша дүшдү ки, Халлы истәсә, ону бир ан ичиндә мәнһ едә биләр. Анчаг онун белә фикри јохдур. Чоу билрди ки, интигам јахшы шеј дејил, мәнһасыз јерә ган төкмәк демәкдир. Чоу белә фикирләшдији вахт Халлы астача сүрүнүб деди:

— Јахшы-јахшы дүшүн, Чоу, һеч нәдән горхум јохдур, интигам алмагдан әввәл һәр шеји кәтүр-гој елә, дәриндән өјрән, бил. Әслиндә интигамы мән алмалыјам, чүнки оғлун оғлума әзаб вериб, зүлм вериб, бунлары да билә-билә едиб... Бу зүлмә, әзаба кәрә дә оғлун чәзасыны алыб. Она кәрә мәним интигамым јерсиз, күлүнч вә м әһасыз оларды... Сән дә фикирләш, кәр бу фикрә дүшмәкдә һағлысан, јохса јох?!

Халлы сүрүнүб јаваш-јаваш узағлашды. Чоу бир аз өзүнә кәлиб фикирләшмәјә башлады. Өз-өзүнә тәкрар етди:

— Интигам пәсдир. Оланда да әдәләтли олсун кәрәк!

Ары-адам астадан пычылдады:

— Буну баша дүшдүјүн үчүн сағ ол!

ОКЕАНДА

Ары-адам инди чох-чох узағда, Шимал тәрәфдә, үстүнү буз бағламыш океанын үзәри илә учурду.

Океанда итләрин сүрдүјү хизәкдә ики нәфәр јол кедирди. Дәјсәсән, јолу итирмишдиләр. Һәм итләр әлдән дүшмүшдү, һәм адамлар. Јемәк еһтијаты да гуртарырды. Елә бу вахт туфан галхды, гары јердән галдырыб пәрдә-пәрдә јелләјир, бир алдим узағы көрмәк олмурду.

Ары-адам хизәкдәки адамлара гошулду. Истәди ки, онлара көмәк әли узатсын.

Гар һәр тәрәфдән башларына төкүлүрдү. Дүнја бир-биринә гарышмышды. Онлар дајанмаг истәдиләр. Ары-адам деди:

— Дајанмајын, дүз кедин!

Һәр ики адам һејрәтләнди. Бу көзәкөрүмнәз ким-

дир?! Этрафа бахдылар. Неч кими көрө билмәдиләр. Ары-адамнн сөзүнө гулаг асыб дүз кетмәжә башладылар. Гар сүр'әтлө фырланыр, дөлга кими галхыр, чырпылыр, соврулурду. Итләр сүр'әтлө хизәји аларырдылар. Бир аздан гар фыртынасы јавашыјыб кет-кедә тамам кәсилди. Бирдән гаршыларына бу дагы чыхды, дејәсэн, ахы тамам башга истигамәтә јол алмышылар. Нәр икисн бир-биринә бахды:

— Јахшы јердә ахшамлады. Нә едәк?!

— Јолу әмәлли-башлы чашдырмышыг.

Ары-адам дилләнди:

— Горхмајын, мәскәниниз јахындадыр, буз дагынын сағ тәрәфи илә кечиб кедин, ики километрән сонра, кетдијиниз јолун үстүнә чыхачагсынын.

Елә дә етдиләр. Анчаг мәскәләринә чатанда дәһшәтли бир мәнзәрә көрдүләр. Онларын кәлдији кәми бузларын арасында елә сыхылмышды ки, сыныб төкүл-мушду, јахынына кетмәк мүмкүн дејилди. Демәк олар ки, кәмидән әсәр-әләмәт галтамыды.

— Биз нә едәчәјик? — Сәјјаһлардан бири о бирисиннн үзүнә бахды. — Галдыг бузларын ичиндә.

— Јемәјимиз дә гуртарыр.

— Мән сизә көмәк едәрәм. — Ары-адам дилләнәндә онларын нәр икисн һејрәтлә дөндү.

— Нечә көмәк едәчәксән? — бири һирсләнди.

— Бахын, кәминин бир тәрәфиндә гајыг галыб, саламатдыр, ондан истифадә етмәк олар.

— Гајыг?! — о бири кинајә илә динди. — Бу бөјдә океаны гајыгла үзүб кечмәк олар?!

— Олар! — Ары-адам инамла: — Чүнки бу гајыг ади гајыг дејил. Сәһрлидр!

Ахшам дүшдүјү үчүн онлар чадыр гурдулар, раһатландылар. Јыхылыб јатдылар. Кечанин јарысы дәһшәтли шаггашаг сәсиндән ојандылар. Бу нә сәсдр, јер учур, јохса океан тәләтүмә кәлир, бузлар парчаланыр?! Неч нә анлаја билмәдиләр. Кечә елә гаранлыг иди ки, көз-көзү көрмүрдү.

Бу дәһшәтли сәс бирдән башладығы кими, бирдән дә кәсди. Онлар јенә јатдылар. Сәһр ојананда гәрибә бир мәнзәрә көрдүләр. Гаршыларында учу-бучағы көрүнмәјән нәһәнк океан ачылмышды. Өзләри ада кими бир јекә парча бузун үстүндә идиләр. Гајыг бөјүрләриндә, суда јелләнирди. Кәми исә батмышды.

— Бујурун, гајыга әјлшин! — Ары-адам дилләнди.

— Бу буз, гар нә тез әриди?!

— Бунлары сизин үчүн мән етмишәм.

— Ахы сән кимсән? — сәјјаһлардан бири сорушду.

— Хејрхәһ бир чанлы. Бујурун, сағ-саламат јола дүшүн! Сизә һәр шеј һалалдыр.

Һәр ики сәјјаһ океана чыхды. Гајыг һәнгигәтән дә сәһрли, сирли гајыг иди. Сујун үзүндә елә бил учурду. Бөјүк көшфләр етмиш бу ки бөјүк алим — сәјјаһ, Ары-адамла сәһбәт етмәк истәдиләр. һа ону сәсләдиләр, һеч бир чаваб алмајыб гәмләндиләр.

Ары-адам башга сәмтә учуб кедирди.

ЈЕНӘ ДӘ СӘФӘРДӘ

Бәс инди Ары-адам һардадыр?!

Еһ, ким билир, һараларда кәзир. Дејирләр ки, бу күнләрдә Америкаја кетмишди, Америкаја?! Бәли, бурда һејрәтли нә вар ки? Он ил бундан габаг Ары-адамы Иранда көрүбләр. Истәјиб ки, өз халгынын сәадәти јолунда гурбан кедән чаванлара көмәк еләсин, онлары горуСУн. Чохусуну горуја билмәјиб. Дејирләр ки, Ары-адам Чилидә дә олуб, һәтта Пабло Неру кими бөјүк шаһрлә көрүшүб. Онун ше'рләринн динләјиб, өлүмүнүн дә шаһиди олуб. Көз јашы төкүб аглајыб.

Ары-адам бизим Бақыда да тез-тез гонаг олур. Пинти бир гыз варды. Дәфтерләри, китаблары ләкәли, чырыг-чырыг, сәлигәсиз. Бир ајын ичиндә бу пинти гыз елә дәјишмишди ки... Бәс бунун сәбәби?! Ары-адам онун башынын үстүнү кәсдирмишди, јанындан бир аддым да олСУн узага кетмирди. Пинти гыз чеврилиб олдымду ән тәмизкар, ән сәлигәли бир гыз.

Рауф адлы бир оғлан футбол ојнајыр, дәрәс өјрәнмәк истәмирди. Анасы, нәнәси нә гәдәр сәсләјирдиләрсә, «инди кәлирәм» дејән Рауф футбол мејданындан чыха билмирди. Чох заман да дәрәсләрини өјрәнмирди. Ары-адам буну ешидиб илдырым кими Рауфун јанына кәлди:

— һә, гочаг, футбол ојнамагла нечәсэн?!

— Еһ, истәјирәм, анам-атам гөјмүр...

— Ејби јох, кедәк, вахтында гајыдарыг.

Һәнгигәтән дә, футбол ојнадан Рауф гызышса да, Ары-адамын тәкиди илә мејдандан чыхыб елә кәлди, дәрәсләрини өјрәнмәјә башлады. Демәк олар ки, бу һа-

ЭФСАНЭЛЭР

дисэ бир нечэ дэфэ тэкрар олууду. Рауф хэм футболдан галмады, хэм дэ дэрслэриндэн. Тезликлэ гүжмэтларини дэ дүзэлтди. Бах, Ары-адам хэлэ дэ хејирхаһ ишлэрини давам етдирир, јенэ дүнјаны гарыш-гарыш көзир, доланыр...

Ары-адам кечэн ил Јапонијада иди, бу гэрнбэ өлкөдө балача бир гызын евинэ кетмишиди. Бу гыз көзөл шөкиллэр чөкирди. Күнөш һаггында, сүлһ һаггында шөкиллэр. Ары-адам бу шөкиллэрин бир нечасини бизим өлкөжө кәтирмишиди.

Ахы Ары-адамы көрмөк олармы?! Белэ адам, үмүјјөтлө, дүнјада вармы, јашајырмы?!

Дүзү, бу суала дегиг чаваб верө билмөјөчөјөм.

Јөгин ки, Ары-адам дүнјада вар, һардаса јашајыр, Чыртдан кими, Буратнино кими, Карандаш кими, нэ билм, Дүјмөчик кими, көјчөк Фатма кими...

Һәр инсан ону өзү ахтармалыдыр, ахтарса, һөкмөн тапа билэр. Чүнки Ары-адам ола билсин ки, бизим тәсвир етдијимиз кими дејил, бир аз башга чүрдүр. Һәр кәс өз Ары-адамыны көшф етмәлидир.

Бөлкө дө, Ары-адам инсанларын вичданыдыр? Әл-бәттә, вичданлы адамлар һәмишә әдаләтлө, һәгигәтлө, дүзкүнлүклө, сафлыглы, мәрдликлө јашајырлар.

Демәк, Ары-адам тәкчө хөјалын мөһсүлу дејил, һәјатда ола билэр, бөлкө дө вар.

Беләдирсө, кәлин, мүвәггәти олараг Ары-адамдан ајрылаг, ону ахтарыб тапмасаг да, јөгин ки, өзү һардаса бизи тапачагдыр.

АҒЫЛЛЫ СӘРКӘРДӘ ВӘ ГОЧАҒ ОҒЛАН

Ғәдәм заманларда бизнм Азербайжан торпагында Азәр адлы бир оба јашајырды. Бу оба һәр јердә ад чыхармышды. Башга гоншу обаларла һәмишә достлуг етмәјә чалышан, онларла сых әлағә сахлајыб, чотин вә дар күнләриндә көмәк әлләрини узадан Азәр обасынын нүфузу күндән-күнә даһа да артырды.

Хејирхан, һәчиб вә көзәл әмәлләринә көрә Азәр обасынын ады парладылған, јүксәлдикчә онун дүшмәнләри дә јаранырды. Азербайжан торпагындакы обаларын ичиндә даһа бөјүк, даһа күчлү бир оба да варды. Адамларын сажы да үч-дәрәдә гәч чох иди. Ордусунун шөһрәти дилдән-дилә дүшүмүшдү. Бу обанын башында Бәкр адлы күчлү, горхмаз, ејни заманда ағыллы сәркәрдә дајанмышды. О һәмишә Азәр обасынын адамларына һәрмәт едәр, сүлһ, достлуг шәраитиндә јашамаға чалышар, әдавәтә јол вермәзди...

Анчаг пис вә мөкрли адамлар Азәр обасына кин бәсләјирдиләр. Чидди ихтилаф төрәтмәсәләр дә, үрәкләриндә кизли бир әдавәт көк салмышды. Онлар Азәр обасынын шөһрәтинә һеч дөзә билмир, бәрк һирсләнирдиләр. Одур ки, һилә гурмаға башладылар, мүхтәлиф наразылыллар төрәтмәјә, адамлар арасында нифаг вә дүшмәнчилик салмаға чәһд етдиләр. Нәһајәт, бу барәдә сәркәрдә Бәкрә бир нечә дәфә мәлүмәт вердиләр. Бәкр онлара инанмады. Елә бәрк гөзәбләнди ки, һәмин күн гашгабағы ачылмады. Анчаг пис адамлар динч дурмадылар. Өзләринин кизли фәалијјәтини давам етдирир, кичик әдавәтләр төрәдир, бунлары, Бәкрә чатдырырдылар. Бәкр шүбһәләнимчә, төрәддүд етмәјә башлады. Бу вахт пис адамлар даһа чидди фәалијјәт көстәрдиләр. Өз обаларындан һәрмәтли бир гочаны кизличә өлдүрдүләр. Бунун күнаһыны Азәр обасынын адамларында көрдүләр. Бу дәфә онлар истәдикләринә наил олдулар. Бәкри инандыра билдиләр.

Ордусуну ајага галдыран Бәкр, Азәр обасынын үстүнә һүчүм етди. О, күчлү мүғавимәтә раст кәлди. Бун-

дан Бәкр даһа да гөзәбләнди. Сајча аз олан бир обанын адамлары төрәфиндән белә гаршыландығыны көрүб бүтүн гүввәсини топлады. Азәр обасынын үзәринә тәздәдн һүчүм етди.

Ону бу дәфә дә чидди мүғавимәтлә гаршыладылар. Бәкри һејрәтә кәтирән бир шеј олду. Азәр обасынын әскәрләри нә бир аддым кери чәкилир, нә дә бир аддым табаға кәлирдиләр. Бунунла демәк естәјирдиләр ки, сизи өз торпағымыза брахмајачагыг, ејни заманда сизин дә торпагынызда көзүмүз јохдур. Бәкр төрәддүд етмәјә башлады, һәтта төрәддүдүнә сон гојуб дөјүшү сахлады. Пис адамлар бундан мөһкәм тәвшишә дүшдүләр. Бәкри јенә әлдатмаға наил олдулар. Онлар јалан хоһөр јајдылар ки, куја Азәр обасынын адамлары Бәкрин горхдугуну сөјләјир, күлүб ону әлә салырлар.

Бәкр бунлары ешиһиднә јенә гөзәбләнди вә Азәр обасынын үстүнә үчүнчү дәфә һүчүм етди. Бу дәфәки һүчүм мүвәффәғијјәтли олду. О, Азәр обасынын бөјүк һиссәсинә әлә кејирди. Бурада һөкманлыг етмәјә башлады.

Бәкр кичик фәсиләдән сонра јенә һүчүм етмәк фикриндә иди. Бир кечә гәрибә вә тәһлүкәли бир һадисә баш верди. Бәкр ордусунун атлары үчүн сахланмыш от тајалары јандырылды вә атлар һүркүдүлүб чәлләрә салынды. Бәкр сәһәр тәздәдн бунун кин төрәфиндән едилдијини өјрәнмәк истәди. Бу заман онун јанына балача бир оғлан ушағыны кәтирдиләр. Ушаг гөзәбли, һиддәтли иди, гара көзләриндә кин гајнајырды. Бөјүк сәркәрдә она бахды, ушағын мәгрүр, горхмаз көрүнүшү хошунә кәлди.

— На үчүн бу ушағы тутуб кәтирмисиниз?!

— Һадисә јериндә тутулуб. Әсл мүғәсирин ким олдуғуну јахшы билир. Онларә көмәк едирди. Тутмушук ки, тајалары јандыранларын адыны десин. Һәмлин адамлар узагда дејил, бизнм ишғал етдијимиз бу торпагдадыр...

Сәркәрдә бир хејли дүшүндү, гөзәбли ушагла сөһбәт етмәк мәғсәдилә она јахынлашыб сорушду:

— Балача, от тајаларыны ким јандырыб?

— Мән...

— Сән?! Сән бу ишти бачармазан... Де көрүм, буну ким етмишди?!

— Мән...

Сәркәрдә онун нечә мәгрүр вә гәтијјәтлә кәсад вердијинә һејран галды. Ушаг һеч нәдән, һеч қовдан горх-

мурду. Башыны дик тутуб дажанмышды. Онун 13—14 жашы оларды.

— Сөндөн жөнө хэбэр алырам, де көрүм от тажаланыны ким жандырыб?!

— Бөжүк сөркөрдө, бага дедим, мэн жандырымышам.

— Экэр дүзүнү демэсэн, тонгалда жандырылачагсан!

Ушаг гээзблэ сөркөрдөжө бахды, онун көзлөриндөн од төкүлдүрдү. Даһа да мөргүрүр бир көркөм алды. Сөркөрдө Бөкр ону горхубу сарсытмаг мөгсөдилэ жахын адамларыны чагырды, тезликлэ тонгал галамаг һагын-да эмер верди. Бундан сонра ушага деди:

— Һэ, инди дејөчөксөи?!

— Мэн сөзүмү демиишэм.

— Сэн кимни оглусан?!

— Мэн Азэр обасынын оглујам.

— Адын нэдири?!

— Багидир.

— Баги, көрүрэм икид оглана охшајырсан, кэл инэды бурах, от тажаларыны ким жандырыб, буну де, мэн сэни өлүмдэн азад едэрэм, јанымда сахлајарам...

— Мэнин үчүн өлкөк шөрофдир.

Бу заман көрдүлөр ки, тонгал һазырдыр. Сөркөрдө көзүчу ушага бахды. Онун бэнинин агарачагыны, горхуб бүзүлөчөјини көзлөјирди. Анчаг ушаг тэмкиннини итирмэди, мөргүрүр көркөмини дејишмэди. Бөкр она бахыб деди:

— Тонгал сэни көзлөјир... Баги, кэл бу дашы этэјиндэн төк... Бил ки, төкчө сэни јох, бүтүн обаны ода галајачагам...

— Јох, буну бачармазсыныз...

Ушаг елэ бөркдөн, инамла гышгырды ки, сөркөрдө өзү онун бу горхмазлыгына, чүр'этинэ валеһ олду, бир аз да сөбир едиб, ушагы ахыра гөдөр сынамаг истэди. Кур јанан, алов диллэри... Баги гээзблэ вэ нифрэтлэ бахыр, јенэ мөргүрүр дајаныб өлүмүнү көзлөјирди.

Бу вахт сөркөрдө јахынлашыб ушагын алнындан өлдү.

— Афарин, оглум, — деди, — гој ананын сүдү сөнө һалал олсун, бу торпагын сэнин кими балача икидлэри варса, демөк онун бөјүклэри даһа горхмаз, даһа гочагдырлар!

Сөркөрдө Багини өлүмдэн азад едиб һэмнин күн өз гошунларыны Азэр обасындан тутдуғу һиссэлөриндөн чэкиб апарды. Бир даһа һэмнин обаја һүчүм етмэди. Пис адамлары бир-бир тапыб дар агачындан асдырды.

Һэр ики оба арасында достлуг јаранды.

Иллэр кеңди. Баги бөјүдү, о да Бөкр кими бөјүк, гочаг вэ ағыллы бир сөркөрдө олду.

БИР ШАМЫН СИРРИ

Ш эрг шөһөрлэринин бириндэ мүдрик бир алим јашајырды. Сакиг, фагыр бир аламды, һеч кимлэ иши олмазды, кечэ-күндүз елмлэ мөшгул олуб, балача отагында чалышарды.

Алим гөрибэ бир шам кэшф етди. Эввэл ону үзэ чыхартамага горхду. Баша дүшүрдү ки, һеч кэс она вэ бу шамын гүввэсинэ инанмајачагдыр. Һэнигэтэн бу шам һөр күн көрдүјүмүз ади шамларын һеч биринэ бэнемирди. Шамын алову елэ күчлү-гүввэтлн иди ки, мис газанла долу сују бир ан ичиндэ гајнада билэрди.

Елэ ки бу мүдрик алим шамы илэ һамамчыларын гаршысында кэлиб дајанды, өз фикрини сөйлэди, онлар эввэлчэ бу адамы деһа һесаб етдилэр. Бир шам бу бојда һамамы нечэ гыздыра билэр?! Одур ки, алыми лага гојуб элэ салмага, күлмөјө башладылар.

— Һа... һа... һа... Бу шамла һамамы гыздырмаг истэјирсөн? Бу шамла һа... Болкэ, сэнин бу шамын күнөшир, хэбэримиз јох. Бир жандыр көрөк, сонра бизи де јандырыб-јахар...

— А гардаш, башына һава-зад кэлмэјибсэ, кет өзүнэ пешэ тап, ағлыны башына јыг, шам һара, һамам һара?! — А рэһмөтлјини оглу, бир мешэнин одуну бир һамамын сујуну гыздыра билмир, сэнин о шамын нэ едөчөк!

— Ахы бу ади шам дејил!

— Нэ фэрги вэр, шам шамдыр да! Онун оду нэдири ки! Үфүрсөн, о саат сөнөчөк.

— Нијэ мэнэ инанмаг истэмэрсинниз?!

— Ахы нечэ инанга бунэ?! Бизим ки, ағлымыз јериндөдири, билерик ки, балача бир шам бу бојда һамамы һеч чүрэ гыздыра билмэз.

Алим пэрт олмады, чүнки ихтирасына, онун гүдрэтинэ мөһкөм инанырды.

Бу сөһбөт бүтүн шөһэрэ јайылды, чохунун бу фагыр сакиг адама јазығы кэлди. Чүнки онун деһи олдуғуну күман етмишдилөр.

Нәһажәт, бир һамамчы онун шамыны сынагдан кечир-
мәк фикринә дүшдү. Алимниң јанына кәлди:

— Мән разијам! — тәклифини билдирди. — Бујур, де,
мән нә етмәлијәм?

— Тәзә һамам тикмәлисән.

Һамамчы разы олду, алимниң иштиракы илә көзәл
бир һамам тикдирди. Алим су јығылган нәһәнк чәнин
алтында, очаг јериндә шами јерләшдирди. Неч кәс, һәт-
та һамамчынын өзү дә сујун бу балача шамла гызача-
ғына инамырды.

Елә ки һамам там һазыр олду, нәһәнк чәнин сују
балача шамины оду илә о дәгигә гызды, һамаи буна мөчү-
зә кими бахды.

Һәгигәтән дә бу, мөчүзә иди.

Һамамчы елә севинди ки, учмаға тәкчә ганады јох
иди. Алим багына басып о үзүндән, бу үзүндән өлдү.
Ахы бу ади адам һамамы чох бөјүк бир эзијәтдән гур-
тармышды. Хамама нә гәдәр одун дашынарды!

Күнләр кечди, бу хәбәр тәкчә шәһәрә јох, бүтүн өл-
кәјә јайылды. Балача шамла гызан, ишләјән бөјүк бир
һамамын сорағы дүнијаның һәр јеринә јетишди.

Бир әср өтдү. Шами јарадан, гуран мүдрик алим
исә шәһрәтсиз, адсыз-сансыз бу дүнијадан көчүп кетди.
Анчаг јаратдығы шам галды, бир әср кечмәсинә бахма-
јараг сөнмәди, күчдән-гүввәдән дә дүшмәди. Јенә әввәл-
ләрдә олдуғу кими бөјүк һамамын сујуну гыздырды.

Беләликлә, бир нечә әср дә кечди. О шам, о һамам
бизим дөврә гәдәр кәлиб чыхды. Јени-јени кәшфләр
дүнијаны һәјрәтә кәтирди. Ән күчлү алимләр бу һама-
мы гыздыран о балача шамла марагландылар. Онун
сиррини өјрәнмәјә чалышдылар. Ахы о дөврдә нә атом
варды, нә дә уран. Бәс бу балача шамины күчү-гүввәси,
Һәрәрәти һансы мәнбәдән сүзүлүб кәлир?! Ора бахды-
лар, бұра бахдылар, лакин неч нә ајдынлашдыра бил-
мәдләр.

Нәһажәт, шамины гурулдуғу јери башдан-баша сөкдү-
ләр. Јенә неч нә тала билмәдиләр. Тәзәдән нечә варды-
са, еләчә гурдулар. Амма...

Даһа шам һамамы гыздырмады.

Беләликлә, шам сирр олараг галды.

Бу һадисә әфсанәјә охшајыр, анчаг һәгигәтдир. Һә-
гигәтән, белә бир шам олмуш, һамамы бир нечә әср
гыздырмышдыр. Бу шамины мөчүзәси бизим электрон

әсриндә дә чохлаыны сәһрләмишди. Анчаг онун сирри
һәлә дә галыр, јәгин ки, узун мүддәт дә галачагдыр.

Садә, фағыр шәрг алимниң јаратдығы бир шамины
сиррини өјрәнмәјә һәлә дә һәвәс кәстәрәнләр чоһдур.

ГЫЗЫЛКҮЛ ГӨНЧӘСИНИҢ НӘГМӘСИ

Г ызылкүл гөнчәсиниң нечә ачылмасыны ким кө-
рүб?! Сән, јох, көрмәмсән? Бәс сән?! Сән дә јох? Бәс
ким көрүб? Неч ким? Гәрибәдир. Ахы һамамынз јахшы
билирсиниз ки, бу гөнчә, јаваш-јаваш, һисс олунмадан
ачылыб көзәл бир күлә чеврилди. Бағчаја кирәндә
ачылмыш күлләри көрмәк үрәјә севинч кәтирди.

Мән дә бир дәфә сүбһ тәздән гызылкүл гөнчәсиниң
ачылмасыны көрмәк үчүн бағчаја ендим. Һәлә күнә-
шин доғмасына хејли галырды. Сакит бир кушәјә чә-
килдим. Көзүмү гызылкүлүн гөнчәсинә зилләдәм. Елә
сакитлик иди ки, сүкүтдан гулаг тутулурду. Гөнчә јум-
руг кими мөһкәм иди, ләчәкләри бир-биринә елә сарын-
мышды ки, санки онларә ајырмаг олмазды. Китаб вә-
рәгләри кими... бу вәрәгләри ачмаг, бахмаг, јенидән
бүкмәк мүмкүн иди. Амма бу гөнчәни һүнәрин вәр ач!
Һа ачдын а! Күч дә, ағыл да көмәјинә кәлмәз.

Вахт кечирди, гөнчә исә нечә вәрса, еләчә дә галыр-
ды. Кичикчир тәрпәниш дә јохду. Һава ачылдыгча, бу
гөнчәниң үстүндәки бир нечә шәһ дамласы алмаз кими
парылдајырды. Сүбһүн ајазындан азча үшүдүм. Көзүмү
гөнчәдән чәкмәдән елә һеј оша бахырдым.

Узагдан бир нәгмә сәси ешитдим. Һәм дә елә мәст-
едичи бир әтир дүјдүм ки, санки бу нәгмә дә, бу әтир
дә бир-биринә гарышды. Һәм нәгмәни ешидир, һәм дә
биһушәдичи бу әтри дүјур, истәр-истәмәз көзүмү јум-
мурдум.

Елә бил нәгмәниң сөзләрини дә анламаға башладым.
Бу нәгмә иди, јохса ки, гызылкүл гөнчәсиниң пычылы-
сы?! Пычылыгја да охшајырды, нәгмәјә дә! Гулаг ас-
дым:

— Гәдимдә, лап гәдимдә гөнчә бағламырдым, елә
бирбаша әтир сәча-сәча өз ләчәкләримни ачып адам-ла-
ра кәстәрмәјә тәләсирдим. Демәк олар ки, нә шәһни
дүшмәсини, нә күнәшин доғмасыны көзләјирдим. Елә
әтир сачырдым ки, бу әтрими сәһәр мәнни өзү илә кө-

түрүб апарыды. Ачылан лөчөклөрүм исә тез солуб күчөлөрө төкүлдүрдү. Адамлар елө бил мөни көрмүрдүлөр. Ахы мөн жер үзүнө онлара севинч бөхш етмөк үчүн көлмишдим.

Он ил белө, жүз белө... ахырда дөзмөдүм, фикирлөшдүм ки, өзүм өз гимнотики сахламалыям, этримн, көзөллижимн горуамалыям Елө дө еладим. Лөчөклөрүмнн һамысыны бир жерө ыгдым, этримн өт онларын арасында, дөринликдө кизлөтдүм. Дүнијаја эвваллардө олдуғу кими бирдөн-бирө көлмөдүм. Лөчөклөрүмнн дүңилөйиб гөчө һалында узун мүддәт горуудум. Сонра бу лөчөклөрүм елө јаваш-јаваш ачыларды ки, онун ачылмасыны һеч ким көрө билмирди. Һеч ким дө көрө билмәјәчөкдир. Ачыландан сонра жер үзүнүн ән көзөл күлләриндөн бири олдум.

Бу көзөллижимн шаирлөр вөсф етмәјө башладылар. Бу мөнада бөјүк шөрг шаири Сөдијә миннәтарам. Әл мөним достум иди, кечә-күндүз јанымда галырды, сеvirди, охшајырды, өпүрдү, гохлајырды, бир дөгигә белө мөндөн узаға кетмирди. Она көрө дө јаздығы әсәр чох хошума кәлир. Иллөр кетди, гөринөлөр өтдү, анчаг јаздығы о көзөл әсәр солмаг билмөди. Чүнки мөн дө өз этримн, көзөллижимн аз да олса бу әсәрө вермишдим.

Пычылыты көсөлмөк билмирди, мөн ону динләјө-динләјө бирдөн көзлөрүмнн ачдым. Нә көрсәм јахшыдыр. Күнөш чыкмышыды, һәр јана шығыларыны төкмүшдү. Мөним дө көзлөрүм гашады. Дөрһал гөчөјө бахдым.

Бирдөн елө бил мөчүзө көрдүм, гөчөнннн агзы гуш баласыннн агзы кими ачылмышыды, гипгырмызы лөчөклөр азра араламшыды. Әлимн гөчөјө тәрәф узатдым, ону әйиб үзүмө јакынлашдырдым. Елө хош әтир мөни вүрдү ки, јенә биһуш олдум.

Јенә пычылыты, јенә нөгмә, јенә әтир бир-биринә гаршыды. Биһуш олсам да, көзлөрүмнн даһа јуммадым, гөчөјө баха-баха галдым. Истөјрдим ки, гөчөнннн лөчөклөрнн көзүмүн гаршысында ачылсын, амма бу лөчөклөр ачылмырды ки, ачылмырды.

Бирдөн башымын үстүндөн бир гуш учду, сонра икинчиси, үчүнчүсү... Сонра онлар сәс-сәсә вериб нөгмә охудулар. Истәр-истәмәз башымы галдырыб бу гушлары ахтардым, гөчөнннн элимдөн елө бурахдым ки, ону тамам јаддан чыхартдым Бу нөгмөлөр елө шөн, елө хош иди ки, јакынлыгдакы агача гонан гушлары көрө билмөмөјим ејнимә көлмөди.

Гушлар елө бил сәһәр нөгмәси охујурдулар. Күнөш дө үфүгдөн галхмышыды. Дүнија онун шөфәгләринә гәрг олмушдү. Гыпгырмызы шар кими үфүгдө пар-пар јанырды. Гушлар санки бу күнөшин ешгинә белө чошмушдулар.

Бу нөгмөләри динләјө-динләјө јенә гөчөјә тәрәф бахдым вө мөни һөјрөт бурудү.

Чүнки гөчө эввалкинә нисбәтөн һөјли ачыг иди, лөчөклөр бир-бириндөн араламшыды.

Мөнә гәрибә көлөн бу лөчөкләрнн ачылмасыны көрө билмөмөјим иди. Ахы сүбһ тездон бу мөгсәдлә сакит күшөјө чөкилмишдим. Амма онун ачылмасыны һеч чүрө көрө билмәдим.

Бир шөјә мөһкәм әмин олдум. Гызылкүл гөчөснннн нөгмәснн вәр; кизли, сөһрли, тәзә-тәр, хош нөгмәси. Бу нөгмә онун нәфәсидир, әтридир, варлыгыдыр!

БАЛАЧА СӘРКӘРДӘ

Күчлү вә агыллы бир сәркәрдә өзүнү кәлөчөккә эвәз етмөк үчүн јенијетмөләрнн арасындан сәркәрдә һазырламаг истәјирди. Бу мөгсәдлә онларла кечә-күндүз тәлим кечирди. Онларнн арасында бири һуәсуилә сечилирди. Сәркәрдә онун һәм күчүнә, һәм дө аглына һөјран галмышды. Һеч нә демәдөн, тәрифлөмөдөн һәр һәрәкәтиннн иләјөјир, даһа дөриндөн өјрөнмөјө чалышырды.

Кет-кедә бу огланын елө көзөл чөһөтләрнн үзө чыхды ки, сәркәрдә она тамамилә инанды. Ох атмагда гөјри-ади мөһарәт көстөјирди. Елө сәрраст ох атырды ки, дөрһал һәдәфә дүшүрдү. Күлөшмөкдә дө она чатаг јөхдү. Елө чөлд, елө зирәк иди ки, илдрыма бөизәри варды. Аглына, дәрракәсинә сөз ела билмәздн, чөгин анларда елө шөјлөр фикирлөшиб тапарды ки, һеч касин аглына көлмөздн.

Гочаман сәркәрдә бүтүн бу чөһөтләрннн көрө огланы өз јашылдарына башчы тәјин етди. Адыны «балача сәркәрдә» чагырмаға башлады. Оглан да бу ада лајиг һәрәкәтләрнн илө бир даһа ону инандырды. Нә ловғаланды, нә дө гүррөләнди, өзүнү сәркәрдәләрә лајиг сојуганлыға, тәмкинликлә, чиддилликлә танда билди. Кет-кедә һамы бу ада өјрөшди, онун мөһарәтинә, күчүнә-гүвәсинә, аглына-камалына бәләд олду. Бөјүк һөрмәт вә нүфүз газанды.

Күнләр кечирди. Бөжүк сәркәрдә балача достуна һәр шеји етибар едирди. Бә'ээн бүтүн гошуну она тапшырыб кедирди, бир-ики күндән соңра гаҗыдыб кәлирди. Көрүрдү ки, гаҗда-ганун нечә вардыса, еләчә галыб. Намы да, сөзсүз-шаксиз, балача сәркәрдәҗә гулаг асмыш, онун бүтүн әмрләрини, тапшырыгларыны јеринә јетирмиш, иччиклик, наразылыг баш верәмимишди.

Сон заманлар галанын јахынлыгындакы мешәдә гулдур дәстәси јаранмышды. Бу дәстә карванлары сојур, галаја кедиб-кәлән адамлары ичидир, нәји варса, тутуб әлиндән алырды. Һәтта кизилчә галаја кириб бир нечә еви талан етмишди. Шәһәр һакими бу барәдә сәркәрдәҗә хәбәр верәндә о, һөрмәт вә назакәтлә демимишди:

— Нараһат олмајын, бу ишлә балача сәркәрдә мәшгулдур.

— Баша дүшмәдим.

— Мәним көмәкчим вар, она балача сәркәрдә дејирик, гулдур дәстәсини мәһв етмәји она тапшырмышам.

— Јә'ни бачара биләчәк?!
— Бир һәфтә вахт истәји биздән.

Гулдур башчысы ешидәндә ки, үстүнә балача бир ушагы көндәрирләр, гәһгәһә чәкиб күлмүшдү.

— Онун башыны сәрчә башы кими үзәчәјәм, — демишди.

Елә бу вахт хәбәр чатды ки, балача сәркәрдә әс-кәрләрлә мешәјә тәрәф кәлир. Гулдур башчысы кизләндији јердән бахыб көрдү ки, һәгигәтән балача бир ушаг ағ атын белиндә, далынча да бир нечә атлы әскәр, будур һа, јаваш-јаваш мешәјә јахынлашыр. Гулдур башчысынын көзләри ишыгланды:

— Кәмәнд һазырлајын! — ғышгырды. — Биринчи о ушагы кәмәндә салын! Онларын чаны даһа мәним әлимдәдир.

Елә дә етдиләр, балача сәркәрдәни кәмәндә салдылар, о бири атлылар исә пәрән-пәрән дүшдүләр, гулдур башчысы өз дәстәси илә үзә чыхды, севинә-севинә кәмәндә дартдылар.

Гулдур башчысы теләсирди, балача сәркәрдәнин башынын көсәлмәсини тапшырмышды. Елә ки кәмәндә салынымыш сәркәрдә кәлиб әлләринә чатды, һејрәт ичиндә дондулар. Бу, чаныла адам дејилди, мүгәвва иди. Башларыны галдыранда көрдүләр ки, дөрд тәрәфдән әһәтә олунмушлар. Балача сәркәрдә дә орталыгды!

Гулдур башчысынын тәслим олмагдан башга чарәси галмады. Балача сәркәрдә ону вә дәстәсини кәтириб шәһәр һакиминә һөһил верди.

Бу һадисә балача сәркәрдәнин һөрмәт вә нүфузуну чамаат арасында гат-гат артырды.

Бир-ики илдән соңра галанын үстүнү фәләкәт алды. Сајсыз-һесабыз дүшмән гошуну галанын әтрафына топлашды. Пајыз тәзәчә кирмишди. Дүшмәнләр тәләб етдиләр ки, чамаат тәслим олсун. Вәзијәт ағырлашды, гала дөрд тәрәфдән мүһасирәдә галмышды. Шәһәр һакими гочаман сәркәрдәни јанына чагырыб кәдәрли-кәдәрли соруду:

— На едәк?! Мәсләһәттин нәдир?!

Бөжүк сәркәрдә ағыр-ағыр дүшүнүб тәмкиннини позмадан, сакитчә деди:

— Дүшмәнләр чохдур, јәгин билирсиниз ки, бизим гошундан он гат күчлүдур.

— Бунлары билирәм! — шәһәр һакими һирсли-һирсли сәркәрдәҗә бахды. — Анчаг дүшмәнә тәслим олмаг фикриндә дејиләм. Она көрә дә бир тәдбир көрмәк лазымдыр.

— Тәдбир?! Даһа нә тәдбир?! Гошунumuz сон дамла ганына дөрд дүшмәнлә ворушмалыдыр. Әлдү вар, дөндү јохдур!

— Вурушдунуз, галиб кәлә билмәјәчәксиниз. Дүздүр?!

— Сөз вермирәм, чүнки...

— Јох, вурушмаг мәсләһәт дејил, нәсә бир шеј фикирләшмәк лазымдыр.

— Онда балача сәркәрдәни чагырын!

— Еһ, балача сәркәрдә нә едәчәк, сән ағыллы-башлы бир шеј дејә билмәјәндә... дүнәнки ушаг нә фикирләшә биләр?!

— Онун чагырылмасы мәсләһәтдир, бизи балача сәркәрдә хилас едә биләр.

Балача сәркәрдә шәһәр һакиминини јанына кәләндә кәдәрли вә дүшүнчәли иди. Ону динләјиб дөрһәл деди:

— Мән һәр шеји габагчадан фикирләшмишәм.

— Тәклифин нәдир?!

— Мән... мән... онлары гала әтрафындан говарам.

— Сән... тәкчә?! — шәһәр һакими һејрәтлә дилләнди.

— Бәли, мән тәкчә...

— О бойда гошунун габагында дағ да дајана билмәз, јохса сәнин кими бир ушаг...

— Дүз буурусунуз! — балача сэркэрдэ арамла сөзө башлады. — Мөн тэкчө о бойда гошунла бачара билмэрэм. Агылла иш көрмөк фикриндөжөм, елө едөчөжөм ки, галанын этрафында бириини дө изи-тозу галмажа-чаг!

Сүбһ тездөн чыр-чындыр ичиндө балача сэркэрдө галанын о бири тарофина кечди. Дүшмөнлөр ону көрөн кими үстүнө чумуб тутмаг истодилэр. Балача сэркэрдө өзүнү агыр хөстө кими апарыб зарымага, гышгырмага баштады:

— Жахына көлмөжин, хөстөжөм... Галада вөба вар... Чамаат гырылыр... Күчлөрө межитлө доладур... Мөн дө гачдым ки, чанымы гуртарым. Орда... вөба... вөба... вар...

Вөба сөзүнү ешидөн эскөрлөр горхудан тир-тир эдилэр. Бу хөбөр илдырым сүр'өтнлө гошунла јајылды. Намы гачмага башлады. Бир неча саатдан сонра галанын этрафында неч көс галмамышды.

Балача сэркэрдө ајага галыкы жаваш-жаваш гала гапысына төрөф көлөндө чамаат ону эсл гөһрөман кими гаршылады. Гочаман сэркэрдө исө багына басыб өндү:

— Афөрнин, оғлум! — деди. — Инди дүңјадан архајын көчө билэрэм. Мөни эвөз едөн адам вар!

МҮДРИК ЛОГМАНЫН ШАКИРДИ

Гөдим заманларда јашајан мүдрик бир Лоғманын ады, шөһрәти дилдөн-дилө дүшүмшүдү. Бу Лоғман он агыр хөстөлөрин үстүнө кедәр, бир дөфө јохламагла дәрдин биләр, сеһрли эллөри илө онлары сагалдарды. Күллөрдөн, чичөклөрдөн елө дөрманлар дүзөлдөрдн ки, һамсынын јакшы тә'сири оларды. Нө гөдәр хөстө бу дөрманлардан шөфа тапмышды!

Һамы Лоғманын адыны «мө'чүзө» гојмушду. Доғрудан да һәр һәрәкәти мө'чүзәјө барабөр иди. Дүңјада елө елм јохду ки, ондан хөбөрсиз олсун. Адамын үзүнө бахмагла үрөјини охујарды. Касыблара хүсуси мөһөб-төлтө јанашар, онлардан бир гара гөпик дө алмазды. Әксинө, өзү көмөк әли узадар, һәр чүр гајгысына галыб, һөрмөт вә еһтирамла јола саларды.

Бир дөфө онун јанына балача бир оғлан кәлди. Мүдрик Лоғман онун агылла көзлөринө бахыб сорушду:

— Сөн дејәсөн, дүңјаны өјрәнмөк истәјирсән?

— Бөли, устад!

— Адын нәдир, оғлум?

— Адым Әрустәдир.

— Јанымда шакирд кими галарсанмы?!

— Елө бунун үчүн кәлмишөм.

— Чох көзәл еләмисән. Көз үстө јерин вар, мәнә дө агылла-камаллы бир көмөкчи лазымдыр. Балача, тор-банда кәтирдийин нәдир?

— Даг чичөкләридр. Ән уча зирвәләрдән дәрмишөм.

— Марағлыр. Јәгин ки, дөрманлар дүзәлтмәк истәјирсән?!

— Һәм дөрманлар, һәм дө һөјат ширләри...

— О... бәс бунлары нечә өјрәнмисән?!

— Јохлаја-јохлаја, бир дө гөча гарылардан, киши-ләрдән... Елө чичөк вар ки, онун ширәс көзө ишыг кәтирир, бир башгасы исө адамы чаванлашдырыр...

— Кәл, бу чичөкләри көстәр көрүм...

О вахтдан Әрустө мүдрик Лоғманын јанында галды, аз мүдәттә онлар мөһкәм дост олдular. Буна тәкчә достлуг демөк олмазды, чүнки бундан да јүксөк, бундан да мүгәддәс бир дујгу һәр икисинин үрөјиндә јашајарды. Һәр икиси кечә-күндүз ишләјир, биткиләри, јарпаглары, күлләри өрәнир, көјүн-јерин сирринә бәләд олага чалышырдылар.

Күнләр кечирди. Мүдрик Лоғман шакирдинин бачарығына, габилјјәтинә кет-көдө һејран олур, севинир, онун һәр јени кофсини көрүб һејрәтләнирди.

Бир дөфө падшаһын гызы хөстәләнди. Нө гөдәр һәким кәлдисә, дава-дәрман вердиләрсә, бир шеј чыхмады. Бу көзәл, зөриф бир гызды. Башынын ағрысындан өзүнө јер тапа билмирди. Нө кечәси варды, нө дө күндүзү. Сарајда һамы бир-биринө дөјмишди. Вөзир-вәкил узагдан ән адлы-санлы һәкимләри чагырмышдылар, нө олсун, неч бириини көмөји олмамышды. Ән нөһәјәт, падшаһ мүдрик Лоғманы хатырламыш, ону јанына чағыртырмышды.

— Јекәнә үмддим сөнәдир, неч нө билмирәм, гызыма бир чарә, ону әкәр бу бәладан гуртара билсән, нө истәсән, верәчәјәм.

— Сағлығынын мәнә бәсдир, һәләлик сөз вермирәм, гојун мөјәнин еләјим, сонра...

— Бујурун...

— Ичазә верин гызынызы өз евимә апарым. Чүнки бүтүн дава-дөрманым ордадыр, ағыллы шакирдим дә вар.

— Јахшы, е'тираз етмирәм.

Лоғман падшаһын разылыгындан сонра гызы евинә кәтирди. Гапыны онларын үзүнә Әрустә ачды. Лоғман шакирди илә бирликдә гызы мүајинә башлады. Ағрын нечә, нә вахт башландыгыны, нечә давам етдијини сорушдулар. Неч нә баша дүшә билмәдиләр. Лоғман Әрустә, Әрустә Лоғмана бахды. Бирдән Лоғман сорушду:

— Гызым, башын бәрк ағрыјыр?!

— Јох, бә'зән елә бил гашыныр... Мәни раһат олмаға гојмур.

— Ајдындыр...

Лоғман гызын башынын гапагыны көтүрмәји гәрара алды. Көтүрдү дә. Көрдү ки, гызын бејиннини пәрдәсинә бир кәнә јапышыб. Билди ки, бүтүн ағрыларын сәбәкары бу кәнәдир. Тез әлини маггаша узатды. Бу маггашла кәнәни пәрдәнини үстүндән көтүрмәк истәјәндә шакирдини сәсини ешитди:

— Устад...

— Нәдир, Әрустә?

— Маггашы гыздырмаг лазымдыр.

— О нијә?!

— Маггаш гызын бејин пәрдәсини дағыда биләр.

Лоғман фикирләшди ки, Әрустә чох доғру дејир. Оуну дедији кими еләди, кәнә исти маггаша дөзмәјиб гопуб јерә дүшдү. Гыз тамам сағалды. Сағалса да мүдрик Лоғманын евиндән кетмәк истәмәди. Лоғман һәр шеји баша дүшдү. Гыз шакирди Әрустә, Әрустә көнүл бағламышды. Бу да чох чәтин мәсәлә иди. Хәстәликдән сонра гыз елә бил дунјаја тәзәдән кәлишти вә тәзәдән гејри-ади бир көзәллик газанмышды. Нәм дә падшаһ өз гызыны јохсул бир шакирдә вәрәрдими? Гәтијјән. Она көрә Лоғман һәјәчан кечирмәжә башлады. Бир күн Әрустә гызы иш отағына апарды. Икничи күн дә, үчүнчү күн дә! Лоғман бу иш мәттәл галды.

Нәһәјәт, һәр шеј мә'лум олды. Әрустә дә гызы сеvirди. Инчәг она инанмырды, елә билрди ки, бүтүн дөвләтли гызлары кими әркәјүндүр, тәнбәлдир, јелбејиндир. Иш отағына апарыб ону ишләдир, мүхләф тапышырылар верир, нәтичәсини көзләјирди. Кет-кедә көрдү ки, гыз ағыллыдыр, сәбирлидир, отагдакы пис гоҳудан чә-

кыниб еләмир, чәсарәтлә, зәһмәтлә, инадкарлыгла чәлышмағы бачарырды. Әрустә бундан сонра Лоғмана фикрини билдрди.

— Билрәм, устад, чәтин мәсәләдир, һәр һалда па-шаһа демәк мәсләһәтидир.

Падшаһ гызыны көрәндә севиндијиндән билмирди, нә етсин. О күн кеф мәчлиси гурду, һамыны гонаг ча-ғырды.

Лоғман мәгам кәзиб падшаһын әһвали-руһијјәсинин ән јахшы вахтында бу сирри ачды, хаһиш етди ки, буна е'тираз етмәсин. Чүнки гызынын јенидән һәјәта кәлмәсиндә Әрустанин чох бөјүк ролу вардыр. Падшаһ узун мүддәт дүшүндү вә буна разылыг верди. Тој мәчлиси гурулду.

Падшаһ гызы һәгигәтән дә ағыллы, ишкүзар бир кәлини олды. Нәм Лоғманын, нәм дә Әрустанин ән лајигли көмәкчисинә чеврилди.

Бир дөфә Лоғман бәрк хәстәләнди. Өзүнә бир әләч едә билмәди. Назырладығы дәрманларын неч бири она көмәк етмәди.

Әрустә һарданса бир илан кәтириб кәлди. Иланы көрән Лоғман гоҳду, елә билди ки, шакирди арвады илә бирләшб ону зәһәрләмәк истәјир. Неч нә демәјиб сусду. Ишин ахырыны көзләди. Әрустә иланын зәһәрини чыхартды, ондан гәрибә бир дәрман дүзәлтди, сонра сеvimли мүәллиминә јахыллашды.

Лоғман хәстәликдән эзәб-әзијјәт чәкирди. Одур ки, өлмәк истәјирди. Шакирдинин назырладығы дәрманы зәһәр билди, ону галдырыб һөвәслә башына чәкди:

— Бирјоллуг чаным гуртарсын! — деди.

Лоғман башыны балыша атыб ширин јухуја кетди. Бир да сәһәр көзләрини ачды. Көрдү ки, күнәш доғуб, шәфәгләри һәр јерә јајылыб. Ајаға галхды. Өзүндә күч, гүввә дүдү, ушаг кими сеvинди! Бирдән Әрустанни көрдү. Әрустә онун јатағынын башы үстә бүзүшүб отуруб, кешијини чәкмишдир. Урәји көврәлди, дүнәнки дүшүнчәләринә көрә хәчәләт чәкди. Бирдән Әрустә ојанды, ба-шыны галдырыб устадына бахды:

— Көзүн ајдын, устад, — деди. — Нәмишә ајаг үстә!

— Сағ ол, оғлум. Сәнин дәрманын мәнә һәјәт верди.

Бу заман гапы ачылды. Падшаһын гызы мәчмәндә чәјла ичәри кирди. Салам верди. Јахынлашыб Лоғма-нын алнындан өлдү:

— Устад, сабаһыныз хејир олсун!

Гоча о күндөн өзүну кумраһ нисс еләмәжә башлады. Ағыллы, мүдрик вә хејрхәһ шакирди илә, онун севимли арвады илә фәхр етди.

ЧИНАР ӨМРҮ

Јер үзүндә жүз илә јахын иди ки, бир көзәл чинар јашајырды. Бу, ади чинарларын һеч биринә бәнзәмирди.

Елә бир көзәллијә малик иди ки, ону көрән бир дә көрмәк истәјирди. Хүсусилә баһар чағында.

Чинар чох һүндүр иди, аз гала башы буладлара чатырды. Одур ки, бир аз кәнарда дајаныб она баханда бүтүн әзәмәти вә көзәллији илә чаһлаһырды.

Һәмшиә дә белә јашамышы: әзәмәтлә, көзәлликлә! Көзәллијини, әзәмәтини һеч кәсдән кизләтмирдн. Ким јанына кәлирдисә, ону севинчлә, мәнәбәтлә гаршылајырды.

Көзәлликлә, әзәмәтлә јанашы онда инсана мөхсус сәјрли бир мейрибанчылыг да варды.

Дејирләр ки, һәтта јанына кәләнләрн аразусуну, нијәтини өјрәннр, јери кәләс, көмәк элини узалырды. Хејрхәһлыг нисси күчлү иди, буна көрә чалышырды ки, инсанлара инчаг хејри дәјсин!

Дејирләр ки, бир дәфә гәрибә һадисә баш верди. Бир чолаг ахсаја-ахсаја чинарын јанына кәлди, дајаныб онун көзәллијинә вә әзәмәтинә һејранлыгга бахды. Чинардан көзүнү чәкә билмирдн, ону башдан-јајага, көвдәсиндән түтмүш будагларына, јарпагларына гәдәр сүздү, дәнә-дәнә нәзәрдән кечирди, үрәјиндә пычылады:

— Сағ ол, чинар, сағ ол, мәнә севинч вердин! Чинардан ајрылыб кәдәркән, бир дә көрдү ки, чолаг дејил, раһатча алдымлајыр. Нә көзүнә, нә өзүнә инанмаг истәмәди, бунун һәгигәт олдуғуна узун мүдләт шүбһә илә јанашды.

Чинарын бу хејрхәһлыгы дилдән-дилә дүшдү. Гыш ајларында јарпагларыны төкәркән, јенә көзәллијини итирмәди. Ағымтыл, гарамтыл рәнкә чалан, узандыгча узанан көвдәсинин әтрафында чотир кими ачылан, гол-һанад атан будаглар вүгарлы, әзәмәтли вә көзәл көрүнүрдү.

Бир нәфәр чинарын бу хејрхәһлыгыны ешидиб, јанына кәлди. Дајаныб сојуг-сојуг она бахды, нә көзәл-

лијини, нә дә әзәмәтини дүјдү, даһа да јахына кәлиб јалварды:

— Еј чинар, мәнә бир әтәк гызыл вер!

Көзләди, көзләди, чинар она һеч нә вермәди, һирсләнди, чыхыб кетди. «Еһ, бу нә чинардыр белә тәриф-ләјирләр, мән онда тәрифи һеч нә көрмәдим. Ади чинар ағачларындан башга бир шеј дејилдир. Хејиф әһмәтимә!» Бу адамын һирси сојумады, кизличә чинары балталамаг фикринә дүшдү. Әлпнә ити бир балта көтүрүб кечәнин зүлмәтиндә чинара јахынлашды.

Ону һејрәт көтүрдү, чүнки чинар гаранлыгга елә бил ишыг сачырды. Даһа ирәли кедә билмәди, бунун мәнәһсиз олдуғуну анлады. Бир аз да көзләди, чинарын ишыгы сәнмәди ки, сәнмәди.

Бирдән күчлү күләк әсди, балталы адамы көтүрүб апарды. Һеч јердә дајанмаға тоқмады, гаранлыг ичиндә балталы адам дијирләниб дәрәјә јыхылды. Елә о дәгнәг күләк кәсилди. Әтраф зүлмәт ичиндә олдуғу үчүн сәһәрә гәдәр көзләмәли олдү. Сәһәр нә көрсә јахшыдыр. Беш аддым о тәрәфдә елә дәрнн учурум варды ки, күләк кәсмәсәјди, ону апарыб бу учурума атачагды. Дәрәдән чыхыб өз евинә кәдән адам балтаны да көтүрмәји унутдү.

Чинар јенә көзәллик вә әзәмәтлә јашајыр, инсанлара севинч бәхш едир, хејрхәһлыг көстәрнр. Хејрхәһ адамлар она бахыб дејирләр: «Мән дә белә чинар өмрү јашамаг истәјирәм.»

ИШЫГЛЫ ОГЛАН

Кечмиш заманларда, бөјүк бир галада он-он бир-јашында фәрасәтли вә ағыллы бир ушаг јашајырды. Онун үзүндән-көзүндән нур төкүлүрдү. Елә бил ишыг ичиндә јанырды. Буна көрә һамы она ишыглы оғлан дејирди. Ады тамам унутулмушдү. Ушағы елә белә дә чағырырдылар. Ишыглы оғлан!

Күчлү һафизәси олдуғундан бирчә дәфә динләдији шәри, бајатыны әзбәр билдири. Чохлу нағыл, гаравәли, әфсанә, гошма, гәзәл өјрәнмишди. Мејданларда әтрафына јығылан ушагларә билдикләрини һәвәслә, шөвглә данышыр, шән, кәзәл нәғмәләр әхујурдү. Тәкчә ушаглар јох, бөјүкләр дә бу ишыглы оғланы динләмәји севирдиләр. Онун сорағы бүтүн мәнәлләләрә јайылмыш-

ды. Намы чалышырды ки, оғланы гонаг чағырсын. Күч-
лү һафизәси олдуғу кими малаһәтлї, үрәјәјатан сәси дә
варды, бу да чохуну валәһ етмишди.

Галанын кур, бөјүк вә зәнкін базары әтрафда мәш-
һурду. Бурада далаһан, дәчәллїк едән, дөјүлән ушағлар
олурду. Ишығлы оғлан бу ушағларын чохуну әтрафына
топлады, онлар баһа-баһа сорушду:

— Ким мәнимлә галмаг истәјир?!

Һеч кәсдән сәс чыхмады. Намынын кечәл кими та-
ндығы һижләкәр, көзләриндән бичлїк төкүлән бир оғлан
әлиндәки узун чубуғу фырлада-фырлада ғышғырды:

— Биә жемәк верәчәксән?!

— Жемәк дә верәчәјәм, јатаг да!

— Јалан дејир! — дејә Кечәл лап бәркдән ғышғыр-
ды. — Она инанмајын, ушағлар! Сизин башынызы ал-
дадыр! Кәлин, мәним далымча! Нијә дајанмысыныз, кә-
лин!

— Мән сизи алдатмырам! — ишығлы оғлан инамла
ушағлары көздән кечирди. — Бир әј мәнимлә бир јердә
олун, әкәр кимсә илс олса, чыхыб кетсин, зорла һеч кә-
си тутуб сахламајачағам.

Ушағларын бәзиси Кечәлин далынча кетди. Гала-
лары исә Ишығлы оғланла бирликдә јашамаға башла-
ды.

Ишығлы оғлан бачарығлы ушағлары сечиб онларла
мәшг етди. Мүхтәлиф ојунлар өјрәтди: сазда чалмағы,
ипләрдән туланмағы, нөгмә охумағы өјрәтди. Бундан
сонра базарын кур јериндә тамаша верди. Нә гәдәр
адам варды. Ишығлы оғлан елә гаравәллиләр сөјләјир-
ди ки, һамыны күлдүрүрдү.

Ишығлы оғланын достлары әмәлли-башлы дәјиш-
мишдиләр, мөһкәм вә кумраһ олмушдулар. Кечәл вә
онун дәстәси исә кет-кедә һөрмәтдән дүшүр, һижләлери
баш тутмур, ач-јалавач, чыр-чындыр ичиндә кәзиб до-
лашырдылар. Нәһәјәт, онлар да Ишығлы оғланын дәс-
тәсинә гошулмаға мәчбур олдулар.

Тәкчә Кечәл Ишығлы оғланла дүз кәлмирди, һәр дә-
фә онунла сөzlәшир, һирсләндирир, далаһмаг истәјир,
лакин Ишығлы оғланын ағылы, тәмкинли сөzlәри, фи-
кирләри онундә сарсылыр, керјә чәкилирди.

Күнләр кечирди, гала күн-күндән дәјиширди. Ишы-
ғлы оғланын тәклифи илә галанын кәнарына чәпәр чәкди-
ләр.

— Аһы бу нәјә лазымдыр? — кимсә лаг етмәјә баш-

лады. Бу галадан һеч кәс кечә билмәз, даһа чәпәрә еһ-
тијач јохдур...

Бир дәфә дүшмән галаја кизилчә һүчүм етмәк истә-
ди, елә ки кечә вахты галаја јахынлашды, чәпәри ашыб
кечди, бу чәпәр бир сәс салды ки, аз гала гулаг тутул-
ду. Дүшмән елә горхду ки, дәрһал дәстәсини јығыб га-
ды. Бир дә бу тәрәфләрә һәрләнмәди. Чәпәрә лаг едән
адамлар бу һадисәдән сонра дедији сөzlәрә көрә пеш-
манчылыг чәкидиләр.

Илләр өтдү. Инди Ишығлы оғлан јохдур. Тәкчә о
галанын учулмуш диварлары галыр. Бир дә Ишығлы
оғлан һаггында ишығлы хатирәләри!

СЕҢРЛИ МЕШӘ

Еир сеһрли мешә варды.

Бу мешә һаггында горхулу шејләр данышырдылар.
Она көрә һеч кәс о мешәјә тароф кетмәјә чүр'әт етмирди.

Мешә о гәдәр галын, сых, чәнкәлликди ки, јарыб
кечмәк мүмкүн дејилди. Орада елә ағачлар вар ки, бу-
дағлары узаныб дәрһал адамлары гучаглајыр, өзүнә тә-
рәф чәкиб мөһкәм сыхыр, даһа бурахмырды. Ордан гур-
тармаг мүшкүл мәсәлә иди, фәләк дә гуртара билмәзди.

Бир аз дәринликдә исә үстү отларла, хәзәлләрлә өр-
түдү батағлыг даһа горхулу иди. Бу батағлыглан кечмәк
мүмкүн дејилди.

Еһ, батағлыг нәдир ки! Бир дә дејирдиләр ки, ме-
шәдә јашыл рәнкли иланларын сајы ағачларын јарпа-
лары гәдәрди. Ән дәһшәтлиси одур ки, бунун ја илан,
ја будаг олдуғуну әјярмаг чәтиндән чәтин иди. Елә ки
бир ағачын алтындан кечирдин, бирдән будаг јериндән
голуб үстүнә атланырды, көз ачмаға мачал тапмамыш
бојунуна елә сарылырды ки, чаныны гуртармаг олмурду.

Бәли, гәдим заманларда белә горхулу, сеһрли бир
мешәнин сорағы һәр јерә јайылмышды. Нечә чаван лов-
ғаланыб, бу мешәјә кетмиш, он аддым атмамыш горху-
сундан керјә гәјытмышды. Бир нечәси исә ахыра гәдәр
кетмәјә һәвәсләнмиш, дәринликләрдә итмиш, сонра һә-
лак олдуғу хәбәри кәлиб чыхмышды.

Она көрә һеч ким о сеһрли мешәнин һәндәвәринә
доланмырды.

Мешәнин јахынлыгындакы кандләрдән бириндә Ча-
сарәт адлы бир оғлан варды. Ады да өзүнә јарашырды.

Чэсарэтли ишлэр көрдүү үчүн чамаат арасында бөжүк нүфуз газанмышды. Чэсарэт учабојлу, гамэтли, јарашыгы бир көңч иди, көндин гызлары ону чох бөјөнирдилэр. Оғланын исэ фикриндө, хөјалында тамам башга бир алам јашајырды.

Һәмшө сөһрли мешө һаггында дүшүнүрдү. Мешөни өјрөнмөк, онун сирлөрүнө болөд олмаг истөсө дө, бир аз чөкниир, еһтијатла јанашыр, һәр шеји көтүр-гој едирди. Ахы бош јерэ кедиб батагығын ичиндө мөһв олмағын нэ мөнасы варды?! Јахүд бир иланын, бир ағачын гурбанына чевирилмөк онун кими гүвөтлн, күчлү јарашыгы көңчө һөч јарашардымы?!

Одур ки, бирдөн-бирө о, мешөјө кирмөди. Башга көндө јашајан мүдрик бир гочанын јанына кәлди:

— Баба, — деди. — мән о сөһрли мешөјө кетмөк истөјирәм, аңчаг бош әләл јох... Фикринизи билмөјө кәлмишәм...

— Мәсләһәтө кәлдијин үчүн сағ ол, бала! Индијә гәдәр ора кәдәнләрнн ағыл олмајыб. Ахы һара кетдијини габагчадан билмәлисин! Мешө, оғул, сән дүшүндүјүн гәдәр дө горхулу дејил. Ону кечиб-кетмәк олар. Төкчө ағылла, дүшүнмөклө... Батагыг ки вар, онун арасындан торпаг јол узаныр, бах, бу јолу талпаг лазымдыр. Тәләсмәдән, сәбирлә кетсэн, ахырда көзәл бир талаја чыхачагсан. Бу талада исэ сәни сәдәт көзләјир.

— Сағ ол, баба...

— Чэсарәт, оғлум, шәртләримнн унутма; ағыл, сәбир сәнинн көрөк данми јол јолдашың олсун!

— Мәни һардан таныјырсан, баба?!

— Јахшы, мөрд адамлары һамы таныјыр. Сән өз кәднннннлө бизим көндин арасында јол чөкмисэн. Һамы дејир ки, бу јолу Чэсарәт чөкиб. Мән дө адыны илк дәфә орда ешитмишәм.

Чэсарәт мешөјө кетмөјө һазырлашды, узагдан мүшәһидәләр апарды. Тәләсмәди, мешөннн јан-јөрәсинә кечди, бир аз габага кетди, әтрафы диггәтлө көздән кечирди. Гочанын дедији кими, мешө ади мешөјө бәнзөјирди, нэ сөһри варды, нэ дө сирри. Ағачлар, чығырлар, колдулар, чөнкәлликләр... Һәләлик шүбһәли, горхулу һөч нэ көзө дәјмирди. Бир нечө күн кечди. Чэсарәт һәлә дәрнликләрө кетмөјө үрөк еломирди. Истөјирди ки, даһа јахшы, даһа мүкәмәл өјрәнсин, сонра... Јенә бир нечө күн далбадал мүшәһидә апарды.

Өзү илә еһтијат чох шеј көтүрмүшдү, иланла мүбаризә апармаг үчүн дәрман, бычаг, дөһрө, көмөид һө башга шејләр. Кәзә-кәзә кәлиб батагыг олан јерә чәтды. Көрдү ки, бурдан кетмөк мүмкүн дејил. Инди чығыры нечө тапсын, әтрафы диггәтлө көздән кечирди. Нэ инс-чинс, нэ шүбһәли бир шеј, нэ гаралты, нэ дө сөкүј... Бунларын өзү дө алдадычы тәсир бағышлајырды. Адамы бир һөв архајын салырды. Одур ки, Чэсарәт кәнара чөкилиб, бөжүк бир ағачын көвдәсинә сөјкәнди. Хејли көзләди.

Бирдөн хышылыты кәлди, Чэсарәт бојланыб әтрафа бахды, һөч кәси көрмәди, бир аз кечәндән сонра хышылыты јенә тәкран олду. Чөнкәллијин ичиндән бир баш чыхды, сонра икнчиси, үчүнчүсү... Мараллар иди. Бир-бириндән көзәл, бир-бириндән јарашыгы... Чэсарәт јериндән тәрпәнмәдән бахырды. Мараллар кәлиб батагығын сағ кәнарындан кечиб, хејли ирәлидө батагығын ичи илә узанан чығыра тәрәф дөндүләр. Сонра да бу чығырла чыхыб кетдиләр, узагда көздән итдиләр.

Чэсарәт дө белә етди, батагығын сағ кәнары илә хејли ирәлијә кечиб, һөмин чығыры күчлө тапды. Әлинә һәр еһтимала гаршы ири чомаг көтүрмүшдү. Бу чомагла гаршыдакы чығыры дөнә-дөнә дөјәчләјиб јохлады. Онун мөһкәмлијинә әмин олдугдан сонра кетмөјө башлады. Әјри-үрү чығыр ону кәтирә јамјашыл бир талаја чыхартды. Чэсарәт дәјаныб төкчө отлардан ибарәт олан бу талаја бахды, шүбһәли һөч нэ көрмәди. Гәрнбө о иди ки, талада башга һөч нэ јохду, нэ кол, нэ чнөк, нэ кул, нэ јарпаг... Днзө гөдәр галхмыш отларың јашыл рөнки исэ елә парлаг, елә ишытылы иди ки, көз охшајырды.

Инди һара кетсин, нечө кетсин?! Һәм дө ахшам дүшүрдү. Чэсарәт саға бахды, сола бахды, бөжүк, көвдәли бир ағачын коғушуну көрүб севинди. Бу коғушда кечәләмәји гәт етди. Кәлиб јохлады, диггәтлө көздән кечирди, сонра јемәк јејиб раһатланды. Кечәјары дөһнәтлн сәсдән јухудан ајылды, горху. Бир аз кечмөмиш бу сәсин шимшөк олдуғуну аңлады, чүнки парылдајан шимшөк бүтүн мешөјө ишыг сачды. Бундан сонра бир шырһашыр башланды ки, кәл көрәсән. Јагыш мешөдә мејдан сулајыб кәсилмөк билмирди. Бүтүн кечө јагышың нөгмәсн еһшидилди. Чэсарәт бир нөгмәнин ганадларында јухуја кетди. Бир дө сүбһәдн ојанды.

Јамјашыл тала архада галды. Гаршыда чөнкәллик варды. Чэсарәт ора бахды, бура бахды, дар чығыр тала билди, бу чығырла кечиб сәлиғә илә әкнлмиш гы-

зылкүл колларыны көрдү. Бу колларын үстүндөки гөнчөлөрүн бир-икиси ачылмышды. Бир аз габагда исә даһа көзөл, даһа јарашыглы бир бағча рәнк-рәнк сажрышырды. Чәсарәт даһа да чәсарәтләнди, билди ки, бу бағча, бу бостан инсан әлләри илә јарадылыб. Сөјүд ағачларынын архасында икимәртәбәли, тахта ев үзә чыхды, евин гаршысында исә тәндир, ит дамы, тојуг-чүчөләр үчүн һин варды. Ири тут ағачынын будагларындан бир јелләнчәк асылмышды. Бу јелләнчәкдә гәшәнк бир гыз јелләнирди.

Чәсарәт она тәрәф кетди. Гыз нәғмә охујурду. Бирдөн нәғмәни кәсиб јелләнчәкдән јерә атылды, оғлана бахды:

— Кимсән?!

— Чәсарәтәм!

— Бура нечә кәлмисән?!

— Мешә илә!

— Ола билмә! Баба! Баба! — дејә гыз бәркдән чырмаға башлады. — Баба! Баба!

Чәсарәт өзүнү итирди, билмәди нә етсин, гыз әмәлли-башлы ондан горхурду.

— Нијә горхурсан мәндән?! — дејә сорушду.

— Горхмурам!

Бу вахт нурани бир киши евдән чыхыб онлара јахынлашды:

— А бала, — дејә Чәсарәтнин гаршысында дајанды. — Дүз үч илдир ки, сәни көзләјирәм, һарда галмысан?!

— Баба, бура кәлмәјин сиррини өјрәнирдим...

— Афәрин, оғлум, афәрин. Бујур, бу ев дә, бу һәјәт-бача да сәнә гурбан! Сән ки бу мешәни кечиб-кәлмисән, демәк, ән ағыллы, ән сәбирли, ән еһтијатлы адамсан!

Чәсарәт бу евдә галды, гоча ону өз оғлу кими севмәјә башлады. Чүнки о, гочанын ән јахын көмәкчисинә чеврилди. Гыз да мейрини кет-кәдә бу чәсур вә икид оғлана салды. Чәсарәт исә ону илк дәфә көрдүјү вахтдан севмишди.

Гоча һәр икисинә хејир-дуа верди:

— Хошбәхт олун! — деди. — Бу евим-ешијим сизиндир, һәмишә бир јашајыб, бир гарыјын!

Чәсарәт хошбәхтлијә говушду, аиләси тезликлә бөјүдү, беш оғлу, үч гызы дүнија кәлди.

Сейрли мешә јенә өзүнүн сейри илә онлары әввәлки кими горујурду.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Повестләр

Тибб бачысы Лејли . . . 4	Дәниз сәјаһәти . . . 75
	Кечә гапы дөјүлүр . . . 150

һекајәләр

Јерә дағылан мунчуглар 226	Гамышлыглар арасында 273
Јапон шалы, рәнкбөрәнк ишыглар вә конфетләр 237	Чанга әһвалаты . . . 277
Мешәдә стансија . . . 240	Ичәришәһәр әј ишыгында 279
Јағышын нәғмәси . . . 245	Һејрәт . . . 289
Китаб мағазасында . . . 248	Јолда 292
Сүсән чичәкләри . . . 251	Сон күллә 298
Дәнизә сәзмијит . . . 254	Чәкмәчи Дадаш дајы . . 316

Ары—адам һагында һағыллар

Ары—адам 322	Ловга сары чичәк . . . 335
Сәјаһәт 324	Ики дост 336
Бир тәпбәлин тәлеји . . . 326	Шәрг бәзарында . . . 337
Ишыга доғру 328	Иһтигам 339
Көвәзлик 331	Океанда 341
Гудурган гурбаға . . . 334	Јенә дә сәфәрдә . . . 343

Әфсанәләр

Ағыллы сәркәрдә вә гочаг оғлан 346	Мудрик Лоғманнн ша- кирди 356
Бир шамми сирри . . . 349	Чһнар өзрү 360
Гызылкүл гөнчәсинин нәғмәси 351	Ишыглы оғлан 361
Балача сәркәрдә . . . 353	Сейрли мешә 364

Орта və јухары јашлы мәктәбләр үчүн

Тофик Махмуд
НОЧНОЙ СТУК В ДВЕРЬ
(*На азербайджанском языке*)

Редактору Сәјјара Нәбибзаде
Рәссамы З. Аббасов
Бөдін редактору Ф. Әфандијев
Техники редактору Х. Сафаров
Корректорлары К. Мехдијева, И. Сүлейманова

ИБ № 2138

Дәғилмаға верилмиш 17. 08. 87. Чала имзаланмиш 22. 02. 88. ФГ 04780.
Кағыз форматы 84X108 ¼, Матбәз кағызы № 2. Әдәби гарнитур.
Јуксәк чап. үсулу. Шәрти ч/в. 19,32. Рәсли шәрти ч/в. 19,53. Учот нәшр
в. 18,98. Тиражы 10 000. Сифаршы № 949. Гц/мәти 85 гәл.

Азәрбајҗан ССР Дөвләт Нәшријат Полиграфія вә Китаб Тича-
раты Ишләри Комитәси.

«Кәчләк» нәшријаты Баки, Нусу Нәмчјев күчәси, 4.

Издательство «Гянджлик» Баку ул. Гуси Гаджиева, 4.

3 №-ли Баки китаб мәтбәси, Баки, Ә. Тағизаде күчәси, 4.

Бакинская Книжная типография № 3. Баку, ул. А. Тагизаде, 4.

85 гон.

